HADİSLERLE İSLAM

5

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 5

Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Prof. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Prof. Dr. Huriye MARTI
Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN
Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Öğr. Üy. Mehmet HARMANCI
Dr. Öğr. Üy. Mahmut Esad ERKAYA
Dr. Öğr. Üy. Suat KOCA
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Huriye MARTI
Yayın Yönetmeni : Dr. Fatih KURT
Koordinasyon : Bünyamin KAHRAMAN
Tasarım : TAVOOS
Baskı Hazırlık : Emre YILDIZ
Baskı Kontrol : Hasan ÖZTÜRK
Baskı ve Cilt : Çağlayan Matbaası
(0232) 274 22 15
Baskı: : 5. Baskı, İzmir 2019
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2019-35-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6003-0 (5. cilt)
Sertifika No: 12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HADİSLERLE İSLÂM

5

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

VI. BÖLÜM
SOSYAL HAYAT -II-

11| **MUSİBETLER ve MÜMİN**
SABIR, METANET ve TESLİMİYET

21| **TİCARET AHLÂKI**
ALIRKEN DE SATARKEN DE DÜRÜST OLMAK

33| **HELÂL KAZANÇ**
EL EMEĞİ, GÖZ NURU, ALIN TERİ

43| **FAKİRLİK ve ZENGİNLİK**
DARLIK DA İMTİHANDIR VARLIK DA!

55| **DİLENCİLİK**
İNSANI KÜÇÜLTEN YÜZSÜZLÜK

67| **ALIŞVERİŞTE ÖLÇÜ**
DÜRÜST OLMAK

81| **HELÂL ve HARAM**
ALLAH'IN KULLARI İÇİN KOYDUĞU SINIR

93| **MÜLKİYET**
DOKUNULMAZ HAK

105| **ALIŞVERİŞ ÂDÂBI**
ALDATMADAN DÜRÜSTÇE

117| **BORÇ**
İNSANI ESİR EDEN YÜKÜMLÜLÜK

129| **ORTAKLIK**
BİRLİKTE İŞ YAPMANIN BEREKETİ

139| **İCÂRE**
KİRA AKDİ

149| **KEFALET**
GÜVENCE ve DAYANIŞMA

157| **VEKÂLET**
VEKİL ASİL GİBİDİR

167| **FAİZ/RİBÂ**
ALLAH ALIŞVERİŞİ HELÂL, RİBAYI HARAM KILDI

179| **KAMU MALI**
TÜYÜ BİTMEMİŞ YETİMİN HAKKI

191| **RÜŞVET**
ALAN DA VEREN DE YANACAKTIR!

201| **KARABORSACILIK**
ZOR ZAMANLARIN İSTİSMARI

209| **HIRSIZLIK**
BAŞKASININ MALINA TECAVÜZ

221| **KUMAR**
ÖMRÜ ZAYİ ETMEK

233| **İFLAS**
GERÇEK MÜFLİS ÂHİRET SERMAYESİNİ KAYBEDENDİR

243| **YİTİK MAL**
BULANIN ELİNDEKİ KOR ATEŞ

253| **HAYVAN HAKLARI**
HER CANLIYA RAHMET

265| **ETİ HELÂL OLAN HAYVANLAR**
HELÂL İLE BESLENMEK, MURDARDAN SAKINMAK

275| **AVLANMA ÂDÂBI**
ALLAH'IN ADINI ANARAK

285| **MİRAS ve VASİYET**
MÜLKİYETİN İNTİKALİ

297| **TAZMİNAT**
ZARARLARIN TELÂFİSİ

309| **EMEK**
KUTSAL OLAN ÇABA

319| **DOKUNULMAZLIK**
CAN, MAL, IRZ ve HANE MASUNİYETİ

329| **EŞİTLİK**
İNSANLAR TARAĞIN DİŞLERİ GİBİ MÜSAVİDİR

339| **KÖLELİK ve İNSAN HÜRRİYETİ**
İNSANLAR HÜR DOĞAR

351| **DİN HÜRRİYETİ**
DİNDE ZORLAMA YOKTUR

365| **NESLİN KORUNMASI**
ONURLU BİR NESİL

377| **NESEP**
KİMLİK ve AİDİYET

389| **IRKÇILIK**
KOKUŞMUŞ CÂHİLİYE ZİHNİYETİ

399| **HUKUKÎ İHTİLÂFLARIN ÇÖZÜMÜ**
SULH, HER ZAMAN HAYIRLIDIR

413| **ŞAHİTLİK**
İNSANÎ BİR ÖDEV

425| **YEMİN**
ALLAH'I ŞAHİT TUTMAK

437| **SUÇ ve CEZA**
KABAHATLER ve MÜEYYİDELER

449| **İYİLİK VE KÖTÜLÜK**
SOSYAL SORUMLULUKLAR ve MÜEYYİDELER

461| **KEFARET**
HATALARIN TELÂFİSİ

473| **CİNAYET**
BİR İNSANA KIYMAK BÜTÜN İNSANLIĞA KIYMAK GİBİDİR

483| **KISAS**
SUÇ ve CEZADA DENKLİK

493| **KAN DAVASI**
HUKUKU YOK SAYAN CAHİLİYE ÂDETİ

505| **İNTİHAR**
ALLAH'IN VERDİĞİ CANA KIYMAK

515| **ZİNA**
ÖZ SAYGININ ve İFFETİN YİTİMİ

526| **DİZİN**

VI. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT -II-

MUSİBETLER ve MÜMİN
SABIR, METANET ve TESLİMİYET

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَصَابَتْ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ فَلْيَقُلْ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ! عِنْدَكَ
أَحْتَسِبُ مُصِيبَتِى فَآجِرْنِى فِيهَا وَأَبْدِلْ لِى خَيْرًا مِنْهَا."

Ümmü Seleme'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' desin."
(D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; M2126 Müslim, Cenâiz, 3)

عَنْ عَائِشَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ مُصِيبَةٍ يُصَابُ بِهَا الْمُسْلِمُ إِلَّا كُفِّرَ بِهَا عَنْهُ، حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحزَنِ، وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ، وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغلَبَةِ الرِّجَالِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لاَ يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ فَاعِلاً فَلْيَقُلِ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِى مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِى، وَتَوَفَّنِى إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِى."

عَنْ صُهَيْبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"عَجَبًا لأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ لَهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لأَحَدٍ إِلاَّ لِلْمُؤْمِنِ، إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Batan bir diken bile olsa başına gelen her musibet/acı, Müslüman'ın günahlarına kefaret olur."*

(M6565 Müslim, Birr, 49; MU1719 *Muvatta'*, Ayn, 3)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Gam ve kederden, tembellik ve cimrilikten, korkaklıktan, borca batmaktan ve halkın taşkınlığından sana sığınırım."*

(N5478 Nesâî, İstiâze, 25; B6369 Buhârî, Deavât, 40)

Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*

(B5671 Buhârî, Merdâ, 19)

Suheyb'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur."*

(M7500 Müslim, Zühd, 64)

Allah'ın Resûlü bir gün bazı sahâbîlerle Medine'de dolaşıyordu. Kabristanın yanından geçerken, çocuğunun kabri başında feryat ederek ağlayan bir kadına rastladı. Evlât acısına yüreği dayanmayan kadıncağızın bu hâlini gören Hz. Peygamber (sav) ona, *"Allah'tan sakın ve sabret!"* dedi. Kederinden onun Peygamber olduğunu fark edemeyen kadın, "Bana ilişme! Benim başıma gelen senin başına gelmedi (de ondan böyle rahat konuşuyorsun)!" deyiverdi. Bir müddet sonra oradakilerden biri kadına, onun Allah'ın Resûlü olduğunu söyledi. Kederli anne özür dilemek üzere Hz. Peygamber'in kapısına geldi. Yaptığına pişman olan kadın, "(Kusurumu bağışla) Allah'ın Elçisi olduğunu bilemedim." diyerek mazeret beyan etti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona şu karşılığı verdi: *"Esas sabır, musibetin ilk başa geldiği anda gösterilmelidir."*[1]

Hz. Peygamber'in de başına benzer musibetler gelmemiş değildi. O, bu tür hadiseler karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğini bizzat yaşayarak öğretmişti. Hastalık ve ölüm gibi musibetler karşısında Hz. Peygamber'in takındığı tavır, böyle durumlarda izlenmesi gereken tutuma işaret etmekteydi. Henüz on sekiz aylıkken hayata gözlerini yuman[2] biricik oğlu İbrâhim'in ölümü karşısında bir baba olarak o da gözyaşlarını tutamamıştı. Ölenlerin ardından, bağırıp çağırarak, feryat figan ederek, üstünü başını yırtarak, yüzünü tırnaklayarak ağlamayı (niyâhayı) kesinlikle yasaklayan Rahmet Elçisi,[3] oğlunun vefatına ağlamasına şaşıranlara şu cevabı vermişti: *"Bu, merhamettendir. Zira göz ağlar, kalp hüzünlenir. Ama biz ancak Rabbimizin razı olacağı şeyleri söyleriz. Ey İbrâhim, biz senin aramızdan ayrılışından dolayı çok hüzünlüyüz."*[4]

Rahmet Elçisi, kızı Zeyneb'in oğlu öldüğünde de hem sabır ve teslimiyet, hem de şefkat ve merhamet duygularını aynı anda yaşamıştı. Hasta olan oğlunun ölmek üzere olduğunu hisseden Zeyneb babasına haber göndererek gelmesini istemiş. Peygamberimiz, kızına selâmla beraber şu mesajı göndermişti: *"Alan da veren de Allah'tır. Her şeyin O'nun katında belirli bir süresi vardır. Sabretsin ve sabrının ecrini Allah'tan beklesin."* Akabinde kızı tekrar haber yollayıp bu sefer mutlaka gelmesini isteyince Resûlullah yanındakilerle beraber kızının evine gitmişti. Kucağına aldığı çocuk can

[1] B1283 Buhârî, Cenâiz, 31; M2140 Müslim, Cenâiz, 15.
[2] ST1/142 İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 142.
[3] MA6672 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 552; M227 Müslim, Îmân, 121.
[4] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.

çekişiyordu. Resûlullah'ın gözleri yaşarmıştı. Sa'd b. Ubâde, "Bu nedir yâ Resûlallah?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz, *"Bu, Allah'ın, dilediği kullarının kalbine koyduğu merhamettir. Allah, ancak merhametli kullarına rahmet eder."* buyurdu.[5]

Her canlı mutlaka ölümü tadacaktır.[6] Hiç şüphesiz ki bu geride kalanlar için büyük bir acıdır. Her insan er ya da geç bu gerçekle yüzleşecektir. Bununla birlikte insanoğlunun başına gelen sıkıntılar ölümle sınırlı değildir. Hayatın türlü türlü meşakkatleri vardır.

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre Allah Resûlü (sav) bir gün ashâbıyla sohbet ederken elindeki değnekle kumun üzerine bir kare çizer. Karenin ortasına bir çizgi çizerek iki yanına ona bitişen küçük çizgiler ekler. Karenin dışına da başka bir çizgi çizerek bunun ne olduğunu ashâbına sorar. Sahâbe, "Bunu en iyi bilecek, Allah ve Resûlü'dür." deyince Sevgili Peygamberimiz kumun üzerine çizdiği bu şekli şöyle açıklar: *"Bu karenin ortasındaki şu çizgi insandır. Onun yanındaki küçük çizgiler, insanı her yönden saran musibetlerdir. Bunlardan birisi ona isabet etmezse diğeri isabet eder. Kareyi oluşturan kenar çizgileri, insanı kuşatan ecelidir. Karenin dışında kalan çizgi ise insanın ümit ve hayalleridir."*[7]

Sevgili Peygamberimiz burada olduğu gibi çeşitli vesilelerle, insanların türlü musibetlerle karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğunu dile getirmiş,[8] bunların en çetinlerine de Allah'ın elçileri başta olmak üzere kademe kademe iyi müminlerin maruz kaldıklarını ifade etmiştir.[9]

İnsanlık tarihine bakıldığı zaman, başta peygamberler olmak üzere toplumlarını dönüştürmek, ahlâkî erdemleri hâkim kılmak isteyen salih insanların ciddi tepkilerle karşılaştıkları ve bu yüzden büyük sıkıntı ve zorluklar yaşadıkları görülür. Allah Resûlü, sıkıntıyla karşılaşan müminlere moral vermek için, *"Müslümanlar benim başıma gelen musibetlere baksınlar da kendi musibetleri karşısında güçlü olsunlar."*[10] buyurmuştur.

Sıkıntılara göğüs germeyip sadece nimetlere talip olan insanları Cenâb-ı Hak uyarmakta ve başlarına iyi/hayırlı bir şey geldiğinde gönlü hoş olan, bir sıkıntı gelince de gerisin geri küfre dönüveren bu insanları, kendisine çıkar için kulluk eden kişiler olarak nitelendirerek bunların dünyada ve âhirette hüsrana uğrayacaklarını bildirmektedir.[11]

İnsan, yaratılışı gereği sevinci, hüznü, neşeyi, kederi birlikte yaşayan bir varlıktır. Hayatı boyunca sevincine vesile olan birçok olayla karşılaştığı gibi üzülmesine yol açacak olaylarla da yüz yüze kalır. Diğer canlılar

[5] B6655 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9; D3125 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23-24; AV8/275 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VIII, 275.
[6] Âl-i İmrân, 3/185.
[7] İM4231 İbn Mâce, Zühd, 27; B6417 Buhârî, Rikâk, 4.
[8] T2399 Tirmizî, Zühd, 56; T2456 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 22.
[9] T2398 Tirmizî, Zühd, 56.
[10] MU563 *Muvatta'*, Cenâiz, 14.
[11] Hac, 22/ 11.

gibi o da fiziksel ve ruhsal sıkıntıların yanı sıra doğa olaylarından, diğer canlılardan veya hemcinslerinden gelecek tehlikelere maruz kalabilir ve bunlara karşı tedbirli olmak zorundadır. İşte bu tehlike ve musibetlerle karşı karşıya kalan mümin insan, kendini ayakta tutabilecek bir inanca ve dirence sahip olmalıdır. Çünkü o, yaşadığı dünyayı imar etmek, insanlığı ihya etmek ve âhiretini mâmur etmekle yükümlüdür. Başına gelebilecek tehlikelere karşı elinden gelen bütün tedbirleri aldıktan sonra kaçınılmaz felâketlere maruz kalırsa önce sabır, sonra azim ve irade ile hareket etmelidir. Mümin insan sabır ve tevekkül sahibidir. O, başa gelen musibetlerin birer imtihan ve sınanma olduğunu Yüce Allah'ın Kitabı'ndan öğrenmiştir.[12] Bu imtihanları başarıyla vermek ve Hz. Peygamber'in ifadesiyle, zaman zaman eğilse ve beli bükülse bile yıkılmamak zorundadır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, müminle kâfirin mukayesesini yaptığı bir hadisinde, belalar karşısında mümini, rüzgârda eğilse bile sökülmeyen yeşil ekine, kâfiri ise, şiddetli bir rüzgâr karşısında kırılan ya da kökünden devrilen bir ağaca benzetmiştir.[13]

Mümin elde ettiği başarıların da karşılaştığı sıkıntı ve felâketlerin de içinde bulunduğu dünyada, imtihanın bir parçası olduğunun farkında olmalıdır. Yarattığı insanın zayıf yönlerini en iyi bilen Yüce Allah bir âyet-i kerimede bu hususu şöyle açıklar: *"İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, 'Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir.' der. Hayır o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler."*[14] Sıkıntıya ve külfete katlanmadan nimete erişilemeyeceğini de Yüce Allah şöyle açıklamaktadır: *"(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve onlar öyle sarsılmışlardı ki sonunda Peygamber ve beraberindeki müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek)!' dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."*[15]

Bir gün Hz. Peygamber, Kâbe'nin gölgesinde cübbesini başının altına almış uzanıyordu. Habbâb b. Eret sahâbeden bir grupla onun yanına gelip müşriklerin eziyetlerinden yakındılar ve şöyle dediler: "Bizim için Allah'tan zafer kazanmamızı isteyemez misin? Bizim için Allah'a dua edemez misin?"

Bunun üzerine Hz. Peygamber şunları söyledi: *"Sizden önceki ümmetlerden öyle bir kimse vardı ki, (onun için) yerde bir çukur kazılır ve o çukura atılırdı. Sonra testere getirilip başının üzerine konur ve başı ikiye kesilirdi. Yapı-*

[12] Bakara, 2/155.
[13] B7466 Buhârî, Tevhîd, 31; M7094 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 59.
[14] Zümer, 39/49.
[15] Bakara, 2/214.

lan bu işkenceler onu dininden döndürmezdi. (Bir başka kişinin) etinin altındaki sinir ve kemikler demir taraklarla taranırdı. (Bu işkenceler) o kişiyi dininden döndürmezdi. Allah bu dini kesinlikle tamamlayacaktır. Öyle ki bir kimse biniti üzerinde San'a'dan, Hadramevt'e kadar gidecek de sadece Allah'tan veya koyunlarına (saldırma tehlikesinden dolayı) kurttan korkacak. Fakat siz (müşriklerin eziyetlerinden kurtulmak için) acele ediyorsunuz."[16] Bu sözleriyle Hz. Peygamber ashâbından biraz daha dayanmalarını isteyerek gelecek günlerin daha iyi olacağı müjdesini vermiş ve onlara sabrı tavsiye etmiştir.

Câhiliye döneminin yanlış âdetleri karşısında ashâbını uyaran Peygamber Efendimiz, musibetler karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğini de açıklamıştır. Kadınlardan biat alırken bu hususa işaret etmesi, konuya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Nitekim biat esnasında onlardan aldığı sözler arasında, *"Bir musibet karşısında yüzlerini dövüp tırmalamamaları, feryat figan etmemeleri, yakalarını, bağırlarını yırtmamaları ve saçlarını başlarını yolup dağıtmamaları"* sözü de bulunmaktadır.[17] O, bunun yerine Kur'an'ın emri olan sabrı ve Allah'a teslimiyeti tavsiye etmiştir. Çünkü insanların çeşitli belalarla mutlaka sınanacağını hatırlatan Allah, bunlara sabredenleri müjdeledikten sonra, başlarına bir musibet geldiğinde onların, *"Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz."* diyen kimseler olduklarını haber vermektedir.[18] Yine bu doğrultuda Hz. Peygamber, inananlara şu tavsiyede bulunmuştur: *"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibetin/acının mükafatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' desin."*[19]

Ümmü Seleme validemizin Hz. Peygamber'den naklettiği şu sözler Rabbine sığınan kulun mükâfatını izah etmektedir: *"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibetin/acının mükafatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' diye dua ederse Allah mutlaka onun bu talebini yerine getirir."* Ümmü Seleme sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ebû Seleme vefat edince ben de böyle dua ettim. Sonra da, kendi kendime, 'Ebû Seleme'den daha hayırlısı kim olabilir ki?' dedim. Hâlbuki Allah ondan sonra Resûlullah (sav) ile evlenmemi nasip etti."[20]

Varlığının Rabbine ait olduğu ve yine O'na döneceği duygu ve bilinci içerisinde hareket eden mümin, başına gelebilecek çeşitli bela ve kötülüklere karşı elinden gelen bütün imkânları kullanarak bunları engelleme

[16] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25; D2649 Ebû Dâvûd, Cihâd, 97; İF7/167 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 167; AV7/222 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 222.
[17] D3131 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24-25.
[18] Bakara, 2/155-156.
[19] D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; M2126 Müslim, Cenâiz, 3.
[20] MU564 *Muvatta'*, Cenâiz, 14.

gayreti içerisinde olur. İnançlı ve bilinçli bir Müslüman, öncelikle işlerini sağlam yapar. Muhtemel felâket ve tehlikelere karşı gerekli tedbirleri alır ve bu konuda yapılması gerekli her türlü çabayı sarf eder. Ardından da Yüce Allah'a tevekkül eder.

Peygamber Efendimizin İslâm'a davet yolunda karşılaştığı güçlük ve sıkıntılara karşı gösterdiği sabır ve metanet, müminlerin, musibetler konusunda nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine güzel bir örnektir. Bilindiği gibi Mekke döneminde, Allah Resûlü bir avuç müminle beraber müşriklerin amansız baskılarına, ekonomik ve sosyal ambargolarına, öldürme teşebbüslerine karşı sabredip direnmiş ve bu arada gerekli tedbirleri de alarak düşmanlarının hesaplarını boşa çıkarmıştır. Daha sonra Sevgili Peygamberimiz, muzaffer bir komutan olarak Mekke'ye girdiğinde, kendisine ve arkadaşlarına yapılanların intikamını almaya kalkışmamış, çektiği acıları, başkalarına acı çektirerek telâfi etmemiştir.

İyi insanların fazilet yolunda maruz kaldıkları sıkıntıların hatalarına kefaret sayılacağı Peygamberimiz tarafından müjdelenmiş, Allah yolunda çile çekmenin karşılığının birçok yönden sahibine mükâfat olarak döneceği vurgulanmıştır. Meselâ bir hadislerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar, Müslüman'ın başına gelen her bir musibet sebebiyle hataları affolunur."*[21] Bu bağlamda o, zaman zaman geçmiş kavimlerin, dinleri hususunda karşılaştıkları zulüm ve işkenceleri ashâbına anlatarak[22] onlara metanet vermiş ve böylece onları teselli ederek sıkıntılarını hafifletmeye çalışmıştır.

İnsanın başına gelen musibetler hiçbir zaman arzu edilen şeyler değildir. Onun için Peygamber Efendimiz, keder ve sıkıntılarla karşılaşmamak için Allah'a dua etmiştir. Enes b. Mâlik'in rivayetine göre, onun bir duası şöyledir: *"Allah'ım! Gam ve kederden, tembellik ve cimrilikten, korkaklıktan, borca batmaktan ve halkın taşkınlığından sana sığınırım."*[23]Sevgili Peygamberimiz, insanın başına gelebilecek en büyük imtihanlardan olan ölümü temenni etmeyi de hoş görmemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecekse, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*[24]

Müminin niyetini her zaman ön planda tutan ve amellerin onunla değer ve anlam kazanacağını belirten Allah Resûlü[25] maruz kaldıkları sıkıntı ve musibetler yüzünden görevlerini yerine getiremeyen Müslümanları da

[21] M6565 Müslim, Birr, 49; MU1719 *Muvatta'*, Ayn, 3.
[22] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25.
[23] N5478 Nesâî, İstiâze, 25; B6369 Buhârî, Deavât, 40.
[24] B5671 Buhârî, Merdâ, 19.
[25] B54 Buhârî, Îmân, 41.

şu müjdeyle teselli etmiştir: *"Bir kul salih amel işlemeye devam ederken, hastalık veya yolculuk gibi bir engel onu bundan alıkoyarsa, sağlıklı ve mukim iken işlediği salih amel gibi kendisine sevap yazılır."*[26]

Sıkıntı ve zorluklardan kurtulmak amacıyla da olsa insanlardan uzaklaşarak uzlete çekilmeyi dinimiz asla onaylamaz. Bu, bir nevi insanın yakınlarına, çevresine ve topluma karşı yükümlü olduğu sorumluluklardan kaçması anlamına gelir. Bazı sıkıntılarla karşılaşsa da mümin, ailevî ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeli, iyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırma görevini sürdürmelidir. Onun için Sevgili Peygamberimiz, "halk arasına girip de onların eziyetlerine sabreden müminin sevabının, onların arasına karışmayıp eziyetlerine sabredemeyen müminin sevabından daha fazla olacağını" bildirmiştir.[27]

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da müminin musibetlerden hem dünyevî, hem de uhrevî hayata dönük dersler çıkarabilmesidir. Şayet yaşanan felâketlerde, insanların ihmalleri, tedbirsizlikleri veya dikkatsizlikleri gibi konular söz konusu ise, benzer musibetlere tekrar maruz kalmamak için ileriye dönük tedbirler alınmalı, aynı acılar tekrar yaşanmamalıdır. Trafik kazaları, deprem, sel baskınları gibi felâketlerin birçoğunda aynı acılar tekrar tekrar yaşanmakta ve maalesef ne insanlar ne de yetkililer yeterli tedbirleri almaktadırlar.

Aynı şekilde yaşanan felâketlerden mânevî anlamda da dersler alan insan her an çeşitli sıkıntılarla yüz yüze gelebileceğinin bilincinde olarak yaşamalı, bu gibi durumlara karşı ruhen hazırlıklı olmalıdır. Yaşadıklarından sonra insanın ne denli âciz ve fâni olduğunu, dünyanın ve dünyalıkların ne denli geçici olduğunu bilmeli ve ona göre bir hayat yaşamalıdır. Musibetler karşısında müminin sabrı, inancı daha da güçlenmelidir. İnancı, teslimiyeti ve tevekkül anlayışıyla mümin, yaşadığı musibetlerden hem maddeten hem de mânen güçlenerek çıkmayı başarmalıdır. Çünkü mümin, hem nimetlere şükretmesini, hem de musibetlere sabretmesini bilen insandır. Onun halis niyetle ve Allah'ın rızası doğrultusunda yaptığı her işi hayırdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz veciz üslûbuyla bunu şu şekilde ifade eder: *"Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona da sabreder; bu da onun için hayır olur."*[28]

[26] D3091 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1.
[27] İM4032 İbn Mâce, Fiten, 23; T2507 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 55.
[28] M7500 Müslim, Zühd, 64.

TİCARET AHLÂKI
ALIRKEN DE SATARKEN DE DÜRÜST OLMAK

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
”الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَفْتَرِقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَا بُورِكَ لَهُمَا فِى بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَتَمَا
وَكَذَبَا مُحِقَتِ الْبَرَكَةُ مِنْ بَيْعِهِمَا.“

Hakîm b. Hizâm'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları) alışverişin bereketi gider."
(D3459 Ebû Dâvûd, Büyû', 51)

عَنْ إسْمَاعِيلَ بْنِ عُبَيْدِ بنِ رِفَاعَةَ، عَنْ أبِيهِ عَنْ جدِّهِ: أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى الْمُصَلَّى، فَرَأَى النَّاسَ يَتَبَايَعُونَ فقَالَ: "يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ" فَاسْتَجَابُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، وَرَفَعُوا أَعْنَاقَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ إِلَيْهِ، فَقَالَ: "إِنَّ التُّجَّارَ يُبْعَثُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فُجَّارًا، إِلاَّ مَنِ اتَّقَى اللَّهَ وَبَرَّ وَصَدَقَ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا وَزَنْتُمْ فَأَرْجِحُوا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنهما: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"رَحِمَ اللَّهُ رَجُلاً سَمْحًا إِذَا بَاعَ، وَإِذَا اشْتَرَى، وَإِذَا اقْتَضَى."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا."

İsmâil b. Ubeyd b. Rifâa'nın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, dedesi (Rifâa b. Râfi') Hz. Peygamber (sav) ile birlikte namazgâha gitmişti. Hz. Peygamber insanların alışveriş yaptıklarını gördü ve *"Ey tüccar topluluğu!"* diye seslendi. Onlar da Resûlullah'a karşılık verdiler. Başlarını kaldırıp gözlerini ona çevirdiler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"Allah'tan sakınan, iyilik yapan ve dürüst davrananlar hâriç, tüccarlar kıyamet günü günahkârlar olarak diriltileceklerdir."*

(T1210 Tirmizî, Büyû', 4)

Câbir b. Abdullah'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Tarttığınızda fazlasıyla (tartarak) verin."*

(İM2222 İbn Mâce, Ticâret, 34)

Câbir b. Abdullah'tan (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin."*

(B2076 Buhârî, Büyû', 16)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Bizi aldatan, bizden değildir."*

(M283 Müslim, Îmân, 164)

Ümmü Benî Enmâr diye bilinen Kayle, ticaret ile uğraşan yaşlı bir hanım sahâbî idi. Alışveriş yaparken uyguladığı bir yöntemin doğru olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Konuyu Allah Resûlü'ne sormaya karar verdi. Bastonunu eline alıp Hz. Peygamber ile görüşmeye gitti. Onu (sav) umre için sa'y yaparken gördü. Merve Tepesi civarında ona (sav) yaklaştı ve sordu: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben ticaretle uğraşan bir kadınım. Bir şeyi satın almak istediğim zaman verebileceğim miktardan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum. Sonra yavaş yavaş artırarak düşündüğüm fiyata çıkıyorum. Bir şeyi satacağım zaman da, önce satabileceğim fiyattan daha yüksek bir fiyat teklif ediyor, sonra yavaş yavaş inerek arzuladığım fiyata geliyorum, bu uygulamaya ne dersin?" Allah Resûlü: *"Kayle, böyle yapma. Bir şey satın almak istediğin zaman, sana verilse de verilmese de, düşündüğün fiyatı söyle."* diye karşılık verdi ve sözlerine şöyle devam etti: *"Bir malı satmak istediğin zaman, versen de vermesen de yüksek fiyat değil satmak istediğin fiyatı söyle."*[1]

Allah Resûlü, ticarette dürüstlük ve pazarlıkta açıklık hakkında sarf ettiği bu sözleriyle, alışverişte sıkça başvurulan usulü böyle düzenliyordu. Zira hangi durum ve şartta olursa olsun ve ne şekilde yapılırsa yapılsın, alışverişte karşı tarafa yapılacak her türlü hileden kaçınmak, doğru söyleyip dürüst davranmak, ticarî ahlâkın gereğidir.

Çok eski devirlerden beri insanlar ihtiyaçları olan maddeleri birbirleriyle paylaşmak amacıyla çok çeşitli alışveriş şekilleri ortaya koymuşlardır. Alışverişte erken dönemlerde takas yöntemi yaygın iken, zaman içerisinde değerli madenler ve çeşitli paralar kullanılmış, sonraları ise kıymetli kâğıtlar yaygınlık kazanmıştır.

İnsanlar tarih boyunca ticarete ilgi duymuş ve geliştirdikleri yöntemlerle alışveriş yapmışlardır. Mekke, Arap Yarımadası'nın merkezî konumunda olduğu için burada değişik zamanlarda panayırlar kurulur ve canlı bir ticaret hayatı sürdürülürdü. Dolayısıyla bu yörede yaşayan birçok insanın en önemli geçim kaynaklarından biri ticaret idi. Peygamber Efendimiz de risâlet görevi verilmeden önce faal olarak başarılı bir ticaret hayatı sürdürmüş, Hz. Hatice'nin mallarını Şam'da, oradan getirdiği malları ise Mekke'de satmıştı.[2]

[1] İM2204 İbn Mâce, Ticâret, 29.
[2] HS2/5 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 6; ST1/129 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 129.

Peygamberimiz risâlet görevinden sonra da şahsî ihtiyaçları için bizzat alışveriş yapmaya devam etmiştir.[3] Mekkeli müşriklerin Allah Elçisi'nin kendilerinden biri gibi alışveriş yapmasını garipsemelerine karşılık[4] Yüce Allah, insanlar arasından görevlendirdiği elçisinin onlar gibi ticaret yapması ve çarşı pazarda dolaşmasının gayet insanî bir durum olduğunu belirtmiştir.[5]

"Ey insanlar, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Ancak kendi rızanızla *yaptığınız ticaret bunun dışındadır."*[6] buyruğuyla Yüce Allah, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için mecbur oldukları mal değişimini zorbalık ve bozgunculuk yoluyla değil, ancak ideal olan ticaret yoluyla gerçekleştirebileceklerini belirtmiştir. Bu nedenledir ki Allah Resûlü ashâbını da üretmeye, çalışmaya teşvik etmiştir.[7] Çünkü bu şekilde onlar gelir elde edecek, ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla çarşı pazara çıkacak ve kimseye yük olmayacaklardı.

Sahâbe de bu anlayışla ticaret yapmaya devam etmiştir. Öyle ki Mekke'den Medine'ye hicret eden tüccar sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf kendisine yapılan yardım tekliflerini kabul etmemiş ve "Bana, çarşının yolunu gösterin." demek suretiyle daha hicretin ilk günlerinde ticaret yapmaya koyulmuştu.[8] Talha b. Ubeydullah da Medine'de ticarî faaliyetlerine devam etmiş ve çok geçmeden bu amaçla Şam taraflarına kadar gitmişti.[9]

İbn Abbâs'ın anlattığı şu olay Peygamberimiz döneminde ticaret hayatına verilen önemi anlatması bakımından dikkat çekicidir: "Ukâz, Mecenne ve Zü'l-Mecâz, câhiliye devrinde kurulan meşhur panayırlardı. İslâm dönemi gelince bazı insanlar (hac dönemi olduğu için) bu panayırlarda ticaret yapmayı günah saydılar. Bunun üzerine Allah, *"Hac mevsimlerinde ticaretle Rabbinizden rızk istemenizde bir günah yoktur..."*[10] âyetini indirdi."[11] Böylece Yüce Allah, çeşitli ibadetleri yerine getirdikleri hac mevsimlerinde de insanların ticaret yapabileceklerini ve rızıklarını temin edebileceklerini belirtti.

Efendimizin eşlerinden Ümmü Seleme anlatıyor: "Peygamber Efendimizin vefatından bir yıl önce Hz. Ebû Bekir, Bedir Savaşı'na katılan sahâbîlerden Nuaymân ve Suveybit b. Harmele ile birlikte Busra'ya gitti. (Busra o dönemin en önemli ticaret merkezlerinden biri olup Suriye'nin Ürdün sınırına 10 km. mesafedeki antik bir şehirdi.) Bu, onların ticaret kazancından çok hoşlanmalarından ve ticareti sevmelerinden ileri geliyordu. Ayrıca Allah Resûlü, Ebû Bekir'i sevmesine ve onun üzerine titremesine rağmen onun ticaret yolculuğuna çıkmasına mâni olmamıştı. Ebû Bekir de Allah Resûlü'nün yanında bulunmaktan çok hoşlanıyordu ama

[3] B2096 Buhârî, Büyû', 33.
[4] Furkân, 25/7.
[5] Furkân, 25/20.
[6] Nisâ, 4/29.
[7] B2074 Buhârî, Büyû', 15; B2075 Buhârî, Büyû', 15.
[8] B2048 Buhârî, Büyû', 1.
[9] AS17883 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, XIII, 164.
[10] Bakara, 2/198.
[11] B2098 Buhârî, Büyû', 35.

Allah Resûlü'nün ticareti hoş karşılamasından ve sevmesinden dolayı (bu yolculuğa çıkmıştı)."[12]

Sevgili Peygamberimizin kıymetli arkadaşları dünyanın dört bir yanına kara ve deniz yoluyla ticarî seyahatler yapmışlar,[13] böylece hem kendi rızıklarını kazanmışlar, hem de İslâm'ı gittikleri bölgelere taşımışlardır. Onların ortaya koydukları dürüst ticaret hayatı, aynı zamanda gittikleri yerlerde İslâm'ın tanınmasını sağlamış, neticede İslâm dininin kısa zamanda başka memleketlere de yayılmasını kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

Ancak sosyal hayatın vazgeçilemezlerinden olan ticaret faaliyetinin usulüne uygun yapılabilmesi için bazı hukukî ve ahlâkî kuralların yaygınlaştırılması da gerekli idi. Bu kurallar da insanların tanıdığı, bildiği, yaşadığı hayatı kesintiye uğratmayacak, bilakis düzeltecek, verimli ve anlamlı kılacak nitelikte olmalıydı.

Allah, insanlara hakikatleri anlatırken, onların gündelik hayatta kullandıkları kavramları kullanır. Ticaret yapmak da bir şekilde bütün insanların ortak faaliyeti olduğu için Kur'an'da ve Allah Resûlü'nün vurgularında ticaret dilinin kullanıldığını görebiliriz. Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?"*[14] *"Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."*[15] *"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecekleri bir ticaret umabilirler."*[16] *"İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."*[17] âyetlerinde insanların yaptıkları bütün amellerin aslında bir çeşit ticaret olduğu anlatılmaktadır. Efendimiz de, *"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillâh (demek) mizanı (teraziyi) doldurur."*[18] *"Bütün insanlar sabahleyin kalkarlar, kimisi nefsini satar, kimisi de onu ya azat eder yahut da helâk eder."*[19] hadislerinde de aynı şekilde müminlerin hayatı ticarî kavramlarla anlatılmıştır. Buna göre, dünya hayatı büyük bir pazar, insanların yaptıkları ameller de ticaret mallarıdır. Yapılan alışveriş neticesinde biriktirilen mallar kıyamet gününde tartılacak, kâr edenler kurtulacak, zarar edenler de cezalandırılacaktır.

Dolayısıyla bu derecede konu edinilen, atıf yapılan, insan hayatının en önemli meşguliyetlerinden olan ticaretin bir ahlâkının olması, belirli ilke ve kaidelere göre yapılması, prensiplerinin benimsenip özümsenmesi büyük önem taşımaktadır.

[12] MK20193 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIII, 300; MK20218 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIII, 309.
[13] ME3317 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 331-332; ŞZ4/313 *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muvatta'*, IV, 313.
[14] Saff, 61/10.
[15] Tevbe, 9/11.
[16] Fâtır, 35/9.
[17] Bakara, 2/169.
[18] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[19] M534 Müslim, Tahâret, 1.

Ticaret yapan taraflar arasında vicdanî sorumluluk, birinci derecede rol oynadığı için hukukî kuralların temelinde de ahlâkî prensipler belirleyici konumdadır. Ticaret ahlâkının en temel gereği kazancın helâl olmasına dikkat etmektir. Öbür dünyada yaptıklarından hesaba çekileceğine inanan her Müslüman'ın kazancına haram katmamaya özen göstermesi beklenir. Meselâ içki ve domuz eti gibi Yüce Allah'ın haram kıldığı şeyleri alıp satmak bir Müslüman için helâl değildir.[20] Yine faizli işlem yapmak, kumar oyna(t)mak, vergi kaçırmak, müşteri kızıştırmak, stokçuluk yapmak gibi topluma zarar veren ticarî usulsüzlüklerden Müslüman tüccarın uzak durması da dinî, ahlâkî ve toplumsal sorumluluğun bir gereğidir. Bu hususlar o kadar önemsenmiştir ki Hz. Ömer, "Dinî konularda yeterli fıkhî bilgisi olmayanlar, bizim pazarımızda satış yapmasın."[21] diyerek ticaretin sorumluluk gerektiren ciddi bir iş olduğuna dikkatleri çekmiştir. Allah Resûlü ashâbını ticaret yapıp kazanmaya teşvik ederken aşırı tamah ve hırstan uzak durmalarını da tavsiye ediyordu. Bir defasında o (sav), *"Bu dünya malı, tatlı ve çekicidir. Kim onu tok gözlü bir şekilde alırsa o mal bereketlenir. Kim de onu açgözlülükle ve ihtirasla alırsa bereketi kaybolur. Hırslı insanlar yiyip yiyip de bir türlü doymayan obur kimseler gibidir. Veren el, alan elden daima daha üstündür."*[22] buyurmak suretiyle inananları dünya malına düşkünlükten men ediyor, onlara her konuda olduğu gibi dünya nimetlerinden yararlanırken de ölçülü olmak gerektiğini salık veriyordu. Allah Resûlü'nün terbiyesinde büyüyen sahâbe de bu anlayışla ticaret yaparlardı. Zübeyr b. Avvâm çok erken yaşlarda Müslüman olmuş, Uhud, Bedir gibi birçok gazveye katılmış bir sahâbî idi.[23] Allah Resûlü'nün çok sevdiği ve kendisi için, *"Benim havârim."* buyurduğu Zübeyr,[24] ticarette iyi kazanç elde eden zengin bir sahâbî idi. Bir gün arkadaşları sordu: "Ey Zübeyr bu kadar malı nasıl elde ettin?" O da şu cevabı verdi: "Kimsenin gözü malımda kalmadan alışveriş yapıyorum. Ayrıca ticareti sadece kâr amacıyla yapmıyorum. Allah da bereketini ihsan ediyor."[25]

Ticarette doğruluk ve dürüstlük en temel gerekliliklerdendir ve ticaretin her safhasında birinci derecede öneme sahiptir. Ticaret yaparken dürüst olmayı tavsiye eden birçok âyet ve hadis vardır. Allah Teâlâ'nın, *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[26] buyruğu ticaret yaparken taraflardan birine zarar vermeden, kimsenin hakkını gasp etmeden açık ticaret yapmalarını emretmektedir.

[20] M4048 Müslim, Müsâkât, 71.
[21] T487 Tirmizî, Vitr, 21.
[22] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[23] EÜ2/308 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 308-309.
[24] T3744 Tirmizî, Menâkıb, 23.
[25] İBS263 İbn Abdülber, *İstîâb*, 263.
[26] Bakara, 2/188.

Allah Elçisi'nin, *"Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları)* alışverişin *bereketi gider."*[27] öğüdü, onun bu konudaki ilkelerini ortaya koymaktadır. Bu ilkelere riayet edildiği takdirde çarşılar, pazarlar rızkın temin edildiği en güzel mekânlar olur, aksi takdirde de Allah'ın en sevmediği yerler oluverir.[28]

Ticaret yaparken dürüst davranmayıp malın kusurunu gizlemek sadece alışverişin bereketini götürmekle kalmaz, satıcının haram kazanç elde etmesine neden olur. Bu anlamda Sevgili Peygamberimizin, *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurlu bir malı, kusurunu açıklamadan din kardeşine satması helâl olmaz."*[29] buyurmuştur. Haram kazanç ise sadece ticaret alanında kalmayıp kişinin bütün hayatına sirayet ederek duasının kabul edilmesine bile engel olur. Nitekim Resûlullah (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçı başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, *"Yâ Rab, yâ Rab!"* diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve *"Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?"* buyurdu.[30] Dahası bu tür kazançlar Yüce Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olur. Allah Resûlü, *"Kusurunu açıklamadığı bir malı satan kimse, daima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler ona sürekli lânet ederler."*[31] mealindeki tehdit yüklü sözleriyle satıcılara önemli uyarılarda bulunmaktadır.

Buna mukabil Allah Resûlü'nün, *"Sözü ve muamelesi doğru, dürüst tüccar; (kıyamet gününde) peygamberler, peygamberleri tasdik eden doğru kimseler ve şehitlerle beraber olacaktır."*[32] *"Allah'tan* sakınan, *iyilik yapan ve dürüst davrananlar hâriç, tüccarlar kıyamet günü günahkârlar olarak diriltileceklerdir."*[33] sözleri de ticaret ehlinin doğru olmaları hâlinde Yüce Mevlâ katında görecekleri mükâfata işaret etmektedir.

Satılan maldaki bir kusuru gizlemek, bu amaçla müşterinin dikkatini başka yönlere çekerek malı satıncaya kadar durumu idare etmek ilk etapta kazanç sağlayabilir. Ama meşru yolla elde edilmedikten sonra böyle bir kazancın hırsızlık ve yolsuzluk gibi haksız kazançlardan farkı yoktur. Haram lokmadan ateşten sakınır gibi sakınan Sevgili Peygamberimizin pazardaki satıcıya uyarısı bize bu gerçeği hatırlatmaktadır. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Sevgili Peygamberimiz bir gün çarşıda dolaşırken bir ekin yığınının yanına gelmişti. Elini kontrol amacıyla ekin yığınının içine dal-

[27] D3459 Ebû Dâvûd, Büyû', 51.
[28] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.
[29] İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[30] M2346 Müslim, Zekât, 65; T2989 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[31] İM2247 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[32] T1209 Tirmizî, Büyû', 4.
[33] T1210 Tirmizî, Büyû', 4; İM2146 İbn Mâce, Ticâret, 3.

dırınca parmakları ıslanmıştı. Bunun üzerine, sahibine hitaben, *"Bu ne?"* diye sormuş, o da, "Malım yağmurda ıslandı ey Allah'ın Elçisi!" diyerek durumu izah etmeye çalışmıştı. Ancak Rahmet Peygamberi bu izahı yeterli bulmayarak, *"Madem öyle, ıslak kısmını insanlar görsün diye yığının üstüne koysaydın ya!"* diye uyardıktan sonra, *"(İnsanları) aldatan benden değildir."* buyurarak tepkisini ifade etmişti.[34]

Alışveriş yaparken alıcı veya satıcının karşısındakini kendi isteği doğrultusunda ikna etmek için yemin etmesi de onları hile ve yalana sevk edebilecek bir davranıştır. Bu nedenle alışveriş yaparken gereksiz yere yemin etmek, hatta bazen gerekse bile yemin etmekten sakınmak önemlidir. Bu nedenle Sevgili Peygamberimizin, *"Malınızı sattığınızda yemin etmekten sakının. Çünkü yemin malınıza rağbeti artırmasına artırır, ancak onun bereketini yok eder."*[35] şeklindeki uyarısı daima göz önünde bulundurulmalıdır. Malı satarken edilen yemin bir de yalan olursa, bu yemin sadece kazancın bereketini yok etmekle kalmaz, haram hâle gelmesine neden olur. Nitekim Allah Elçisi'nin, malını yalan yeminle pazarlayan kimseleri kıyamet günü Allah'ın konuşmayacağı üç grup insandan biri olarak sayması,[36] onların yaptığı işin haram olduğunu gösteren önemli bir açıklamadır.

Ticarette dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ölçü ve tartı konusunda dikkatli olmaktır. Yüce Allah, ticaret ahlâkının toplum hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermek için, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen kavminin başına gelenleri anlatmaktadır. Bu âyetlerde Medyen halkının Yüce Yaratıcı tarafından helâk edilmesine neden olan davranışların, Allah'a ibadet etmeme, ölçü ve tartıda adaletli davranmayarak haksız kazanç elde etme ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarma olduğu anlatılmaktadır.[37] Bütün bunlardan dolayı acıklı bir azaba uğrayan Medyen halkı,[38] ticaret konusunda hassasiyet göstermeyen kimseler için kıyamete kadar ibret vesilesi olacaktır. Allah'a inanmayan, ticarette doğruluktan şaşarak bozgunculuk yapan ve karışıklık çıkaran bir toplum belki Medyen halkı gibi helâk olmayacaktır ama haksızlık ve yolsuzlukların yaygınlaştığı bir toplum, kendini ayakta tutan dinamiklerini yitireceği için her yönden zaafa uğrayacak ve dağılıp yok olmaktan da kurtulamayacaktır.

Kendisine nâzil olan Yüce Kitap'ta anlatılanları sahâbîlerine özenle aktaran dürüstlük örneği Peygamberimiz (sav), kendi ümmetinin de aynı akıbete uğramaması için sık sık uyarılarda bulunmuştur. Bu doğ-

[34] M284 Müslim, Îmân, 164.
[35] İM2209 İbn Mâce, Ticâret, 30.
[36] M293 Müslim, Îmân, 171.
[37] Hûd, 11/84-85.
[38] Hûd, 11/94-95.

rultuda tüccarlara hitaben, *"Sizler, daha önceki toplumların helâkine sebep olan iki işi (ölçü ve tartı) devraldınız."*[39] buyurarak ölçü ve tartı aletleri kullanırken sorumluluk bilinci içerisinde, dürüst hareket etmeleri gerektiğine işaret etmiştir.

Sahâbeden Abdullah b. Abbâs'ın bildirdiğine göre Peygamber (sav) Medine'ye geldiği zaman, ölçü ve tartı konusunda Medinelilerin yanlış davranışlar sergilediklerini gördü. Ancak Allah Teâlâ, *"Ölçüde ve tartıda hile yapanlara yazıklar olsun. Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıklarında tam, fakat onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar tekrar diriltileceklerini düşünmezler mi ki!"*[40] âyetlerini indirildikten sonra Medineliler ölçülerini daha dikkatli yapmaya başladılar.[41] Hz. Peygamber de, *"Yâ Rabbi, bunların ölçü ve tartılarını bereketli kıl."*[42] diye dua ederek onları ticaret yapmaya teşvik etmişti.

Ölçü ve tartıda dürüst davranmak toplumun ticaret hayatını düzene kavuşturan önemli bir ahlâkî erdem olmanın yanı sıra, piyasalarda güven ortamını sağladığı için ticareti geliştiren önemli bir kuraldır. Nitekim Allah Elçisi'nin, *"Zahirenizi ölçün ki sizin için bereketli olsun."*[43] buyruğu ticarette ölçü ve tartıya dikkat edildiğinde kazancın bereketleneceği yani daha da artacağına dikkat çekmektedir. Sevgili Peygamberimizin, *"Tarttığınızda biraz fazla (tartarak) verin."*[44] şeklindeki tavsiyesi, o dönemdeki terazilerin çok hassas olmamasından dolayı kişinin ölçüyü eksik yaparak hak yemektense kendi payından fedakârlık yapmasının ihtiyat açısından ve ahlâkî bakımdan daha uygun olacağını göstermektedir. Allah Elçisi bu tavsiyeyi yaparken kendisi de böyle davranmaktan geri durmamıştır. Alışveriş sırasında kendi vereceğini tarttırırken, tartan kişiye fazlasıyla tartmasını söylemiştir.[45]

Mal ve servet edinmenin en önemli vasıtası olan ticarette ana hedef tarafların yaptıkları alışverişten memnun olmalarıdır. Allah Elçisi'nin, *"Alışveriş yapanlar birbirlerinden memnun olarak ayrılsınlar."*[46] tavsiyesi bu gerçeği dile getirir. Her iki taraf da üzerine düşeni yapacaktır. Alıcı malın ücretini tam bir şekilde ödeyecek veya zamanında vermeyi taahhüt edecek, satıcı da vereceği malın sağlam, eksiksiz olması konusunda aynı hassasiyeti gösterecektir. Rahmet Peygamberi'nin, *"Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin."*[47] şeklindeki duası, hoşgörü ve anlayışın, ticarî hayatta ne denli huzur ve mutluluk kazandıracağını göstermektedir. Nitekim bu konuda

[39] T1217 Tirmizî, Büyû', 9.
[40] Mutaffifîn, 83/1-4.
[41] İM2223 İbn Mâce, Ticâret, 35.
[42] B2130 Buhârî, Büyû', 53.
[43] İM2231 İbn Mâce, Ticâret, 39.
[44] İM2222 İbn Mâce, Ticâret, 34.
[45] N4596 Nesâî, Büyû', 54.
[46] T1248 Tirmizî, Büyû', 27.
[47] B2076 Buhârî, Büyû', 16.

Allah Elçisi, *"Allah, sizden önce yaşamış bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satınca kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince de (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterirdi."*[48] buyurarak yukarıdaki duasının canlı bir örneğini haber vermiştir.

Sevgili Peygamberimizin, *"Her ümmetin bir fitnesi/imtihanı vardır. Benim ümmetimin fitnesi (imtihanı) de mal ile olacaktır."*[49] sözü bir anlamda özellikle ticaretle uğraşan kimselerin de büyük bir sınavda olduklarını, helâl ve haram konusunda bilinçli olmaları gerektiğini gösterir. Bilhassa, *"Kişinin, malı helâl bir yolla mı, haram bir yolla mı kazandığına aldırış etmeyeceği bir zaman gelecektir."*[50] şeklindeki nebevî endişe, Müslüman tüccarlar tarafından dikkate alınmalıdır. Ticaret hayatı içerisinde atılan her adımda Resûl-i Ekrem'in, *"...Bizi aldatan, bizden değildir."*[51] düsturu hatırda olmalıdır. Aksi takdirde başkasını aldatarak kazanç elde etme hastalığının ticaret hayatına egemen olması, ticaret erbabının hem dünyada, hem de âhirette kötü sonuçlarla karşılaşmasına yol açacaktır.

[48] T1320 Tirmizî, Büyû', 75.
[49] T2336 Tirmizî, Zühd, 26.
[50] DM2564 Dârimî, Büyû', 5.
[51] M283 Müslim, Îmân, 164.

HELÂL KAZANÇ
EL EMEĞİ, GÖZ NURU, ALIN TERİ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır.

(N4457 Nesâî, Büyû', 1)

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اللَّهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا."

عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَال:
"لأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، فَيَأْتِيَ بِحُزْمَةِ الْحَطَبِ عَلَى ظَهْرِهِ فَيَبِيعَهَا، فَيَكُفَّ اللَّهُ بِهَا وَجْهَهُ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ، أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ."

عَنِ الْمِقْدَامِ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَال:
"مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

Hz. Ali'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım! Ümmetim için (günün) erken vakitlerini bereketli kıl!"*

(HM1320 İbn Hanbel, I, 153)

Zübeyr b. Avvâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*

(B1471 Buhârî, Zekât, 50)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*

(D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45)

Mikdâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*

(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Medineli bir sahâbî birkaç kez Hz. Peygamber'e gelerek ihtiyacını dile getirmiş ve her defasında o cömert Peygamber'den karşılıksız ikramlar alarak evine dönmüştü. Bir gün yine bir şey istemeye geldiğinde Allah'ın Elçisi (sav), *"Evinde hiçbir şeyin yok mu?"* diye sordu. Sahâbî, "Hayır, evimde sadece bir örtü var. Bunun bir kısmını elbise olarak kullanıyor, diğer kısmını da evde altımıza seriyoruz. Bir de su içtiğimiz bir bardak var." diye dert yandı. Bunun üzerine Sevgili Resûl, *"Onları bana getir."* diyerek onu evine gönderdi.

Sahâbî hemen evine gitti ve bahsettiği eşyaları getirdi. Resûlullah (sav) onun getirdiği eşyaları eline alarak orada bulunanlara, *"Kim bunları satın almak ister?"* diye sordu. Topluluk içinden birisi, "Ben onları bir dirhem karşılığında alırım." diyerek öne çıktı.

Allah Resûlü (sav) iki veya üç defa, *"Kim bir dirhemden fazla verir?"* diye sorunca bir başka sahâbî, "Ben iki dirhem veririm." diye ortaya atıldı.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, adamın getirdiği eşyaları iki dirhem karşılığında satın almak isteyene verdi. Alışveriş sonucu kazandığı iki dirhemi de adama vererek, *"Bu dirhemlerin birisiyle yiyecek satın al ve ailene götür. Diğer dirhem ile de bir keser satın alıp yanıma gel."* dedi.

Sahâbî keseri getirince Allah Resûlü ona bizzat kendi eliyle bir sap taktı ve keseri ona uzatarak, *"Git, bununla odun topla ve sat. Seni on beş gün boyunca da görmeyeyim."* diye tembihledi.

Medineli sahâbî, Allah'ın Elçisi'nin bu emri üzerine hemen gitti ve çalışmaya koyuldu. Günlerce odun toplayıp sattı. On beş gün sonra, on dirhem biriktirmiş olarak çıkageldi. Çarşıda kazandığı paranın bir kısmı ile elbise, geri kalanı ile de ailesine yiyecek satın almıştı. On beş gün önce muhtaç bir hâlde yanına gelen ve ailesini geçindirmeyi bilemeyen bu sahâbînin ekmek parasını kazanmayı başardığını gören Resûlullah (sav), ona şu çarpıcı öğüdü verdi: *"Bu (şekilde çalışarak başkalarına muhtaç olmadan geçinmen) senin için, kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmenden daha hayırlıdır."*[1]

Hz. Peygamber'in en yakınında bulunma ayrıcalığına erişmiş olan Enes'in ağzından dinlediğimiz bu hadise, saadet çağını süsleyen kutlu hatıralardan sadece birisidir. Aynı zamanda ilhamını ilâhî kaynaktan alan

[1] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticâret, 25.

eşsiz bir hayat dersidir, bildik anlatışla, 'balık vermeyi değil, balık tutmayı öğreten' çarpıcı bir derstir!

Hayat, insanı geçimini temin etmek için mücadeleye mecbur bırakmaktadır. Her ne kadar rızkı veren Allah ise de onu elde etmek için çalışıp çabalamak insanoğluna düşmektedir. Dinimizde âhiret hayatını kazanma adına da olsa uzlete çekilmek, münzevi bir hayat yaşamak, dünyayı ve çalışmayı terk etmek, kısacası ruhbanlık yoktur.[2] Ve İslâm'a göre emek, helâl kazanç ve alın teri mübarektir, mukaddestir. Müslüman, bir taraftan dünyasını kazanmak, diğer taraftan da âhireti için hazırlık yapmak durumundadır. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar, din, dünya ayırımı gözetmeksizin iki cihan saadetine erişebilmek uğruna durmadan, yorulmadan çalışmalıdır. Zira Yüce Rabbimizin de ifade ettiği gibi, *"İnsan için, sadece kendi çalıştığı vardır ve çalıştığı da ileride görülecektir."*[3]

Geleneksel zamanlarda, Müslümanlar çalışma hayatına, günün en bereketli zaman dilimi olan sabah namazı ile başlarlardı. İnanan insan, sabah aydınlanırken kendisini hayırla rızıklandırması dua ve niyazlarıyla Allah'a iltica ederdi. İbadet aşkıyla güne erkenden başlayan mümin, aynı şevkle helâlinden kazanmaya, maişetini alın teriyle temin etmeye koyulurdu. Allah Resûlü'nün, *"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır."*[4] hadisini aklından çıkarmazdı. Rahmet Peygamberi'nin, *"Allah'ım! Ümmetim için (günün) erken vakitlerini bereketli kıl!"*[5] duasına mazhar olmaya gayret ederdi.

Bu duayı arkasına alarak tarlasının yolunu tutan, dükkânını açan, tezgâhının başına geçen, bir insanın çalışma iştiyakı elbette ki farklı olacaktır. Hem zamandan kazanan hem de fecrin bereketinden yararlanan Müslüman, böylece sadece maddî açıdan değil, mânevî açıdan da kârlı çıkacaktır. Dünyada başarılı olur, çünkü çalışan kazanır, kişi işinin hakkını veriyorsa er veya geç dünyadaki beklentilerine ulaşır. Alın teri ve emeği birleşmişse, helâl kazanç için çabalamışsa âhiretini de kazanır. Zira kişinin ailesinin rızkını temin etmesi ve onları başkalarına muhtaç etmemesi, aynı zamanda dinî bir gerekliliktir[6] ve o bu görevini yerine getirerek âhiretteki mükâfatı da hak eder.

Allah Resûlü'nün tavsiyesi de bu yöndedir. O şöyle buyurur: *"Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*[7]

[2] DM2200 Dârimî, Nikâh, 3.
[3] Necm, 53/39-40.
[4] N4457 Nesâî, Büyû', 1.
[5] HM1320 İbn Hanbel, I, 153.
[6] Bakara, 2/233; Nisâ 4/34; B1295 Buhârî, Cenâiz, 36.
[7] B1471 Buhârî, Zekât, 50.

Âhiret inancı tam olan ve bu bilinç içinde hayat sürdüren İstiklâl Şairimiz merhum Mehmet Akif bu gerçeği ne güzel dizelere dökmüş:

"Bekâyı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir;

Çalış, çalış ki bekâ, sa'y olursa hak edilir."

Alın teriyle yetinen, yaptığı işle bir değer üreten ve bu üretimle kendine, ailesine, ülke ekonomisine fayda sağlayan bireyin hayatı anlamlı ve değerlidir. Bunun da ötesinde, insanın bu amacını daha da anlamlı kılan bir diğer kazanç da Yüce Allah'ın çalışan, çaba gösteren insanlara yönelik vaadleridir: *"Rableri, onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim..."*[8] Sevgili Peygamberimizin, *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*[9] buyurarak kişinin kendi ailesi için harcadığı para sayesinde sadaka ecri alacağını söylemesi[10] ne güzel bir vaaddir! Kısacası, Allah Resûlü'nün beyanıyla: *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*[11]

Çalışmaya ve insanın emeğine bu derece değer veren dinimiz, tembelliği hiçbir zaman hoş karşılamamıştır. Zira tembellik, çalışmanın önündeki en büyük engeldir. Kişinin çalışma azmini köreltir, onu miskinleştirir ve başarısızlığına sebep olur. Ashâbını çalışmaya ve helâl yollardan kazanmaya teşvik eden Sevgili Peygamberimiz, sayılamayacak kadar çok zararından dolayı olsa gerek, tembellikten Allah'a sığınmıştır.[12]

Allah tarafından birer örnek ve öğretmen olarak seçilmiş olan diğer peygamberler de çalışıp maddî ya da mânevî bir değer üretme konusunda çaba içinde olmuşlardır. Ancak konumları ve eşsiz kişilikleri gereği, sadece elde edecekleri sevaplar için yapmamışlardır bu görevi. Onlar hem kendilerini görevlendiren Rablerine şükürlerini ifade edebilmek hem de ailelerine karşı yükümlülüklerini yerine getirerek onurlu bir şekilde yaşayabilmek için kendi geçimlerini sağlamışlardır.

Peygamberlerden her biri yaşadığı memleketin şartlarına ve imkânlarına göre birer meslek sahibiydiler. Hz. İdris terzilikle, Hz. Nuh ve Hz. Zekeriyyâ peygamberler marangozlukla, Hz. İbrâhim, Hz. Hûd ve Hz. Salih peygamberler ticaretle, Hz. Eyyub ise çiftçilikle uğraşarak kimseye yük olmadan rızkını temin etmenin en güzel örnekleri olmuşlardı. Hükümdarlığını yaptığı devletin gelirleriyle geçinmeyi uygun görmeyen Hz. Dâvûd, usta olduğu demircilik mesleğinde demiri hamur gibi yoğurup şe-

[8] Âl-i İmrân, 3/195.
[9] D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
[10] B4006 Buhârî, Meğâzî, 12; T1965 Tirmizî, Birr, 42.
[11] B2072 Buhârî, Büyû', 15.
[12] M6909 Müslim, Zikir, 76.

kil vermek suretiyle, zırh yaparak geçimini sağlamıştı.[13] O, bir hükümdar olmasına rağmen kendi elinin emeğinden başkasını yememişti.[14]

Bir de Hz. Musa[15] ve Hz. Muhammed (sav) gibi sürü otlatmış peygamberler vardı. Aslında her nebî hayatının belli döneminde hayvanlarla uğraşmış, çobanlık yapmıştır. Nitekim bir gün Sevgili Peygamberimiz, *"Allah'ın gönderdiği her peygamber koyun gütmüştür."* deyince yanındaki dostları, "Ya sen?" diye sormuşlar, Allah Resûlü de, *"Evet, ben de bir miktar ücret karşılığında Mekkelilerin koyunlarını güttüm."* cevabını vermiştir.[16] Gençlik yıllarında da ticaretle meşgul olan Kutlu Elçi'nin bu açıklaması, kim bilir belki de nebîlerin sade ve mütevazı insanlar olduklarını vurgulamak içindir. Onların, ailelerinin geçimini temin etmek başta olmak üzere, yaptıkları tüm işlerde başarılı olabilmelerini sağlayan en önemli özellikleri, çalışkanlık, başkasına el açmamak ve boyun eğmemek, zorluklar ve sıkıntılar karşısında sabırlı olmak ve insanları yönetebilmeyi mümkün kılan dirayettir.

Peygamberlerin mesleklerinin çeşitliliği, kişilerin ve toplumların ihtiyaç ve imkânlarına bağlı olarak kazanç yollarının farklı olmasının tabiî olduğunu gösterir. Bununla birlikte bu kazanç yollarının meşru olması da son derece önemlidir. Onun için dinimiz, insanlar arasında haksızlığa neden olan ve toplumun temel değerlerine zarar veren hırsızlık,[17] gasp,[18] kumar,[19] rüşvet,[20] tefecilik,[21] karaborsacılık[22] ve alışverişte hile yapmak[23] gibi her çeşit haksız kazanç yolunu yasaklamış, kazanılan mal ve mülkün helâl yollardan elde edilmiş olmasına büyük önem vermiştir.

Müminlere yaraşan hareket, emek sarf etmek, alın teri dökmek ve üretmektir. Yüce Mevlâ, *"Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz."*[24] âyetiyle, çaba gösterenleri dünyada ve âhirette ödüllendireceğini beyan etmektedir. Ayrıca imkânlarını seferber ederek işin en iyisini yapmaya çalışmak, elde edilen başarı ile yetinmeyerek daha iyisi için yeniden kolları sıvamak da müminlere yakışan bir hayat tarzıdır.

Bu noktada hırs ve tamahkârlığın karşıtı olan kanaatkârlık ayrı, helâl kazanç için gücü nispetinde çalışma, kazanma ve bunları Allah yolunda harcama ayrıdır. "Kendi rızkımı temin ettim, bu kadarı bana yeter, aşırıya gitmemek gerekir!" şeklindeki bir yaklaşım, sürekli çalışmayı ilke edinmeleri gereken ve "İki günü eşit olan aldanmıştır." anlayışına sahip olmaları beklenen inanan insanlarda olmamalıdır. *"Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma!"*[25] şeklindeki ilâhî buy-

[13] Enbiyâ, 21/80.
[14] B2073 Buhârî, Büyû', 15.
[15] Tâ-Hâ, 20/18.
[16] B2262 Buhârî, İcâre, 2.
[17] Mâide, 5/38.
[18] B2452 Buhârî, Mezâlim, 13.
[19] Mâide, 5/90.
[20] D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 4.
[21] Bakara, 2/275.
[22] M4123 Müslim, Müsâkât, 130.
[23] M284 Müslim, Îmân, 164.
[24] Nahl, 16/97.
[25] Kasas, 28/77.

ruk, hem âhireti hem de dünya geçimini birlikte ele almayı, denge içinde yürütmeyi gerektirmektedir.

Bu anlamda ümmetine yol gösteren Hz. Peygamber, Allah rızası gözetilerek yapılan bütün emeklerin değerli olduğunu anlatmıştır. Resûlullah (sav) ve ashâbı arasında geçen şu diyalog, Efendimizin çalışmayı nasıl değerlendirdiği konusunda bizlere bilgi vermektedir: Bir gün Peygamber Efendimiz, ashâbı ile otururken güçlü ve heybetli bir adamın geçtiğini görürler. Oturanlardan bazıları, "Ey Allah'ın Elçisi! Keşke bu kimse gücünü Allah yolunda kullansa!" diye temennide bulunur. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Eğer bu kimse çocuklarının geçimi için çalışırsa, Allah yolundadır. Eğer yaşlı ana babasının ihtiyaçlarını gidermek için çalışırsa, onun yaptıkları yine Allah yolunda hizmettir. Eğer kendi izzet ve erdemi için çalışırsa, onun yaptıkları yine Allah yolundadır. Fakat riya ve gösteriş için çalışmaya koyulursa, işte o zaman o, şeytanın yolundadır."* buyurur.[26] Böylece Sevgili Peygamberimiz çevresine ve kendisine yardımcı olma amacını taşıyan bütün çabaların Allah rızasına uygun olduğunu belirterek, müminleri bu anlamda her türlü meşru çalışmaya teşvik etmiştir.

Mal biriktirmek ve mülk edinmek her ne kadar insanın ihtiyacı ise de aslında dünyalığa düşkün olan insan tabiatına uygun bir tutumdur. Elbette elde edilen serveti hayra vesile kılmak arzu edilen bir durumdur ama nihaî hedef, malın, sahibini ilâhî rızaya götürmesidir. Peygamber Efendimiz, *"Dul kadınların ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermeye çalışan kimse, Allah yolunda cihad eden veya geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçiren kimse gibidir."*[27] ifadeleriyle mal ve mülkün anlamlı yerde kullanıldığı takdirde Allah katında ne kadar makbul olacağını anlatmaktadır. Öte taraftan, insandaki mal sevgisinin, servete düşkünlüğün ve mülk hırsıyla sermaye biriktirmenin bir sonu olmadığını, tamahkâr insanın asla tatmin olamayacağını Kutlu Elçi şu çarpıcı ifadesiyle belirtmiştir: *"Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, bir vadi dolusu malı daha olmasını arzu eder. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder."*[28]

Sevgili Peygamberimiz insan yapısından kaynaklanan bu zaaftan dolayı ashâbını ikaz etmeyi de ihmal etmemiştir. Meselâ onun, savaş sonrası elde edilen ganimetlerden payına düşeni aldığı hâlde, birkaç defa daha gelip kendisine verilenin artırılmasını isteyen Hakîm b. Hizâm'a tavsiyesi, bu konuda bizim için de güzel bir ölçüdür: *"Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle ve göz dikmeksizin sahip olur-*

[26] ME6835 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 56.
[27] B5353 Buhârî, Nafakât, 1.
[28] B6437 Buhârî, Rikâk, 10.

sa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, tıpkı doymak bilmeyen obur bir kimse gibi onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden üstündür."[29] Hadisten anlaşıldığı üzere, Allah Resûlü'nün belirlediği ölçü dünya malından uzaklaşmak değil, malı dünyanın geçici bir güzelliği olarak görüp değerlendirmektir. Biriktirilen servete teslim olmamak, bilakis onu teslim almak, gerektiği yerde harcamak, Allah rızası için feda etmek ve hayırlı işlere vesile kılmaktır.

Geçimini sağlamak için çalışmanın farz bir ibadet olduğu düşüncesiyle diğer ibadetleri terk etmek de doğru bir davranış değildir. İbadet, insanı yaratan ve ona pek çok lütuflarda bulunan Yüce Yaratıcı'ya teşekkürü ifade etme biçimidir. İnsan, en güzel surette yaratılmış ve evrende olan her şey onun hizmetine verilmiştir. Dolayısıyla mümin daima Allah'a şükretmeli ve tüm bu imkânları kendisine sunan Rabbine minnettarlığını göstermelidir. Ailenin geçimini sağlamak için çalışmanın ibadet olması ise farklı bir kategoridir. Helâlinden kazanmak için yaptığımız her türlü meşru iş, Allah'ı hoşnut etmekte ve en geniş anlamda "kulluk/ibadet" kapsamına girmektedir. Ancak bu durum, farz olan namaz, oruç ve hac gibi özel ibadetler ile karıştırılmamalıdır. İnanan insandan beklenen, imkânlar nispetinde kendisini ve ailesini huzur içinde, yaşatmaya yetecek kadar çalışması, bunu ibadet bilinciyle ve karşılığını sadece Rabbinden umarak yapması, diğer taraftan da Rabbi ile arasındaki kulluk bağını zedelememesidir: *"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar."*[30]

[29] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[30] Nûr, 24/37.

FAKİRLİK ve ZENGİNLİK
DARLIK DA İMTİHANDIR VARLIK DA!

عَنْ مُعَاذِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خُبَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ قَالَ: كُنَّا فِى مَجْلِسٍ. فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ وَعَلَى رَأْسِهِ أَثَرُ مَاءٍ. فَقَالَ لَهُ بَعْضُنَا: نَرَاكَ الْيَوْمَ طَيِّبَ النَّفْسِ. فَقَالَ: "أَجَلْ. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ" ثُمَّ أَفَاضَ الْقَوْمُ فِى ذِكْرِ الْغِنَى. فَقَالَ: "لاَ بَأْسَ بِالْغِنَى لِمَنِ اتَّقَى. وَالصِّحَّةُ لِمَنِ اتَّقَى خَيْرٌ مِنَ الْغِنَى. وَطِيبُ النَّفْسِ مِنَ النَّعِيمِ."

Muâz b. Abdullah b. Hubeyb, babası aracılığıyla amcasının (Yesâr b. Abdülhayy'ın) şunları anlattığını nakletmektedir:
"Bir mecliste bulunuyorduk. Hz. Peygamber (sav) başı ıslak bir hâlde geldi. İçimizden birkaç kişi ona, 'Bugün seni huzurlu gördük.' dedi. Bunun üzerine, '*Evet, Allah'a hamdolsun.*' diye cevap verdi. Sonra o topluluk, zenginlikten bahsetmeye koyuldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: '*Takva sahibi kimse için zenginliğin bir zararı yok! Sağlık ise takva sahibi için zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül huzuru da (gerçek) nimetlerdendir.*'"

(İM2141 İbn Mâce, Ticâret, 1; NM2131 Hâkim, *Müstedrek*, III, 807 (2/3))

عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: رَأَى سَعْدٌ ﵁ أَنَّ لَهُ فَضْلاً عَلَى مَنْ دُونَهُ.
فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "هَلْ تُنْصَرُونَ وَتُرْزَقُونَ إِلاَّ بِضُعَفَائِكُم؟"

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِى اثْنَتَيْنِ: رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِى الْحَقِّ،
وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِى بِهَا وَيُعَلِّمُهَا."

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ،
وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ."

Mus'ab b. Sa'd anlatıyor: "Sa'd (ra) kendisinin diğerlerinden daha üstün olduğu düşüncesindeydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *'Size ancak zayıflarınız sebebiyle yardım ediliyor ve rızık veriliyor, değil mi?'"*

(B2896 Buhârî, Cihâd, 76)

İbn Mes'ûd'un (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimse."*

(B1409 Buhârî, Zekât, 5; M1896 Müslim, Müsâfirîn, 268)

Hz. Âişe (ra) diyor ki, "Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *'Allah'ım, cehennemin fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...'"*

(B6377 Buhârî, Deavât, 46)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur."*

(B6446 Buhârî, Rikâk, 15)

Bir gün zengin bir adam Resûlullah'ın yanından geçti. Ashâbına dünya ve âhiretle ilgili nasihatlerde bulunmak için her fırsatı değerlendiren Peygamberimiz, yanında oturmakta olan arkadaşına, önlerinden geçen bu kişi hakkında ne düşündüğünü sordu. Hâlinden ona önemli şeyler söyleyeceği anlaşılabiliyordu.

"Bu, eşraftan bir adamdır. Vallahi, bu zât bir kadınla evlenmeye talip olsa nikâhlanmaya, birisi hakkında aracılık etse aracılığı kabul edilmeye lâyık bir kimsedir." cevabını alınca biraz duraksadı Allah'ın Resûlü. Hiçbir şey söylemeden bir müddet öylece bekledi.

Az sonra önlerinden bir başka adam daha geçti. Resûlullah yine yanındaki kişiye önlerinden geçen adam hakkındaki düşüncesini sordu. "Yâ Resûlallah! Bu adam fakir Müslümanlardandır. Bu kimse, bir kadına talip olduğunda nikâhlanmaması, aracılık ettiğinde aracılığının kabul edilmemesi ve konuştuğunda sözüne itibar edilmemesi beklenen biridir." dedi.

Bunun üzerine Resûlullah, *"İşte bu (fakir) zât, öteki zengin gibi dünya dolusu insandan hayırlıdır!"* buyurdu.[1]

Böylece Sevgili Peygamberimiz, insanları değerlendirirken zengin veya fakir olmalarının esas alınmaması gerektiğini, ashâbına bir kez daha hatırlatmıştı. Ona göre, kalbi Allah sevgisiyle dolu, Allah'a karşı ödevlerini hakkıyla yerine getiren fakir bir insan, zengin ancak Allah rızasını gözetmeyen, âsi bir insandan daha faziletliydi. Yoksa bu hadis ile mal, mülk, servet sahibi olmanın mümin için istenmeyen veya kaçınılması gereken bir şey olduğu anlatılmamıştı.

Nitekim bir gün bazı sahâbîler bir mecliste oturuyorlardı. Hz. Peygamber (sav) başı ıslak bir hâlde geldi. İçlerinden birkaç kişi ona, "Bugün seni huzurlu gördük." dediler. Bunun üzerine Resûlullah, *"Evet, Allah'a hamdolsun."* diye cevap verdi. Sonra o topluluk zenginlikten bahsetmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Takva sahibi kimse için zenginliğin bir zararı yok! Sağlık ise takva sahibi için zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül huzuru da (gerçek) nimetlerdendir."*[2]

Zengin olmak veya fakir olmak, insanın değerini belirleyen özellikler değildir. İslâm'a göre kişileri değerlendirme ölçüsü takvadır.[3] Aslında Kur'an

[1] B6447 Buhârî, Rikâk, 16.
[2] İM2141 İbn Mâce, Ticâret, 1; NM2131 Hâkim, *Müstedrek*, III, 807 (2/3).
[3] Hucurât, 49/13.

âyetleri ve hadisler mutlak mânâda zenginlik veya fakirliği övmemiş, bunları dünyadaki birer imtihan vesilesi olarak kabul etmiştir. Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs, yiğitlik ve zenginlik açısından diğer sahâbîlerden üstün olduğu düşüncesine kapılınca Peygamber Efendimiz (sav), *"Size ancak zayıflarınız sebebiyle yardım ediliyor ve rızık veriliyor değil mi?"*[4] buyurmuştur.

Fakirlik ve zenginlik, Allah Teâlâ'nın takdiri ve belirlemesinin yanında, insanların çalışıp çabalamaları ile doğrudan irtibatlı olan toplumsal gerçekliklerdir. Bütün toplumlarda, iyi imkânlara kavuşmuş olanlarla hayatını kıt kanaat sürdürenler hep bir arada yaşamışlardır. Nitekim tarih boyunca milletlerin fakirlik dönemleri olduğu gibi refah ve bolluk içinde yaşadığı zamanlar da olagelmiştir. Allah, kimisini varlıkla, kimisini darlıkla sınamaktadır.

Kuşkusuz pek çok insan gibi Hz. Peygamber ile ashâbı da fakirlik ve darlıkla imtihan olunmuştu. Zaten risâlet görevini yüklenen Sevgili Peygamberimizin davetine ilk yıllarda Mekke'de icabet edenlerin çoğu, maddî imkânı iyi olmayan kimselerdi.[5] Mekke'de ilk Müslüman topluluğa uygulanan boykot, Habeşistan'a yapılan hicret yolculukları ve büyük hicret, zaten iyi olmayan ekonomik yapıyı iyice sarsmıştı. Ayrıca Medine'ye hicret ederken de müminler, mallarını, mülklerini geride bırakarak yurtlarından ayrılmışlardı.[6] Ticaretle durumlarını düzeltinceye kadar maddî sıkıntı içinde yaşamışlardı. Onlara kucak açarak misafir eden ensarın durumu da çok iyi değildi.

Kendilerine yetecek malları ve gelirleri olmadığı hâlde sıkıntılarını gizleyen, iffetlerinden dolayı başkalarından ihtiyaçlarını temin etme gayreti içine giremeyen bu insanlar, fakir ve miskin olarak isimlendiriliyordu.[7] Bu fakir ve miskinler, hayatlarını devam ettirmek için yeterli imkâna sahip olmayan yahut hayatlarını zorlukla ve sıkıntı içerisinde devam ettiren kişilerdi. Allah Teâlâ'nın, *"...Bilmeyen kimse, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir."*[8] diye tavsif ettiği kimseler bunlardır.

Müslümanların yaşadığı imkânsızlık ve fakirlik belirli dönemlerde dayanılmaz derecelere ulaşmıştı. Mekke dönemi günlerini de ilâve edersek, aslında hicretin yedinci yılında gerçekleşen Hayber'in fethine kadarki dönemde Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâm zaman zaman çok büyük sıkıntılar çekmişlerdi. Abdullah b. Ömer'in, "Biz Hayber'i fethettiğimiz za-

[4] B2896 Buhârî, Cihâd, 76.
[5] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[6] Haşr, 59/8.
[7] Bakara, 2/273; B4539 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 48; B1479 Buhârî, Zekât 53.
[8] Bakara, 2/273.

mana kadar (doğru dürüst) doymuş değildik." demesi,[9] sıkıntılarla geçen yılların çarpıcı bir özetiydi.

Rivayet edildiğine göre bazen Peygamber Efendimizin hâne-i saadetlerinde haftalarca yemek pişirilemiyor, ev halkı su ve hurma ile yetiniyordu.[10] Hatta bazen bu iki nimet de yeteri kadar bulunamıyordu.[11] Öyle günler yaşanmıştı ki, Allah Resûlü'nün kıtlık zamanlarında hurmaları teker teker dağıttığı bile olmuştu.[12]

Hz. Peygamber sıkıntılı yıllar geçtikten sonra da kendi tercihi olarak mütevazı bir hayat sürmeye devam etmişti. Nitekim Yüce Peygamber (sav) evinde bir hasırın üzerinde uyuyordu. Bir gün uyandığında hasırın vücudunda iz bıraktığını gören ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü, sizin için bir yatak temin etsek." dediler. Bunun üzerine, dünya hayatına bakış açısını özetleyen şu mübarek sözler Efendimizin dudaklarından dökülüverdi: *"Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Ben dünyada, bir ağacın altında bir süre gölgelenen ve sonra oradan ayrılarak yoluna devam eden bir yolcu gibiyim."*[13]

Uzun yıllar süren bu yokluk dolu sıkıntılı süreçte Sevgili Efendimiz, müminleri sabra teşvik ediyor, fakirlik karşısında ezilmelerini önlemek için onları teselli ediyor ve her şeye rağmen cemiyet içinde mutlu birer fert olarak yaşamalarına gayret gösteriyordu. O, ashâbına ilerleyen yıllarda kazanabilecekleri dünyalıklardan değil, gerçek zenginliklerden, ebedî mutluluklardan bahsediyordu. Fakirlerin cennete zenginlerden önce gireceklerini,[14] cennettekilerin çoğunluğunu miskinlerin oluşturduğunu bildiren haberleri[15] değerlendirirken o günün içtimai yapısını, Müslümanların maruz kaldıkları hem maddî hem mânevî sıkıntıları, imkânsızlıkları, boykot, işkence olaylarını ve bütün bu olanlar karşısında içine düştükleri psikolojik durumu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca, malı olmayanın veya az olanın hesabının çabuk bitmesi, çok mal mülk sahibi olanların da hesap vermek için geriye kalmaları tabiî ve kabul edilebilir bir durumdur.

Fakir muhacirler Peygamber Efendimize gelerek zaman zaman serzenişte bulunuyorlardı. Nitekim Ebû Zer el-Gıfârî bir gün Allah Resûlü'ne gelip şunları söyledi: "Ey Allah'ın Resûlü! Servet sahipleri sevapların hepsini silip süpürdüler. Onlar, bizim gibi namaz kılıyorlar ve oruç tutuyorlar. Onların sadaka verecek kadar malları var ama bizim sadaka verecek hiçbir şeyimiz yok!" Bunun üzerine Efendimiz (sav) ona şöyle cevap verdi: *"Sana bazı cümleler öğreteyim mi? Bunları söylediğin zaman, yaptığının aynısını yapanlar hâriç, seni geçmiş olan kimselere ulaşırsın, arkanda kalan kimse-*

[9] B4243 Buhârî, Meğâzî, 39.
[10] B2567 Buhârî, Hibe 1; T2471 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34.
[11] M7459 Müslim, Zühd, 34.
[12] T2474 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34.
[13] T2377 Tirmizî, Zühd, 44; İM4109 İbn Mâce, Zühd, 3.
[14] D3666 Ebû Dâvûd, İlim, 13; T2353 Tirmizî, Zühd, 37.
[15] B5196 Buhârî, Nikâh 88.

ler ise sana ulaşamazlar." "Evet, (öğret) yâ Resûlallah!" deyince Efendimiz şöyle buyurmuştu: "*Her namazın ardından otuz üç defa 'Sübhânallâh' diyerek Allah'ı tesbih edersin, otuz üç defa 'Elhamdülillâh' diyerek O'na hamdedersin, yine otuz üç defa 'Allâhü ekber" diyerek tekbir getirirsin. Sonra da bunları, 'Lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' cümleleri ile bitirirsin. Günahın denizin köpükleri kadar da olsa bağışlanır.*" Bir süre sonra Ebû Zer ile bu fakir Müslümanlar Peygamberimizi tekrar ziyaret ederek, "Servet sahibi kardeşlerimiz yaptıklarımızı duydu, onlar da bizim gibi yapmaya başladılar." deyince Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Bu, Allah'ın ikramıdır. Onu dilediğine verir."*[16]

Müminlere karşı son derece merhametli olan Sevgili Peygamberimiz onların sıkıntı ve darlık içinde yaşamalarına çok üzülüyordu. Bir gün Medine-i Münevvere'ye Mudar kabilesinden bir grup insan gelmişti. Pejmürde kıyafetler içindeki bu insanların ayakları da çıplaktı. Onların ihtiyaç içerisindeki hâllerini görünce Resûlullah'ın (sav) yüzünün rengi değişti. Bilâl'e ezan okuttu ve namazdan sonra cemaate, âhiret hayatını ve kardeşlik bağlarını hatırlatan sözlerle hitap etti. Ashâb-ı kirâm, para, elbise, buğday ve hurma cinsinden yardımlarını getirdiler. İki öbek hâlinde toplanan yardım, Efendimizi çok mutlu etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, ilk ve büyük yardımı yapan sahâbîyi kastederek şöyle buyurdu: *"Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük ederse hem kendi yaptığının sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa önayak olursa hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez..."*[17]Ayrıca Hz. Peygamber fakirlerin ihtiyacını gidermek için çalışan Müslümanların yaptığı işi, Allah yolunda cihad eden ve gece namaz kılıp gündüz oruç tutan kimseye denk görüyordu.[18]

Fakirlere yardımı bu derece teşvik eden bir dinin fakirliğin devam etmesini istemesi ve helâl bir şekilde kazanılan servet ve zenginliği kötülemesi, çirkin görmesi düşünülemez. Kısacası İslâm meşru yoldan kazanılan zenginliği teşvik etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Müslümanlara el emeği ile geçinmenin faziletini anlatarak[19] fakirliği ortadan kaldırmak ve insanların daha iyi imkânlara kavuşmasını sağlamak için herkesin çalışmasını, iyi imkânlara sahip olmasını istemiştir.

Bir gün Hz. Peygamber, Amr b. Âs'a haber gönderip savaş için kuşanarak yanına gelmesini emretti. Amr b. Âs da bu emre uyup çok geçmeden

[16] M1347 Müslim, Mesâcid, 142; D1504 Ebû Dâvûd, Vitr, 24; DM1387 Dârimî, Salât, 90.
[17] M2351 Müslim, Zekât, 69; N2555 Nesâî, Zekât, 64.
[18] B5353 Buhârî, Nafakât, 1.
[19] B1470 Buhârî, Zekât, 50; N2590 Nesâî, Zekât, 85.

Hz. Peygamber'in yanına geldi. O sırada abdest alan Rahmet Elçisi, Amr'a baktı, sonra gözünü ondan ayırdı ve şöyle buyurdu: *"Amr! Ben seni bir orduyla savaşa göndermek istiyorum. Allah sana ganimet nasip eder, ben de sana bir yığın iyi mal veririm."* Amr b. Âs şöyle cevap verdi: "Ben mal istediğim için Müslüman olmadım. Ben sadece İslâm'ı sevdiğim için ve Allah Resûlü ile beraber olmak için Müslüman oldum." Bunun üzerine Resûlullah, *"Salih kişi için salih (iyi) mal ne güzeldir!"* buyurdu.[20]

Bu hadisiyle Hz. Peygamber helâl yoldan kazanılmış hayırlı malın, zenginliğin, salih ve takva sahibi insanların elinde ne büyük bir değer ifade ettiğini vurgulamaktadır. Çünkü böyle bir kişinin elindeki servet zekât olur, sadaka olur, cami olur, okul olur, fakir insanlara yardım olur, hayır olur, hizmet olur, hasenat olur, sevap olur. Zaten zekât gibi farz ve faziletli olan bu ibadetin yapılabilmesi için de çalışmak, kazanmak ve belirli bir miktar mal varlığına sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca Kur'an, müminleri sürekli infak ederek ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini gidermeye çağırır.[21] Bu görevleri yerine getiren zengin müminlerin artması sayesinde toplumdaki gelir dağılımı farkı ortadan kalkacak, güvenli, huzurlu ve kardeşçe bir ortam sağlanacaktır.

Hz. Peygamber'in öyle hadisleri vardır ki gelecekte fakirlik probleminin tamamen ortadan kalkacağını, düzenli olarak zekâtlarını vermek isteyen zenginlerin bir gün zekâtı alacak yoksul bulamayacaklarını anlatır. Zekât ve sadaka vererek sevap kazanmaya teşvik eden bir hadisinde Resûlullah (sav) şöyle buyurur: *"Çok sadaka verin. Çünkü öyle bir zaman gelecek ki bir adam elinde sadakasıyla gezecek fakat onu kabul eden birini bulamayacak. (Sadaka verilmek istenilen) kişi, 'Bu sadakayı dün getirseydin kabul ederdim. Fakat bugün benim bu sadakaya ihtiyacım yok.' diyecek."*[22]

Allah Resûlü'nün bu ümitvar tasvirini hatırlatan parlak dönemler İslâm tarihinde yaşanmış olsa da geçmişte olduğu gibi günümüzde de fakirliğin en önemli sosyal problemlerden birisi olduğu kesindir. Hicretin on beşinci asrında bugün, özellikle bazı Müslüman ülkelerin ne denli yoksul oldukları herkesin mâlûmudur. Dahası fakirliğinden, geri kalmışlığından söz edilir durur. Sevgili Peygamberimiz insanın yediği en hayırlı lokmanın elinin emeğiyle kazandığı mal olduğunu belirterek Müslümanları çalışmaya teşvik etmişken[23] Müslümanların fakir kalmaları, hâricî sebeplerin yanı sıra şüphesiz kendi ihmallerinden ve gayretlerinin azlığından kaynaklanmaktadır.

[20] EM299 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 112.
[21] Bakara, 2/3-195.
[22] B1411 Buhârî, Zekât, 9.
[23] B2072 Buhârî, Büyû', 15.

Hz. Peygamber, çok zor durumda değilse fakir bir Müslüman'ın başkalarından bir şey istemesini güzel görmediği gibi,[24] kibirli fakir ve zalim zenginleri de Allah Teâlâ'nın nefret ettiği insanlar arasında saymıştır.[25] Zengin ve çalışıp kazanabilecek beden gücüne sahip olan insanların zekât almalarını doğru bulmamıştır.[26]

Zenginlerin de ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi üstlenmeleri gereken önemli görevleri vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimse."*[27] Fakirlerin, yetimlerin, kimsesizlerin elinden tutmak için mal mülk sahibi olmak gerekir. Zaten en önemli malî ibadet olan zekâtın ifası belli bir maddî güce sahip olmayı gerektirir. Ancak Peygamberimiz (sav) kişinin sorumluluğunu taşıdığı ailesini geçindiremeyecek derecede malını infak etmesini ve bu yüzden fakir duruma düşmesini hoş görmezdi. Bu sebeple Sevgili Efendimiz, tamamını sadaka olarak vererek bütün malından kurtulmaya teşebbüs eden Kâ'b b. Mâlik'e, *"Malının bir kısmı sende dursun. Bu senin için daha hayırlıdır."* buyurmuştu.[28]

Bir seferinde Hz. Peygamber, Mekke'de hasta olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı ziyarete gitti. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Malımın tamamını vasiyet edeyim mi?" Hz. Peygamber, *"Hayır."* cevabını verdi. Sa'd b. Ebû Vakkâs, "Yarısını (vasiyet edeyim mi)?" diye yeniden sordu. Hz. Peygamber yine, *"Hayır." cevabını verdi*. Sa'd b. Ebû Vakkâs bu kez, "Üçte birini (vasiyet edeyim mi)?" diye son kez sordu. Hz. Peygamber bu soru üzerine, *"Üçte bir bile çoktur. Senin vârislerini zengin bırakman, onları fakir ve insanlara el açar bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır."* buyurdu.[29]

Her meselede olduğu gibi bu konuda da Allah Resûlü ashâbına itidali tavsiye ediyor, sadaka vermeye teşvik etmekle birlikte, kişiyi mağdur edecek harcamalardan sakındırıyordu. Fakih sahâbîlerden Abdullah b. Mes'ûd da, "Azdıran zenginlikten, şaşırtan fakirlikten sana sığınırım Allah'ım..." duası ile Rabbinden dengeli bir hayat istiyordu.[30]

Sevgili Efendimizin yeminle söylediği şu cümleler bu konudaki en önemli ikazlarındandır: *"...Vallahi, ben sizin için fakirlikten korkmuyorum. Fakat ben, sizden önceki ümmetlerin önlerine dünyanın (imkânları) serilip onların dünya için yarıştıkları gibi, sizin de yarış etmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi, sizi de helâk etmesinden korkuyorum."*[31]

[24] N2592 Nesâî, Zekât, 86.
[25] T2568 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 25; N2571 Nesâî, Zekât, 75.
[26] D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; N2598 Nesâî, Zekât, 90.
[27] B1409 Buhârî, Zekât, 5; M1896 Müslim, Müsâfirîn, 268.
[28] B6690 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 24.
[29] B5354 Buhârî, Nafakât, 1.
[30] MK8977 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 200.
[31] M7425 Müslim, Zühd, 6.

Demek ki zenginliğin tehlikesi, fakirliğin tehlikesinden daha fazla olabilmektedir. Nitekim ashâbdan Abdurrahman b. Avf da Hz. Peygamber'in zamanında sıkıntılı günler geçirdiklerini fakat sabrettiklerini; daha sonra refah ve bolluğa kavuştuklarında ise (zenginlikle imtihanın gerektirdiği olumsuzluklara karşı aynı) sabrı gösteremediklerini dile getirmektedir. Böylece o, zenginliğin daha büyük bir imtihan olduğunu ifade etmektedir.[32]

Ekonomik durumun iyileşmesi, insanların dünyalık için birbirleriyle çekişmelerine neden olabilir ve böylece toplumsal hayatta ahlâkî ve ruhî bir gerileme baş gösterebilir. Ayrıca Yüce Rabbimiz, mal ve evlâtların geçici dünya hayatının birer süsü olduğunu,[33] dünyada ve âhirette zarara uğramamak için bu değerli varlıkların Müslüman'ı Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiğini hatırlatmıştır.[34] Tevbe sûresinin yirmi dördüncü âyetindeki üslûp ise ikaz ile beraber tehdit de ihtiva etmektedir. Bu âyette Yüce Rabbimiz, *"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."*[35] buyurmaktadır.

Sevgili Efendimiz dualarında da bu noktaya itina gösteriyordu. Âişe annemizin anlattığına göre o şöyle dua ederdi: *"Allah'ım, cehennemin fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım..."*[36]

Bir başka duasında Sevgili Efendimiz, fakirlikten, darlıktan, zillete düşmekten, zulmetmek ve zulme uğramaktan Yüce Rabbimize sığınıyordu.[37] *"Allah'ım, küfürden, fakirlikten sana sığınırım."* sözleriyle dua ettiğini duyan bir sahâbî kendisine, "İkisi (küfür ve fakirlik) birbirine denk mi?" diye sormuştu ve Allah'ın Resûlü, *"Evet."* diye cevap vermişti.[38] Çünkü fakir eğer dikkatli ve sabırlı olmazsa birçok tehlike ile karşı karşıya kalabilirdi. Efendimiz (sav) bir yandan aşırı zenginliğin iman ve ahlâkî yapılarını zedelemesi tehlikesine karşı Müslümanları uyarırken, öte yandan fakirliğin, onları inançsızlığa sürükleyebileceğine dikkat çekiyordu.

İslâm, insanların maddî ve mânevî tarafları arasında dengeli bir yapı kurmalarını ister. Dinimizin öngördüğü hayat tarzında mümin, maişetini temin etmek için çalışmaya devam ederken, kulluk şuurundan da uzaklaşmamalıdır. Yüce Rabbimiz bu dengeyi sağlayan müminler hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan,*

[32] T2464 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
[33] Kehf, 18/46.
[34] Münâfikûn, 63/9.
[35] Tevbe, 9/24.
[36] B6377 Buhârî, Deavât, 46; N5479 Nesâî, İstiâze, 26.
[37] N5462 Nesâî, İstiâze, 14.
[38] N5487 Nesâî, İstiâze, 29.

namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."[39] Hz. Peygamber maddî açıdan sıkıntılı dönemlerinde de imkânların genişlediği rahatlık günlerinde de sade ve gösterişsiz bir hayatı tercih etmiş, mütevazı yaşayışıyla müminlere örnek olmuştur.

Hz. Peygamber, *"Zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur."*[40] buyurarak önemli olanın gönül zenginliği olduğunu vurgulamaktadır. Yüce Allah da takva sahibi ve gönlü zengin kulu sevdiğini bildirmektedir.[41] Çünkü gönül zenginliği insanı, toplama ve daha çok kazanıp biriktirme hırsından kurtarıp maddî imkânları iyi yolda harcamak üzere harekete geçirecek en önemli güçtür. Gönlü zengin olmayan cimri kişiler, çok mala sahip olsalar da mallarını ne kendi yararlarına ne de başkalarının yararına harcayabilirler. Ne mutlu hem mânen hem de maddeten zengin olanlara!

İslâm'ın hedeflediği toplum yapısında, çalışan, gayret eden, durumunu düzeltmek için çırpınan ama içinde bulunduğu duruma sabreden ve hamdeden iffetli fakirler ile yaşadığı cemiyetteki fakirleri görüp gözeten, onların ihtiyaçlarını gidermeyi kendisine görev bilen zenginlerin, kardeş olarak birbirlerine sevgi ve saygı göstererek yaşamaları esastır.

Mümin, zenginlik ve fakirliğin birer imtihan vesilesi olduğunu unutmamalı ve Rahmet Elçisi'nin şu duasıyla Rabbine sığınmalıdır: *"Allah'ım, cehenneme gitmeye sebep olacak fitnelerden, cehennemin azabından, zenginliğin ve fakirliğin şerrinden sana sığınırım."*[42]

[39] Nûr, 24/37.
[40] B6446 Buhârî, Rikâk, 15; M2420 Müslim, Zekât, 120.
[41] M7432 Müslim, Zühd, 11.
[42] D1543 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.

DİLENCİLİK
İNSANI KÜÇÜLTEN YÜZSÜZLÜK

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”...إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لاَ تَصْلُحُ إِلاَّ لِثَلاَثَةٍ: لِذِى فَقْرٍ مُدْقِعٍ أَوْ لِذِى غُرْمٍ مُفْظِعٍ،

أَوْ لِذِى دَمٍ مُوجِعٍ.“

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Yalnızca şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen."

(D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26)

عَنْ حكِيمِ بْنِ حِزَامٍ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ..."

عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ أَحْبُلاً فَيَأْخُذَ حُزْمَةً مِنْ حَطَبٍ فَيَبِيعَ فَيَكُفَّ اللَّهُ بِهِ وَجْهَهُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أُعْطِيَ أَمْ مُنِعَ."

عَنِ الْمِقْدَامِ ﵁ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا، فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ."

Hakîm b. Hizâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden daha hayırlıdır. Sen, (vermeye) geçimini sağladığın ailenden başla!.."*

(B1427 Buhârî, Zekât, 18; M2386 Müslim, Zekât, 95)

Zübeyr b. Avvâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*

(B2373 Buhârî, Müsâkât, 13)

Mikdâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*

(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir."*

(M2399 Müslim, Zekât,105)

Bir gün Nebî (sav) ashâbıyla sohbet ederken, ihtiyaç sahibi bir Medineli gelir ve ondan bir şeyler ister. *"Evinde bir şeyin var mı?"* diye sorar Allah'ın Elçisi. Bir kısmını sergi olarak, bir kısmını da elbise olarak kullandıkları bir örtü ve bir de su tasından başka bir şeyleri olmadığını söyler fakir sahâbî. Rahmet Elçisi'nden maddî bir yardım beklerken, sıkıntısını kökünden hâlletmeyi hedefleyen bir öneriyle karşılaşır. Medineli zât evine gidip bu örtüyü ve tası getirecek, Allah Resûlü de onları müzayedeye çıkaracaktır. Orada bulunan diğer sahâbîler de çözüme ortak olacak ve böylece ortak sorumluluk bilinci gelişecektir.

Peygamber Efendimizin niyetini anlayan ashâbın katkısıyla bu iki parça eşya müzayede neticesinde iki dirheme satıldı. Gelen şahıs, Peygamberimizin (sav) talimatı üzerine bir dirhemle ailesine yiyecek bir şeyler, diğeriyle de küçük bir balta satın alacak ve bu balta onun ekmek teknesi olacaktı. Onunla dağdan bayırdan topladığı odunları satacak, geçimini bu şekilde sağlayacaktı. Öyle de oldu. On beş gün içinde on dirhem kazandı, ailesine yiyecek ve giyecek aldı. Resûlullah (sav), tavsiyesine uyarak ailesinin ekmek parasını kazanmayı başaran bu gayretli sahâbîye sonunda şu evrensel mesajı verdi: *"Böylesi senin için kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmenden daha hayırlıdır. Yalnızca, şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen."*[1]

Başkalarına el açmanın veya dilenmenin insan onurunu zedeleyen bir davranış biçimi olduğu muhakkaktır. Ancak şartlar zorunlu kıldığında bu yolun kaçınılmaz olabildiği de aşikârdır. İçinde yaşadığı toplumun olumlu olumsuz tüm koşullarına tanık olan Peygamberimiz, dilenmeyi tasvip etmemekle birlikte, onun toplumsal bir olgu olduğunu kabul etmiştir. O (sav), *"Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden daha hayırlıdır. Sen, (vermeye) geçimini sağladığın ailenden başla!.."*[2] buyurarak gerek alan gerekse veren el durumundakilere yönelik mesajlar vermiştir. Buna göre Allah Resûlü maddî imkânı yerinde olanları infak etmeye teşvik ederken bunu "üstteki el" olarak nitelemiştir. "Alttaki el" ise isteyen el olarak anlaşılmıştır. Rivayette her iki tarafın da hayırlı olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir. Yoksulların zenginlerin malına ihtiyacı olduğu kadar, zenginlerin de

[1] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticâret, 25.
[2] B1427 Buhârî, Zekât, 18; M2386 Müslim, Zekât, 95.

mallarından bir kısmını vermek için fakirlere muhtaç olduğu bir gerçektir. Resûlullah mecbur kaldığı için istemek zorunda kalan kişilerin de hayırlı olduğunu söyleyerek onların onurlarının kırılmasını engellemiştir.

Resûlullah'a (sav) biat etmiş Medineli hanım sahâbîlerden Ümmü Büceyd (ra), kapısına dayanıp bir şeyler isteyen yoksul kimselere verecek bir şey bulamadığı zaman ne yapması gerektiğini Allah'ın Elçisi'ne sorar. Hz. Nebî'nin verdiği cevap yoksulu doyurmaktan ziyade onun onurunu korumayı hedefler gibidir: *"Yanmış bir paçadan başka verecek hiçbir şey bulamasan bile onu eline ver."*[3] At üzerinde dahi gelse, isteyenin belli bir hakkı olduğunu ifade eden bir diğer nebevî tavsiye de[4] aslında bu hususu teyit etmektedir. Oruçlu olduğu bir gün iftarda yemeyi düşündüğü somun ekmeğini kapısına gelen dilenciye vermekten çekinmeyen Hz. Âişe validemizin[5] tavrı da aslında aynı kaygının neticesidir. Dilencinin, olumsuz karşılık aldığı vakit içine düşeceği zillet, yaşayacağı onur kırıklığı düşünülecek olursa bu durum daha iyi takdir edilecektir.

"İsteyeni azarlama!"[6] âyeti ile istemek durumunda kalanlara nasıl davranılması gerektiği de hatırlatılmıştır. Yüce Kitabımızda, ihtiyacından dolayı isteyen yoksulların, zenginlerin mallarında belli bir hakkı olduğu bildirilmekte,[7] bu nedenle zenginlere, fakirlere yardım etmelerini gerektiren birtakım sosyal ve malî sorumluluklar yüklenmektedir. Zengin Müslümanlara zekât farz kılınmış ve fakirler zekât verilecek kimseler arasında zikredilmiştir.[8] Özellikle yakın akrabaları gözetmek zenginlere ait bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir.[9] Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de ihtiyacından dolayı isteyene maddî yardımda bulunmanın iyi bir müminin başlıca dinî ve ahlâkî niteliklerinden olduğu, mükâfatının ise kat kat verileceği vurgulanmıştır.[10]

Tüm bunlardan, zengin olduğu hâlde dilenen, belki de bu sayede zengin olan ve istemeyi alışkanlık hâline getirenlere yönelik bir pay çıkarılmamalıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem, *"Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*[11] buyurmuştur. Nitekim yine Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*[12]

Hz. Peygamber dilenerek insanların üzerinden geçim sağlamayı asla tasvip etmemiştir. Tam aksine o, *"Servetini artırmak için dilenen, istediği az*

[3] T665 Tirmizî, Zekât, 29; D1667 Ebû Dâvûd, Zekât, 33.
[4] D1665 Ebû Dâvûd, Zekât, 33.
[5] MU1848 *Muvatta'*, Sadaka, 1.
[6] Duhâ, 93/10.
[7] Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24-25.
[8] Tevbe, 9/60.
[9] İsrâ, 17/26.
[10] Bakara, 2/177; Hadîd, 57/18.
[11] B2373 Buhârî, Müsâkât, 13; M2402 Müslim, Zekât, 107.
[12] B2072 Buhârî, Büyû', 15.

ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir."[13] sözüyle muhtaç olmadığı hâlde, sırf mal varlığını artırmak amacıyla dilenenlere yönelik çok ağır ifadeler kullanmış, bu tip insanların aslında mal değil âhirette tadacakları azap için kor ateş topladıklarını belirtmiştir. Yüzsüzlük yapıp istemeyi alışkanlık hâline getirenlerin hâli de Resûlullah tarafından tasvir edilmiştir. *"İnsanlardan dilenip duran kişi, sonunda kıyamet gününde (Allah'ın huzuruna) yüzünde bir parça bile et kalmamış vaziyette gelir."*[14] sözüyle Hz. Peygamber, dilenenlerin kıyamet günü düşecekleri acıklı hâli anlatmıştır. Hadiste tasvir edilen durum zâhirî anlamda değerlendirildiği gibi, böyle bir kimsenin kıyamet günü Allah'ın (cc) huzuruna çıkacak yüzünün olmayacağı, zelil bir şekilde huzura çıkacağı şeklinde de anlaşılmıştır.[15]

Ashâbın, geçimini çalışarak sağladığı o dönemde,[16] Hz. Peygamber'in, evinde sadece bir örtü ile su kabından başka hiçbir şeyi olmayan kişinin bile dilenmesini hoş karşılamaması[17] son derece anlamlıdır. Ayrıca burada dikkate değer husus, Rahmet Peygamberi'nin, yiyecek bir şeyler isteyen kişiye aş değil iş bulmasıdır. Meşhur deyimle, ona balık vermek yerine balık tutmayı öğretmesidir. Ne var ki o, her ihtiyaç bildirene de bu şekilde karşılık vermemiştir. Yukarıda değinildiği üzere o, bir taraftan isteyenlerin boş çevrilmemesini öğütlerken, diğer taraftan bunu alışkanlık hâline getirenleri şiddetle kınamıştır.

Geçici de olsa, evlerinde yiyecek bir şeyleri kalmayanlar veya ağır bir borç altında bulunanlar yaşadıkları sıkıntıyı doğrudan Allah Resûlü'ne iletiyorlardı. Zira o, aynı zamanda devletin de başında bulunduğu için zekât fonu onun elindeydi ve dağıtımını da kendisi yapıyordu. Bu durumun farkında olan ihtiyaç sahipleri, çözümün kaynağını da biliyorlardı. Böyle bir sıkıntıyla Resûlullah'ın (sav) kapısına gelenlerden birisi de Basralı sahâbî Kabîsa b. Muhârik idi. Kabîsa kefil olmuş, önemli miktarda bir borcu üstlenmiş ancak ödemede zorlanınca Allah Resûlü'ne gitmişti. Ancak o sırada zekât fonunda bir şeyler olmadığı için Resûlullah (sav) ona zekât gelinceye kadar beklemesini söyledi. Ardından da bu vesileyle (ihtiyaç arzında bulunacak olan herkese) şu uyarıyı yaptı: *"Ey Kabîsa! İstemek/dilenmek ancak üç grup insan için helâldir: (Birincisi) Kefil olup (veya ara bulmak için diyet verip) borçlanan kimsedir ki bu parayı elde edene kadar istemesi helâldir. Borcu kapatılınca artık isteyemez. (İkincisi) Başına bir musibet gelen ve bir malını kaybeden kimsedir ki hayatını sürdürebilecek kadar para bulana dek istemesi helâldir. (Üçüncüsü) Fakir kalan ve fakirliği komşularından üç güvenilir kişi tarafından*

[13] M2399 Müslim, Zekât,105; HM7163 İbn Hanbel, II, 230.
[14] B1474 Buhârî, Zekât, 52; M2396 Müslim, Zekât, 103.
[15] ŞN7/130 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VII, 130.
[16] B2071 Buhârî, Büyû', 15.
[17] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticâret, 25.

doğrulanan kimsedir ki onun da hayatını sürdürebilecek miktarda mala kavuşana kadar istemesi helâldir. Bu üç grup insandan başkasının istemesi/dilenmesi haramdır ey Kabîsa. Bu şekilde elde edilen malın sahibinin yediği de haramdır."[18]

Hz. Ömer dönemine ait bir olay, başkalarından isteme konusundaki nebevî sınırın uygulanmasına dair tipik bir örnek teşkil etmektedir. Hz. Ömer'in hilâfet yıllarıdır. Sık sık yaptığı gibi yine bir gün Medine sokaklarını dolaşırken genç bir kadın yolunu keser. Kocasının öldüğünü, ne ekilecek tarlası ne de sağılacak bir hayvanının bulunduğunu söyleyen bu yetim anası, Hufâf b. İmâ' el-Gıfârî'nin kızıdır. Babası Hudeybiye'de Allah Resûlü ile beraber bulunmuştur. Müslümanların zor zamanlarından birinde bu genç kadının dedesi İmâ' Hz. Peygamber'e yüz koyun, iki sağımlık, bir de kesimlik deve hediye etmiş, bunları da oğlu Hufâf'la göndermişti. Resûlullah (sav) da bu koyunları ashâbı arasında paylaştırmış ve hayır duada bulunmuştu.[19]

İşte bu gönlü bol zâtın torunu, halifeye, evinde yetimlerine yedirecek bir şey kalmadığını söylüyordu. Mehmet Akif'in ifadesiyle Dicle kenarında bir kurdun kaptığı koyuna karşı bile sorumluluk hisseden Hz. Ömer, hemen bir deveye iki sepet dolusu buğdayın yanı sıra yiyecek ve giyecek yükletti. Sonra da kadına, "Bununla geçimini sağla. Allah size bir hayır nasip edene kadar bunlar tükenmeyecektir." dedi.[20]

Kuşkusuz Peygamber Efendimizi, dilenmenin çok çirkin bir davranış biçimi olduğu konusunda uyarılar yapmaya zorlayan birtakım nedenler vardı. Özellikle Mekke'nin fethinden sonra gerek ganimetlerle gerekse de zekât gelirlerinin artmasıyla devlet hazinesi dolup taşmıştı. Kur'an'ın zekât gelirlerinden yararlanacaklar arasında kendilerine özel bir yer vermesi[21] nedeniyle yeni Müslüman olan ve "müellefe-i kulûb" diye adlandırılan bazı kişiler Resûlullah'tan gereğinden fazla hak talebinde bulunuyorlardı. Hatta Hz. Peygamber, *"İsteme konusunda ısrarcı olmayın. Vallahi, sizden biriniz benden bir şey ister de bu isteği sayesinde bu durumdan hoşlanmadığım hâlde benden bir şey alırsa, ona verdiğimin bereketini görmez."*[22] ikazında bulunmuştu.

Mekke'nin fethiyle birlikte İslâm'la şereflenen ve Huneyn Gazvesi'ne katılan Hz. Hatice'nin yeğeni Hakîm b. Hizâm[23] da bunlardan biriydi. İslâm tarihinde daha çok devlet hazinesine kazandırdığı ganimetlerle tanınan Huneyn Gazvesi bittikten sonra, sıra ganimetlerin dağıtılmasına gelmiş, Hakîm de istediği yüz deveyi almıştı. Fakat o bunu yeterli görmedi ve daha fazlasını istedi. Nebî (sav) isteğini yerine getirdi. Bu kadarıyla da yetinmeyen Hakîm bir kez daha isteyince Allah Resûlü (sav) yüz deve daha

[18] M2404 Müslim, Zekât, 109; D1640 Ebû Dâvûd, Zekât, 26.
[19] VM2/577 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 577.
[20] B4160 Buhârî, Meğâzî, 36.
[21] Tevbe, 9/60.
[22] M2390 Müslim, Zekât, 99.
[23] Hİ2/112 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 112.

verdi.[24] Fakat ona şu nasihati yaptı: *"Ey Hakîm! Bu mal göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala cömert bir gönülle sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden hayırlıdır."* Bu uyarıyı alan Hakîm dünyadan ayrılıncaya kadar bir daha kimseden bir şey istemeyeceğine dair Resûl-i Ekrem'in huzurunda yemin etti. Gerçekten Resûlullah'ın bu sözleri onu o kadar etkilemişti ki daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde devletin kendisine verdiği hiçbir malı almadı.[25]

Benzer şekilde, Uyeyne b. Hısn[26] ve Hındıf kabilesi başkanı Akra' b. Hâbis de[27] Hz. Peygamber'den mal istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Muâviye'ye, bunlar adına birer mektup yazmasını (zekât memurları geldiğinde bunu onlara vermesini) emretti. Uyeyne, mektupta ne olduğundan emin olmadığını ifade eden sözler söyleyince, Muâviye bu durumu Peygamberimize iletti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurdu: *"Kim kendisine yetecek kadar mala sahip olduğu hâlde dilenirse, cehennem ateşinin artmasını istemiş olur."* Orada bulunan sahâbîler, "Ey Allah'ın Elçisi! Kişiye yetecek malın miktarı nedir?" diye sordular. Resûlullah (sav), *"Ona öğle ve akşam yemeğinde yetecek miktardır."* karşılığını verdi.[28]

Hz. Peygamber (sav), kendisine gelerek ihtiyacını arz edenlerin Kur'an'da zikri geçen zekât almaya lâyık sekiz kısma[29] dâhil olup olmadığı konusunda hassas davranmıştır.[30] Resûl-i Ekrem dönemine ait durumu yansıtan rivayetler, devletin maddî imkânlarından ancak gerçek ihtiyaç sahiplerinin yararlanabileceğini ifade etmektedir. İhtiyaçların asgarî ölçüsü ise ekonomik şartlar göz önünde bulundurularak belirlenir. Dolayısıyla bu nebevî ikazlar, günümüz şartlarında gerçekten muhtaç olarak nitelenebilecek ihtiyaç sahiplerine gıda, yakıt veya nakdî yardım sunan bazı özel veya resmî kurumlara müracaat ederek muhtaç olmadıkları hâlde yalan beyanlarla yardım isteyen şahıslara çok şey söylemektedir.

Hz. Peygamber (sav) yukarıdakine benzer bir uyarıyı da Veda Haccı'nda Arafat vakfesindeyken ridasını yani ihramının üst parçasını kaba bir şekilde isteyen bir bedevîye yönelik olarak yapmış ve onu verdikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Dilenmek, zengin, güçlü kuvvetli, sağlam kimseye helâl değildir. Ancak aşırı derecede fakir veya borç altında ezilen kimse için helâldir. Malını artırıp zenginleşmek için insanlardan dilenen kimsenin kıyamet günü yüzünde tırmalama izi ve cehennemden alıp yiyeceği kızgın bir taş olacaktır. Artık dileyen az, dileyen çok istesin."*[31]

[24] VM3/945 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 945.
[25] B1472 Buhârî, Zekât, 50; T2463 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 29.
[26] N3718 Nesâî, Hibe, 1.
[27] İM2625 İbn Mâce, Diyât, 4.
[28] D1629 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
[29] Tevbe, 9/60.
[30] D1630 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
[31] T653 Tirmizî, Zekât, 23.

"Kim başkalarından bir şey dilenmeyeceğini garanti ederse ben de ona cenneti garanti ederim."[32] buyuran Kutlu Elçi, aslında kimseye yük olmadan yaşamanın erdemine vurgu yapmıştır. Allah Resûlü, aşırı fakirlik veya borçluluk hâli gibi meşru mazeretleri bulunan ve zor durumda olanların da ulu orta herkesi rahatsız etmelerini uygun bulmamış ancak gerektiğinde temiz ahlâklı ve hayırsever insanlara müracaat etmelerini tavsiye etmiştir.[33] Başkasına el açmak veya dilenmek bazen zorunlu hâle gelse bile bu son çareye başvurmaktan çekinen, taşıdıkları hayâ ve onur duyguları buna müsaade etmeyen insanlar da vardır. İşte Allah Resûlü (sav), *"Yoksul, bir iki hurma veya bir iki lokma verilip gönderilen kimse değildir. Asıl yoksul, (ihtiyaç sahibi olsa da insanlardan bir şey istemeyen) iffetli kimsedir."* buyurmuş ve ardından da *"... Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler..."*[34] âyetini hatırlatmıştır.[35]

Hz. Peygamber'in işaret ettiği âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: *"(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir."*[36] Burada bir taraftan başkalarına el açmaktan alıkoyan ar duygusunun erdemine vurgu yapılırken, diğer taraftan da çeşitli nedenlerle çalışma imkânı olmayan ve bu nedenle yardıma muhtaç bu insanlara karşı toplumsal duyarlılığın harekete geçmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bu âyet ve hadislerde, toplumdaki muhtaçların dilenir hâle gelmeden tespit edilip onurları incitilmeden ihtiyaçlarının karşılanmasının Müslümanlar üzerine düşen bir görev olduğu vurgulanmıştır.

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da sevilen, beğenilen malların sadaka olarak verilmesi gerektiğidir. *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça 'iyi'ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir."*[37] âyetinin de işaret ettiği gibi, hayır yapan kişinin, hayrını ikmal etmek ve Kur'an'ın ifadesiyle 'iyi'ye ermek için, imkân ölçüsünde sahip olduğunun iyisinden vermesinin önemi gözden uzak tutulmamalıdır. Medine'de en çok hurma ağacı olanlardan biri olan Ebû Talha, sahip olduğu malların en iyilerinden vermenin bilincini kavramış Medineli bir sahâbîdir. Onun en çok sevdiği mal, Mescid-i Nebevî'nin kıble tarafında bulunan Beyruhâ' isimli hurma bahçesi idi. Hz. Peygamber (sav) bu bahçeye gider ve tatlı suyundan içerdi. İşte Ebû Talha, *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz..."*[38] âyeti inince kal-

[32] D1643 Ebû Dâvûd, Zekât, 27.
[33] D1646 Ebû Dâvûd, Zekât, 28; N2588 Nesâî, Zekât, 84.
[34] Bakara, 2/273.
[35] M2394 Müslim, Zekât, 102; N2572 Nesâî, Zekât, 76.
[36] Bakara, 2/273.
[37] Âl-i İmrân, 3/92.
[38] Âl-i İmrân, 3/92.

kıp Peygamber Efendimizin yanına gitti. Efendimize, "Ey Allah'ın Resûlü, Yüce Allah, *'Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz…'* buyuruyor. Benim en çok sevdiğim mülküm Beyruhâ'dır. O, Allah yolunda sadakadır. Ben, Allah katında onun sevabını ve âhiret için biriken azığım olmasını dilerim. Ey Allah'ın Resûlü, onu Allah'ın sana işaret buyurduğu yerde kullan!" diyerek bahçeyi Allah yolunda infak etti. Efendimiz, *"Aferin! İşte bu kazançlı bir maldır. İşte bu kazançlı bir maldır. (Bahçe hakkında) Daha önce söylediklerini duymuştum. Bahçeyi akrabalarına vermeni uygun görüyorum."* diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Talha bahçeyi yakınları ve amcasının oğulları arasında paylaştırdı.[39] Böylece o, iyisini kendine ayırıp kıyıda köşede kalmış beğenilmeyen şeyleri ihtiyaç sahiplerine lâyık gören anlayışa yönelmemiş, Allah yolunda infak etmenin önemini göstermiş ve nasıl infakta bulunulması gerektiği konusunda Müslümanlara iyi bir örnek olmuştu.

Resûlullah'ın, küçük oldukları için İbn Ömer ile birlikte Bedir Savaşı'na katılmasına izin vermediği sahâbî Berâ' b. Âzib[40] bu anlayışa sahip olan ashâbdan bazılarının, ilâhî ikaz neticesinde yanlışlarından nasıl döndüklerini şöyle anlatıyor: *"…Kötü malı, hayır olarak vermeye kalkışmayın…"* âyeti, biz ensar topluluğu hakkında nâzil oldu. Bizim hurma bahçelerimiz vardı. Herkes hurmalarının azlığı veya çokluğu nispetinde bir veya iki hurma dalı getirir mescide asardı. Suffe Ehli'nin yiyecek bir şeyi olmazdı. Onlar acıktıklarında ellerine aldıkları sopalarla asılı dallardaki ham ve olgunlaşmış hurmaları düşürüp yerlerdi. Hayra pek rağbet etmeyen insanlar da vardı. Onların astıkları dallar kırıktı ve hurmaları da kötüydü. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır olarak vermeye kalkışmayın…"*[41] âyetini indirdi. Bunun üzerine onlar (Ehl-i Suffe), "Sizden birine, verdiği şeyin bir benzeri verilmiş olsa onu gözünü yumarak ve utanarak alırdı." dediler. Berâ' diyor ki, "Bundan sonra biz elimizde bulunan ürünlerin iyisinden getirmeye başladık."[42]

Bu uygulama bir yandan bundan on dört asır evvelki Medine'de toplumsal sorumluluk bilincinin hangi boyutlarda olduğunu ifade etmesi bakımından tipik bir örnek teşkil etmektedir. Öte yandan asırlar sonra toplumsal dayanışmada zirveyi ifade eden "sadaka taşları" (hâli vakti yerinde olanların içine para bıraktığı ve muhtaç kimselerin de içinden ihtiyaçları

[39] B1461 Buhârî, Zekât, 44.
[40] Hİ1/278 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 278.
[41] Bakara, 2/267.
[42] T2987 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.

kadar aldığı taşlar) veya "askıda ekmek" (ekmek alırken bir tane fazla ödeyip ihtiyacı olanlar için "askıda" bırakma) gibi duyarlılıklara zemin oluşturması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde dilencilik olgusu ne yazık ki eski masum görüntüsünden uzaklaşmış, Sevgili Peygamberimizin sert uyarılarda bulunduğu, "muhtaç olmadığı hâlde istemek" boyutuna yaklaşmıştır. Yalan beyanlarla, aldatıcı görüntülerle iyi niyetli insanların duygularını etki altında bırakmaya çalışan dilencilerin oluşturdukları yapı giderek bir sektör hâline gelmiş ve bu sektörün de zenginleri türemiştir. Bu hususta yetkililerin yeterli önlemleri alamaması, problemin daha da büyümesine sebep olmaktadır. Toplum nezdinde sahtekârlıkla âdeta özdeşleşen bu sektör, gerçek ihtiyaç sahiplerinin ister istemez göz ardı edilmesine ve mağduriyetlerinin artmasına yol açmaktadır. Bu durumda sosyal devlet anlayışının gereklerini uygulamakla yükümlü yetkili idari mercilerin yanı sıra, "sadaka" kavramının sağlayacağı dinî motivasyon ve mânevî güçle toplumsal duyarlılıkların devreye girmesi de zorunludur. Dilenciliğin kökünün kazınması, polisiye tedbirlerden çok, Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği servette yoksulun hakkının da olduğunu bilen ve bunu vermeden malının temizlenemeyeceği bilincinde olan zenginle, bireysel ahlâkın zirvesi olan "iffet" duygusuyla onurunu hiçbir zaman ayaklar altına düşürme niyetinde olmayan fakirin el ele vermesi sayesinde mümkün olabilecektir.

ALIŞVERİŞTE ÖLÇÜ
DÜRÜST OLMAK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْغَرَرِ.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav), aldatma/aldanma (riski) olan alışverişi yasakladı.
(D3376 Ebû Dâvûd, Büyû', 24)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهى عَنْ بَيْعِ
الثَّمَرَةِ حَتَّى تَزْهُوَ. وَعَنْ بَيْعِ الْعِنَبِ حَتَّى يَسْوَدَّ، وَعَنْ
بَيْعِ الْحَبِّ حَتَّى يَشْتَدَّ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَهُمْ يُسْلِفُونَ بِالتَّمْرِ
السَّنَتَيْنِ وَالثَّلاَثَ، فَقَالَ: "مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَفِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ
مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَلَقَّوُا الأَجْلاَبَ. فَمَنْ تَلَقَّى مِنْهُ شَيْئًا فَاشْتَرَى، فَصَاحِبُهُ
بِالْخِيَارِ، إِذَا أَتَى السُّوقَ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَلاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَلاَ تَنَاجَشُوا..."

عَنْ أبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الأَمِينُ، مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) ortaya çıkıncaya kadar meyveleri, olgunlaşma belirtileri görülünceye kadar yaş üzümü, taneleri sertleşip kuvvetleninceye kadar tahıl ürünlerini satmayı yasakladı.

(İM2217 İbn Mâce, Ticâret, 32; D3371 Ebû Dâvûd, Büyû', 22)

İbn Abbâs (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Medineliler hurmaları (henüz ürün vermeden) iki üç sene önceden (parasını peşin alarak) selem akdiyle satıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Kim herhangi bir şeyde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak suretiyle) alışveriş yaparsa bilinen ölçekte, bilinen tartıda, belirli bir vakte değin anlaşma yapsın.'*"

(B2240 Buhârî, Selem, 2; M4118 Müslim, Müsâkât, 127)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasayı öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir."*

(İM2178 İbn Mâce, Ticâret, 16; N4505 Nesâî, Büyû', 18)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın ve müşteri kızıştırmayın!.."*

(M3815 Müslim, Büyû', 11)

Ebû Saîd'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddîklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir."*

(T1209 Tirmizî, Büyû', 4)

İslâm'dan önce ticaretle meşgul olmuştu Hz. Peygamber (sav). Hatta Hz. Hatice'nin onunla evlenme sebeplerinden biri de ticarî hayattaki başarısı ve güvenilirliğiydi. Ticareti biliyordu ve ticaret yapmayı teşvik ediyordu.

Bir gün Resûlullah, Kûfeli sahâbî Urve el-Bârikî'ye[1] bir dinar verip kendisi için bir koyun almasını istemişti. Urve, önce bir dinar vererek iki koyun aldı. Sonra bu koyunlardan birini bir dinara satarak Resûlullah'a bir koyun ve bir dinar getirdi. Bu durum Resûlullah'ı çok memnun etmişti. Urve'ye böyle kârlı bir iş yaptığı için övgüler yağdırdı ve ona, *"Allah ticaretini senin için bereketli kılsın."* diyerek dua etti. Sonraları Kûfe'nin Künâse denilen pazar yerine giderek büyük kazançlar elde eden Urve, Kûfe'nin en zenginlerinden oldu.[2]

Hz. Peygamber (sav) bu ve benzeri davranışlarıyla kârlı ticareti teşvik ediyordu. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah, *"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."*[3] âyet-i kerimesi ile ticaretin meşru olduğunu bildiriyor, ancak müminlere ticaretle uğraşırken Allah'a karşı sorumluluklarını da yerine getirmeleri gerektiğini hatırlatıyordu. Ticaretle uğraşmış bir kişi olarak Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın belirlediği ilkeler doğrultusunda câhiliye döneminde de mevcut olan bazı alışveriş yöntemlerini devam ettirmiş, bazılarını ise uygun görmeyip yasaklamıştı.

Alışveriş yapılırken dikkat edilmesi gereken en temel ilkelerden birisi, takas edilen malın ve ödenecek bedelin belirli olmasına özen gösterilmesidir. Bu şekilde herhangi bir aldatma ve belirsizlik olmadığında ticaret teşvik edilmiştir. Bu durumlara aykırı olmadığı takdirde pazarlık yapmakta bir sakınca görülmemiştir. Nitekim alışveriş yaparken Resûlullah da (sav) pazarlık yapmıştır.[4]

Alışveriş peşin veya vadeli yapılabilir. Genel olarak vadeli alışveriş, *"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın."*[5] âyetinde de işaret edildiği gibi meşru kabul edilmiştir. Allah Resûlü'nün (sav) bizzat bir Yahudi'den veresiye yiyecek bir şeyler almış ve

[1] İBS564 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 564.
[2] T1258 Tirmizî, Büyû', 34.
[3] Nûr, 24/37.
[4] T1305 Tirmizî, Büyû', 66.
[5] Bakara, 2/282.

bunun karşılığında ona zırhını rehin olarak bırakmış olması[6] da veresiye alışverişin meşru olduğunu gösteren bir uygulamadır.

Taraflar arasında anlaşmazlık ve mağduriyet doğuracak şekilde bir bilinmezlik ortaya çıkarmaması kaydıyla ölçüp, tartmadan göz kararıyla satış yapmak da Hz. Peygamber (sav) döneminde uygulanan bir satış şekli olmuştur.[7] Yine tarafların farklı fiyat teklif ederek yaptıkları müzayede yani açık artırma tarzı alışveriş de Resûlullah'ın uygulamaları ile meşru kabul edilmiştir. Bir keresinde Resûlullah (sav), yoksul bir kimsenin sahip olduğu örtüyü ve su kabını satıp ona yiyecek parası ve sermaye yapmak istemiş ve *"Bu örtüyü ve su kabını kim satın alır?"* diyerek ashâbına seslenmişti. Bir adam, "Onun ikisini bir dirheme ben alırım." deyince Hz. Peygamber (sav), *"Bir dirhemden fazla veren var mı? Bir dirhemden fazla veren var mı?"* diyerek tekrar ashâbına seslendi ve neticede iki dirhem veren bir sahâbîye bu eşyaları sattı.[8] Bu örneklerde görüldüğü gibi Resûlullah, kapalılık, belirsizlik ve karşı tarafı zarara sokma ya da kandırma ihtimali olmadığında her türlü alışveriş şekline müsaade etmiştir.

Kapalılık ve belirsizliklerin bulunduğu alışverişlerde ise anlaşmazlıkların ve haksızlıkların çıkma ihtimali her zaman vardır. Bu nedenle müşteri, almak istediği malı görmeli, alacağı şeyi istediği niteliklere sahip olup olmadığını anlayabilecek kadar kontrol edebilmelidir. Satıcının da vereceği mal karşılığında alacağı şeyi, miktarını ve özelliklerini her yönüyle bilmesi gereklidir. Alışveriş akdinin unsurlarından birinin meçhul olduğu alışverişlerde bulunan ve haksız kazanca yol açabilecek ölçüdeki belirsizliğe "ğarar" yani "aldatma/aldanma riski" denir. İslâm'dan önce çokça yapılan bu tür alışverişler birtakım haksızlıklara ve anlaşmazlıklara neden olduğu için Sevgili Peygamberimiz (sav) tarafından yasaklanmıştır.[9]

Ticaret hayatını iyi bilen Allah Resûlü, câhiliye döneminde yaygın olan ve belirsizlik taşıyan alışveriş türlerini, belirsizlik neticesinde taraflardan birine zarar verebileceği endişesiyle uygun görmüyordu. Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, Sevgili Peygamberimiz zamanında bir adam, bir çiftçiyle pazarlık yapıp hurma bahçesinden o sene elde edilecek mahsulün kendisinin olması karşılığında peşin para vererek anlaşmıştı. O sene hiç mahsul alınamayınca müşteri, "Bu hurmalık meyve verinceye kadar bana aittir." diyerek hurmalık üzerinde hak iddia etmişti. Satıcı ise "Ben sana hurmalığın sadece bu yılki meyvelerini sattım." diyerek bu duruma itiraz etmişti. Sonra müşteri ile satıcı anlaşmazlıklarını Resûlullah'a (sav)

[6] N4654 Nesâî, Büyû', 83.
[7] M3847 Müslim, Büyû', 38; B2137 Buhârî, Büyû', 56.
[8] T1218 Tirmizî, Büyû', 10.
[9] D3376 Ebû Dâvûd, Büyû', 24.

arz ettiler. Allah Resûlü çiftçiye, *"(Bu adam) senin hurmalığından herhangi bir şey aldı mı?"* diye sordu. Çiftçi, "Hayır." cevabını verince Allah Elçisi ona, *"O hâlde sen müşterinin malını neyin karşılığında kendine helâl sayıp sahipleniyorsun?"* diyerek müşteriden aldığı parayı iade etmesini istedi ve ardından şöyle buyurdu: *"Olgunlaşma belirtileri ortaya çıkana kadar hurma ağaçlarının meyvesinde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak/satmak suretiyle) alışveriş yapmayınız."*[10]

Paranın peşin olarak verilip malın daha sonra teslim alındığı alışveriş şekli "selem" olarak isimlendirilmektedir. Allah Resûlü selem akdine birtakım sınırlamalar getirmiş, vasıfları ve miktarı belirlenmeyen bir malda selem akdi yapmayı yasaklayarak müşterinin zarar görmesine engel olmuştur. Ağaçta henüz olgunlaşmamış meyvenin satışı da bu ihtimalden dolayı yasaklanmıştır. Peygamber Efendimiz (sav) zamanında bazı insanlar (ağaç dalındaki) henüz olgunlaşmamış yaş hurmaları alıp satarlardı. Hasat dönemi geldiğinde bazen müşteri, "Mahsul kararıp çürüdü, ürünleri hastalık vurdu, hurmalar olgunlaşmadan döküldü." derdi, bunun üzerine alıcıyla anlaşmazlığa düşerlerdi. Resûlullah (sav), bu şekilde dava ve anlaşmazlıklar çoğalınca, *"Bu şekilde alışverişi bırakmayacaksanız, o zaman meyvenin ağaç üstünde olgunlaşma belirtileri görülmeden alım satım yapmayın."* buyurarak[11] anlaşmazlığa neden olabilecek hususların önüne geçti. Diğer bir hadisiyle de Resûlullah (sav), ortaya çıkıncaya kadar meyveleri, olgunlaşma belirtileri görülünceye kadar yaş üzümü, taneleri sertleşip kuvvetleninceye kadar tahıl ürünlerini satmayı yasaklamıştır.[12] Böylelikle Hz. Peygamber, ziraî ürünlerin alışveriş yapılabilecek zamanına işaret ediyordu. Sonuçta henüz olgunlaşmamış meyve, sebze ve tahılların alışverişini, taraflardan birinin aldatılmasına yol açabileceği endişesiyle yasaklıyordu.

Resûl-i Ekrem'in ticaret ile ilgili tavsiyeleri sadece bunlar değildi. İnsanların satın aldıkları ürünü teslim almadan başkasına satmalarının da uygun olmadığını belirtiyordu.[13] Çünkü görülmeyen, vasıfları teyit edilmeyen malın tekrar satılması birçok kişiyi sıkıntıya sokabilirdi. Nitekim bir gün Peygamber Efendimizin gençlik arkadaşlarından olan Hakîm b. Hizâm, ona şöyle dedi: "Yâ Resûlallah! Birisi bana geliyor ve bende olmayan bir şeyi (satmamı) istiyor. Onu (bu kimseye satmak için) çarşıdan satın alayım mı?" Resûlullah (sav), *"Sende olmayan bir şeyi satma."* buyurdu.[14]

Allah Resûlü (sav) Medine'ye geldiğinde Medineliler hurmaları henüz ürün vermeden iki üç sene önceden parasını peşin alarak selem akdiyle sa-

[10] İM2284 İbn Mâce, Ticâret, 61.
[11] B2193 Buhârî, Büyû', 85.
[12] İM2217 İbn Mâce, Ticâret, 32; D3371 Ebû Dâvûd, Büyû', 22.
[13] B2126 Buhârî, Büyû', 51.
[14] D3503 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 68.

tıyorlardı. Bunu gören Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kim herhangi bir şeyde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak suretiyle) alışveriş yaparsa bilinen ölçekte, bilinen tartıda, belirli bir vakte değin anlaşma yapsın."*[15] Bu sözüyle Allah Resûlü, insanların özellikleri belirli, piyasada bulunabilen, nakit para cinsinden olmayan mallarda parayı önceden vererek malı sonra almak suretiyle alışveriş yapabilmelerinin uygun olduğunu bildirmişti. Lâkin bu tür alışveriş ile henüz bahçede iken olgunlaşmamış ürünler veya henüz doğmamış hayvanlar üzerine yapılan alışveriş şekli arasında fark bulunmaktadır. Çünkü izin verilen bu alışveriş türünde bütün ayrıntılar belirlenmiştir. Henüz yetişmemiş bir ürün veya doğmamış hayvan üzerinde yapılan alışverişte ise birçok açıdan belirsizlik bulunmaktadır. Aynı gerekçelerden dolayı Allah Resûlü sudaki balıkların satın alınmasını da yasaklamıştır.[16] Zira bir malın satılabilmesi için, onun satıcıya ait olması gerekir.

Peygamber Efendimiz câhiliye döneminde uygulanmakta olan "mülâmese", "münâbeze" ve "bey'u'l-hasât" adı verilen alışveriş türlerini de yasaklamıştır.[17] Mülâmese, özellikle kumaş türü mallarda bir kimsenin gece veya gündüz, mala sadece dokunmak suretiyle ayrıntılı olarak incelemeden yaptığı alışveriş türüne denmektedir.[18] Münâbeze ise tarafların çarşıda bir benzeri bulunmayan özel bir malı birbirlerine atmalarıyla gerçekleşen, dolayısıyla alıcıya inceleme imkânı vermeyen bir alışveriş şeklidir.[19] Bey'u'l-hasât ise 'Attığım taş hangi elbise/kumaş üzerine düşerse o benimdir.' denilerek yapılan alışveriş türüdür.[20]

Yasaklanan bir diğer satış şekli de "hablü'l-habele" denilen satıştır. Câhiliye döneminde insanlar bir deveyi, dişi doğacak yavrusunun doğurmasına bağlı olarak satabiliyorlardı.[21] Böyle bir satış anlaşması, taraflardan birini zarara uğratabilirdi. Çünkü bu durumda yavrunun canlı doğup doğmayacağı, doğarsa erkek mi dişi mi olacağı, dişi doğarsa yavru doğurup doğurmayacağı gibi belirsizlikler bulunmaktaydı. Bütün bu alışveriş şekillerinde satılan malın özellikleri açık bir şekilde ortaya konulmadığı gibi, anlaşmanın nasıl sonuçlanacağı, hangi malın satılacağı hususlarında belirsizlik olduğu için taraflardan birinin zarar görme ihtimali yüksekti. Dolayısıyla bu tür alışveriş şekillerinde ticaretteki "belirlilik" ilkesine uyulmamakta ve el çabukluğu ve uyanıklığa dayalı bir ticaret yapılmaktaydı. Sonuçta aldatılma ihtimali fazla olduğu ve rızaya dayalı ticaret anlayışına[22] aykırılık içerdiği için Allah Resûlü câhiliye döneminde yaygın olan bu satış türlerini yasaklamıştır.

[15] B2240 Buhârî, Selem, 2; M4118 Müslim, Müsâkât, 127.
[16] HM3676 İbn Hanbel, I, 388.
[17] İM2169 İbn Mâce, Ticâret, 12; HM11036 İbn Hanbel, III, 6; M3808 Müslim, Büyû', 4.
[18] "Mülâmese", *DİA*, XXXI, 536.
[19] "Münâbeze", *DİA*, XXXI, 563.
[20] T1230 Tirmizî, Büyû', 17.
[21] B2143 Buhârî, Büyû', 61.
[22] Nisâ, 4/29.

Yasaklanan satış şekillerinden bir diğeri de karşı tarafın zararına olabilecek satışlardır. Bahçe sahiplerinin ve üreticilerin korunması, paraya olan ihtiyaçlarının istismar edilerek kandırılmalarının önlenmesi için ağaçtaki taze hurmanın kuru hurma karşılığında tahmini bir ölçüyle satışı (müzâbene), başaktaki buğdayın ambardaki buğdayla değiştirilmesi suretiyle gerçekleşen alışveriş (muhâkale) yasaklanmıştır.[23]

Şehirlinin köylü adına satış yapması da köylünün zarara uğramaması için yasaklanmıştır. Talha b. Ubeydullah ile kendisine misafir olarak gelen bir bedevî arasında böyle bir olay geçmiştir. Bedevî süt veren devesini satmak için Medine'ye gelmiştir. Talha, misafirinin satılık olan deveyi kendisinin alması veya bu konuda aracılık etmesi beklentisinde olduğunu hisseder ve ona şöyle der: "Hz. Peygamber (sav) şehirlilerin, bedevîlerin malına aracılık edip onların mallarını satın almasını bize yasakladı. Ancak sen çarşıya git (piyasayı öğren). Seninle alışveriş yapmak isteyen olursa gel bana danış. Sana ona satmanı ya da satmamanı söyleyeyim."[24]

Sevgili Peygamberimiz henüz hayattayken gerçekleşen bu diyalog, Allah Resûlü'nü iyi tanıyan hatta Uhud Savaşı'nda bedenini Efendimize siper ederken başından ve elinden yaralanan ve bu hâliyle Peygamber Efendimizi sığındıkları mağaraya kadar sırtında taşıyan[25] Talha'nın duyarlılığı hakkında bizlere fikir verdiği gibi, şehir hayatının ticarî ortamından pek haberdar olmayanların veya yabancı tüccarların bilgisizliklerinin istismar edilmemesi ve böylece zarara uğratılmamaları gerektiğine dikkat çeker.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah o günlerde genelde Arap Yarımadası'nda, özelde ise Mekke ve Medine'de mevcut bir âdeti şöyle anlatır: "Biz, şehir dışından mal getiren kafileleri yolda karşılar, onlardan gıda maddelerini (ucuza) satın alırdık."[26] Böylece başka şehirlerden gelen kervanların getirdikleri mallar, toptan ucuza alınır ve piyasaya sürülürdü. Bu uygulama kimi zaman kervan sahiplerinin zarara uğramasına neden olurdu. Kendisi de ticaretle uğraşmış olması nedeniyle ekonomik hayatın gerçeklerini gayet iyi bilen Peygamberimiz (sav), böyle bir uygulamaya kesin olarak karşı çıkmıştı. Piyasa açısından başkalarının sırtından geçinen bir rantiye sınıfının doğmasına neden olabilecek bu uygulama üzerinde önemle duran Allah Elçisi, şehre ürününü satmaya gelen köylülerin ve yabancı satıcıların mallarını yolda karşılamasını, şehirlinin, köylünün malını onun adına, simsarlık yaparak satmasını yasaklamıştır.[27]

[23] B2381 Buhârî, Müsâkât, 17; N4527 Nesâî, Büyû', 27.
[24] D3441 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 45.
[25] ST3/217 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 217-218.
[26] B2166 Buhârî, Büyû', 72.
[27] B2274 Buhârî, İcâre 14.

Hatta Peygamber Efendimizin hizmetkârı Enes b. Mâlik, kırsal kesimden gelen şahıs, şehirlinin babası veya kardeşi bile olsa, şehirlinin ona aracılık yapmasının yasaklandığını belirtmiştir.[28]

Bir rivayete göre, Resûlullah (sav) bu tür uygulamaların yasak olduğunu bildirmekle yetinmeyip piyasada böyle yapan insanları engelleyecek bazı tedbirler de almıştı. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi, ticaret kafilelerini yollarda karşılayıp ellerindeki malları satın alan tüccarları engellemek üzere bazı memurlar görevlendirmişti.[29]

Alınan tedbirlere ve yasak olduğu açıkça bildirilmesine rağmen böyle bir alışveriş gerçekleşmişse Allah Resûlü (sav) satıcıya alışverişten cayabilme fırsatını tanımıştı. Bu konudaki açıklaması şöyleydi: *"Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasayı öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir."*[30]

Hemen her konuda olduğu gibi alışverişte de suni müdahaleler birtakım problemleri ve haksızlıkları beraberinde getirebilirdi. Bu konuda Sevgili Peygamberimizin, *"Şehirli, köylü adına satış yapmasın! Bırakın, insanları Allah birbirlerinden rızıklandırsın!"*[31] açıklaması, her şeyde olduğu gibi ticarî hayatta da arz talep dengesini tabiî akışına bırakmaktadır. Bu uyarılar dikkate alındığında üretici ile tüketici bir araya gelerek arz ve talep dengesinde akıcılık sağlanır ve büyük sermaye sahiplerinin, tekel oluşturarak piyasada haksız rekabet yapmalarının önüne geçilmiş olur. Ayrıca mallarını ucuza kaptıran köylü veya yabancı tüccarların, geldikleri şehirde zarara uğradıkları için, başka şehirlere/piyasalara yönelme ihtimalinin de önüne geçilir ve ekonomik hayatta dış piyasalarla rekabetin sağlıklı yürümesi sağlanmış olur.

Sahâbîlerden Kays b. Ebû Garaze'nin bir hatırası da Allah'ın Elçisi'nin (sav), aracıların yaptıkları simsarlık işini doğru bulmadığını ve onlara verilen simsar ismini de sevmediğini ortaya koyar. Kays şöyle anlatır: "Medine'de bize 'simsar' denirdi. Resûlullah (sav) bir gün yanımıza geldi. Bize daha güzel bir isim vererek, *'Ey tüccar topluluğu!'* diye hitap etti ve sözlerini şöyle sürdürdü: *'Şeytanın ve günahın alışverişe karışma ihtimali pek yüksektir. Siz alışverişinize sadaka karıştırın (ki günahlarınız temizlensin)!'"*[32]

Son derece zarif bir tavır ve bir o kadar da nazik ifadelerle simsar ismini hoş bulmadığını belirten Hz Peygamber, ticaretle uğraşan bu kimseleri, uygun olmayan davranışlara karşı uyarmaktaydı. Bununla birlik-

[28] M3828 Müslim, Büyû', 21.
[29] B2123 Buhârî, Büyû', 49.
[30] İM2178 İbn Mâce, Ticâret, 16; N4505 Nesâî, Büyû', 18.
[31] M3826 Müslim, Büyû', 20.
[32] T1208 Tirmizî, Büyû', 4; D3326 Ebû Dâvûd, Büyû', 1.

te kimi zaman çeşitli nedenlerle üretici ile tüketicinin doğrudan ilişkiye girmesi güç olabilir. Taşımacılık sektörünün gelişmemiş olması, ulaşım araçlarının yetersizliği, tabiat şartlarının zorluğu, nakledilen malların güvenliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ticarî risk gibi sebepler, üretilen malların piyasaya ulaşmasını zorlaştırabilir. Böyle bir durumda aracıların devreye girmesinde herhangi bir sakınca olmaz. Bu, tecrübelilerin tecrübesizleri bilgilendirmesi, onlara rehberlik etmesi olarak değerlendirilir; hatta bazen zorunlu bile olabilir. Meselâ çok çeşitli alışveriş türlerinin uygulandığı günümüzde bazı ürünlerin, aracıların yardımı olmadan tüketiciye ulaşması zor olduğu için toptancı veya komisyoncuların yaptığı iş bir nevi kamu görevi hâline gelir. Zira sebze ve meyve gibi pek çok temel gıda maddesi, şehirlerde kurulan hâllerdeki kabzımal/komisyoncu diye adlandırılan esnaf aracılığı ile piyasaya girmektedir. Bu yönüyle toplumun önemli bir ihtiyacını karşılayan bu tüccarlar, üretici ve tüketicilerin çıkarlarını gözeterek ve menfaat dengesini kurarak hareket ettikleri sürece böyle bir aracılığın helâl kazanç sağlayan bir ticaret şekli olduğu şüphesizdir. Çünkü Allah Elçisi'nin yasakladığı aracılık, üretici veya tüketiciyi zarara uğratan nitelikte olandır.

İnananların iyilik ve takvada yardımlaşmaları Yüce Rabbimizin bir emridir.[33] Bu emir mal sahibi ya da müşteri bütün iman sahiplerine hitap etmektedir. Piyasa şartlarını bilmeyen bir üreticiye, piyasayı bilen bir kimsenin bilgi vermesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu yönüyle bakıldığında aracı, aynı zamanda dinî bir sorumluluğu yerine getirmiş olacağından sevap da kazanır. Nitekim Allah Resûlü'nün terbiyesinde yetişen İbn Abbâs'ın, satıcının/üreticinin alacağı miktar belirlendikten sonra aracıya ücret verilebileceğini belirtmesi[34] ve tâbiîn fakihlerinden Hammâd'ın önceden belirlenmesi şartıyla simsarların ücret alabileceğini söylemesi,[35] Peygamber Efendimizin bu konudaki uyarılarının daha çok hile ve aldatma peşinde koşan istismarcı simsarlara yönelik olduğunu göstermektedir.

Peygamber Efendimiz, *"Biriniz, din kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın."*[36] buyurarak taraflar bir fiyat üzerinde anlaşmak üzere iken üçüncü bir şahsın aynı mala talip olmasının veya mal sahibinin daha kârlı bir müşterinin çıkması üzerine aynı malı farklı bir kişiye satmasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Çünkü satıcı ile müşteri pazarlık yaparken araya girip daha yüksek fiyat teklif etmek ve böylece pazarlığı müşteri aleyhine etkilemek veya satıcının malı pazarlık yaptığı kişiye değil de daha

[33] Mâide, 5/2.
[34] B2274 Buhârî, İcâre, 14.
[35] MŞ22057 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Büyû' ve akdiye, 265.
[36] B2139 Buhârî, Büyû', 58.

fazla para veren kişiye satması ticarî ahlâka yakışmayan hatalı davranışlardır. Aynı şekilde kişinin kendisini alıcı gibi göstererek, satıcı ile müşteri arasına girip müşteriyi aldatmaya yönelik yaptığı fiyat yükseltme işlemi (neceş) ise kesin bir şekilde yasaklanmıştır.[37] Çünkü bazı satıcılar mala rağbetin çok olduğu intibaını uyandırmak için pazarlık esnasında araya girmek üzere bazı şahıslar görevlendirirler. Bunlar pazarlık esnasında araya girerek satılan mala müşteri olurlar ve fiyatı yükseltirler. Bunu gören müşteri mala rağbetin fazla olduğu düşüncesine kapılır ve o malı daha yüksek bir fiyata almak zorunda kalır. Bu nedenle Rahmet Peygamberi çeşitli zaman ve zeminlerde, *"...Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın ve müşteri kızıştırmayın!.."*[38] uyarısını tekrarlayarak, müminleri birbirlerinin pazarlığına karışmaktan uzak tutmaya gayret etmiştir.

Satılan malı daha değerli ve güzel göstermek için hileye başvurmak da malın kusurunu gizlemek gibi alışverişe zarar veren bir davranıştır. Allah Elçisi'nin *"...Develerle koyunların sütlerini memelerinde biriktirmeyin!.."*[39] şeklindeki uyarısı, satılan malın olduğundan farklı gösterilmesinin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Yine satılan hayvan etli görünsün diye ona bol yem ve tuz verip ardından su içirmek veya çeşitli hormonlar vererek olduğundan daha iri göstermek de buna benzer bir hiledir. Allah Elçisi'nin bu buyruğuyla koyduğu yasak alınıp satılan her türlü mal için geçerlidir.

Ticarette Allah Resûlü'nün dikkat çektiği bir diğer husus da kullanılması haram olan malların satılması meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Rabbimiz, içki, domuz, leş ve kanın tüketilmesini haram kılarken[40] Peygamber Efendimiz de buna paralel olarak Mekke'nin fethedildiği sene, içki, leş, domuz ve putların satılmasının haram olduğunu belirtmiştir.[41]

Yasaklanan satışlarla ilgili şu hususa dikkat çekmekte de fayda vardır: İnanan bir kimse, ticaret yaparken kazancının helâl olmasına titizlik göstermelidir. Dünyalık geçimini sağlamak için gerekli sorumluluklarını yerine getirirken, kulluk görevlerini ihmal etmemelidir. *"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu sizin için daha hayırlıdır."*[42] âyet-i kerimesi ile Müslümanların cuma saatinde alışverişten menedilmesi, bu dengenin gözetilmesini hatırlatması bakımından önemlidir.

Müslüman tacirin kul hakkını önemsememesi, toplumun ticarî hayatına zarar verdiği gibi kişinin kendi şahsiyetini zedeler. Böyle bir insanın, mânevî hassasiyeti azalacağı için haramları işlemesi de kolay olur.

[37] B2142 Buhârî, Büyû', 60.
[38] M3815 Müslim, Büyû', 11.
[39] M3815 Müslim, Büyû', 11.
[40] Mâide, 5/90; En'âm, 6/145.
[41] M4048 Müslim, Müsâkât, 71.
[42] Cum'a, 62/9.

Nitekim, *"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin. Şeytanın peşine düşmeyin. Zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır."*[43] *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir."*[44] buyuran Yüce Allah, insanları helâl rızık kazanmaya ve haramdan sakınmaya çağırmaktadır. Her işinde hak ve adaleti esas alan güven timsali Efendimizin (sav), *"Bizi aldatan bizden değildir."*[45] şeklindeki çarpıcı tehdidi de, konunun farklı bir yönünü çok açık bir şekilde ortaya koyar. Ticaretinde insanları aldatan kişinin imanı, helâl haram konularındaki duyarsızlığı nedeniyle erozyona uğrar ve bunun neticesinde kişi başka kötü işler de işlemekten kendini koruyamaz.

Günümüzde tamamen sanal ortamlarda ve kâğıt üzerinden alışveriş yapılabilmekte ve ticarî ortaklıklar kurulabilmektedir. Bu tür ticarî faaliyetlerde bazen neyin alınıp satıldığının dahi bilinmemesi önceden tahmin edilemeyen risklere yol açmaktadır. Bu durum, Resûlullah'ın (sav) vurguladığı, "ticarette belirlilik" ilkesinin günümüzde de önemini koruduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tür ticarî faaliyetlerin mağduriyete sebep olmaması için muhtemel bazı risklerin anlaşma esnasında önceden çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Bununla birlikte günümüz ticaret hayatında piyasalarda satılan malların birçoğunun nitelikleri ve standartları belirli hâle gelmiştir. Üretilecek mal henüz üretilmeden önce hammadde ve kullanılacak malzeme gibi hususlar en ince ayrıntısına kadar belirtilmekte, hatta herhangi bir kusur bulunması durumunda iadesi geçerli sayılmakta, garanti ve tazminat ile bu aksaklıklar teminat altına alınmaktadır. Meselâ ev, araba, beyaz eşya, mobilya, ayakkabı, sanayi makinesi gibi ürünlerin her türlü özelliği önceden bilinmektedir. Bu tür niteliği belli malların üretimden önce alım satımında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Alışveriş karşılıklı hakların odağında gerçekleşen insanî ilişkilerin en başında gelir. Küçük bir dikkatsizlik yahut ihmal, alıcı yahut satıcının hakkının yenmesine neden olabilir. Bu nedenle alışverişi gerçekleştiren her iki tarafın da son derece dikkatli olmaları gerekir. Sevgili Peygamberimizin ashâbını ne kadar büyük bir titizlikle haksız işlerden uzaklaştırmaya çalıştığı ve şüpheli şeylerden sakındırdığı bilinen bir gerçektir.[46] Bizlerin de onların takipçileri olarak aynı hassasiyeti göstermemiz haksızlıklardan uzak kalmamız açısından önemli olduğu gibi aynı zamanda imanımızın

[43] Bakara, 2/168.
[44] Nisâ, 4/29.
[45] M283 Müslim, Îmân, 164.
[46] DM2560 Dârimî, Büyû', 2.

ve Allah'ın Elçisi'ne (sav) bağlılığımızın bir gereğidir. Ayrıca alışverişlerini şüpheli şeylerden ve belirsizliklerden koruyanları, kul hakkına riayet ederek, dürüst bir şekilde davrananları Hz. Peygamber şöyle müjdelemektedir: *"Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddîklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir."*[47]

[47] T1209 Tirmizî, Büyû', 4.

HELÂL ve HARAM
ALLAH'IN KULLARI İÇİN KOYDUĞU SINIR

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ فَقَالَ:
"الْحَلاَلُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِى كِتَابِهِ، وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِى كِتَابِهِ، وَمَا سَكَتَ عَنْهُ
فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ."

Selmân'ın naklettiğine göre,
Resûlullah'a (sav) yağ, peynir ve hayvan derisinden yapılan elbise hakkında soru sorulduğunda o şu cevabı vermişti:
"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."

(T1726 Tirmizî, Libâs, 6; İM3367 İbn Mâce, Et'ıme, 60)

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: —وَأَهْوَى النُّعْمَانُ بِإِصْبَعَيْهِ إِلَى أُذُنَيْهِ— "إِنَّ الْحَلاَلَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ..."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. فَإِنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَوْفِيَ رِزْقَهَا، وَإِنْ أَبْطَأَ عَنْهَا. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. خُذُوا مَا حَلَّ، وَدَعُوا مَا حَرُمَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لاَ يُبَالِي الْمَرْءُ بِمَا أَخَذَ الْمَالَ، أَمِنْ حَلاَلٍ أَمْ مِنْ حَرَامٍ."

عَنْ أَبِي الْحَوْرَاءِ السَّعْدِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رضي الله عنه: مَا حَفِظْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ حَفِظْتُ مِنْهُ "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ."

Nu'mân b. Beşîr, parmaklarıyla iki kulağını göstererek, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittiğini nakletmektedir: *"Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur..."*

(M4094 Müslim, Müsâkât, 107)

Câbir b. Abdullah'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkı –geç de olsa– elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin!"*

(İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine bakmayacak!"*

(B2083 Buhârî, Büyû', 23)

Ebu'l-Havrâ' es-Sa'dî anlatıyor: Hasan b. Ali'ye (ra), "Resûlullah'tan (sav) ne ezberledin?" diye sordum. Dedi ki, "Ondan şunu ezberledim: '*Seni şüphelendiren şeyleri bırak, şüphelendirmeyenlere bak!*'"

(N5714 Nesâî, Eşribe, 50)

Resûlullah (sav) bir gün ashâbına şöyle anlatıyordu:

"Yüce Allah şöyle bir benzetme yapıyor: Bir yol düşünün! Dosdoğru bir yol. Her iki taraf boydan boya duvar. Her iki duvarda da yerlere kadar sarkmış asılı perdeleri bulunan açık kapılar var. Yolun başında bir uyarıcı yola girenlere şöyle bağırıyor: 'Ey insanlar! Şu doğru yola hep birlikte girin, ayrılmayın!' Yolun ortasında başka uyarıcılar da bulunmakta ve kapıların perdesini açmaya çalışanları ikaz ediyor: 'Ne yapıyorsun! Açma orayı sakın. Eğer açarsan oraya düşer, yoldan çıkarsın!' diyorlar."

Daha sonra Allah Resûlü dostlarına bu tasviri şöyle izah eder: *"İşte bu yol, İslâm'dır. İki taraftaki duvarlar Allah'ın sınırları, açık kapılar ise O'nun yasaklarıdır. Yolun başındaki uyarıcı, Yüce Allah'ın Kitabı; yolun ortasındaki davetçiler de Yaratan'ın her Müslüman'ın kalbine yerleştirdiği vaizdir."*[1]

İnsanları sorumluluk sahibi varlıklar olarak yaratan Allah, onlara yeryüzünde sayısız nimetler vermiştir.[2] Bu nimetlerin pek çoğunu onlara helâl kılarken bir kısmına ise sınırlama getirmiştir. Söz gelimi bunca üzüm bağını bahşeden Allah, sarhoş ederek insan aklını giderdiği için içkiyi yasaklamıştır. Koymuş olduğu yasaklar, aslında yine insanların yararına yöneliktir. Yüce Allah neyin haram, neyin de helâl olduğunu bazen gönderdiği kitaplar ve elçiler aracılığıyla açıklamış ve kendisine inananların bu yasaklara dikkat etmesini istemiştir. Hakkında herhangi bir hüküm belirtilmeyenler ise yapılmasında bir sorun olmayan uygulamalardır. Nitekim yağ ve peynirin yenilip yenilmeyeceği, hayvan derisinden yapılan elbiselerin giyilip giyilmeyeceği sorusuna Allah Resûlü şu cevabı vermişti: *"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*[3] Böylece câhiliye Araplarının hoşlarına giden şeyleri yiyip, alışkanlıkları dışında kalanları necis/pis addederek terk etmelerine karşın, İslâm'da helâl ve haram sınırı Allah'ın belirtmesiyle çizilmiş oluyordu.[4]

Helâl haram konusunda Allah Resûlü ise şu açıklamaları yapmaktadır: *"Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur."*

[1] HM17784 İbn Hanbel, IV, 183.
[2] Nahl, 16/18; İbrâhîm, 14/34.
[3] T1726 Tirmizî, Libâs, 6; İM3367 İbn Mâce, Et'ıme, 60.
[4] D3800 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 30.

Resûl-i Ekrem sözlerini şu nefis benzetmeyle sürdürmektedir: *"Bu, tıpkı bir koruluğun etrafında hayvan otlatan çobanın durumuna benzer, sürüsü her an oraya girebilir. Bilin ki her hükümdarın bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu ise O'nun haramlarıdır. Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır. O sağlam olursa bütün beden sağlam olur, ama bozuk olursa bütün beden bozulur. Dikkat edin! O et parçası, kalptir!"*[5] Bu sözleriyle Allah Resûlü, insanın doğru yolu bulmasında temiz bir kalbe ihtiyacının olduğunu ve vicdana çok büyük görev ve sorumluluk düştüğünü bildirmekte, salih amellerin ancak salim bir kalple gerçekleşebileceğini haber vermektedir.

İslâm'da helâl ve haramı belirlemek Allah'a ve O'nun izniyle de Hz. Peygamber'e aittir.[6] Dolayısıyla insanların kendi arzularına göre bir şeye helâl veya haram demeleri şiddetle yasaklanmıştır.[7] Oysa câhiliye döneminde Araplar, ellerinde geçerli herhangi bir delil olmaksızın bazı şeyleri kendilerine helâl, bazılarını da haram sayıyorlar, helâl haram sınırını arzularına göre belirliyorlardı. Meselâ onlar, beş defa yavrulayan bir devenin, beşinci yavrusu yine erkek olursa, o devenin kulağını yarıp salarlar, artık onu herhangi bir şekilde kullanmazlar ve ona "bahîra" derlerdi. Yine onlar başlarına gelen bir beladan kurtulmak için putlara adak adar, kurtulunca da o adağı serbest bırakıp ondan faydalanmayı kendilerine haram sayarlar, o hayvana da "sâibe" derlerdi. Öte yandan koyun dişi doğurursa kendileri alır, erkek doğurursa putlarına adarlardı. Şayet koyun, bir dişi, bir de erkek olarak ikiz yavrularsa, dişi nedeniyle erkeği de putlara kurban etmezlerdi. Buna da "vasîle" derlerdi. Yine bir erkek deveden on batın yavru olunca, artık o hayvana binmezler ve onu hiçbir su ve otlaktan menetmezler, o deveye de "hâm" derlerdi. Allah onların yaptıklarını âyet-i kerimelerde şöyle kınamıştır: *"Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şeyi meşru kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğu anlamazlar!"*[8] *"Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri Allah'a iftira ederek haram sayanlar mahvolmuşlardır. Onlar sapıtmış kimselerdir ve doğru yolu bulacak da değillerdir."*[9]

Müşriklerin kendi arzularına göre, istedikleri şeylere helâl veya haram demelerini kınayan Yüce Allah,[10] *"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü, 'Şu helâldir, şu da haramdır.' demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler."*[11] âyetiyle de Müslümanları uyarmıştır. İnsanların, kendi arzularına göre

[5] M4094 Müslim, Müsâkât, 107; B52 Buhârî, Îmân, 39.
[6] A'râf, 7/157.
[7] En'âm, 6/138-140.
[8] Mâide, 5/103; BY2/146 Beyzâvî, *Tefsîr*, II, 146.
[9] En'âm, 6/140.

Allah'ın helâl kıldığına haram, haram saydığına ise helâl demeleri, Allah'ın hükümlerini inkâr etme, dolayısıyla da kendilerinde helâl haram sınırını belirleme hakkı görerek O'na şirk koşma anlamına geleceği gibi, bu hükümlerin körü körüne kabul edilmesi de Allah'a şirk koşmakla eşdeğerdir.

Hıristiyan iken arayış içinde dolaşan Adî b. Hâtim'in başından geçenler konuya açıklık getirmektedir: Adî b. Hâtim, boynundaki altın haçı ile Hz. Peygamber'in huzuruna gelmişti. Allah Resûlü, ona boynundaki putu atmasını söyledi. Ardından Adî b. Hâtim Resûlullah'ın (sav), *"Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Rableri olarak kabul ettiler..."*[12] âyetini okuduğunu işitti. Âyet-i kerimeyi açıklayan Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Doğrusu onlar din adamlarına ibadet etmiyorlardı. Ancak din adamları bir şeye helâl dedikleri zaman helâl, haram dedikleri zaman da haram kabul ediyorlardı."*[13]

Öte yandan Allah'ın hükümlerini istedikleri gibi tevil etmek suretiyle helâli haram, haramı da helâl sayan kişiler, sert bir şekilde kınanmıştır. Örneğin Yahudiler, Allah'ın haram kıldığı cumartesi günü balık avlama yasağını[14] arzularına göre tevil etmiş, diğer günlerde gözükmeyen balıkların cumartesi günü akın akın geldiğini görünce o gün ağlarını kurup, pazar günü de toplamışlardı.[15] Böylece onlar, aslında yasağın içini boşaltmışlardı. İbn Abbâs'ın naklettiği şu hadis de Yahudilerin benzer şekillerle yasakları nasıl tahrif ettiklerini göstermektedir:

"Bir gün Resûlullah'ı (sav) Kâbe'de Hacerülesved'in (rükn) yanında otururken gördüm. Başını kaldırıp gökyüzüne bakarak güldü ve üç defa, *'Allah Yahudilere lânet etsin!'* dedi. Daha sonra da, *'Allah, onlara iç yağını haram etmişti, ama onlar yağları satıp parasını yediler. Hâlbuki Allah bir topluma bir şeyi yemeyi haram ettiğinde, onların parası da haram olur.'*[16] buyurdu."

Allah Resûlü, murdar ölen hayvanın iç yağlarının deri yağlamak, gemileri cilalamak ve mum yapmak amacıyla kullanılmasının hükmünü soran bir sahâbîye Yahudilerin yaptıklarını hatırlatarak onların satışının da haram olduğunu bildirmiş,[17] Müslümanları, Allah'ın haram kıldığı bir şeyi, basit hilelerle helâle çeviren Yahudiler gibi olmaktan sakındırmıştı.

Bazı şahıslar, İslâm'da helâl kabul edilen şeyleri, aslı itibariyle haram saymasa da, onları kendi nefsine yasaklayabilmektedir. Oysa İslâm, inananları bu davranışlardan kesin olarak menetmiştir. Nitekim sahâbîlerden birisi gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben et yediğim zaman şehevî hislerim kabarıyor, bu yüzden et yemeyi kendime haram kıldım." demişti. Bunun

[10] En'âm, 6/138-139.
[11] Nahl, 16/116.
[12] Tevbe, 9/31.
[13] T3095 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[14] Nisâ, 4/154; A'râf, 7/163.
[15] KC7/306 Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 306.
[16] D3488 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 64; M4052 Müslim, Müsâkât, 73.
[17] B2236 Buhârî, Büyû', 112.

üzerine şu âyet-i kerime inmiş ve ilâhî hitap o zâtın şahsında inananları şöyle uyarmıştı: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez."*[18]

Benzer şekilde sırf daha fazla ibadet edebilmek amacıyla helâl olan bazı şeylerden el çekmek, onları kendilerine yasaklamak isteyen başka sahâbîler de vardı. İşte onlardan bir grup Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek onun geceleri yaptığı ibadetleri sormuşlar, fakat aldıkları cevabı azımsamışlardı. Bunun üzerine onlardan biri, "Ben evlenmeyeceğim.", diğeri "Ben et yemeyeceğim.", bir diğeri de "Ben artık yatakta uyumayacağım." demişlerdi. Onların böyle söylediklerini haber alınca Allah Resûlü bir hutbe irat etmiş ve şu uyarıda bulunmuştu: *"Bazılarınız neden böyle sözler söylüyor? Hâlbuki ben, geceleri hem namaz kılarım hem uyurum. Bazı günler oruç tutar, bazen de tutmam. Evlilik hayatı da yaşarım. Kim benim sünnetimden ayrılırsa benden değildir!"*[19]

İlginçtir ki bir defasında Resûlullah (sav) de benzer bir konudan dolayı ilâhî uyarıya muhatap olmuştu. Hanımı Zeyneb bnt. Cahş'ın yanında bal şerbeti içmiş ve bu yüzden de yanında biraz fazla kalmıştı. Bu durumu kıskanan Hz. Âişe ve Hz. Hafsa'nın, aralarında anlaşarak, Peygamberimizi gördüklerinde, "Sende megâfir (arıların şerbet topladıkları ağaç) kokusu var!" demeleri üzerine Hz. Peygamber bir daha bal şerbetini içmeyeceğini söylemişti. Bu olayla ilgili Yüce Allah, indirdiği şu âyetle Resûlü'nü uyarmıştı: *"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi kendine niçin haram ediyorsun?"*[20]

Yüce Allah, *"Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin. Bu hususta taşkınlık etmeyin. Sonra gazabım sizi çarpar..."* buyurarak[21] kullarına helâl rızık peşinde koşmalarını emretmiştir. Sevgili Peygamberimiz de *"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkı –geç de olsa– elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin!"*[22] buyurmuştur. Ayrıca Allah Resûlü, helâl kazanç talep etmenin her Müslüman'a farz olduğunu belirtmiş,[23] meşru bir işten helâl rızık kazananların, işlerine içtenlikle sarılmalarını istemiştir.[24] Hatta Peygamber Efendimiz, *"Öyle bir zaman gelecek ki, kişi, malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine bakmayacak!"*[25] buyurarak nesiller değiştikçe helâlinden kazanmanın daha da zorlaşacağına işaret etmiştir.

Helâl peşinde koşmanın sonu cennet, haramla beslenmenin varacağı yer ise cehennemdir. Bu yüzden Allah Resûlü, haramla beslenen bir

[18] Mâide, 5/87; T3054 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5.
[19] M3403 Müslim, Nikâh, 5.
[20] B5267 Buhârî, Talâk, 8; N3450 Nesâî, Talâk, 17; Tahrîm, 66/1-2.
[21] Tâ-Hâ, 20/81.
[22] İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2.
[23] MK9993 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 74.

bedenin cehennemde yanmaya lâyık olduğunu söylemiş,[26] haram yoldan elde edilen şeylerin tasadduk edilmesiyle sevap kazanılamayacağını haber vermiştir.[27]

Haram kazançla yapılan ibadetleri Yüce Allah'ın kesinlikle kabul etmeyeceğini anlatan Sevgili Peygamberimiz, bununla ilgili olarak uzun bir yolculuğa çıkmış, saçı başı dağılmış, toz içinde kalmış bir adamı örnek göstermiştir. Bu adam ellerini semaya kaldırmış, 'Yâ Rabbi, yâ Rabbi!' diye yalvarmaktadır. Oysa yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, beslendiği gıda haramdır! Onun bu hâldeki duası nasıl kabul edilebilir ki?[28] Bu yüzden, duası makbul bir kişi olmak isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a Resûlullah'ın (sav), *"Yediklerinin helâl olmasına dikkat et ki duaların kabul olsun."* tavsiyesinde bulunduğu nakledilmektedir.[29]

İnsanın yemesi, içmesi, giysisi, hülâsa her şeyinin helâl olmasını şart koşan İslâm, zaruret hâllerinde ise kişinin ölmeyecek kadar haram yemesine ruhsat tanımıştır. Örneğin, ölmüş bir hayvan etinden başka herhangi bir yiyeceği olmayan birisi, kendisini yaşatacak kadar o hayvanın etinden yiyebilir. Nitekim Kur'an'da, *"Allah, size ölüyü (leş), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa taşkınlık yapmadan, haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan ve çokça esirgeyendir."* buyrularak[30] zaruretlerin haramları mubah kılacağı belirtilmiştir.

Müslümanlar, harama düşmemek için son derece dikkatli davranmalı hatta haram mı yoksa helâl mi olduğu belli olmayan şüpheli şeylerden bile kaçınmalıdırlar. Zira, *"Seni şüphelendiren şeyleri bırak, şüphelendirmeyenlere bak!"*[31] sözü her zaman akılda tutulması gereken nebevî bir düsturdur. Böylece onlar kendilerine korunaklı bir yer edinecek, haramdan uzak yaşama imkânına kavuşacaklardır. Resûlullah'ın benzetmesiyle, *"Sürüsünü koruluğun etrafında otlatan bir çobanın koyunlarını oraya kaçırması nasıl muhtemelse, şüphelere dalan bir kimsenin de harama düşmesi aynı şekilde muhtemeldir."*[32]

Şüpheli şeylerden kaçınmak oldukça önemlidir, ancak bazı insanlar boş yere şüpheye düşerek helâl rızıkları da hemen terk etme eğilimine girebilmektedir. Nitekim, "Ey Allah'ın Resûlü! Yeni Müslüman olan kimseler kesilmiş et getiriyorlar. Ancak bu hayvanlar kesilirken besmele çekilip çekilmediğini bilmiyoruz." diyen sahâbîlere Hz. Peygamber, *"Siz, 'Bismillâh' deyin ve yiyin."* buyurarak[33] bunun, peşine düşülmesi gereken bir şüphe olmadığına işaret etmiştir.

[24] İM2147 İbn Mâce, Ticâret, 4.
[25] B2083 Buhârî, Büyû', 23.
[26] T614 Tirmizî, Cum'a, 79.
[27] İM1842 İbn Mâce, Zekât, 28; Sİ3216 İbn Hıbbân, *Sahîh*, VIII, 11.
[28] M2346 Müslim, Zekât, 65.
[29] ME6495 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 310.
[30] Bakara, 2/173.
[31] N5714 Nesâî, Eşribe, 50; T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.
[32] B52 Buhârî, Îmân, 39; M4094 Müslim, Müsâkât, 107.

Netice olarak helâl ve haram sınırları Allah'ın kullarına bahşettiği sınırlardır. Bunlar, insanları kötü şeylerden uzaklaştırmakta ve onları iyi olana çağırmaktadır. Allah, kulları için bu sınırları (hudûdullâh) çizmiş, bunlara riayet edenler için mükâfat vaad ederken, çizgiyi aşanlar için ise alçaltıcı bir azabın var olduğunu haber vermiştir.[34] Allah, sınırlarını gerek Kur'ân-ı Kerîm, gerekse Resûlü aracılığıyla kullarına bildirmiş, her ne şekilde olursa olsun bunları aşmayı yasaklamış, insanların kendi arzularına göre şu helâldir veya şu haramdır demelerini de açık bir şekilde kınamıştır.[35] Öte yandan dinimizde, insanların kendi yorum ve tevilleriyle haramların içini boşaltmamaları, helâl olan şeyleri kendi nefislerine haram kılmamaları istenmiştir. Haram olduğu belirtilmeyen, başka bir deyişle hakkında herhangi bir hükmün indirilmediği konuların ise mubah kabul edilmesi, daha fazla kurcalanmaması öngörülmüştür.

Bir müminin ebedî saadetini tehlikeye sokacak olan haramlardan kaçınması son derece önemlidir. Allah Resûlü ümmetini sadece haramlardan değil, şüpheli şeylerden de sakındırmıştır. Çünkü şüpheli şeyleri işlemekte mahzur görmeyen bir kişi, adım adım harama yaklaşır ve belki de bilmeden harama düşebilir. Ancak "şüpheli şeylerden kaçınmak" her şeyi önce "şüpheli" diye tasavvur edip sonra da ondan uzaklaşmak, üstelik bu davranışı dinî bir erdem olarak kabul etmek anlamına gelmez. Çünkü bu tür davranışlar, belki de helâl olan her şeyden şüphe duymak ve hayattan tamamen soyutlanmak demektir. Bir tür vesvese veya evham diye nitelenebilecek olan bu tutum İslâm'ın kesinlikle onaylamadığı bir tavırdır.

Dinin özünü teşkil eden helâl ve haramlar, Allah Teâlâ'nın kullarının ebedî saadeti için koymuş olduğu ve aşılmamasını emrettiği sınırlardır. Helâl ve haramlara dikkat edilmek suretiyle hem Allah'ın dininin ilkelerine sadık kalınmakta, hem de can, akıl, nesil ve mal gibi dinin temel amaçları (zarûrât-ı hamse) korunmuş ve bunlara yönelik ihlâller engellenmiş olmaktadır. Allah'ın koyduğu sınırlara riayet edilen bir dünyada, insanlar can ve mal güvenliği kaygısından uzak, nesillerini muhafaza ederek ve her türlü haksızlığın engellendiği bir hayata sahip olacaklardır. Böylece toplumda yaşanan güvenlik endişeleri ve helâl haram dengesinin kurulamamasından kaynaklanan bütün ciddi sıkıntılar ortadan kalkacak, aranan huzur ve mutluluk elde edilebilecektir.

Sayısız helâle karşı sınırlı haramların belirlenmesinde insanların can, mal, akıl gibi temel haklarının muhafazasının yanında farklı amaç ve fay-

[33] B2057 Buhârî, Büyû', 5.
[34] Nisâ, 4/13-14.
[35] Mâide, 5/87.

dalar, çeşitli hikmetler de gözetilmiştir. Nitekim helâl ve haramlar konusunda belirleyici olan hususlara bakıldığı zaman, insanların hoşlandığı, tabiatı itibariyle temiz, iyi, güzel, yararlı olan tutum ve davranışlar helâl kılınırken, kötü, pis ve zararlı olabilecek sınırlı birtakım şeyler haram sayılarak yasaklanmıştır.[36] Münker, habîs, bâtıl olarak nitelenen haramların yerine, ma'rûf, tayyib ve hak olan helâller konulmuştur. İnsan, bu sınırlı haramlardan uzak durarak, Allah'ın emrettiği şekilde, oldukça geniş olan helâl dairede yaşamak suretiyle kulluk sınavını geçip, dünyevî ve uhrevî saadete nail olabilecektir.

[36] Bakara, 2/168, 172, 275; Mâide, 5/1-4, 90; En'âm, 6/145.

MÜLKİYET
DOKUNULMAZ HAK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
”لَا يَأْخُذُ أَحَدٌ شِبْرًا مِنَ الْأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، إِلَّا طَوَّقَهُ اللَّهُ إِلَى سَبْعِ أَرَضِينَ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ.“

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, Allah kıyamet günü yedi kat yeri onun boynuna dolar."
(M4136 Müslim, Müsâkât, 141)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ: ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ... قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِى شَهْرِكُمْ هَذَا، فِى بَلَدِكُمْ هَذَا..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ امْرِئٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِ، أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تُؤْتَى مَشْرُبَتُهُ فَتُكْسَرَ خِزَانَتُهُ، فَيُنْتَقَلَ طَعَامُهُ؟ فَإِنَّمَا تَخْزُنُ لَهُمْ ضُرُوعُ مَوَاشِيهِمْ أَطْعِمَاتِهِمْ، فَلاَ يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ أَحَدٍ إِلاَّ بِإِذْنِهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشَبَةً فِى جِدَارِهِ فَلاَ يَمْنَعْهُ."

Abdurrahman b. Ebî Bekre'den nakledildiğine göre, babası (Ebû Bekre) şunları anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) (Veda Haccı'nda) devesinin üstüne oturdu, bir adam da devenin yularını tutuyordu. Sonra insanlara şöyle hitap etti: *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."*

(B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30)

Abdullah b. Ömer'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sakın bir kimse izni olmadan bir başkasının davarını sağmasın! Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin saklandığı mahzenine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesini ister mi? Hayvanlar da insanlar için onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiç kimse diğerinin hayvanının sütünü, onun izni olmaksızın asla sağmasın."*

(B2435 Buhârî, Lukata, 8)

Abdullah b. Amr'ın (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kimse şehittir."*

(B2480 Buhârî, Mezâlim, 33; M361 Müslim, Îmân, 226)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz (din) kardeşinden duvarına ağaç dayamak için izin isterse (duvar sahibi) onu(n bu isteğini) reddetmesin."*

(D3634 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31; T1353 Tirmizî, Ahkâm, 18)

Medineliler arasında darbı mesel olmuştu Ervâ b. Üveys. Onlar, birine beddua edecekleri zaman, "Allah, Ervâ'yı âmâ ettiği gibi seni de âmâ etsin!" derlerdi.[1] Ervâ bir gün, evinin arazisinin bir kısmına tecavüz ettiğini iddia ettiği Saîd b. Zeyd'i, Muâviye döneminde Medine valisi olan Mervân b. Hakem'e[2] dava etmişti. Saîd b. Zeyd, onun bu suçlamasına karşı, "Resûlullah'ın sözünü işittikten sonra ben onun arazisini işgal edeceğim, öyle mi?!" diyerek kendisini savundu. Kendisine, "Peygamber'den ne duydun?" diye sorulunca, Saîd, "Resûlullah'ın (sav), *'Kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, kıyamet günü o arazi yedi kat yer(in dibine kadar) o adamın boynuna dolanır.'* buyurduğunu işittim." dedi.

Bunun üzerine Mervân da, "Bundan sonra senden başka bir delil istemiyorum." dedi. Sonra Saîd, "Ey Allah'ım! Eğer bu kadın yalan söylüyorsa, onun gözünü kör et ve onu o arazisinde öldür!" diye beddua etti.[3]

Rivayetlere göre kadın ölmeden önce kör oldu. Kör hâliyle duvarlara tutunarak dolaşırken, "Bana Saîd b. Zeyd'in bedduası dokundu." diyordu. Sonra kendi arazisinde dolaşırken bir kuyuya düştü ve bu kuyu onun mezarı oldu.[4]

Buna benzer başka bir olayda da Hz. Âişe, Abdurrahman b. Avf'ın oğlu Ebû Seleme'ye, Resûlullah'ın başkasının arazisini haksızlıkla ele geçirmekle ilgili uyarısını hatırlatır. Buna göre, Ebû Seleme ile bazı kişiler arasında bir arazi konusunda husumet vardı. Ebû Seleme durumu Hz. Âişe'ye gidip anlattığında Hz. Âişe ona şu tavsiyede bulundu:

"Ey Ebû Seleme! Sen buradan sakın! Çünkü Resûlullah (sav), *'Kim bir karış kadar toprak için zulmederse (kıyamet gününde) yedi kat toprak onun boynuna dolanır.'* buyurmuştu."[5]

Söz konusu şahıslar arasında gerçekleşen dava ile İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, kişilere mülkiyet hakkının tanındığı apaçık ortadadır. Hatta hakkı gasp edilen şahısların hak arama mücadelesi, özel mülkiyetin hukukî olarak koruma altına alındığını da göstermektedir. Allah Resûlü (sav) ashâbına özel mülkiyetin dokunulmaz olduğunu anlatırken herkesin kendisine ait mülkü olabileceğini ilân etmektedir. Sahâbeden Kays b. Âsım'ın, ölmeden önce oğullarına yaptığı vasiyet de Müslümanlara bu konuda yol

[1] İF5/105 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5, 105.
[2] EÜ2/477 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 477.
[3] M4133-M4134 Müslim, Müsâkât, 138-139.
[4] M4133 Müslim, Müsâkât, 138.
[5] M4136-M4137 Müslim, Müsâkât, 141-142; B2452 Buhârî, Mezâlim, 13.

gösterir niteliktedir: "Siz, iyilik yapmak için mal kazanın. Çünkü mal, iyi kimse için şeref sebebidir ve onun sayesinde namerde muhtaç olunmaz."[6]

Her şeyden evvel mülkiyet, dinimizin izin verdiği, çalışma, miras ve ticaret gibi meşru bir yoldan elde edilmiş olmalıdır. Sonradan emek harcanarak kazanılan şeylerde olduğu üzere miras gibi doğuştan gelen birtakım haklara sahip olmak da Müslümanlar için meşrudur ve dokunulmaz olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) Veda Haccı'nda hastalanan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı ziyareti esnasında yaptığı tavsiye, miras yoluyla kazanılan mülkiyetin meşruluğunu gösterir. Buna göre Sa'd bir tek kızından başka kendisine vâris olacak kimse olmadığını, bu nedenle malının çoğunu sadaka olarak dağıtmak istediğini söyler. Allah Resûlü (sav) ise *"Vârislerini zengin bırakman, insanlara el açan fakirler olarak bırakmandan daha iyidir. Allah'ın rızasını kazanmak için vereceğin her nafaka, hatta hanımının ağzına koyduğun her lokma, sana sevap kazandırır."*[7] buyurarak Sa'd'ı bu fikrinden vazgeçirir ve sahip olduğu malın kendinden sonra mirasçılarının tasarrufuna geçeceğini açıklar. Mirasla ilgili, *"Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir."*[8] gibi âyetler de mirasla elde edilen mülkiyetin meşru kabul edildiğini göstermektedir.

Resûlullah'ın (sav) birçok kez bağış yoluyla ashâbını mülk sahibi yaptığı ve ashâbın da bu yolla elde ettikleri mallar üzerinde tam olarak tasarruf sahibi oldukları görülmektedir. Örneğin Peygamberimiz, el-Kabeliyye isimli bir nahiyenin madenlerini deresiyle tepesiyle Bilâl b. Hâris el-Müzenî'ye bağışlamıştır. Ayrıca ona Kuds Dağı'nın ziraate elverişli olan yerlerini de vermiştir. Rivayette Resûlullah'ın, *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed'in, Bilâl b. Hâris el-Müzenî'ye verdiği yerleri bildiren bir vesikadır. Deresiyle tepesiyle el-Kabeliyye nahiyesini ve Kuds Dağı'nın ziraate elverişli olan yerlerini ona bağışlamıştır. Ona hiçbir Müslüman'ın hakkını vermemiştir."* ifadelerini içeren yazılı bir belgeyi Bilâl'e verdiği de bildirilmektedir.[9] Allah Resûlü ayrıca, annesine bağışladığı hurma bahçesini, annesi öldükten sonra diğer kardeşlerine paylaştırmadan tekrar kendi üstüne almak isteyen birine, *"O bahçe, hayatında da ölümünde de kadına aittir."*[10] buyurarak hibenin mülk edinmenin meşru yollarından biri olduğunu ortaya koyar.

Mülkiyet edinmede en güzel yol ise alın teri ile bir emek karşılığında kazanılan maldır. Dinimiz, mülkiyet hakkı konusunda kadın ve erkeği

[6] EM361 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 132.
[7] B4409 Buhârî, Meğâzî, 78.
[8] Nisâ, 4/7.
[9] HM2786 İbn Hanbel, I, 306; D3062 Ebû Dâvûd, İmâre, 34, 36.
[10] D3557 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 86.

eşit kabul eder. *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*[11] âyet-i kerimesi, kadın erkek herkesi kapsamaktadır. Bu nedenle kadınların da mülk sahibi olmaları doğal kabul edilmiştir. *"...Erkeklere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır..."*[12] âyet-i kerimesi kadının mal mülk sahibi olma hakkını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla aile içinde de özel mülkiyet, diğer bir ifadeyle karı kocanın kendilerine ait mülkiyet hakları vardır. Kadın ve erkek kendi mallarından istediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptirler ve bunun için herhangi bir kimseden izin almak zorunda değildirler.

Hırsızlık, kumar, rüşvet, ihtikâr ve faiz gibi İslâm dininin helâl saymadığı yolları kullanarak mülk edinmek ise meşru değildir. *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[13] âyet-i kerimesinde de bildirildiği gibi haksız olarak kazanç elde etmek üzere farklı yollara başvurmak yasaklanmıştır. Dinimiz mülkün meşru bir şekilde kazanılmasını istemekle kalmamış, onun meşru olmayan yollarla kullanılmasını ve israfı da yasaklamıştır.[14] Ayrıca kişinin mülkiyetini elinde bulundurduğu malı diğer insanları zorda bırakacak şekilde kullanması ya da saklaması tasvip edilmemiş, dolayısıyla piyasada sıkıntı olduğu bir zamanda malın bir köşede bekletilip piyasaya sürülmemesi (ihtikâr) hoş görülmemiştir.[15]

Aslında mal, İslâm'da zarurî olarak korunması gereken temel unsurlardan biri olarak zikredilmiştir. Veda Haccı esnasında, *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (kişilik şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."*[16] buyuran Peygamberimiz, sahip olunan malı da korunması gereken değerler arasında ele almıştır. Menkul ya da gayri menkul, başkasının mülkiyetinde olan her çeşit malın haksız olarak, zorla ya da hileyle ele geçirilmesi gasptır. Hz. Peygamber (sav), mülkiyet hakkının dokunulmazlığına örnek olması kabilinden mal sahibinin izni olmaksızın malda tasarrufta bulunulamayacağını vurgulamış, bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Sakın bir kimse izni olmadan bir başkasının davarını sağmasın! Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin saklandığı mahzenine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesini ister mi? Hayvanlar da insanlar için onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiç kimse diğerinin hayvanının sütünü, onun izni olmaksızın asla sağmasın."*[17] Her bireyin çalışıp meşru yollardan kazandığı malına sahip çıkma ve kazandığı malını tasarruf etme

[11] Necm, 53/39.
[12] Nisâ, 4/32.
[13] Bakara, 2/188.
[14] A'râf, 7/31.
[15] MU1348 *Muvatta'*, Büyû', 24.
[16] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30.
[17] B2435 Buhârî, Lukata, 8; M4511 Müslim, Lukata, 13.

hakkı vardır. Kişi, gayri meşru yollar olmamak kaydıyla kazandığını ister biriktirir, ister tüketir, ister satarak gelirinden fayda elde eder. Dinimiz özel mülkiyeti temel bir insan hakkı olarak ele alır. Bu nedenle meşru mülkiyet korunmuş ve kişiye onu müdafaa hakkı verilmiştir. Helâl yollardan elde edilen mülkiyeti korumak, emeğe saygının bir ifadesi olmuştur. O kadar ki Peygamberimiz, *"Malını savunurken öldürülen kimse şehittir."*[18] buyurarak şahsa ait mülkiyetin dokunulmazlığını ortaya koymuştur.

Mülkiyet hakkı temel bir hak olmakla birlikte diğer haklar gibi sınırlıdır. Bir başka kişinin bireysel hakları, kamu yararı, sosyal adalet gibi unsurların devreye girmesiyle bu hak gözden geçirilerek kısıtlanır. Aynı şekilde komşulukla ilgili konularda zarurî menfaatleri karşılamak, hak gözetmek ve zarar vermemek prensipleri temelinde mülkiyet hakkı sınırlandırılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in de bu yönde bazı uygulamaları olmuştur. Örneğin ashâbdan Semüre b. Cündeb'in, Medineli bir Müslüman'ın bahçesinde yeni dikilmiş bir hurma ağacı vardı. Semüre o hurma ağacının bakımıyla ilgilenmek için bahçeye girip çıkıyordu. Ancak bahçede ailesiyle birlikte yaşayan bahçe sahibi bir zaman sonra Semüre'nin, bahçesine bu şekilde girip çıkmasından rahatsız olmuş ve bu durum zoruna gitmeye başlamıştı. Semüre'den, bu hurmayı kendisine satmasını istediğinde o, bu teklifi kabul etmemiş, bu defa bahçe sahibi ağacı oradan söküp başka bir bahçeye götürmesini teklif etmişti. Semüre bunu da reddetti. Bunun üzerine bahçe sahibi Hz. Peygamber'e (sav) gidip durumu anlattı. Peygamberimiz de öncelikle Semüre'ye, bu ağacı bahçe sahibine satmasını, daha sonra da ağacı bahçeden başka bir yere taşımasını teklif etti. Semüre her iki teklifi de reddedince Hz. Peygamber (sav), *"Onu bu bahçenin sahibine bağışla, karşılığında sana şu kadar sevap var."* tavsiyesinde bulundu. Semüre yine kabul etmeyince Allah Resûlü, *"Sen zarar göreceksin!"* dedi ve bahçe sahibine de Semüre'nin hurmasını sökmesini söyledi.[19] Böylece Hz. Peygamber (sav) şahısların, mülkiyet haklarını diğer insanların haklarını ihlâl edecek ve onların zararına sebep olacak şekilde kullanamayacaklarını göstermiş oluyordu.

Özel mülkiyetin dışında kamu malı olan otlaklar, ot, su ve ateş gibi kamunun yararını sağlayan bazı maddeler de ortak kullanıma açıktır.[20] Bu nedenle bunların özel mülk olarak kullanılması doğru değildir. Diğer taraftan tükenmez nitelikteki madenler, özel mülkiyete dâhil olmayıp kamu mülkiyeti kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygam-

[18] B2480 Buhârî, Mezâlim, 33; M361 Müslim, Îmân, 226.
[19] D3636 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31.
[20] D3477 Ebû Dâvûd, Büyû', 60.

ber, bir tuzlayı bizzat istemesi üzerine Ebyad b. Hammâl'e özel mülkiyet olarak vermiş, ancak daha sonra bu bölgenin tükenme ihtimali olmayan bir tuz madeni olduğu kendisine hatırlatılınca, tuzlayı geri alıp kamunun hizmetine tahsis etmiştir.[21]

Özel mülkiyet, satıma konu olan bir şey ise bazen satışı da yasaklanabilir. Şayet bir tarla veya bahçe üzerinde kamu menfaatini gerçekleştirmek üzere yapılacak bir işlem söz konusu ise orada mülk sahibinin bazı tasarrufları engellenebilir. Bu bağlamda özel mülkiyetin, diğer bir ifadeyle mülk sahibinin tasarruflarının ne zaman, hangi hâllerde sınırlandırılabileceği belirlenmiştir. Örneğin tarım ürünlerini sulamak için başkasının arazisi üzerinden kanal açarak veya boru döşeyerek su geçirme hakkı vardır. Bu kanal bazen komşu arazi sahiplerince ortaklaşa veya devlet tarafından yaptırılabilir. Bir arazi sahibi, komşu arazi sahiplerinin su geçirmesini engelleyemez. Bu konu ile ilgili olarak Hz. Ömer'in bir uygulaması örnek olarak gösterilir. Hz. Ömer'in hilâfetinin sonuna kadar yaşayan sahâbe Dahhâk b. Halîfe[22] Ureyz mevkiinden bir su kaynağı bulur ve bu suyu Resûlullah'ın (sav) çıktığı bazı gazvelerinde Medine'de yerine vekil olarak bıraktığı Muhammed b. Mesleme'nin[23] arazisinden geçirmek ister. Dahhâk, bu işlemin ona pek zararı olmayacağını, üstelik aynı kanaldan, sulama için onun da yararlanabileceğini söylese de Muhammed b. Mesleme'yi razı edemez. Halife Ömer tarafları dinledikten sonra, Muhammed b. Mesleme'ye kendisi için de yararlı olacak bu suyoluna niçin izin vermediğini sorar. Muhammed, yeminle izin vermeyeceğini söyleyince, Hz. Ömer, "Yemin ederim ki karnının üzerinden de olsa o suyu oradan geçiririm." der ve kanalın açılmasını emreder.[24] Hz. Ömer'in bu uygulaması, idarenin, gerektiğinde toplum içinde yaşanan sorunları çözmek amacıyla özel mülke müdahale edebileceğini gösterir.

Her ne kadar yönetici özel mülkiyete gerekli durumlarda müdahale edebilirse de ortaya çıkan anlaşmazlıkların karşılıklı rıza ile çözülmesi daha güzeldir. Sağduyunun hâkim olduğu, karşılıklı yardımlaşma ve fedakârlığın ön plana çıkarıldığı bir ortamda problemler daha kolay çözülür. Bu nedenle Müslümanlardan, insanların ihtiyaçlarına daha duyarlı yaklaşmaları beklenir. Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadise göre Resûlullah (sav), *"Biriniz (din) kardeşinden duvarına ağaç dayamak için izin isterse (duvar sahibi) onu(n bu isteğini) reddetmesin."*[25] buyurur. Burada Peygamberimizin (sav) bu ifadesi bir zorunluluk değil, tavsiye niteliğinde-

[21] T1380 Tirmizî, Ahkâm, 39; DM2636 Dârimî, Büyû', 66.
[22] EÜ3/46 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 46.
[23] Hİ6/34 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 34.
[24] MU1437 *Muvatta'*, Akdiye, 26.
[25] D3634 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31; T1353 Tirmizî, Ahkâm, 18.

dir. O (sav), tamamen kişinin şahsî tasarrufuna bırakılan mülkün, diğer insanların işlerini kolaylaştıracak şekilde kullanılmasını teşvik etmiştir. Özel mülkün bu şekilde istifadeye sunulması, Müslümanlar arasında komşuluk ilişkilerini, yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirmesi açısından önemli görülmüştür.

İslâm dinine göre, birtakım sosyal sorumlulukları da beraberinde getiren bir hak olarak kabul edilen mülkiyet, aslında insana emanet olarak verilmiştir. Zira Allah'a inananlar, her şeyi O'nun yarattığını, dolayısıyla her şeyin O'nun mülkü olduğunu kabul ederler: *"Göklerin, yerin ve içindekilerin hükümranlığı Allah'a aittir."*[26] Kul, sahip olduğu mülkü kendi ihtiraslarını tatmin etmek için değil, Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla değerlendirmeli, imtihan vesilesi olan bu dünyada kendisinin ancak bir emanetçi olduğunun bilinciyle hareket etmelidir. *"De ki: 'Şu göklerdekiler ve yerdekiler kimindir?' 'Allah'ındır' de..."*[27] gibi birçok âyette mülkün asıl sahibinin Allah olduğu vurgulanırken, yeryüzüne halife olarak gönderilen insanın[28] Allah'ın mülkünde ancak bir emanetçi olarak tasarrufta bulunabileceği kabul edilmiştir. Bu nedenle ellerindeki malları açık veya gizli şekilde muhtaçlara yardım yolunda sarf edenler övülmüş, böyle kimselere Allah katında büyük mükâfat olduğu belirtilmiştir.[29] Akrabanın ve ihtiyaç sahiplerinin sadaka yoluyla gözetilmesinin yanında zekâtın farz kılınmasıyla mülkiyetin belli ellerde birikmesine ve hazine olarak bir köşede bekletilmesine bir bakıma dolaylı biçimde sınır getirilmiştir. Zekât, sadaka gibi malî sorumlulukları yerine getirmemesi insanın Yaratıcısı'na karşı nankörlük etmesi olarak kabul edilmiştir. Zira müminler sahip oldukları şeylere karşı sevgilerini Allah ve Resûlü'ne olan sevgilerinden öteye geçirmemekle sorumlu tutulmuşlardır. *"Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, hısımınız, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret, hoşunuza giden meskenler size Allah ve Resûlü'nden ve onun yolunda cihaddan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin, Allah öyle fâsıklar güruhunu hidayete erdirmez."*[30] âyeti kerimesi ile müminlerden sahip oldukları şeylere bu bakış açısıyla yaklaşmaları istenir.

Servet sahibi Kârûn'un söz konusu sorumlulukları yerine getirmeyip Allah'a nankörlük etmesi nedeniyle Kur'an'da eleştirilen tutumu, aslında eşyaya karşı duruşu aynı olan bütün insanlara yöneliktir. Yüce Yaratıcı, kendisine bahşedilen nimetler için, *"Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir."* sözleriyle, elindekileri kendisine mâl ederek küstahlaşan

26 Mâide, 5/17.
27 En'âm, 6/12.
28 En'âm, 6/165.
29 Bakara, 2/274.
30 Tevbe, 9/24.

Kârûn'a verdiği dersle, bütün insanlığa gerçek mülk sahibinin kendisi olduğunu hatırlatır.[31] İnsanın sahip olduklarını kendisine mâl ederek bencilleşmesi, cimrileşmesi, hırslanması ve başkalarını unutup sadece kendi çıkarlarını düşünmesi, onu ancak hüsrana götürür. Zira kendisine emanet olarak verilen şeyler, insan için kimi zaman bir imtihan aracı olur. Allah'ın, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz."*[32] buyruğu, insanın eşya karşısında konumunu doğru belirlemesini gerektirir. Kavmi, Kârûn'a eşya karşısındaki duruşunun yanlış olduğunu şu ifadelerle hatırlatır: *"Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez."*[33]

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan bir başka kıssa, bu sorumluluğu yerine getirmeyip Rabbine nankörlük eden insan tipinden bahsetmektedir. Kur'an'ın, *"bahçe sahipleri"* dediği bu kişiler, Allah'ın iradesini hiçe sayarak sabah erkenden kimse görmeden bahçelerinin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. Ancak onlar uykuya daldıklarında, kudret sahibi Allah bir afetle onların bahçelerini, devşirilmiş bir tarlaya döndürüverdi. Sabah olduğunda bahçe sahipleri, *"Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz, erkenden gidin!"* diyerek birbirlerine sesleniyorlardı. Derken, *"Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın."* diye fısıldaşarak yola koyuldular. Yoksullara yardıma güçleri yettiği hâlde, onları yardımdan mahrum etmek için sabah erkenden yola çıkmışlardı. Bahçeyi o hâlde görünce, *"Biz mutlaka yolumuzu şaşırmış olmalıyız."* dediler. Bahçe sahipleri yaptıkları yanlışı anlamışlar ve pişman olmuşlardı. Bundan sonra Yüce Yaratıcı'ya yöneleceklerdi. Zira mülkün tek ve gerçek sahibi olan Allah (cc), dilerse onlara daha iyilerini bahşedebilirdi.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'deki bu hatırlatmalar, kendisine emanet olarak verilen mal ve mülk ile insanın nasıl dengeli bir ilişki kurması gerektiğini gösterir. Kur'an'da ve sünnette açık olarak insana özel mülkiyet hakkı verildiği ortadadır. Ancak temel bir anlayış olarak sahip olunan mülkiyet, bireyin tutkularına, mutlak keyfîliğine bırakılmadığı gibi devletin ya da idarenin tekeline de sokulmamıştır. Birey ve toplum arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Birey toplum karşısında ezilmediği gibi toplum da bireyin arzularına terk edilmemiştir. Bireyin ancak toplum içinde bir varlık kazanabileceği şuuru ile hareket edilmiştir.

[31] Kasas, 28/76-82.
[32] Bakara, 2/155.
[33] Kasas, 28/76-77.
[34] Kalem, 68/17-32.

Buna göre insan, kendisine verilen bu emaneti, sadece kendi çıkarlarını düşünerek kullanmak yerine diğer insanları da düşünmeli, sahip oldukları ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmelidir. Elde ettiği mülkü, âhireti için kendisine kazanç getirecek şekilde dönüştürmeyi başarmalı ama aynı zamanda bunlardan bu dünyadaki nasibini almayı de ihmal etmemelidir.

ALIŞVERİŞ ÂDÂBI
ALDATMADAN DÜRÜSTÇE

عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيَّ يَقُولُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ
عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلاَ مُتَفَحِّشًا وَلاَ صَخَّابًا
فِى الأَسْوَاقِ وَلاَ يَجْزِى بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ.

Ebû İshâk'ın işittiğine göre,
Ebû Abdullah el-Cedelî şunları anlatmıştır:
"Hz. Âişe'ye, Resûlullah'ın (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: 'O, haddi aşan, sözlerinde ve fiillerinde taşkınlık yapan bir kimse değildi. Çarşıda çığırtkanlık yapmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi. Aksine, affeder ve hoşgörülü davranırdı.'"

(T2016 Tirmizî, Birr, 69)

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عامرٍ قالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ. وَلاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ بَاعَ مِنْ أَخِيهِ بَيْعًا، فِيهِ عَيْبٌ، إِلاَّ بَيَّنَهُ لَهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى صُبْرَةِ طَعَامٍ، فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا، فَنالَتْ أَصابِعُهُ بَلَلاً. فَقَالَ: "مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ؟" قَالَ: أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: "أَفَلاَ جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ، مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنِّى."

عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِى غَرَزَةَ فقالَ: أَتانا النَّبِيُّ ﷺ وَنَحْنُ فِى السُّوقِ فَقَالَ:
"إِنَّ هَذِهِ السُّوقَ يُخَالِطُهَا اللَّغْوُ وَالْكَذِبُ، فَشُوبُوهَا بِالصَّدَقَةِ."

Ukbe b. Âmir'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurunu açıkça söylemeden, bir Müslüman'ın diğerine herhangi bir ayıplı malı satması helâl değildir."*

(İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah (sav) (Medine pazarında dolaşırken) bir buğday yığınının yanına geldi. Elini o yığının içine daldırınca parmakları ıslandı. Satıcıya, *'Bu (ıslaklık) da nedir buğday sahibi?'* diye sordu. O da, 'Üzerine yağmur yağmıştı ey Allah'ın Resûlü!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi? Aldatan benden değildir!'*"

(M284 Müslim, Îmân, 164)

Kays b. Ebû Garaze anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) biz çarşıda iken yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: *'Bu çarşı işlerine boş söz ve yalan karışabilir. Öyleyse alışverişinizi sadaka ile temizleyin.'*"

(N3830 Nesâî, Eymân, 23; HM16235 İbn Hanbel, IV, 7)

Resûlullah bir bayram günü ashâbından bazılarıyla birlikte bayramlaşmaya çıkmıştı. Ebû Kesîr'in evine vardıklarında, avluda kasapların toplandığını ve câhiliye günlerini yâd ettiklerini gördü. Allah Resûlü onlara, *"Alım satım işlerinizi nasıl yaparsınız?"* diye sordu. Onlar da, "Şöyle alır, şöyle satarız." diye ticarî usullerini anlattılar. Resûlullah onlara, *"Dilediğiniz gibi alın satın fakat sakın kendi kendine ölmüş hayvanın etini, kesilen hayvanın etine karıştırmayın!"* buyurdu ve sözüne şöyle devam etti: *"Ey insanlar! Şu söyleyeceklerimi iyi belleyin: Karaborsacılık yapmayın. Müşteri kızıştırmak için fiyat artırmayın. Satış için pazara mal getiren yabancı tüccarın malını, pazara girip fiyatları öğrenmeden satın almayın. Şehirde oturan (piyasayı bilen) kişi, (piyasayı bilmeyen) köylü namına satış yapmasın. Hiç kimse kardeşinin pazarlığı bitmeden müşteriye yeni fiyat teklif etmesin!"*[1]

Allah Elçisi'nin tüccarlara bu sözlerle hitap ettiği söz konusu bayram günü, Müslümanların yol emniyeti içerisinde kervanlarını sevk edebildiği ve getirdikleri malları aldatılma ve haksızlığa uğrama kaygısı taşımadan Medine çarşılarında satabildikleri zamanlara tesadüf etmişti. Artık alışverişin herkes tarafından uyulması gereken kuralları, çarşı pazarın ihlâl edilemez bir nizamı vardı. Resûlullah her fırsatta bu yeni nizamı denetliyor, tüccarlara kuralları hatırlatıyordu. Oysaki bir araya gelip yâd ettikleri câhiliye günlerinde çarşı pazar denilince zihinlerinde canlanan fotoğraf ile şimdiki ne kadar farklıydı!

Belli bir döneme kadar Mekke'nin ticarî bağlantıları, mevsimlik panayırlara gelen tüccarla sınırlıydı. Bu ise şehri zenginleştirmek bir yana, bazı dönemlerde temel ihtiyaçları karşılamaya bile yetmiyordu. Mekke'deki kıtlık dönemlerinden birinde Hz. Muhammed'in dedelerinden ve şehrin ileri gelenlerinden olan Hâşim, Suriye'ye giderek Kayser ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Kureyş tüccarları Suriye pazarlarına serbestçe girecekler, o bölgenin ihtiyacı olan deri ve dokuma mamullerini ucuz fiyata piyasaya arz edeceklerdi. Anlaşma Suriye ile sınırlı kalmadı. Hâşim'in diğer kardeşleri İran, Irak, Yemen ve Habeşistan'la benzer anlaşmaları imzalayarak ticaret ağını genişlettiler. Yol üzerindeki kabilelerle de ayrı ayrı anlaşmalar yapıldı. Buna göre kabileler Kureyş kervanlarına konakla-

[1] MK19472 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 382.

ma imkânı ve ücretsiz güvenlik sağlayacaklar, Kureyş de nakliye ücreti ve komisyon almadan onların mallarını pazarlayacaktı.[2] Taraflara fazladan külfet getirmeyen, karşılıklı çıkar esasına dayalı bu anlaşmalara "îlâf" adı verildi. İlk defa Mekkeli Hâşim'in ihdas ettiği îlâf, tarafların menfaatine uygun geldiğinden, Hâşim'in vefatından sonra da devam etti ve Mekke'ye hem Arap kabileleri hem de civar ülkeler nezdinde büyük bir itibar kazandırdı. O dönemde Habeşistan'ın Yemen'deki valisi Ebrehe, Mekke'nin böyle bir imtiyazla cazibe merkezi olmasını kendi çıkarlarına aykırı görerek Kâbe'yi yıkıp bu duruma son vermek isteyecek, ancak bu girişim büyük bir hezimetle sonuçlanınca[3] Kureyş'in imtiyazı ve îlâfın işlevselliği bir kat daha artacaktı. Nitekim Yüce Allah Kâbe'nin hürmetine Kureyş'e verilen bu imtiyazı Kur'ân-ı Kerîm'de zikredecek ve onları nimetin sahibine ibadet etmeye davet edecekti.[4]

Câhiliye Araplarının ticaret yaptıkları çarşılarda, tüccarların ödeyecekleri vergi miktarı, çarşıyı elinde bulunduran siyasî gücün elinde olduğundan kimi zaman keyfî bir şekilde uygulanır, mağduriyete yol açardı. İslâm dini tüccarın belini büken bu vergiyi kaldıracak, insanlardan zulümle vergi toplayanlar, Hz. Peygamber'in dilinde duası kabul olmayanlar[5] ve cennete giremeyecek olanlar zümresinde anılacaktı.[6]

Arap tüccarları, civar ülkelerin pazarlarında olduğu gibi yarımadanın dört bir tarafına dağılan mevsimlik panayırlarda da etkindiler. Bu panayırlar bir yıl boyunca, Suriye sınırındaki Dûmetü'l-Cendel'den Bahreyn'e, oradan da sırasıyla, Uman, Yemen, Mekke ve Hayber'e giden bir hattı takip ederek birbirinin peşi sıra on iki yerde kurulurdu. Her panayırın süresi beş gün ile bir ay arasında değişirdi. Bunlardan bir kısmı küçük bölgesel pazarlar iken, Muşakkar, Debâ, Ukâz gibi bazıları uluslar arası pazarlar idi.

Mevsimlik panayırlar arasında Ukâz'ın özel bir yeri vardı. Ukâz, haram aylar denilen kan dökmenin yasak olduğu zaman diliminde Mekke yakınlarında kurulurdu. Her yıl hacca gelen insanlar güvenlik endişesi olmadan ticaretlerini yapar, panayır belirli bir şahsın himayesinde olmadığı için vergi ödemek zorunda da kalmazlardı. Ukâz, Arap Yarımadası'nın dört bir tarafından gelen kabileleri buluştururdu.[7] Her kabile burada kendi şan ve şerefine göre yer alır, hatta bazı kabileler sahip oldukları yetkiyle mahkeme kurar ve yarımadanın dört bir yanından gelen davalara bakarlardı.[8]

Ukâz, dinî açıdan da önemliydi: Putperest Araplar burayı mukaddes belde kabul eder, hac günlerinin hemen öncesinde kurulan bu panayır-

[2] MDS42 İbn Habîb, *Munammak*, 42-45.
[3] Fil, 105/1-5; İT8/483 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 483.
[4] Kureyş, 106/1-3.
[5] HM16390 İbn Hanbel, IV, 22.
[6] DM1699 Dârimî, Zekât, 28.
[7] RHS267 İbn Habîb, *Muhabber*, 267.
[8] KS1/468 Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, I, 468.

da diktikleri putlara kurbanlar adardı. Bütün bu özellikleriyle cazibe merkezi hâline gelen Ukâz, önemli tarihî olaylara da sahne olmuştu. Kus b. Sâide, Son Peygamber'in gelişini müjdeleyen hutbesini burada irad etmiş,[9] Hz. Peygamber risâletinin ilk yıllarında ilâhî vahyi Arap kabilelerine burada duyurmuştu.[10]

Sadece Ukâz değil, Arabistan'da kurulan hemen her panayır yarımadanın sosyo-kültürel aynası hüviyetindeydi. Kâhininden falcısına, hekiminden cambazına her tür ilgi ve ihtiyaca cevap veren meslek grupları hünerlerini panayırlarda arz ederek geniş kesimlere açılma fırsatı bulurlardı. Panayırlar aynı zamanda içkili eğlencelerden[11] şiir meclislerine[12] kadar her zevke ve seviyeye hitap eden sosyo-kültürel faaliyetin tertip edildiği ortamlardı.

Bütün bu özellikleri ile câhiliye çarşı ve panayırları siyasî birlikten mahrum Arap Yarımadası'nı bir araya getiren ve onun dış dünya ile bağlantısını sağlayan en önemli organizasyon idi. Bununla birlikte çarşı pazarın işleyişinde kural birliği yoktu. Her çarşı veya panayırı düzenleyen kabile alım satımda kendi örfünü uyguluyordu. Bazı çarşılarda alıcının tezgâhtaki mala dokunması, bazılarında ise taş atması, alışverişin tamamlanması için yeterli sayılıyordu ki Allah Resûlü daha sonra bu çeşit alım satımları yasaklamıştı.[13] Zira alıcı ve satıcının malın cinsini, miktarını, fiyatını belirlemeksizin gerçekleştirdiği bu ve benzeri muameleler şans oyunlarına benzediğinden, alım satımda belirsizlikler ve buna bağlı olarak anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Tarım ürünlerinin henüz olgunlaşmadan ve ölçülüp tartılmadan alınıp satıldığı,[14] sahte pazarlıklarla malın fiyatının haddinden fazla artırıldığı da vaki idi.

İşte bu belirsizlik ortamı, çarşı pazar denilince o dönemin insanına çığırtkanlık ve hilekârlıkla halkın kandırıldığı yerleri çağrıştırıyor, bu mekânlar kimseye emniyet telkin etmiyordu. Câhiliye insanına göre çarşı pazar, "işini bilen", hileyi ve fesadı hoş gören kimselerin yuvasıydı; kendini Allah'a ve hayra adayan kimselerin burada işi yoktu. Kendisine Resûlullah'ın ahlâkı sorulduğunda Hz. Âişe, "O, haddi aşan, sözlerinde ve fiillerinde taşkınlık yapan bir kimse değildi. Çarşıda çığırtkanlık yapmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi. Aksine, affeder ve hoşgörülü davranırdı."[15] cevabını vermişti. Bu cevap o dönemdeki çarşı pazarların olumsuz yönünü göstermekteydi. Resûlullah, *"Allah'a en sevimsiz gelen yerler çarşılardır."*[16] buyururken, zihinlerdeki bu olumsuz çağrışımlara atıfta bulunarak çarşılardaki karmaşa ve aldatma ortamını kınıyordu. Ashâbına

[9] MK12561 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 69.
[10] HM14708 İbn Hanbel, III, 340; BS17023 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 229.
[11] BN3/102 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 102.
[12] EĞ9/133 İsfehânî, *Eğânî*, IX, 133.
[13] M3805 Müslim, Büyû', 2; N4521 Nesâî, Büyû', 26.
[14] M3912 Müslim, Büyû', 84.
[15] T2016 Tirmizî, Birr, 69.
[16] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.

mescit düzenini ve âdâbını öğretirken, *"Sakın çarşı karmaşasına düşmeyin!"*[17] diyerek çarşıdaki karmaşadan sakınılması gerektiğini hatırlatmış, bundan uzak durmak için de çarşı pazara girildiğinde şöyle dua edilmesini salık vermişti: *"Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît. Ve hüve hayyün lâ yemût. Biyedihi'l-hayr. Ve hüve alâ külli şey'in kadîr (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O tektir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'na mahsustur. O diriltir ve öldürür. O ise hep diridir, ölmez. Her hayır O'nun elindedir. O her şeye kadirdir)."*[18]

Yüce Peygamber, ashâbını çarşıların şerrinden sakındırırken, çarşıdan uzaklaşmadı. Bilakis orada yer almayı, hatta orayı ticaretin olağan seyrinde akıp gittiği ortamlara dönüştürmeyi hedefledi. İlk yıllarda piyasanın keşmekeşine müdahale etme imkânı olmamakla beraber, ilk indirilen âyetlerde ölçüde, tartıda hile yapanlar, kınanan ve cehennemle tehdit edilen zümrelerin başında yer aldı.[19] Henüz alışverişle ilgili helâller ve haramlar belirlenmediği hâlde, peygamberliğin beşinci yahut altıncı yıllarında nâzil olan, *"İnsanlara malları artsın diye verdiğiniz faizler, Allah katında artmaz."*[20] âyetiyle tefecilik ve faizciliğin kimsenin hayrına olmadığı hatırlatıldı. *"Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletli tartın, teraziyi eksik tutmayın."*[21] *"Ölçüyü tam yapın, eksik verenlerden olmayın ve doğru terazi ile tartın."*[22] uyarılarıyla da çarşı pazardaki alışverişin temel ilkeleri ortaya konuldu. Ayrıca bu uyarılar, İslâm'ın gelişiyle birlikte câhiliyede ticaretin merkezi olan büyük çarşı pazar ve panayırlarda ticaretin günah olduğu düşüncesine kapılarak buralarda ticaret yapmaktan çekinen Müslümanlara[23] bu mekânların helâl rızkın kazanılabileceği ortamlar olabileceğini de göstermekteydi.

Medine'ye hicret ile birlikte ekonomi ve onun kalbi olan çarşılar, Müslümanlar için daha büyük bir önem kazandı. Zira Müslümanların hem ticareti dürüstçe ve hakkaniyete uygun şekilde yürütebilmeleri hem de yeni yurtlarında itibarlı ve güçlü olabilmeleri, güçlü bir ekonomiye sahip olmalarına bağlıydı. Nitekim Resûlullah, Medine'yi teşrif edişini takip eden ilk günlerde Mekke'deki ticarî tecrübelerini getirdiği dinin esaslarına uygun olarak kullanmak suretiyle bunun altyapısını hazırlamaya koyuldu. Ashâbı ile birlikte Medine çarşılarını dolaşarak Yahudilerin etkin olduğu Benî Kaynukâ ve Nebit çarşılarını gezdi. Her iki çarşı için de Müslümanlara, *"Burası sizin pazarınız olmaya uygun değildir."* buyurdu ve yeni bir çarşı alanı tahsis etmek için şehrin farklı bölgelerini gezdi. Elverişli bir alanı yeni çarşı

[17] M974 Müslim, Salât, 123; T228 Tirmizî, Salât, 54.
[18] T3428 Tirmizî, Deavât, 36; DM2720 Dârimî, İsti'zân, 57.
[19] Mutaffifîn, 83/1-6.
[20] Rûm, 30/39.
[21] Rahmân, 55/8-9.
[22] Şuarâ, 26/181-182.
[23] B2050 Buhârî, Büyû', 1.

yeri olarak belirledi ve ilk kuralı koydu: *"Burası sizin çarşınızdır. Bu çarşı kapatılmayıp daima işler hâlde kalsın, burada kimseden vergi alınmasın!"*[24]

Hz. Peygamber'in vergisiz ve tekelsiz yeni bir çarşı kurması, Arap Yarımadası'nda yeni bir ticaret merkezi oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir. Medine'de yeni bir çarşının kurulması, belirsizliğe, haksız kazanca ve mağduriyetlere yol açan muamelelerin yasaklandığı, ticaret yapmak isteyen herkesin kendine yer bulabildiği, tekellerin oluşmasına izin verilmediği, vergi yükünün hafifletilerek tüccarın teşvik edildiği, hakkaniyet esasına dayalı bir piyasanın temellerini inşa etmek demekti. Böylelikle piyasanın kuralları Müslümanlar tarafından belirleniyor, stratejik üstünlük putperest Araplar ve Yahudilerin elinden Müslümanlara doğru kayıyordu.

Yüce Peygamber, *"Alışverişte bulunanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece kararlarını değiştirme hakkına sahiptirler. Eğer doğruyu söyler ve (malın ayıbını) açıkça dile getirirlerse, alışverişleri bereketlenir. Ama kusurları gizler ve yalan söylerlerse alım satımlarının bereketi yok olur gider."*[25] buyurarak temellerini attığı çarşıda alışverişin kurallarını ve sınırlarını belirledi. Ayrıca, *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurunu açıkça söylemeden, bir Müslüman'ın diğerine herhangi bir ayıplı malı satması helâl değildir."*[26] diyerek inananları uyardı. Câhiliye piyasasında yaygın olan ve belirsizlik sebebiyle mağduriyete ve haksız kazanca yol açan alışveriş türlerini yasakladı.[27]

Haksız kazancın engellenmesi için Medine çarşısına getirilen en önemli kural, faiz yasağı idi. Hicrî dördüncü yılda, *"Ey iman edenler, kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin!"*[28] âyeti ile alışverişte faizli muameleler yasaklanarak emek veya mal karşılığı olmayan kazanç kapısı kapandı. Hz. Muhammed, bir devlet başkanı olarak da bu yasağın uygulanmasını kararlılıkla takip etti. Fethedilen yeni beldelere de bu yasağı bildirdi ve devlet kontrolü ile gayri müslimler dâhil herkesin faiz yasağına uyması sağlandı.[29]

Haksız kazancın yoluna set çekmek için başvurulan tedbir, faiz yasağından ibaret değildi. Hz. Peygamber, elindeki malı stoklayarak piyasaya çıkarmayan ve mala olan ihtiyaç arttığında onu piyasaya arz ederek kazancını artırmayı hedefleyen karaborsa zihniyetini engelledi. *"Malını satışa arz eden kimse rızıklandırılır, karaborsacı ise lânetlenir."*[30] buyurarak bu iki sınıfın dünya ve âhiretteki durumunun bir olamayacağını bildirdi. Zira tüccar uzak yerlerden tehlikeleri göze alarak mal ve hizmeti tüketicinin ayağına getirirken, karaborsacı hiçbir riske girmeden, insanların ihtiyaçlarını sömürerek kazanç sağlıyordu. Çarşıda spekülasyon yaparak haksız kazanç sağlayan tekellerin

[24] İM2233 İbn Mâce, Ticâret, 40.
[25] B2079 Buhârî, Büyû', 19; M3858 Müslim, Büyû', 47.
[26] İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[27] N4521 Nesâî, Büyû', 26; EM1175 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 401.
[28] Âl-i İmrân, 3/130.
[29] VSS176 Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, no: 94, s. 176.
[30] İM2153 İbn Mâce, Ticâret, 6; DM2572 Dârimî, Büyû', 12.

oluşmaması için, şehirli tüccarların ticaret kervanlarını çarşıya varmadan yolda karşılayarak mallarını ucuza kapatması[31] ve çarşı fiyatlarını bilmeyen köylü adına satış yapması[32] da yasaklandı. Çarşıya getirilen kurallardan biri de tüccarın henüz eline geçmeyen, akıbeti belirsiz malı bir başkasına satması yasağıydı.[33] Zira böyle bir uygulama, gerek malın miktarı, gerekse kalitesi konusunda belirsizlik taşımakta, ayrıca risk almayan ve emek sarf etmeyen aracıların piyasada fiyatları artırmasına sebep oluyordu.

Hz. Peygamber, spekülasyona, belirsizliğe ve taraflar arasında anlaşmazlığa yol açacak her tür muameleye mâni olduğu ve fiilî tedbir aldığı hâlde, *"Fiyatları belirleyen Allah'tır."*[34] buyurarak fiyat konusunda sınırlama getirmeye karşı çıkmıştı. Zira fiyatların sınırlanması, şehir dışından Medine çarşısına mal getirerek satan tüccarların, kendilerine yeni pazarlar aramasına sebep olacak, dolayısıyla Müslüman şehir halkının sıkıntı yaşaması ve karaborsacılığa yenik düşmesi gibi bir sonuç oluşturabilecekti. Savaş şartlarının etkisini gösterdiği Medine çarşısını bir kez daha altüst edebilecek bir uygulama olacağı gerekçesiyle Hz. Peygamber'in kaçındığı fiyat sınırlaması, sonraki yüzyıllarda İslâm toplumlarında ortaya çıkan yeni şartlar doğrultusunda yeniden gündeme getirilecek, bu sefer fiyatların aşırı derecede yükseltilmesini engelleyecek şekilde narh konulmasına izin verilecekti. İslâm âlimleri bu uygulamanın cevazına hükmederken, doğuracağı neticeler açısından Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu maksatlara uygun oluşuna vurgu yapacaklardı.

Hz. Muhammed, çarşı pazarın işleyişi ile ilgili kuralları bir peygamber olarak koyduğu gibi, bir devlet başkanı olarak uyguladı ve denetledi. Alışverişlerin ölçü ve tartı ile yapılmasının berekete vesile olacağını belirttiği gibi,[35] *"Ölçek Medinelilerin ölçeği, tartı da Mekkelilerin tartısıdır."* buyurarak o gün için farklı ölçek ve tartılar arasında birliğin teminini sağlayacak bir standart belirledi.[36] Çarşıları bizzat dolaşarak denetleyen Peygamber Efendimiz, elini daldırdığı bir buğday yığınının üstü kuru olduğu hâlde alt kısımlarının nemli olduğunu fark edince mal sahibini uyarmış ve şu prensibi dile getirmişti: *"Aldatan benden değildir!"*[37]

Resûlullah, fethedilen bölgelere tayin edilen valilere gönderdiği talimatnamelerle çarşı pazarda uygulanması gereken kuralları bildirdi ve oraların denetlenmesini emretti. Çarşıların denetimi için daimî görevliler de tayin etti ki bunlar arasından üçü erkek ikisi kadın beş kişinin ismi bize kadar ulaşabilmiştir. Bu hanımlardan Semra bnt. Nüheyk el-Esediyye'nin

[31] M3822 Müslim, Büyû', 16.
[32] M3824 Müslim, Büyû', 18.
[33] B2126 Buhârî, Büyû', 51.
[34] T1314 Tirmizî, Büyû', 73; D3450 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 49.
[35] B2128 Buhârî, Büyû', 52.
[36] D3340 Ebû Dâvûd, Büyû', 8; N2521 Nesâî, Zekât, 44.
[37] M284 Müslim, Îmân, 164.

kurallara aykırı davrananları bizzat cezalandırma yetkisine sahip olduğu bilinmektedir.[38] O dönemde hanımların çarşıda hem alıcı hem de satıcı olarak faaliyet gösterdikleri dikkate alındığında[39] hanımların çarşı denetiminde görevlendirilmiş olması, Hz. Muhammed'in hanımların çarşıda yer almasını tasvip ettiği anlamına da gelmekte ayrıca Allah Resûlü'nün oluşturduğu Medine çarşılarında ahlâk ve güvenin hâkim olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in titizlikle uyguladığı çarşı pazar denetimleri kendisinden sonra da İslâm beldelerinde uygulanacak, hisbe teşkilatı adı altında sistemleşecekti.

Medine çarşısında çarşının işleyişi ile ilgili düzenleme ve denetimler yapıldığı gibi, fizikî altyapısı ve çevre düzenlemesi ile ilgili tedbirler de alındı. Her esnaf grubuna mesleklerine göre çarşıda yer tahsis edildi. Bu düzenlemede pazar intizamı kadar sağlık ve temizlik şartları da gözetilmiş olmalıdır. Allah Resûlü, çarşıda dolaşanların, sadaklarındaki okların uçlarını tutup kimseye zarar vermemelerini emrederek[40] çarşı içinde güvenlik tedbirleri aldı. Yeni kurulan mahallelerde sokakların yedi zirâ' genişliğinde olmasını emretti ki[41] bu ölçü, yüklenmiş iki devenin karşılıklı geldiklerinde birbirine değmeden geçebilecekleri genişlik idi.

Çarşı ve pazarların işleyişi ile ilgili bu ayrıntılı düzenleme ve denetlemeler, yeni bir hayat tarzının inşası demekti. Resûlullah'ın tanzim ettiği çarşılar artık kaos ve spekülasyonun hükmettiği değil, hayatın normal akışının "gizli el" müdahalesinden uzak cereyan ettiği ve hanımlardan çocuklara kadar toplumun her kesiminden insanın hiçbir endişe duymaksızın istifade edebildiği güvenli mekânlardı. Bununla birlikte insanoğlunun yaptığı her işte bir kusurun olması muhtemeldi. Nitekim Hz. Peygamber, *"Bu çarşı işlerine boş söz ve yalan karışabilir. Öyleyse alışverişinizi sadaka ile temizleyin."*[42] buyurarak tüccarları sadaka vermeye teşvik etti. Nitekim bilgisizce ve keyfî usullerle yapılan ticaretin, çarşı ve pazarların yeniden câhiliye karmaşasına dönüşmesinden duyulan endişe, Hz. Ömer'e, *"Bizim çarşımızda sadece (alışveriş konusundaki) hükümlerin inceliklerini bilenler satış yapsın!"*[43] sözünü söyletmiş olmalıydı.

Her peygamber insanlara dünya hayatını doğru yaşayarak âhireti kazanmayı öğretmekle görevlendirilmişti. İnsanlığın İslâm'la tanıştığı ilk yıllarda Ukâz gibi panayırlar, Hz. Peygamber'in uzak beldelere sesini duyurabildiği ortamlardı. Buralarda insanları Allah'ın dinine davet eden Allah Resûlü'nün kendisi de çarşı pazarlarda alışveriş yapmış ve elinin emeği ile

[38] İBS914 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 914.
[39] İM2204 İbn Mâce, Ticâret, 29.
[40] M6665 Müslim, Birr, 124.
[41] B2473 Buhârî, Mezâlim, 29.
[42] N3830 Nesâî, Eymân, 23; HM16235 İbn Hanbel, IV, 7.
[43] T487 Tirmizî, Vitr, 21.

geçinmiş, ashâbına da aynı şeyi öğretmişti. Bununla birlikte, henüz peygamber olmadan Tevrat'ta, "Çarşıda pazarda çığırtkan değildir."[44] vasfıyla övülen âhir zaman Peygamberi, ashâbını, çarşının keşmekeşine karışması[45] ve gönlünü, kazanma hırsına kaptırıp da çarşı çığırtkanına dönüşmesi tehlikesine karşı sakındırdı. Resûlullah'ın bu ikazı ümmeti tarafından da doğru anlaşılmış olsa gerek ki kendisinden sonra gelen nesiller, *"Allah'a en sevimsiz gelen yerler çarşılardır."*[46] hadisini çarşı pazardan uzak durmaya sebep kılmadılar. "El kârda, gönül Yâr'da." prensibini düstur edinerek, Allah Resûlü'nün koyduğu kurallar çerçevesinde çarşı pazarı, helâl rızık ve nimet kapısı olarak benimsediler.

[44] B2125 Buhârî, Büyû', 50.
[45] T228 Tirmizî, Salât, 54.
[46] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.

BORÇ
İNSANI ESİR EDEN YÜKÜMLÜLÜK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الْقَتْلُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ يُكَفِّرُ كُلَّ شَيْءٍ إِلاَّ الدَّيْنَ."

Abdullah b. Amr b. Âs'tan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah yolunda ölmek, borç dışında her şeye kefaret olur!"
(M4884 Müslim, İmâre, 120)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ وَضَعَ لَهُ أَظَلَّهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ وَإِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيءٍ فَلْيَتْبَعْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ أَدَاءَهَا أَدَّى اللَّهُ عَنْهُ، وَمَنْ أَخَذَ يُرِيدُ إِتْلَافَهَا أَتْلَفَهُ اللَّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: ...قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"إِنَّ خِيَارَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ödeme güçlüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağını bağışlayan kimseyi Allah, kendisininkinden başka hiçbir gölgenin(himayenin) olmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde gölgelendirecektir (özel olarak himaye edecektir)."*

(T1306 Tirmizî, Büyû, 67)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Maddî imkânı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür. Biriniz (alacağının ödenmesi için) durumu iyi olan birine havale edildiğinde, bunu kabul etsin."*

(M4002 Müslim, Müsâkât, 33; B2287 Buhârî, Havâlât, 1)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim insanların mallarını geri ödeme niyetiyle alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır. Kim de bir malı tüketip (geri ödememek) niyeti ile alırsa Allah da onu(n malını) telef eder."*

(B2387 Buhârî, İstikrâz, 2)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."*

(B2305 Buhârî, Vekâlet, 5)

Câbir b. Abdullah Medine'nin gençlerindendi. İslâm'ın ilk yıllarında babası ile birlikte Mekke'de Akabe denilen yerde Allah'ın Elçisi ile buluşmuş ve İslâm'la şereflenmişti.[1] Babası Abdullah, Uhud Savaşı'nda şehit düştüğünde arkasında altı yetim kız çocuğu ve bir miktar da borç bırakmıştı.[2] Şehitlerin günahlarının silineceğine dair müjde gelmiş, ama kul borcu hâriç tutulmuştu. Nitekim Allah Resûlü bu konuda şöyle demişti: *"Allah yolunda ölmek, borç dışında her şeye kefaret olur!"*[3] Bir tarafta yetim kız kardeşler, diğer tarafta babasının borcu Câbir'i sıkıntıya sokmuştu. Kapıya dayanan alacaklılardan biraz zaman ve kolaylık talep etmişti ama nafile! Bu sıkıntı ile Kutlu Nebî'nin huzuruna varıp derdini açtı: "Babam Uhud günü şehit oldu ve arkasında bir hayli hurma borcu bıraktı. Alacaklılardan bazısı ödeme konusunda bana sorun çıkardılar. Bu konuda bana yardım etmenizi istiyorum. Böylece belki onlar önümüzdeki hurma hasadına kadar alacaklarının bir kısmını ertelerler." dedi[4] Kul hakkına son derece saygılı olan Hakşinas Elçi, alacaklılara müdahale edip borçları sildirme cihetine gitmemişti. Arabulucu sıfatıyla ortaya koyduğu bütün girişimlerine rağmen mazeret ileri süren alacaklılarla bir anlaşma sağlamak da mümkün olmamıştı.[5] Neticede Allah Resûlü Câbir'e hurmaları cinslerine göre ayırmasını ve alacaklıları çağırmasını söyledi. Allah Resûlü alacaklıların haklarını tartıp onlara verirken Câbir, yetim kalan kız kardeşlerine bir tek hurma götürmese bile önemli olanın borçlarının ödenmesi olduğunu düşünüyordu. Nebî'nin bereket duası ile hurmalar borcu ödemeye yetmiş, bir kısmı da artmıştı.[6] Zira Allah Resûlü'nün, *"Allah, geri ödeme niyeti ile borçlanan kimseye yardım eder."* şeklinde bir garantisi vardı.[7] Câbir'in maddî sıkıntısını bilen Hz. Nebî, bir başka sefer, onun devesini satın alıp parasını fazlasıyla ödemiş,[8] ardından da bu deveyi ona hediye etmişti.[9]

"Ödeme güçlüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağını bağışlayan kimseyi Allah, hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde gölgelendirecektir (özel olarak himaye edecektir)."[10] müjdesini veren Peygamber Efendimiz, darda kalan kimseye kolaylık sağlayan bir insanın, dünya ve âhirette işinin kolaylaştırılacağını[11] bildirerek borçlu insanlara yardımcı olmanın önemine işaret ediyordu.

[1] İBS114 İbn Abdülberr, *İstiâb*, s. 114.
[2] B2781 Buhârî, Vesâyâ, 36.
[3] M4884 Müslim, İmâre, 120.
[4] DM46 Dârimî, Mukaddime, 7; B2395 Buhârî, İstikrâz, 8.
[5] B2601 Buhârî, Hibe, 21.
[6] B2781 Buhârî, Vesâyâ, 36; B2709 Buhârî, Sulh, 13.
[7] N4691 Nesâî, Büyû, 99.
[8] M4101 Müslim, Müsâkât, 111.
[9] B2718 Buhârî, Şurût, 4.
[10] T1306 Tirmizî, Büyû, 67; M7512 Müslim, Zühd, 74.
[11] M6853 Müslim, Zikir, 38; İM2417 İbn Mâce, Sadakât, 14.

Şiirleriyle tanınan Kâ'b b. Mâlik[12] ile Hz. Peygamber'in ordu kumandanı olarak da görevlendirdiği sahâbîlerden olan Abdullah b. Ebû Hadred[13] mescitte tartışıyorlardı. Tartışma esnasında sesleri yükselince, eşleri ile birlikte Mescid-i Nebî'nin hemen bitişiğinde bulunan odalarda ikamet eden Hz. Peygamber onları işitmişti. Odasının perdesini aralayarak Abdullah'tan borcunu isteyen Kâ'b'a seslendi ve alacağının yarısından vazgeçmesini istedi. Kâ'b'ın, bu isteğine hemen rıza göstermesi üzerine Allah Resûlü Abdullah'a da, *"Sen de kalk ve (kalan) borcu öde!"* dedi.[14]

Yüce Allah, *"Borçlu darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin."*[15] buyurarak zorda olan borçlulara kolaylık sağlanmasını emretmektedir. Hz. Peygamber (sav) borçlunun borcunu ödemesine son derece önem verdiği gibi zorda kalan borçluya imkânı nispetinde kolaylık gösterilmesini de tavsiye ederdi.

Peygamber Efendimiz, bir defasında satarken, alırken ve alacağını isterken anlayışlı ve hoşgörülü davrandığı için Allah tarafından bağışlanan bir kimseyi ashâbına anlatmıştı.[16] Örnek olarak gösterdiği bir başka kişinin de hizmetçisine, *"Ödeme güçlüğü çeken birine (borç tahsiline) gittiğinde onun borcunu affediver! Belki Allah da bizi affeder."* dediğinden bahsetmişti.[17] Cebrail bir defasında Hz. Peygamber'e borç vermenin sadaka vermekten daha üstün bir eylem olduğundan bahsetmiş ve *"Dilenen kimse (bazen) yanında bir şey bulunduğu hâlde dilenir. Ancak borç isteyen, sadece ihtiyaçtan dolayı borç ister."* diyerek bunun gerekçesini açıklamıştı.[18]

Öte taraftan, *"Maddî imkânı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür. Biriniz (alacağının ödenmesi için) durumu iyi olan birine havale edildiğinde, bunu kabul etsin."*[19] diyen Peygamberimizin beyanına göre, varlıklı kimsenin borcunu geciktirmesi, alacaklı için bir zulüm idi. Hatta varlıklı bir kimsenin borcunu ödemeyi geciktirmesi, şikâyet edilmesini ve cezalandırmasını meşru kılmaktaydı.[20] Allah Resûlü, herhangi bir malı ödememe niyetiyle alanın da Allah katında hırsız muamelesi göreceğini[21] ashâbına hatırlatıyordu. Bu konuda şöyle bir uyarı yapmıştı: *"Kim insanların mallarını geri ödeme niyetiyle alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır. Kim de bir malı tüketip (geri ödememek) niyeti ile alırsa Allah da onu(n malını) telef eder."*[22]

Allah Resûlü, borçların ödenmesi konusunda çok hassas davranmaktaydı. Bir cenaze hazır olduğunda namaz kıldırmadan önce onun borcu olup olmadığını, eğer varsa karşılığında mal bırakıp bırakmadığını sormak Hz. Peygamber'in âdetiydi. Eğer borcu yoksa ya da ödeyecek kadar

12 İBS625 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 625.
13 İBS439 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 439.
14 B457 Buhârî, Salât, 71.
15 Bakara, 2/280.
16 T1320 Tirmizî, Büyû, 75.
17 M3998 Müslim, Müsâkât, 31; B3480 Buhârî, Enbiyâ, 54.
18 İM2431 İbn Mâce, Sadakât, 19.
19 M4002 Müslim, Müsâkât, 33; B2287 Buhârî, Havâlât, 1.
20 D3628 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 29; N4693 Nesâî, Büyû, 100.
21 İM2410 İbn Mâce, Sadakât, 11.
22 B2387 Buhârî, İstikrâz, 2.

mal bırakmışsa namazını kıldırır, aksi takdirde ashâbına, *"Arkadaşınızın cenaze namazını siz kılın."* derdi.[23] Allah Resûlü'ne iki kez biat etme bahtiyarlığına eren sahâbîlerden[24] Seleme b. Ekva' anlatıyor:

"Bir gün, 'Ey Allah'ın Peygamberi! Bu kimsenin cenaze namazını kıldırıver.' dediler. O da (sav) sordu:

'Arkasında borç bıraktı mı?'

'Evet.'

'Borcuna karşılık gelecek bir şeyler bıraktı mı?'

'Hayır bırakmadı.'

'Öyleyse siz kılın arkadaşınızın cenaze namazını!'

Bunun üzerine cenazede hazır bulunanlardan biri: 'Siz namazı kıldırın, onun borcu bana aittir ben ödeyeceğim!' diye seslendi. Seleme b. Ekva'ın anlattığı bu olayda borcu üstlenen Ebû Katâde idi. Seleme'nin onunla ortak bir yönü vardı. Hz. Peygamber bir savaş esnasında gösterdikleri cesaretten dolayı Ebû Katâde'yi süvarilerin, Seleme'yi ise piyadelerin en hayırlısı diye nitelemişti.[25] Şimdi Ebû Katâde güzel bir davranış örneği sergilemiş ve âhirete göçen Müslüman bir kardeşinin borcunu üstlenerek âdeta onun ruhunu azat etmişti. Çünkü Allah Resûlü, *"Müminin ruhu, ödeninceye kadar borcuna takılı kalır."*[26] buyurmuştu. Ebû Katâde'nin borcu üstlenmesi sorunu çözmüş, Peygamber Efendimiz de cenaze namazını kıldırmıştı.[27]

Aslında Allah Resûlü'nün bu tavrı çok ağırdı. Peygamber dostlarından birinin, son yolculuğunda Rahmet Elçisi'nin namazından, büyük bir huzur ve tatmin kaynağı olan duasından[28] mahrum kalması ne büyük bir talihsizlikti!

Rahmet Elçisi'nin bu namazı kıldırmaması, ashâbına borçlu gitmenin ne denli ağır bir vebal olduğunu öğretme, kul hakkını ve borçları ödeme konusunda hassasiyet göstermelerini sağlama amacına mâtuf olmalıydı. Çünkü Peygamber Efendimizin belirttiğine göre, Allah katında yasaklanan büyük günahlardan sonra gelen en büyük günah, kişinin ödeyecek mal bırakmadan, borçlu olduğu hâlde Allah'ın karşısına çıkmasıydı.[29] Bu dünyada borcunu ödemeyen kimsenin borcu, kıyamet gününde sevaplarından kesilecekti.[30] Allah Resûlü bir defasında da cenaze namazını neden kıldırmadığını, *"Allah, kendisini kıyamet günü diriltip de hesaba çekinceye kadar kabrinde rehin tutulacak olan bir adamın cenaze namazını kılmam size ne fayda sağlayacak!"*[31] diye açıklamıştı.

[23] B2289 Buhârî, Havâlât, 3; M4157 Müslim, Ferâiz, 14.
[24] EÜ2/517 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 517.
[25] İBS146 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 146.
[26] T1078 Tirmizî, Cenâiz, 76; İM2413 İbn Mâce, Sadakât, 12.
[27] N1963 Nesâî, Cenâiz, 67; B2295 Buhârî, Kefâlet, 3.
[28] Tevbe, 9/103.
[29] D3342 Ebû Dâvûd, Büyû, 9.
[30] İM2414 Mâce, Sadakât, 12.
[31] BS11594 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 118.

"Üzerinde bir başkasının hakkı bulunan kimse, ya sahibine o hakkı ödesin ya da onu kendisine helâl etmesini sağlasın."[32] buyuran Hz. Peygamber, Ebû Katâde ile karşılaştığında sürekli olarak üstlenmiş olduğu borcu sormuş ve bu sorgulama, borcun ödenmesine kadar devam etmişti.[33] Görüldüğü gibi Resûl-i Ekrem, ilk iş olarak borçlu ölen kişiye yardım edebilecek kişileri bulmaya, böylece hem onu borcundan kurtarmaya ve huzura eriştirmeye hem de zor durumda bulunan alacaklıya hakkının iadesini sağlamaya çalışmıştı.

Nihayet Allah'ın izni ve yardımıyla Hz. Peygamber fetihler sonucunda birçok mala kavuşunca, *"Ben, Yüce Allah'ın Kitabı'nda (da belirtildiği üzere) müminlere herkesten daha yakınım. Dolayısıyla herhangi biriniz (ödeyemediği) bir borç veya himayeye muhtaç çoluk çocuk bırakırsa beni çağırın! Zira onun velîsi benim. Fakat herhangi biriniz arkasında mal bıraktığında, baba tarafından akrabaları (asabesi) kim ise onlar tercih edilsin!"*[34] buyurmuştu. Allah Resûlü bu ifadesiyle kendisini, ihtiyaç hâlindeki müminlerin asıl ve öncelikli velîsi olarak ilân etmişti. Öyle bir velî ki, sorumlulukları kendisi üstlenmekte, hakları ise sahiplerine yönlendirmekteydi. Ölen kişinin ödenemeyen borcu varsa onu bizzat ödeyeceğini veya himayeye muhtaç yakınları varsa onların bakımını üstleneceğini ilân etmekte, fakat geriye mal, mülk bırakmışsa, onları almayıp ölenin baba tarafından yakınlarına havale etmekteydi.

Hz. Peygamber, ölen kişinin bıraktığı borçların, öncelikle yakınları tarafından ödenmesini arzu ederdi.[35] Sa'd b. Etval'in kardeşi vefat etmiş, geriye üç yüz dirhem para ve evlâtlarını bırakmıştı. Bunun üzerine Sa'd, bu parayı kardeşinin çocuklarının nafakasına harcamak istemişti. Ama Hz. Peygamber, *"Senin kardeşin, borcundan dolayı rehindir. Onun borcunu öde."* buyurmuştu. Sa'd, "Yâ Resûlallah, ben onun borcunu ödedim. Bir kadının delili olmadığı hâlde (alacağı olduğunu) iddia ettiği iki dinar hâriç." demişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Sen o kadına borcunu ver, o gerçekten hak sahibidir."* buyurmuştu.[36]

Kişinin ödeyemediği ve unuttuğu borçların ödenmesi için yakınlarına tavsiyede bulunması da sahâbenin uyguladığı güzel bir âdetti. Hz. Ömer, ölüm döşeğinde iken oğlu Abdullah'tan borçlarını ödemesini istemişti.[37] Aynı uygulamayı Zübeyr b. Avvâm da yapmış, oğlu Abdullah'a kendisi öldükten sonra geride bıraktığı mallarla üzerindeki borçları ödemesini, bunlar yeterli gelmezse akrabalarından yardım almasını vasiyet etmişti.[38]

Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Ey inananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız..."*[39] şeklindeki tavsiyesini dikkatlere sunan Hz.

32 Buhârî, Hibe, 21 –bâb başlığı–.
33 İF4/468 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4, 468.
34 M4160 Müslim, Ferâiz, 16; D3343 Ebû Dâvûd, Büyû, 9.
35 D3341 Ebû Dâvûd, Büyû, 9; N4689 Nesâî, Büyû, 98.
36 İM2433 İbn Mâce, Sadakât, 20; BS21085 Beyhakî, *es-Sünenü'l kübrâ*, X, 239.
37 B3700 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 8.
38 MŞ37803 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Cemel, 1; BS12951 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 469.
39 Bakara, 2/282.

Peygamber, borcun tespitini ve kaydını önemserdi. Borçlarından dolayı bunalan Ebû Ümâme'ye, *"Allah'ım her türlü borç sıkıntısından, düşmanın üstün gelmesinden ve sevinmesinden sana sığınırım."*[40] şeklinde dua etmesini tavsiye etmişti. Aynı şekilde ashâbına yataklarına uzandıklarına, *"(Allah'ım!) Bana borcumu ödeme imkânı ver ve beni fakirlikten kurtar!"*[41] diye dua etmelerini öğütlerdi. Peygamber Efendimizin sık sık borçtan ve günahtan Allah'a sığındığını gören Hz. Âişe validemizin bir gün, "Ey Allah'ın Resûlü! Borçtan ne kadar da çok Allah'a sığınıyorsun!" demesi üzerine Efendimiz (sav), *"Borçlu kişi, (belki) konuşurken yalan söyler, söz verdiğinde sözünü yerine getirmez!"*[42] cevabını vererek, borcun insanları ne denli olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekiyordu. Öyle ki bir başka vesile ile borçlunun borcunu ödeyene kadar alacaklının esiri gibi olduğu imasında bulunmuştu.[43]

Hz. Peygamber'in borcun edası üzerinde bu derece durmasının nedeni, borcun kul hakkını ifade ediyor oluşuydu. Allah Resûlü'nün böylesine önemli bir konuda bu kadar hassasiyet göstermesi gayet tabiî idi. Nitekim Ebû Katâde'nin rivayet ettiği şu olay, borç konusundaki nebevî hassasiyetin kaynağına işaret etmekteydi:

Resûlullah (sav) bir gün ayağa kalkarak ashâbına Allah yolunda cihad ile imanın, amellerin en faziletlisi olduğunu söylemişti. Bunu duyan bir adam kalkarak, "Yâ Resûlallah! Şayet ben Allah yolunda öldürülsem, günahlarım affolunur mu, ne dersin?" demişti. Resûlullah (sav) da ona, *"Sabırla, ecrini Allah'tan umarak, ilerleyip geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen evet!"* buyurmuştu. Ancak hemen sonra Resûlullah (sav), *"Nasıl demiştin?"* diye sormuş, adam da, "Yâ Resûlallah! Şayet ben Allah yolunda öldürülsem günahlarım affolunur mu, ne dersin?" diye sözünü tekrarlamıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Sabırla, ecrini Allah'tan umarak, ilerleyip geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen evet! Yalnız borç hâriç! Bunu bana Cibrîl aleyhisselâm söyledi."* buyurmuştu.[44]

Bir başka defasında Hz. Peygamber (sav) bedevînin birinden genç bir deve almıştı. Resûlullah'ta alacağı olan bu adam huzuruna gelerek ona ağır sözler söyledi. Adamın bu sözlerini işiten sahâbîler onun üzerine yürüdüler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Bırakın onu, şüphesiz hak sahibinin söz söyleme hakkı vardır!"* dedi ve onlara, *"Onun için genç bir deve satın alın da kendisine verin!"* buyurdu. Ashâb, "Fakat biz onun devesinden daha iyisini bulabildik!" dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Öyle ise onu satın alın da kendisine verin!"* buyurdular.[45] Sözü edilen deve kendisine verilince

[40] N5489 Nesâî, İstiâze, 31.
[41] T3400 Tirmizî, Deavât, 19; MU499 *Muvatta'*, Kur'ân, 8.
[42] N5456 Nesâî, İstiâze, 9.
[43] D3629 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 29; İM2428 İbn Mâce, Sadakât, 18.
[44] M4880 Müslim, İmâre, 117.
[45] B2390 Buhârî, İstikrâz, 4; M4110 Müslim, Müsâkât, 120.

bu defa adam, "Sen bana (alacağımı) fazlasıyla verdin, Allah da sana bol versin!" dedi. Onun bu sözü üzerine Hz. Peygamber şu veciz ifadesini buyurdu: *"Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."*[46]

Bu konunun istismar edilmemesi için Allah Resûlü uyarı yapmayı da ihmal etmedi. Tâbiînden Yahyâ b. Ebû İshâk el-Hünaî, bir gün Enes b. Mâlik'e şöyle demişti: "Bazen aramızdan biri din kardeşinden borç alıyor ve bu arada ona hediye veriyor?" Enes de bu konuda Resûlullah'ın şu sözlerini nakletti: *"Biriniz borç verdiğinde, (borcu alan kişi) kendisine hediye verir veya kendisini bineğinde taşımak isterse, ona binmesin ve hediyeyi kabul etmesin. Ancak aralarında bu durum borçlanmadan önce gerçekleşirse bunları yapabilir."*[47] Bu hadisi hatırlatmakla Enes (ra) borç vermenin bir yardımlaşma vesilesi olduğunu, Müslümanların borç verirken bir menfaat beklemeden sırf Allah rızası için borç vermeleri gerektiğini vurguluyordu. Aynı zamanda Allah Resûlü, hediye adı altında faiz kapsamına girecek herhangi bir fazlalığın alınmasını önlemeyi murad etmişti.

Allah Resûlü Huneyn Savaşı'na giderken Abdullah b. Ebû Rebîa'dan otuz veya kırk bin dinar borç almış ve dönüşünde bu parayı ödedikten sonra mal sahibine, *"Allah senin için ailene ve malına bereket ihsan eylesin. Borcun karşılığı, onu tam olarak ödemek ve (borç verene güzelce) teşekkür etmektir."*[48] buyurmuştu.

İnsanoğlu zorlu hayat yolculuğunda zaman zaman maddî sıkıntıya düşebilir, ancak her zaman güvenebileceği ve borç isteyebileceği kimse bulamayabilir. Bu nedenle eskiden beri şöyle bir uygulama var olagelmiştir. Kişi malını güvence altına alabilmek için önce karşı taraftan herhangi bir mal teslim alır, ardından borç verirdi. Teslim alınan bu mal rehin olarak isimlendirilir ve borç ödenince mal geri verilirdi. Yüce Allah'ın, *"Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir..."*[49] buyruğunda da borç işlemlerinde bir önlem olarak rehin yöntemine başvurulabileceğine işaret edilmiştir. Zira yolculuk sırasında insanların bu tür durumlarla daha sık karşılaştıkları bilinmektedir. Böylece anlaşmazlığa düşebilecek ve birbirlerine haksızlık yapabilecek insanların bu yönteme başvurabilecekleri belirtilmiştir. Her ne kadar âyette rehin bırakma işlemi, yolculukla beraber zikredilmişse de bu durum, tanınma ve güvenilirlik durumlarının söz konusu olabileceği bütün şartlarda da söz konusudur. Yine âyetten ideal olanın yapılan işlemin belgelendirilmesi, ancak bunun mümkün olmaması durumunda rehin yöntemine başvurulması gerektiği anlaşılmaktadır.

[46] B2305 Buhârî, Vekâlet, 5.
[47] İM2432 İbn Mâce, Sadakât, 19.
[48] İM2424 İbn Mâce, Sadakât, 16; N4687 Nesâî, Büyû, 97.
[49] Bakara, 2/283.

Peygamberimiz de zaman zaman maddî sıkıntıya düşmüş ve borçlanarak rehin vermek durumunda kalmıştı. Nitekim bir Yahudi'den bedelini daha sonra ödemek üzere aldığı yiyecek karşılığında ona zırhını rehin bıraktığı, başta eşi Hz. Âişe olmak üzere sahâbenin mâlûmu idi.[50]

Peygamber Efendimiz rehin işlemini uyguluyor, bu uygulamanın yanlış yönlerini de düzeltiyordu. Örneğin, câhiliye döneminde borçlar zamanında ödenmediğinde alacaklı elindeki rehin malı doğrudan mülkiyetine geçirebiliyordu.[51] Kutlu Nebî bu uygulamaya son vermek amacıyla, borca karşılık bir malı rehin alan kişinin bu malı mülkiyetine geçiremeyeceğini bildirmişti.[52] Bu şekilde, iki tarafın maslahatının korunabileceği bir uzlaşma sağlanması gerektiğine işaret ediyor ve emanet olarak verilen bir rehin üzerinde tek taraflı tasarruf yetkisinin bulunmadığını belirtiyordu.

Diğer taraftan, *"Bir hayvan rehin alındığında rehin alan kişinin onun yemini vermesi gerekir. Rehin hayvanın sütü içilebilir. Sütü içen kişinin hayvanın bakımını sağlaması gerekir, ayrıca ona binebilir."*[53] buyurarak her iki tarafın maslahatını koruyordu. Buna göre malı rehin alan kişi, emanet edilen mala sahip çıkacak ve onu koruyacak buna karşılık olarak da zarar vermeyecek şekilde o maldan yararlanabilecekti.

"Alacağına şahin, borcuna karga olmak!" diye bir deyim vardır dilimizde. Bu şekilde davranmak bir Müslüman'a yaraşmaz. Müslüman eğer alacaklı ise borçlusunun zor durumda olduğunu gördüğünde ona kolaylık sağlar. Asla verdiğinden fazlasını istemek gibi haksız bir tutum sergilemekten kaçınır. Ancak borçluya da düşen görevler vardır. Borçlu, sorumluluğunun ciddi anlamda farkında olmalı ve borcunu bir an evvel ödemek için gayret sarf etmelidir. Zira borç sorumluluğu, ölünce değil ödeyince biter.

[50] B2068, B2069 Buhârî, Büyû, 14.
[51] NE5/266 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 226.
[52] İM2441 İbn Mâce, Rühûn, 3.
[53] HM7125 İbn Hanbel, II, 229.

ORTAKLIK
BİRLİKTE İŞ YAPMANIN BEREKETİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: قَالَتِ الأَنْصَارُ لِلنَّبِيِّ ﷺ :
اُقْسِمْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ إِخْوَانِنَا النَّخِيلَ، قَالَ: "لاَ"، فَقَالُوا: تَكْفُونَا الْمَئُونَةَ وَنُشْرِكُكُمْ
فِى الثَّمَرَةِ، قَالُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا.

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor:
Ensar, (Medine'ye hicretten sonra) Hz. Peygamber'e (sav), "Hurmalıkları(mızı) bizimle (muhacir) kardeşlerimiz arasında taksim et." dediler. Hz. Peygamber, *"Hayır (olmaz)."* buyurdu. Bunun üzerine ensar, (muhacirlere), "Hurmalıkların (bakım ve sulama) işlerini siz üstlenin; biz de sizi mahsule ortak yapalım." dediler. (Resûlullah'ın bunu onaylaması üzerine muhacir ve ensar) "İşittik ve itaat ettik." dediler.

(B2325 Buhârî, Müzâraa, 5)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَامَلَ أَهْلَ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: أَنَا ثَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ، فَإِذَا خَانَهُ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمْ."

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), Hayberlileri (Hayber arazisinden) çıkacak meyve ve ekinin yarısı karşılığında işçi olarak çalıştırdı.

(M3962 Müslim, Müsâkât, 1)

Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e (sav) ait olduğunu belirttiği (kudsî) bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Biri arkadaşına hainlik etmediği müddetçe, ben iki ortağın üçüncüsüyüm (onlara yardım eder ve onları korurum). Ama onlardan birisi diğerine hainlik ederse, ben aralarından çekilirim."*

(D3383 Ebû Dâvûd, Büyû', 26)

Allah Resûlü Milâdî 622 yılında Mekke'den ayrılmak zorunda kalmış ve Medine'ye yerleşmişti. Müşriklerin zulmüne dayanacak güçleri kalmayan diğer Müslümanlar ise daha önce Medine'ye hicret etmişlerdi. Muhacirlerin ellerinde hiçbir şeyleri yoktu. Zira onlar, her şeylerini Mekke'de bırakıp Medine'ye gitmişlerdi. Üstelik geçimlerini sağlayacak herhangi bir işleri de yoktu. Medineli Müslümanlar ise mal, mülk sahibi idiler.[1] Muhacirlere yardımcı olmak istiyorlardı. Çünkü Allah Resûlü onları kardeş ilân etmişti.[2] Bu sebeple Medineli Müslümanlar, hurmalıklarını muhacir kardeşleri ile kendileri arasında paylaştırmasını Allah Resûlü'nden rica ettiler. Fakat o (sav), bu teklife razı olmadı. Bunun üzerine ensar, hurmalıklarında muhacir kardeşlerine ortaklık teklif ettiler. Allah'ın Elçisi bu teklife razı oldu. Buna göre hurmalıklar ensardan; bakım, sulama, hasat gibi işler muhacirlerden olacaktı. Hz. Peygamber'in ortaklığı onayladığını gören sahâbîler, "İşittik ve itaat ettik." dediler.[3]

Allah Resûlü bu tavrı ile ümmetine, çalışacak durumda olan insanlara maddî yardım yerine iş verilmesinin daha doğru olacağını gösteriyordu. Bunun yollarından birisi de ortaklıktı. Ortaklıkta taraflar için bir yarar söz konusu idi. Özellikle muhacirler iş güç sahibi oluyor, diğer Müslümanlara yük olmadan alın teri ile geçimlerini sağlama imkânına kavuşuyorlardı. Arazisini ortağa veren ensârın da bu ortaklıkta kazancı vardı. Sonuçta ortaklık bir yönüyle dayanışmanın, bir yönüyle istihdamın, bir yönüyle üretimin ve bir yönüyle de toplumsal refah ve huzurun kaynağı idi.

Allah Teâlâ ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'i yarattıktan sonra onunla kaynaşması, beraber olması, hayatı paylaşması için hayat ortağı olacak eşi Havva'yı da yarattı. Böylece ilk insanın ilk ortaklığı da başlamış oldu. Bütün hayvan ve bitkileri de çoğalmaları için çift olarak yarattı. Bu da bir nevi ortaklıktı. Sadece kendi zâtı ortaklıktan müstesna idi. Çünkü O, Ehad (tek olan), Samed (her şey kendisine muhtaç olduğu hâlde kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan)[4] ve yegâne Yaratan idi.[5]

Risâletle görevlendirdiği bütün peygamberlere de Yüce Zâtının her türlü ortaktan, ortaklıktan münezzeh olduğunu bildirmiş, bir olmanın ifadesi olan tevhidin sadece zâtına mahsus olduğunu bütün kâinata

[1] B2630 Buhârî, Hibe, 35; M4603 Müslim, Cihâd ve siyer, 70.
[2] B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16; M6464 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 205.
[3] B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.
[4] İhlâs, 112/1-2.
[5] Fâtır, 35/3.

yaymalarını emretmişti. Bunun gereği olarak ilâhî mesajın temel hedefi, Allah'ın 'bir'liğine davet ve insanları O'na ortak koşmaktan alıkoymak olmuştu. Lokman (as) oğluna öğüt verirken, *"Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür."*[6] demişti. Müşriklerin Hz. Peygamber'e, "Rabbini bizlere tanıt!" demeleri üzerine İhlâs sûresi nâzil olmuştu: *"De ki; O Allah tektir, Allah Samed'dir (O hiçbir şeye muhtaç değildir ama bütün varlıklar O'na muhtaçtır). Doğurmamış ve (birinden de) doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk (ve benzer) değildir."*[7]

"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır."[8] âyetinde de insanların birbirine muhtaç yaratıldıkları ve bu şekilde hayatlarını sürdürüp kazanç elde edebilecekleri bildirildikten sonra asıl kazancın Allah'ın rahmetini elde etmek olduğu bildirilmiştir. Böylelikle yaratılanların tümünün hayatlarına devam edebilmeleri için bir şekilde ortaklığa muhtaç oldukları bildirilmiştir. Bütün yaratıkların ortaklık olmadan varlıklarını sürdürememeleri de bir anlamda, Yüce Allah'ın kudretinin, 'bir'liğinin anlaşılması için bir vesile olmuştur.

İnsanlar ilk dönemlerden itibaren hayatlarını sürdürebilmek için kaçınılmaz bir şekilde birbirleriyle yardımlaşarak ya da ortaklaşarak yaşamışlardır. Toplumun en küçük birimi olan ailede her bireyin kendi imkân ve yaratılışına uygun bir görevi olduğu gibi toplum genelinde de aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla çiftçilik, zanaat, ticaret gibi insanların ihtiyaç duydukları her konuda dolaylı ve dolaysız ortaklık olduğu söylenebilir. Bu anlamda hayatın bir ortaklıktan ve ortaklaşa iş yapmaktan ibaret olduğu ve kişilerin farkında olarak veya olmayarak diğer insanlara bir şekilde hizmet ettiği söylenebilir.

Bu bağlamda insanların iş-emek ortaklığı kurmaları ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Dâvûd (as) kıssasında bazı bilgi ve tavsiyelerin yer aldığı görülmektedir.[9] Miras paylaşımını anlatan âyetlerde, *"...Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte birde ortaktırlar."* buyrulurken de mal ortaklığının meşru olduğuna işaret edilmiştir.[10]

Ancak ortaklık denilince daha çok kişilerin emek ve sermayelerini birleştirip ortaklaşa iş yapmaları akla gelmektedir. Hz. Peygamber'in risâletle görevlendirildiği dönemde, insanlar çeşitli ticaret ortaklıkları ku-

[6] Lokmân, 31/13.
[7] T3364 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 112; HM21538 İbn Hanbel, V, 133.
[8] Zuhruf, 43/32.
[9] Sâd, 38/21-24.
[10] Nisâ, 4/12.

ruyorlardı. Hatta kendisi de es-Sâib b. Ebu's-Sâib el-Mahzûmî ile ortaklık yapmıştı. Nitekim es-Sâib Mekke'nin fethi sırasında Allah Resûlü'nün yanına gelmiş,[11] orada oturanlar onu övmeye ve iyiliklerini anlatmaya başlayınca Allah Resûlü de *"Ben onu sizden daha iyi tanırım."* buyurmuştu. Bunun üzerine es-Sâib, "Evet, ey Allah'ın Resûlü. Gerçekten sen beni iyi tanırsın. Anam babam sana feda olsun. Benim ortağım idin. Ne de iyi bir ortak idin! Bana ne muhalefet ederdin, ne de benimle çekişirdin." demekten kendini alamamıştı.[12]

Allah Resûlü, ticarî hayatın olmazsa olmazlarından olan ortaklık uygulamalarını, peygamberlikle görevlendirildikten sonra da desteklemiş, ashâbına ortaklaşa iş yapmalarını tavsiye etmiş, onları üretken olmaları ve kabiliyetlerini ortaya koymaları için teşvik etmişti.

Ticarî anlamda ortaklık uygulamaları insanların ihtiyaçlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Toplumların bulundukları ortam ve ticarî şartlar da bu uygulamaların şeklini belirlemektedir. Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı, ilkeleri belirlemek ve yanlışlara müdahale etme şeklinde olmuştur. Kutlu Peygamber'in bütün ticarî faaliyetlerde tavsiye ettiği; anlaşmalarda açıklık, doğruluk, karşılıklı rıza, istişare, hakkaniyete riayet etmek, aldatma, yalan ve faizden uzak durmak gibi prensipler ortaklık uygulamalarında da geçerli olmuştur. O, zaman zaman kendisine arz edilen bu tür durumlara ve tanık olduğu olaylara bu yönde müdahale etmiştir. Meselâ, Zeyd b. Erkam ve Berâ' b. Âzib iki ticarî ortaktı. Bir defasında gümüş satın almışlardı. Bedelin bir kısmını peşin ödemiş, diğer bir kısmını da daha sonra ödemek üzere bırakmışlardı. Allah Resûlü bu alışverişten haberdar oldu. Peşin ödeme yapılan kısmı almalarını, borç bırakılan kısmı ise iade etmelerini istedi.[13]

Peygamber Efendimiz döneminde, çıkacak mahsul aralarında ortak olmak üzere, tarla sahibi ile emek sahibi arasında yapılan ve daha sonraları "müzâraa" ortaklığı adını alan ortaklık türü yaygın olarak uygulanıyordu. Nitekim Hz. Ali'nin torunlarından Ebû Ca'fer,[14] "Medine'ye hicret eden hiç kimse yoktur ki ürünün üçte biri ve dörtte biri (toprak sahibine ait olmak) üzerinden ziraat ortakçılığı yapmış olmasın." demişti.[15] Çünkü insanların bu uygulamaya ihtiyaçları vardı. Her tarla sahibi, tarlasını işletme imkânına sahip olamadığı gibi, çalışma imkânına sahip herkesin de işleyecek tarlası yoktu. Müzâraa ortaklığı sayesinde arazi sahibi arazisini, emek sahibi de emeğini değerlendirmiş oluyordu.

[11] HM15590 İbn Hanbel, III, 425.
[12] D4836 Ebû Dâvûd, Edeb, 17; İM2287 İbn Mâce, Ticâret, 63.
[13] HM19522 İbn Hanbel, IV, 371.
[14] AU12/232 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 232.
[15] B2328 Buhârî, Müzâraa, 8 –bâb başlığı–.

Allah Resûlü (sav) sadece ziraat ortaklığına değil aynı zamanda ticaret ortaklığına da teşvik ederdi. "Mukâraza" denilen kâr paylaşımı esasına dayalı emek sermaye ortaklığında bereket olduğunu söylerdi.[16] Onun sünnetini takip eden sahâbîler de bu tür ortaklıklar yapıyorlardı: Hz. Ömer, hilâfeti döneminde Irak seferine çıkan iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah'ın Basra Emîri Ebû Musa el-Eş'arî'nin tavsiyesi üzerine bu şekilde ticaret yapmalarını önce onaylamamış ama daha sonra kabul etmişti.[17] Hz. Osman da tâbiînden Ya'kûb el-Medenî'ye,[18] kârı aralarında müşterek olmak üzere işletmesi için sermaye vermişti.[19] Abdullah b. Ömer'e bazen yetim malı emanet edilir, o da bu malı yetim adına ticarî ortaklıkta değerlendirirdi.[20] Yine sahâbîlerin o günün ekonomik imkân ve şartlarına göre çeşitli ortaklıklar yaptıkları nakledilmiştir.[21] Dolayısıyla Allah Resûlü'nün belirttiği ilkeler çerçevesinde insanların yararına olabilecek bütün konularda ortaklık yapılabileceği anlaşılmaktadır.

Sahâbîler, kârlı olacağını düşündükleri alanlarda güvendikleri insanlarla ortaklık yapmayı tercih ederlerdi. Abdullah b. Hişâm bu güvenilir insanlardan biriydi. Abdullah, Hz. Peygamber dönemini görmüş, annesi Zeyneb bnt. Humeyd kendisini Mekke'nin fethinde Resûlullah'a götürmüştü. Zeyneb, "Yâ Resûlallah! Oğlumla İslâm biati yap!" demiş, Resûlullah ise, *"O (henüz) küçüktür."* buyurarak başını sıvazlayıp Abdullah'a dua etmişti. Hz. Peygamber'in duasını alan bu sahâbîye Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Zübeyr daha sonra ortak olmayı teklif etmiş, o da kabul etmişti. Birbirine güvenen bu ortaklar öyle çok kâr etmişlerdi ki, bu kâr zaman zaman, bir deve yüküne ulaşmaktaydı.[22]

Ortaklık, ticarî bir faaliyettir. Başka din mensuplarıyla da ortaklıkta bir sakınca yoktur. Nitekim Allah Resûlü (sav), Yahudilerle de ziraat ortaklığı yapmıştır.[23] Hicretin yedinci yılında Hayber fethedilince, Yahudiler kendi topraklarını Müslümanlarla ortaklaşa işletmek istediler. Buna göre her sene elde edilen ürünün yarısını kendileri alacak, yarısını da Hz. Peygamber'e teslim edeceklerdi. Allah Resûlü Yahudilerin bu teklifini kabul etti[24] ve Hayberlileri (Hayber arazisinden) çıkacak ekin ve meyvenin yarısı karşılığında işçi olarak çalıştırdı.[25]

Ortaklıktan verim alınabilmesi, tarafların dürüst olmalarına bağlıdır. Nitekim bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *"Biri arkadaşına hainlik etmediği müddetçe, ben iki ortağın üçüncüsüyüm (onlara yardım eder ve onları korurum). Ama onlardan birisi diğerine hainlik ederse,*

[16] İM2289 İbn Mâce, Ticâret, 63.
[17] MU1389 *Muvatta'*, Kırâd, 1.
[18] ŞZ3/439 *Şerhu'z-Zürkânî*, III, 439.
[19] MU1390 *Muvatta'*, Kırâd, 1.
[20] BS11812 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 176.
[21] D36 Ebû Dâvûd, Tahâret, 20; HM17120 İbn Hanbel, IV, 108.
[22] B2501 Buhârî, Şirket, 13.
[23] B2331 Buhârî, Müzâraa, 11; M3966 Müslim, Müsâkât, 5.
[24] D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34.
[25] M3962 Müslim, Müsâkât, 1.

ben aralarından çekilirim."[26] Ayrıca Yüce Allah Kur'an'da, Hz. Dâvûd'un diliyle ortakları dürüst davranmaya çağırmaktadır.[27] Hangi tür ortaklık olursa olsun, dürüst olmayan insanlarla yapılan ortaklıkların başarılı olması mümkün değildir. Bu noktada temel ilke aldatmamak ve aldanmamaktır. Ne haksızlık yapılmalı ne de haksızlığa maruz kalınmalıdır.[28] Peygamber Efendimizin ortak bir kaptan hurma yenilirken dahi hakkaniyete riayet edilmesini istemesi ve bir şahsın diğerlerinin izni olmadan iki hurmayı birden yemesini hoş karşılamaması da[29] bu hassasiyetin bir tezahürüdür.

Ortakların adaletten, hakkaniyetten ayrılmamaları en önemli husus olmalıdır. Kutlu Nebî'nin Yahudilerle yaptığı anlaşmada Müslümanları temsil eden Abdullah b. Revâha'nın adaletli tavrını takdir eden Yahudilerin, "Muhakkak ki yer ve gök, bu adalet üzerinde duruyor." demeleri,[30] bu hususların insanlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Emanete riayet etmek, ortakların dikkate almaları gereken bir diğer önemli husustur. Zira ortaklıkta taraflardan her birine düşen görev, emaneti korumaktır. Emanete hıyanet ise Allah Resûlü'nün hadislerine göre münafıklığın alâmetlerindendir.[31]

Ticarî ortaklıkların asıl gayesi bir fayda sağlamak olduğu için taraflar bu amaç için özel şartlar koşabilirler. Nitekim Abbâs b. Abdülmuttalib alışveriş yapması için birisine sermaye verdiğinde ortağına o günün durumuna göre bazı şartlar koşmuştu. Hz. Abbâs'ın bu şartları Allah Resûlü'ne bildirildiğinde, o da bunları onaylamıştı.[32] Aynı şekilde ashâb-ı kirâmdan Hakîm b. Hizâm da ortağına sermaye verirken birtakım şartlar ileri sürerdi.[33]

Ayrıca hakları korumak, haksızlıkları önlemek, gerektiğinde ispat kolaylığı sağlamak için bazı ortaklıklarda tarafların ortaklık sözleşmesi yapması, sözleşmede her şeyin açıkça yazılması da önemlidir. Karşılıklı rıza vazgeçilmez bir unsurdur. Tâbiîn âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb'in bu konudaki tavsiyesi ortaklık yapacak kimseler için oldukça yol göstericidir. Buna göre bir kimse bir kimseye "mudârebe" usulü (emek sermaye ortaklığı) ile para kazanmak üzere malını ve parasını teslim ederken sözleşme yapmalıdır. Sözleşmede gerekli her ayrıntı yazılmalıdır. Şirketin türü, sermayenin miktarı, sermaye ile ne iş yapılacağı, kâr oranları ve tarafların sorumlulukları açıklanmalı, sözleşmeye uyacakları belirtilmeli ve ilgili metin şahitler huzurunda taraflarca imzalanmalıdır. Sermaye sağlayan kişi sayısı birden fazla ise onların isimleri, katkıları, elde edilecek

[26] D3383 Ebû Dâvûd, Büyû', 26.
[27] Sâd, 38/24.
[28] Bakara, 2/279.
[29] B2489 Buhârî, Şirket, 4; M5335 Müslim, Eşribe, 151.
[30] D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34; MU1392 *Muvatta'*, Müsâkât, 1.
[31] B33 Buhârî, Îmân, 24; M211 Müslim, Îmân, 107.
[32] BS11815 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 176.
[33] BS11814 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 176.

kâr paylarının oranları da belirtilmelidir. Kâr ve zarar ortaktır.[34] Ancak sermayeyi işletenin kendi kusurundan dolayı bir zarar söz konusu ise bu zararı işletmecinin karşılaması gerekir.

Sonuç olarak, günümüz toplumlarında farklı yapı ve fonksiyonlara sahip ortaklıkların insanların refah seviyesini yükselten, sermayeyi artıran en önemli vesileler olmasından hareketle Müslüman toplumların gelişen şart ve imkânlara paralel olarak ferdî teşebbüsler yerine ortaklık düşüncesi ile hareket etmeleri güzel sonuçlar doğuracaktır. Ferdî yatırımların zayıf ve sönük kaldığı, haksız rekabetin birçok insanın yatırımına engel olduğu bir ortamda kolektif, paylaşımcı faaliyetlerin yapılması yararlı olacaktır. Neticede yeni istihdam alanları oluşacak ve ekonomik ilerleme kaydedilecektir. Allah Resûlü'nün, *"Sana fayda veren şeye çaba göster; Allah'tan yardım dile ve âciz olma!"*[35] tavsiyesinden hareketle ortaya konulacak gayretler insanlığa fayda verecek hizmetlerin oluşmasına zemin oluşturabilecektir.

[34] N3968 Nesâî, Müzâraa, 46.
[35] M6774 Müslim, Kader, 34.

İCÂRE
KİRA AKDİ

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّمَا يَزْرَعُ ثَلاَثَةٌ: رَجُلٌ لَهُ أَرْضٌ فَهُوَ يَزْرَعُهَا، وَرَجُلٌ مُنِحَ أَرْضًا فَهُوَ يَزْرَعُ مَا مُنِحَ، وَرَجُلٌ اسْتَكْرَى أَرْضًا بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ."

Râfi' b. Hadîc'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç kişi arazi eker: Kendisine ait bir arazisi olup onu eken kişi, kendisine karşılıksız olarak bir arazi verilip bu arazide ekim yapan kişi ve altın ya da gümüş (para) karşılığında bir arazi kiralayan kişi."
(D3400 Ebû Dâvûd, Büyû', 31)

حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْمُزَنِيُّ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "... وَالْمُسْلِمُونَ عَلَى شُرُوطِهِمْ، إِلاَّ شَرْطًا حَرَّمَ حَلاَلاً أَوْ أَحَلَّ حَرَامًا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لأَنْ يَمْنَحَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ أَرْضَهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْخُذَ عَلَيْهَا كَذَا وَكَذَا" ﴿لِشَيْءٍ مَعْلُومٍ﴾.

عَنْ سَعْدٍ قَالَ: كُنَّا نُكْرِى الأَرْضَ بِمَا عَلَى السَّوَاقِى مِنَ الزَّرْعِ وَمَا سَعِدَ بِالْمَاءِ مِنْهَا، فَنَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، وَأَمَرَنَا أَنْ نُكْرِيَهَا بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ.

Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar, helâli haram kılan ya da haramı helâl sayan bir şart olmadığı sürece, şartlarına bağlıdırlar."*

(T1352 Tirmizî, Ahkâm, 17)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birinizin toprağını din kardeşine karşılıksız olarak vermesi, onun karşılığında (kira olarak) şunu şunu (belirli bir ücreti) almasından daha hayırlıdır."*

(M3960 Müslim, Büyû', 122)

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) anlatıyor: "Biz arazileri, dere kenarında yetişen ve o dere ile sulanan (verimli) ekinler(in bize kalması) karşılığında kiraya verirdik. Resûlullah (sav) bunu bize yasakladı ve tarlayı altın veya gümüş (para) karşılığında kiraya vermemizi istedi."

(D3391 Ebû Dâvûd, Büyû', 30)

Hanzale b. Kays el-Ensârî, Peygamber Efendimiz döneminde doğmuş ancak yaşı küçük olduğu için onunla sohbet etme imkânı bulamamıştı.[1] Peygamber Efendimizle birlikte Uhud Gazvesi'ne katılan ve kira konusunda birçok hadis rivayet eden Râfi' b. Hadîc'e altın ve gümüş para karşılığında arazi kiralama konusunda danışmış, Râfi' ona şunları anlatmıştı: "Bunda bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak Allah Resûlü zamanında insanlar, su boyları ve kanal başlarında bulunan verimli yerlerin ürünleri kendilerine kalmak üzere arazilerini kiraya verirlerdi. Bazen bu bölgelerin ürünü telef olur diğer kısımlar sağlam kalırdı. Bazen de diğer kısımlar telef olur, verimli yerlerin ürünü sağlam kalırdı. İnsanlar arasında yaygın olan kiralama şekli bu idi. Ancak (bir tarafı mağdur eden) bu kiralama yöntemi yasaklandı. Fakat belirli ve elde edilebilir bir şey üzerinde yapılan kiralamada sakınca yoktur."[2]

İnsanlar tarih boyunca, mal ve hizmet ihtiyaçlarını bir şekilde karşılamaya çalışmışlardır. Bazen bunu sahip oldukları özel yetenek ve imkânlarla giderirken çoğu kez herhangi bir yöntemle diğer insanlardan istifade etme cihetine gitmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de, "belirli bir mal veya hizmetten bir bedel karşılığında istifade etmek" anlamına gelen icâre (kira ve emek/iş) akdi olmuştur. Bu, menkul ve gayri menkul mal kiracılığı şeklinde uygulandığı gibi, ücretle iş görme veya işçi istihdamı şeklinde de uygulanmıştır. Buna göre bahse konu olan icâre kavramıyla, malın veya emeğin/işin belirli bir süre, ücret karşılığında sahiplenilmesi kastedilmiştir.

Ahd-i Atîk'te, işçi çalıştırmak ve onun kazancını zamanında ödemek hakkında çeşitli bilgiler bulunduğu gibi,[3] Kur'ân-ı Kerîm'de de emek/iş akdi şeklindeki icâre ile ilgili âyetler vardır. Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb'ın yanında sekiz yıl ücretle çalışmasından[4] ve boşanma sonrasında çocuğunu emziren anneye, babanın ücret ödemesinden söz eden[5] âyetler bu konu ile ilgilidir.

İslâm'dan önceki Arap toplumunda da insanların, gerek menkul, gerekse gayri menkul eşya ve hayvan kiraladıklarına dair bilgileri, hadis metinlerinde bulmak mümkündür. Peygamber Efendimizin kendisine düzenlenecek olan suikast girişiminden haberdar olduktan sonra sadık dostu Ebû Bekir'in evine gidip hicret hazırlıklarına başlaması ve

[1] Hİ2/155 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 155.
[2] M3952 Müslim, Büyû', 116; N3930 Nesâî, Müzâraa, 45.
[3] *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 19/13; Tesniye, 24/15.
[4] Kasas, 28/23-29.
[5] Talâk, 65/6.

kendilerine kılavuzluk yapmak üzere o dönemde henüz Müslüman olmayan Abdullah b. Uraykıt[6] ile belirli bir ücret karşılığında anlaşmaları,[7] sahâbenin kiralama işlemlerini sürdürürken Peygamber Efendimizin sadece bazı yönlerine müdahale etmesi bu uygulamanın önceden beri var olduğunu göstermektedir.

Allah Resûlü, diğer birçok alışveriş türünde olduğu gibi kiralama akdini de meşru görmekteydi. Bir vesileyle arazilerin ekiminden söz eden Nebî (sav), *"Üç kişi arazi eker: Kendisine ait bir arazisi olup onu eken kişi, kendisine karşılıksız olarak bir arazi verilip bu arazide ekim yapan kişi ve altın ya da gümüş (para) karşılığında bir arazi kiralayan kişi."*[8] buyurmuştu. Develerini kiraya vererek rızkını temin ettiğini anlatan Medineli Hamza b. Amr el-Eslemî'nin bu yaptığına ses çıkarmamıştı.[9] İmam Mâlik'in, yük devesi ile meskenlerin kiralanması ve zanaatkârlara emekleri karşılığında verilen ücretler hususunda ayrıntılı bilgiler vermesi de[10] bu konuda sahâbe arasında yaygın bir uygulamanın olduğuna işaret etmektedir.

Allah Resûlü kiralama işlerini o günkü mevcut uygulamaya bırakmıyor, ayrıca birtakım düzenlemeler getirerek müdahalede bulunuyordu. Bir keresinde kira anlaşması yapanların ürün ve arazi hususunda ihtilâfa düşerek kendisine başvurmaları üzerine, *"Öyleyse altın ve gümüşle kiralayın."*[11] buyurarak bu işin tartışmalara zemin teşkil etmeyecek belirli bir ücret karşılığında yapılmasının uygun olacağını bildirmişti. Böylece kiralamada en önemli nokta olan belirsizlik sorunu çözülerek insanların daha nitelikli anlaşmalar yapmaları sağlanmıştı. Bu aynı zamanda insanların kiraladıkları mal ve emek/iş akitlerinde süre ve nitelik konusunda da ilkelerin açık bir şekilde ifade edilmesi gerektiğine işaret ediyordu.

Peygamber Efendimizin amcaoğlu İbn Abbâs, "Biz Resûlullah'ın arazisini kiraya verir ve orada insan pisliğinin gübre olarak kullanılmamasını şart koşardık."[12] demişti. Dolayısıyla kiralamalar esnasında birtakım meşru şartlar koşuluyor ve tarafların bu şartlara riayet ederek kira anlaşmasının gereklerini yerine getirmeleri bekleniyordu. İnsanların kendi aralarında gerçekleştirdikleri icâre akitlerinin şartlarına uymaları, oldukça önemli bir husustu. Bunun için de taraflar, Peygamber Efendimizin, *"Müslümanlar, helâli haram kılan ya da haramı helâl sayan bir şart olmadığı sürece, şartlarına bağlıdırlar."*[13] tavsiyesine uyarak anlaşmaya bağlı kalacak ve güveni sarsmayacaklardı. Zira Peygamber Efendimizin bu sözü, tarafların anlaşmaya bağlı kalmaları ve güveni sarsmamaları gerektiğini bildiriyordu.

[6] BH2/203 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 203.
[7] B2263 Buhârî, İcâre, 3.
[8] D3400 Ebû Dâvûd, Büyû', 31; N3921 Nesâî, Müzâraa, 45.
[9] D2403 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 42.
[10] MU1318 *Muvatta'*, Büyû', 13.
[11] N3925 Nesâî, Müzâraa, 45.
[12] BS11973 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 223.
[13] T1352 Tirmizî, Ahkâm, 17.

Bu anlamda İmam Mâlik'in, belirli bir yere kadar gitmek üzere kiralanan hayvanın daha öteye götürülmesi hâlinde bunun da ücretinin ayrıca verilmesi gerektiğini vurgulaması,[14] kiralanan malın belirlenen şartlara bağlı kalınarak kullanılması gerektiği ilkesinden çıkarılan güzel bir sonuçtur.

Anlaşıldığı üzere Allah Resûlü icâre konusundaki uygulamaları köklü bir şekilde değiştirmemişti. O (sav) yalnızca aldatma, yanıltma gibi tehlikelere karşı bu alandaki istismara açık yönlere müdahale ederek ahlâkî ve dinî bir çerçeve oluşturuyordu. Onun ticarî faaliyetlerde tavsiye ettiği belirlilik,[15] hakkaniyet,[16] dürüst davranma[17] gibi ilkeler bu konuda da geçerli idi.

İcâre akdinin uygulanması konusunda sahâbe arasında farklılıklar olabilmiştir. Örneğin, bazı rivayetlerde Abdullah b. Ömer'in ömrünün son dönemlerinde arazilerini kiraya vermekten vazgeçtiği bilgisi yer almaktadır. Anlatıldığına göre, Abdullah b. Ömer, Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman dönemlerinde ve Muâviye'nin emîrliğinin ilk zamanlarında arazilerini kiraya verirdi.[18] Ancak o, Muâviye'nin halifeliğinin son zamanlarında[19] Râfi' b. Hadîc'in arazileri kiralamayı yasakladığını duymuştu. Onun yanına giderek, "Ey İbn Hadîc! Arazilerin kiraya verilmesi hususunda Resûlullah'tan ne rivayet ediyorsun?" demişti. Râfi' b. Hadîc, "(Bedir Savaşı'na katılan) iki amcamı, bu mahalle halkına Resûlullah'ın arazileri kiraya vermeyi yasakladığını anlatırlarken duydum." cevabını vermişti. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer, "Allah'a yemin ederim ki ben Hz. Peygamber döneminde arazilerin kiraya verildiğini biliyorum." demiş ancak sonradan Resûlullah'ın bu hususta kendisinin bilmediği yeni bir hüküm ortaya koymuş olması ihtimalini göz önünde bulundurarak arazilerini kiraya vermekten vazgeçmişti.[20]

Arazi kiralama konusunda yine Râfi' b. Hadîc'den gelen diğer bir rivayet şu şekildedir: "Biz Medine ahalisi içinde en çok tarlası olanlardandık. Her birimiz arazilerimizi, 'Şu parça bana, şu parça da sana ait olsun.' diyerek kiraya verirdik. Bazen arazinin bir tarafı mahsul verir, diğer tarafından mahsul çıkmazdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber insanlara bu şekilde akit yapmayı yasakladı."[21]

Râfi' b. Hadîc'in Abdullah b. Ömer ile diyaloğunda sarf ettiği sözler ile bu rivayet beraber düşünüldüğünde konu daha iyi anlaşılmaktadır. Birinci rivayette genel olarak arazilerin kiraya verilmesinin yasak olduğu belirtilirken ikinci rivayette yasaklamanın mahiyetine işaret edilmekte ve buradan kiralamanın bazı durumlarda yasak olduğu ortaya çıkmaktadır.

14 MU1417 *Muvatta'*, Akdiye, 10.
15 B2239 Buhârî, Selem, 1; D3392 Ebû Dâvûd, Büyû', 30.
16 B6534 Buhârî, Rikâk, 48.
17 T1210 Tirmizî, Büyû', 4; İM2146 İbn Mâce, Ticâret, 3.
18 B2343 Buhârî, Müzâraa, 18.
19 M3938 Müslim, Büyû', 109.
20 M3944 Müslim, Büyû', 112.
21 B2332 Buhârî, Müzâraa, 12.

Yine Râfi' b. Hadîc'in, Hz. Peygamber'in çeşitli anlaşmazlıklara ve bir tarafın zarar görmesine sebep olan uygulamaları yasakladığını, belirli ve elde edilebilir bir şey üzerinde yapılan kiralamaya izin verdiğini bildirmesi de[22] yasaklanan durumu izah etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in yasaklamasına neden olan şeylerin, kiralama akdindeki uygun olmayan şartlar, taraflardan birinin zarar görme ihtimali ve benzeri durumlar olduğu anlaşılmaktadır.[23]

Abdullah b. Ömer'in çocuklarından Sâlim'in, tarlalarını kiraya vermeye devam etmesi[24] şartlarına uygun kiralamanın yasak olmadığı kanaatini pekiştirmektedir.

İbn Abbâs, arazilerin kiralanması konusunda Hz. Peygamber'den (sav) şunu nakletmiştir: *"Birinizin toprağını din kardeşine karşılıksız olarak vermesi, onun karşılığında (kira olarak) şunu şunu (belirli bir ücreti) almasından daha hayırlıdır."*[25]

Yine büyük sahâbîlerden Sa'd b. Ebû Vakkâs da Hz. Peygamber dönemindeki uygulama ve söz konusu yasaklama ile ilgili şöyle demektedir: "Biz arazileri, dere kenarında yetişen ve o dere ile sulanan (verimli) ekinler(in bize kalması) karşılığında kiraya verirdik. Resûlullah (sav) bunu bize yasakladı ve tarlayı altın veya gümüş (para) karşılığında kiraya vermemizi istedi."[26]

Sahâbenin fakihlerinden biri olan Zeyd b. Sâbit ise kiralamanın yasak olduğuna dair hadis rivayet eden Râfi' b. Hadîc[27] ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Allah, Râfi' b. Hadîc'i bağışlasın! Vallahi, ben (arazi kiralama konusundaki) hadisi ondan daha iyi biliyorum. İki kişi kavga etmiş ve Hz. Peygamber'e (sav) gelmişlerdi. Resûlullah (sav), *'Eğer hâliniz buysa tarlaları kiraya vermeyin.'* buyurdu. Râfi' b. Hadîc sadece, *'Kiraya vermeyin.'* sözünü duydu."[28]

Büyük hadis imamı Nesâî de araziyi kiraya verme yasağının nedeni olarak taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları göstermekte ve kiralama sırasında bir sözleşme yapılması gerektiğini kaydetmektedir. İmam Nesâî, böyle bir sözleşmede kiraya verenin ve kiracının kimler olduğu, tarlanın yeri ve sınırları, kiracının bedel olarak ne vereceği, kiralamanın başlangıç ve bitiş tarihi, tohumun kime ait olduğu, sulama, gübreleme ve benzeri masrafların kim tarafından karşılanacağı, tarlada ne tür bir tarım yapılacağı gibi bazı temel hususların yer alması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.[29]

[22] M3952 Müslim, Büyû', 116; N3930 Nesâî, Müzâraa, 45.
[23] AU12/256 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 256.
[24] B4013 Buhârî, Meğâzî, 12.
[25] M3960 Müslim, Büyû', 122.
[26] D3391 Ebû Dâvûd, Büyû', 30; N3925 Nesâî, Müzâraa, 45.
[27] İM2460 İbn Mâce, Rühûn, 10.
[28] İM2461 İbn Mâce, Rühûn, 10; D3390 Ebû Dâvûd, Büyû', 30.
[29] N3959 Nesâî, Müzâraa, 45.

Konu ile ilgili olarak Mısırlı fakih Leys b. Sa'd, "Kiralama konusunda yasaklanan durumlar, haram ve helâl konusunda derin bilgi sahibi olan âlimlerin çeşitli tehlikelerinden dolayı uygun görmedikleri akitlerdir."[30] diyerek konuyu özetlemektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki altın ve gümüş paralarla yapılan kiralama anlaşmalarında da aldatma ve belirsizlik olduğu takdirde yapılan anlaşma haram olur. Belirlenmiş bir ücret ve tarafların rıza gösterdikleri şartlarla yapılan akitlerde ise yasaklama söz konusu olmaz.[31]

Peygamber Efendimiz, çalıştırılacak kişilere ücretleri açık bir şekilde bildirilmeden onlarla iş anlaşması yapılmamasını[32] ve hizmet sunan kişinin ücretinin geciktirilmeden verilmesini tavsiye etmiş,[33] ziraat gibi konularda ortaklık kuranların birbirlerine karşı anlayışlı ve hoşgörülü davranmalarını istemiştir.[34] Buna göre malını kiraya veren kişi, ücret, çalışma ortamı ve süresi gibi kendi üzerine düşen konularda gerekli kolaylığı sağlayacaktır. Çünkü o, ihtiyaç sahibi bir Müslüman'a kolaylık sağlayanın, dünya ve âhirette kolaylıkla karşılaşacağını bilmektedir.[35] Kiralayan da kiraladığı mala emanet gözüyle bakacak ve onu muhafaza edecektir. Zira o da hıyanet etmeksizin emanetleri sahiplerine olduğu gibi teslim etmenin Allah'ın emri[36] ve Müslüman olmanın bir gereği olduğunun[37] farkındadır.

Günümüzde ev ve işyeri sahipleri ile kiracılar arasında çıkan birçok problem, iki tarafın da bu temel ilkeler konusunda gereken titizliği göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda taraflar, hak ve sorumluluklarını yerine getirmeli, vicdanlarının sesine kulak vermelidir.

[30] B2347 Buhârî, Müzâraa, 19.
[31] İF5/26 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 26.
[32] HM11672 İbn Hanbel, III, 69.
[33] İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4.
[34] T1385 Tirmizî, Ahkâm, 42.
[35] M6853 Müslim, Zikir, 38.
[36] Nisâ, 4/58.
[37] T1927 Tirmizî, Birr, 18.

KEFALET
GÜVENCE ve DAYANIŞMA

عَنِ ابْنِ عَبَّاس أَنَّ رَجُلاً لَزِمَ غَرِيمًا لَهُ بِعَشْرَةِ دَنَانِيرَ، فَقَالَ:
وَاللَّهِ! ما أُفَارِقُكَ حَتَّى تَقْضِيَنِى أَوْ تَأْتِيَنِى بِحَمِيلٍ، قَالَ:
فَتَحَمَّلَ بِهَا النَّبِيُّ ﷺ ...

İbn Abbâs anlatıyor:
“Bir adam, on dinar alacaklı olduğu borçlusunun yakasına sarıldı ve ‘Vallahi, bana borcunu ödeyinceye veya bana bir kefil getirinceye kadar seni bırakmayacağım.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) o paraya kefil oldu.”

(D3328 Ebû Dâvûd, Büyû’, 2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"... وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ..."

عنْ أَبِى أُمامَةَ قالَ: سَمِعْتُ النَّبيَّ ﷺ يَقُولُ فِى خُطْبَتِهِ، عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ

"...اَلزَّعِيمُ غارِمٌ، وَالدَّيْنُ مَقْضِيٌّ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir insan, kardeşine yardım ettiği sürece Allah da ona yardım eder..."*

(M6853 Müslim, Zikir, 38)

Ebû Ümâme anlatıyor: "Hz. Peygamber'i (sav) Veda Haccı yılındaki hutbesinde şöyle derken işittim: '*...Kefil, borçtan sorumludur ve borcun ödenmesi gerekir.*'"

(T1265 Tirmizî, Büyû', 39)

Peygamberimizin sevgili yeğeni Abdullah b. Abbâs'ın anlattığına göre bir gün adamın biri on dinar alacaklı olduğu borçlusunun yakasına sarılarak, "Vallahi, bana borcunu ödemeden veya sana kefil olacak birini getirmeden seni bırakmayacağım!" dedi. Borçlu çaresiz bir şekilde, "Vallahi ne borcumu ödeyecek malım var, ne de bana kefil olacak birisini bulabilirim." diye cevap verdi. Aslında adam borcunu inkâr etmiyor ancak ödemek için kendisine süre tanınmasını istiyordu. Alacaklı şahıs onun teklifini kabul etmeyip kolundan çekti ve doğruca Allah Resûlü'ne götürdü. Borçlu hemen söz aldı: "Ey Allah'ın Resûlü, bu adam yakama sarıldı. Ben ise ondan sadece bir ay süre tanımasını istedim. Fakat o, borcumu ödememi ya da kendisine bir kefil getirmemi isteyerek teklifimi reddetti. 'Vallahi, ne bir kefil bulabildim ne de bugün yanımda borcumu ödeyecek param var.' dedim." Bunun üzerine Allah Resûlü ona sordu: *"Sen ondan bir aylık süre dışında başka bir şey istiyor musun?"* Adam, "Hayır, bundan başka bir şey istemiyorum." diye yanıtladı. Resûlullah, *"O hâlde ben senin borcuna kefil oluyorum."* buyurdu.

Borçlu, süre dolduktan sonra Hz. Peygamber'e söz verdiği üzere borcu miktarınca bir altın parçası getirdi. Hz. Peygamber bu altını nereden bulduğunu sorunca da bir madenden çıkarttığını söyledi. Ancak Allah Resûlü bu altın parçasını kabul etmeyerek onun borcunu bizzat kendisi ödedi.[1]

Peygamber Efendimiz ve ashâbı arasında yaşanan bu olay, kefaletin meşru olduğunu göstermesi kadar, nasıl yapılacağına işaret etmesi açısından da önemli idi. Bu olayda, borçlu olan kişi verebileceği bir şeyi olmadığı için, alacaklı kişi de zamanı geldiği hâlde malını alamadığı için sıkıntı çekiyordu. Her ikisini de memnun edecek, rahatlatacak bir yönteme başvurulması gerekiyordu. İhtilaf hâlindeki iki sahâbînin sözlerinden de anlaşıldığı gibi kefalet bilinen bir yöntemdi. Yaşadıkları toplumda insanlar ticarî işlemlerinde bunu uyguluyorlardı ve Allah Resûlü de bu yöntemden haberdar idi. Hatta kefalet olgusu önceki dönemlerde de vardı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yakub ve Hz. Yusuf Peygamberlerin kıssası anlatılırken kefaletin varlığına işaret ediliyordu.[2] Ayrıca Peygamber Efendimiz de İsrâiloğulları ile ilgili anlattığı kıssaların birinde kefaletin varlığından söz ediyordu.[3]

[1] BS11589 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 117; D3328 Ebû Dâvûd, Büyû', 2; İM2406 İbn Mâce, Sadakât, 9.
[2] Yûsuf, 12/66, 72.
[3] B2291 Buhârî, Kefâlet, 1.

Kefalet uygulamasında, alacaklının hakkı teminat altına alındığı gibi, kefil sayesinde borçlunun sıkıntısı da giderilmektedir.

Kefalet, temelinde hasbîlik olan karşılıksız bir yardımlaşma şeklidir. Kimi zaman ticarî ilişkilerde peşin alışverişin mümkün olamaması kimi zaman da insanlar arasındaki ilişkilerde güveni temin etme ihtiyacı, bu şekilde bir uygulamayı gerekli kılmaktadır. Bir başka deyişle kefalet, iki tarafın yanına üçüncü bir şahsın müdahil olup ihtiyaç hâlindeki insanlara güç ve güven vermesi anlamına gelmektedir. Asıl borçlunun herhangi bir şekilde ahdini yerine getirememesi durumunda kefil devreye girecek ve onun sıkıntısını giderecektir. Veyahut güven eksikliğinden dolayı borç isteyen birine yardımcı olmaya çekinen kişi, kefilin devreye girmesi ile rahat davranabilecektir. Dolayısıyla kefalet, ortaya çıkabilecek zararları ve beklenmedik mağduriyetleri gidermek için başvurulan bir yöntemdir. Bu sayede insanlar endişesiz bir şekilde, güven ve istikrar eşliğinde ilişkilerini geliştirecek, faaliyetlerini sürdüreceklerdir.

Kefalet uygulamasında kefil, kefil olunan kişi ve alacaklı arasında hukukî olduğu kadar, insanî ve ahlâkî bir bağ da kurulmaktadır. Her ne kadar bazı insanlar, "Başı ayıplanma, ortası pişmanlık, sonu da borç ödemektir." diyerek kefil olmaktan kaçınıyor ve güya kendilerini emniyete aldıklarını düşünüyor iseler de, bizlere örnek teşkil eden sahâbe, kefaleti böyle değerlendirmemişti. Örneğin, sahâbeden Kabîsa b. Muhârik, bir başkasına kefil olmuş, önemli miktarda borç üstlenmiş ancak ödemede zorlanınca başvurabileceği en yakın merci olarak Allah Resûlü'ne gitmişti. Durumu izah etmiş ve ondan yardım istemişti. Hz. Peygamber de ona yardımcı olacağını bildirmiş, ardından onun şahsında ihtiyaç talebinde bulunacak olan herkese şu uyarıyı yapmıştı: *"Ey Kabîsa! İstemek ancak üç grup insan için helâldir: (Birincisi) kefil olup (veya arabulmak için diyet verip) borçlanan kimsedir ki bu parayı elde edene kadar istemesi helâldir. Borcu kapatılınca artık isteyemez. (İkincisi) başına bir musibet gelen ve bir malını kaybeden kimsedir ki hayatını sürdürebilecek kadar para bulana dek istemesi helâldir. (Üçüncüsü) fakir kalan ve fakirliği komşularından üç güvenilir kişi tarafından doğrulanan kimsedir ki onun da hayatını sürdürebilecek miktarda mala kavuşana kadar istemesi helâldir. Bu üç grup insandan başkasının istemesi haramdır ey Kabîsa! Böyle bir şekilde elde edilen malın sahibinin yediği haramdır."*[4]

[4] M2404 Müslim, Zekât, 109; D1640 Ebû Dâvûd, Zekât, 26.

Kabîsa, zor durumda kalan birine yardım etmek için kefil olmuştu. Fakat borç üzerine kalmış ve onu ödeyememişti. Ancak o, 'Keşke bu işe

hiç girmeseydim!' deyip üstlendiği borcu ödemekten vazgeçmemişti. En yetkili merci olan Allah Resûlü'ne başvurmuş, derdini anlatmıştı. Kutlu Nebî onun talebini makul karşılamış ve yardım edeceğini bildirmişti. Böylece fedakârlık yaparak insanlara kefil olanlara, beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında destek olunması gerektiğine işaret etmişti.

Kefalet, borçlunun istemesi ile gerçekleşebileceği gibi, "teberru" yani karşılıksız bağış türünden bir muamele olarak kabul edilmesi hasebiyle kefil bu sorumluluğu kendiliğinden de yüklenebilir.[5] Müslümanların güvenilirliği esas alındığından çoğu zaman sözlü kefalet yeterli görülmüştür. Ancak günümüzde değişen şartlara göre, İslâm açısından sakıncası bulunmayan başka güvencelerle de tarafların haklarını garantiye almak için gerekenler yapılabilir. Nitekim hukukî bir akit olan kefalet uygulaması, İslâm tarihinde Hz. Peygamber zamanındaki şekilleriyle sınırlı tutulmamıştır. Tarafların mağdur olmaması bakımından kefaletin noter ve benzeri yazılı ve resmî yollarla yapılması, uygulamanın daha da sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Hz. Peygamber'in uygulamalarından, devlet tarafından görevlendirilen vekiller aracılığıyla da kefalet işlemlerinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, kendisine yardım talebiyle aç ve açıkta kalmış biri gelirse Bilâl'e, borç para bulup onu giydirmesini, yiyecek vermesini emreder ve kendisi de bizzat o borca kefil olurdu. Bilâl de gider, borç para bulur, bu kişilerin ihtiyaçlarını giderir sonra bu borç devlet hazinesinden ödenirdi.[6]

Bireyler arası kefalet dostlar arasında gerçekleştiğinden, bu vesile ile bir dayanışma sağlandığı gibi, dostluk ve kardeşlik bağları da pekişir. Ayrıca bu dayanışma kişiyi Allah katında da değerli kılar. Nitekim Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"...Bir insan, kardeşine yardım ettiği sürece Allah da ona yardım eder..."*[7]

Kefaletin, ticaret ve benzeri uygulamalarda söz konusu olan "sorumluluğu paylaşma" anlamının yanında "muhtaç ve kimsesizlerin bakım ve sorumluluğunu üstlenme" anlamı da vardır. Nitekim Allah Resûlü (sav), *"Ben ve yetime kefil olan (kol kanat geren) kimse cennette böyle (yan yana) olacağız."* buyurmuş ve aralarını hafifçe ayırarak işaret parmağıyla orta parmağını göstermişti.[8] Kutlu Nebî'nin Câbir b. Abdullah'a yardım sözü vermesi de bu anlamda bir kefaletin sonucuydu. Câbir'in babası Uhud Savaşı'nda şehit düşmüş, geriye bakıma muhtaç altı kız çocuğu ve bir miktar borç bırakmıştı. Allah Resûlü ona borçlarının ödenmesi konusunda yardımcı olmuş,[9]

5 D3343 Ebû Dâvûd, Büyû', 9; N4696 Nesâî, Büyû', 102.
6 D3055 Ebû Dâvûd, İmâre, 33-35.
7 M6853 Müslim, Zikir, 38.
8 B5304 Buhârî, Talâk, 25.
9 B4053 Buhârî, Meğâzî, 18.

fakat zaman geçtiği hâlde Câbir'in ekonomik durumu düzelmemişti. Câbir, içinde bulunduğu durumu bir gün Hz. Peygamber'in sorusu üzerine arz etmiş, Hz. Peygamber de ona, *"Bahreyn'in zekât malı gelmiş olsaydı (eliyle işaret ederek) sana şöyle üç avuç verirdim."* demişti. Fakat Bahreyn'den mal gelmeden Hz. Peygamber vefat etmişti. Daha sonra halife olan Hz. Ebû Bekir, bir ilânla, "Kime Hz. Peygamber'in bir sözü veya borcu varsa bize gelsin!" diye duyuruda bulunmuştu. Bunu haber alan Câbir, Hz. Ebû Bekir'e gidip durumu bildirmiş, o da Câbir'e, Hz. Peygamber'in vaad ettiği malı vermişti.[10]

Sonuç olarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber kefillik ile ilgili uygulamalarda, bugün çok muhtaç olduğumuz hakka saygı, yardımlaşma, dayanışma, karşılıklı sevgi ve barışın tesis edildiği toplumsal bir kardeşlik anlayışını esas almıştı. Böylelikle darda kalan insanlara yardım edildiği gibi, güven ve teminat alma ihtiyacı olan insanların da ihtiyaçları karşılanmıştı.

Kayıt ve müeyyidenin olmadığı, sadece güven ilkesi ile hareket edildiği durumlarda her zaman istismarın olması muhtemeldir. Ticarette ve insanlar arasındaki diğer sosyal ilişkilerde faydalı sonuçlara vesile olan kefaletin, tarafların mağduriyetine sebebiyet vermeyecek şekilde uygulanması gerekir. Son dönemlerde kefil olunan kişinin zamanında borcunu ödemeyip hem kefilini hem de alacaklıyı mağdur etmesi şeklindeki olumsuz tavırlara sıkça rastlanmaktadır. Günümüzde, çaresizlikten dolayı borcunu ödeyemeyen borçlular kadar, dostuna kefil olduğu için borç batağına saplanmış, iflas etmiş, işinden, sermayesinden olmuş kefillerin sayısı da az değildir. Bu tür olumsuz örnekler ise dostlar arasında başta "güven bunalımı" olmak üzere, şiddetten cinayete kadar uzanan nice olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Her Müslüman'ın, kardeşine yardımcı olması beklenir ama kefalet sebebiyle kefilin de zarara uğramaması için elden gelen bütün çaba sarf edilmelidir. Ayrıca kişi, altından kalkamayacağı borca kefil olmamalı, hiç kimse kefil olmaya zorlanmamalıdır. Kefalete taraf olan herkesten, sorumluluklarını bilmeleri, görevlerini en uygun şekilde yerine getirmeleri istenir. Asıl olan güven olmakla birlikte, bunun istismar edilebileceği durumlarda tarafların müşterek maslahatını korumaya yönelik kayıt ve yaptırımların dikkate alınması, kefalet uygulamasının sürdürülmesi açısından önemlidir. Kefalet bağlayıcı olduğu için taraflar arasında anlaşma sağlandıktan sonra kefilin kendisini yükümlülükten uzak tutması mümkün değildir. Kutlu Nebî'nin, *"...Kefil, borçtan sorumludur ve borcun ödenmesi gerekir."*[11] hadisi bu duruma işaret etmektedir.

[10] B2598 Buhârî, Hibe, 18.
[11] T1265 Tirmizî, Büyû', 39; D3565 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88.

VEKÂLET
VEKİL ASİL GİBİDİR

عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ عَلَى الْمَدِينَةِ مَرَّتَيْنِ.

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) (âmâ sahâbî) İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de
yerine iki defa vekil bırakmıştır.
(D2931 Ebû Dâvûd, İmâre, 3; HM13031 İbn Hanbel, III, 192)

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ... فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَلُومُ عَلَى الْعَجْزِ وَلَكِنْ عَلَيْكَ بِالْكَيْسِ فَإِذَا غَلَبَكَ أَمْرٌ فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: كَانَ الْفَضْلُ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ... فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لاَ يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: "نَعَمْ" وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

Avf b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah âcizliği kınar. Hâlbuki akıllı olmalısın! Bir işin üstesinden gelemediğin zaman, 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.' de."*

(D3627 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 28)

Abdullah b. Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Fadl b. Abbâs Resûlullah'ın (sav) terkisinde iken Has'am kabilesinden bir kadın Resûlullah'a gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın, kulları üzerine haccı farz kılması, babamın çok yaşlandığı ve binek üzerinde oturamaz hâle geldiği bir zamana rastladı. Onun yerine (vekâleten) ben haccedebilir miyim?" Resûlullah da ona, *"Evet."* cevabını verdi. Bu olay Veda Haccı sırasında meydana geldi.

(B1513 Buhârî, Hac, 1)

Hicretin sekizinci yılıydı. Hz. Peygamber, Mekke ile Tâif arasında, Mekke'ye dokuz kilometre uzaklıktaki Ci'râne denilen yerde, Hevâzin ve Sakîf kabileleriyle yapılan Huneyn Gazvesi'nden elde edilen ganimetleri taksim ettikten sonra, umre yapmak üzere ihrama girdi. Umresini tamamlayarak Medine'ye geri döndüğünde Müslümanlar hacca gitmeye hazırlanıyorlardı. O yıl hacca bizzat gitmeyen Allah Resûlü, hac emirliği görevini Hz. Ebû Bekir'e verdi ve ona hac süresince yapması gereken vazifeleri bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir derhâl yola koyuldu ve Arc denilen yere kadar ilerledi. Burada ashâba sabah namazını kıldırmak üzereydi ki Hz. Peygamber'in devesi Ced'â'nın sesini duydu. Allah Resûlü'nün hacca geldiğini düşünerek sabah namazını kendisiyle eda etmek için bekledi. Fakat gelen Resûlullah değil, Hz. Ali'ydi. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi, hac kafilesinin Medine'den ayrılmasından sonra indirilen Tevbe sûresinin baş kısmından otuz küsur âyeti ve bazı hususları insanlara bildirmekle görevlendirmişti. Böylece Hz. Ebû Bekir öncülüğünde hac vazifelerini yerine getiren Müslümanlar, Hz. Ali aracılığıyla yeni inen âyetlere vâkıf olmanın yanı sıra, "artık müşriklerin Kâbe'ye yaklaşamayacak olması, Kâbe'nin çıplak tavaf edilmemesi gerektiği, mümin olmayanın cennete giremeyeceği" gibi birtakım bilgileri öğrenmiş oldular.[1]

Allah Resûlü, peygamberliği süresince insanlara Allah'ın emirlerini daima eksiksiz bir şekilde bildirmiş ve yaşantısıyla da onlara en güzel şekilde örneklik etmiştir. Başlangıçta küçük bir cemaatten oluşan Müslümanlar zamanla büyük bir toplum hâline gelmiş ve geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına almıştır. Öyle ki İslâm coğrafyasının her yerine Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin gitmesi mümkün olmamış, bu nedenle o, Müslüman topraklarına katılan her bölgeye Allah'ın dinini öğretmek ve hükümlerini uygulamakla görevlendirdiği elçileri göndermeye başlamıştır. Yemen halkı Hz. Peygamber'den kendilerine İslâm'ı ve sünneti öğretecek birini göndermesini istemiş, Hz. Peygamber de bu görevi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a vermiştir.[2] Müslüman olduklarını söyleyerek, dini öğretecek kimselere ihtiyaç duyduklarını bildiren Ri'l, Zekvân, Usayye ve Lihyânoğulları kabilelerine de ensardan yetmiş sahâbîyi göndermiştir.[3]

[1] T3091 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; DM1947 Dârimî, Menâsik, 71; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187.
[2] M6253 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 54.
[3] B3064 Buhârî, Cihâd, 184.

Ebû Musa el-Eş'arî ile Muâz b. Cebel'i dinî hükümleri bildirmek ve idarecilik yapmak üzere Yemen'e gönderen Hz. Peygamber, çeşitli bölgelerdeki zekât ve cizye gibi gelirlerin tahsilini de güvenilir elçiler aracılığıyla yapmıştır. Süleymoğulları'nın zekâtını almakla İbnü'l-Lütbiyye'yi,[4] Hayber'deki arazilerin gelirlerini toplamakla da Abdullah b. Revâha'yı görevlendirmiştir.[5] Böylece, kendisinin ulaşamadığı yerlere vekilleri aracılığıyla ulaşmış, tek başına yürütmesi mümkün olmayan Müslüman toplumuna ait işleri vekilleri vasıtasıyla görmüştür. Kendisinden sonra gelen halifeler ve emîrler de bu uygulamayı devam ettirmişlerdir. Örneğin, Medine valisi Mervân'ın, kendisinin görev başında bulunamadığı zamanlarda Ebû Hüreyre'yi vekil bıraktığı bilinmektedir.[6] Hz. Ömer'in atamış olduğu valiler de gerekli durumlarda yerlerine, ehil olan kimseleri bırakmışlardır.[7]

Vekâlet, güven esasına dayanan bir ilişkidir. Zira vekil, asil gibidir; asıl şahsın kendisi adına yetki verdiği kimsedir. Bu nedenle vekil olacak kişinin seçimi titizlik gerektirir. Nitekim Allah Resûlü, Hıristiyan kalarak cizye vermeye razı olan Necrân halkına, güvenilir biri olduğunu vurgulayarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı göndermişti.[8] Ayrıca Allah Resûlü'nün Tebük ve Buvat Gazvelerinde olduğu gibi bazı vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman geride kalanlara imamlık etmesi için yerine İbn Ümmü Mektûm'u bırakması da dikkat çekicidir.[9] Önde gelen pek çok sahâbînin de kendisiyle birlikte sefere çıkmaları dolayısıyla İbn Ümmü Mektûm'a vekâlet veren Allah Resûlü bu tavrıyla, bedensel engelli olmanın kişinin güvenilirliğini olumsuz etkilemeyeceğini ve vekâlette liyakatin önemli olduğunu göstermek istemiştir.

Hz. Ömer'in de vekil seçiminde oldukça titiz olduğu bilinmektedir. Kendisi bir gün Usfan'da, Mekke'ye vali olarak tayin ettiği Nâfi' b. Abdü'l-Hâris ile karşılaşınca ona Mekke halkının yönetimini kime bıraktığını sormuştu. Nâfi' kendisinin yerine İbn Ebzâ isminde birisini bıraktığını söyleyince Hz. Ömer, "Mekke halkının başına azatlı kölelerimizden birini mi bıraktın?" sözleriyle şaşkınlığını dile getirdi. Zira çoğunluğu Arap olan Mekke halkının başına daha önce köle olduğu bilinen birinin getirilmesi sorun oluşturabilirdi. Nâfi', bu vekâletin sebebini şöyle açıkladı: "İbn Ebzâ, Allah Teâlâ'nın Kitabı'nı güzel okuyarak anlayan, ferâizi (miras hukukunu) iyi bilen ve hüküm vermeye yetkili bir kimsedir." Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in, *"Muhakkak ki Allah Teâlâ, bu kitap (Kur'ân-ı Kerîm) ile bazı kavimleri yükseltir, diğer bazı kavimleri de alçaltır."* sözünü hatırlatarak onun vekil seçiminde nesebi ve sosyal statüyü değil de ehliyeti gözetmesini takdir etti.[10]

[4] M4739 Müslim, İmâre, 26; M4740 Müslim, İmâre, 27.
[5] D3414 Ebû Dâvûd, Büyû', 35; HM15016 İbn Hanbel, III, 367.
[6] M2026 Müslim, Cum'a, 61.
[7] İM218 İbn Mâce, Sünnet, 16; HM232 İbn Hanbel, I, 36.
[8] M6254 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 55.
[9] D595 Ebû Dâvûd, Salât, 64; D2931 Ebû Dâvûd, İmâre, 3; ŞD3/99 Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, III, 99-100.
[10] İM218 İbn Mâce, Sünnet, 16; M1897 Müslim, Müsâfirîn, 269.

Vekil seçimine dikkat edilmesi gerektiği kadar, tayin edilen vekilin tasarruflarının, müvekkilin isteklerine uygun olup olmadığının da denetlenmesi gerekir. Bu konuda oldukça titiz davranan Hz. Ömer, ehil gördüğü kimseleri vekil tayin etmiş, bu kişilere adaletli olmayı emrettikten sonra emrine uygun hareket edip etmediklerini de araştırmıştır.[11]

Allah Resûlü, bizzat kendisinin yürütmekte olduğu bazı işleri, başında duramadığı zamanlarda kendisinin yerine devam ettirmesi için vekillere bırakmıştır. Örneğin, Bedir Savaşı'na çıkarken resmî ve özel bazı işleri için sekiz kişiyi görevlendirmiş,[12] ayrıca ordusuyla birlikte yola koyulmasının ardından beraberinde olan Ebû Lübâbe'yi de geri göndererek ondan Medine'nin yönetimiyle ilgilenmesini istemiştir.[13] Daha sonra da kendisine verilen vazife nedeniyle savaştan geri kalan bu kişilere ganimetten pay ayırmıştır.[14] Aynı şekilde, Benî Kaynukâ ve Sevîk Gazvelerine çıktığında da yerine vekil olarak Ebû Lübâbe'yi bırakan Allah Resûlü,[15] kimi zaman da seferlere kendisi katılmamış, gönderdiği seriyyelere uygun gördüğü kişileri komutan tayin etmiştir.[16]

İslâm dini nikâh, boşanma, vasiyet, dava, ticarî ortaklık, kiralama ya da alım satım gibi hukukî işlemlerde hareket kolaylığı sağlamaya yönelik olarak vekâlet konusunda ortaya koyduğu birtakım ilkelerin yanı sıra oldukça detaylı düzenlemeler getirmiştir. Hz. Peygamber zamanında bu tür işlemlerde vekâlet sık rastlanan bir durumdur. Meselâ kaza umresi yapacağı sıralarda, Medine'den ayrılmak üzereyken Meymûne bnt. el-Hâris ile evlenmeye karar veren Resûlullah, nikâh işlemleriyle ilgilenmesi için Ebû Râfi' ile ensardan bir sahâbîyi vekil olarak göndermiştir.[17] Davalara katılmaktan hoşlanmayan Hz. Ali'nin, bir dava sebebiyle mahkemeye gitmek durumunda kaldığında yerine vekil olarak kardeşi Akîl b. Ebû Tâlib'i, o yaşlandığında da Abdullah b. Ca'fer'i gönderdiği bilinmektedir.[18] Hanımı Fâtıma bnt. Kays'ı boşayan sahâbî Ebû Amr b. Hafs da nafaka işlemlerini bir vekil aracılığıyla devam ettirmiştir.[19]

Hz. Peygamber hayatı boyunca çeşitli nedenlerle, birçok alanda kendisine vekiller tayin etmiş, vefatıyla sonuçlanan rahatsızlığı sırasında da cemaate namaz kıldıramadığı için bu görevi Hz. Ebû Bekir'e vermiştir.[20] Bununla birlikte sağlığında hiç kimseye, daha sonra tartışmalara konu olan "halifelik" ya da "peygamberlik görevinin temsili" şeklinde yorumlanabilecek türden bir vekâlet vermemiştir.

Allah'ın isimlerinden birinin "el-Vekîl" olduğunu bize haber veren Resûlullah,[21] gündelik işlerinin devamı için vekâlet uygulamasına sık sık

[11] BS17122 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 259.
[12] KF2/32 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 32.
[13] HS3/243 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 243; Hİ7/349 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 349.
[14] KF2/32 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 32.
[15] VM1/180 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 180; HS3/311 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 311.
[16] M6177 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 8; T3712 Tirmizî, Menâkıb, 19.
[17] MU774 *Muvatta'*, Hac, 22.
[18] BS11627 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 128.
[19] M3697 Müslim, Talâk, 36; N3246 Nesâî, Nikâh, 21.
[20] M940 Müslim, Salât, 94.
[21] T3507 Tirmizî, Deavât, 82; İM3861 İbn Mâce, Dua, 10.

başvurmuşsa da en güzel vekilin Allah olduğunu her zaman hatırında tutmuş, ashâbına da şu öğüdü vermiştir: *"Yüce Allah âcizliği kınar. Hâlbuki akıllı olmalısın! Bir işin üstesinden gelemediğin zaman, 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.' de."*[22] Zira ilâhî vahyin inmeye yeni başladığı zamanlarda Allah Teâlâ kendisini kullarına tanıtırken "her şeyin vekili" olduğunu söyleyerek onlara, tüm yaratılmışların sahibi ve koruyucusu olduğunu, bu nedenle kulluk edip boyun eğilecek ve güvenilip dayanılacak tek varlığın da yalnız kendisi olduğunu bildirmiştir.[23] *"O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise O'nu vekil edin."*[24] buyurarak kullarının kendisine güvenmelerini ve tevekkül etmelerini emretmiş, pek çok âyette kişiye vekil olarak kendisinin yeterli olacağını hatırlatmıştır.[25] Bu doğrultuda Hz. Peygamber Allah'a her zaman sonsuz güven duymuş, bir yolculuğa çıkarken, *"Allah'ım, yolculuğumuzda bize yoldaş ol, ardımızdan ailemize göz kulak ol."* diyerek Allah'a, kendileriyle beraber geride bıraktıklarını da koruması için dua etmiştir.[26] Resûlullah'ın izinden ayrılmayan sahâbe de aynı tutumu sergilemiştir. Nitekim Uhud Savaşı sırasında kendilerinden sayıca çok ve daha güçlü olan düşmanlarından korkmaları gerektiği söylenmesine rağmen hiç korkmayarak, ilk defa Hz. İbrâhim'in ateşe atılırken söylediği,[27] *"Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl." (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.)* sözüyle yollarına devam etmişler, bu tavırlarıyla da Allah'ın lütuf ve nimetlerine nail olmuşlardır.[28] Ayrıca Hz. Peygamber, her şeyin vekili olan Rabbimizin razı olacağı birtakım davranışları sergileyen kimselere, kendileri için tevbe ve istiğfarda bulunan melekleri vekil kılacağını müjdelemiştir.[29]

Allah, el-Vekîl ismiyle güvenilecek asıl dayanak olduğunu bildirmektedir. Aynı şekilde insanlar arası ilişkilerde sıkça ihtiyaç duyulan vekilliğin de temeli kişiler arası güvene dayanır. Kur'ân-ı Kerîm ve Resûlullah'ın uygulamaları ışığında vekâlet için çeşitli düzenlemeler getirilmiş ve hukukî işlemlerde vekâlet belirli şartlara bağlanmıştır. Buna göre her şey için vekil tayin edilemeyeceği gibi her kişi de vekil olarak görevlendirilemez. Özellikle ticarî işlemlerde vekâletin zamanı, şartları, özellikleri ve tarafları önceden belirlenerek kayıt altına alınmalıdır. Bu şekilde sonradan ortaya çıkması muhtemel birçok anlaşmazlık baştan önlenmiş olur. Bu hususa dikkatleri çeken tâbiûn âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb, bir kimsenin başka bir kimseyi ticarî bir konuda kendisine vekil kılarken onunla, söz konusu vekâletle ilgili bütün ayrıntıların belirtildiği yazılı bir sözleşme yapması gerektiğini bildirmiştir.[30]

[22] D3627 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 28.
[23] En'âm, 6/102; Zümer, 39/62.
[24] Müzzemmil, 73/9.
[25] Nisâ, 4/81; Ahzâb, 33/3.
[26] T3439 Tirmizî, Deavât, 41; DM2701 Dârimî, İsti'zân, 42.
[27] B4564 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 13.
[28] Âl-i İmrân, 3/173-174.
[29] T2922 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 22; T3407 Tirmizî, Deavât, 23.
[30] N3968 Nesâî, Müzârea, 46.

Vekâlet uygulamalarında amaç herhangi bir kimseye meşru bir şekilde yardım etmek olduğundan dinen yasaklanan fiiller ve kazançlar için vekil tutulamaz. Yine bir kişinin hak ettiği ceza, onun yerine bir başkasına yüklenemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Hiç kimse bir başkasının suçundan sorumlu değildir."*[31] buyrulurken Hz. Peygamber de, *"Bilin ki! Cana kıyan kişi ancak kendi işlediği cinayetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinayetinden sorumlu tutulamaz, hiçbir oğul da babasının cinayetinden sorumlu tutulamaz."* buyurmaktadır.[32]

Ayrıca, vekilin maddî veya mânevî bir tasarrufta bulunması ya da kendisine çıkar sağlaması doğru değildir. Vekilin müvekkilin vekâlet verdiği konularla sınırlı kalması ve onun belirlediği şartlara göre adaletle davranması gerekir. Bu nedenle vekilin güvenilir bir kişi olması çok önemlidir. Bu bağlamda Hz. Hatice'nin, kendi mallarıyla ticaret yapmak üzere, üstün ahlâkıyla tanınan Hz. Muhammed'i görevlendirmesi ve saygın kişiliğinin yanı sıra bu görevdeki güvenilirliği dolayısıyla onun eşi olmak istemesi oldukça manidardır.[33]

Vekil, insanların işlerinde onlara yardımcı olan, onların hayatlarını kolaylaştıran kimsedir. Kullarının zorluk çekmesini istemeyen Yüce Allah, kendisine yapılan ibadetler hususunda da kullarına kolaylıklar göstermiştir. Bu doğrultuda birtakım şartlar dâhilinde yapılması gereken bazı ibadetler için bir başkasının vekil kılınmasına müsaade edilmiştir. Cüheyne kabilesinden bir kadın Allah Resûlü'ne gelerek, "Annem haccetmeyi adamıştı, fakat haccedemeden vefat etti. Ben onun yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. Hz. Peygamber de ona, *"Evet, annenin yerine haccet."* dedikten sonra kadının tereddüdünü gidermek için ona şu soruyu yöneltti: *"Eğer annenin bir borcu olsaydı bu borcu öderdin değil mi? O hâlde, Allah'a karşı olan borcu ödeyin! Şüphe yok ki Allah hakkı ödenmeye en lâyık olandır!"*[34]

Hz. Peygamber (sav), İslâm'ı tebliğe başladığı ilk günden itibaren, insanların üstesinden gelemeyecekleri durumlara karşı katı, değişmez ve onları mağdur edecek sonuçlar doğuran kurallar getirmemiştir. Aksine, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, mutlaka insanları rahatlatacak, sıkıntıdan kurtaracak bir çözüm yolu göstermiştir. Aynı şekilde haccetmeyi adayıp bunu yerine getiremeden vefat eden bir kadının erkek kardeşine onun yerine,[35] babası iyice yaşlanmış, yolculuğa dayanamayacak kadar zayıf düşmüş olan bir kadının da babasının yerine haccetmesine müsaade etmiştir.[36] Böylece Allah Resûlü, insanların kendilerinin yerine getirme

[31] En'âm, 6/164.
[32] İM2669 İbn Mâce, Diyât, 26; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[33] HS2/5 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 5-6.
[34] B1852 Buhârî, Cezâü's-sayd, 22.
[35] N2633 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 7; DM1801 Dârimî, Savm, 49.
[36] B1513 Buhârî, Hac, 1.

fırsatı bulamadıkları ya da yapmakta zorlandıkları ibadetleri bir başkasının vekâletiyle yerine getirmiş olacaklarını bildirmiştir.

Kur'an ve hadislerden, namaz ve oruç gibi yalnız bedenle yapılan ibadetlerde vekâletin söz konusu olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (sav) sağlığında uygulanmadığı hâlde, ibadet borcu ile ölenler için sonradan ortaya çıkarılan iskât-ı salât ve devir gibi uygulamaların dinî geçerliliğinin olmadığı bilinmelidir. İbadetlerde vekâlet uygulamasına, zekât ve sadakanın hak sahibine teslimi, hac görevinin yerine getirilmesi ya da kurban kesimi gibi malî yönü olan ibadetlerin gerçekleştirilmesinde başvurulmuştur. Kurbanın vekil tayin edilerek kesilmesi özellikle yaygınlık kazanmıştır. Zira bu, herkesin kolayca yapabileceği bir iş değildir. Ayrıca kurban kesmeye gücü yeten kişi de her zaman buna fırsat bulamayabilir. Nitekim Allah Resûlü kurbanlıklarından bir kısmını kendisi kesmiş, bir kısmını da vekâletle başkalarına kestirmiştir.[37] Hicretin dokuzuncu yılında, Kâbe'de kendi adına kesilmek üzere Hz. Ebû Bekir ile kurbanlık develer göndermiştir.[38] Hz. Peygamber'in kendisi de hanımlarına vekâleten kurban kesmiştir.[39]

İnsanların günlük hayatta duyduğu ihtiyaçtan doğan vekillik, zamanla hayatın her sahasında uygulanır hâle gelmiştir. Böylece her işini kendisi göremeyen insanın, sorumluluklarını aksatmadan yerine getirmesi mümkün olmuş, hayatını daha kolay devam ettirebilmesi sağlanmıştır. Bugün, hızlanan dünyaya ayak uydurmak, hatta yalnızca olup bitenleri takip etmek dahi tek başına bir insanın üstesinden gelemeyeceği bir iştir. Özellikle bilim ve teknolojinin gelişmesiyle değişen şartlar ve artan sorumluluklar sonucunda vekâlet, günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Bu doğrultuda her birey kendi işlerinden bir kısmını vekil tayin ettiği kişiler ya da kurumlar aracılığıyla yapmaktadır. Özellikle hukukî davaların takibinde ve ticarî işlerin yürütülmesinde vekâlet bir zorunluluk hâlini almıştır. İnsan hayatını kolaylaştırmayı ve güvene dayalı bir toplum oluşturmayı hedefleyen İslâm dini vekâlete izin vermiş ve böylece hayatın her alanında vekillik günümüze kadar uygulanagelmiştir.

[37] MU889 *Muvatta'*, Hac, 59.
[38] B2317 Buhârî, Vekâlet, 14.
[39] M2925 Müslim, Hac, 125.

FAİZ/RİBÂ
ALLAH ALIŞVERİŞİ HELÂL, RİBAYI HARAM KILDI

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَبِيعُوا الدِّينَارَ بِالدِّينَارَيْنِ، وَلاَ الدِّرْهَمَ بِالدِّرْهَمَيْنِ."

Osman b. Affân'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın!"
(M4058 Müslim, Müsâkât, 78)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ." قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا هُنَّ؟ قَالَ:
"الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِى حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ،
وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلِّى يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ
الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلاَتِ."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ آكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدَيْهِ وَقَالَ:
"هُمْ سَوَاءٌ."

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ،
وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلاً بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ أَوِ اسْتَزَادَ فَقَدْ أَرْبَى، الآخِذُ
وَالْمُعْطِى فِيهِ سَوَاءٌ."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا أَحَدٌ أَكْثَرَ مِنَ الرِّبَا إِلاَّ كَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهِ إِلَى قِلَّةٍ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), *"Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!"* buyurdu. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sordular. Resûlullah (as) da, *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak."* cevabını verdi.

(B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23)

Câbir diyor ki, "Resûlullah (sav) faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden iki kimseye lânet etti ve *'Hepsi (günahta) eşittir.'* buyurdu."

(M4093 Müslim, Müsâkât, 106)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir."*

(M4064 Müslim, Müsâkât, 82)

İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki, sonunda durumu (malında) azalmaya dönüşmesin."*

(İM2279 İbn Mâce, Ticâret, 58)

Hicretin üzerinden on yıl geçmişti. Allah Resûlü (sav), hacca niyet ederek hazırlıklara başlamış ve bunun ashâbına da duyurulmasını istemişti. Duyuru üzerine Resûlullah'la birlikte hac yapmak isteyen çok sayıda insan Medine'de toplandı. Allah Resûlü (sav) hac için Medine'den yola çıktı ve sahâbe de onunla beraber hareket etti. Arafat yakınlarına gelindiğinde vakit öğleydi ve Hz. Peygamber, devesi Kasvâ'nın üzerinden insanlara hitap etmeye hazırlanıyordu. Yıllar sonra, "Veda Hutbesi" diye meşhur olacak olan bu hutbede Allah Resûlü, insanlığa çok önemli mesajlar veriyor, ümmeti için tehlikeli gördüğü bazı davranışlara ve sapmalara karşı onları uyarıyordu. Sevgili Peygamberimizin ashâbıyla vedalaşırken verdiği mesajlardan biri de hem o günün hem de günümüzün sorunlarından biri olan faiz (ribâ) konusu idi. Allah Resûlü (sav), kumar, hırsızlık, rüşvet ve gasp gibi meşru olmayan kazanç yollarından biri olan faiz konusunda şöyle buyurmuştu: *"...İyi bilin ki câhiliye dönemi faizi kesinlikle kaldırılmıştır! İlk kaldırdığım faiz de (amcam) Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizidir..."*[1] Bazı rivayetlere göre Peygamber Efendimiz bu konuşmasında ayrıca şunu da söylemişti: *"Anaparalarınız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz!"*[2]

Resûlullah'ın (sav) ashâbıyla vedalaştığı ve insanlığa önemli mesajlar verdiği Veda Hutbesi'nde, *"...Câhiliyeye ait her şey ayaklarımın altındadır..."*[3] diyerek bir daha dönülmemek üzere yasakladığı alışkanlıklardan biri de faiz, o dönemdeki ismiyle "ribâ" idi.

Artma, çoğalma, nema, yükseğe çıkma, büyüme, fazlalık anlamlarına gelen ribâ kelimesi, belli malların değişiminde elde edilen fazlalığı veya verilen borca karşılık alacaktaki artışı ifade etmektedir.[4] Bu artış, câhiliye döneminde yaygın olan şekliyle alacaklının borca veya borcun vadesinin uzatılmasına karşılık olarak alacağı fazlalıktır. Allah Resûlü, verilen borçta alacaklının hakkının yalnız anapara olduğunu belirtmiştir.[5] Bu şekilde faizin eklenmediği anaparalar kişiye ait olmakla birlikte, borca karşılık anaparaya eklenecek olan her türlü ilâvenin faiz kapsamına girdiği de anlaşılmış olmaktadır. Hz. Peygamber, böylece kişinin borcunun karşılığında birkaç kat fazlasını ödemek durumunda kalmasını önleyerek, insanların hem haksızlık yapmasının hem de haksızlığa uğramasının önünü kapatmak istemiştir.

[1] M2950 Müslim, Hac, 147; İM3074 İbn Mâce, Menâsik, 84.
[2] D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5; Bakara 2/279.
[3] M2950 Müslim, Hac, 147.
[4] "Faiz", *DİA*, XII, 110.
[5] D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5.

Câhiliye döneminde âdet hâline dönüşmüş ve borcun ayrılmaz parçası hâline gelmiş olan faiz uygulamasını Zeyd b. Eslem, şöyle tarif etmektedir: "Bir kimsenin diğer bir kimse üzerinde, belli vadede tahsil edilmesi gereken bir borcu olurdu. Borcun vadesi dolunca, alacaklı borçlusuna, 'İster borcunu öde, ister ribâ muamelesini işletelim.' derdi. Borçlu borcunu öderse iş biterdi. Aksi takdirde borcunun artmasını kabul eder, diğer taraf da vadeyi uzatırdı."[6] Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle *"kat kat faiz"* oluşurdu.[7] Allah Resûlü, *"Kim bir satış içinde iki satış yaparsa, ya az olan bedeli alır yahut faiz olur."*[8] şeklindeki hadisiyle vade farkının faize yol açabileceğine işaret etmekteydi. Zira vadeli satılan bir malın bedelinin vade dolduğunda ödenememesi üzerine vade yeniden uzatılıyor, karşılığında da fiyat arttırılıyordu. Bunun sonucunda biri vadesi dolmuş olan ilk fiyat, diğeri de ikinci ve daha yüksek fiyat üzerinden olmak üzere iki satış ortaya çıkıyordu. Buna göre bu ikinci fiyattaki fazlalık faizdi.[9] *"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın!"*[10] buyuran Hz. Peygamber (sav) faiz uygulanan bu işlemlerdeki haksız uygulamayı ve çarpıklığı dile getirmişti. Bu tür alışverişler, faiz alan kişi açısından fırsatçılık ve sömürü anlamına gelmekteydi.

Gerçekten de bugün olduğu gibi câhiliye döneminde de faiz uygulaması, zenginlerin elinde çok etkili bir istismar aracıydı. Çünkü borçlunun alacaklısına ödemek zorunda olduğu fazlalık, bir süre sonra borcun kat kat çoğalmasına neden oluyor ve borç ödenemez hâle geliyordu. Gerçek borcun çok üstündeki bu miktar, sadece borçlunun tüm mallarının elinden çıkmasına değil, aynı zamanda borçlunun alıkonulması veya alacaklının kölesi hâline gelmesine de neden olabiliyordu.

Allah Teâlâ, faizin oldukça yaygın olduğu bu toplumda, faiz yasağını bildiren âyetleri aşama aşama indirerek toplumu bu hastalıktan temizlemek istemiştir. Faizle ilgili ilk âyet, maddî bir artış sebebi imiş gibi görünen faizin bereketsizliğine, Allah rızası için verilen zekâtın ise faziletine değinmektedir: *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır."*[11] Böylece faizin karşılığında zikredilen zekât kavramıyla, insanların borç vermede küçük kârları değil de Allah'ın rızasını gözetmeleri gerektiği mesajı verilmektedir. Zira maddî ve mânevî anlamda yardımlaşmayı teşvik eden İslâm dini, borç verme konusunda da borçludan yararlanmayı ve onun durumunu suistimal etmeyi değil de, muhtaç kimselere

[6] BS10604 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 452; AS11013 *Ma'rifetü's-sünen*, VIII, 29.
[7] Âl-i İmrân, 3/130.
[8] D3461 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 53.
[9] NE5/171 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 171-173.
[10] M4058 Müslim, Müsâkât, 78.
[11] Rûm, 30/39.

borç vermeyi teşvik etmiş, hatta borçlunun ödeyemeyecek durumda olması hâlinde borcu hibe ederek bağışlamayı önermiştir: *"Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek gerekir. Eğer bilirseniz bunu sadakaya saymak sizin için daha hayırlıdır."*[12]

İslâm dininde, bir câhiliye geleneği olan faizin yerine, "karz-ı hasen" yani ihtiyaç sahibi bir Müslüman'a Allah rızası için borç verme teşvik edilmiş, O'nun rızasını kazanmak için verilenlerin karşılığının Allah tarafından kat kat ödeneceği bildirilmiştir.[13] Böylece borca karşılık faiz alarak borçluyu sömürmenin İslâm'ın genel ilkeleriyle, zekât, sadaka, infak anlayışıyla zıtlığı gözler önüne serilmiştir.

Allah Resûlü (sav), Veda Hutbesi'nde dile getirdiği, *"Câhiliye dönemindeki ribâ"* ifadesiyle, toplumu ifsat eden faiz uygulamasının çok eskiden beri devam edegeldiğine de işaret etmektedir.[14] Nitekim Cenâb-ı Hak, daha önce Yahudilerin faizle iştigal ettiklerini Elçisi'ne şu âyetlerle hatırlatarak, faiz yasağını bildiren âyetlerden önce dolaylı olarak faize temas etmiştir: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle, önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık."*[15]

Faizin önceki ümmetlere de yasaklandığını bildiren bu âyetlerden sonra Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz."*[16] âyetiyle, Müslümanların faiz yemelerini kesin bir dille yasaklamıştır. Faizi alışveriş gibi mubah görenlere cevap olarak ise vahyin son döneminde faizin dünyada ve âhirette yol açtığı tahribatı haber veren âyetler[17] indirilmiştir: *"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hâl onların, "Alışveriş de faiz gibidir." demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, ribayı (faizi) haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada sonsuza kadar kalacaklardır. Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez. Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının! Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdi-*

12 Bakara, 2/280.
13 Teğâbün, 64/17; Hadîd, 57/11.
14 D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5; İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76.
15 Nisâ, 4/160-161.
16 Âl-i İmrân, 3/130.
17 B4544 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 53; İM2276 İbn Mâce, Ticâret, 58.

ğinizi bilin. Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.”[18] Bu âyetlerle, faizin yasaklandığı ve uhrevî cezalar gerektirdiği kesin bir şekilde bildirilmiş, faizden kurtuluş yolu olarak da tevbe gösterilmiştir.

Tarih boyunca bilinen ve çirkin bir kazanç yolu olarak görülen faiz, ilk kez İslâm dini tarafından yasaklanmamıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlık inancında da ahlâka aykırı görülen, insanın onurunu zedeleyerek âdeta onu köleleştiren faiz yasağına yer verilmiştir. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, kendisine gelen ve *“And olsun biz, Musa’ya açık açık dokuz âyet verdik.”*[19] mealindeki âyetin mânâsını soran iki Yahudi’ye, dokuz haramdan ibaret olan söz konusu dokuz âyeti sıralamış ve faiz yasağını da bunlar arasında zikretmiştir.[20] Ancak, zamanla faiz yasağı da tahrif edilmiş ve Yahudiler, Kur’an’da eleştirildiği üzere, kendilerine yasaklandığı hâlde faiz yemekten çekinmemişlerdir.[21]

Resûlullah (sav), faizin insanı helâk eden büyük günahlardan olduğunu belirterek,[22] faizi yiyene, yedirene, yazana ve faiz muamelesine şahitlik eden iki kimseye lânet etmiş ve hepsinin günahta eşit olduğunu belirtmiştir.[23] Faizi ve ona götüren yolları bildirerek ümmetini bu büyük günahtan sakındırmak isteyen Allah Resûlü (sav), bir defasında, faiz yiyenin durumunu haber veren rüyasını ashâbına anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, rüyasında biri kan dolu bir nehrin içinde, diğeri kıyısında olan iki adam görür. Nehrin içindeki adam kıyıya doğru yüzüp çıkmak istemekte, ancak kıyıdaki adam her seferinde onun ağzına bir taş atarak onu nehirdeki eski yerine döndürmektedir. Allah Resûlü (sav), nehirdeki adamın faiz yiyen kişi olduğunu bildirerek, bu misalle faize bulaşan insanların içine düştükleri çıkmazı gözler önüne sermiştir.[24]

Hz. Peygamber, faizin çeşitlerine ve alışverişte faiz sayılabilecek bazı şüpheli durumlara da işaret etmiştir. Câhiliye döneminde Arap toplumunda yaygın olarak uygulanan, aynı zamanda Kur’an’ın da kesin bir dille yasakladığı faiz türü, “vade karşılığında alacaktaki artış” şeklinde uygulanan faiz idi. Borç faizi/câhiliye faizi şeklinde bilinen faizin bu türü için “ribe’d-deyn” veya “ribe’n-nesîe” tabirleri kullanılırdı. Bununla birlikte Peygamber Efendimiz (sav) Kur’an’da işaret edilmeyen, ama Arapların alışverişlerinde yaygın olarak uygulanagelen birtakım ticarî işlemleri de faiz adıyla yasaklamıştır. “Alışveriş faizi” ismiyle bilinen bu türde, malların peşin veya vadeli olarak değişiminde alınan fazlalık faize konu olmaktadır. Peşin alışve-

[18] Bakara, 2/275-279.
[19] İsrâ, 17/101.
[20] T3144 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 17; HM18272 İbn Hanbel, IV, 241.
[21] Nisâ, 4/160-161.
[22] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23.
[23] M4093 Müslim, Müsâkât, 106.
[24] B2085 Buhârî, Büyû’, 24.

rişlerde ortaya çıkan faize "fazlalık faizi" (ribe'l-fadl), vadeli alışverişlerde ortaya çıkan faize de "veresiye faizi" denilmiştir.

Resûlullah (sav), para ve mal piyasalarının değişkenliği sebebiyle, vadeden doğan değer farklılaşması her iki yönde gerçekleşebileceği ve bunu önceden kestirmek mümkün olmadığı için, iki tarafın da hakkını korumak amacıyla kendi cinslerinden vadeli para ve mal değişimlerini yasaklamıştı. Bu şekliyle ribâ, tartılan veya ölçülebilen bir mal cinsinin kendi cinsi karşılığında peşin olarak ve ziyadesiyle değiştirilmesi (fazlalık faizi) yahut da, tartılan veya ölçülebilen şeylerin miktarlar eşit dahi olsa veresiye olarak değiştirilmesinden (veresiye faizi) doğmaktaydı. Fazlalık faizine konu olan altın, gümüş gibi maddelerin değişiminde de faiz söz konusudur. Zira Allah Resûlü (sav), on iki dinara üzerinde boncuk ve altın bulunan bir gerdanlık satın alan Fedâle b. Ubeyd'e, altınların boncuğundan ayrıldığında on iki dinardan fazla olduğunu görünce, *"Altınlar boncuklardan ayrılmadan satılmaz."* demiş, gerdanlıktaki altınların çıkarılmasını ve bunların kendi değeri esas alınarak hesaplanmasını istemiştir.[25]

Hz. Peygamber, o dönemde ticarî hayatta paranın yanında yaygın olarak kullanılan altı temel ihtiyaç maddesinin değişimindeki fazlalığın faiz olduğuna işaret ederek bu mallarda birebir değişimi öğütlemiştir: *"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın."*[26] Allah Resûlü, bu maddelerin eşit bir şekilde değişilmemesi durumunda faizin ortaya çıkacağını belirterek, *"...Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir."*[27] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu tür malların satımı konusunda söylediği, *"Peşin alışverişte bir sakınca yoktur, veresiyeye gelince işte o faizdir."*[28] ve *"Peşin alışverişte faiz yoktur."*[29] şeklindeki hadislerinde de borç faizi değil, alışveriş faizi kastedilmiştir.

Resûl-i Ekrem, bir malın kendi cinsinden bir mal ile veya bir paranın kendi cinsinden bir para ile aynı miktarda bile olsa, vadeli satışını, faiz olacağı gerekçesiyle yasaklamıştır. Aynı şekilde, altının altınla, gümüşün de gümüşle değişimine ancak peşin ve tartılarının eşit olması hâlinde izin vermiştir. O dönemde iktisadın temel unsurları arasında bulunan bu maddelerdeki değişimin genel olarak ekonomik değeri olan her mal için geçerli olması mümkündür. Esasında Allah Resûlü (sav) bu şekilde ihtiyaç ve de-

[25] M4075-M4079 Müslim, Müsâkât, 89-92.
[26] M4063 Müslim, Müsâkât, 81.
[27] M4064 Müslim, Müsâkât, 82.
[28] M4071 Müslim, Müsâkât, 86.
[29] M4090 Müslim, Müsâkât, 103.

ğişim maddelerinde söz konusu olan haksızlığın önüne geçerek, ticaretin can damarını faizden korumak istemiştir.

Aynı cinsten de olsalar, malların kalitelerinin farklı olması durumunda birbirleriyle değiştirilmesindeki fazlalığı ribâ olarak değerlendiren Hz. Peygamber, insanların birbirlerini aldatmalarını engellemek istemişti. Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre, Hayber'e zekât memuru olarak tayin edilen bir adam, Hz. Peygamber'e kaliteli bir hurma olan cenîb hurması getirmişti. Hz. Peygamber, Hayber hurmalarının hepsinin böyle güzel olup olmadığını sormuştu. Adam, "Hayır yâ Resûlallah. Biz bütün diğer hurma çeşitlerinden iki ölçek hurma karşılığında bu hurmadan bir ölçek alıyoruz." demiş, Hz. Peygamber, *"Böyle yapmayın, ancak misli misline (eşit olarak) satın alın ya da şunu satın onun parasıyla bunu alın. Tartılan her şey böyledir."*[30] buyurmuştu. Çünkü aynı cins iki malın farklı miktarlarda ve peşin olarak veya aynı cins iki malın aynı miktarlarda fakat veresiye olarak mübadele edilmeleri hâlinde, bir taraftan diğer tarafa karşılıksız intikal eden bir fazlalık söz konusu olmaktaydı. Bu durumun gerçekleşmesinde, alışverişe konu olan malların değerlerini belirleyen ve tarafların birbirlerine fazla veya eksik vermelerini önleyen "para"nın yaygın olarak kullanılmaması da etkili oluyordu. Adına faiz denilen bu fazlalık, taraflardan birine karşılıksız ve haksız bir kazanç sağlanmasına, diğer tarafın da bu fazlalığı ödemesinden dolayı mağdur olmasına neden olmaktaydı. Bu nedenle Resûlullah (sav), taraflardan birini mağdur eden, diğer tarafın ise haksız ve karşılıksız bir kazanç elde etmesine neden olan bu fazlalığın doğduğu alışveriş biçimini yasaklamıştı. Allah'ın Elçisi, aynı cins malları farklı miktarlarda peşin olarak veya aynı miktarlarda vadeli olarak mübadele etmeleri yerine, ellerindeki malları önce paraya dönüştürmelerini, yani satmalarını, sonra da paralarla almak istedikleri malları satın almalarını istemişti.[31]

Resûlullah (sav) faize konu olabilecek peşin veya veresiye her türlü ticarî işleme dikkat çekerek, câhiliye tefeciliğinin kökünü kazımayı hedeflemişti. Bu nedenle malın malla değişimini zorlaştırarak halkın aldanmasının önüne geçilmesini, aynı cins malların miktarca farklı olarak değiş tokuş edilmesinden vazgeçilerek, bu malların para ile alınıp satılmalarını sağlamak istemişti. Böylece genellikle takas ve trampa usulüne dayanan alım satım işlemleri güçleştirilerek, Müslümanların daha sıhhatli ve hakkaniyet ölçülerine daha uygun olan para ile alım satım işlemlerine teşviki sağlanmıştı. Allah Resûlü'nün malların değişimi konusunda koyduğu ya-

30 B7350-B7351 Buhârî, İ'tisâm, 20; B2201-B2202 Buhârî, Büyû', 89.
31 M4081 Müslim, Müsâkât, 94.

saklar, alışverişe konu olan malın miktar, kalite ve vasıf itibariyle bilinir olmasını ve parayla değerinin belirlenmesini sağlayarak aldanmayı ve aldatmayı önleme gibi sebeplere dayandırılmıştı.

Allah Resûlü, insanların birbirlerine haklarının geçebileceği şüphesi uyandıran her konuda oldukça hassas davranmış, ashâbına da bu hassasiyeti aşılamıştır. Nitekim bir gün huzuruna gelerek deve satışı esnasında müşterilerinden bazen altın alıp onlara gümüş verdiğini, bazen de gümüş verip altın aldığını söyleyen sahâbîye, *"(Alışveriş esnasında) birbirinizden ayrılmadığınız sürece, aranızda ödenmemiş bir şey kalmadıysa, o günün değeri ile (birinin yerine ötekini) almanda sakınca yok."* şeklinde cevap vermiştir.[32] Resûlullah (sav), böylece değerinde yapılan alışverişlerde bir sakınca bulunmadığını belirterek, değerinin altında veya üstünde yapılan ve tarafların zararına olan alışverişlerin sakıncalı olduğuna dikkat çekmiştir.

Faiz konusunda çok titiz davranan Allah Resûlü, satıcının veya alıcının diğerini aldatarak zarara uğratmasını ve haksız kazanç elde etmesini engellemeye çalışmıştır. Zira onun getirdiği din, maddî ve mânevî her alanda insanların hakkını gasp etmeyi yasaklamıştır. Doğrudan faizle alâkalı görülmese de, ağaçtaki taze hurmanın, kuru hurmaya karşılık tahmini bir ölçüyle satılması olan müzâbene[33] satışının Resûlullah (sav) tarafından yasaklanmasında da, haksızlığa sebebiyet vermeme düşüncesi bulunmaktadır. Resûlullah (sav), *"Yaş (ham) meyveyi olgunlaşma belirtileri ortaya çıkana kadar satmayın. Yaş hurmayı da kuru hurma karşılığında satmayın."* buyurmuştur.[34] Başağındaki buğdayın hasat edilmiş buğdayla tahmini bir ölçü ile satılması olan muhâkale şeklindeki alışveriş de yasaklanmıştır.[35] Böylece tahmini satış nedeniyle veya eşit kalite ve değerde olmayan iki malın değişimi nedeniyle oluşabilecek bir haksızlığa sebebiyet vermeme düşüncesiyle Allah Resûlü (sav) faiz şüphesi olan her türlü işlemi yasaklamıştır. Bu yüzden, *"Doğuracak devenin yavrusu konusunda selem akdi yapmak (parasını önceden vererek onu sonradan satın almak) faizdir."* buyurarak alışverişte tarafların zarara girmesini engellemek istemiştir.[36]

Hatta faiz niyetiyle olmasa dahi borçlunun alacaklıya menfaat sağlaması veya hediye vermesi şeklinde gerçekleşen haksız kazançların da faize konu olabileceğini bildirmiştir. Abdullah b. Selâm'a ait olan, *"...Eğer bir kimseden alacak hakkın varsa, o da sana bir saman çöpü ağırlığında veya bir arpa tanesi ağırlığında yahut bir yonca ağırlığında bile olsa bir şey hediye ederse onu alma, çünkü o faizdir."* sözü bunu ifade etmektedir.[37] Ayrıca Allah Resûlü (sav), bir menfaat elde etmek amacıyla verilen hediye ile ribâ ka-

32 D3354 Ebû Dâvûd, Büyû', 14; T1242 Tirmizî, Büyû', 24.
33 B2185 Buhârî, Büyû', 82.
34 B2183 Buhârî, Büyû', 82.
35 B2186-B2187 Buhârî, Büyû', 82; İM2265 İbn Mâce, Ticâret, 54.
36 N4626 Nesâî, Büyû', 67.
37 B3814 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 19.

pılarından büyük bir kapının açılmış olduğunu haber vererek, hediye adı altında da olsa alınan haksız kazançların faize dönüşebileceği gerekçesiyle dikkatli davranılması gerektiğini bildirmektedir.[38]

Allah Resûlü'nün kesin bir şekilde yasakladığı, ona açılan bütün kapılara işaret ederek sakındırdığı faiz, insanların mallarına kattıkları gayri meşru bir fazlalıktır. Oysa İslâm'ın getirdiği ilkeler "hak" kavramı üzerine bina edilmiştir. Başta üzerinde hassasiyetle durulan "kul hakkı"nı hiçe sayarak, insanları aldatma yolunu açan faiz, bireysel ve toplumsal alanda âdeta felâketler zincirine neden olmaktadır. *"Bizi aldatan, bizden değildir."*[39] buyuran Allah Resûlü'nün getirdiği sevgi, şefkat, yardımlaşma, dayanışma, infak gibi değerlerin görmezden gelinmesine, zayıf ve muhtaçların sırtındaki kamburu artırarak daha da güçsüzleşmelerine, buna karşılık zenginin malına hak etmediği yeni mallar katmasına sebep olmaktadır. Bu şekilde para, mal, itibar hırsının doğurduğu bencillikle insanlar görünüşte zenginleşseler de insanî ve ahlâkî değerler yönünden fakirleşmektedirler. Sermayenin servet sahiplerinin elinde toplanmasıyla toplumda kutuplaşmalar artar ve gözle görülür bir eşitsizlik meydana gelir. Öte yandan faiz, insanları zahmetsiz ve kolay yoldan para kazanmaya sevk ederek, tembelliğe neden olmakta, üretimi yavaşlatmaktadır. Faizin yaygınlaştığı toplumda, emek sarf ederek, alın teriyle, helâl yollardan kazanma düşüncesi değer kaybetmektedir. Oysa İslâm dini, haram sayılan faiz gibi meşru olmayan uygulamalara kısıtlama getirirken, ticaret ve alışveriş gibi çok daha geniş olan helâl kazanç yollarını teşvik etmiştir.

Sevgili Peygamberimiz, yaşadığı dönemde oldukça aktüel olan ve bütün çeşitleriyle uygulanan faizi diğer tüm câhiliye âdetleri gibi kaldırmıştır. Faiz uygulamalarının canlı bir şekilde resmedildiği Hz. Peygamber döneminde ticarî hayat âdil olmayan faiz uygulamalarına sahne olmakta, insanlar tefecilerin elinde mağdur edilmekteydi. Bu tür mağduriyetler, günümüze gelene dek her asırda yaşanmış, Allah Resûlü'nün de işaret ettiği üzere, faizin hayatın her alanına bulaşmasıyla, insanların ondan sakınmalarının neredeyse imkânsız hâle geldiği dönemler yaşanmıştır.[40]

İflaslar, intiharlar, yıkılan aileler, bozulan toplumsal düzen ile faiz yalnızca malı değil, hayatı bereketsizleştirmekte, küçük kârlar uğruna dünya ve âhiret hayatını tehlikeye sokmaktadır. Dahası malını faizle haksız yoldan çoğaltmak isteyen kişi, uzun vadeli düşünüldüğünde aslında bu emeline de ulaşamamaktadır. Zira Hz. Peygamber bu konuda şu uyarıyı yapmıştır: *"Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki sonunda malı azalmasın."*[41]

[38] D3541 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 82.
[39] M283 Müslim, Îmân, 164.
[40] D3331 Ebû Dâvûd, Büyû', 3; N4460 Nesâî, Büyû', 2.
[41] İM2279 İbn Mâce, Ticâret, 58.

KAMU MALI
TÜYÜ BİTMEMİŞ YETİMİN HAKKI

عَنْ ثَوْبَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”مَنْ مَاتَ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ [ثَلاَثٍ]: الْكِبْرِ وَالْغُلُولِ وَالدَّيْنِ، دَخَلَ الْجَنَّةَ.“

Sevbân'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim şu üç şeyden uzak olarak ölürse cennete girer: Kibir, ganimet malına hainlik ve borç."

(T1572 Tirmizî, Siyer, 21; İM2412 İbn Mâce, Sadakât, 12)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنِ اسْتَعْمَلْنَاهُ عَلَى عَمَلٍ فَرَزَقْنَاهُ رِزْقًا فَمَا أَخذ بَعْد
ذَلِكَ فَهُوَ غُلُولٌ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ يَأْخُذُ أَحَدٌ شِبْرًا مِنَ الأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، إِلاَّ طَوَّقَهُ اللَّهُ إِلَى سَبْعِ
أَرَضِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ عَدِيِّ بْنِ عَمِيرَةَ الْكِنْدِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنِ اسْتَعْمَلْنَاهُ مِنْكُمْ عَلَى عَمَلٍ، فَكَتَمَنَا مِخْيَطًا فَمَا فَوْقَهُ، كَانَ غُلُولاً يَأْتِى بِهِ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: بَعَثَنِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْيَمَنِ، فَلَمَّا سِرْتُ، أَرْسَلَ فِى أَثَرِى، فَرُدِدْتُ فَقَالَ: "أَتَدْرِى لِمَ بَعَثْتُ إِلَيْكَ؟ لاَ تُصِيبَنَّ شَيْئًا بِغَيْرِ إِذْنِى فَإِنَّهُ غُلُولٌ، وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. لِهَذَا دَعَوْتُكَ، فَامْضِ لِعَمَلِكَ."

Abdullah b. Büreyde'nin, babası aracılığıyla naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kimi bir işte görevlendirip (yaptığı işin karşılığı olarak) bir ücret verdiysek, onun bu ücret dışında alacağı her şey (kamuya) hainliktir."*

(D2943 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kimse hakkı olmayan bir karış yeri bile almasın! (Alırsa) Allah, kıyamet gününde yedi kat yeri onun boynuna dolar."*

(M4136 Müslim, Müsâkât, 141; B2452 Buhârî, Mezâlim, 13)

Adî b. Amîra el-Kindî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden kimi bir işte görevlendirirsek ve o da bizden iğne (miktarı) ya da daha büyük bir şeyi gizlerse bu bir ihanet olur ve kıyamet günü onu (kendi elleriyle) getirir."*

(M4743 Müslim, İmâre, 30)

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Resûlullah (sav) beni Yemen'e gönderdi. Yola çıktığımda peşimden birini gönderip beni geri getirtti ve şöyle buyurdu: *'Sana niçin haberci gönderdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan bir şeyi alma! Zira bu ihanettir. Kim de (kamu malına) ihanet ederse kıyamet günü ihanet ettiği şey ile birlikte gelir. Seni işte bunun için geri çağırdım. Şimdi görevine gidebilirsin.'"*

(T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8)

Hicretin altıncı yılıydı. Müslümanlar türlü sıkıntılardan sonra nihayet Mekke müşrikleriyle Hudeybiye Antlaşması'nı imzalamışlar ve karşılıklı olarak silah bırakma kararı almışlardı. Sıra Müslümanlara karşı sürekli tehdit unsuru olan Hayber'e gelmişti. Fakat Hayber'in yüksek kaleleri, muhtelif savaş aletleri ve yeterli erzakları vardı. Fethedilmesi gerçekten zordu. Ancak fitne yuvası hâline gelen bu kalelerin alınması gerekiyordu. Medine'de hazırlıklar tamamlandı ve İslâm ordusu hicretin yedinci yılında Hayber'i kuşattı. Hayber, zorlu çarpışmalara tanık oldu. Nihayetinde zafer Müslümanlarındı. Müslümanlar ganimet olarak altın ve gümüş alamasalar da çeşitli mallar, yiyecek-giyecekler, hayvanlar ve hurma bahçeleri gibi verimli araziler elde ettiler. Ancak ashâbı kazanılan bu fethin ardından başka bir sınanma bekliyordu. Acaba düşman karşısında sebat gösteren nefisler, dünya malına karşı da metanetli olabilecek ve henüz pay edilmediği için ordudaki herkesin hakkı olan bu mallara karşı sabredebilecek miydi? Sevgili Peygamberimiz, mala çok düşkün olan insanoğlunun[1] bu zafiyetinin farkında olarak bir sahâbîsine şu şekilde duyuru yapmasını emretti: *"Aldığınız şey bir iğne, bir iplik bile olsa onu geri getirin. (Ganimete) ihanet, hem ayıptır, hem utanç vesilesidir, hem de kıyamet gününde kendini ateşe atmaktır."* Daha sonra, Allah Resûlü, ashâbıyla birlikte, Vâdi'l-kurâ mevkiine yöneldi ve oraya vardığında az önceki sözlerinin ne kadar isabetli olduğunu gösteren bir olay gerçekleşti. Allah Resûlü'ne hediye edilen Kerkere isimli siyahî kölesi, Hz. Peygamber'in (sav) devesinden eşyalarını indirdiği sırada, atılan serseri bir okla vurulmuştu. O esnada etrafta bulunan insanlar da onun şehit olduğunu düşünerek, *"Cennet ona mübarek olsun!"* dediler. Bu sözleri işiten Allah Resûlü, *"Hayır, nefsim elinde bulunan (Allah)a yemin ederim ki, Hayber gününde ganimetler arasından paylaşımda kendisine düşmediği hâlde aldığı bir elbise, şimdi üzerinde ateş olarak onu yakmaktadır."* buyurdu.

Resûlullah, Kerkere'nin bütün mücahidlerin çabasını hiçe sayarak herkesin hakkı olan ortak bir maldan çaldığı bir parça elbisenin, azap görmesine sebep olduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine, orada bulunan herkesi bir korku sardı. Şahit oldukları olay ve bununla ilgili olarak Allah Resûlü'nün söylemiş olduğu sözler âdeta herkesin aklını başına getirmişti.

[1] Âl-i İmrân, 3/14.

Kerkere gibi, düşünmeden ganimet malından bir veya iki ayakkabı bağı alan bir kişi de biraz utanç biraz da pişmanlık içerisinde huzura gelerek, "Yâ Resûlallah! Bunu Hayber gününde almıştım." diyebildi. Allah Resûlü de, *"İşte ateşten iki ayakkabı bağı!"* buyurarak bu davranışın vahim sonucunu dile getirdi ve ganimet gibi üzerinde kamu hakkı bulunan mallardaki haksız kazanç konusunda insanları uyarmış oldu.[2]

Müslüman olmayanlardan savaş yoluyla alınan her türlü mal, esir ve geliri ifade eden "ganimet", Allah Resûlü döneminde ve öncesinde Arap toplumunda oldukça yaygın olan bir uygulamaydı. Özellikle câhiliye döneminde kabileler arası savaşların yaygınlığı, çapulculuk ve yağmacılık gibi faaliyetleri artırmıştı. Buna bağlı olarak da, saldırganlık, soygunculuk, hırsızlık ve gasbın olağan karşılandığı İslâm öncesi Arap toplumunda bedevîler, hak ve hukuka bağlı olmaksızın yağmaladıkları ganimetlerle geçimlerini temin ediyorlardı. İslâm'ın getirdiği hükümler neticesinde, ganimetin kendisine ve ümmetine helâl kılındığını bildiren Allah Resûlü,[3] önceden yağmacılık olarak uygulanan ganimet paylaşımını yasaklayarak[4] ganimetin mahiyeti, taksimi, kapsamı konusunda yeni esaslar koydu. Böylece, o dönemin şartlarında sosyal ve ekonomik anlamda büyük öneme sahip olan ganimet kavramı, Hz. Peygamber'in adalet ve hakkaniyet ilkelerini gözeterek koyduğu esaslar çerçevesinde, kamu malı olarak değerlendirilmek suretiyle daha da önemli hâle geldi.

Müslümanlar önemli sayılabilecek miktarda mal ve esirden oluşan ilk ganimeti Bedir Savaşı'nda elde ettiler. Buna bağlı olarak önce ganimetin Allah ve Resûlü'ne ait olduğunu bildiren,[5] daha sonra da taksim edilmesini anlatan âyetler indirildi. Buna göre, ganimetin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aitti.[6] Allah Resûlü, ganimetle alâkalı bu esasları çeşitli vesilelerle ashâbına bildirmekteydi. Bir defasında kendisinin huzuruna gelerek onunla sürekli görüşme fırsatına sahip olmadıklarını, bu nedenle kendilerine açık emirler bildirilmesini isteyen bir heyete, kelime-i şehâdet, namaz, zekât ve orucun yanı sıra ganimetlerin beşte birini vergi olarak devlete vermeleri gerektiğini ifade etmişti.[7]

Dolayısıyla, İslâm ordusunun aldığı her ganimette, bu orduda savaşan askerlerle beraber, beşte bir oranında Allah Resûlü'nün ve muhtaç kimselerin de hakkı bulunuyordu. Böylece, her bir ganimet, içinde kamu malını barındırıyor demekti. Öte yandan fey gelirleri yani savaşsız olarak barış

[2] VM2/681 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 681; B6707 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 33; B3074 Buhârî, Cihâd, 190; M310 Müslim, Îmân, 183.
[3] Enfâl, 8/69; B438 Buhârî, Salât, 56.
[4] B5516 Buhârî, Sayd, 25; D2703 Ebû Dâvûd, Cihâd, 128.
[5] Enfâl, 8/1.
[6] Enfâl, 8/41.
[7] B53 Buhârî, Îmân, 40.

yoluyla elde edilen malların tamamı Hz. Peygamber'e ve muhtaç Müslümanlara pay ediliyordu. Zira Kur'an, bu malların alınmasında savaşçıların gayretlerine ihtiyaç olmadığını belirterek[8] onların Allah'a, Resûlü'ne, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara ve özellikle yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberi'ne yardım eden fakir muhacirlere ait olduğunu vahyetmişti.[9] Bunda da ganimet olarak ele geçirilen malların yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasını engelleme amacı güdülmekteydi.[10] Netice itibariyle ganimet malları, birçok kimsenin hakkı olan kamu malı konumundaydı.

Allah Resûlü, kendisine ve ailesine haram kılındığı için zekât mallarına dokunmuyor fakat Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği şekilde ganimet ve fey mallarıyla ailesinin geçimini sağlıyordu. Nitekim o, Müslümanların savaş yapmadan aldıkları Nadîroğulları'ndan elde edilen geliri ailesinin yıllık ihtiyacı için ayırır, geri kalanını da Allah yolunda yapılacak savaş için harcardı.[11] Bir keresinde Peygamberimiz, ganimet develerinin birinden bir tüy koparıp, *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki bana sizin ganimetlerinizden şu tüy kadarı bile helâl değildir. (Bana helâl olan) sadece ganimetin beşte biridir. Ama o da (neticede) size dönecektir."* diyerek kamu malı konusundaki hassasiyetini dile getiriyordu.[12]

Hz. Peygamber (sav), elde edilen bu malları muhtaçlara hemen dağıtıyor, taksim esnasında da ihtiyaç sahiplerinin özel durumlarını gözetiyordu.[13] Zira insanların ortak mücadeleyle elde ettikleri ve kamunun hakkı durumunda olan malların dağıtımının adaletli olması ve vakit geçirmeden sorumluluğun eda edilmesi esastı. Kamu malı konusunda son derece hassasiyet gösteren Allah Resûlü, dağıtılması gereken bir malın hâlâ yanında bulunuyor olmasından o kadar rahatsızlık duyuyordu ki, bu durum onu, ailesinin yanına gitmekten alıkoyabiliyordu. Nitekim bir keresinde yanındaki mallar gerekli yerlere dağıtılamadığı için Sevgili Efendimiz, Bilâl'e bu mallardan kurtulmaları gerektiğini, zira bu mallar dağıtılmadan ailesinin yanına dönemeyeceğini söylemiş, o gece mescitte gecelemiş, ertesi gün onların dağıtıldığını öğrenince de Allah kendisine sorumluluğunu yerine getirecek kadar hayat bahşettiği için tekbir getirip hamd etmişti.[14] Benzer şekilde Hz. Peygamber, Bahreyn'den gayet fazla miktarda gönderilen cizye ve haraç mallarını dağıtmış ve son kuruşu bitene kadar da başından ayrılmamıştı.[15]

[8] Haşr, 59/6.
[9] Haşr, 59/7-8.
[10] Haşr, 59/7.
[11] B2904 Buhârî, Cihâd, 80.
[12] MU983 *Muvatta'*, Cihâd, 13; D2755 Ebû Dâvûd, Cihâd, 149.
[13] D2953 Ebû Dâvûd, İmâre, 13-14.
[14] D3055 Ebû Dâvûd, İmâre, 33, 35.
[15] B3165 Buhârî, Cizye, 4.

Allah Resûlü dönemin şartları sebebiyle kamu malı konusunda önemli yere sahip olan ganimetler hakkında ashâbını her fırsatta uyarmış, bir kumandan olarak askerlerine savaşlarda ganimete hıyanet etmemelerini emretmiş,[16] hatta ganimet malına hıyaneti münafıklık alâmeti saymıştır.[17] Ganimet malına hıyanet edilmeden yapılan cihadı en faziletli amellerden biri olarak zikreden[18] Resûlullah, *"Kim şu üç şeyden uzak olarak ölürse cennete girer: Kibir, ganimet malına hainlik ve borç."*[19] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, *"Ganimete ihanet edenleri gizleyenler de onlar gibidir."*[20] buyurarak kamu malına ihanet ile bu ihaneti gizlemeyi birbirine benzetmiştir. Hz. Peygamber buna ilâveten üzerinde herkesin hakkı bulunan ganimet mallarının geçici bir süreyle de olsa kullanılıp yıpratılmasını yasaklamıştır.[21] Hz. Peygamber, toplumun hakkına hıyanet edenleri âhirette şiddetli bir azabın beklediğini haber vermiştir. Bir defasında, ashâbına kamu malına ihanet günahının büyüklüğünden bahsetmiş ve kıyamet günü hiç kimseyi boynunda meleyen bir koyun, kişneyen bir at, böğüren bir deveyle veya altın, gümüş ve ganimet elbisesi yüklenmiş olarak görmek istemediğini bildirmiş, kıyamet günü hainlik edenin aşırdığı mal boynunda olduğu hâlde haşredileceğini haber vermiştir.[22]

Ashâbını bu tür yolsuzluklara karşı her zaman uyararak onlardan da bu konuda titiz davranmalarını isteyen Allah Resûlü, Huneyn Savaşı'nda vefat eden birinin cenaze namazını ganimet malına hıyanet etmesi sebebiyle kıldırmak istememiş, gerçekten de adamın eşyalarından iki dirhem değerinde Yahudi incileri çıkmıştı.[23]

Bir defasında da Resûlullah (sav) Bilâl'e ganimetlerin toplanması için ilân yapmasını emretmişti. Üç kere yapılan ilânı duyduğu hâlde elindekini getirmeyip sonradan getiren bir adama, *"Sen artık onu âhirette getirirsin. Onu senden almayacağım."* demişti.[24] Buna ilâveten Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın haksızlıkla elde edilen ve helâl olmayan bu tür malları sadaka olarak dahi kabul etmeyeceğini bildirmişti.[25]

Allah Resûlü, ganimetlerin paylaşımında hassasiyet gösterdiği kadar, o dönemde insanların ortak kullanım alanları olan mekânlarda, taşınmaz kamu mallarında veya herhangi bir gayret gerektirmeden elde edilen su, ot ve ateşin kullanımında da bütün Müslümanların ortak olduğuna dikkat çekmekteydi.[26] Buna göre toplumun temel ihtiyaçları olan alanlar kamu mülkiyetine dâhil olmaları dolayısıyla kimse tarafından özel mülk olarak sahiplenilemezdi. Nitekim Hz. Peygamber döneminde ashâbdan Ebyaz b.

[16] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3.
[17] HM7913 İbn Hanbel, II, 293.
[18] N2527 Nesâî, Zekât, 49; DM1457 Dârimî, Salât, 135.
[19] T1572 Tirmizî, Siyer, 21; İM2412 İbn Mâce, Sadakât, 12.
[20] D2716 Ebû Dâvûd, Cihâd, 135.
[21] D2708 Ebû Dâvûd, Cihâd, 131; DM2516 Dârimî, Siyer, 47.
[22] B3073 Buhârî, Cihâd, 189; M4734 Müslim, İmâre, 24.
[23] MU984 *Muvatta'*, Cihâd, 13; D2710 Ebû Dâvûd, Cihâd, 133.
[24] D2712 Ebû Dâvûd, Cihâd, 134.
[25] M535 Müslim, Tahâret, 1.
[26] D3477 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 60; İM2472 İbn Mâce, Rühûn, 16.

Hammâl Resûlullah'tan Me'rib Tuzlası'nın kendisine verilmesini istemiş, Resûl-i Ekrem de tuzlayı ona vermişti. Bunun üzerine bir sahâbî, söz konusu tuzlanın herkes tarafından kullanıldığını söyleyerek Allah Resûlü'ne kesintisiz bir su kaynağı gibi değerli olan bir tuzlayı verdiğini hatırlatmıştı. Ardından Hz. Peygamber, Ebyaz ile yaptığı sözleşmeyi bozarak insanların ve hayvanların tuz ihtiyacını karşılayan bu tuz madeninin yerine ona başka bir yer bağışlamıştı.[27]

Kamu arazileri gibi insanların vazgeçilmez temel ihtiyaçları arasında olan ve herkesin kullanımına açık durumda bulunan doğal kaynaklardan biri de sudur. Allah Resûlü, Arabistan coğrafyasında önemli bir yere sahip olan ve kullanım hakkı sebebiyle kimi zaman tartışmaların meydana geldiği su kaynaklarında haksızlık ve kargaşayı önlemek adına birtakım kurallar getirmiştir. Nitekim Allah Resûlü su nöbetinden dolayı komşusu ile anlaşmazlığa düşen Abdullah b. Zübeyr'den hurmalığını suladıktan sonra komşusunun kullanması için suyu salıvermesini istemişti.[28]

İhtiyaç fazlası suyun kimseden esirgenemeyeceğini söyleyen Allah Resûlü,[29] bu konuda arazisi yukarıda olan kimsenin kullanımda öncelik hakkına sahip olduğunu, yukarıdaki kimsenin arazisini su ayak topuklarına varıncaya kadar suladıktan sonra suyu aşağıya salması gerektiğini ifade ederek anlaşmazlıklara çözüm getirmişti.[30]

Hz. Peygamber, insanların ortak kullanım alanları olan mekânların korunmasının üzerinde önemle durarak mescitlerin temiz tutulması konusunda ashâbını uyarmış[31] ve herkesin kullanımına açık olan suların kirletilmesini yasaklamıştır.[32] İnsanların gelip geçtiği yolların gereksiz yere işgaline izin vermemiş, kirletilmesini yasaklamış ve ashâbını yollardan insanlara eza verecek maddelerin kaldırılmasına teşvik etmiştir.[33] Öte yandan Allah Resûlü, kamu mallarını âtıl hâlde bırakmamış, onlardan istifade etmeye çalışmıştır. Efendimiz, devlete ait arazi ve madenleri onları ihya edebilecek bazı sahâbîlerine vermiş[34] ve *"Kim, sahibi olmayan bir araziyi imar ederse, o (bu yerde) daha çok hak sahibidir."* buyurarak insanları her fırsatta ölü arazileri ihya etmeye teşvik etmiştir.[35]

Resûl-i Ekrem, kamu mallarının ihyasına gösterdiği özeni onların korunması konusunda da sergilemiştir. İslâm'da her türlü gasp, yolsuzluk ve hırsızlığın yasaklanmasının yanında kamu malından çalmak, savaş ganimetlerinden haksız yolla bir şey almak, devlet malına hıyanet etmek gibi haksız fiiller İslâm hukukunda "ğulûl" kavramıyla ifade edilmiştir. Ğulûl,

[27] T1380 Tirmizî, Ahkâm, 39; D3064 Ebû Dâvûd, İmâre, 34, 36.
[28] B2361 Buhârî, Müsâkât, 7; M6112 Müslim, Fedâil, 129.
[29] İM2479 İbn Mâce, Rühûn, 19.
[30] D3639 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31; İM2481 İbn Mâce, Rühûn, 20.
[31] N724 Nesâî, Mesâcid, 30.
[32] İM328 İbn Mâce, Tahâret, 21; M655 Müslim, Tahâret, 94.
[33] B652 Buhârî, Ezân, 32; M618 Müslim, Tahâret, 68; M5648 Müslim, Selâm, 3.
[34] D3062 Ebû Dâvûd, İmâre, 34, 36.
[35] B2335 Buhârî, Muzâraat, 15.

taksim edilmeden ganimet malından çalmak anlamıyla birlikte, genel olarak yolsuzluk ve kamu malına ihanet etme mânâsını da taşımaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Kimi bir işte görevlendirip (yaptığı işin karşılığı) bir ücret verdiysek, onun bu ücret dışında alacağı her şey (kamuya) hainliktir."*[36] buyurarak, devlet görevlisinin evlenme ve ev edinme gibi bazı ihtiyaçlarının devlet bütçesinden karşılanabileceğini bildirmiş, fakat bunun dışında bütçeden haksız yere sağlanan her menfaati "kamu malına ihanet" olarak nitelendirmiştir.[37] *"Yağma da yok, ihanet de yok, hırsızlık da!"*[38] buyuran Allah Resûlü, ğulûlü yalnızca ganimet malına ihanetle sınırlandırmamış, devletin görevlendirdiği memurların elde ettikleri haksız kazançları da bu şekilde tanımlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber döneminde zekât memurluğu yapan Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye isimli şahıs, topladığı zekâtla birlikte kendisine verilen hediyeleri de getirmiş ve Allah Resûlü'ne, "Bunlar sizin, bunlar da bana hediye edilenler." demişti. Zekât memurluğu gibi oldukça hassas bir görev yapmasına rağmen bunun sorumluluğunun farkında olmayarak kendisine haksız menfaat sağlayan bu kişiye Allah Resûlü öfkelenerek şöyle buyurmuştu: *"(Bu adam bir zekât memuru olmayıp) babasının veya anasının evinde otursaydı, kendisine hediye verilir mi, verilmez mi bir baksaydı ya! Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz ondan bir şey alırsa kıyamet gününde boynunda böğüren bir deve, ya bağıran bir sığır veya meleyen bir koyunla gelecektir..."*[39] Böylece, devlet görevlilerine yaptıkları görev dolayısıyla verilen hediyeleri de ğulûl olarak nitelendiren Allah Resûlü, ashâbını bu tür haksız kazançtan sakındırmıştır.[40]

Devlet malına ihanet etmek Kur'ân-ı Kerîm tarafından da yasaklanmış ve insanlar bunun uhrevî cezasıyla ilgili olarak uyarılmıştır. *"Bir peygambere, emanete hıyanet etmek yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese –asla haksızlığa uğratılmaksızın– kazandığı tastamam verilir."*[41] âyetinin nüzul sebebiyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte, esas olarak burada bir peygamber için ihanetin düşünülemeyeceği ve her türlü haksız kazancın yasaklandığı mesajı verilmektedir. Bazı rivayetler, bu âyetin Uhud Savaşı'nda ganimet konusunda çıkan kargaşayla ilgili olarak indirildiğini bildirmekte,[42] bazıları ise Bedir Savaşı sırasında kaybolan bir eşya hakkında, münafıkların onu Hz. Peygamber'in aldığını söylemeleri üzerine indirildiğini zikretmektedir.[43] Şüphesiz, kamu hakkı konusunda son derece titiz olan Allah Resûlü'nün kamu malına ihanet etmesi düşü-

[36] D2943 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10.
[37] D2945 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10.
[38] DM2519 Dârimî, Siyer, 50.
[39] B2597 Buhârî, Hibe, 17; M4738 Müslim, İmâre, 26.
[40] HM23999 İbn Hanbel, V, 425, MA14665 Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 147.
[41] Âl-i İmrân, 3/161.
[42] AV11/4 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XI, 4-5.
[43] T3009 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; D3971 Ebû Dâvûd, Hurûf, 1.

nülemez. Ayrıca kamunun mülkü durumunda olan mallarda bütün toplumun hakkı söz konusudur ve başkalarının hakkı İslâm'da "kul hakkı" olarak tanımlanıp bunun gasbedilmesi şiddetle yasaklanmıştır. Sevgili Peygamberimiz, bu ağır yükten insanları sakındırmak amacıyla, *"Kimse hakkı olmayan bir karış yeri bile almasın! (Alırsa) Allah, kıyamet gününde yedi kat yeri onun boynuna dolar."*[44] ve *"Sizden kimi bir işte görevlendirirsek ve o da bizden iğne (miktarı) ya da daha büyük bir şeyi gizlerse bu bir ihanet olur ve kıyamet günü onu (kendi elleriyle) getirir."*[45] buyurmuştur.

Hz. Peygamber bir defasında Bakî' Mezarlığı'na uğramış, *"Yazık sana, yazık sana!"* buyurmuş, bu sözlerinin sebebini soranlara ise kabirdekilerden birinin hayattayken zekât memuru olarak görev yaptığını ancak zekât malından aşırdığı bir elbise yerine şimdi ona ateşten bir zırh giydirildiğini haber vermiştir.[46] Ashâbından özellikle yöneticilik veya zekât memurluğu gibi devlet görevinde olanları zimmetlerine haksız mal geçirmemeleri ve kamu malını suistimal etmemeleri konusunda uyaran Hz. Peygamber, Yemen'e vali olarak tayin ettiği Muâz b. Cebel yola çıktığı sırada peşinden bir haberci yollayarak Muâz'ı geri çağırmış ve ona şöyle buyurmuştur: *"Sana niçin haberci gönderdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan bir şeyi alma! Zira bu ihanettir. Kim de (kamu malına) ihanet ederse kıyamet günü ihanet ettiği şey ile birlikte gelir. Seni işte bunun için geri çağırdım. Şimdi görevine gidebilirsin."*[47]

İslâm'ın değerlerinin üzerine bina edildiği "hak" kavramı, "kul hakkı (hukûku'l-ibâd)" ve "Allah hakkı (hukûkullâh)" olarak sınıflandırılmış ve kamu hakkı, hukûkullâh kapsamında değerlendirilmiştir. Kamu yarar ve düzeninin gerçekleşmesi, toplumun huzurlu ve düzenli bir hayata sahip olması bu haklara riayeti gerektirir. Toplumun her ferdinin üzerinde hak sahibi olduğu kamu malları, topluma ait mekânlar, araç ve gereçler, gelirler, doğal kaynaklar gibi oldukça geniş bir alana sahiptir ve tüm bunların titizlikle korunması gerekir. Ancak toplum, ahlâkî değerlere duyarsızlaştığında, insanlar helâl haram dengesine dikkat etmediklerinde ve hak kavramı önemini yitirdiğinde kamu malına hıyanet kaçınılmaz hâle gelmektedir. Pek çok çeşidiyle yolsuzluk çoğalmakta, devletin malını yemek doğal sayılmakta, hatta buna dikkat edenler hor görülerek kınanmaktadırlar. Kamu malından kaçırılan her şey ganimet olarak algılanmakta ve su, elektrik, vergi gibi her türlü kaçakçılık mubah görülmektedir. Kimi zaman kamu malına en çok hassasiyet göstermesi gereken devlet görevlileri halkın

[44] M4136 Müslim, Müsâkât, 141; B2452 Buhârî, Mezâlim, 13.
[45] M4743 Müslim, İmâre, 30.
[46] N863 Nesâî, İmâmet, 58.
[47] T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8.

hizmetinde olduklarını unutarak küçük menfaatler uğruna emek ve alın terini hiçe saymakta, toplumdaki yetimin hakkını gasp edebilmektedir.

Görevlilerin bulundukları makamı istismar etmek suretiyle devlet imkânlarını şahısları adına kullanmaları, hak edilmeyen maaşlar, kamu malında yapılan israflar günümüzde en çok karşılaşılan durumlar arasındadır. Kamu malına hıyanet eden kişi, ucuz çıkarlar sağlarken, insanî ve ahlâkî değerlerini kaybetmektedir. Böyle bir toplumda ise ne kamu hizmeti lâyıkıyla gerçekleşir ne de insanlar birbirlerine güvenerek huzurlu bir hayata sahip olurlar. Oysa kamu malı emanettir ve bu emanete hıyanet etmek, kişiyi hem dünyada hem de âhirette ağır bir vebal altına sokmaktadır. İslâm ise insanın boynuna yüklenen bu ağır vebalin onu dünyada ve âhirette zor durumda bırakacağı konusunda uyarmaktadır. Allah Teâlâ, kullarını helâl ve temiz olan rızıklara yönlendirip[48] onlara mallarını haksız sebeplerle ve haram yollarla yememeleri uyarısı yaparken,[49] Resûlullah da ümmetine rızık konusunda mutedil olup yasak yollara başvurmamaları konusunda şöyle seslenmektedir:

"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkı –geç de olsa– elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haramdan sakının!"[50]

[48] Mâide, 5/88; Enfâl, 8/69.
[49] Bakara, 2/188.
[50] İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2.

RÜŞVET
ALAN DA VEREN DE YANACAKTIR!

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَنْ شَفَعَ لأَخِيهِ بِشَفَاعَةٍ فَأَهْدَى لَهُ هَدِيَّةً عَلَيْهَا فَقَبِلَهَا فَقَدْ أَتَى بَابًا عَظِيمًا مِنْ أَبْوَابِ الرِّبَا."

Ebû Ümâme'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir kardeşi için aracı olur, kardeşi bunun karşılığında kendisine bir hediye sunar, o da bunu kabul ederse, faiz kapılarından büyük bir kapıyı aralamış olur."*

(D3541 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 82; HM22606 İbn Hanbel, V, 261)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اَلرَّاشِى وَالْمُرْتَشِى فِى الْحُكْمِ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الرَّاشِى وَالْمُرْتَشِى."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِى الطَّلَبِ. فَإِنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَوْفِيَ رِزْقَهَا، وَإِنْ أَبْطَأَ عَنْهَا. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِى الطَّلَبِ. خُذُوا مَا حَلَّ، وَدَعُوا مَا حَرُمَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَأْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لاَ يُبَالِى الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، أَمِنَ الْحَلاَلِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ؟"

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) mahkemede görüşülecek bir konu/dava için rüşvet verene de alana da lânet etmiştir."

(T1336 Tirmizî, Ahkâm, 9)

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın lâneti, rüşvet verenin ve rüşvet alanın üzerinedir."*

(İM2313 İbn Mâce, Ahkâm, 2)

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Zira hiç kimse, rızkını elde etmeden ölmeyecektir, gecikse bile (rızkına kavuşacaktır). Allah'tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin."*

(İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar öyle bir zamana erişecek ki, kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*

(B2059 Buhârî, Büyû', 7)

Peygamber Efendimiz, Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye'yi, inananların mallarından fakirler için ayırdıkları payı toplamak üzere görevlendirmişti. Kimin ne kadar zekât vermesi gerektiğini hesaplayarak toplayacak, sonra da dağıtılmak üzere Allah Resûlü'ne getirecekti. Zor bir işti bu. Kimseyi incitmeyecek, insanların mallarından en değerli kısmı zekât olarak alıp da huzursuzluk yaşamalarına sebebiyet vermeyecekti. Görevli, zekât mallarını tahsil edip geldiğinde, topladıklarını huzura getirerek, *"Bu sizin payınız. Bunlar da bana hediye olarak verilenler."* demiş ve kendi kucağına bırakılan hediyeleri göstermişti. Bunun üzerine öfkelenmişti Resûlullah. Kalkıp topluluğa hitaben bir konuşma yapma ihtiyacı hissedecek kadar durumu vahim bulmuştu. Şöyle buyurdu: *"Babasının veya anasının evinde otursaydı, bu adama o hediyeler verilir miydi, yoksa verilmez miydi bir baksın! Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki herhangi bir kişi, zekât malından haksız bir şey alırsa, kıyamet gününde çaldığı o malı boynunda yüklenerek getirir. Çaldığı bir deve ise inleyip bağırarak, eğer sığır ise böğürerek, koyun ise meleyerek getirilir."* Sonra ellerini kaldırdı Allah'ın Resûlü. Ve uyarısının ne denli önemli olduğunu hissettirircesine üç defa, *"Yâ Rabbi! Emirlerini tebliğ ettim mi?"* dedi.[1]

Sevgili Peygamberimizin, İbnü'l-Lütbiyye için söylemiş olduğu bu sözler çok önemli uyarılar içermekteydi. İbnü'l-Lütbiyye, o dönemde zekât memurluğu gibi önemli ve hassas bir görev yapmaktaydı ve konumu gereği çok titiz davranmak zorundaydı. Taşıdığı sorumluluğun farkında olmayan İbnü'l-Lütbiyye'ye Hz. Peygamber'in (sav) uyarısı ise oldukça dikkat çekiciydi. Zira sahip olduğu mevki, bu malların alınmasını meşrulaştırmıyordu. Allah Resûlü, gerek zekât memurlarını gerekse diğer görevlileri aldıkları hediyeler konusunda uyarmıştı. Bu tür hediyeleri devlete ve ganimet malına hıyanet olarak nitelendirmiş,[2] devlet görevlilerini kendi nüfuzlarından yararlanarak çıkar sağlama anlamına gelebilecek her türlü davranıştan, yani rüşvetten kesin bir dille men etmişti.[3]

Hediye adı altında sunulan rüşveti yasaklayan Peygamber Efendimizin bu tavrı, kuşkusuz samimi niyetlerle, çıkar gözetmeksizin, gönülden verilen hediyeleri kapsamıyordu. O, hayatı boyunca defalarca hediye vererek[4] ya da kabul ederek[5] Müslümanlar arasında muhabbeti artıran yollar-

[1] B2597 Buhârî, Hibe, 17; M4738 Müslim, İmâre, 26.
[2] HM23999 İbn Hanbel, V, 425; MA14665 Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 147.
[3] B7174 Buhârî, Ahkâm, 24.
[4] M5948 Müslim, Fedâil, 11.
[5] B2585 Buhârî, Hibe, 11.

dan birini bize göstermiş, aynı zamanda sözleriyle de bizi sevdiklerimizle hediyeleşmeye teşvik etmişti.[6] Ancak bu ahlâkî davranışın, niyetlerin farklılığıyla birlikte hemen şekil ve hüküm değiştireceği de kesindir. Hediye, yalnızca sevgi ve iyi niyetten kaynaklanıyor, karşılığında bir menfaat gözetilmeden sunuluyorsa hediyedir. Aksi takdirde bu ikram, tavsiye edilen bir davranış olan "hediyeleşme" çerçevesinde kalmayıp dinimizce açıkça yasaklanan rüşvet kapsamına girer. Allah Resûlü, bir bağışın hediye mi yoksa rüşvet mi olduğunu ayırt etmek üzere bir ölçü belirlemiştir. Buna göre eğer hediye kişinin bulunduğu görev sebebiyle verilmişse ve kişi görevde olmadığı takdirde bu hediyeyi alamayacaksa, bu tür bağışlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira böyle bir hediye haram mal kapsamına girebileceğinden dolayı kıyamet gününde sahibini zor durumda bırakabilir.[7] Ayrıca hediye kisvesiyle de olsa rüşvet veren ve alan arasında karşılıklı menfaate dayanan, devamı muhtemel bir ilişki başlar. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Kim bir kardeşi için aracı olur, kardeşi bunun karşılığında kendisine bir hediye sunar, o da bunu kabul ederse, faiz kapılarından büyük bir kapıyı aralamış olur."*[8] uyarısında bulunmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz, vefatına az bir zaman kala, Veda Hutbesi'nde ümmetini rüşvet ve hediye ayrımının farkında olmaları konusunda da uyarmıştır. Devletin verdiği tahsisatın maaş olduğu müddetçe alınması gerektiğini söyleyerek, siyasî ve benzeri emeller karşılığında verilir hâle gelince kabul edilmesini yasaklamıştır.[9] Efendimizin ifadeleri, normal şartlar altında erdem sayılan bir davranışın niyete göre nasıl başkalaşabileceğini göstermesi açısından manidardır. Rüşvet, maddî veya mânevî olarak haksız bir kazanç sağlamak amacıyla, yetki sahibi bir insana teklif edilen menfaattir. Kişi, böylece sahip olduğu yetkiyi kötüye kullanarak, para, mal veya hediye şeklinde elde edilen haksız kazanç ile onu temin edenin lehine davranır. *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile haram yollardan yemek için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) (rüşvet olarak) vermeyin."*[10] âyeti ile haksız menfaat elde etmek amacıyla yetkili insanlara rüşvet teklif etmenin "haramlığı" kesin biçimde bildirilmiştir. Helâl ve meşru yollar varken başkasının hakkını haram yollardan gasp etmek suretiyle elde edilen kazancın hiçbir yararı olmayacağı açıktır. Zira artık onda başkalarının hakkı vardır ve "kul hakkı ihlâli" Allah Resûlü'nün en çok sakındığı ve sakındırdığı durumlardan biridir. O, *"...Ben Allah'a üzerimde hiç kimsenin*

[6] T2130 Tirmizî, Velâ, 6.
[7] B2597 Buhârî, Hibe, 17.
[8] D3541 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 82; HM22606 İbn Hanbel, V, 261.
[9] D2958 Ebû Dâvûd, Harâc, 16-17.
[10] Bakara, 2/188.

hakkı olmadan ulaşmayı umarım."[11] şeklindeki duasıyla kul hakkı konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Rüşvet, İslâm dininin genel ilkeleriyle taban tabana zıttır. Çünkü rüşveti veren kişi hak etmediği bir menfaat elde ederken, rüşveti alan kimse de görevini kötüye kullanmış ve kendisine verilen emanete hıyanet etmiş olmaktadır. Kişiye verilen görev aslında kendisine ait olan bir şey değil sadece belli süreliğine verilmiş bir emanettir. Müminin emanetlere karşı göstermesi gereken hassas tavır ise dinimiz tarafından net bir şekilde bildirilmiştir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin özelliklerinden bahsederken, *"Onlar emanetlere ve verdikleri sözlere riayet ederler."*[12] buyurmakta, Peygamber Efendimiz de emanete hıyanetin münafıkların alâmeti olduğunu belirterek[13] müminlere asla yakışmayacağını açıkça bildirmektedir. Rüşvette emanete hıyanet söz konusudur. Rüşvet vasıtasıyla, mevki ve makamlara yeterli donanıma sahip olan ehil insanlar değil de ehliyet ve liyakat vasfı bulunmayan kişiler getirilebilmektedir. Bu durum Allah Teâlâ'nın ilâhî mesajına da ters düşmektedir: *"Allah size, emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."*[14]

Peygamberimizin hayatına baktığımızda risâletle görevlendirildiği ilk yıllardan itibaren rüşvetle ve görevi kötüye kullanmakla mücadele ettiğini görüyoruz. Rabbinden aldığı o kutsal emanete hıyanet etmesi için kendisine de çeşitli rüşvet teklifleri sunulmuştu. O ise omuzlarında en ağır sorumluluklardan birini taşıdığının farkındaydı. Onun bu yaklaşımı sayesinde câhiliye dönemi saadet asrına dönüşecek, onun bu yaklaşımı sayesinde güçsüzler güç bulacak, onun bu yaklaşımı sayesinde insan ilk yaratıldığı hâle Kur'an'ın ifadesiyle "ahsen-i takvîm"e[15] yani "en güzel hâl"ine geri dönecekti

Büyük idealleri gerçekleştirmek üzere görevlendirilen Allah Resûlü'nün varlığı, tebliği, çabaları bazı kimselerin işine gelmiyordu. Çünkü uzun yıllardan beri sorgulamadan uygulayageldikleri alışkanlıkları, kazandıkları menfaatleri, kurulu düzenleri vardı. Oysa Efendimizin çağrısı tam da bu alışkanlıklarını değiştirmeleri yönündeydi. Hayatlarını baştan aşağı değiştirmeyi hedefleyen bu elçiyi susturmak için ellerinden gelen bütün yolları denediler. Hakaret, baskı, şiddet, ambargo... Çare bulamayınca karşı konulamaz olduğunu düşündükleri çok cazip bir teklif geldi akıllarına: rüşvet vermek! Dünyada nimet adına akıllarına gelen her şeyi bu kutsal ema-

[11] D3450 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 49.
[12] Mü'minûn, 23/8.
[13] M212 Müslim, Îmân, 108.
[14] Nisâ, 4/58.
[15] Tîn 95/4.

netçiye sunup onun görevinden vazgeçmesini sağlayacaklardı. Anlaşmak üzere amcası Ebû Tâlib'den aracılık yapmasını istediler. Ancak Resûlullah oldukça cazip görünen bu teklifler karşısında şu tarihî cevabı vermişti: *"Amca, vallahi bu dini terk etmem için sağ elime güneşi, sol elime ayı verseler, Allah onu üstün kılana ya da ben bu uğurda helâk olana kadar bu dinden vazgeçmem."*[16] Bu cevapla Peygamberimiz, inanç sistemleri tanrılarıyla ilişkilerini düzenleyen aracı putların varlığına dayanan, dünyevî işlerini de çeşitli aracılar vasıtasıyla görmeye alışkın olan müşrikleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Allah Resûlü, onların rüşvet tekliflerini tamamen reddederek bu görevden hiçbir surette vazgeçmeyeceğini göstermişti. Burada görevin ağırlığı ve önemi kadar bu görevi üstlenen elçinin üstün ahlâkı da dikkat çekmekteydi. İnsan, her türlü teklifi elinin tersiyle itip, sorumluluğunun gereğini eksiksiz bir biçimde yerine getirmeliydi.

Peygamberimizin gerek örnekliği gerekse sözlü uyarıları sonucunda sahâbîler rüşvet konusunda oldukça titiz davranmış ve bu günahtan uzak durmuşlardır. Peygamber Efendimiz, Abdullah b. Revâha'yı Müslümanlara ait olan yaş hurmanın miktarını tahmin etmek üzere Hayber'e gönderdiğinde o, Resûlullah'ın yüzünü ağartmıştır. Yahudiler, Müslümanlara daha az pay vermek istemişler ve kadınlarının değerli süs eşyalarından Peygamberimizin memuruna takdim ederek; "Bu senin. Bizim işimizi zorlaştırma ve bizim lehimize davran." demişlerdir. Ancak Abdullah b. Revâha, "Ey Yahudi topluluğu! Allah'a yemin ederim ki siz benim gözümde Allah'ın yarattıkları arasında en hoşlanmadığım kimselersiniz. Ama bu beni size karşı haksızlık yapmaya sevk etmeyecektir. Bana vermek istediğiniz rüşvete gelince, o kesin olarak bize haramdır. Biz onu yemeyiz." demiştir. Bunun üzerine onlar da "Yer ve gökler işte böylece ayakta durur." diyerek aslında onun davranışının doğru olduğunu itiraf etmişlerdir.[17] Allah Resûlü'nün elçisi de kendisini görevlendiren o yüce makam gibi davranmış, teklif edilen rüşveti elinin tersiyle itmiştir.

Sadece Abdullah b. Revâha değil, Peygamberimizin yakın dostu Hz. Ömer de aynı duyarlılığa sahipti; adalet her şartta sağlanmalıydı. Her sene Hz. Ömer'e deve budu hediye getiren bir adam bir defasında davasının halledilmesi için Hz. Ömer'e gelerek, *"Ey Ömer! Bu adamla benim aramda öyle bir hüküm ver ki etin kemikten ayrıldığı gibi bizim davamız da hallolsun."* demişti. Aklınca, halifeye o güne kadar getirdiği hediyeleri hatırlatıyor, onların hatırına işini tatlıya bağlamasını istiyor, kendisini

[16] HS2/101 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 101; BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.
[17] MU1392 *Muvatta'*, Musâkât, 1.

haklı çıkarması gerektiğini ima ediyordu. Bunun üzerine Halife Ömer, memurlarına, “Hediye kabul etmeyin! Çünkü bu rüşvettir.” şeklinde yazılı bir uyarı göndermişti.[18]

Masumiyet kisvesiyle, çeşitli isimlerle hâkimlere sunulan ikramların, hâkimin hükmünü etkilemek üzere verilmiş birer rüşvet olduğu açıktır. Hz. Peygamber, hüküm verilecek bir konuda rüşvet alana da verene de lânet etmiştir.[19] Başta Peygamberimiz, ardından da Raşit Halifeler tarafından Müslümanlar bu büyük günah hakkında uyarılmıştır. Zira başlı başına bir hastalık olan ve toplumun düzenini bozan rüşvetin özellikle adlî makamlarda bulunan hâkimlere bulaşması hâlinde toplum temelinden sarsılacaktır. Hâkimlere verilen rüşvet ve rüşvet sonucunda hâkimlerce verilen adaletsiz hüküm, haklının haksız duruma düşmesine ve hak etmediği cezayı almasına, haksızın da işlediği suça rağmen suçsuz muamelesi görmesine neden olacaktır. Bu, toplum için büyük bir yara demektir. Çünkü neticede adalet sarsılacak, bireylerin adalete güveni kalmayacaktır. Yalnız hukukî değil, dinî, ahlâkî ve vicdanî yönden de yasaklanan rüşvetin, haram olduğu âlimler tarafından açıkça ifade edilmiştir.[20]

Rüşvet yalnızca bireyi değil, tüm toplumu ilgilendiren bir hastalıktır. Çünkü tek başına işlenmesi mümkün olmayan bir suçtur. Rüşvette bir alan, bir de veren kimse vardır ki ikisi de toplumdaki yozlaşmanın göstergesidir. Veren vermemeli, o teklif etse bile karşısındaki almamalıdır. Zira Allah Resûlü, *“Allah’ın lâneti, rüşvet verenin ve rüşvet alanın üzerinedir.”*[21] buyurmuştur. Rüşvet veren kimse kanunlara göre hak etmediği bir şeyi haksız yoldan elde etmek arzusundadır ve bu yaptığı haramdır. Kişi helâl yollarla, alnının teri ve elinin emeğiyle bir şeye ulaşabiliyorsa ulaşır. Aksi takdirde kanun dışı yollara başvurma hakkı yoktur. Mal, mevki, menfaat hırsı ile hak etmediğini ve hep daha fazlasını isteyen insanların başvurduğu rüşvet, esasında Allah Resûlü’nün teşvik ettiği helâl kazanç ilkelerine tamamen terstir. Zira o, *“Hiç kimse kendi el emeğinin kazancından daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir...”*[22] buyurmaktadır. Bununla birlikte, Peygamberimiz (sav) kazancın çok olmasına değil, helâl olmasına dikkat çekmektedir: Câbir b. Abdullah’tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Ey insanlar! Allah’tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Zira hiç kimse, rızkını elde etmeden ölmeyecektir, gecikse bile (rızkına kavuşacaktır). Allah’tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin.”*[23]

[18] BS21062 Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 233.
[19] T1336 Tirmizî, Ahkâm, 9; D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ’ (Akdiye), 4.
[20] N5668 Nesâî, Eşribe, 43.
[21] İM2313 İbn Mâce, Ahkâm, 2.
[22] B2072 Buhârî, Büyû’, 15.
[23] İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2.

Rüşvet alan kimse, sorumluluğunu yerine getirmeyen kimsedir. Rüşvet yoluyla görevini kötüye kullanmakta, hem rüşvet vereni hem de kendisini haram yoldan doyurmaktadır. İnsanlar arasında adaletsiz bir uygulamaya imza atmakta, haklıyı haksız duruma düşürdüğü gibi, haksızı da haklı konumuna yükseltmektedir.

Pek çok kötülüğü içinde barındıran rüşvet, toplumsal düzenin sarsıldığının ve değerlerin kaybolduğunun acı bir göstergesidir. Rüşvetin yaygın olduğu toplumlarda öncelikle yetkili olan insanların bozulduğu görülmektedir ki bu, toplum için bir faciadır. Çünkü eğitim ve kültür seviyesi yüksek olan, önemli makam ve mevkileri işgal eden bireyler rüşveti kabul ediyor ve ona göre hüküm veriyorsa korkulması gereken bir durum vardır. Allah Resûlü'nün rüşvetin ortaya çıktığı toplumların maruz kalacağını haber verdiği korku bu olsa gerektir.[24]

Rüşvetin geçer akçe olduğu toplumlarda öncelikle bireyler, kendilerini geliştirmek, başarmak, çalışarak öne geçmek konusunda ümitlerini kaybederler. Çalışsalar ve başarsalar da hak ettikleri yere ulaşamayacaklarını düşünürler. Bir süre sonra onlar da rüşvete sıcak bakmaya hatta başvurmaya yönelirler. Yani toplumun herhangi bir biriminde rüşvet uygulaması başlamışsa bu, bulaşıcı bir hastalık gibi toplumun her alanına yayılacak, buna bağlı olarak haksız kazanç, görevi kötüye kullanma, geleceğe dair ümitsizlik ve pek çok olumsuzluk toplumu çepeçevre kuşatacaktır. Zamanla haksız kazanç normal görülmeye başlanacaktır. Fert ve toplum için bir felâket olan rüşvetin hayatın her alanına yayılması ve Müslüman toplumlardaki uygulamaları maalesef Hz. Peygamber'in bu konudaki endişesini doğrular niteliktedir: *"İnsanlar öyle bir zamana erişecek ki kişi, malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*[25]

İşte Peygamberimiz, rüşveti alanın, verenin[26] ve buna aracılık edenin[27] lânetlendiğini belirtirken bu denli tehlikeli bir felâkete dikkat çekmiştir. Hak, hukuk ve adaleti yok sayarak toplumdaki güven, birlik ve beraberlik duygularını körelten rüşvet, başlı başına bir zulümdür. Bunu önlemenin yolu ise insanın dünyevî hırslarına gem vurarak dinî ve ahlâkî yönden kendisini olgunlaştırmasıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, bir oyun ve eğlence olan dünyadaki az bir menfaat karşılığında ebedî olan âhiret hayatı kaybedilmektedir.[28]

[24] HM17976 İbn Hanbel, IV, 205.
[25] B2059 Buhârî, Büyû', 7.
[26] D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 4; T1337 Tirmizî, Ahkâm, 9.
[27] HM22762 İbn Hanbel, V, 279.
[28] Ankebût, 29/64.

KARABORSACILIK
ZOR ZAMANLARIN İSTİSMARI

كَانَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ يُحَدِّثُ؛ أَنَّ مَعْمَرًا قَالَ:
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنِ احْتَكَرَ فَهُوَ خَاطِئٌ."

Saîd b. Müseyyeb'in, Ma'mer (b. Abdullah) aracılığıyla naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Karaborsacılık yapan kimse günahkâr olur."
(M4122 Müslim, Müsâkât, 129)

ثَقُلَ مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ فَدَخَلَ إِلَيْهِ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادٍ يَعُودُهُ... قَالَ: اسْمَعْ يَا عُبَيْدَ اللَّهِ، حَتَّى أُحَدِّثَكَ شَيْئًا لَمْ أَسْمَعْهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَرَّةً وَلَا مَرَّتَيْنِ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَسْعَارِ الْمُسْلِمِينَ لِيُغْلِيَهُ عَلَيْهِمْ، فَإِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ، تَبَارَكَ وَتَعَالَى، أَنْ يُقْعِدَهُ بِعُظْمٍ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ : "مَنِ احْتَكَرَ طَعَامًا أَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَقَدْ بَرِئَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَبَرِئَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْهُ، وَأَيُّمَا أَهْلُ عَرْصَةٍ أَصْبَحَ فِيهِمْ امْرُؤٌ جَائِعٌ، فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُمْ ذِمَّةُ اللَّهِ تَعَالَى."

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ."

Ma'kil b. Yesâr'ın hastalığı ağırlaştığında Ubeydullah b. Ziyâd onu ziyaret etmişti... (Ma'kil) dedi ki: "Dinle, ey Ubeydullah! Sana Resûlullah'tan (sav) sadece bir ya da iki kere işitmediğim (daha fazla duyduğum) bir söz söyleyeceğim. Resûlullah'ı şöyle derken işittim: *'Fiyatları artırmak için Müslümanların fiyatlarına (piyasalarına) müdahale eden kişiyi, Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde büyük bir ateşe oturtması haktır.'*"

(HM20579 İbn Hanbel, V, 28)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir yiyecek maddesini kırk gün saklarsa, o kişi Allah Teâlâ'dan uzaklaştığı gibi, Allah Teâlâ da ondan uzaklaşır. Bir bölgenin insanları, aralarında aç bir kimse varken sabahlar iseler, Allah Teâlâ'nın himayesi onlardan uzak olur."*

(HM4880 İbn Hanbel, II, 32)

Ömer b. Hattâb'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karaborsaya düşüren ise lânetlenir."*

(İM2153 İbn Mâce, Ticâret, 6)

Halife Hz. Ömer bir gün mescide gitmek üzere dışarı çıkmıştı. Yürürken yol kenarına yayılmış duran bol miktarda yiyecek maddesi gördü. "Bunlar nedir?" diye çevresindeki insanlara sordu. Onlar da satılmak üzere dışarıdan getirildiğini söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Allah bu yiyeceklere ve bunları getirenlere bereket ihsan etsin." diye dua etti. Orada bulunanlar, "Ey müminlerin emîri, (sen bunlara dua ediyorsun ama) sahipleri bu malları karaborsaya düşürdüler." diyerek Hz. Ömer'e şikayette bulundular. Hz. Ömer, "Bunları karaborsaya düşürenler kim?" diye sordu. "Osman'ın azatlı kölesi Ferruh ile senin azatlı kölen falanca kişi." cevabını verdiler. Bunun üzerine Halife Ömer (ra) haber gönderip ikisini de çağırttı ve onlara Müslümanların yiyeceklerini stok etmelerinin sebebini sordu. "Ey müminlerin emîri, kendi mallarımızı alıp satıyoruz." cevabını alınca Hz. Ömer, "Hz. Peygamber'in, *'Müslümanların yiyeceğini stoklayıp karaborsaya düşürenleri Allah ya iflasla ya da cüzzamla cezalandırır.'* dediğini işittim." diyerek yaptıklarının yanlış olduğu söyleyip bu konuda onları uyardı.

Halife Hz. Ömer'in uyarısı Hz. Osman'ın azatlısı Ferruh'u etkilemişti. Hatasını anlayan Ferruh, "Ey müminlerin emîri, Allah'a ve sana söz veriyorum, bundan sonra asla yiyecek konusunda böyle bir şey yapmayacağım." diyerek tevbe etti. Hz. Ömer'in azatlısı ise, "Kendi mallarımızı alıp satıyoruz!" diyerek itirazını sürdürdü. Dolayısıyla sahip olduğu yiyecekleri karaborsada satma düşüncesinden vazgeçmedi. Hadisin râvilerinden Ebû Yahyâ, bu şahsı daha sonra cüzzamlı bir hâlde gördüğünü kaydetmiştir.

İnsanların ihtiyacı olan ticaret mallarını toplayıp stoklayarak pahalanmasını beklemek ve bu gayeyle piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelen karaborsacılık, dinin genel ahlâkî ilkelerine ters düşen bir davranıştır. Zorunlu ihtiyaç maddelerini belli bir süre elinde tutarak veya piyasadan çekerek fiyatı iyice yükseltip daha sonra istediği fiyattan satmak suretiyle insanların sırtından kolay ve yüksek kazanç elde etmek, onlara bir nevi zulmetmektir. Ticarî ve ahlâkî yapının bozulmasına neden olabilecek bu bencilce ve zalimce davranış, insanların mallarını kendi aralarında haksız ve bâtıl yollarla yemelerini yasaklayan Yüce Allah'ın katında kesinlikle makbul değildir. Bu anlamda Sevgili Peygamberimizin, *"Karaborsacılık yapan kimse günahkâr olur."*[1] hadisi, insanlara zulmederek onların sırtından haksız kazanç elde eden kimselere yönelik ciddi bir uyarıdır.

[1] M4122 Müslim, Müsâkât, 129.

Karaborsacılık yaparak insanları mağdur etmenin ne denli kötü olduğunu doğrudan Allah Resûlü'nden öğrenen sahâbîlerden biri de hicretin altıncı yılında Hudeybiye'de Rıdvan Biati'ne katılmış olan Ma'kil b. Yesâr idi. Rahatsızlığı iyice artınca kendisini ziyarete gelen Ubeydullah b. Ziyâd'a şöyle demişti: "Dinle, ey Ubeydullah! Sana Resûlullah'tan (sav) sadece bir ya da iki kere işitmediğim (daha fazla duyduğum) bir söz söyleyeceğim. Resûlullah'ı şöyle derken işittim: *'Fiyatları artırmak için Müslümanların fiyatlarına (piyasalarına) müdahale eden kişiyi Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde büyük bir ateşe oturtması haktır.'"*[2]

Allah Resûlü'nün genel tavrı piyasalara müdahale edilmemesi yönünde idi. Bir gün bazı sahâbîlerin kendisine gelerek, "Fiyatlar çok arttı, ücretleri bizim için siz belirleseniz." demeleri üzerine, fiyatların Allah'ın takdiri doğrultusunda şekillendiğini, vermeyip kısanın da çok verenin de rızıklandıranın da Allah Teâlâ olduğunu belirtmişti. Ardından da *"Ben, hiçbirinizin kendisine yaptığım bir haksızlıktan dolayı kan veya mal konusunda benden alacaklı olmayacağı bir hâlde Allah'a kavuşmayı dilerim."*[3] buyurarak piyasaya müdahale edilmemesi gerektiğini ve fiyatların piyasa şartlarına göre belirlenmesi gerektiğini tavsiye etmişti. Bu noktada Peygamberimizin karaborsacılık yaparak fiyatları şişiren ve insanların malını haksız yere gasp etmek isteyenler için şöyle buyurduğunu hatırlamak gerekir: *"Kim bir yiyecek maddesini kırk gün saklarsa, o kimse Allah Teâlâ'dan uzaklaştığı gibi, Allah Teâlâ da ondan uzaklaşır. Bir bölgenin insanları, aralarında aç bir kimse varken sabahlar iseler Allah Teâlâ'nın himayesi onlardan uzak olur."*[4] Hadiste halkın ihtiyacı olan gıda maddesinin kırk gün süreyle stoklanıp piyasaya sürülmesi karaborsacılık olarak değerlendirilmektedir. Ancak İslâm bilginleri karaborsacılığın sadece gıda maddeleriyle sınırlı olup olmadığı ve stok süresi hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İhtilâflar bir tarafa bırakılacak olursa, herhangi bir ticarî malı stoklayıp daha sonra satmanın karaborsacılık olarak değerlendirilmesi için söz konusu malın toplumun zorunlu bir ihtiyacı olması ve piyasaya arz edilmediği takdirde toplum hayatını olumsuz etkilemesi gerekir. Bu çerçevede hadiste geçtiği gibi stoklamanın "kırk gün" ile kayıtlanması insanlara zarar verecek kadar bir süreyi ifade etmektedir. Dolayısıyla burada esas olan, insanların sıkıntıya sokulmasıdır ve bu zaman kırk gün olabileceği gibi, kırk saat hatta daha kısa bir süre de olabilir.

Bir üreticinin kendi ürününü bekletip piyasaya hemen sürmemesi yahut bir ithalatçının arz fazlası bir malı gelecekteki talepleri karşılamak

[2] HM20579 İbn Hanbel, V, 28.
[3] D3451 Ebû Dâvûd, Büyu' (İcâre), 49.
[4] HM4880 İbn Hanbel II, 32.

için depolaması ise karaborsacılık olarak nitelendirilmez. Yine bolluk ve ucuzluk zamanlarında mal stoklamanın herhangi bir sakıncası yoktur. Dolayısıyla bir malın karaborsacılık yoluyla satılıp satılmadığını belirlemede toplumsal şartları dikkate alarak o malın zorunlu ihtiyaç olup olmadığını tespit etmek büyük önem taşır.

Ticaretle uğraşan kişi, servet kazanmanın yanı sıra toplumsal bir görev de ifa etmektedir. Zira tüccar, insanlara ihtiyacı olan maddeleri temin etmektedir. Bu sebeple yaptığı iş kendisine servet kazandırdığı gibi sevap da kazandırmaktadır. Sevgili Peygamberimizin zorunlu bir ihtiyaca insanların ulaşmasını kolaylaştırmayı, ihtiyaç sahiplerine o malın tamamını sadaka olarak vermekle eşdeğer görmesi, ticaret yapanların aynı zamanda sadaka sevabı kazandıklarını haber veren hoş bir müjdedir. Yine Allah Elçisi'nin, *"İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karaborsaya düşüren ise lânetlenir."*[5] buyruğu bu önemli görevi yerine getirenlerin hem maddî hem de mânevî açıdan kazançlı olacaklarını, aksi davranış sergileyenlerin ise maddî açıdan kazançlı çıkmış gibi görünseler de mânevî açıdan ziyana uğrayacaklarını haber vermektedir.

Aslında ticaretle uğraşan kişinin sürekli kâr sağlamak için çalışması da normal bir davranış olarak görülmelidir. Ancak çok kazanmayı tek hedef hâline getirmek ve kârına kâr katabilmek için haksız kazanç yollarına başvurmak topluma zarar vereceği için normal bir insanî tavır olarak görülemez. Zira karaborsadan para kazanmayı amaçlayan insanlar, toplumda hile ve nefretin yaygınlaşmasına yol açarlar. Hâlbuki toplumun dirliği ve düzeni bireylerin karşılıklı ilişkilerindeki sıcaklığa ve dürüstlüğe bağlıdır. Toplumun en temel ihtiyaçlarını piyasaya sunarken sadece kendi çıkarı açısından en uygun zaman ve fiyatı kollayan, insanların zorunluluklarını istismar ederek fazla kazanmayı amaçlayan kimselerin topluma hiçbir faydasının olmayacağı açıktır. İnsanları bu tür ahlâk dışı davranışlara sevk eden en temel faktör, onlardaki durmak ve doymak bilmeyen, ölçü ve sınır tanımayan kazanma hırsıdır. Bu hırs dizginlenmediği müddetçe kişinin ahlâkî zafiyetlerin pençesinden kurtulması ve her işinde olduğu gibi ticaret yaparken de karaborsacılık gibi gayri meşru yollardan uzak kalması mümkün değildir.

Medine'de yeni bir toplum ve ticaret piyasası inşa eden Allah Elçisi, karaborsacılığa karşı çok kararlı bir tutum sergilemiş, bu konuda tüccarları uyarmış, piyasanın dengelerini bozan her türlü usulsüzlük ve yolsuzluğa karşı kontrolü elden bırakmamıştır. Karaborsacılığı engellemek için çeşitli tedbirler de almıştır. Resûlullah'ın atadığı bazı kimseler bir anlamda zabıta

[5] İM2153 İbn Mâce, Ticâret, 6.

görevi görerek piyasanın dengelerini bozan ticarî faaliyetleri engellemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda başka şehirlerden gelen kervanların ya da köyünde ürettiği malı şehirde pazarlamaya gelen köylünün, tüccarlar tarafından yolda karşılanmak suretiyle getirdikleri malların toptan ucuza kapatılması ve piyasa darlığı yaratılarak daha sonra yüksek fiyatlarla piyasaya sürülmesinin Peygamber Efendimiz tarafından yasaklandığı görülmektedir. Teslim alınmayan malın satışa sunulmasının yasaklanması da bu konuda alınan bir diğer önlemdir. Resûl-i Ekrem'in yolundan giden dört halife de aynı şekilde karaborsacılığa karşı çeşitli önlemler alarak piyasaları zararlı etkenlerden korumuşlardır. Hz. Ömer'in, "Bizim pazarlarımızda asla karaborsacılık yapılamaz. Ellerinde fazla mal bulunan birtakım insanlar, sermayelerini bizim bölgemizde Allah katından inmiş olan bir rızka yatırıp sonra da onu bizden saklayarak karaborsacılık yapmaya yeltenmesinler. Ancak kim, yaz kış demeden zahmetlere katlanarak mal getirmiş ise o, Ömer'in misafiridir. Allah'ın istediği şekilde malını satsın, istediği şekilde de saklasın."[6] sözünden onun karaborsacılığa karşı tüccarları uyardığı anlaşılmaktadır.

Tüm bunlar neticesinde stoklanmak suretiyle belli bir süre sonra piyasaya sürülerek karaborsacılık yapılan malların sadece gıda maddeleriyle sınırlı olmadığı söylenebilir. Kıtlık zamanında buğday, ekmek, şeker gibi gıda maddelerini stoklamak karaborsacılık olduğu gibi, şiddetli soğuklarda giyecek yahut yakıt maddelerini stoklamak, toplum içinde yaygın sağlık sorunları yaşandığı bir dönemde piyasaya ilaç sürmemek, savaş zamanında elde bulunan silahları satışa sunmamak gibi hususlar da karaborsacılık olarak değerlendirilir.

Günümüzde diğer sektörlerin yanı sıra özellikle gıda, sağlık, inşaat, ulaşım, haberleşme, bilişim ve enerji sektörlerinde de karaborsacılıkla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu alanlardaki karaborsacılığın geniş halk kitlelerine büyük zararlar verdiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında karaborsacılığı sadece gıda maddeleriyle sınırlı tutmayıp, yasak kapsamını genişleterek topluma zararı dokunan her türlü fırsatçılığı karaborsa kapsamında değerlendirmenin toplum yararını koruma ve zararı önleme açısından dinin genel amaçlarına daha uygun olduğu görülür.

Bütün uyarı ve denetlemelere rağmen karaborsacılık yapmaya devam eden kimselerin cezalandırılması toplum düzeninin ve hukukun bir gereğidir. Zira herhangi bir yaptırım olmadan bu tür gayri meşru işlerin önüne geçmek mümkün değildir. Hırsına kapılarak sırf daha fazla kazanabilmek için Allah'ın razı olmayacağı bir yol seçen karaborsacının, işlediği günah sebebiyle âhirette de Allah'ın yüz çevirdiği bir insan durumuna düşmesi ne acı bir cezadır!

[6] MU1348 *Muvatta'*, Büyû', 24.

HIRSIZLIK
BAŞKASININ MALINA TECAVÜZ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
”لاَ يَزْنِى الزَّانِى حِينَ يَزْنِى وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ يَسْرِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ
يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، ثُمَّ التَّوْبَةُ مَعْرُوضَةٌ بَعْدُ.“

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Zina eden kişi, hem mümin olup hem zina edemez. Hırsızlık eden kişi, hem mümin olup hem çalamaz. İçki içen kişi, hem mümin olup hem içki içemez. (Şayet mümin olduğu hâlde bunlardan birini yapacak olursa) tevbe kapısı açıktır."
(M208 Müslim, Îmân, 104; B2475 Buhârî, Mezâlim, 30)

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنِ انْتَهَبَ فَلَيْسَ مِنَّا."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"...مَنْ سَرَقَ مِنَ الْأَرْضِ شِبْرًا طُوِّقَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قَاتَلَ دُونَ مَالِهِ فَقُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim (bir malı) yağmalarsa bizden değildir."*

(T1601 Tirmizî, Siyer, 40)

Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Kim bir karış (bile olsa) toprak çalarsa, kıyamet günü o yer, yedi kat hâlinde onun boynuna dolanır."*

(T1418 Tirmizî, Diyât, 21)

Abdullah b. Amr'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim malını savunurken öldürülürse, o şehittir."*

(N4089 Nesâî, Muhârebe, 22; M361 Müslim, Îmân, 226)

Hz. Peygamber, çok sevdiği azatlısı Zeyd'in oğlu Üsâme'nin anlattıklarına şaşırmış, dahası çok üzülmüştü. Zira söylediklerini kabule imkân yoktu.

Üsâme, Kureyş'in Mahzûm soyuna mensup Fâtıma bnt. Esved[1] isimli kadından bahsediyordu. Bu kadın, toplumda tanınmış bazı insanlar adına çeşitli ziynet eşyalarını ödünç almış fakat daha sonra iade etmemişti. Üstelik bunları satarak kazanç elde etmişti.[2] Ödünç verenlerden biri, Fâtıma'nın, adını kullandığı bu insanlara giderek günler önce verdiği ziynet eşyalarını sorunca, yaptığı ortaya çıkmıştı. Zira ismi kullanılan insanların böyle bir şeyden haberi yoktu. Kadının şikâyeti üzerine Hz. Peygamber onu huzuruna çağırmıştı. Fâtıma inkâr etmeye kalkışmışsa da suçlu olduğu anlaşılmıştı.[3]

Bu kadının mensubu olduğu kabilenin ise toplumda büyük bir saygınlığı vardı. Kabilenin ileri gelenleri, adlarının lekeleneceği endişesiyle kendi boylarından birinin bu şekilde cezalandırılmasını istemiyorlardı. İşte bu noktada akıllarına bir çare geldi. Eğer çok sevdiği biri Hz. Peygamber'e gider ve bu kadının affını dilerse, belki bağışlanabilirdi. Ancak buna kim cesaret edebilirdi! Hepsi aynı isim üzerinde birleşti: Üsâme. Zira biliyorlardı ki onu çok seven Hz. Peygamber,[4] *"Kim Yüce Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorsa Üsâme'yi de sevsin."*[5] buyurmuştu.

Öyleyse böyle bir teklif götürmeye cesaret edebilecek tek kişi Üsâme olmalıydı. Kureyşliler onunla konuşup Hz. Peygamber'den af dileme konusunda kendisini ikna ettiler. İşte şimdi Üsâme Hz. Peygamber'e bu kadının affedilip edilemeyeceğini soruyordu. Hz. Peygamber'in yanıtı çok net oldu: *"Bizzat Allah tarafından belirlenen bir ceza hususunda şefaatçi mi oluyorsun?"*

Sonra Hz. Peygamber, insanlara bir konuşma yaptı ve evrensel nitelikteki şu uyarısını dile getirdi: *"Ey insanlar! Sizden önceki milletler ancak şu sebepten dolayı sapmışlardır: Onlar ileri gelenlerden biri hırsızlık yaptığında ceza vermezler, güçsüz biri hırsızlık yaptığında ise ona ceza uygularlardı. Allah'a yemin ediyorum ki, eğer Muhammed'in kızı Fâtıma çalmış olsaydı, muhakkak onun elini de keserdim!"*[6]

[1] İF12/88 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 88.
[2] N4902 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6.
[3] MA18832 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 202.
[4] M6264 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 63.
[5] HM25748 İbn Hanbel, VI, 157.
[6] B6788 Buhârî, Hudûd, 12; M4410 Müslim, Hudûd, 8.

Hz. Peygamber'in de dikkat çektiği üzere hırsızlık, tarih boyunca bütün toplumlarda en çok karşılaşılan suçlar arasındadır. Bu suçun, Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de bahsettiği ve cezasını belirlediği suçlar arasında yer alması da muhtemelen yaygınlığı ile ilgilidir. Şirk hâriç kendisine karşı işlenen suçları bağışlamada son derece cömert olan[7] Yüce Rahmân, insana ve onun için değer arz eden malına karşı yapılan bu saldırıya ibretlik bir ceza takdir etmiştir: *"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir."*[8] Allah Teâlâ toplumsal birliğin sağlanmasına vurduğu darbe ve bireyin iç dünyasında yaptığı tahribattan dolayı hırsızlığı kesinlikle yasaklamış, Müslümanlığı kabul etme ve Hz. Peygamber'in her alandaki otoritesini tanıma mânâsına gelen biat şartları içinde hırsızlık yapmamayı da saymıştır: *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."*[9] Resûl-i Ekrem de Müslüman olmak üzere kendisine gelen kişilerden bu şartlar dâhilinde biat almıştır.[10]

Kur'ân-ı Kerîm'in bu öğretileri doğrultusunda Allah Resûlü'nün hırsızlıkla alâkalı olarak başvurduğu mânevî müeyyideler, maddî olanlara göre çok daha ağır ve şiddetlidir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Zina eden kişi, hem mümin olup hem zina edemez. Hırsızlık eden kişi, hem mümin olup hem çalamaz. İçki içen kişi, hem mümin olup hem içki içemez. (Şayet mümin olduğu hâlde bunlardan birini yapacak olursa) tevbe kapısı açıktır."*[11] buyururken iman ile amel arasında doğrudan bir bağ kurarak gerçek bir müminin asla hırsızlığa teşebbüs edemeyeceği mesajını verir. Bu sebepledir ki Allah Resûlü, "Yâ Resûlallah! Eğer malımdan dolayı bir saldırıya uğrarsam ne yapmalıyım?" sorusuna, *"Allah'ı hatırlat!"* cevabını vermiştir. İki kere peş peşe tekrarlanan, "Ya aldırmazsa!" karşılığına verdiği cevap yine aynı şekilde, *"Allah'ı hatırlat!"* olmuştur.[12]

İçinde yaşadığı ortamda, diğer din ve inanç sahiplerine karşı var gücüyle "biz" yani "Müslüman toplum" bilincini oluşturmaya çalışan Resûl-i Ekrem, *"Kim (bir malı) yağmalarsa bizden değildir."*[13] buyurmaktadır. Bütün bu ikazlara rağmen karşıdaki insan niyetini gerçekleştirmekten vazgeçmiyorsa, karşılaşacağı ilk mânevî müeyyide öncelikle Allah'ın lânetidir.[14] Bundan sonra hırsız, Hz. Peygamber'in, *"...Kim bir karış (bile olsa) toprak*

[7] Nisâ, 4/48.
[8] Mâide, 5/38.
[9] Mümtehine, 60/12.
[10] B7468 Buhârî, Tevhîd, 31.
[11] M208 Müslim, Îmân, 104; B2475 Buhârî, Mezâlim, 30.
[12] N4087 Nesâî, Muhârebe, 21.
[13] T1601 Tirmizî, Siyer, 40; İM3937 İbn Mâce, Fiten, 3.
[14] M4408 Müslim, Hudûd, 7; B6783 Buhârî, Hudûd, 7.

çalarsa, kıyamet günü o yer, yedi kat hâlinde onun boynuna dolanır."[15] hadisinde belirtilen cehennem azabına duçar olur.

İslâm, her alanda olduğu gibi hırsızlık konusunda da öncelikle inanan insanın vicdanına ve imanına hitap etmektedir. Ferdin vicdanında çözülemeyen meseleye ise ilk olarak toplumsal hassasiyeti ve kamu vicdanını adres göstermektedir. Burada da çözülemeyen mesele artık hukuka iletilecektir. Bütün bunlara rağmen başkasının malına göz diken ve onu almaya çalışanlar için, hem yaptıklarının karşılığı olması hem diğer insanları bu suçtan caydırması için yüce dinimiz bazı maddî müeyyideler getirmiştir. Ancak bu cezalar çalınan şeyin bulunduğu yere, miktarına, suçun işlendiği şartlara bağlı olarak değişiklik arz eder. Fıkıh kitaplarında bütün ayrıntılarıyla ele alınmış ve hakkında muazzam bir birikim oluşmuş bu konunun temel ilkeleri de Hz. Peygamber (sav) tarafından tespit edilmiştir.

Allah Resûlü, bir hırsızlık isnadında öncelikle olayı titizlikle araştırmıştır. Bu çerçevede ceza, ancak hırsızlığın itirafı veya açık delillerle ispat edilmesi durumunda söz konusu olmuş,[16] aksi takdirde zanlı serbest bırakılmıştır.[17] Rahmet Elçisi'nin bu tavrında, "Aksi ispat edilmediği sürece kişi suçsuzdur." kaidesine yapılan vurguyu görmek mümkündür.

Suçun sabit olduğu anlaşılsa bile bu kez, "hırsızlığın neden yapıldığı" konusu önem kazanır. Nitekim Allah Resûlü, bir kimsenin bir bahçenin ürününden yemesinde sakınca görmezken, bahçedeki ürünü alıp götürene iki katı tazmin cezası vermektedir. Alıp götürülen şeyin değerinin belirli bir miktara ulaşması durumunda ise ona hırsızlık cezası uygulamaktadır.[18] Rahmet Elçisi'nden sonra aynı yolu takip eden Hz. Ömer, bir grup hizmetçi aç bırakıldıkları için hırsızlık yapınca el kesme cezası uygulamamış, bunun yerine onların işverenine çalınan malı iki katıyla tazmin ettirmiştir.[19] Aynı şekilde Halife Ömer kıtlık zamanında yapılan hırsızlıklarda da el kesme cezası uygulanmayacağına hükmetmiştir.[20]

Mala yönelik bir suçun hırsızlık sayılabilmesi için gerekli bu temel vasıfları taşımadığı için gasp, yankesicilik, kapkaç, emanete hıyanet, yağmacılık, dolandırıcılık, zimmet gibi suçlar, bu kapsamda değerlendirilmemiş,[21] el kesme yerine her biri için ayrı ayrı cezalar öngörülmüştür. Evet, bir suç işlenmiştir ve bunun sorumlusu elbette suçu işleyendir. Ancak İslâm'da, hemen suçlunun cezalandırılması yoluna gidilmemekte, aksine suçun altında yatan bireysel ve ekonomik sebepler başta olmak üzere bütün şartlar değerlendirilmektedir. Çünkü gerek devlet gerekse toplum, fertlerin can ve

[15] T1418 Tirmizî, Diyât, 21.
[16] D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9; N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3.
[17] N4878 Nesâî, Kat'u's-sârık, 2.
[18] İM2596 İbn Mâce, Hudûd, 28.
[19] MU1441 *Muvatta'*, Akdiye, 28.
[20] MŞ28577 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Hudûd, 84.
[21] T1448 Tirmizî, Hudûd, 18; N4975 Nesâî, Kat'u's-sârık, 13.

mal güvenliğini sağlayarak onların mutlu bir hayat sürmelerini sağlamakla yükümlüdür. Bu konuda başta devlet yetkilileri olmak üzere tüm Müslümanlara önemli görevler düşmektedir.[22] Devletin ve Müslüman toplumun bu görevini yapamadığı bir ortamda meydana gelen hırsızlık olaylarının temel sebebi "ihtiyaç" olacaktır. Dolayısıyla ihtiyaç ve fakirlikten kaynaklanan hırsızlık olaylarında işlenen suçta hem toplumun hem de devletin payı ve sorumluluğu vardır. Buna göre işlenen suçu, bireysel değil bütün toplumun etkisi ve katkısı olan bir problem şeklinde değerlendirmek gerekir. İşsizlere yeni istihdam alanlarının açılması, adaletli bir gelir dağılımı, hakkın gerçek hak sahibine ve zamanında verilmesi gibi uygulamalar, hırsızlık ve gasp gibi mala yönelik suçların önlenmesinde alınması gereken tedbirlerin başında gelmektedir. Bunlara ek olarak İslâm, böyle olumsuz olayların yaşanmaması için farz bir ibadet olan zekât müessesesini getirmiştir.[23] Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz."*[24] buyrulmak suretiyle mal ve servet "göz dikilen değerler" olmaktan çıkarılıp sahibine sorumluluk yükleyen değerler hâline getirilmiş ve böylelikle sosyal adalet ve denge öngörülmüştür.

Devletin, toplumun bütün bireylerine asgarî yaşama şartlarını sağlaması durumunda kişi hâlâ hırsızlık yapıyorsa bu kez açgözlülük, kolay yoldan kazanma, zengin olma, hatta heyecan ve macera hissi akla gelecektir. İşte ceza ihtimalini ortaya çıkaran bu ikinci durumdur. Ancak bu durumda dahi Hz. Peygamber, hırsızlık suçunun oluşabilmesi için bazı şartlar aramıştır. Bir hırsızlık durumunda Allah Resûlü, öncelikle çalınan şeyin, toplumun sahip olduğu ekonomik şartlarda belli bir değere ulaşıp ulaşmadığına dikkat etmiştir.[25] Hz. Peygamber'in tespit ettiği bir diğer şart da bu değere sahip olsa bile çalınan malın koruma altında iken gizlice alınmış olmasıdır. Bu şartları taşımayan vakalarda uygulanan cezalar diğerlerinden farklıdır. Meselâ Resûl-i Ekrem, otlakta otlayan hayvanları çalanın, çaldığının iki mislini ödemesini ve ibret için sopa ile dövülmesini emretmiş fakat elinin kesilmesini istememiştir.[26] Zira otlakta otlayan hayvanlar koruma altında değildir. Yine Hz. Ömer'in, hizmetçinin, efendisinin evinden çaldığı bir eşya için el kesmeyi gerekli görmemesi de[27] "koruma altında bulunma" şartının gerçekleşmemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Görüldüğü gibi ashâb, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan en küçük bir mazereti ya da tereddüdü bile dikkate almış ve bunu suçlunun lehine değerlendirmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse İslâm'a

[22] N4086 Nesâî, Muhârebe, 21.
[23] Bakara, 2/43.
[24] Âl-i İmrân, 3/92.
[25] M4398 Müslim, Hudûd, 1.
[26] N4962 Nesâî, Kat'u's-sârık, 12.
[27] MU1537 *Muvatta'*, Hudûd, 11.

göre, ihtiyaç ve çaresizlik dışında bir sebeple koruma altında bulunan ve belli bir değere sahip malı gizlice almak suretiyle işlenen suça "hırsızlık" denir ve yukarıda verilen âyette belirtildiği üzere kadın ya da erkek olsun fark etmeksizin hırsızlık cezası uygulanır.[28]

İnsanın hem dünya hem de âhiret mutluluğunu sağlamayı hedef edinen ve bu gaye ile evrensel değerler benimseyen İslâm için suç-ceza ilişkisi noktasında önemli olan, insanın can, mal ve namus gibi değerlerinin korunmasıdır. Hırsızlık ve gasp gibi suçlara verilen cezadaki temel gaye ise mal güvenliğini sağlamak ve malın meşru olmayan yollarla elde edilmesini engellemektir. Zira hırsızlık, haklar ve hürriyetler çerçevesinde kişilerin helâl ve meşru yoldan mal edinebilmelerine vurulmuş bir darbedir. Dolayısıyla hırsızlık yapan insan, sırf kişisel çıkarı veya zaafları uğruna bir başka insanın en tabiî haklarından birini ihlâl etmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, *"Kim malını koruma uğruna mücadele eder ve öldürülürse, o şehittir."*[29] buyurmuştur. Hırsızlık girişiminin cezasız kaldığı bir toplumda insanlar, başkaları tarafından çalınabileceği veya gasp edilebileceği endişesiyle kazanma, biriktirme ve mal edinme haklarından vazgeçebilecektir. Yahut alın teriyle kazandığı malını, mülkünü kaybetme endişesiyle sürekli huzursuz olacaktır. Bu ise sadece bireyler için değil toplum ve devlet için de bir zaaf teşkil edecek, fakirliğe ve daimî bir muhtaçlığa sebep olacaktır.

Toplumsal açıdan bakıldığında İslâm'ın hırsıza ve hırsızlığa karşı benimsediği müeyyideler, diğer insanların aynı suçu işlememesi için alınmış caydırıcı tedbirler ve ibretlik derslerdir. İslâm aynı zamanda belirlediği bu caydırıcı cezalarla kişinin hırsızlık yapmasını engelleyerek onu günaha düşmekten korumaktadır. Bunun içindir ki Allah Resûlü, yetkili yargı mercii olarak kendisine iletilen suçları asla affetmemiş, böylece topluma çok önemli ve caydırıcı bir mesaj vermiştir. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan sahâbî Safvân b. Ümeyye'nin başından geçen hadisede bunun açık bir örneğini görmek mümkündür. Safvân, Kâbe'yi tavaf edip namaz kıldıktan sonra hırkasını başının altına yastık yaparak uyumuştu. Uyku sırasında hırkanın başının altından çekilip alındığını fark etti. Hemen uyandı ve hırsızı yakaladı. Adamı Hz. Peygamber'in huzuruna getirdi. Olayı tahkik eden Resûl-i Ekrem, önce hırsıza suçunu itiraf ettirdi sonra da cezalandırılmasını emretti. Fakat Safvân, meselenin bu boyuta ulaşacağını tahmin etmemişti, "Hırkam yüzünden bu adamın elinin kesil-

[28] Mâide, 5/38.
[29] N4089 Nesâî, Muhârebe, 22; M361 Müslim, Îmân, 226.

mesini istememiştim." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Madem affedecektin, bunu daha önce yapmalıydın!"*[30]

Resûl-i Ekrem'in bu hükmü, bir taraftan kişisel hak ve yetkilere delâlet ederken diğer taraftan toplumsal hissiyata vurgu yapmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre insan, kişisel olarak maruz kaldığı bir suç karşısında suçluyu affetme hak ve yetkisine sahiptir. Ancak bu hakkını kullanmaz, meseleyi yargıya iletirse artık geri dönüşü de yoktur. Zira yargıya iletilmiş bir meselede kararı hukuk verecektir. Bu noktadan sonra işlenen suç, sadece iki tarafla yani suçlu ve mağdur ile alâkalı basit bir mesele değildir; verilecek hükmün toplumsal boyutları da bulunmaktadır. Dolayısıyla suça ilişkin dava açılmış, suç mahkemece ispat edilmiş ve karar verilmişse artık mesele ferdî hak olmaktan çıkmış, toplumu ilgilendiren bir kamu davası hâlini almıştır. Burada verilen mesaj açıktır; insanlar yargıyı ciddiye alsın, onu caydırıcı bir güç olarak görsün, hâkimin dahi affetme yetkisinin bulunmadığını bilsin ve verdiği karara dikkat etsin.

Hırsızlığa karşı alınan tedbirler, diğer bir açıdan sistemin mağdura verdiği değeri de göstermekte, ona, "Hem toplum hem de devlet olarak biz senin yanındayız, seni ve sahip olduğun değerleri ne pahasına olursa olsun koruruz." mesajı vermektedir. Dolayısıyla fert, toplum ve devlet el ele vererek suça karşı birlikte mücadele edecek, yaşanabilir sosyal bir birlik oluşturulacaktır. Hâlbuki hırsız, aynen kendisi gibi toplumun bir parçası olan bir insanın malına göz dikmiş, sonra da onu koparıp almıştır. Öyleyse burada zarar gören, sadece bir insan değil bütün bir toplumdur; toplumun birliği, beraberliği ve huzurudur.

İslâm'ın hırsıza uyguladığı muamele, aslında hırsızın da lehinedir. Zira Hz. Peygamber, *"Sizden kim bir suç işler ve kendisine ceza uygulanırsa bu onun için kefarettir. Kimin suçunu da Allah örterse onun işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder."*[31] buyurmaktadır. Öyleyse suçu açığa çıkmamış veya çıkarılamamış insan için af umudu ile birlikte "Allah'ın azabı" gibi oldukça büyük bir risk de vardır ki bu azabın şiddetini anlatmaya belki de hiçbir dilin, hiçbir kalemin gücü yetmeyecektir.

İtirafı neticesinde suçunun cezası verilen bir sahâbî ceza tatbikinden sonra Hz. Peygamber'e getirilmiş, o (sav) da kendisine, *"Allah'tan af dile ve O'na yönel."* tavsiyesinde bulunmuştur. Sahâbî, hemen bu sözlerle Allah'a yakarıp af dileyince Hz. Peygamber şu duayı üç defa tekrarlamıştır: *"Allah'ım! Tevbesini kabul et."*[32] Bu rivayetlerden anlaşılmaktadır ki kişi

[30] N4885 Nesâî, Kat'u's-sârık, 4-5; İM2595 İbn Mâce, Hudûd, 28.
[31] M4463 Müslim, Hudûd, 43.
[32] D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9; N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3.

hırsızlık da yapsa Allah'ın tevbe kapısını daima açık tuttuğunu bilmelidir. Yeter ki kişi Allah'a olan iman ve inancını kaybetmesin, yaptığı hatanın büyüklüğünü anlayarak Rahmân ve Rahîm olan Rabbinden af dilesin. Zira Allah böyle samimi pişmanlıklar karşısındaki tavrını açıkça ifade etmektedir: *"Kim bu haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[33] Allah Resûlü de böyle içten davranışlar karşısında daima Müslüman'ın yanındadır ve onun maddî mânevî yardımcısıdır. Pişman olmuş bir suçluya gösterilen bu ilgi Hz. Peygamber'in, cezadan ziyade ferdî ve toplumsal mutluluğu, huzurlu ve güvenli bir yaşam ortamını öncelediğini gösterir. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki hırsızlık ve gasp, başkasının malına tecavüzdür ve haksız bir kazançtır.

Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının genelinden anlaşıldığına göre aslında amaç, suçu daha meydana gelmeden önlemektir. Hırsızlık yapıldıktan sonra sadece failin cezalandırılması yönünde atılacak bir adım suçu önlemeye yetmeyecektir. Kişiyi hırsızlığa iten sebepler araştırılmalı, bu sebeplerin ortadan kaldırılmasına çalışılmalıdır. Bu konuda tek tek bireylere, bir bütün olarak topluma ve devlete düşen görevler vardır. Suçu önleme konusunda atılacak en önemli adım, küçüklükten itibaren bireylerin bu yönde eğitilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber çok küçük bir eşyayı çalmanın bile Allah'ın gazabına sebep olacağını belirtmiş ve *"Allah bir yumurta çalıp da eli kesilen ve bir urgan çalıp da eli kesilen hırsıza (bile) lânet eder."*[34] buyurmuştur. Bilinmelidir ki küçük şeylerin çalınmasıyla başlayan bu alışkanlık ileride meslek hâline gelip vahim sonuçlar doğurabilecektir.

Mala ilişkin bir hareketin, aslında bizzat insana, bir bütün olarak topluma, devlete ve yasağı çiğnediği için Allah'a karşı bir hareket olduğunu bilen birey bu suçu işlemeye kalkışamayacaktır. Zira böyle bir suça teşebbüs ettiği takdirde hem maddî hem de mânevî müeyyidelerle karşılaşacaktır. Bu müeyyideler aslında yine suçu daha işlenmeden önlemeye yönelik tedbirler kapsamındadır. Belli bir iman olgunluğuna ulaşmış insanlar için bunlar yeterince, hatta fazlasıyla caydırıcıdır. Bununla birlikte bu iman derinliğine ulaşamamış olan, "Allah'ı hatırlamamakta" ısrar edenler de çıkacaktır. Bu durumda da insanlar arasındaki huzur ve mutluluğun sağlanması gerekmektedir. Zira bu, toplumsal birlik, beraberlik ve mutluluğun gereklerindendir.

[33] Mâide, 5/39.
[34] M4408 Müslim, Hudûd, 7.

KUMAR
ÖMRÜ ZAYİ ETMEK

عَنِ الْمِقْدَامِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:
"مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ
عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

Mikdâm'dan (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir rızık asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yerdi."
(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ نَهى عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَالْكُوبَةِ وَالْغُبَيْرَاءِ...“

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ بَلَغَهَا أَنَّ أَهْلَ بَيْتٍ فِى دَارِهَا كَانُوا سُكَّانًا فِيهَا وَعِنْدَهُمْ نَرْدٌ فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِمْ لَئِنْ لَمْ تُخْرِجُوهَا لَأُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ دَارِى وَأَنْكَرَتْ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ.

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”... وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ.“

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), şarabı, kumarı, tavlayı ve darıdan yapılmış içkiyi yasaklamıştır.

(D3685 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5)

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, mahallesinin sakinlerinden birinin evinde tavla olduğu bilgisi Hz. Âişe'ye ulaştığında, "Eğer onu evinizden çıkarmazsanız ben sizi mahallemden çıkarırım." diye onlara haber gönderdi ve onların bu davranışına karşı çıktı.

(MU1757 *Muvatta'*, Rü'yâ, 2)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Kim arkadaşına, 'Gel seninle kumar oynayalım.' derse (harama ön ayak olduğu için pişman olup) derhâl sadaka versin!"*

(B4860 Buhârî, Tefsîr, (Necm) 2)

Öteden beri savaş hâlinde olan Rumlar ve İranlılar arasındaki rekabet hicretten birkaç yıl önce iyice artar. Aralarında meydana gelen son savaşta İranlılar Rumları yenilgiye uğratırlar. Bu durum Müslümanları çok üzer. Çünkü onlar Ehl-i kitaptan olan Hıristiyan Rumların galip gelmesini arzularlar. Buna karşılık müşrikler de kendileri gibi Allah inancı olmayan İranlıların Rumlara galibiyetine hayli sevinir[1] ve bu olayı Müslümanlara karşı bir böbürlenme fırsatı olarak kullanmaya başlarlar.[2] Bu sırada Allah Teâlâ Müslümanların gönüllerine ferahlık veren Rûm sûresinin ilk âyetlerini indirir: *"Elif-lâm-mîm. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle müminler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir."*[3]

Bu âyetlerin nâzil olmasından sonra Hz. Ebû Bekir onları yüksek sesle Mekke sokaklarında okumaya başlar.[4] Bunun üzerine bir grup Kureyşli, Hz. Ebû Bekir'e İranlılarla Bizanslıların mücadelesinde kimin üstün geleceği konusunda bahse girmeyi teklif ederler. Buna göre aralarında belli bir süre tayin edecekler bu süre içerisinde kimin dediği doğru çıkarsa karşı taraf ona bir miktar deve verecektir. Müşrikler süre tayinini Hz. Ebû Bekir'e bırakırlar ve sonuçta altı yıllık süre için anlaşırlar. Fakat altı yılın sonunda beklenilen galibiyet gerçekleşmez ve müşrikler bahse girdikleri malı Hz. Ebû Bekir'den alırlar. Müslümanlar da Hz. Ebû Bekir'in bahis müddetini "altı yıl" olarak belirlemesini hoş karşılamazlar.[5] Çünkü âyette geçen *"bid'a"* kelimesi üç ile dokuz sayıları arasını ifade eder. Bu olaydan haberdar olan Allah Resûlü de onun bu şekilde süre tayin etmesini hoş karşılamayınca Hz. Ebû Bekir amacının yalnızca Allah ve Resûlü'nün sözünü tasdik etmek olduğunu söyler. Bunun üzerine Allah Resûlü, Hz. Ebû Bekir'e bahsi büyütmesini ve süreyi uzatmasını tavsiye eder. Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü'nün tavsiyesi üzerine müşriklere giderek aynı konuda yeniden onlarla bahse tutuşmak ister. Müşrikler Hz. Ebû Bekir'in talebini kabul ederler. Bu sefer, belirtilen seneler dolmadan, Rumlar İranlıları mağlup ederler. Böylece Hz. Ebû Bekir bahsi kazanır, bahis karşılığında elde ettiği mallarla Allah Resûlü'nün huzuruna gelir ve durumu arz eder. Allah Resûlü de ona bu malları tasadduk etmesini yani hayır olarak vermesini emreder.[6]

[1] İT6/197 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 197.
[2] İT6/300 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 300.
[3] Rûm, 30/ 1-5.
[4] İT6/298 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 299.
[5] T3194 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30.
[6] İT6/298 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 298-299.

Allah Resûlü, Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğini müşriklere göstermesi için Hz. Ebû Bekir'in onlarla bahse girmesini teşvik etse de bahisle kazanılan malın kullanılmasını uygun bulmamıştır. Çünkü bahis, alın terine ve helâl kazanca dayanmayan bir kolay kazanç kapısıdır. Bu noktada dinimiz helâl kazanca büyük önem vermiş, Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin."* buyurmuştur.[7] Allah Resûlü de birçok sözünde helâl rızkın, alın terinin önemine vurgu yapmış, *"Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir rızık asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yerdi."*[8] buyurmuştur. Sevgili Peygamberimiz, kendisine, "En faziletli kazanç hangisidir?" diye sorulduğunda, *"İyi bir alış veriş ve kişinin el emeğiyle kazandığıdır."* diyerek cevap vermiş,[9] el emeğinin değerini ortaya koyması bakımından, *"Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyeceği belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."* [10] buyurmuştur.

Allah Resûlü, diğer taraftan insanların helâl rızık konusunda duyarsızlaşacağı bir zamanın geleceğine dikkat çekmiş,[11] böylesi bir zamanı ümmeti için endişelenerek haber vermiştir. Çünkü İslâm, haram sayılan her şeyi yemeyi, içmeyi, haksız/haram kazancı ve haram kazanca götüren tüm yolları yasaklamıştır. Bu çerçevede Kur'an'da, *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal (şans) okları şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."*[12] buyrulmuştur. Aynı şekilde Allah Resûlü de şarabı, kumarı, tavlayı ve darıdan yapılmış içkiyi yasaklamıştır.[13]

Kur'an'da ve sünnette kumarı ifade etmek için kullanılan temel terim "meysir"dir. Haksız kazanç yollarının en meşhurlarından olan, Kur'an ve sünnette yasaklandığı bildirilen meysir, İslâmiyet öncesi Arap toplumunda da hem eğlence hem de kazanç aracı olarak yaygın bir oyundu. Meysir, veresiye alınan bir devenin parçalanarak kura sonucu on kişiden sadece yedisine bölüştürülmesi, geri kalan üç kişinin ise deveden pay alamadıkları hâlde masrafı karşılamaları şeklinde oynanan bir şans oyunudur.[14] Câhiliye döneminde son derece yaygın bir kumar çeşidi olan meysirin adı, kolaylık anlamındaki "yüsr" kökünden türemiştir. Çünkü kumar oyununda kolaylıkla çok büyük miktarda mal kazanmak veya çok büyük miktardaki serveti bir anda kaybetmek mümkündür. Tıpkı bugün olduğu gibi câhiliye döneminde de sadece eğlenmek amacıyla kumar oynayarak

[7] Nisâ, 4/29.
[8] B2072 Buhârî, Büyû', 15.
[9] HM15930 İbn Hanbel, III, 467.
[10] B2374 Buhârî, Müsâkât, 13.
[11] B2059 Buhârî, Büyû', 7.
[12] Mâide, 5/90.
[13] D3685 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[14] EKS1408 Ebu'l-Bekâ, *Kitâbü'l-külliyât*, I, 1408-1409; SM4/16 İbn Sîde, *Muhassas*, IV, 16.

kazandığını fakirlere dağıtan varlıklı kimselerin yanı sıra bütün mal varlıklarını riske ederek hayatlarını kumardan kazanan kimseler de vardı. Bununla beraber Araplar arasında Akra' b. Hâbis gibi meysiri kınayan ve yol açtığı olumsuz sonuçlara dikkat çeken kimseler de bulunmaktaydı.[15]

Görüldüğü üzere câhiliye döneminin en önemli zararlı alışkanlıklarından birisi kumardır. Câhiliye insanının kumara olan düşkünlüğünden dolayı içkinin tedrîcen yasaklanışı gibi kumarın yasak edilmesi de aşama aşama olmuştur. Mekke döneminde henüz içki ve kumar yasaklanmamıştı. Allah Resûlü Medine'ye hicret ettiğinde Medineliler şarap içiyorlar ve kumar oynayarak elde ettikleri kazançları yiyorlardı. Onlar, Allah Resûlü'ne bu iki konuyu sordular. Bunun üzerine, *"Sana, içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak onların günahı faydasından daha büyüktür..."*[16] âyeti nâzil oldu. Ancak bu âyet, ashâb tarafından içki ve kumar henüz haram kılınmadı şeklinde algılandı.[17] Bu nedenle onlar içkiye ve kumara devam ettiler. Bir gün muhacirlerden içki içmiş biri akşam namazında imam oldu ve arkadaşlarına namaz kıldırdı. Kıraatte yanılıp okuduğu yeri karıştırdı. Bunun üzerine, *"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[18] âyeti nâzil oldu. Fakat insanlar şarap içmeye devam ettiler. Sarhoş olmayacak kadar şarap içiyorlar, sonra namaz kılıyorlardı. Bunun üzerine, *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"*[19] âyeti nâzil oldu. Böylelikle içki ve kumar Kur'an emriyle kesin olarak yasaklandı.[20] Ayrıca Hz. Ömer'in, *"Allah'ım! İçkinin hükmünü, bizim için sadra şifa olacak şekilde açıkla!"* diye dua ettiği, onun bu yakarışı sonrasında yukarıda yer alan âyetlerin nâzil olduğu ve bunun üzerine Hz. Ömer'in, "Vazgeçtik, vazgeçtik!" diye Rabbine olan itaatini dile getirdiği belirtilmektedir.[21]

İslâm tarihi boyunca bu yasak sadece meysir olarak ifade edilen kumar için algılanmamış, tavla oynamanın yasaklanması örneğinde olduğu gibi[22]ortak illete sahip benzer oyun çeşitlerini de kapsayan bir yasak olarak değerlendirilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in tâbiûnun fakihlerinden olan torunu Kâsım b. Muhammed'e, "Kumar nedir?" diye sorulmuş, o da "Kumar, Allah'ı anmaktan/hatırlamaktan ve namazdan alıkoyan her şeydir."[23] diyerek kanaatini belirtmiştir. Doğrusu kumarı bu kadar geniş bir çerçevede düşünme-

[15] "Kumar", *DİA*, XXVI, 364.
[16] Bakara, 2/219.
[17] İT3/179 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 179.
[18] Nisâ, 4/43.
[19] Mâide, 5/90-91.
[20] HM8605 İbn Hanbel, II, 352.
[21] T3049 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; D3670 Ebû Dâvûd, Eşribe, 1.
[22] D4939 Ebû Dâvûd, Edeb, 56.
[23] BS21576 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 364.

nin altında iyi ahlâk sahibi, emeğe değer veren, helâl ve güzel olana yönelen bireyler yetiştirme gayesi bulunmaktadır. Kötü alışkanlıklara engel olma, irade eğitimine ağırlık vererek haksız yollarla kazanç sağlamanın ve zaman gibi değerli bir nimeti boşa harcamanın önüne geçmek de kumar yasağının sebepleri arasındadır. Dolayısıyla bu yasak, dinî metinler kadar insanoğlunun tarihî tecrübesine ve ortak sağduyusuna da dayanmaktadır.

Öte yandan Kur'an ve sünnette içki ve kumarın birlikte zikredilerek yasaklanmış olması, bu iki kötü alışkanlığın birbirini besleyen yönüne dikkat çekmektedir. İçki içmek ve kumar oynamak ortak mekânlarda birbirini tamamlayıcı mahiyette icra edilmektedir. İki kötü alışkanlık da fertlerin psikolojik ve fizyolojik dengelerini bozmakta, akıl ve ruh sağlıklarını tehdit etmektedir. İçki ve kumar, fertlerin olduğu kadar birlikte yaşadıkları ailelerinin, akrabalarının ve toplumun huzurunu yok etmektedir. Bunlar neticesinde ailenin temelleri sarsılmakta, masum ve günahsız yavrular anne-baba şefkatinden mahrum bırakılarak sokaklara itilmektedir. Bu durum genç nesillerin başıboş vaziyette, eğitim, sevgi ve şefkatten yoksun yetişmesine, zararlı alışkanlıkların pençesine düşmesine yol açmakta, toplumun geleceğe güvenle bakmasına mâni olmaktadır.

İslâm sadece kumarı haram kılmakla kalmamış, kumarın herhangi bir çeşidini oynayanları da çok sert bir şekilde kınamıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber, *"Tavla oynayan kişi, elini domuzun etine ve kanına daldırmış gibidir."*[24] buyurmuştur. Sahâbe-i kirâm'dan Abdullah b. Amr b. Âs da, tavlayı kumar amacıyla oynayanın domuz eti yemiş gibi olacağını, kazanç elde etmek amacı olmadan tavla oynayanın ise domuzun yağıyla yağlanmış gibi yanlış bir iş yapmış olacağını belirtmiştir.[25]

Böylece kumar oynamak, kumar neticesinde para kazanmak çok sert bir şekilde kınanmıştır. Bununla birlikte kumara giden tüm yollar kapatılmış, kumar araç ve gereçlerinin evlerde bulundurulması da hoş karşılanmamıştır. Bu minvalde bir gün Resûl-i Ekrem'in eşi Hz. Âişe'ye mahalle sakinlerinden birinin evinde tavla olduğu bilgisi ulaşır. Bunun üzerine Hz. Âişe onlara, "Eğer onu evinizden çıkarmazsanız, ben sizi mahallemden çıkarırım." diye haber gönderir ve onların evlerinde tavla bulundurmalarına karşı çıkar.[26] Hz. Âişe'nin evde tavla bulundurulmasına gösterdiği sert tepki tavlanın o gün kumarı çağrıştıran bir oyun aracı olduğu izlenimini vermektedir. Hz. Peygamber'in, *"Tavla oynayan kişi Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmiştir."*[27] sözü de bu izlenimi güçlendirmektedir.

[24] M5896 Müslim, Şiir, 10.
[25] MA19729 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 468.
[26] MU1757 *Muvatta'*, Rü'yâ, 2.
[27] D4938 Ebû Dâvûd, Edeb, 56; İM3762 İbn Mâce, Edeb, 43.

Aynı şekilde "zar" da kumar âleti olarak algılanmış ve fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd, ibadetten alıkoyması sebebiyle tavla zarlarından sakınmak gerektiğini söylemiştir.[28] Nitekim Hz. Peygamber'in farklı konularda yasakladığı on husustan birisi de "zar atmak" şeklinde ifade edilmiştir.[29] Hz. Ömer'in, bahse girerek iki horozun dövüştürülmek suretiyle kumar aracı olarak kullanılmasına şiddetli tepkisi de[30] kumara vesile olan her şeye karşı tavizsiz davranıldığının göstergesidir. Bu minvalde Abdullah b. Ömer'in, "Tavla, kumardır."[31] sözü de o dönemde bu oyunlarla ilgili var olan algıya işaret etmektedir. Diğer taraftan Hz. Ali'nin satranç oynayan bir gruba rastladığında *"...Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor!.."*[32] âyetini okuması[33] bu oyunların kumara kapı aralamak yanında o dönemde putperest kültürü çağrıştırdığını da göstermektedir. Öte yandan Allah Resûlü, câhiliye döneminde var olan fakat mahiyeti itibariyle kumarı andıran alış veriş şekillerini de yasaklamıştır.[34] Kısacası kumar kapsamına giren, kumara basamak teşkil eden, kumarı andıran, kumar hâline dönüşmesi an meselesi olan her türlü adımın önüne geçilmiştir.

Diğer taraftan eğlence amaçlı veya ödüllü yarışmalar, kumar ve çeşitlerinden ayrı tutulmakta, hiçbir zaman kumar olarak algılanmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde en önemli müsabaka ve eğlence türleri arasında ok atışı, at ve deve yarışları dikkat çekmektedir.[35] Allah Resûlü ashâbını bu yarışlara teşvik etmekte, bazen ödül koymakta[36] bazen de bizzat kendisi at eğitip onunla yarışlara katılmaktadır.[37] Resûlullah dönemindeki bu müsabakaların en önemli özelliği bunların eğlence ve ödül kazanma amaçlı olmasının yanı sıra her an vuku bulacak düşman saldırılarına karşı Müslümanları zinde ve eğitimli tutmalarıdır. Ancak bu ve benzeri yarışlar üzerinde bahis tutuşmak ve bu yolla kazanç sağlamak kesinlikle caiz görülmemektedir. Hanefîler başta olmak üzere fakihlerin büyük çoğunluğunun kurayı hak kazandırıcı bir işlem olarak görmemesi de kumar yasağını ihlâl etmeme endişesinden kaynaklanmaktadır.[38]

Kur'an ve hadislerde kumar, kumardan elde edilen kazanç ve kumar olma ihtimali bulunan oyun ve eğlence türleri yasaklanırken kumarı özendirici, teşvik edici söylem ve davranışlar da hoş karşılanmamıştır. Bu çerçevede Allah Resûlü, *"...Kim arkadaşına, 'Gel seninle kumar oynayalım.' derse (harama ön ayak olduğu için pişman olup) derhâl sadaka versin!"*[39] buyurmuş, böylece kumara davet etmenin dahi müeyyidesi olduğuna işaret etmiştir. Tâbiûn dönemi müfessirlerinden birisi olan Mücâhid de kazanma ve kaybet-

[28] EM1270 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 434.
[29] D4222 Ebû Dâvûd, Hâtem, 3.
[30] EM1261 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 431.
[31] BS21560 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 361.
[32] Enbiya, 21/52.
[33] BS21532 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 355.
[34] M3801 Müslim, Büyû', 1; B5820 Buhârî, Libâs, 20.
[35] N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
[36] DM2460 Dârimî, Cihâd, 37.
[37] D2576 Ebû Dâvûd, Cihâd, 60.
[38] "Kumar", *DİA*, XXVI, 365.
[39] B4860 Buhârî, Tefsîr, (Necm) 2.

me, dolayısıyla oyun üzerinden haksız kazanç elde etme riski taşıdığında, çocukların oynadığı ceviz oyununun bile kumar sayılacağını söylemiştir.[40] Onun bu görüşünden, önüne geçilmezse kumarın hangi noktalara kadar uzanabileceğinin yanı sıra çocukların oyun amaçlı dahi olsa kumara benzeyen ve ona özendiren oyunlardan uzak tutulmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bu noktada anne ve babalar kendileri kumar oynayarak, kumarı ailelerine bulaştırarak evlâtlarına kötü örnek olmamalı, aynı zamanda kumarın her açıdan bireyi tüketen yönüne dair çocuklarına eğitim vermelidir.

Kur'an ve hadislerde kumarın ilke olarak yasaklandığı açıktır. Bu yasak, birkaç örnek üzerinden dile getirilmiş, ancak bu örneklerle benzerlik arz eden bütün oyunların kumar kapsamına gireceğine dair bir zihniyet oluşumu hedeflenmiştir. Diyebiliriz ki kumarın çeşitlerini saymaktan çok daha önemli olan, kumar yasağının ne gibi gerekçelere dayandığını anlamak ve böylelikle geçmişte olduğu gibi gelecekte de üretilebilecek bütün kumar çeşitlerinin önüne geçmektir. İslâm'ın kumarı yasaklarken, toplumda salgın bir hastalık gibi hızla yayılan ve pençesinde çaresizlik içinde kıvrananlara nefes aldırmayan bir illetle mücadele ettiği aşikârdır. Bu noktada yetenek, ustalık ve tecrübenin kumardan elde edilen kazanca bir anlam sağlaması mümkün değildir. Kumar oynayan tarafların rıza göstermesi de kumarla elde edilen malı helâl kılmaz. Zira içlerinden sadece birisinin ya da birkaçının kazanmasıyla diğerlerini kayba sokan bir oyun, görünüşte razı bile olsalar insanları olumsuz duygulara mahkûm eder. Kumar sonrası yaşanan utanç, üzüntü, pişmanlık, hırs ve intikam duyguları sadece kumar masasındakileri birbirine düşürmekle kalmayarak bütün topluma taşınmaktadır. Para kaybetmenin yanı sıra vaktini, enerjisini, olumlu ve yapıcı duygularını, iradesini ve hatta haysiyetini kaybeden kumarbaz, kendine yazık ettiği gibi çevresine de zarar verir hâle gelir. Dolayısıyla iki kişi arasında oynanan küçük çaplı bir şans oyunundan, çeşitli isimler altında kurumsallaşan ve binlerce insanın katılımıyla gerçekleştirilen şans oyunlarına kadar her tür ve boyutuyla kumarı tasvip etmek mümkün değildir. Kazanmayı ya da kaybetmeyi konu edinen ve önceden belli olmayan bir sonuca bağlı olarak gelişen şans oyunlarından, çekilişlerden ve yarışlardan elde edilen gelirin hayra harcanması da bunların dinen haram olduğu hükmünü değiştirmez.

Sonuç olarak kumar, fert, aile, toplum ve ekonomik alanda yıkıcı etkiler, onarılamayacak tahribatlara sebep olmaktadır. Bu yıkıcı etkilerin

[40] MA19728 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 467.

başında verimsiz bireyler üretmesi gelir. Bu yönüyle kumar, üretime katılmayan, işsiz güçsüz, tembel, boş vakit geçiren kişilerin toplumda çoğalmasına neden olur. Kumardan elde edilen kazanç helâl olmadığı gibi kaybedilen paranın her kuruşunda da çoluk çocuğun, fakirlerin ve toplumun hakkı vardır. Ayrıca kumar, içki, yalancılık, hırs, kin, intikam, cinayet gibi kötülükleri de beraberinde getirir. Aile hayatında düzensizliklere, anlaşmazlıklara, ihmallere sebep olur. Kumar yüzünden, dinini, namusunu, evini satan, her türlü kutsal değerini çaresizlik içinde ayaklar altına alan pek çok kişi vardır. Unutulmamalıdır ki bütün şans oyunları başlangıçta eğlenmek ve vakit geçirmek için oynanır. İnsan, kazandıkça kazanma zevki ve hırsı için oynar. Kaybettikçe yine oynar. Sonunda kumarın girdabında kayboluverir. Her şeyini kumarda kaybeden, nesi varsa satan ve kumara yatıran, bütün ömrü sefalet içinde geçen kumarbazların, başlangıçta kumara bir eğlence gözü ile baktıkları unutulmamalıdır. Kısacası kumar, hırs ve tamahın çocuğu, kötülüğün kardeşi, zarar ziyanın babasıdır.

İFLAS

GERÇEK MÜFLİS ÂHİRET SERMAYESİNİ KAYBEDENDİR

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: أُصِيبَ رَجُلٌ فِى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِى ثِمَارٍ ابْتَاعَهَا، فَكَثُرَ دَيْنُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "تَصَدَّقُوا عَلَيْهِ" فَتَصَدَّقَ النَّاسُ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَبْلُغْ ذَلِكَ وَفَاءَ دَيْنِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِغُرَمَائِهِ: "خُذُوا مَا وَجَدْتُمْ، وَلَيْسَ لَكُمْ إِلاَّ ذَلِكَ."

Ebû Saîd el-Hudrî anlatıyor:
"Resûlullah (sav) zamanında bir adam, dalındayken satın aldığı meyveler afete uğrayınca zarar etti ve borcu çoğaldı. Resûlullah'ın (sav), *'Ona bağışta bulunun.'* demesi üzerine insanlar ona sadakalarını verdiler. Fakat bu yardımlar borcunu ödemeye yeterli gelmedi ve bunun üzerine Resûlullah (sav) adamın alacaklılarına şöyle dedi: *'Bulduğunuzu alın! Bundan başka yapabileceğiniz bir şey de yoktur!'*"

(M3981 Müslim, Müsâkât, 18)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ:

"إِذَا أَفْلَسَ الرَّجُلُ، فَوَجَدَ الرَّجُلُ مَتَاعَهُ بِعَيْنِهِ، فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قالَ:

"أَتَدْرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟" قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ، فَقَالَ: "إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِى، يَأْتِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ وَصِيَامٍ وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِى قَدْ شَتَمَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا، فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ، قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ، أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِى النَّارِ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Bir kimse iflas eder de (borçlu olduğu) biri, kendi malını (onun yanında) olduğu gibi bulursa, bu malı almaya (başkasından) daha fazla hak sahibidir.*"

(M3990 Müslim, Müsâkât, 24)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, bir gün Resûlullah (sav), "*Müflis kimdir, biliyor musunuz?*" diye sordu. Ashâbı, "Bize göre müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekâtla gelir. Aynı zamanda şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüş bir hâlde gelir. Bunun üzerine iyiliklerinin sevabı şuna buna verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır.*" buyurdu.

(M6579 Müslim, Birr, 59)

Resûlullah zamanında bir adam, dalındayken satın aldığı meyveler hastalık nedeniyle ziyana uğrayınca zarar etmiş ve meyveleri almak için ödünç aldığı parayı ödeyememişti. Gün geçtikçe borçları daha da artmış, alacaklıları onu sıkıştırmaya başlamıştı. Durumu öğrenen Hz. Peygamber, ashâbına, *"Ona bağışta bulunun."* dedi. Allah Resûlü'nün bu isteği üzerine ashâb, ellerinden geleni esirgemeyerek ona yardımda bulundular. Fakat elde edilen meblağ adamın borcunu ödemesine yetmedi. Bunun üzerine Resûlullah adamın alacaklılarına, *"Bulduğunuzu alın! Bundan başka yapabileceğiniz bir şey de yoktur!"* dedi ve artık onun üzerine daha fazla gidilmesine engel oldu.[1]

İflas, kişinin yüklü miktarda borçlanması ve artık borçlarını ödeyemez hâle gelmesidir. Bu duruma düşen müflisin mal varlığının ve alacaklarının toplamı, borçlarını karşılamaya yetmemekte, kısacası bu kişi maddî bakımdan çökmektedir.

İslâm öncesi dönemde örnekleri görülen iflas sebebiyle Araplar, borçluyu zor duruma düşürecek kadar sıkıştırıyor, borcundan dolayı hür bir insanı bile satabiliyorlardı. İslâm'ın ilk zamanlarına kadar süregelen bu uygulama, *"Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."*[2] âyetinin inmesi ile sona ermiştir.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'de iflasla ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hz. Peygamber'in bu konudaki açıklamaları ise hukukî ve ahlâkî açıdan olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Resûlullah, hukukî bakımdan hem müflisi hem de alacaklıları korumaya yönelik bir tutum sergilemiş, öncelikle borçlunun imkânlarını göz önünde tutmuştur. İflas etmesine rağmen kişinin elinde malı varsa onun uygun bir şekilde alacaklılara paylaştırılmasını sağlamıştır.

Cömertliğiyle bilinen Muâz b. Cebel, kendisinden maddî yardım talebinde bulunan hiç kimseyi geri çevirmiyor, hatta bu yüzden bir başkasına borçlanmayı bile göze alıyordu. Fakat öyle bir duruma düştü ki, borcu dolayısıyla bütün malları ipotek altına alınacak hâle geldi. Durumunu Hz. Peygamber'e arz ederek kendisi için alacaklıları ile konuşmasını istedi. Hz.

[1] M3981 Müslim, Müsâkât, 18; T655 Tirmizî, Zekât, 24.
[2] Bakara, 2/280.
[3] AU22/60 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 60.

Peygamber, onlarla konuştu ama haklarından vazgeçmediler. Sonra Muâz'ı yanına çağırdı ve onun mallarını satarak alacaklıları arasında paylaştırdı. Sonunda Muâz'ın hiçbir şeyi kalmamıştı.[4]

Muâz'ın borcuna karşılık değerli malı vardı ve onları satarak açığını kapatabilmişti. Ancak nakit olsun gayri menkul olsun, elinde ne varsa tüketen bir müflis için bu mümkün değildir. Böyle durumlarda Hz. Peygamber, borcunu ödemeye gücü yetmeyen kimselere yardım edilmesini sağlamış,[5] insanları şu sözleriyle buna teşvik etmiştir: *"Kim darda kalmış (borçlu) bir kimseye kolaylık sağlarsa, Allah da ona dünyada ve âhirette kolaylık sağlar."*[6] Bu tavrıyla Müslümanlara, zor zamanlarda yardımlaşmanın güzel örneklerinden birini sunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de de Allah rızasından başka hiçbir karşılık beklemeden yapılan yardımlar ve verilen borçlar "karz-ı hasen", yani güzel bir borç olarak nitelendirilmiş, bu davranışı sergileyenler de övülmüştür: *"Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlar için değerli bir mükâfat vardır."*[7]

Câbir b. Abdullah'ın babası Abdullah b. Amr, Uhud Savaşı'nda şehit olmuştu. Ancak ödenmemiş bazı borçları vardı. Bir süre sonra alacaklıları, borçlarını ödemesi için oğlu Câbir'i sıkıştırdılar. Câbir, Hz. Peygamber'e gelip durumu anlattı. Hurma bahçesinden elde edeceği mahsulü babasının borcuna karşılık kabul etmeleri için onlarla konuşmasını istedi. Fakat Resûlullah da kendileriyle konuştuğu hâlde alacaklılar ikna olmadılar. Çünkü mahsul, onların alacaklarını karşılamaya yetmiyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hurmalığı onlara vermekten vazgeçip Câbir'e, *"Kuşluk vakti sana geleceğim."* dedi ve ayrıldı. Ertesi sabah kuşluk vakti olunca Câbir'in hurma bahçesine gitti. Bir yandan bahçede dolaşırken bir yandan da mahsulün bereketli olması için dua etti. Ve hasat zamanı hurmalar öyle bereketlendi ki, Câbir borçların tamamını ödedi. Hatta bir miktar hurma da kendisine kaldı.[8]

Resûlullah, *"Kim darda kalmış (borçlu) bir kimseye zaman tanırsa veya alacağını bağışlarsa, Allah onu kendi gölgesinde gölgelendirir."*[9] buyurarak, alacaklıları borçluya kolaylık gösterme hususunda teşvik etmiştir. Bir gün Kâ'b b. Mâlik mescitte iken, kendisine borçlu olan İbn Ebî Hadred'den alacağını istemişti. Fakat konuşurken ikisinin de sesleri öyle yükselmişti ki Allah Resûlü odasından onları duydu ve odasının perdesini açıp, *"Ey Kâ'b b. Mâlik!"* diye seslendi. Kâ'b, "Buyur yâ Resûlallah!" dedi. Hz. Peygamber eliyle işaret ederek, ondan alacağının yarısından vazgeçmesini is-

[4] BS11443 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 75.
[5] M3981 Müslim, Müsâkât, 18; N4682 Nesâî, Büyû', 95.
[6] M6853 Müslim, Zikir, 38.
[7] Hadîd, 57/18.
[8] B2395 Buhârî, İstikrâz, 8.
[9] M7512 Müslim, Zühd, 74.

tedi. Kâ'b da hemen, "Tamam yâ Resûlallah!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber İbn Ebî Hadred'e, *"Sen de kalk, kalan borcunu öde!"* dedi.[10]

Allah Resûlü, müflisin durumunu dikkate almasının yanı sıra alacaklılara da herhangi bir haksızlık yapılmamasına özen göstermiştir. Öncelikle alacaklının bir hak sahibi olarak söz söyleme hakkının bulunduğunu belirtmiştir.[11] Ayrıca Hz. Peygamber, *"Bir kimse iflas eder de (borçlu olduğu) biri, kendi malını (onun yanında) olduğu gibi bulursa, bu malı almaya (başkasından) daha fazla hak sahibidir."*[12] buyurmuştur. Ancak müflis malın ücretinin bir kısmını ödemişse, malı satan bu kişi de öncelik söz konusu olmaksızın diğer alacaklılarla eşit konumdadır. Müflisin ölmesi durumunda ise malı satan kişi alacağının bir miktarını tahsil etmiş olsun ya da olmasın, yine diğer alacaklılarla eşit hâle gelmektedir.[13] Böylece Hz. Peygamber, alacaklılar arasında adaletli bir dağıtım sağlamaya çalışmıştır.

Gerektiğinde alacaklıların talebi doğrultusunda Hz. Peygamber, iflas eden kimsenin haklarını kullanma yetkisini kaldırmış ya da kısıtlamıştır. Nitekim Muâz b. Cebel'in iflas etmesi nedeniyle kendisine başvurması olayında, alacaklılar haklarından vazgeçmediği için Muâz'ın malını kullanmasına engel olmuştur.[14] Bu kısıtlama müflisin borcunu ödemeye yanaşmaması hâlinde de uygulanmıştır. Örneğin Cüheyne kabilesinden Useyfia adında bir adam iflas etmiş, borcunu ödemeye de yanaşmamıştı. Durum Hz. Ömer'e intikal ettirilmişti. Bunun üzerine o, alacaklılara ertesi sabah gelmelerini, Useyfia'nın malını aralarında paylaştıracağını bildirmişti.[15] Böylece Hz. Ömer, Useyfia'nın elindeki bütün malları alacaklılara dağıtarak[16] onun borçlarını kapatmıştı.

Hz. Peygamber dönemindeki bazı nadir örneklerine işaret ettiğimiz iflas, ticarî ilişkilerin oldukça geliştiği ve aşırı tüketimin yaygınlaştığı günümüz şartlarında neredeyse olağan hâle gelmiştir. Ticaret her zaman risk almayı gerektiren bir iştir. Buna göre çok kâr elde etme hedefiyle girişilen büyük işlerin istenilen doğrultuda devam etmemesi çok büyük zararlara yol açmakta ve sahiplerini iflasa kadar götürmektedir. İflas kimi zaman bilinçsizce yapılan harcamalar, hırs, lüks ve keyif düşkünlüğü gibi bireysel sebeplerden, kimi zaman da doğal afetler, çatışmalar, borçlar gibi kişinin kendi dışında gelişen sebeplerden meydana gelmektedir.

Ne sebeple olursa olsun günümüzde mal varlığını yitirerek iflas eden kişiler, psikolojik olarak da yıkıma uğramakta, iflası her şeyin sonu gibi algılayarak hayata küsmekte, bu olayın etkisinden kurtulamayarak kendilerini

[10] B471 Buhârî, Salât, 83; M3984 Müslim, Müsâkât, 20.
[11] B2401 Buhârî, İstikrâz, 13; M4110 Müslim, Müsâkât, 120.
[12] M3990 Müslim, Müsâkât, 24.
[13] D3522 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 74.
[14] BS11443 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 75.
[15] MU1465 *Muvatta'*, Vasiyye, 8.
[16] ÜT8/171 Bâcî, *Müntekâ*, VIII, 173.

hatta ailelerini heba edecek kadar ileri gitmektedirler. Hâlbuki bu dünyada her şeyle karşılaşabileceğinin bilincinde olan mümin, bu ve benzeri sıkıntılara karşı sabırlı olmalı, inancını yitirmeyip hayata daha sıkı sarılmalı ve borçlarını ödemeye çalışmalıdır. Bu durumu bir imtihan olarak görmeli ve gayret gösterdiği takdirde Allah'ın kendisine yardım edeceğine dair ümidini asla yitirmemelidir. Zira Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de mal ve evlâdın aslında birer imtihan olduğunu[17] bildirmekte ve sabırlı olmayı tavsiye etmektedir: *"And olsun ki sizi biraz korku ve açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"*[18]

Müslüman'a yakışan, sıkıntılı zamanlarında sabır gösterip Allah'tan ümidini kesmeyen Hz. Peygamber'i örnek alarak ve onun tavsiyelerine uyarak sabırla teselli bulmaktır. Allah Resûlü, nimetlere şükredildiği gibi sıkıntılara sabretmenin de mümin için bir hayır vesilesi olduğunu şu çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir: *"Müminin durumu ne hoştur! Onun her işi hayırlıdır, onun bu hâli başka hiç kimsede yoktur. O, bir nimete nail olduğunda şükrederse, bu onun için hayır olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabrederse, bu da onu için hayır olur."*[19] Ayrıca mümin, elinde olanla yetinmeyi bilmeli, kendisini iflas gibi felâketlere sürükleyen mal hırsından uzak durmalıdır.

İflas gibi zor bir duruma düşen kişi için Müslüman toplum elinden geleni yapmalı, Hz. Peygamber'in ifadesiyle, "bir binanın birbirine destek olan tuğlaları gibi"[20] dayanışma içerisinde olarak müflise maddî ve mânevî anlamda yardımcı olmalıdır.

Resûlullah, iflasın bir de ahlâkî boyutuna dikkatleri çekmiştir ki, bu yönü bizim için en az hukukî yönü kadar önem taşımaktadır. Çünkü her insan malını kaybedip maddî bir iflasın eşiğine gelmeyebilir. Oysa mânevî bir iflas ile dünyada biriktirdiği hayırları kaybetme tehlikesi herkes için geçerlidir. Bu kötü ihtimali ümmetine hatırlatmak isteyen Allah Resûlü, bir gün ashâbına, *"Müflis kimdir, biliyor musunuz?"* diye sormuştu. Elbette ki bu sorunun cevabı onlar için kolaydı. "Bize göre müflis parası ve malı olmayan kimsedir." demişlerdi. Hâlbuki Hz. Peygamber bu soruyu, onların dikkatini farklı bir yöne çekmek için yöneltmişti. Zihinlerindeki müflis algısını değiştirecek ve bu kelimeye yepyeni bir anlam yükleyecekti. İflasın sadece bu hayatta değil öbür dünyada da başlarına gelebileceğini düşünmelerini sağlayacaktı. Ve sözlerine şöyle devam etti: *"Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekâtla gelir. Aynı zamanda şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüş bir*

17 Teğâbün, 64/15.
18 Bakara, 2/155.
19 M7500 Müslim, Zühd, 64.
20 B2446 Buhârî, Mezâlim, 5.

hâlde gelir. Bunun üzerine iyiliklerinin sevabı şuna buna verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır." [21]

Maddî iflas bir şekilde bu dünyada telâfi edilebilmektedir. Fakat hesap günündeki asıl iflasın çaresi yoktur. Her ne kadar ibadetlerini yerine getirerek bir birikim elde ettiğini sansa da ahlâkını güzelleştirmeyen ve eliyle ya da diliyle insanlara zarar veren kişi, iflastan kurtulamayacaktır. Çünkü üzerindeki kul hakları, sevaplarından daha çoktur. Kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtlar, yaptığı haksızlık ve zulümler karşısında mizanda çok hafif kalmaktadır. Bu nedenle Peygamberimiz (sav), üzerinde kul hakkı olanları, hak sahipleri ile dünyada iken helâlleşmeleri hususunda uyarmıştır. Nitekim helâlleşmedikleri takdirde âhirette, iyilikleri alınıp hakkını gasp ettikleri kişilere verilecektir. Sevapları yetmediğinde ise bu sefer haksızlığa uğrattıkları kimselerin günahları sırtlarına yüklenecektir.[22]

Dinin görünen kısmını oluşturan ibadetlerin ruhunu göz ardı ederek tamamen şekle önem vermek ve böylece İslâm'ı ibadetlerin şeklî boyutuna indirgemek doğru değildir. Bu tarz bir düşünce kişiyi yukarıdaki hadiste ifade edilen "müflis" konumuna düşürür. Kur'ân-ı Kerîm'de üstün bir ahlâk üzere olduğu vurgulanan Allah Resûlü[23] ümmetini de güzel ahlâka teşvik etmiş ve Müslüman'ı, *"diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimse"*[24] olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in sünnetini özümsemiş bir Müslüman'ın, sövmek, iftira etmek, kan dökmek, dövmek, haksızlık ve zulmetmek gibi güzel ahlâkla bağdaşmayan davranışlar sergilemesi düşünülemez. İbadetler, bir anlamda imanın dışa yansımasıdır. Allah Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."* buyurduğu[25] üzere, hakkıyla yerine getirilen ibadetler kişiyi kötülüklerden alıkoyar. Dolayısıyla kişi, ibadetine devam ettiği hâlde ahlâka aykırı davranışlar sergiliyorsa dinin özünü anlamamış, Allah'a kulluk görevlerini de yerli yerince yapmamış demektir.

İnsanoğlu, dünyada iflas etmekten korktuğundan daha fazla, kıyamet günü müflis olmaktan korkmalı ve kaçınmalıdır. Maddî anlamda iflasın getireceği sıkıntıları düşündüğü gibi, mânevî anlamda iflasın getireceği kalıcı elem ve azabı da düşünmelidir. Allah Teâlâ'nın kimseye zerre kadar haksızlık etmeyeceği[26] o günde iflasa sürüklenmemek için dünyada iken hayatını tanzim etmeli, Müslüman olmanın bilinciyle yaşamalıdır. Zira gerçek müflis, kıyamet günü iflas edendir.[27]

[21] M6579 Müslim, Birr, 59.
[22] B2449 Buhârî, Mezâlim, 10.
[23] Kalem, 68/4.
[24] B6484 Buhârî, Rikâk, 26; M162 Müslim, Îmân, 65.
[25] Ankebût, 29/45.
[26] Nisâ, 4/40.
[27] B6183 Buhârî, Edeb, 102.

YİTİK MAL
BULANIN ELİNDEKİ KOR ATEŞ

عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشِّخِّيرِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"ضَالَّةُ الْمُسْلِمِ حَرَقُ النَّارِ."

Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr'in, babasından naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir Müslüman'ın yitirdiği buluntu mal, (bulanın elinde) bir ateş korudur."
(İM2502 İbn Mâce, Lukata, 1)

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
”مَنْ وَجد لُقطَةً فلْيُشْهِدْ ذا عدْلٍ أَوْ ذوَيْ عدْلٍ ولاَ يَكْتُمْ ولاَ يُغَيِّبْ، فَإِنْ وَجدَ صَاحِبَهَا فلْيَرُدَّهَا علَيْهِ وإِلاَّ فَهُوَ مَالُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يشَاءُ.“

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: رَخَّصَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِى الْعَصَا وَالْحَبْلِ وَالسَّوْطِ وَأَشْبَاهِهِ يَلْتَقِطُهُ الرَّجُلُ يَنْتَفِعُ بِهِ.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
”مَنْ آوَى ضَالَّةً فَهُوَ ضَالٌّ، مَا لَمْ يُعَرِّفْهَا.“

İyâz b. Hımâr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim yitik bir mal bulursa derhâl (onu emanetine aldığına dair) güvenilir bir veya iki kişiyi şahit tutsun. Bulduğunu gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa derhâl ona teslim etsin. Sahibini bulamazsa bu, Allah'ın dilediği kimseye verdiği bir maldır."*

(D1709 Ebû Dâvûd, Lukata, 1)

Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) kişinin bulduğu değnek, ip ve kamçı gibi şeyleri kullanmasına müsaade etti."

(D1717 Ebû Dâvûd, Lukata, 1)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kayıp bir hayvanı duyurmadan sürüsüne katan, gerçekte kendisi kaybolmuştur."*

(M4510 Müslim, Lukata, 12)

Mekke'nin fethedildiği gün Cüheyne kabilesinin sancağını taşıyan Zeyd b. Hâlid'in[1] anlattığına göre, bir adam Sevgili Peygamberimize gelir ve ona altın veya gümüş para bulduğunda ne yapması gerektiğini sorar. Allah Resûlü, *"Keseyi ve bağını kapalı tut. Sonra onu bir sene ilân et. Şayet sahibini bulamazsan onu harcayabilirsin. Ancak günün birinde sahibi çıkacak olursa ona ödersin."* cevabını verir. Bunun üzerine adam, "Ey Allah'ın Elçisi! Peki, kayıp bir koyun bulduğumuzda ne yapalım?" diye sorunca Sevgili Peygamberimiz, *"Onu al (ve ona sahip çık! Sahibini bulamazsan) o ya senin, ya din kardeşinin yahut kurdundur."* buyurur. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Kaybolmuş develer hakkında ne dersin?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz kızdığını belli ederek, *"Onlardan sana ne! Onların sağlam tabanları ve (bedenlerinde depolanmış) suyu vardır. Sahipleri onları buluncaya kadar kendi başlarına sularını içerler, otlayarak karınlarını doyurabilirler."* buyurur.[2]

Sevgili Peygamberimiz, dinimizde korunması gerekli beş temel değerden biri olan mal emniyetini sağlamak için, özellikle o dönemde ve coğrafyada çok sıkı koruma altında olmayan mal ve eşyanın, buluntu adıyla başkalarının eline kolayca geçmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almıştır. Yağma geleneğine sahip bir toplumdan başkasının hakkını üzerine geçirmemek için titizlik gösteren bir ümmet oluşturan Allah Resûlü, bu konuda duyarlılık gösteren ashâbının soruları karşısında yapılması gerekenleri etraflıca anlatmış, buradan hareket eden İslâm âlimleri de fıkıh kitaplarında "lukata" yani "kayıp eşya hukuku" diyebileceğimiz müstakil bölümler oluşturmuşlardır. Yapılan bu uyarı ve açıklamalara rağmen yanlışta ısrar edip din kardeşinin yitik malına göz dikenler kendilerine zarar vermiş olacaklardır. Allah Resûlü'nün şu sözü bu konuda çarpıcı bir uyarı içermektedir: *"Bir Müslüman'ın yitirdiği buluntu mal, (bulanın elinde) bir ateş korudur."*[3]

Hz. Peygamber, bulunan malın ilân edilmesini, sahibinin araştırılmasını ve korunmaya alınmasını istemekle,[4] o malın, bulan yanında bir emanet gibi muhafaza edilerek zayi edilmemesi ve sahibine en kısa zamanda ulaştırılması amacını gütmüştür. Bu yüzden, "Yâ Resûlallah! Kaybolmuş bir koyun buldum ne yapayım?" diyen sahâbîye, *"Onu al, sahibi gelinceye kadar yanında muhafaza et!"* buyurmuştur.[5] Peygamber Efendimiz bulunan

[1] İBS249 İbn Abdülber, *İstîâb*, 249.
[2] B2372 Buhârî, Müsâkât, 12; B2436 Buhârî, Lukata, 9; M4498 Müslim, Lukata, 1.
[3] İM2502 İbn Mâce, Lukata, 1.
[4] B2436 Buhârî, Lukata, 9; M4499 Müslim, Lukata 2.
[5] D1713 Ebû Dâvûd, Lukata 1.

bir eşyanın bir sene ilân edilmesini, şayet sahibi gelmezse ondan istifade edilebileceğini, yine de bu eşyanın bir emanet olduğunu, dolayısıyla sahibinin gelmesi durumunda iade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[6]

Burada, yitik malı bulan kişinin hassas davranması gereken husus, malın, sahibi olduğunu iddia eden kişiye gerçekten ait olup olmadığını tespit etmektir. Bunun için de bulduğu şeyin özelliklerini iyi tespit edip bunları malın sahibi olduğunu iddia eden kimselere sorması gerekir. Bu uygulama, hem buluntunun kendi malına karışmasını önleyen hem de yitik mal sahibinin hakkını koruyan bir tedbirdir. Çünkü hakkı olmadığı şeyi sahiplenmede bir sakınca görmeyen, haram kazançtan sakınma duyarlılığı olmayan kötü niyetli insanların bu durumu istismar etmeleri mümkündür. Bunun neticesinde malı kaybedenin de, bulan kişinin de zarara uğraması muhtemeldir. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem buluntu malın güvence altına alınmasını istediği gibi, onun herkese verilmesini de uygun bulmamıştır. İçinde yüz dinar olan bir keseyi bulan Übey b. Kâ'b, Peygamberimize başvurmuş, o da bir yıl ilân etmesini söylemişti. Übey bir yıl ilân etmiş, ancak sahibi çıkmamıştı. Hz. Peygamber'e tekrar gelmiş, o (sav), bir yıl daha ilân etmesini söylemişti. Üçüncü kez gelince ona şöyle demişti: *"Bulduğun paranın kesesini, sayısını ve kesenin ağız bağını iyi koru. Sahibi gelir (de bunları doğru haber verir) ise keseyi ona ver, gelmezse ondan yararlan!"* buyurmuştu.[7]

Konuyla ilgili hadislerin bir kısmında ise ilânın bir yıl yapılması gerektiği, bir yılın sonunda sahibi bulunmayan malın kullanılabileceği, fakat üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin asıl sahibi geldiğinde, buluntunun veya bedelinin kendisine verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Peygamberimiz, *"Kim yitik bir mal bulursa derhâl (onu emanetine aldığına dair) güvenilir bir veya iki kişiyi şahit tutsun. Bulduğunu gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa derhâl ona teslim etsin. Sahibini bulamazsa bu, Allah'ın dilediği kimseye verdiği bir maldır."*[8] buyurmaktadır. Başka bir hadiste ise bir yılın sonunda sahibi bulunamadığı için satılan bir malın, sahibi geldiğinde mümkünse iade edilmesini, değilse bedelinin sahibine verilmesini istemekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Bir kimse, malını birisinin yanında bulursa onu almaya (herkesten daha fazla) hakkı vardır. Malı satın alan da (parasını) satıcıdan alır."*[9]

Peygamber Efendimiz bu uygulamayı kendi aile efradına da tavsiye etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattığına göre Hz. Ali yolda yürürken bir dinar görür ve onu eşi Hz. Fâtıma'ya verir. Hz. Fâtıma da bunu harcamanın haram olup olmadığını öğrenmek için babasına sorar. Allah Resûlü, onun

[6] M4501 Müslim, Lukata 4; B2428 Buhârî, Lukata, 3.
[7] B2426 Buhârî, Lukata, 1.
[8] D1709 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.
[9] D3531 Ebû Dâvûd, Büyû', 78.

Allah'ın bir rızkı olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Fâtıma bu parayla satın aldığı bazı şeylerle yemek pişirir. Peygamberimiz de onlarla beraber bu yemekten yer. Daha sonra kaybolan parasını soruşturan bir kadın gelir. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, *"Ey Ali! Kadına dinarı geri ver!"* buyurur. Bunun üzerine Hz. Ali hiç vakit kaybetmeden kadına parasını geri öder.[10]

Sehl b. Sa'd'ın aktardığı bir başka rivayete göre ise Hz. Ali yerde bir altın para bulmuştu. Evde çocukları açlıktan ağlaşmaktaydı. Hemen gidip onunla biraz un, biraz da et satın aldı. O altını da kasaba rehin olarak bıraktı. Hz. Fâtıma unla hamur açtı, ateşe tencereyi koydu, et ve ekmeği pişirdi. Peygamber Efendimizi de davet ettiler. Hz. Fâtıma olanları babasına anlattı. Ona bunu helâl görüp görmediğini sordular. Efendimiz de, *"Allah'ın adıyla yiyin."* buyurdu. Beraberce oturup yemek yerken, evin önünde, "Allah aşkına, İslâm aşkına!" diyerek iki gözü iki çeşme, kaybettiği altınını arayan bir delikanlı belirdi. Allah Resûlü, bu delikanlıyı çağırdı. Efendimiz onun çarşıda parasını düşürdüğünü öğrenir öğrenmez Hz. Ali'yi kasaba gönderdi ve rehin tuttuğu altın parayı geri göndermesini, etin parasını kendisinin ödeyeceğini söyledi. Bunun üzerine kasap altın parayı gönderdi, Allah Resûlü de delikanlıya altınını verdi.[11]

Ancak Hz. Peygamber, muhafaza etme arzusu dışında buluntu malın alınmasını uygun görmemiş, onun sorumluluğunun ağır olduğunu bildirmiştir. Sahâbeden Münzir b. Cerîr şahit olduğu bir olayı şöyle anlatır:

"Bir gün babamla birlikteydim. Babamın sığırlarını güden çoban, sürüyü yanımıza getirdi. İçlerinde bize ait olmayan bir sığır vardı. Babam çobana, 'Bu kimin?' diye sordu. Çoban, 'Sürüye karışmış, kimin olduğunu bilmiyorum.' dedi. Bunun üzerine babam Cerîr, 'Onu derhâl sürüden çıkar! Çünkü ben Resûlullah'ı (sav), *'Kayıp bir hayvanı, ancak kendi de kaybolan (istikametini yitirmiş) kimse sürüsüne katar.'* buyururken işittim.' dedi."[12]

Bununla beraber Peygamber Efendimiz, koruma altına alınmadığı takdirde telef olmayacak veya fazla bir zarar görmeyecek malların alınmamasını istemiştir. Meselâ, yitik develerin hükmünü soran bir sahâbîye, develerin kendi başlarına yaşamlarını sürdürebileceklerini belirterek onların kendi hâllerine bırakılması istikametinde cevap vermiştir.[13] Halifeliği döneminde Hz. Ömer'in uygulaması da bu şekilde olmuştur. Özellikle onun döneminde kayıp develer serbestçe dolaşır, kimse de onlara karışmazdı. Ancak Hz. Osman (ra) döneminde sayıları oldukça artıp istismarlar çoğalınca, Hz. Osman bu develerin önce ilân edilmelerini, sonra da satılmala-

[10] D1714 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.
[11] D1716 Ebû Dâvûd, Lukata 1.
[12] D1720 Ebû Dâvûd, Lukata 1; İM2503 İbn Mâce, Lukata, 1.
[13] B2429 Buhârî, Lukata, 4; M4498 Müslim, Lukata, 1.

rını, sahibi gelirse parasının ona verilmesini emretmişti.[14] Hz. Osman'dan sonra, durum biraz daha değişti. Hz. Ali yitik develerin, sahipleri adına korunmak üzere tutulmalarında Hz. Osman'ın fikrini kabul etmekle beraber, bunların satılarak paralarının verilmesinin, sahiplerini zarara sokabileceği görüşündeydi. Çünkü devenin bedeli bizzat devenin yerini tutamaz ve sağladığı faydayı sağlayamazdı. İşte bu yüzden Hz. Ali develerin toplanılarak Beytülmâl tarafından bakılmalarına ve sahipleri çıkınca da teslim edilmelerine karar verdi.[15] Peygamber Efendimizin asıl maksadını göz önünde bulundurdukları için Hz. Osman ve Hz. Ali'nin bu yaptıkları, onun (sav) hükmüne aykırı değildi. Zira insanların ahlâkı bozulmuş, hak-hukuk anlayışı zayıflamış ve birtakım kimseler harama el uzatır olmuşlardı. Böyle bir yerde yitik deve ve sığırları kendi hâllerine terk etmek, onları zayi etmek ve sahiplerine bir daha dönmemelerine sebep olmak demekti. Bu ise Hz. Peygamber'in kastetmediği bir durumdu.

Bu uygulamadan anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber'in sünnetini ve İslâm'ın temel ilkelerini çok iyi kavramış bulunan yakın arkadaşları, şartların değişmesiyle gerekli tedbirleri almaktan çekinmemişler ve yeri geldiğinde burada olduğu gibi bir önceki uygulamadan farklı bir tatbikata geçebilmişlerdir.

Rahmet Peygamberi buluntu mal ile ilgili ortaya çıkabilecek ihtilâfları önlemek için şahit tutulmasını da tavsiye etmiştir. Mal sahibini mağdur etmemek ve yitik malı bulan kimseyle aralarında doğabilecek tartışmaların önüne geçme adına başka insanların tanık tutulması güzel bir çözüm yoluydu. Hz. Peygamber, *"Kim yitik bir mal bulursa, (onu emanetine aldığına dair) güvenilir bir veya iki kişiyi şahit tutsun. Bulduğunu gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa derhâl ona teslim etsin. Sahibini bulamazsa bu, Allah'ın dilediği kimseye verdiği bir maldır."*[16] buyurarak, buluntu konusunda şahit tutularak sorumluluğun paylaşılmasını istemiştir.

Şayet buluntu, yukarıda zikredilen tedbirleri almayı gerektirecek kadar değerli bir şey değilse ve iade edilmediği takdirde mal sahibinin fazla bir kaybı olmayacağı veya bunu önemsemeyeceği tahmin ediliyorsa, mal sahibinin hakkı mahfuz olmakla beraber uzun süre beklemeye gerek kalmadan kullanılabileceği belirtilmiştir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz değnek, kamçı, ip gibi çok değerli olmayan buluntu eşyaların kullanılmasına izin vermiştir.[17] Eğer buluntu, bozulabilecek veya telef olabilecek yiyecek cinsinden bir şey ise Allah Resûlü bunların yenilmesinde de bir sa-

[14] MU1454 *Muvatta'*, Akdiye, 40.
[15] ÜT8/71 Bâcî, *Münteka*, 8/71.
[16] D1709 Ebû Dâvûd, Lukata, 1; İM2505 İbn Mâce, Lukata, 2.
[17] D1717 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.

kınca görmemiştir. Nitekim bir gün bulduğu bir hurma tanesi için, *"Zekât malı olma ihtimali olmasaydı yerdim."* buyurmuştur.[18]

Hz. Peygamber'in bu konudaki tatbikatını iyi kavrayan seçkin ashâbı da onun yöntemini takip etmişlerdir. Örneğin Hz. Ömer, buluntu malın muhafaza süresini, malın değerine ve sahibini araştırma imkânına göre belirliyor, bazı durumlarda bu süreyi üç gün, bazen de bir yıl olarak tespit ediyordu.[19]

Hz. Peygamber'in buluntu mal konusundaki uyarıları[20] Müslümanların bu tür malları sahiplenmeye heves etmemeleri amacına yöneliktir. Nitekim o, kalabalığın yoğun olduğu hac döneminde buluntu malların, sahipleri tarafından bulunabilmeleri için alınmamalarını tavsiye etmiş,[21] Mekke'de bulunan yitiklerin de ancak insanlara duyurmak şartıyla alınabileceğini bildirmiştir.[22] Böylece Müslümanlara, kayıp malları yanlarında bulundurmanın, sorumluluk gerektiren bir yük olduğu bilincini aşılamış, bu malları en kısa zamanda sahiplerine ulaştırmalarını, sahipleri bulunamazsa muhtaç olanlara ya da bunların toplandığı merkezlere teslim etmelerini öğretmiştir.

Hz. Ömer ve Süfyân b. Abdullah arasında geçen şu diyalog, sahâbenin bu anlayışı hayata geçirdiğinin bir göstergesidir. Süfyân b. Abdullah, bir heybe bulmuş ve Hz. Ömer'e getirmişti. Hz. Ömer, "Bunu bir yıl duyur, sahibini bulursan ona verirsin, aksi hâlde bu senin olur!" dedi. Süfyân heybeyi bir yıl duyurmuş ama sahibini bulamamıştı. Ertesi yıl hac mevsiminde Hz. Ömer'e rastlayınca yanında taşıdığı bu heybeden söz etti. Hz. Ömer de, "Artık o senindir. Çünkü Resûlullah (sav) bize böyle emretti." dedi. Süfyân, "Benim buna ihtiyacım yok." karşılığını verince, Hz. Ömer onu alıp Beytülmâl'e koydu.[23]

Bulunan bir malı sahibine teslim etmenin ve bunun için çaba göstermenin takdir edilmesi gereken bir erdem olduğunda şüphe yoktur. İnsanî değerlerin erozyona uğradığı, haram kazançtan uzak kalmanın, başkalarının mallarını ve haklarını gözetmenin fazla önemsenmediği, üstelik hırsızlıkların, gaspların ve kapkaç olaylarının sıkça yaşandığı günümüz dünyasında böyle bir erdeme sahip olmanın daha da önemli hâle geldiği şüphesizdir. Kendisi için istediğini, mümin kardeşi için de isteme[24] inanç ve bilinci ile yaşaması beklenen Müslüman, kendi malını koruyup kolladığı kadar kardeşlerinin mallarını da koruyacaktır. Kendi yitiğini bulduğunda ne denli sevinirse, başkalarının yitiğini sahiplerine kazandırarak onları da sevindirecektir. Aslında İslâm'daki "kul hakkı", "emek", "alın teri", "helâl

[18] B2055 Buhârî, Büyû', 4; B2432 Buhârî, Lukata 6.
[19] MA18619 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 136.
[20] T1881 Tirmizî, Eşribe, 11; İM2502 İbn Mâce, Lukata, 1.
[21] M4509 Müslim, Lukata, 11; D1719 Ebû Dâvûd, Lukata 1.
[22] B2433 Buhârî, Lukata, 7.
[23] DM2627 Dârimî, Büyû', 59.
[24] B13 Buhârî, Îmân, 7.

kazanç" gibi kavramlar ve bunlara dayalı temel ilkeler, buluntu karşısındaki tavrın ne kadar İslâmî ve de insanî bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaya yetmektedir.

Günümüzde çeşitli kurumlardaki "kayıp eşya büroları" yitiğin sahibine ulaştırılması vazifesini icra etmektedir. Ancak bu büroların işlevini sürdürebilmesi için, insanımızın kayıp konusunda bilinçli ve duyarlı olması gerekmektedir. Bu duyarlılık ise küçük yaştan itibaren hem ailenin, hem de okulun vereceği eğitim ve öğretime bağlıdır.

Netice itibariyle kayıp eşya ve mal konusunda duyarsız kimse, aslında kendisini, kişiliğini kaybetmiş demektir. Bu konuda nebevî öğretiye göre hareket edenler ise sahip oldukları ulvî değerleri hâlâ yitirmediklerini, benliklerini, kimliklerini koruduklarını göstermektedirler.

HAYVAN HAKLARI
HER CANLIYA RAHMET

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَال:
"مَا مِنْ إِنْسَانٍ قَتَلَ عُصْفُورًا فَمَا فَوْقَهَا بِغَيْرِ حَقِّهَا إِلاَّ سَأَلَهُ اللَّهُ
عَزَّ وَجَلَّ عَنْهَا."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Haksız yere (öldürmesini meşru ve haklı kılacak bir neden olmaksızın) bir serçeyi veya daha küçük bir canlıyı öldüren insana Yüce Allah mutlaka (bunun hesabını) sorar."
(N4354 Nesâî, Sayd, 34)

عَنْ سَهْلِ ابْنِ الْحَنْظَلِيَةِ قالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبَعِيرٍ قَدْ لَحِقَ ظَهْرُهُ بِبَطْنِهِ، قَالَ: "اتَّقُوا اللَّهَ فِى هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ فَارْكَبُوهَا وَكُلُوهَا صَالِحَةً."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
..."فِى كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ التَّحْرِيشِ بَيْنَ الْبَهَائِمِ.

Sehl b. Hanzaliyye'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı ve *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde binin ve (yenmeye) elverişli hâllerinde onları yiyin."* buyurdu.

(D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır."*

(B2363 Buhârî, Müsâkât, 9; M5859 Müslim, Selâm, 153)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir canlıyı hedef edinmeyin!"*

(M5059 Müslim, Sayd, 58)

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), hayvanları birbirleriyle dövüştürmeyi yasakladı."

(T1708 Tirmizî Cihâd, 30; D2562 Ebû Dâvûd, Cihâd, 51)

Allah Resûlü, bir gün amcasının oğlu Abdullah b. Ca'fer'i binéğinin terkisine almış gidiyordu. Derken ihtiyaç gidermek için durdu. Ensardan birine ait bir hurma bahçesi duvarının arka tarafına geçti. Bahçede bağlı bir devenin bulunduğunu gören Allah Resûlü ona doğru yöneldi. Zavallı deve Peygamber Efendimizi görüp inlemeye başladı, gözlerinden yaşlar süzülmekteydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, devenin yanına vardı ve şefkatli elleriyle onun kulaklarını okşamaya başladı. Hayvancağız hemen sakinleşiverdi. Zavallı hayvanın aç bırakıldığını anlayan Rahmet Peygamberi, *"Kim bu devenin sahibi? Bu deve kime ait?"* diye seslendi. Ensardan bir delikanlı, "O benimdir, ey Allah'ın Resûlü." diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona döndü ve *"Sana verdiği şu deve hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Bu hayvan bana, senin onu hem aç bıraktığını hem de yorduğunu şikâyet etti!"* buyurdu.[1]

Bu devenin lisan-ı hâli, zayıf ve yorgun düşmüş bedeni, insana çok şey anlatıyordu. Kâinata şefkat ve merhamet nazarıyla bakan Resûl-i Ekrem de bu dilsiz hayvanın acıklı hâline tercüman olmuş, sahibine hayvanların birer emanet olmaları dolayısıyla, onların haklarına riayet edilmesi gerektiğini hatırlatmıştı. Zira hayvanlar, Allah Teâlâ'nın mülkünde olan, O'nun istifade etmeleri için kullarının hizmetine sunduğu ve ancak merhametle muameleye izin verdiği birer emanetti.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eseri olarak yaratılmış hayvanların[2] yeryüzünde yürüyenleri ve gökyüzünde süzülenleriyle birlikte tümünün tıpkı insanlar gibi birer ümmet oldukları bildirilmiştir.[3] Yaratılışları itibariyle insanlardan farklı olarak her biri değişik özellikle donatılan bu canlı sınıfı, her ne kadar insanlar bunu fark edemese de kendi hâl dilleriyle, tabiatlarına uygun olarak Rablerini tesbih etmektedirler.[4] *"Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir."* buyuran Allah Teâlâ,[5] yerde ve gökte hayvanların O'na secde hâlinde olduklarını[6] ve kendi dilleriyle onu tesbih ettiklerini haber vermektedir.[7]

Yüce Allah tarafından hayvanlardan bazısı binek,[8] bazısı yük taşıyıcı olarak;[9] bazısı ise etlerinden,[10] sütlerinden,[11] balından,[12] yün ve kıllarından

1 D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
2 Yâsîn, 36/71.
3 En'âm, 6/38.
4 İsrâ, 17/ 44.
5 Nûr, 24/41.
6 Hac, 22/18.
7 İsrâ, 17/44.
8 Zuhruf, 43/12.
9 Nahl, 16/7; Mü'min, 40/80.
10 Nahl, 16/5; Yâsîn, 36/72.
11 Nahl, 16/66; Mü'minûn, 23/21.
12 Nahl, 16/69.

yararlanılması için[13] insanın hizmetine sunulmuştur. İnsanlar için sayısız faydaları olan ve hayatı kolaylaştıran hayvanlar, aynı zamanda estetik bir değer olarak da doğanın bir parçasıdırlar. Çeşitli güzellikleri barındıran hayvanlar, tabiatın süsüdür ve Allah Teâlâ, kullarının bu güzelliklerin farkına varmalarını, onlar üzerinde tefekkür etmelerini ve bu vesileyle kendisini anmalarını istemektedir.[14] *"Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır."* buyuran[15] Cenâb-ı Hak, insanların hizmetine sunulan hayvanların aynı zamanda bir ibret vesilesi olduğunu bal arısı örneğinde şu şekilde bildirmektedir: *"Rabbin bal arısına: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir.' diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır."*[16] *"Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!"*[17] âyetiyle de mucizevî bir yaratılışa sahip olan deve örneğinde bu canlıları yaratan Allah'ın üstün kudret ve keremine işaret edilmektedir.

Kâinatta yaratılan her şeyin bir hikmeti ve amacının olması[18] dolayısıyla, canlı ve cansız bütün âlem bir denge üzerine kurulmuştur. Her şeyi bir ölçüye göre yaratan ve düzenleyen Allah Teâlâ,[19] tabiattaki canlılar arasında da denge ve ahengi gözetmiştir. Buna göre, hayvanlar ekolojik sistemin vazgeçilmez bir parçasıdırlar ve âlemdeki düzenin hayvanların varlığıyla yakından ilgisi vardır. Bu düzenin devamı için her birinin belli bir yaratılış amacı olan hayvanların, insanların ve diğer tüm canlıların âlemdeki birlikteliği korunmalıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın tufanda Hz. Nuh'a her çeşit hayvandan birer çifti gemiye yüklemesini emretmesi[20] bunu gösterir.

Kur'an, kimi zaman isimlerini zikrederek, kimi zaman ise vasıflarından bahsederek hayvanlara özel bir yer vermiş ve bazı sûreler Bakara (inek), Nahl (arı), Neml (karınca), Ankebût (örümcek) ve Fîl gibi isimlerle anılmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de birçok hayvana atıflar yapılarak isimleri zikredilmiştir. Deve,[21] at, katır, merkep,[22] inek,[23] buzağı,[24] keçi, koyun,[25] domuz,[26] köpek,[27] aslan,[28] maymun,[29] büyük balık,[30] yılan,[31] hüthüt,[32] karga[33] bıldırcın,[34] kurbağa,[35] çekirge,[36] sinek,[37] örümcek,[38] sivrisinek[39] ve kelebek (pervane),[40] ismi geçen hayvanlardır.

Kur'an'da Hz. Salih'in devesinden,[41] Hz. Yunus'un balığından,[42] Ashâb-ı Kehf'in köpeğinden,[43] Hz. Süleyman'ın karıncalar[44] ve hüthüt[45] ile olan diyaloglarından bahsedilerek onların aracılığıyla insanlara çeşitli mesajlar

[13] Nahl, 16/80.
[14] Nahl, 16/5-8; Yâsîn, 36/71.
[15] Nahl, 16/66.
[16] Nahl, 16/68-69.
[17] Gâşiye, 88/17.
[18] Duhân, 44/38-39.
[19] Kamer, 54/49; Furkân, 25/2.
[20] Hûd, 11/40.
[21] A'râf, 7/40.
[22] Nahl, 16/8.
[23] En'âm, 6/146.
[24] Bakara, 2/51.
[25] En'âm, 6/143.
[26] Bakara, 2/173.
[27] A'râf, 7/176.
[28] Müddessir, 74/51.
[29] Bakara, 2/65.
[30] Kalem, 68/48.
[31] Şuarâ, 26/32.
[32] Neml, 27/20.
[33] Mâide, 5/31.
[34] Bakara, 2/57.
[35] A'râf, 7/133.
[36] Kamer, 54/7.
[37] Hac, 22/73.
[38] Ankebût, 29/41.
[39] Bakara, 2/26.
[40] Kâria, 101/4.
[41] Hûd, 11/64.
[42] Sâffât, 37/142.
[43] Kehf, 18/22.
[44] Neml, 27/18-19.
[45] Neml, 27/20-28.

verilmiştir. Zira yalnız insanlara değil, bütün mahlûkâta ve evrene gönderilmiş olan peygamberler doğanın bir parçası olan hayvanlarla ilgilenmiş, onlarla içli dışlı yaşamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber de âlemlere rahmet olarak gönderilmiş[46] ve tüm canlılara rahmetle muamele etmiştir.

Allah Resûlü, yaşadığı coğrafyanın etkisiyle pek çok hayvan çeşidinin bulunduğu bir çevrede yetişmişti. Diğer peygamberler gibi koyun gütmüş,[47] zaman zaman koyunlarını/keçilerini bizzat kendisi sağmıştı.[48] Sahip olduğu bu hayvanların bazen bakımlarını da yapan Hz. Peygamber, deveyi sahibi için "izzet" (güç, kudret), koyunu/keçiyi "bereket" olarak nitelendirmişti.[49] Atları çok seven Resûlullah,[50] o dönemde savaşlarda ve ulaşım amacıyla en fazla kullanılan ve gözde konuma sahip olan atların yetiştirilmesine teşvik etmiş,[51] ayrıca onların kıyamete kadar yeleleriyle hayra vesile olacak hayvanlar olduğunu bildirmiştir.[52] Allah Resûlü, insanlarla iç içe yaşaması dolayısıyla kediyi ev halkından saymış,[53] köpeklerin ise ancak av ve bekçilik gibi belli amaçlarla beslenebileceğini belirtmiştir.[54]

Resûl-i Ekrem'in dünyasında hayvanların önemli bir yeri vardı. Rahmet Elçisi, bindiği hayvanları sever, önemser ve onlara özel isimler verirdi. Hz. Peygamber'in Mürteciz isminde bir atı; Ufeyr veya Ya'fûr isminde bir eşeği; Düldül, Şehbâ ve Beydâ isimlerinde katırları; Kasvâ ve Ced'â isimlerinde develeri vardı.[55]

Nitekim çok sevdiği Adbâ adlı devesi, yarışlardaki başarısıyla ünlüydü.[56] Hz. Peygamber'in ashâbından bazıları da hayvanlara olan ilgileri ile meşhur olmuşlardı. Allah Resûlü, Ebû Hüreyre'ye, "kedicik babası" anlamına gelen lakabını, küçük kedileri kucağına alıp elbisesinin eteğine koyarak onlarla oynadığı için vermişti.[57] Resûl-i Ekrem, Enes b. Mâlik'in küçük kardeşi Ebû Umeyr'i gördüğünde ona "Nuğayr" diye isimlendirdiği küçük kuşunu sorar ve *"Yâ Ebâ Umeyr! Ne yaptı Nuğayr!"* diyerek onunla şakalaşırdı. Bir gün onun çok sevdiği kuşunun öldüğünü öğrenmiş ve yine Ebû Umeyr'e böyle seslenerek onun gönlünü almaya çalışmıştı.[58]

Sevgili Peygamberimiz, bütün canlılara karşı acımasız bir tavrın sergilendiği câhiliye döneminin tüm uygulamaları gibi, hayvanların maruz kaldığı her türlü zulüm, işkence ve eziyeti yasaklayarak, hayvanlara sevgi ve şefkat gösterilmesini, onların korunmasını, onlara merhametle muamele edilmesini emretmiştir. Allah Resûlü, insanlar ve hayvanlar arasındaki bu merhametin kaynağı olarak da Allah'ın rahmetine işaret etmiş ve rahmetin yüz parça olduğunu, bunun doksan dokuzunun Allah'ın kendisinde bu-

[46] Enbiyâ, 21/107.
[47] M5349 Müslim, Eşribe, 163.
[48] İM501 İbn Mâce, Tahâret, 68.
[49] İM2305 İbn Mâce, Ticâret, 69; EM573 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 201.
[50] N3594 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 2.
[51] D2553 Ebû Dâvûd, Cihâd, 45; N3595 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 3.
[52] B3119 Buhârî, Farzu'l-humus, 8; M4847 Müslim, İmâre, 97.
[53] HM23014 İbn Hanbel, V, 310.
[54] B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.
[55] M144 Müslim, Îmân, 49; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187; BS20370 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 45; M4619 Müslim, Cihâd ve siyer, 81; M4615 Müslim, Cihâd ve siyer, 78; BN6/10 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 10.
[56] B6501 Buhârî, Rikâk, 38.
[57] T3840 Tirmizî, Menâkıb, 46; NM6141 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2215 (3/506).
[58] M5622 Müslim, Âdâb, 30; D4969 Ebû Dâvûd, Edeb, 69.

lunduğunu, bir parçasının ise yeryüzündeki varlıklara bahşedildiğini bildirmiştir. İşte bu rahmet sebebiyle canlılar birbirlerine şefkat göstermekte, vahşi bir hayvan bu sebeple yavrusuna merhamet etmekte, hatta yavrusunu emzirirken onu rahatsız etmemesi için ayağını kaldırmaktadır.[59]

Resûl-i Ekrem, Allah Teâlâ'nın bütün mahlûkâtına karşı sergilediği merhametli tavrı, hayvanlardan da esirgememiş ve Allah'ın rahmetine mazhar olmanın şartı olarak yaratılanlara merhametli davranmayı önermiştir: *"Merhamet edene Rahmân da merhamet eder. Siz yerdekilere merhamet edin ki, gökteki de size merhamet etsin."*[60] Yaratan'dan dolayı yaratılanı seven Rahmet Peygamberi, hiçbir canlıyı aşağılamamış, hor görmemiştir. *"Hayvanlar olmasaydı semadan yağmur inmezdi."*[61] buyuran Hz. Peygamber, hiçbir günahı olmayan o canlıları, Yüce Allah'ın rahmet vesilesi olarak görmüştür. Bu nedenle başta yaşama hakkı olmak üzere beslenme, barınma ve korunma gibi yönlerden onların haklarına riayet edilmesini emretmiş ve hayvanların yaratılış amaçlarına uygun olarak kullanılmalarını istemiştir.[62]

Her birinin bir can taşıması dolayısıyla, hayvanların sahip olduğu hakların başında yaşama hakkı gelir. Allah Resûlü, onların bu en temel hakkıyla ilgili olarak, *"Haksız yere (öldürmesini meşru ve haklı kılacak bir neden olmaksızın) bir serçeyi veya daha küçük bir canlıyı öldüren insana Yüce Allah mutlaka (bunun hesabını) sorar."* buyurmuş[63] ve sebepsiz yere öldürülen serçe gibi hayvanların âhirette, *"Yâ Rabbi! Falan beni, herhangi bir fayda elde etmek için değil, boş yere öldürdü!"* diyerek öldüren kişi aleyhinde davacı olacağını bildirmiştir.[64] İslâm dini, avlanma, korunma veya kurban etme gibi belli gerekçeler dışında gereksiz yere hayvanların öldürülerek telef edilmesini yasaklamıştır. Allah Resûlü, belli şartlar dâhilinde avlanmaya izin vermiş ancak hayvanların etlerini yeme niyeti olmadan sırf zevk için öldürülmelerini yasaklamıştır.[65] Hayvanların kurban edilmelerinde dahi dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar bulunduğuna işaret eden Rahmet Peygamberi, kurbanlık hayvanların kesimlerinde onlara eziyet çektirilmemesi için bıçağın iyice keskinleştirilmesini,[66] hayvana gösterilmemesini ve kesim işinin hızlı yapılmasını emretmiştir.[67]

Sebepsiz yere hayvanların canına kıymanın ve bu şekilde onların nesillerini tehlikeye atmanın yasaklanmasıyla ilgili olarak Resûlullah, temsilî bir anlatımla geçmiş peygamberlerden biriyle ilgili bir kıssayı zikretmiştir. Buna göre bu peygamber, kendisini ısıran bir karıncayı cezalandırmak üzere karıncanın yuvasını yaktırmış ve daha sonra bu davranışı nedeniyle Allah Teâlâ ona şöyle vahyederek uyarıda bulunmuştur: *"Seni bir karınca*

[59] B6000 Buhârî, Edeb, 19; M6974 Müslim, Tevbe, 19.
[60] D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
[61] İM4019 İbn Mâce, Fiten, 22.
[62] D2567 Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.
[63] N4354 Nesâî, Sayd, 34.
[64] N4451 Nesâî, Dahâyâ, 42.
[65] N4450, N4451 Nesâî, Dahâyâ, 42.
[66] D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11.
[67] İM3172 İbn Mâce, Zebâih, 3; N4416 Nesâî, Dahâyâ, 26.

ısırdı diye mi (Allah'ı) tesbih eden ümmetlerden bir ümmeti toptan öldürüverdin!"[68] Hz. Peygamber, insanlar gibi bir ümmet olan hayvan neslinin korunmasına yönelik tedbirler almış, onların yumurtalarının alınmamasını emretmiş,[69] hayvanların yuvalarına küçük abdest bozmayı yasaklamıştır.[70] Hayvan neslinin devamının sağlanması maksadıyla at ve diğer erkek hayvanların gereksiz yere iğdiş edilmesini yasaklayan Resûlullah (sav),[71] sadece yılan, karga, çaylak, akrep, fare, kuduz köpek gibi insanın canına ve malına zarar verebilen bazı ziyankâr hayvanların gerektiğinde öldürülmesine izin vermiştir.[72] Ayrıca bal arısı, göçeğen olarak da ifade edilen örümcek kuşu, kurbağa, karınca ve çavuş kuşu olarak da bilinen ibibik (hüthüt) kuşu gibi bazı hayvan türlerinin öldürülmesini yasaklamıştır.[73]

Hz. Peygamber, sebepsiz yere zararsız hayvanların öldürülerek tabiattaki düzenin bozulmasına karşı çıkmanın yanında,[74] onlara eziyet edilip işkence yapılmasını da şiddetle yasaklamıştır.[75] *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde binin ve (yenmeye) elverişli hâllerinde onları yiyin."*[76] buyuran Rahmet Elçisi, masum ve savunmasız hayvanların korunması konusunda her zaman hassasiyet göstermiştir. Bununla ilgili olarak onun hayatından pek çok örnek zikredilebilir. Nitekim bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber, bazı kimselerin bir serçenin iki yavrusunu yakaladıklarını ve serçenin de kanat çırparak onların üzerlerinde dolaştığını görmüş ve *"Yavrusu sebebiyle bu kuşun canını yakan kim?"* diye sorarak, yavruların salıverilmesini emretmişti. Yine aynı yolculukta bazı kimselerin karınca yuvasını yaktıklarını görünce, *"Ateşin Rabbinden başka, kimsenin ateşle azap etmeye hakkı yoktur!"* buyurarak[77] yakanlara tepkisini göstermişti. Bir defasında da ashâbına aç ve susuz hayvanları doyurmanın mükâfatına dair bir kıssa anlatmıştı. Buna göre: *"Yolculuk yapan bir adam çok susamış ve yolda rastladığı bir kuyuya inip oradan su içmişti. Kuyudan çıkınca orada bir köpekle karşılaştı. Susuzluktan dilini sarkıtmış olan zavallı hayvan nemli toprağı yalıyordu. Yolcu kendi kendine, 'Bu hayvan da benim gibi çok susamış.' dedi ve tekrar kuyuya inip ayakkabısına su doldurdu. Sonra ayakkabısını ağzı ile tutup kuyudan çıktı ve köpeği suladı. Bu yaptığından dolayı Allah o kulundan hoşnut oldu ve onu bağışladı."* Hz. Peygamber'in bu sözlerini dinleyen ashâbdan bazılarının, "Ey Allah'ın Resûlü! Hayvanlar(a yaptığımız iyilikler) için bize bir sevap var mı?" sorusuna karşılılık Rahmet Elçisi, *"Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır."* buyurdu.[78] Her bakımdan insanlara muhtaç olan hayvanların, beslenme ve barınma gibi

[68] M5849 Müslim, Selâm, 148.
[69] EM382 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 139.
[70] N34 Nesâî, Tahâret, 30.
[71] HM4769 İbn Hanbel, II, 24; BS20354 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 42.
[72] B1829 Buhârî, Cezâü's-sayd, 7; M5823 Müslim, Selâm, 127.
[73] D5267 Ebû Dâvûd, Edeb, 163-164; İM3223 İbn Mâce, Sayd, 10.
[74] BS10205 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 351.
[75] İM3185 İbn Mâce, Zebâih, 10.
[76] D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
[77] D5268 Ebû Dâvûd, Edeb, 163-164.
[78] B2363 Buhârî, Müsâkât, 9; M5859 Müslim, Selâm, 153.

ihtiyaçlarını karşılamak Allah'ın affına mazhar olmaya vesile olduğu gibi, zavallı hayvanları aç ve susuz bırakmak da O'nun azabına sebep olmaktadır. Nitekim hayvanlara eziyet etmenin âhiretteki cezasına işaret eden Hz. Peygamber, bir kediyi hapsederek açlıktan dolayı ölmesine sebep olan bir kadının cehennemlik olduğunu bildirmiş ve bu tür davranışların Allah katındaki karşılığıyla ilgili olarak insanları uyarmıştır.[79]

Peygamber Efendimiz, kendi döneminde hayvanların maruz kaldığı dövülmek, damgalanmak veya hedef tahtası yapılmak gibi her türlü zalimce davranıştan ashâbını men etmiştir. Nitekim, *"Hiçbir canlıyı hedef edinmeyin!"*[80] buyuran Allah Resûlü, insanların hayvanları hedef tahtası olarak kullanmalarını yasaklamıştır. Ashâbdan İbn Ömer de gençlerin bir tavuğu hedef edinerek ona ok attıklarını görmüş ve onlara kızarak, Hz. Peygamber'in böyle yapanları kınadığını söylemiştir.[81] Hayvanlara yapılan işkencelerle ilgili olarak, Allah Resûlü câhiliye döneminden gelen bazı uygulamaları da yasaklamıştır. Nitekim o dönemde hayvanların canlı iken uzuvlarının kesilmesi gibi davranışların yaygınlığından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber ise develerin hörgücünü veya koyunların kuyruğunu canlı iken kesmeyi yasaklayarak bu şekilde kesilen uzuvların leş hükmünde olduğunu bildirmiştir.[82]

Hz. Peygamber, hayvanları birbirinden ayırt etmek için başvurulan bir yöntem olan dağlamanın hayvanların yüzlerine yapılmasını yasaklamış, bunun onlara acı vermeyecek şekilde yapılmasını emretmiştir.[83] Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah yüzü ateşle damgalanan bir merkep görmüş ve onu bu hâle getirenleri kınamıştır.[84] Hayvanların her biri farklı gayelerle yaratılmış olup yaratılış amaçlarına uygun bir şekilde istihdam edilmeleri gerekir.[85] Nitekim Sevgili Peygamberimiz hayvanlara taşıyamayacakları yüklerin yüklenmemesini emretmiş, ayrıca onların üzerinde uzun süre oturularak konuşulmasını da şu şekilde yasaklamıştır. *"Sakın ola ki bineklerinizin sırtlarını kendinize minber edinmeyin! Çünkü Allah size onları, (kendi başınıza ancak) zorlukla varabileceğiniz yerlere sizi götürmeleri için bahşetti. Yeryüzünü de sizin için yarattı. Bu yüzden ihtiyaçlarınızı yerde karşılayın."*[86]

Sevgili Peygamberimiz, at ve deve yarışı gibi eğlence türlerini tasvip etmekle birlikte,[87] hayvanlara eziyet veren ve sırf eğlence olsun diye yapılan hayvan dövüşlerini yasaklamıştır.[88] Hayvanları güzel isimlerle çağıran, onlara rıfk ile muamele eden Hz. Peygamber, hayvanların aşağılanarak lânetlenmesini, onlara kötü sözler söylenmesini de hoş karşılamamıştır. Nitekim bir yolculuk esnasında Allah Resûlü orada bulunan bir kadının

79 B3318 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 16.
80 M5059 Müslim, Sayd, 58.
81 B5515 Buhârî, Sayd, 25.
82 T1480 Tirmizî, Sayd, 12; D2858 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 23-24.
83 B5541 Buhârî, Sayd, 35; M5553 Müslim, Libâs ve zînet, 108.
84 D2564 Ebû Dâvûd, Cihâd, 52.
85 B2324 Buhârî, Müzâraa, 4.
86 D2567 Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.
87 T1700 Tirmizî, Cihâd, 22; N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
88 T1708 Tirmizî, Cihâd, 30; D2562 Ebû Dâvûd, Cihâd, 51.

bindiği devesini lânetlediğini duyunca, *"Lânet edilmiş bir deve bizimle birlikte bulunmasın."* diyerek buna tepki göstermiş ve devenin üzerindeki eşyaların alınarak salıverilmesini emretmiştir.[89]

Şefkat Peygamberi ve onun ashâbının uygulamalarında hayvan haklarına titizlikle riayet ettiklerini görmek mümkündür. Allah Resûlü, yolculuk esnasında uygun yerlerde onların otlatılmasını,[90] dinlendirilmesini,[91] binek hayvanlarına haddinden fazla yük vurulmamasını, yiyecek ve içecek bakımından onlara gerekli ihtimamın gösterilmesini tavsiye etmiştir.[92] Hatta sağmal hayvanların tırnaklı ellerle sağılmamasını[93] ayrıca süt sağarken sütün devamının gelebilmesi için bir miktarının sağılmadan bırakılmasını hatırlatmıştır.[94] Onun terbiyesinde yetişen güzide ashâbından Ebû Hüreyre koyunlara güzel bakılmasını, onların ağıllarının temizlenmesini söylemiştir.[95] Ashâbdan Enes b. Mâlik de yolculukta bir yere konakladıkları zaman hayvanın yükünü indirmedikçe namaz kılmadıklarını söylemiştir.[96]

Sevgili Peygamberimiz, hayvanlara karşı her zaman yumuşak davranmayı emretmiş, onların dövülmesini, özellikle yüzlerine vurulmasını yasaklamıştır.[97] O, hayvanlara karşı değil işkence ve şiddet uygulamak, kaba davranılmasını dahi hoş görmemiştir. Nitekim bir gün sahip olduğu hayvanı kulağından çekerek sürükleyen adama hayvancağızın kulağını bırakıp boynunun kenarından tutmasını söylemişti.[98] Bir keresinde de Hz. Âişe, hırçın bir deveye binmiş ve onu kontrol altına almak için ileri geri çevirerek hırpalamaya başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona deveye yumuşak davranmasını söylemiş ve *"Rıfk (zarif davranış) işe güzellik katar, rıfktan (zarafetten) yoksunluk ise, işi kusurlu kılar."* buyurmuştu.[99]

İslâm'ın getirdiği üstün değerler sistemi yalnız insana değil, Allah'ın yaratmış olduğu tüm mahlûkâta sevgi ve şefkatle muameleyi öngörmektedir. Bu sevgi medeniyetinde insanın hizmetine sunulan ve her biri Allah'ın bir emaneti olan hayvanlar için de merhamet mesajları bulunmaktadır. Rahmet Elçisi'nin örnek şahsiyetinde en güzel örneklerini müşahede etme imkânı bulunan bu değerler, İslâm medeniyetinin her döneminde aynı hassasiyetle yaşatılmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in ifade buyurduğu üzere, bir Müslüman'ın diktiği bir ağacın meyvesinden herhangi bir hayvanın yediği lokmaya bile sadaka değeri atfeden[100] rahmet toplumu, tarih içerisinde bu şuurla hareket ederek, hayvan haklarına dair ayrı bir hukuk meydana getirmiştir. Hayvanları korumaya yönelik fıkhî hükümler konmuş, ahlâkî ve hukukî yaptırımlarla onların hakları muhafaza edilmeye ça-

89 M6604, M6607 Müslim, Birr, 80-83.
90 M4959 Müslim, İmâre, 178.
91 M1989 Müslim, Cum'a, 28.
92 D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
93 HM16057 İbn Hanbel, III, 484.
94 DM2029 Dârimî, Edâhî, 25.
95 MA1600 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 408; EM572 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 201.
96 D2551 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
97 D2564 Ebû Dâvûd, Cihâd, 52.
98 İM3171 İbn Mâce, Zebâih, 3.
99 M6602, M6603 Müslim, Birr, 78-79.
100 B6012 Buhârî, Edeb, 27; M3968 Müslim, Müsâkât, 7.

lışılmıştır. İslâm medeniyetinin ulaştığı pek çok yerde hayvanların bakımı ve korunması için özel vakıflar kurulmuş, hadis literatüründe hayvanlarla ilgili özel bölümler yer almış, onların haklarından bahseden müstakil eserler yazılmıştır. Câhız'ın *Kitâbü'l-hayevân*'ı ve Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân*'ı farklı canlı türlerini ele alan hayvan ansiklopedisi türündeki eserlerin en meşhurlarıdır. Bunlarla birlikte, hicrî VII. asrın İslâm âlimlerinden İz b. Abdüsselâm asırlar öncesinden insanlığa sunduğu eserinde, "Hayvanların İnsanlar Üzerindeki Hakları" başlığı altında hayvanların sahip oldukları hakları şu şekilde sıralamıştır:

–Sahibine yarar sağlayamayacak kadar müzminleşse veya hastalansa dahi hayvana o bölgede emsal teşkil eden harcama yapılmalıdır.

–Ona taşıyamayacağı yük yüklenmemelidir.

–İster kendi cinsinden olsun, isterse farklı cinsten olsun, bir yerini kıracak, boynuzlayacak, yaralayacak, kısaca onu rahatsız edecek hayvanlarla bir araya getirmemelidir.

–Kestiğinde güzelce kesmeli, vücudu soğumadan, canını tam vermeden onun derisini yüzmemeli, kemiklerini kırmamalıdır.

–Hayvanın yavrusunu, onun gözü önünde kesmemelidir.

–Hayvanı, yavrusundan ayırmamalıdır.

–Hayvanın barınağını, güzel yapmalıdır.

–Çiftleşme zamanı geldiğinde, erkek ile dişisini bir araya getirmelidir.

–Av hayvanına, onun etini bozacak, kemiklerini kıracak şeyler atmamalıdır.[101]

Günümüzde ise hayvanlara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, yerini âdeta düşmanlığa bırakmıştır. Sevgi ve merhamet yoksulu dünyamızda hayvanların bir kısmı doğal ortamlarının dışında bir süs eşyası gibi kullanılırken, büyük bir kısmı da nesillerinin tükenmesi ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Pek çok hayvan aç ve susuz bir şekilde yaşamaya çalışmakta, ağır yük taşımaya zorlanmakta, bir eğlence unsuru imiş gibi kullanılarak istismar edilmekte ya da farklı sektörlerde hammadde olarak kullanılmak üzere acımasızca katledilmektedir. Oysa Allah'ın rahmetini kazanmak, O'nun mahlûkâtına karşı merhametli davranmakla ilişkilidir. Bu yüzden insan, her canlıya insanî, vicdanî ve ahlâkî muameleyle mesul olduğunu unutmamalıdır. Zira kâinata karşı sorumluluk bilinci taşıması gereken insanoğlunun, her davranışının dünyevî ve uhrevî bir karşılığı bulunmaktadır.

[101] KA1/141 İz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, I, 141.

ETİ HELÂL OLAN HAYVANLAR
HELÂL İLE BESLENMEK, MURDARDAN SAKINMAK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ كُلِّ ذِى نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ، وَعَنْ كُلِّ ذِى مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ.

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) azı dişi olan yırtıcı hayvanlar ile avını pençesiyle parçalayan kuşları(n yenilmesini) yasakladı.
(M4996 Müslim, Sayd, 16)

عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ، قَالَ: "الْحَلَالُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ. فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ. وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ. وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ. فَأَمَّا الْمَيْتَتَانِ فَالْحُوتُ وَالْجَرَادُ. وَأَمَّا الدَّمَانِ، فَالْكَبِدُ وَالطِّحَالُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي مَاءِ الْبَحْرِ:
"هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحَلَالُ مَيْتَتُهُ."

Selmân el-Fârisî'nin naklettiğine göre, Resûlullah'a (sav), yağ, peynir ve yabani eşek derisinden yapılan elbise hakkında soru sorulduğunda o şu cevabı vermişti: *"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*

(İM3367 İbn Mâce, Et'ıme, 60; T1726 Tirmizî, Libâs, 6)

Şeddâd b. Evs'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah her şeyde ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. Öldürürken (dahi) güzel bir şekilde öldürün! Hayvanı keserken de güzel bir şekilde kesin! Biriniz (hayvan keseceğinde) bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatsın!"*

(İM3170 İbn Mâce, Zebâih, 3; M5055 Müslim, Sayd, 57)

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bize iki ölü (hayvan) ile iki kan helâl kılındı. İki ölü, balık ve çekirge; iki kan ise karaciğer ve dalaktır."*

(İM3314 İbn Mâce, Et'ıme, 31)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber deniz suyu hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir."*

(N4355 Nesâî, Sayd, 35)

Bir gün Hâlid b. Velîd Allah Resûlü (sav) ile birlikte teyzesi Hz. Meymûne'nin evine gelmişti. Meymûne onlara bir şeyler ikram etmek istedi. Hazırda kız kardeşi Hufeyde bnt. Hâris'in Necid yöresinden getirdiği kızartılmış birkaç keler (bir tür kertenkele) vardı. O da bunları ikram etti. Allah Resûlü'ne bir yemek ikram edildiği zaman genellikle ismi söylenir ve nasıl bir yiyecek olduğu hakkında kendisine bilgi verilirdi. Hz. Peygamber hiçbir yemeği kötülemez, iştahı çekerse yerdi.[1] Fakat bu kez yemeğin ne olduğu kendisine bildirilmemişti. Tam Resûlullah elini sunulan yemeğe uzatacağı sırada, evdeki hanımlardan biri, "Kendisine takdim ettiğiniz şeyin ne olduğunu Resûlullah'a haber verin!" diye seslendi. Yemeğin ne olduğunu Hz. Peygamber'e hatırlatmayı unuttuğunu fark eden Meymûne hemen şöyle dedi: "Bu kelerdir yâ Resûlallah."

Bunun üzerine Hz. Peygamber elini yemekten çekti. Allah Resûlü'nün bu tavrını merak eden Hâlid b. Velîd şu soruyu sordu: "Keler haram mıdır yâ Resûlallah?" Efendimiz şöyle cevap verdi: *"Hayır, fakat o, benim halkımın yaşadığı bölgede bulunmayan bir yiyecektir. Hoşuma gitmeyeceğini hissetim."* Bunun üzerine orada bulunanlar yemekten yediler. Hz. Meymûne ise Allah Resûlü'nün yediklerinden başka bir şeyi asla yemeyeceğini ifade ederek o etten yemedi.[2]

Diğerlerinin yemesine rağmen Hz. Peygamber'in keler etini yememesi ve onu tatma eğilimi göstermemesi tamamen damak zevki ve yeme alışkanlıklarıyla ilişkilidir. Diğer taraftan Hz. Meymûne'nin tavrı ise yemeği beğenip beğenmemesinden ziyade, Hz. Peygamber ile aynı doğrultuda hareket etme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, kâinatta bulunan her şeyin, insanın faydasına sunulduğu,[3] "tayyibât"ın (temiz ve hoş olan şeylerin) helâl, "habâis"in (kötü ve iğrenç olan şeylerin) haram olduğu belirtilir.[4] Bu anlamda, *"De ki: 'Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti –ki o şüphesiz necistir– ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir.' Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir."*[5] âyetiyle eti yenilen hayvanlar konusunda genel kaideler bildirilmiştir. Daha son-

[1] B5409 Buhârî, Et'ıme, 21.
[2] M5034, M5040 Müslim, Sayd, 43, 47; B5391, B5400 Buhârî, Et'ıme, 10, 14.
[3] Câsiye, 45/13.
[4] Mâide, 5/4; A'râf, 7/157.
[5] En'âm, 6/145.

ra inen bir âyette ise boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek veya boynuzlanarak can vermiş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanların haram kılındığı bildirilmiştir.[6]

Resûl-i Ekrem'in en önemli görevlerinden biri de Allah'tan kendisine gelen vahiyleri tebliğ ettikten sonra onları Müslümanlara beyan etmektir. Hz. Peygamber, beyan görevi gereği Kur'an'da zikredilmeyen bazı şeylerin hükmünü açıklayarak onları ilgili Kur'an hükümlerinin kapsamına dâhil ederdi. Bununla, Kur'an'ın bildirdiği tayyibât-habâis, helâl-haram, ma'rûf-münker gibi genel hükümlerin altına girebilecek yeni hükümler beyan etmesini kastediyoruz. Kur'an, indiği dönemde yaygın olan bazı kötülükleri, pis olan şeyleri ve haramları tek tek zikrederken,[7] bazı âyetlerde ise sadece genel olarak güzel şeylerin helâl kılındığını, gizli-açık her türlü ahlâksızlığın haram kılındığını ifade buyurmuştur.[8]

Kur'an'ın belirlediği az sayıdaki haramlar dışında, Hz. Peygamber'in nelerin bu kategoriye gireceğini, nelerin de helâl ve temiz addedilebileceğini beyan etme görevi şu âyete dayanmaktadır: *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl'e, o ümmî Peygamber'e uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[9]

Hz. Peygamber, yiyecekler konusunda hüküm verirken, helâl olan "tayyibât" ile haram olan "habâis" arasında kalan ve ikisinden birine dâhil edilmesi mümkün olan yiyeceklerin durumunu açıklığa kavuşturmuştu. Söz gelimi, azı dişi olan yırtıcı hayvanlar ile avını pençesiyle parçalayan kuşların[10] ve ehlî eşeklerin yenilmesini "habâis" kategorisinde gördüğü için yasaklamıştı.[11] Hz. Peygamber temiz hayvanlardan sayılan, binek ve süs hayvanı olarak yaratılan[12] atın etinden faydalanmayı ise savaş ve taşımacılık gibi ihtiyaç durumları hâriç serbest bırakmıştı.[13]

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Bir gün ashâb ile yürüyorduk. Merrü'z-zahrân denilen yerde önümüzden bir tavşan ürküp kaçmaya başladı. Arkadaşlar onu yakalamak için koşuşturdular. Onlar yorulunca vazgeçtilerse de ben vazgeçmedim. Sonunda onu yakaladım ve onu Ebû Talha'ya götürdüm. O da hayvanı kesti ve bir buduyla iki uyluğunu Resûlullah'a (sav) gönderdi. Ben bunları Peygamber Efendimize getirdim. O da kabul

[6] Mâide, 5/3.
[7] Bakara, 2/173, 275; Nahl, 16/115; Mâide, 5/3.
[8] Mâide, 5/4-5, 87; A'râf, 7/33.
[9] A'râf, 7/157.
[10] M4996 Müslim, Sayd, 16; D3805 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 32.
[11] B5528 Buhârî, Sayd, 28; D3809 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 33.
[12] Nahl, 16/8.
[13] B5520 Buhârî, Sayd, 27; N4426 Nesâî, Dahâyâ, 33.

etti."[14] Hz. Peygamber tavşanın yanı sıra keler, arap tavşanı gibi küçük kara hayvanlarını da "tayyibât" kategorisine dâhil etmişti.[15] Nitekim kirpinin yenilip yenilemeyeceği sorulduğunda İbn Ömer, soruyu sorana, *"De ki bana vahyolunanda (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için leş, akıtılmış kan, domuz eti –ki pistir– ve Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka bir şey bulamıyorum."*[16] âyetini okumuştu. Ancak oradakilerden ihtiyar biri Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'in kirpi hakkındaki, *'O, habâisten (pis şeylerden) birisidir.'* hadisini duyduğunu bildirince İbn Ömer, "Eğer Hz. Peygamber böyle buyurmuşsa, onun buyurduğu gibidir, (demek ki) biz bilmiyoruz." demiştir.[17]

Peygamber Efendimiz yılan, akrep, fare ve kargayı zararlı hayvanlar olarak nitelemiştir.[18] İbn Ömer de buna dayanarak, "Resûlullah (sav), kargaya zararlı dediği hâlde onun etini kim yiyebilir? Vallahi o, tayyibâttan (temiz yiyeceklerden) değildir." cevabını verir.[19] Dolayısıyla pençeli olmamasına rağmen genellikle pislikle beslenen karga, yılan, akrep ve farenin yenilmesi yasaklanmıştır. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz, tedavi amacıyla kurbağadan istifade ettiğini belirten bir doktora, bu amaçla da olsa kurbağaları öldürmesini yasaklamıştır.[20]

Bu bağlamda Efendimiz, insanlara dinlerini anlatırken değişik yiyecek ve hayvan ürünleri konusunda kendisine soru soranlara açıklayıcı bilgiler verirdi. Bir defasında yağ ve peynir yemenin hükmü ile yabani eşek derisinden mamul elbiseleri giymenin uygun olup olmayacağı sorulduğunda Hz. Peygamber, *"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*[21]cevabını verdi. Böylece o, Kur'ân-ı Kerîm'de helâl ve haram sınırının genel ifadelerle belirlendiğine, yiyecekler konusunda da helâl olgusunun esas olduğuna işaret ediyordu.

Hz. Peygamber ashâbına, normalde etleri yenilen ancak pis şeyler yiyerek beslenen ve genel bir tabir ile "cellâle" olarak isimlendirilen kara hayvanlarının hem etinin yenilmesini hem de sütünün içilmesini yasaklamıştır.[22] Bu hadisi rivayet eden Abdullah b. Ömer'in pislik yiyen tavukları üç gün bekletip etinin temizlendiğine kanaat getirdikten sonra yemesi,[23] Efendimizin bu konudaki uyarısının doğrudan pisliklerin et ve süt üzerindeki etkisi ile ilgili olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla belirli bir süre sonra yenilen pis şeylerin etkisinin geçtiğine kanaat getirildiği takdirde bu hayvanların eti yenilebilecektir. Ancak geçmişte bu süre

[14] M5048 Müslim, Sayd, 53; İM3243 İbn Mâce, Sayd, 17.
[15] D3798 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 27-29; AV10/193, Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, X, 193.
[16] En'âm, 6/145.
[17] D3799 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 29; HM8941 İbn Hanbel, II, 381.
[18] İM3249 İbn Mâce, Sayd, 19; HM26272 İbn Hanbel, VI, 210.
[19] İM3248 İbn Mâce, Sayd, 19.
[20] D3871 Ebû Dâvûd, Tıb, 11; İM3223 İbn Mâce, Sayd, 10.
[21] İM3367 İbn Mâce, Et'ıme, 60; T1726 Tirmizî, Libâs, 6.
[22] D3785 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 24; T1824 Tirmizî, Et'ıme, 24.
[23] İF9/648 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 648.

tecrübe yoluyla tespit edilirken, günümüzde bunun gelişmiş yöntemlerle tespiti daha isabetli olacaktır. Pis şeyler yiyen hayvanlarda değişik parazit ve mikropların gelişip çoğalması ve bunların hayvanın etine ve sütüne karışması muhtemeldir. Dolayısıyla, o hayvanın etini yiyen veya sütünü içen insanların da hastalığa maruz kalma riskleri artmaktadır.

Hayvanların etinin yenilebilmesi konusunda cinsinin yanı sıra nasıl kesildiği de önem arz etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların yenilmesinin haram olduğu açıkça ifade edilerek,[24] *"Artık, âyetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin."* buyrulmaktadır.[25] Ümmet-i Muhammed'in hata ile, unutarak ya da bir başkası tarafından zorlanarak yaptıkları davranışların Allah tarafından affedileceğine dair genel prensip[26] gereği hayvan kesiminde besmele çekmenin unutulması sorun teşkil etmemektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz besmele çekildiğinin bilinmediği durumlarda besmele çekilerek o etin yenilebileceğini belirtmiştir.[27] Zira putlar ve bâtıl inançlar uğruna, Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanların yenilmemesinin asıl nedeninin, Müslümanların zihninde ve pratiğinde tevhid inancını korumaya yönelik olduğu açıktır.

Araplar cömertliklerini ispat etmek ve gösteriş yapmak için deve kesme yarışları düzenlerlerdi. Bu müsabakalarda yarışmacılar birisi pes edip yarıştan çekilene kadar karşılıklı olarak deve boğazlarlardı. Hz. Peygamber'in bu şekilde kesilen hayvanların etlerinden yenilmemesini istemesi de[28] hayvanların sadece Allah adına kesilebileceğini, başkalarına karşı böbürlenme ve kendini ispat gayesiyle hayvan kesmenin doğru olmadığını vurgulamaya yönelikti.

Abdullah b. Abbâs'ın anlattığı şu rivayet konunun mânevî/ibadeti ilgilendiren boyutunun önemini bizlere anlatmaktadır: Rivayete göre bazı kimseler Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "Bizler kendi boğazladığımız hayvanların etinden yediğimiz hâlde Allah'ın öldürdüğü hayvanları yemeyecek miyiz?" şeklinde itirazlarda bulunurlar. Bunun üzerine, *"Artık, âyetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin. Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir? Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir. Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır. Üzerine Allah adı*

[24] Bakara, 2/173; Mâide, 5/3; En'âm, 6/145.
[25] En'âm, 6/118.
[26] İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16.
[27] B7398 Buhârî, Tevhîd, 13.
[28] D2820 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 13-14; AV8/12 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VIII, 12.

anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fâsıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz."[29] âyetleri nâzil oldu.[30] Böylece yenilebilecek hayvanların, sadece Allah için ve O'nun adıyla kesilmesinin gerekliliği açıklanmış oldu.

Hz. Peygamber, *"Yüce Allah her şeyde ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. Öldürürken (dahi) güzel bir şekilde öldürün! Hayvanı keserken de güzel bir şekilde kesin! Biriniz (hayvan keseceğinde) bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatsın!"*[31] buyurmuştur. Bu hadisiyle Rahmet Elçisi kesim işlemlerinin hayvanlara eziyet vermeyecek en güzel şekilde olmasını vurgulamıştır. Bu bağlamda ashâbına bıçakların bilenerek hayvanlardan saklanmasını, hayvanı keserken olabildiğince çabuk davranılmasını emretmiş,[32] hayvanların şah damarına varmayacak bir şekilde boğazlarının az bir kısmının kesilerek ölüme terk edilmesini ise yasaklamıştır.[33]

Hz. Peygamber, hayvanları zebh (yemek ve nefes borusu ile iki şah damarın kesilmesi) veya nahr (develerde boğaz ile göğsün birleştiği yerin kesilmesi) diye bilinen iki yöntemle kesmekteydi.[34] Bununla birlikte Resûlullah (sav) kaçtıkları için boğazlanmaları mümkün olmayan hayvanları durdurmak amacıyla çeşitli yollar denenmesine de müsaade etmiştir.[35]

Kur'ân-ı Kerîm'de normal yolla kesilmeden ölen hayvanların etinin ve kanının yenilmesi genel bir ilke olarak yasaklanmıştır. Ancak Hz. Peygamber bunların ikişer istisnasını beyan ettiği hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Bize iki ölü (hayvan) ile iki kan helâl kılındı. İki ölü, balık ve çekirge; iki kan ise karaciğer ve dalaktır."*[36] buyurmuştur. Nitekim ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Ebû Evfâ, Resûlullah ile birlikte yedi sefere çıktığını ve bütün seferlerde çekirge yediklerini anlatmıştır.[37]

Yüce Allah (cc) deniz hayvanları ile ilgili olarak, *"Sizin için ve yolcular için de geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek helâl kılındı."*[38] buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de kendisine sorulan sorularla ashâbını deniz ürünleri konusunda aydınlatmıştır.

İbnü'l-Firâsî (ra)[39] bir gün Peygamber Efendimize gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz denizde yolculuk yapıyoruz ve yanımızda az miktarda su taşıyoruz. Eğer bu suyla abdest alacak olursak susuz kalırız. Deniz suyuyla abdest alabilir miyiz?" diye sordu. Hz. Peygamber ona şöyle buyurdu: *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir."*[40] Bu hadisiyle deniz ürünlerinin yenmesinin helâl olduğunu açıklayan Hz. Peygamber, denizde ölen

[29] En'âm, 6/118-121.
[30] T3069 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 6; D2819 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 12-13.
[31] İM3170 İbn Mâce, Zebâih, 3; M5055 Müslim, Sayd, 57.
[32] İM3172 İbn Mâce, Zebâih, 3; HM5864 İbn Hanbel, II, 108.
[33] D2826 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 16-17.
[34] B982 Buhârî, Îdeyn, 22.
[35] B5498 Buhârî, Sayd, 15; D2825 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 15-16.
[36] İM3314 İbn Mâce, Et'ıme, 31.
[37] M5045 Müslim, Sayd, 52.
[38] Mâide, 5/96.
[39] İM387 İbn Mâce, Tahâret, 38.
[40] D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; N4355 Nesâî, Sayd, 35.

hayvanlardan hangilerinin yenilebileceği hususunda şöyle buyurmuştur: *"Denizin sahile attığı veya sular çekildiği için açıkta kalan deniz canlılarını yiyin. Fakat denizde kendiliğinden (belli bir sebep olmaksızın) ölüp de su yüzeyine çıkanları yemeyin!"*[41] Buna göre su sıcaklığının ani değişimi veya suyun çekilmesi gibi bir neden olmaksızın ölüp su yüzüne çıkan deniz ürünleri yenilemeyecektir. Çünkü bu şekilde ölen hayvanlar insan sağlığını tehdit etmekte ve zehirlenmelere yol açabilmektedir.

Eti yenilebilen hayvanlar konusunda belirlenen ölçü, insanlara faydalı olan temiz ve hoş şeylerin helâl, kötü ve iğrenç şeylerin de haram olduğudur. Ancak insanların beden ve ruh sağlığını en iyi şekilde muhafaza etmek amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bazı yasaklar, sınırlamalar ve açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Bu anlamda insanları her türlü kötülükten koruyan ve onları en güzel şekilde himaye eden Allah'ın emirlerine ve Sevgili Peygamberimizin tavsiyelerine uymak müminlere fayda sağlayacaktır. Bu alanda, Kitap ve sünnette sözü edilmeyen dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan çeşitli hayvanların yenilip yenilmeyeceği ise yukarıda anılan "tayyibât" ve "habâis" kavramları ölçüt alınarak ilim adamları tarafından ortaya konulacaktır.

[41] D3815 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 35; İM3247 İbn Mâce, Sayd, 18.

AVLANMA ÂDÂBI
ALLAH'IN ADINI ANARAK

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ: إِنَّا قَوْمٌ نَتَصَيَّدُ بِهَذِهِ الْكِلاَبِ، فَقَالَ: "إِذَا أَرْسَلْتَ كِلاَبَكَ الْمُعَلَّمَةَ وَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ، فَكُلْ مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكَ..."

Adî b. Hâtim (ra) anlatıyor:
"Resûlullah'a (sav) (avlanma hakkında) soru sorarak dedim ki, 'Biz bu köpeklerle avlanan bir halkız.' Şöyle buyurdu: *'Eğitilmiş av köpeklerini Allah'ın ismini anarak gönderdiğin zaman, avladıklarını ye!'*"
(B5487 Buhârî, Sayd, 10)

عَنْ عديٍّ بْنِ حاتِمٍ قالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّيْدِ. قَالَ: "إِذَا رَمَيْت سَهْمَكَ فاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، فَإِنْ وَجَدْتَهُ قَدْ قَتَلَ فكُلْ، إِلاَّ أَنْ تَجِدَهُ قَدْ وَقَعَ فِى مَاءٍ، فَإِنَّكَ لاَ تَدْرِى، الْمَاءُ قَتَلَهُ أَوْ سَهْمُكَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ
"مَا مِنْ إِنْسَانٍ قَتَلَ عُصْفُورًا فَمَا فَوْقَهَا بِغَيْرِ حَقِّهَا إِلاَّ سَأَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهَا." قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا حَقُّهَا قَالَ "يَذْبَحُهَا فَيَأْكُلُهَا وَلَا يَقْطَعُ رَأْسَهَا يَرْمِى بِهَا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِى مَاءِ الْبَحْرِ:
"هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحَلاَلُ مَيْتَتُهُ."

Adî b. Hâtim anlatıyor: "Resûlullah'a (sav) av hakkında sordum. Şöyle buyurdu: *'Okunu attığın zaman Allah'ın adını an (besmele çek.) Şayet avı ölmüş olarak bulursan onu yiyebilirsin. Ama (ölmüş olan) av, suda ise o takdirde yeme! Çünkü ölümü suda (boğulmak)tan dolayı mı yoksa senin okun ile mi oldu bunu bilemezsin.'*"

(M4982 Müslim, Sayd, 7)

Abdullah b. Amr (ra)'dan rivâyete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Haksız yere (öldürmesini meşru ve haklı kılacak bir neden olmaksızın) bir serçeyi veya daha küçük bir canlıyı öldüren insana Yüce Allah mutlaka (bunun hesabını) sorar.*" "Ey Allah'ın Resûlü! Kuşun öldürülmesini haklı kılan ne olabilir?" diye sorulunca, "*(Avlayan kimsenin) onu (usulüne göre) kesmesi ve yemesidir. Ayrıca başını kopartıp (etrafa) atmamasıdır.*" diye cevap vermiştir.

(N4354 Nesâî, Sayd ve Zebâih, 34)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Hiçbir canlıyı hedef olarak kullanmayın!*"

(M5059 Müslim, Sayd, 58)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) deniz suyu hakkında şöyle buyurmuştur: "*Onun (denizin) suyu temiz, ölüsü de helâldir.*"

(N4355 Nesâî, Sayd, 35)

Bir gün, Kudâa kabilesinden[1] Ebû Sa'lebe el-Huşenî, av konusunda bilgi almak üzere Peygamber Efendimize gelerek şöyle sorar: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben avcılığın yaygın olduğu bir memlekette yaşıyorum. Okumla, bazen eğitilmiş, bazen de eğitilmemiş köpeklerle avlanıyorum. Bunlardan hangisinin helâl olduğunu bana bildirir misin?" Peygamber Efendimiz, *"Okunla avlandığın zaman besmele çekerek avladığın hayvanları yiyebilirsin. Besmele ile gönderdiğin av köpeğinin getirdiklerini de yiyebilirsin. Eğitilmemiş köpeklerle avlandığın zaman ise ancak avladığın hayvanı boğazlamaya fırsat bulduğun takdirde yiyebilirsin."* buyurdu.[2]

Av ve avlanma, tarih boyunca insanların başvurduğu önemli bir geçim kaynağı olmuştur. İslâm dini, avlanmayı çeşitli düzenleme ve şartlarla meşru kabul etmiştir. Helâl olan bir hayvanın etinin yenilebilmesi için, onun dinî usullere göre kesilmiş olması esastır. Ancak İslâm, hem insanların ihtiyaçlarını hem de avlanma şartlarını dikkate alarak av yoluyla elde edilen hayvanların boğazlanmaksızın da yenilmesine izin vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Peygamber Efendimizin hadislerinde av hayvanlarından yararlanabilmek için getirilen düzenlemelerin başında, "besmele çekilmesi" gelmektedir: *"(Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: 'Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.'"*[3] Bu âyet-i kerime gereği avcı, ok ya da mızrağını atarken, silahını kullanırken veya eğitilmiş köpeğini salarken besmele çekmenin, avın helâl olmasının birinci şartı olduğunu bilmelidir. Böylece kişi Allah'ın verdiği nimetlerin ancak O'nun adıyla helâl olacağını bilecek ve her işinde olduğu gibi avlanmada da Allah'tan aldığı müsaade ile hareket etmesi gerektiğinin farkında olacaktır. Nitekim Adî b. Hâtim, ava çıktıkları köpeklerini göstererek onların getirdiği etlerin durumunu sorduğunda Allah Resûlü, *"Eğitilmiş av köpeklerini Allah'ın ismini anarak gönderdiğin zaman, avladıklarını ye!"*[4] şeklinde cevap vermiştir. Peygamberimizin,

[1] ST7/416 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 416.
[2] B5488 Buhârî, Sayd, 10; M4983 Müslim, Sayd, 8.
[3] Mâide, 5/4.
[4] B5487 Buhârî, Sayd, 10; M4972 Müslim, Sayd, 1.

"Okunu attığın zaman Allah'ın adını an (besmele çek)."[5] buyurması da aynı şekilde besmele çekmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu ve benzer rivayetlerden besmelenin kasten terki durumunda avın helâl olmayacağı anlaşılmaktaysa da unutmak suretiyle terk edilmesinin bir sorumluluk doğurmayacağı söylenebilir.[6]

Avlanmanın, köpek,[7] şahin, doğan gibi eğitilmiş hayvanlarla yapılabileceği[8] ve bu hayvanların getirdiklerinin yenilebileceği ifade edilmiştir. Peygamber Efendimiz, Adî b. Hâtim'e avlanmanın esaslarını öğretirken, *"Eğitimli köpeklerini besmele çekerek saldığında köpek avı öldürmüş olsa da senin için yakaladığını ye! Ancak köpek avdan yemeğe kalkmışsa, onu yeme. Çünkü böyle bir durumda köpeğin avı kendisi için yakalamış olmasından endişe ediyorum. Eğer avın başına başka köpekler de toplanmışsa yeme!"*[9] buyurmuştur. Adî b. Hâtim'in, köpeğin, avladığı hayvanın kanını içmesi durumunda, getirilen hayvanın yenilmemesi gerektiğini, çünkü bunun o köpeğin iyi eğitilmediği anlamına geleceğini söylemesi,[10] eğitilmiş bir hayvan tarafından bir kısmı yenilen avın yenilmeme sebebini açıklar. Bir avcının yönlendirmesi olmadan, eğitilmiş hayvanlar tarafından öldürülenler de av kapsamında değerlendirilemez.

Hayvan avlarken ne gibi av aletleri kullanabileceklerini merak eden sahâbîler, bir ucunda kesici demir bulunan ortası kalın bir sopa ve eski bir av aleti olup "mi'râd" adı verilen ok ile avlanmanın hükmünü Peygamberimize sormuşlardı. Hz. Peygamber de bu okun sivri uçlu tarafının isabet ederek öldürdüğü hayvanın etinin yenebileceğini, ortasındaki kalın odun kısmıyla öldürülen hayvanın etinin yenemeyeceğini[11] ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de taş ve sopa gibi sert bir cisimle vurularak öldürülen hayvanın[12] etinin yenemeyeceği vurgulanmıştır. Ezilerek veya ağırlık altında bırakılarak öldürülen hayvanlar da bu hükümdedir.

Yakalanan av henüz ölmemişse kesilmesi gerekir. Ancak kesmek için bir bıçak bulunamadığı takdirde, av herhangi bir keskin madde ile de kesilebilir.[13] Çünkü av esnasında avcı telaş ve koşuşturma içerisinde bıçağı bulmakta zorlanabilir. Fakat imkân olduğu hâlde kasten boğazlanmayan hayvanın eti yenilmez.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî bir defasında vurduktan sonra kaybettiği avın durumunu sormuştu. Hz. Peygamber de ona, *"(Kendi oklarınızla avlayıp) bir süre bulamadığınız hayvanı, kokmadığı ve üzerinde sizinkinden başka bir ok yarası bulunmadığı takdirde yiyebilirsiniz."*[14] buyurmuştur. Hadislerde avın

[5] M4982 Müslim, Sayd, 7; T1469 Tirmizî, Sayd, 5.
[6] İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16; BS15472 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 566.
[7] B5483 Buhârî, Sayd, 7.
[8] T1467 Tirmizî, Sayd, 3.
[9] M4973 Müslim, Sayd, 2.
[10] MŞ19634 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Sayd, 11.
[11] M4974 Müslim, Sayd, 3.
[12] Mâide, 5/3.
[13] D2824 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 14, 15; İM3177 İbn Mâce, Zebâih, 5.
[14] D2857 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 22-23; M4985 Müslim, Sayd, 9.

kaybolmasına ilişkin sürenin bir gün,[15] iki[16] veya üç gün[17] olabileceği anlatılmış olsa da öncelikle vurgulanmak istenen, avlanarak ölen hayvanın zararlı hâle gelip gelmemesidir ve bunu belirleyen de hayvanın kaybolduğu yerin iklim şartlarıdır. Bulunan hayvanın insan sağlığına zararlı olduğu kanaati oluşursa, kaybolma süresi dikkate alınmadan da yenilemeyeceğini söylemek pekâlâ mümkündür. Ayrıca hayvanın üzerinde başka bir ok yarası olmaması, bir başkası tarafından öldürülmüş olmadığını, dolayısıyla bir başka avcıya ait olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü bu durumda hayvanın hangi okla öldüğü bilinemez. Aynı şekilde Adî b. Hâtim'in sorusu üzerine Hz. Peygamber, "Resûlullah'a (sav) av hakkında sordum. Şöyle buyurdu: *'Okunu attığın zaman Allah'ın adını an (besmele çek.) Şayet avı ölmüş olarak bulursan onu yiyebilirsin. Ama (ölmüş olan) av, suda ise o takdirde yeme! Çünkü ölümü suda (boğulmak)tan dolayı mı yoksa senin okun ile mi oldu bunu bilemezsin.'*"[18] diye cevap vermiştir.

Avlanma, ya av hayvanlarının etinden, postundan ve bazı organlarından faydalanmak yahut da o hayvanların zararlarından korunmak maksadıyla yapılır. Bunların dışında sırf zevk ve eğlence için yapılan avlanma hoş karşılanmamıştır. Resûlullah, *"Hiçbir canlıyı hedef olarak kullanmayın!"*[19] buyurmuş, bu durumun helâl olmadığını[20] ifade etmiş, hatta böyle yapanlara lânet etmiştir.[21] Dolayısıyla hayvanlara boşu boşuna nişan almak, onları hedef tahtası gibi kullanarak atış talimi yapmak yasaktır.

Hz. Peygamber'in yaptığı şu uyarılar hiçbir zaman unutulmamalıdır: *"Kim boş yere bir serçe öldürürse kıyamet günü o serçe, öldüreni Allah'a şikâyet ederek, 'Ey Rabbim! Falan kimse beni boş yere öldürdü. Beni bir fayda elde etmek için öldürmedi.' diyecektir."*[22] *"Haksız yere (öldürmesini meşru ve haklı kılacak bir neden olmaksızın) bir serçeyi veya daha küçük bir canlıyı öldüren insana Yüce Allah mutlaka (bunun hesabını) sorar."* "Ey Allah'ın Resûlü! Kuşun öldürülmesini haklı kılan ne olabilir?" diye sorulunca, "*(Avlayan kimsenin) onu (usulüne göre) kesmesi ve yemesidir. Ayrıca başını kopartıp (etrafa) atmamasıdır.*" diye cevap vermiştir.[23] Hayvanlara işkence edilmesine ve sebepsiz yere telef edilmesine hiçbir şekilde müsamaha göstermeyen Sevgili Peygamberimiz, özellikle, *"Hayvanlara işkence edenlere Allah lânet etsin."*[24] diyerek bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

İhtiyacı için de olsa avlanan bir Müslüman, her canlıya karşı merhametli olmalı,[25] hayvanları üreme ve yavrulama zamanlarında avlamamalıdır. Av hayvanlarının nesillerini kurutacak, tabiatın dengesini boza-

[15] M4981 Müslim, Sayd, 6.
[16] B5484 Buhârî, Sayd, 8.
[17] M4986 Müslim, Sayd, 10.
[18] M4982 Müslim, Sayd, 7.
[19] M5059 Müslim, Sayd, 58.
[20] N4443 Nesâî, Dahâyâ, 41.
[21] N4446 Nesâî, Dahâyâ, 41.
[22] N4451 Nesâî, Dahâyâ, 42; HM19699 İbn Hanbel, IV, 390.
[23] N4354 Nesâî, Sayd, 34.
[24] N4447 Nesâî, Dahâyâ, 41.
[25] B2363 Buhârî, Müsâkât, 9.

cak bir avcılık, mümini vebale sokar. Bu konuda yeryüzünde gezen her türlü canlının ve iki kanadıyla uçan her tür kuşun insanlar gibi ümmet yani anlamlı bir topluluk[26] oluşturduğu bilinciyle hareket edilmelidir. Bu anlamda balık avında patlayıcı madde kullanarak bir anda milyonlarca yavru ve yumurtanın yok olmasına sebep olmak, hem sorumsuzluk hem de merhametsizlik örneğidir. Ayrıca avlanma vakti de önem arz etmektedir. Nitekim kuşların güven vakitleri olan geceleri avlanılmasına izin verilmezken,[27] yavru hayvanlara dokunulması da yasaklanmıştır.[28]

Müslüman, her zaman olduğu gibi avcılıkta da itidalden ve iyilikten yana olmalıdır. Avlanma esnasında hayvanlara işkence ederek acı çektirecek, uzun süre çırpınarak can çekişmelerine sebep olacak tarzda av aletleri ya da yöntemleri kullanılmamalı; avlanırken de, hayvanları boğazlarken de dengeli ve ölçülü hareket etmelidir. Bu hususa dikkatleri çeken Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurur: *"Şüphesiz Allah her şeye en güzel biçimde davranmayı istemiştir. O hâlde siz (bir hayvanı) öldüreceğiniz veya keseceğiniz vakit bunu en zarif biçimde yapın. Kesme işlemini yapacak olan kişi, bıçağını iyice bilesin ve kestiği hayvana (acı çektirmesin) onu rahatlatsın!"*[29]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Andolsun, Allah sizleri, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği av(lar) ile elbette deneyecek ki görmediği hâlde kendisinden korkanı ayırıp meydana çıkarsın. Kim bundan (bu açıklamadan) sonra haddini aşarsa, ona elem dolu bir azap vardır."*[30] buyrularak avlanmanın bir imtihan olduğuna özellikle vurgu yapılmaktadır. Günümüzde insanların tatmin olmak bilmeyen yok etme arzusu ve bilinçsiz avlanma neticesinde birçok hayvan türü yok olmuş, bir kısmı da soyunun tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yeni hayvan türlerinin ortadan kalkmaması adına mevcut kanunların imkân verdiği ölçüde avlanma yapılmalı, av yasaklarına mutlaka uyulmalıdır. Yetkililerin gözetiminden sıyrılmayı fırsat bilerek av yasaklarını ihlâl edenler kendisinden hiçbir şeyin gizlenemeyeceği Allah'ın kendilerini her an izlediğini akıllarından çıkarmamalıdırlar. Zaten Yüce Yaratıcı, avlanma hususunda aşırı gidenler için elem verici bir azap hazırladığını vaad etmektedir.[31]

Her ne kadar avlanma meşru ise de, bunun belli bir ölçüsü ve âdâbı vardır. Avcılık bir bağımlılık, hastalık ve vazgeçilmez bir tutku hâline dönüştüğünde, insanın zihnini, ahlâkını ve davranışlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, av peşinde koşan insanların bu işe aşırı bir şekilde kendilerini kaptırmaları hâlinde bazı yükümlülüklerini

[26] En'âm, 6/38.
[27] MK2896 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 131.
[28] D2675 Ebû Dâvûd, Cihâd, 112.
[29] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11.
[30] Mâide, 5/94.
[31] Mâide, 5/94.

yerine getirmeyi unutabileceklerine işaret etmiş,[32] Müslümanların bu konuda daha dikkatli olmalarını istemiştir.

Diğer taraftan Yüce Allah, *"Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır."*[33] buyurarak avlanmanın her zaman ve zeminde mubah kabul edilen, sınır tanımaz bir tutkuya dönüşmemesine ve ibadetten arzu edilen mânevî hazzın yok edilmemesine işaret etmiştir. Bu bağlamda ibadet günleri olan cumartesi günü ibadet etmeyi terk ederek, avlanma yasağını ihlâl ettikleri için Yahudilerin cezalandırılması dikkat çekicidir.[34] Sevgili Peygamberimiz de Mekke ve Medine'nin dokunulmaz ve saygın bölgeler olduğunu vurgulamış ve *"Şüphesiz ki İbrâhim (as) Mekke'yi haram kılmıştır. Ben de Medine'nin iki taşlığı arasını haram kıldım. Onun ağacı kesilmez, avı da avlanmaz."*[35] buyurmuştur.

Denizde yaşayan hayvanların yenmesi konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir."*[36] ve *"Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helâl kılındı."*[37] buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'e deniz suyunu kullanmanın helâl olup olmadığı sorulduğunda, *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir."*[38] buyurarak suda yaşayan balık ve benzeri hayvanları avlamanın da helâl olduğunu bildirmiştir.

Avlanmanın beceri ve tecrübeyle birlikte bir nasip işi olduğu, elde edilen avın Allah'ın verdiği bir rızık olduğu unutulmamalıdır. Neticede, hem bu tecrübeyi hem de bu rızkı veren Yüce Allah'a şükredilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber, *"O (av eti), Allah'ın size yiyecek olarak verdiği bir ikramdır."* buyurmuştur.[39] Fakat can taşıyan hayvanları keyif uğruna avlayıp olduğu yerde bırakmak, gereksiz yere telef etmek doğru değildir. Her yaptığından hesaba çekileceğinin bilincinde olan Müslüman, avlanma konusunda da hesabını veremeyeceği davranışlardan kaçınmalıdır. İslâm, israfın her türlüsünü yasakladığına göre, avlanırken de israfa düşmemelidir. Av ve avlanma konusunda İslâm'ın öngördüğü kurallara uymak, hem dünyamızdaki doğal dengenin korunması hem de gelecek nesillere zengin imkânlar sunulması bakımından son derece önem arz etmektedir.

[32] D2859 Ebû Dâvûd, Dâhâya (Sayd), 24-25; T2256 Tirmizî, Fiten, 69.
[33] Mâide, 5/95.
[34] Bakara, 2/65.
[35] M3317 Müslim, Hac, 458.
[36] Nahl, 16/14; Ayrıca bk. Fâtır, 35/12.
[37] Mâide, 5/96.
[38] N4355 Nesâî, Sayd, 35; HM8720 İbn Hanbel, II, 361.
[39] M2852 Müslim, Hac, 57; T847 Tirmizî, Hac, 25.

MİRAS ve VASİYET
MÜLKİYETİN İNTİKALİ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اقْسِمُوا الْمَالَ بَيْنَ أَهْلِ الْفَرَائِضِ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ..."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Miras malını hisse sahipleri arasında Allah'ın Kitabı'na göre taksim edin..."
(M4143 Müslim, Ferâiz, 4; D2898 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 7)

عَنْ أبى هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ تَرَكَ مَالاً فَلِوَرَثَتِهِ، وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَإِلَيْنَا."

عَنْ عَمْرِو بْنِ خَارِجَةَ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِى حَقٍّ حَقَّهُ وَلاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ."

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُوصِى فِيهِ يَبِيتُ لَيْلَتَيْنِ إِلَّا وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ."

عَنْ أبى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَأَنْ يَتَصَدَّقَ الْمَرْءُ فِى حَيَاتِهِ بِدِرْهَمٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِمِائَةٍ عِنْدَ مَوْتِهِ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim (öldükten sonra) geride mal bırakırsa, o mal mirasçılarınındır. Kim ardında bakıma muhtaç kimse (veya alacaklı) bırakırsa, onun bakımı bize aittir."*

(B6763 Buhârî, Ferâiz, 25; M4161 Müslim, Ferâiz, 17)

Amr b. Hârice diyor ki: "Resûlullah (sav) hutbe verdi ve şöyle buyurdu: *'Allah her hak sahibine hakkını vermiştir; (dolayısıyla) mirasçıya vasiyet yoktur.'"*

(N3671 Nesâî, Vesâyâ, 5)

İbn Ömer'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vasiyet edecek (değerli) bir şeyi bulunan Müslüman'ın, vasiyeti yanında yazılı durmadan iki gece geçirmesi uygun olmaz."*

(B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1; M4204 Müslim, Vasiyye, 1)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimsenin sağlığında bir dirhem sadaka vermesi, ölürken yüz dirhem sadaka dağıtmasından daha hayırlıdır."*

(D2866 Ebû Dâvûd Vesâyâ, 3)

Geniş servetini Mekke'den Medine'ye hicret eden din kardeşleriyle cömertçe paylaşan[1] ve Uhud Savaşı'nda aldığı on iki ölümcül yarayla şehit olan[2] Sa'd b. Rebî', geride dul bir eş ve iki yetim kız bırakmıştı. Ne var ki vefat eden kocasından kalan miras ile çocuklarının geleceğini düşünen çileli annenin önemli bir sıkıntısı vardı. Kendisine ve kızlarına mirastan hiçbir pay verilmemişti. Çünkü câhiliye çağında çocuklar arasında ayırım yapılarak kızlar mirastan mahrum bırakılıyordu. Adalet ve hakkaniyete uymayan bu uygulama İslâm'ın ilk zamanlarına kadar devam etmişti. Sa'd'ın karısı mağduriyetini anlatmak ve yardım istemek için iki kızıyla beraber Hz. Peygamber'e geldi. "Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar Sa'd b. Rebî'in kızlarıdır. Babaları Uhud'da şehit düştü. Kızların amcası babalarından kalan malın tamamını aldı ve bunlara hiçbir mal bırakmadı. Malları olmadığı için bu çocuklar evlenemeyecekler." diyerek şikâyetini dile getirdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Allah bu konuda hükmünü muhakkak verecektir."* buyurdu. Bir müddet sonra da miras âyeti[3] nâzil oldu. Ardından Resûlullah (sav) kızların amcasına haber göndererek şu talimatı verdi: *"Sa'd'dan kalan malın üçte ikisini onun kızlarına, sekizde birini de annelerine ver; geri kalan ise senindir."*[4] Böylece hanımlar ve kızlar da mirastan pay sahibi oldular ve mahrumiyetleri sona erdi.

Câhiliye döneminde sadece kadınlar ve kız çocukları değil, küçük erkek çocuklar ile savaşamayan erkekler de mirastan hisse alamıyordu.[5] Güçlülere mahsus bir imtiyaz gibi algılanan miras, erkeğin gücüne ve yaşına göre belirleniyor, paylaşım da güç, kuvvet ve çıkar esaslarına dayanıyordu. Toplumdaki kadın, çocuk ve zayıf fertlerin savaşa katılmamaları dolayısıyla ganimet elde etmemeleri mirastan pay sahibi olmamalarına gerekçe gösteriliyordu.[6] Toplumda etkin olan bir şahıs, vefat eden herhangi bir akrabasının malında doğrudan söz sahibi olabiliyordu. Hatta bir kimse öldüğü zaman, bu kimsenin karısı mirastan bir parça gibi görülüyor, ölen kimsenin yakınları kadın üzerinde hak sahibi oluyor, onunla evleniyor ya da onu istedikleri kimse ile nikâhlayabiliyorlardı.[7] Câhiliyedeki bu gibi uygulamalar kaldırılarak Kur'an'da miras ile ilgili hükümler daha ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Nitekim Efendimiz (sav) mirasın Kur'an'a göre

[1] B3780 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 3.
[2] MU1001 *Muvatta'*, Cihâd, 18.
[3] Nisâ, 4/11.
[4] T2092 Tirmizî, Ferâiz, 3.
[5] İT2/225 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 225.
[6] İT2/226 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 226.
[7] B4579 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6; D2089 D2090 Ebû Dâvûd, Nikâh, 21-22.

paylaştırılması gerektiğini ashâbına bildirdi: *"Miras malını hisse sahipleri arasında Allah'ın Kitabı'na göre taksim edin..."*[8]

Geçmiş medeniyetlerdeki uygulamaların aksine İslâm'da erkekler gibi kadınlar da mirastan hisse alabilmekteydi. *"Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir."*[9] âyeti konunun ana hatlarını belirliyordu. İslâm'a göre ölen insandan geriye kalan mal, belli bir sınıf ve zümre ile sınırlandırılmayıp belirli ölçüler dâhilinde akrabalar arasında dağıtılmaktaydı. Gücü, sağlığı yerinde olanlar pay aldığı gibi, zayıf ve düşkünler de pay alabilmekteydi. Bireyin sağ olarak doğmuş olması mirastan pay alması için yeterliydi.[10]

Medine'ye hicretin ardından ensar ile muhacirler arasında Hz. Peygamber tarafından tesis edilen kardeşlik, başlangıçta bir miras sebebi kabul ediliyordu.[11] Ancak daha sonra, *"Allah'ın Kitabı'na göre, yakın akrabalar, birbirlerine (vâris olmaya) daha lâyıktırlar."*[12] âyetiyle akrabalık bağı bulunanların mirasçılık hususunda diğer mümin ve muhacirlerden önce geldiği beyan edilerek bu uygulama kaldırılmıştı.

Miras paylaşımının birinci sebebi kan bağıyla, ikincisi ise evlilikle oluşan akrabalıktır. Bununla birlikte, *"Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara güzel sözler söyleyin."*[13] âyetiyle mirastan pay almayanlara karşı da ahlâkî ve insanî bir yardımlaşma tavsiye edilmiştir.

Kur'an'da, kan bağı ile oluşan akrabalığın mirasta öncelikli olduğu vurgulanmış,[14] mirasçılar ve onların payları hakkında ayrıntılı açıklama ilgili âyetlerde belirtilmiştir.[15] Yakınlık durumuna göre kimi akrabalar öne çıkarken, kimi akrabalar da geri planda kalmakta, hatta kimi akrabalar başkalarını miras dışı bırakmaktadır. Akrabalık ilişkisi ne kadar yakınsa mirastaki pay da o kadar fazladır. Bu noktada, vefatıyla geride miras bırakana (mûris) yakınlık ve uzaklık faktörü ölçü alınır. Böylece mal, özel anlamda aile içinde dağıtılarak aile bireylerinin mal varlıkları, genel anlamda da ailenin iktisadî bütünlüğü korunmuş olur. İnsan fıtratı da zaten uzun yıllar sonunda elde ettiği birikimin kendisinden sonra çocuklarına ve yakın akrabalarına tevarüs etmesini ister.

"Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe, kadının payının iki katı kadarını emreder."[16] âyetinde, kardeşler arasındaki miras payla-

[8] M4143 Müslim, Ferâiz, 4; D2898 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 7.
[9] Nisâ, 4/7.
[10] D2920 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 15; İM1508 İbn Mâce, Cenâiz, 26.
[11] İT4/95 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 95.
[12] Enfâl, 8/75.
[13] Nisâ, 4/8.
[14] Enfâl, 8/75.
[15] Nisâ, 4/11-12, 176.
[16] Nisâ, 4/11.

şımında kızların payının erkeklerin payına nispetle farklı düzenlendiği görülmektedir. Konu bir bütünlük içinde incelendiğinde, bu taksimatın o günkü şartlarda kız ve erkek çocuklarının aile içindeki sorumluluklarının ve kendilerine yüklenen yükümlülüklerinin dikkate alınarak yapıldığı anlaşılacaktır. Bilhassa bu âyetin indiği ortamda, erkek, eşinin, kızının, annesinin ve kız kardeşinin geçimini sağlamakla sorumlu tutulmaktaydı. Kadın, kendi mal varlığı iyi de olsa aile harcamalarına katılmak zorunda değilken, erkeğin harcaması zorunlu tutulmuştu. Evlilik sırasında erkek kadına mehir vermek zorunda iken, kadının herhangi bir malî sorumluluğu bulunmamaktaydı. Nimet külfet dengesi çerçevesinde düşünüldüğünde erkeğe ve kadına yüklenen sorumlulukların aynı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı durumlarda ise, kadına erkek ile aynı oranda hisse verilmiştir. Nitekim ölenin çocuklarının bulunması hâlinde anne ile babaya aynı miktarda (altıda bir) hisse verilir.[17] Burada görüldüğü gibi çocuğunun mirasından anne ile babaya verilen pay, eşittir. Dede ve nine arasındaki paylaşım da böyledir. Anneleri bir olan kardeşler birden fazla iseler mirasın üçte birini –erkek ve kadın– eşit olarak paylaşırlar. Dolayısıyla bu durumlarda kadınlarla erkekler eşit haklara sahiptirler. Unutulmamalıdır ki bu konularda ölçüler, muhatapların şartları da dikkate alınarak Yüce Allah tarafından konulmuştur: *"Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[18]

Mirasçıların bir kısmının geriye kalan maldan hiçbir şey almadan veya az bir miktar alıp mirasçı olmaktan çekilmesi durumunda, örneğin kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda, karşılıklı rıza (sulh) ile bu paylaşımı daha farklı bir şekilde yapabilmeleri de mümkündür.

Mirasın taksimi için mal sahibinin (mûris) vefat etmesi, vârisin de sağ olması gerekir. Ancak mal mülk sahibi hayatta iken de mirasını taksim edebilir. Fakat İslâm miras hukukuna göre, normalde miras düşmesine rağmen verasetten hak kazanmaya engel teşkil eden bazı durumlar da vardır. Bunlardan ilki, mûrisini öldürmesi durumunda vâris, mirastan mahrum olur. Resûlullah (sav), *"Katil, (öldürdüğü kimseye) mirasçı olamaz."*[19] buyurarak vâris olunacak kişiyi öldürmek suretiyle bir an evvel mirasa konmak isteyen hırslı kimselerin önünü kapatmıştır. Peygamber Efendi-

[17] Nisâ, 4/11.
[18] Nisâ, 4/11.
[19] T2109 Tirmizî, Ferâiz, 17; İM2735 İbn Mâce, Ferâiz, 8.

miz, *"Karı ve kocadan birisi eşini kasten öldürdüğü zaman, diyetinden ve malından hiçbir şeye vâris olamaz. Eğer bunlardan birisi diğerini yanlışlıkla öldürürse onun malına vâris olur, fakat diyetinden miras alamaz."*[20] buyurarak hata sonucu öldürmeleri bunun dışında tutmuştur.

Miras engellerinden ikincisi ise din farkıdır. Resûlullah (sav) bu konuda, *"Müslüman, kâfire mirasçı olamaz ve kâfir de Müslüman'a vâris olamaz."* buyurmuştur.[21] Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'e Veda Haccı sırasında,[22] "Ey Allah'ın Resûlü! Yarın Mekke'deki evinde mi konaklayacaksın?" diye sormuş, o da, *"(Amcam Ebû Tâlib'in oğlu) Akîl bize Mekke'de bir yer mi bıraktı?"* cevabını vermişti. Akîl ve kardeşi Tâlib, babaları Ebû Tâlib'e vâris olmuşlardı. Ebû Tâlib'in diğer oğulları Ca'fer ve Ali ise hiçbir şeye mirasçı olmamışlardı. Çünkü Ebû Tâlib öldüğünde bunlar Müslüman, Akîl ile Tâlib ise kâfir idiler.[23] Hz. Peygamber'in din farkını mirasta engel görmesi, Müslüman olmak isteyenlerin aile, çevre, mal mülk gibi bağları zihinlerinden tamamen atıp sadece İslâm'a yönelmelerini temin etmek için idi. Nitekim hicret ve Medine'deki ensar muhacir kardeşliği bunun en bariz göstergelerindendir.

Hz. Peygamber'in yukarıda anılan söz ve uygulamalarına rağmen, kimi sahâbîler, yeni ortaya çıkan bazı şartları dikkate alarak bu konuda farklı icraatlar sergilemişlerdir. Örneğin Muâz b. Cebel, "İslâm artar, eksilmez." rivayetine dayanarak, Müslüman'ı Yahudi kardeşine vâris kılmış,[24] halifeliği döneminde de Muâviye, Müslüman'ı kâfire mirasçı yapmış, kâfiri ise Müslüman'a mirasçı yapmamıştı.[25] Muâviye'yi bu görüşe sevk eden, Müslüman olmak istedikleri hâlde müşrik babalarının mirasını alamayacakları için Müslüman olmayan Arap kabilelerinden bazı kimseleri kazanmak istemesiydi. Yine Müslüman oldukları için zengin babalarından miras alamayanların İslâm'dan çıkmaya yeltenmeleri de bu konudaki değişikliğin önemli bir sebebiydi. Öyle anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber zamanında insanların malî yönden hiçbir endişe duymadan İslâm'ı seçmelerini sağlamak için ortaya konan bu hüküm, daha sonraki zamanlarda İslâm'a girmek isteyen bazı kimselerde tereddüt meydana getirmişti. Çünkü bu kimseler Müslüman oldukları takdirde mirastan hisse alamama gibi maddî bir mahrumiyetle karşı karşıya geleceklerdi. İşte Muâviye, İslâm dinine girmek isteyenlerin bu endişelerini gidermek, girenleri de muhafaza etmek maksadıyla bu konudaki hükmü Müslümanlar lehine tek taraflı olarak askıya almıştı.

[20] İM2736 İbn Mâce, Ferâiz, 8.
[21] B6764 Buhârî, Ferâiz, 26.
[22] D2910 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10.
[23] M3294 Müslim, Hac, 439.
[24] HM22355 İbn Hanbel, V, 230; D2912 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10.
[25] DM3022 Dârimî, Ferâiz, 29.

Bir başka miras engeli de gayri meşru ilişkiden doğma durumudur. İslâm'dan önce gayri meşru ilişkiden doğan çocuk mirasçı olabilirken, İslâm hukukî bağı ve meşruiyeti olmadığı için bu mirasçılığı ortadan kaldırmıştır.[26]

Gerek Kur'an'da ve gerekse Allah Resûlü'nün söz ve uygulamalarında esas olarak maddî menfaatlerin hakkaniyet ölçüleri dâhilinde dağılması hedeflenmiştir. Böylece belli ölçüler içinde hisse alan akrabalar arasındaki bağlar korunmuş ve bu vesileyle aile içinde sevgi ve dayanışma bağları güçlenmiştir. Miras payı özel ve dokunulmaz kabul edilerek hiçbir merciin bu mala el koyup farklı bir şekilde kullanmasına izin verilmemiştir.

Toplumdaki eşitsizlikleri giderme ve adaleti sağlama bakımından olacak ki İslâm, miras ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesini teşvik etmiştir. Hz. Peygamber miras konularını önemsemiş, ashâbını miras ile uğraşmaya teşvik etmiş,[27] ferâiz ilmini "ilmin yarısı" olarak nitelemiştir.[28]

Miras konusunda ortaya çıkacak mahrumiyetler ve zorluklar ise bizzat Peygamber Efendimiz tarafından üstlenilmiştir: *"Her kim (öldükten sonra) geride mal bırakırsa, o mal mirasçılarınındır. Kim ardında bakıma muhtaç kimse (veya alacaklı) bırakırsa, onun bakımı bize aittir."*[29] Bu hadisinde Allah Resûlü, devlet başkanı sıfatıyla kendisini bütün müminlerin velîsi olarak takdim etmektedir. Öyle bir velî ki, sorumlulukları kendisi üstlenmekte, hakları ise sahiplerine yönlendirmektedir. Şayet ölen kişinin borcu veya himayeye muhtaç yakınları varsa borcu bizzat ödeyeceğini, onların bakımını da üstleneceğini ilân etmekte, fakat geriye mal mülk bırakmışsa onları almayıp ölenin baba tarafından yakınlarına havale edeceğini bildirmektedir.

Vefat eden şahsın geriye bıraktığı mal ile ilgili ikinci önemli konu da vasiyettir. Bu da kişinin vefatından sonraya bağlı olmak üzere, mal varlığından bir kısmının bağışlanmasını veya bazı şeylerin yapılmasını istemesidir. *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman eğer geride bir mal bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması –Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak– size farz kılındı."*[30] âyetinde kişinin daha ölmeden anne, baba ve akrabalar için vasiyette bulunması gerektiğini belirtmektedir. Aynı şekilde, *"İçinizden vefat ettiklerinde eşlerini geride bırakacak erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler!"*[31] âyeti de bu konu ile doğrudan ilgilidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde vârise vasiyet ediliyor, bir sınır da getirilmiyordu. Ancak miras âyetleri[32] nâzil olduktan sonra vasiyet konusu yeniden

[26] D2264 Ebû Dâvûd, Talâk, 29-30.
[27] DM227 Dârimî, Mukaddime, 24.
[28] İM2719 İbn Mâce, Ferâiz, 1.
[29] B6763 Buhârî, Ferâiz, 25; M4161 Müslim, Ferâiz, 17.
[30] Bakara, 2/180.
[31] Bakara, 2/240.
[32] Nisâ, 4/11-12.

düzenlendi. İlgili âyetlerin nasıl anlaşılacağı ve uygulamanın nasıl olacağı da Efendimiz tarafından insanlara açıklandı. Buna göre, mirasçıların kabul etmesi hâli hâriç, vâris hakkında vasiyet geçersiz hâle geldi.[33] Hz. Peygamber (sav) Veda Haccı'nda okumuş olduğu hutbesinde şöyle buyuruyordu: *"Allah her hak sahibine hakkını vermiştir; (dolayısıyla) mirasçıya vasiyet yoktur."*[34] Ancak yine de mirasçıların dışında kalanlara vasiyet yapılabilecekti.

Vasiyet toplumun yararına işleyen bir müesseseydi. Nitekim insan, vasiyet sayesinde mal ve mülkünün bir kısmı ile ölümünden sonra çeşitli hayırlar yapılmasını sağlayabiliyor, birikimini toplum için faydalı hâle getirme fırsatı bulabiliyordu. Bu nedenledir ki, Hz. Peygamber vasiyet etmeyi teşvik ediyordu: *"Vasiyet edecek (değerli) bir şeyi bulunan Müslüman'ın, vasiyeti yanında yazılı durmadan iki gece geçirmesi uygun olmaz."*[35] Sünnete uyma konusundaki titizliği ile bilinen Abdullah b. Ömer, "Bu sözü işittiğim andan itibaren vasiyetim daima yanımdadır." demişti.[36]

Hadiste ifade edilen "vasiyetin yazılması" tavsiyesi, bağlayıcı olmamakla birlikte kişiye ölümü hatırlatması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kişinin ölümü daima hatırında tutması, böylece bir gün ölüp Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkacağını düşünerek dünyada kötü davranışlardan uzak durmasını sağlayacaktır. Ayrıca kişi, vasiyetine, üzerindeki emanetleri ve borçlarını yazarak, vefat etse dahi bunların yerlerine ulaştırılmasını sağlayabilecektir.

Efendimizin hemen yazılmasını tavsiye ettiği bu vasiyet, yalnızca vârislerin hâricindeki kimselere yapılabiliyordu. Vârislerin mirastan alacakları paylar Kur'an ve hadislerde belirtildiği için onlara tekrar vasiyet etmeye gerek kalmamıştı. Yine vasiyet ancak geriye bırakılan malın üçte birini geçmeyecek şekilde yapılabilmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber, bir kız çocuğundan başka mirasçısı bulunmadığından dolayı malının üçte ikisini yahut yarısını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ancak üçte birini vasiyet edebileceğini söylemişti. Bu konu, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın dilinden şöyle anlatılır:

"Veda Haccı yılında Mekke'de ölümcül bir hastalığa yakalanmıştım. Resûlullah (sav) da beni ziyarete gelmişti. Ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! Benim hastalığım iyice arttı. Ben varlıklı bir kimseyim. Bana sadece tek bir kızım mirasçı olacak. Bu yüzden malımın üçte ikisini sadaka olarak dağıtayım mı?' diye sordum. Resûlullah, *'Hayır, dağıtma!'* buyurdu. Ben, 'Yarısını sadaka olarak dağıtayım?' dedim. Resûlullah yine, *'Hayır!'* cevabını verdi ve

[33] BS12797 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 431.
[34] N3671 Nesâî, Vesâyâ, 5; D2870 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 6.
[35] B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1; M4204 Müslim, Vasiyye, 1.
[36] M4207 Müslim, Vasiyye, 4.

şöyle buyurdu: *'Üçte birini sadaka olarak dağıtabilirsin! Hatta üçte biri dahi çoktur! Mirasçılarını varlıklı olarak bırakman, onları insanlara ellerini açar ve muhtaç bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır.'*"[37]

Şurası bir gerçektir ki insan eğer malından hayır yollarına infak ve tasaddukta bulunmak istiyorsa, bunu yaşarken ve sıhhati yerindeyken yapması çok daha uygun olacaktır. Resûlullah (sav) bir hadisinde buna dikkat çekmiştir: *"Bir kimsenin sağlığında bir dirhem sadaka vermesi, ölürken yüz dirhem sadaka dağıtmasından daha hayırlıdır."*[38]

Diğer yandan, vasiyet etmeden ölen kimsenin adına bir şeyler sadaka verilmesi yoluyla onun sevap kazanmasına vesile olmak da mümkündür. Hz. Âişe validemizden rivayet edildiğine göre bir adam Peygamberimize (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Annem (vasiyette bulunamadan) ansızın öldü. Zannederim konuşmuş olsa sadaka verirdi. Acaba onun namına ben sadaka versem ona sevap olur mu?" diye sormuş, Resûlullah (sav) da, *"Evet!"* cevabını vermişti.[39]

Vasiyet etmek, tavsiye edilen bir davranış ise de yeterli malı olmayan kimsenin maddî bir vasiyette bulunmasına gerek yoktur. Nitekim bir gün Hz. Ali, kendi kabilesinden bir adamın yanına hasta ziyareti için gitmişti. Bu arada hasta kimse, "Vasiyet edeyim mi?" diye sormuş, Hz. Ali de şöyle cevap vermişti: "Hayır! Sen fazla mal bırakmadın. Bu yüzden bu malını çocuğuna bırak!"[40]

Vasiyete sadece maddî kıymetler değil, aynı zamanda mânevî ve ahlâkî değerler de konu edilebilir.[41] Dolayısıyla Müslümanların evlâtlarına, talebelerine, yakınlarına benzer şekilde inanç, ibadet ve ahlâk açısından güzel tavsiyelerde bulunmaları yerinde olacaktır. Tıpkı Hz. İbrâhim'in ve Hz. Yakub'un oğullarına yaptığı şu tavsiye gibi: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. O hâlde sadece Müslümanlar olarak ölünüz!"[42]

İslâm'ın miras ve vasiyet ile ilgili getirmiş olduğu ilkeler, kişinin mal varlığının, vefatından sonra geride kalan yakınlarına hakkaniyet ölçüleri içerisinde intikalini temin etmiştir. Böylece câhiliyede olduğu gibi, mirasın, güçlünün tekelinde toplanması, bazı vârislerin mirastan mahrum bırakılması gibi pek çok haksızlık engellenmiş, mirasın akrabalar arasında dengeli bir şekilde dağılması sağlanmıştır. Miras dağıtılırken adalet esas alınmış, kadın ve erkek vârisler bazı durumlarda eşit pay alırken bazı durumlarda farklı miktarlarda pay almışlardır. Bu farklılıklar vârisleri mağdur edecek haksızlıklar doğurmamış, bilakis İslâm'ın aile fertlerine ver-

37 B6373 Buhârî, Deavât, 43; M4209 Müslim, Vasiyye, 5.
38 D2866 Ebû Dâvûd Vesâyâ, 3.
39 B1388 Buhârî, Cenâiz, 95; M4221 Müslim, Vasiyye, 12.
40 DM3214 Dârimî, Vesâyâ, 5.
41 DM3209 Dârimî, Vesâyâ, 4.
42 Bakara, 2/132.

miş olduğu hak ve sorumluluklar miras dağılımı ile dengelenerek adaletin tahakkuk etmesi sağlanmıştır. İslâm'ın ortaya koymuş olduğu bu miras hükümleri ile kişinin malının aile içinde kalması temin edilerek neslin devamına katkıda bulunulmuş, mirastan pay alacak kesimin geniş tutulması ile de mirasın tek elde toplanması engellenmiştir. Bu hukukî ve ahlâkî hükümlerle akrabalar arasında anlaşmazlıklar çıkmasının önüne geçilerek aradaki bağların korunması, aile içerisindeki sevgi ve dayanışmanın güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

TAZMİNAT
ZARARLARIN TELÂFİSİ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ صَانِعَةَ طَعَامٍ مِثْلَ صَفِيَّةَ، أَهْدَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ إِنَاءً فِيهِ طَعَامٌ، فَمَا مَلَكْتُ نَفْسِى أَنْ كَسَرْتُهُ، فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ كَفَّارَتِهِ فَقَالَ:
"إِنَاءٌ كَإِنَاءٍ وَطَعَامٌ كَطَعَامٍ."

Hz. Âişe anlatıyor:
“Safiyye kadar güzel yemek yapanı görmedim. O, Hz. Peygamber’e (sav) içerisinde yemek olan bir kap göndermişti. Ben de kendime hâkim olamadım, (kıskanıp) o kabı kırdım. Sonra da (pişman olup) Hz. Peygamber’e o kabın kefaretini (bedelini) sordum. O da, *“(Kırılan) kap gibi bir kap, (dökülen) yemek gibi bir yemek.”* buyurdu.

(N3409 Nesâî, Işratü’n-nisâ, 4; HM25670 İbn Hanbel, VI, 149)

عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَعَارَ قَصْعَةً فَضَاعَتْ فَضَمِنَهَا لَهُمْ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ ضَرَرَ وَلاَ إِضْرَارَ."

عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ تَطَبَّبَ، وَلَمْ يُعْلَمْ مِنْهُ طِبٌّ قَبْلَ ذَلِكَ، فَهُوَ ضَامِنٌ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) ödünç aldığı bir tabağı kaybetmiş ve onu sahiplerine tazmin etmişti.

(T1360 Tirmizî, Ahkâm, 23)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*

(İM2341 İbn Mâce, Ahkâm, 17)

Semüre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Başkasına ait bir malı alan, onu sahibine geri verinceye kadar ondan sorumludur."*

(D3561 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88; T1266 Tirmizî, Büyû', 39)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim doktor olmadığı hâlde tabiplik/tedavi yapar (da hastaya zarar verirse) onu tazminle yükümlüdür."*

(İM3466 İbn Mâce, Tıb, 16; N4834 Nesâî, Kasâme, 40-41)

Resûlullah (sav), Hz. Âişe'nin odasındaydı. Diğer eşi Safiyye, hizmetçisini göndererek, pişirdiği yemekten kendisine ikramda bulunmak istemişti. "Safiyye kadar güzel yemek yapanı görmedim." diyen Âişe, bu ikramdan hiç de memnun olmamıştı. Kendisine hâkim olamadı. Hz. Safiyye'nin bu davranışını kıskanarak hizmetçinin eline vurdu. Tabak düşüp kırıldı, yemek odaya saçıldı. Hz. Peygamber, her zamanki anlayışlı ve sabırlı tavrı ile yerinden kalktı. Bir yandan yerdeki parçaları toplarken diğer yandan da etrafa saçılan yemeği kabın içine koymaya başladı. O esnada yanındakilere dönerek, *"Anneniz kıskandı."* dedi. Kırılan tabağın yerine yenisini vermek üzere hizmetçiyi bir süre bekletti. Bu durumu pişmanlıkla seyreden Âişe, Resûlullah'a bu yaptığının kefaretini sordu. O da, *"(Kırılan) kap gibi bir kap, (dökülen) yemek gibi bir yemek."* buyurdu. Biraz sonra getirilen sağlam tabağı, yemeği gönderen hanımına götürmesi için hizmetçiye verirken kırık olanı da Hz. Âişe'nin odasında bıraktı.[1] Böylece Peygamberimiz, insanlara maddî zarar verildiğinde nasıl davranılacağına dair örnek bir tavır sergiliyordu. Her ne kadar burada hukukî bakımdan bağlayıcı bir durumdan bahsetmese de, ahlâkî açıdan böyle bir tazminatın önemini vurguluyordu. Nitekim Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber ödünç aldığı bir tabağı kaybetmiş ve onu sahiplerine tazmin ederek yani zararı telâfi ederek[2] tek bir tabak ile bile olsa insanları mağdur etmekten kaçınmıştı.

"Tazmîn" kelimesinin çoğulu olan tazminat, borçlanmak, garanti vermek, tazmin yükümlülüğü altına girmek ve korumak demektir. Zararın yükümlü tarafından karşılanması anlamında "tazmîn" veya bunun yerine "damân" sözcüğü de kullanılır. Buna göre tazminat, "telef olan, zarara uğratılan şeyin aynısını veya değerini zarar görene vermek" demektir. Bu durumda tazminat, ihlâle uğrayan bir hakkın iadesi anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de, akitlerin ve sözlerin yerine getirilmesi,[3] başkalarının mallarına zarar verilmemesi,[4] haksızlık ve kötülüklerin denk bir ceza ile karşılanması[5] istenmiş, zerre miktarı kadar iyilik veya kötülük işleyenlerin yaptıklarının karşılığını görecekleri[6] bildirilmiştir. Bunun neticesinde haksızlığa uğrayanların korunması, işlenen suçların karşılıksız bırakılmaması ve verilen

[1] B5225 Buhârî, Nikâh, 108; N3409 Nesâî, Işratü'n-nisâ, 4.
[2] T1360 Tirmizî, Ahkâm, 23.
[3] Bakara, 2/177; Mâide, 5/1.
[4] Bakara, 2/188; Şuarâ, 26/183.
[5] Şûrâ, 42/40.
[6] Zilzâl, 99/7-8.

zararların giderilmesi anlayışı İslâm adaletinin temelini oluşturmuştur. Zararı tazmin ettirmenin meşru olduğunu gösteren birçok hadis de vardır. Peygamberimiz şu ifadeleriyle önemli bir ilkeye vurgu yapmaktadır: *"Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*[7] Bu hadis genel bir mânâ ifade etse de dolaylı olarak zararın tazmin edilmesi gerektiğini de anlatır. Onun içindir ki İslâm fıkhında ve kodifiye edilmiş bir fıkıh mecmuası olan *Mecelle*'de, bu hadis esas alınarak "Mevcut zarar giderilir."[8] şeklinde bir kaide belirlenmiştir. Bu hadisten zarara misli ile veya başka bir şekilde zarar vererek mukabele edilemeyeceği ve kişisel olarak intikam alınamayacağı da anlaşılmaktadır. Zarara uğrayanın, yetkili kişilere başvurup tazminat talep etmesi hâlinde mağduriyeti giderilebilir. Nitekim yukarıdaki hadiste de Hz. Âişe, Peygamber Efendimize başvurmuş ve bunun neticesinde tazminatın ne şekilde ödeneceği belirlenmişti.

Zararı telâfi etmek için tazminat ödenmesinin birçok hikmeti vardır. Hak ihlâli sonucu oluşan mağduriyeti gidermenin, hem adalete olan güveni sağlamlaştıracağı, hem de kin ve intikam duygularını söndüreceği bir gerçektir. Ayrıca tazmin etme/ettirme, suistimalleri önleyecek, insanları yaptıkları işlerde daha temkinli ve titiz olmaya götürecektir.

Zararların telâfisini ifade etmek üzere hadislerde "diyet", "erş" ve "damân" gibi kelimeler yer alır. Zararın mala, cana ve bedene yönelik olmasına göre farklı adlandırmalar söz konusudur. Zarar insana yönelik olduğunda tazminat genellikle "diyet" adını alır. Diğer bir ifadeyle "diyet", daha çok ölümle sonuçlanan zararın tazmin edilmesidir.[9] "Erş", insanın yaralanması hâlinde başvurulan tazminat şeklidir.[10] Mala ve eşyaya verilen zararların tazmini ise genellikle "damân" terimi ile ifade edilmektedir.[11]

Maddî zararlara karşı tazminat ödenmesinin hikmeti açıktır. Karşı tarafa bir zarar verilmiştir ve bu zarar telâfi edilmelidir. Gönüller ancak bu şekilde teskin olur, huzur bulur. Zira verilen bir zarara misliyle veya başka şekilde zarar vererek mukabele etmek, intikam almak, toplumda kaosa ve hukuksuzluğa yol açar. Maddî zararlarda kısas caiz olmadığına göre, gönüllerin teskin edilmesi için geriye bir telâfi yolu kalıyor. O da zararın ödenmesini istemektir. Meselâ, komşusu tarafından camı kırılan kimsenin, misilleme yaparak komşusunun camını kırması anlamsızdır. En makul çözüm, kırılan camın tazmin ettirilmesidir. Nitekim bir defasında Medineli sahâbîlerden Berâ' b. Âzib'in devesi bir adamın bahçesine girmiş ve oraya zarar vermişti. Kendisine arz edilen bu olayda Hz. Pey-

[7] İM2341 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26.
[8] Mecelle md. 20.
[9] "Diyet", *DİA*, IX, 473.
[10] "Erş", *DİA*, XI, 307.
[11] "Damân", *DİA*, VIII, 450.

gamber bahçe sahiplerinin, bahçelerini gündüz; hayvan sahiplerinin de hayvanlarını gece korumaları gerektiğine;[12] dolayısıyla hayvanların gece verdikleri zararın sahiplerine ödettirilmesine hükmetmişti.[13]

Peygamberimizin bu olayda gece ve gündüz arasında fark gözetmesi, örf itibariyle bahçelerin gündüzleri sahipleri veya vekilleri tarafından korunuyor olmasından dolayıdır. Aynı şekilde o dönemde hayvanların gündüzleri otlaklara salıverilip gecelerin ağıllarda toplanması da hayvan sahiplerinin âdetiydi. Bu âdetlere muhalif davranan, malı muhafaza geleneğini terk etmiş ve kusur işlemiş sayılırdı.[14] Burada, yeterli tedbirlerin alınmaması ya da ihmal durumlarında ortaya çıkan zararların tazmin edileceği esprisi yatmaktadır.

Bazı zararlardan dolayı tazmin gerekmediğine dair Peygamberimizden nakledilen hadisler bulunmaktadır: *"Hayvanların yaralaması sebebiyle, kuyuya düşmekten dolayı veya maden ocağında çalışırken meydana gelen zararlar için tazminat gerekmez."*[15] Hadiste sayılan bu zararlardan dolayı diyet veya tazminat gerekmeyeceği ifade edilmekle birlikte, hadis şarihleri burada kastedilen zararın değeri ile hayvanın durumu hakkında farklı kanaatler serdetmişlerdir. Buna göre söz konusu tazminat gerekmeyen zararlar, kişilerin ihmali olmamasına rağmen ortaya çıkan kıymetsiz zararlar olmalıdır. Aksi takdirde, gerekli tedbirlerin alınmaması gibi ihmaller varsa verilen zarar, müsamaha gösterilemeyecek kadar büyükse elbette tazminat gerekecektir.

Aslında hadiste geçen bu çeşit zararların tazmin edilip edilmemesiyle ilgili erken dönemlerden itibaren hayli ihtilâf söz konusudur.[16] Mezhep imamları da bu konularda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm'daki emanet, adalet, hak hukuk, kimseye zarar vermeme, kimseden zarar görmeme gibi genel ilkelerden hareket edildiğinde, kasıt olmasa da ihmal veya tedbirsizlik gibi nedenlerden dolayı başkalarına verilen zararların elbette tazmini gerekecektir. Dolayısıyla yukarıdaki hadisi, mutlak bir hüküm, normatif bir kural gibi kabul etmek ve sebep olunan zararları tazmin etmemek, asla Hz. Peygamber'in hedeflediği bir sonuç değildir.

Nitekim Peygamberimiz ödünç alınan malla ilgili kişinin tazmin sorumluluğu olduğunu belirtmektedir: *"Başkasına ait bir malı alan, onu sahibine geri verinceye kadar ondan sorumludur."*[17] Resûlullah (sav), Huneyn Savaşı'nda henüz Müslüman olmayan Safvân b. Ümeyye'den zırhlar almıştı. Safvân, "Bu gasp mı yâ Muhammed!" deyince Allah Resûlü, *"Hayır, aksi-*

[12] D3569 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 90.
[13] D3570 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 90; MU1440 *Muvatta'*, Akdiye, 28.
[14] ZU3/178 Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, III, 178.
[15] B6912 Buhârî, Zekât, 66; D4593 Ebû Dâvûd, Diyât, 28.
[16] Buhârî, Diyât, 29 –bâb başlığı–.
[17] D3561 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88; T1266 Tirmizî, Büyû', 39.

ne zarara uğradığı takdirde bedeli ödenmek üzere alınan bir emanettir." diyerek onları ödünç aldığını ve koruyacağını ifade etmişti.[18]

Şaka yollu veya habersiz alınan bir şeyin, küçük dahi olsa sahibine geri verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde telâfi edilmelidir. Bununla ilgili olarak Resûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "*Sizden biriniz kardeşinin herhangi bir malını ne şaka yollu ne de kasten alsın. Kim kardeşinin bastonunu (bile haberli veya habersiz olarak) almışsa onu derhâl geri versin.*"[19]

Gerek Resûlullah döneminde ve gerekse ilk halifeler döneminde zanaatkârlara iş yapmaları için bırakılan eşya emanet telakki edilir, kasıt olmaksızın zayi veya telef olması hâlinde zanaatkârlara ödetilmezdi. Bu dönemlerde insanlar birbirine güvendiği için, eşyanın kaybolduğunu söyleyen zanaatkârların sözlerine itimat edilirdi. Fakat ilerleyen yıllarda, bu emanet duygusunun yerini insanların mallarına karşı tamah, hırs duyguları almaya başladı. Zamanla halkın eşyasına göz koyan bazı zanaatkârların bu ödetmeme hükmünü kötüye kullanmaları, halkın zarar görmesine yol açtı. Şayet durum bu şekilde kendi hâline bırakılırsa söz konusu hukuka tecavüz iyice yaygınlaşacak, insanlar güçlük içinde kalacaktı. Bu tür zanaatkârların gevşekliği ve malları korumamaları neticesinde, ya halkın güveni sarsıldığı için ilgili zanaatlar tamamen terk edilecek ya da herhangi bir tazminat ödemedikleri için, yalan, hile ve hıyanet ile zanaatkârlar tarafından insanların malları suistimal edilecekti. İşte bu olumsuz gelişmeler karşısında, Hz. Ali insanlar lehine ihtiyatla hareket ederek, terzi, boyacı ve benzer zanaatkârlara telef ettikleri malları ödetmeye başladı.[20] Hatta o bu hususta, "İnsanları ancak bu ıslah eder." demişti.[21]

Görüldüğü gibi, bazı zanaatkârların ahlâkî zafiyetlerine karşı, halkın mallarını korumaya yönelik bir tedbir olarak Hz. Ali zanaat erbabı elinde telef olan eşyanın tazminini talep etti. Şüphesiz bu emir, toplumda gittikçe yaygınlaşan mefsedeti önlemek, malın muhafazası şeklindeki genel maslahatı korumak amacına mâtuf bir ictihad idi.

Günümüzde kişi veya şirketlerin ürettikleri malların gerek üretim, gerekse dağıtım aşamasında gerekli özen gösterilmemesinden dolayı zaman zaman hatalı, defolu hâle geldikleri görülebilmektedir. Bu durumlarda da hataların doğrudan üretimden veya dağıtımdan kaynaklandığı tespit edildiğinde sorumlu kişilerin sağlam olarak teslim etmeyi taahhüt ettikleri malların bedelini veya mislini tazmin etmeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

[18] D3562 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88.
[19] D5003 Ebû Dâvûd, Edeb, 85; T2160 Tirmizî, Fiten, 3.
[20] MA14948 Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 217.
[21] BS11870 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 194.

Günlük hayatta sadece insanların mallarına zarar verilmeyebilir. Değişik sebeplerle, kişilerin canları, bedenleri kısaca insan sağlığı da zarara uğratılabilir. Bu konuyla ilgili olarak Resûlullah Efendimiz (sav) şöyle buyurmaktadır: *"Kim doktor olmadığı hâlde tabiplik/tedavi yapar (da hastaya zarar verirse) onu tazminle yükümlüdür."*[22] Buna göre, uzman olmadığı hâlde yaptığı operasyonla hastaya zarar veren kişi, o zararı tazmin etmek zorundadır.

İnsanların birbirlerini yaralayarak verdikleri zararlar da tazminat konusuna girmektedir. Resûlullah (sav) nesep ilmini iyi bilen Ebû Cehm b. Huzeyfe'yi zekât tahsildarı olarak taşraya göndermişti. Bir adam, zekâtı hakkında Ebû Cehm ile münakaşa etmiş, bunun sonucunda Ebû Cehm onun başını yaralamıştı. Sonra adamın yakınları Peygamber'e (sav) gelerek, "Yâ Resûlallah! Kısas istiyoruz!" dediler. Peygamber (sav) onlara, *"Size şu kadar mal verilsin."* buyurdu. Adamlar razı olmadılar. Resûl-i Ekrem (sav) ödenecek tazminat miktarını artırarak, *"Size şu kadar mal verilsin."* buyurunca adamlar bu kez razı oldular. Bunun üzerine Peygamber (sav) onlara, *"Ben öğleden sonra halka hitap edeceğim ve sizin razı olduğunuzu onlara bildireceğim."* buyurdu. Adamlar, "Evet!" dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav) cemaate bir konuşma yaptı ve *"Şu Leysîler kısas talebinde bulunmak üzere bana başvurdular. Ben onlara kısas yerine şu kadar tazminat teklif ettim."* buyurdu. Sonra onlara dönüp, *"Razı oldunuz mu?"* diye sordu. Adamlar, "Hayır!" diyerek verdikleri sözü tutmadılar. Bunun üzerine muhacirler onlara mâni olmak istediler. Fakat Peygamber (sav) muhacirlerin vazgeçmelerini emretti. Muhacirler de vazgeçtiler. Sonra Resûl-i Ekrem (sav) onları çağırdı ve kendilerine verilecek mal miktarını artırdı. Sonra onlara, *"Razı oldunuz mu?"* diye sorunca adamlar, "Evet!" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sav), *"Ben halka konuşma yapacağım ve sizin razı olduğunuzu onlara haber vereceğim."* buyurdu. Adamlar, "Peki!" dediler. Sonra Peygamber (sav) halka konuşma yaptı. Sonra adamlara, *"Razı oldunuz mu?"* buyurdu. Adamlar da, "Evet!" dediler.[23]

Tazminata, diğer bir ifadeyle diyet gerektiren durumlara dair ilginç bir örnek de Hz. Peygamber döneminde yaşanan şu olaydır: Hüzeyl kabilesinden iki kadın kavga etmiş, bunlardan biri diğerine bir taş atıp onu ve karnındaki çocuğu öldürmüştü. Bunun üzerine ölen kadının ailesi, davayı Resûlullah'a götürdüler. Resûlullah da ceninin diyetinin (kan bedelinin), bir köle veya cariye olmasına hükmetti (gurre), kadının diyetini de öldüren kadının âkılesine yani yakınlarına yükledi.[24]

[22] İM3466 İbn Mâce, Tıb, 16; N4834 Nesâî, Kasâme, 40-41.
[23] D4534 Ebû Dâvûd, Diyât, 13; N4782 Nesâî, Kasâme, 25-26.
[24] B6910 Buhârî, Diyât, 26; M4391 Müslim, Kasâme, 36.

Benzer bir olay da Hz. Ömer devrinde meydana geldi. Hz. Ömer kadının çocuğunun düşmesine sebep olanın durumunu araştırmak için, "Kim bu konuda Hz. Peygamber'den herhangi bir şey işitti?" diye sordu. Hemen Muğîre b. Şu'be, "Ben" dedi. "Nedir o?" deyince de şu cevabı verdi: "Resûlullah'ın (sav) *'(Anne karnındaki çocuğun düşmesine sebep olanın) tazminat olarak bir köle veya bir cariye ödemesi gerekir.'* dediğini işittim." Hz. Ömer, "Sana şahitlik yapacak birini bana getir." dedi. Bunun üzerine oradan ayrıldı. Dışarıda Muhammed b. Mesleme'ye rastladı. Onu Hz. Ömer'e götürdü. O da aynı hadisi kendisinin de işittiğini söyleyerek şahitlik etti.[25] Bu olaylarda görüldüğü gibi Kur'an ve sünnete göre adam öldürme gibi suçlarda kısas cezasının yanı sıra, maktulün yakınlarının tercihine göre bazen tazminat ile de hüküm verilebilmektedir.[26] Kısasla ve tazminatla ilgili bu temel espriyi Peygamberimiz şöyle vurgulamaktadır: *"Bir yakını öldürülen (mirasçı durumundaki) kimse, (mahkemede) şu iki tercihten birini seçebilir; ya fidye (tazminat) verilmesi ya da katilin öldürülmesi (kısas)."*[27] Resûl-i Ekrem Efendimiz hadislerinde tazmini ifade eden diyet miktarlarına da işaret etmiştir. Örneğin, yanlışlıkla adam öldüren kişinin diyetinin yüz deve olduğunu bildirmiş,[28] yaralanan her bir organ için de ne kadar tazminat verileceğini[29] belirlemiştir.

İnsanlara maddî zararlar verilebileceği gibi mânevî zararlar da verilebilmektedir. Maddî zararlar kişinin mal ve bedenine yönelik iken, mânevî zararlar ise kişinin onur, şeref ve saygınlığına yöneliktir. Bu, kimi zaman kişiyi toplum nezdinde küçük düşürücü bir itham, hakaret olabileceği gibi kimi zaman dedikodu ve iftira şeklinde de olabilir. Bir gün Peygamber Efendimiz ashâbına, *"Biliyor musunuz müflis kimdir?"* şeklinde sorar. Ashâb, "Bizce müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." derler. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Benim ümmetimin müflisi şu kimsedir; kıyamet gününde namaz, oruç ve zekâtla gelir, fakat şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüştür. Bundan dolayı onun iyiliklerinden, hak sahiplerinin her birine verilir. Üzerinde olan haklar ödenmeden iyilikleri tükenirse hak sahiplerinin günahları o kimseye yüklenir, sonra da o kimse cehenneme atılır."* buyurur.[30] Hz. Peygamber son tavsiyelerini verdiği Veda Hutbesi'nde insanların malları ve canları gibi namus, şeref ve haysiyetlerinin de kutsal olduğunu bildirmişti.[31] Bu hadisler ışığında düşünüldüğünde, her türlü zararın dünyada veya âhirette mutlaka tazmin edileceği anlaşılmaktadır. Peygamber Efendimizin müflis olarak nitelendirdiği kimse,

[25] M4397 Müslim, Kasâme, 39; D4570 Ebû Dâvûd, Diyât, 19.
[26] Bakara, 2/178; Mâide, 5/45.
[27] M3305 Müslim, Hac, 447; İM2624 İbn Mâce, Diyât, 3.
[28] D4541 Ebû Dâvûd, Diyât, 16.
[29] MU1555 *Muvatta'*, Ukûl, 1.
[30] M6579 Müslim, Birr, 59.
[31] B105 Buhârî, İlim, 37.

vermiş olduğu zararlardan dolayı karşı tarafın mağduriyetine sebep olan zararı dünyada değil de âhirette tazmin etmiş olan kimsedir.

Tazminat olarak belirlenen hakların alınmasında şöyle bir durum söz konusudur: Söz konusu olan hak, şahıslara veya onların mallarına yönelik bir cürümden dolayı ortaya çıkan malî veya malî sonuçları bulunan bir hak ise kişi bunda istediği şekilde karar verme yetkisine sahiptir. İsterse sorumluyu bağışlar isterse de tazminatın ödenmesini talep eder. Hiçbir kimsenin veya otoritenin bu hakkı kaldırma yetkisi bulunmamaktadır. Kişileri ilgilendirmekle birlikte bir yönüyle de kamu düzenine yönelik suçlarda terettüp eden tazminat durumlarında ise kişinin kendi hakkından vazgeçmesi bu şahsa ayrıca bir ceza/tazminat yüklenmesine mâni olmaz. Örneğin, yol kesme, gasp veya kamu malına yönelik işlenen bir suçta mağdur kişilerin kendi özel haklarından vazgeçmeleri, suçluların üzerinde kamuya verdikleri zarardan dolayı oluşan tazminat yükümlülüğünü kaldırmaz. Bunun yanında sadece "Allah hakkı" olarak bilinen ibadetlerin eksik olarak yapılmasından doğan malî yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmemesi kul ve Allah arasında olan bir durumdur. Örneğin kişinin yemin kefaretini ödememesi, hac yasaklarını ihlâl edenin veya ihramlının avlanması durumunda terettüp eden cezaların yerine getirilmemesinin sonucu kişi ve kul arasında olan bir durumdur. Kişinin belirlenen cezaları ödemesi kulluğunun bir gereğidir. Ancak bunu yerine getirmemesi durumunda kişi Allah'a karşı sorumludur. Hesabı soracak yegâne merci de O'dur. Dilerse onu bağışlar dilerse de cezalandırır.

Peygamberimiz maddî zararlara karşı bir telâfi sistemi geliştirmiş ve bunun titizlikle uygulanmasını istemiştir. Zira dinimizde zarar vermeye müsaade edilmediği gibi zarar verenin cezasız kalması da arzu edilmemiştir. Maddî olarak verilen zararlar muhakkak telâfi edilmelidir. Zarara uğrayanın bunu affetmesi başka bir durumdur ancak zarar verenin zararı telâfi etmesi gerekir. Bunun hukukî boyutunun yanında insanî ilişkileri ilgilendiren başka bir boyutu daha vardır. Zarar vermek suretiyle oluşan mağduriyeti gidermek, adalete olan güveni sağlamlaştıracağı gibi kin ve intikam duygularını da söndürecektir. Zararları telâfi etmek, insanların gönüllerini kazanmak, kırılan kalpleri teskin etmek için de bir yoldur. Hatta küçük ve önemsiz dediğimiz zararlarda bile umursamaz bir tavır takınmak yerine karşı tarafın gönlünü alabilecek her türlü yola başvurulmalıdır.

EMEK
KUTSAL OLAN ÇABA

عَنْ جابِرٍ قالَ: قالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ نَشَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَأَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ: رِفْقٌ بِالضَّعِيفِ،
وَالشَّفَقَةُ عَلَى الْوَالِدَيْنِ، وَالْإِحْسَانُ إِلَى الْمَمْلُوكِ."

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa Allah onu koruması altına alır ve cennete koyar: Güçsüzlere yumuşak davranmak, anne babaya şefkat göstermek ve elinin altında bulunan hizmetlilere iyi muamelede bulunmak."
(T2494 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 48)

عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلاً فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ :

"يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِذَا صَنَعَ لأَحَدِكُمْ خَادِمُهُ طَعَامَهُ ثُمَّ جَاءَهُ بِهِ، وَقَدْ وَلِيَ حَرَّهُ وَدُخَانَهُ، فَلْيُقْعِدْهُ مَعَهُ، فَلْيَأْكُلْ، فَإِنْ كَانَ الطَّعَامُ مَشْفُوهًا قَلِيلاً، فَلْيَضَعْ فِى يَدِهِ مِنْهُ أُكْلَةً أَوْ أُكْلَتَيْنِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ، قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

"ثَلاَثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِى ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُعْطِهِ أَجْرَهُ."

Ma’rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze’de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki: “Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: *‘Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah’ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım edin.’*”

(B30 Buhârî, Îmân, 22)

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Herhangi birinizin hizmetçisi yemeğini hazırlayıp da getirdiği zaman –ki o hizmetçi, yemeğin sıcağına, dumanına katlanmıştır– onu kendisi ile beraber oturtsun. O da yesin. Şayet yemek az olursa eline ondan bir iki lokma koyuversin!”*

(M4317 Müslim, Eymân, 42)

Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Çalışana ücretini, teri kurumadan verin.”*

(İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4)

Ebû Hüreyre’den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Yüce Allah şöyle buyurur: ‘Kıyamet gününde karşısına bir hasım olarak dikileceğim üç çeşit insan vardır: Benim ismimi kullanarak söz verip sözünde durmayan kimse, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kimse ve bir işçiyi istihdam edip işini yaptırdığı hâlde ücretini vermeyen kimse.’”*

(B2270 Buhârî, İcâre, 10)

Tâbiînden Ma'rûr b. Süveyd, *"Gök kubbenin altında ve yeryüzünde ondan daha doğru sözlü ve daha vefalı kimse yoktur."* şeklindeki Peygamber övgüsüne mazhar olmuş[1] zâhid sahâbî Ebû Zerr'i ziyarete gider. Ebû Zerr'in üzerindeki giysinin bir parçasını hizmetçisinin giydiğini görünce, "Kumaşın yarısını hizmetçine vermeseydin güzel bir elbisen olurdu, ona da başka bir giysi verirdin..." der. Ziyaretçisinin bu teklifi üzerine Ebû Zer, başından geçen şu olayı anlatır:

"Bir gün Bilâl-i Habeşî ile tartıştık.[2] Bilâl'in annesi Habeşli (zenci) bir kadındı. Ve ben ('Kara karının oğlu!' diyerek) ona sataştım. Bilâl de gidip Allah Elçisi'ne beni şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Resûlü, *'Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin.'* diye bana çıkıştı ve ardından şöyle devam etti: *'(Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım edin.'"*[3]

Pek çok iş alanının bulunduğu hayatta, işçi işe, işveren işçiye muhtaçtır. Bu durum bir bakıma dünya hayatındaki zorunlu görev paylaşımıdır. Kimi amir, kimi memur, kimi işveren, kimi de işçi olarak bir görev üstlenir. Nitekim Yüce Allah, *"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için bazılarını bazısına derecelerle üstün kıldık."*[4] buyurur. Bu husus bazen de ilâhî imtihanın gereğidir.[5] İşçi ile işverenin ilişkilerinin sağlıklı yürümesi ve iş üretiminin verimliliği için karşılıklı olarak haklarını gözetmeleri gerekir. Bu noktada Hz. Peygamber'in yukarıdaki tavsiyeleri önem kazanmaktadır. Çünkü onun öğretisinde insan olarak kimsenin diğerinden ayrıcalığı veya üstünlüğü yoktur. Statüler farklı olsa da, işçi ve işverenin önce Allah'a, sonra da birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. İşte zenginlerin, ticaret erbabının büyük bir hırsla mal biriktirme yarışına girip hizmetçilerini, kölelerini hor ve hakir gördükleri bir zamanda, haksızlık ve zülüm üzerine kurulu yapıyı değiştirmek isteyen Kutlu Nebî'nin, *"Hizmetçileriniz, kardeşlerinizdir."* ifadesi çok anlamlıdır. Allah Resûlü'nün, köleleri ve hizmetçileri sadece "insan" olarak değil, "kardeş" olarak takdim etmesi son derece manidardır.

[1] T3802 Tirmizî, Menâkıb, 35; İM156 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[2] AV14/45 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XIV, 45.
[3] B30 Buhârî, Îmân, 22; B6050 Buhârî, Edeb, 44; B2545 Buhârî, Itk, 15.
[4] Zuhruf, 43/32.
[5] En'âm, 6/165.

Müslümanlar, işvereniyle, işçisiyle, işsiziyle kardeştirler. Aralarında bulunan sosyal ilişkilerdeki ast-üst ilişkisi ne olursa olsun, neticede birbirlerine kardeşçe davranmak durumundadırlar. Zenginiyle fakiriyle, patronuyla işçisiyle İslâm ahlâkının öğretileri doğrultusunda hareket etmelidirler. Maddî durum, mevki ve makam ne olursa olsun, aralarında şefkat ve merhamete dayalı dayanışma ve yardımlaşma esastır. Bu yaklaşımı hayatında ideal biçimde uygulamış olan Allah Resûlü, takipçilerine bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurur: *"Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa Allah onu koruması altına alır ve cennete koyar: Güçsüzlere yumuşak davranmak, anne babaya şefkat göstermek ve elinin altında bulunan hizmetlilere iyi muamelede bulunmak."*[6]

Sevgili Peygamberimizin bu öğüdünün sadece sözde kalmadığını, uygulamada en güzel şekilde hayata geçtiğini ise ona tam on yıl hizmet etme ayrıcalığına sahip olan Enes b. Mâlik'ten öğreniyoruz. Hz. Enes, Rahmet Peygamberi'nin hizmetini görürken kimi zaman hata yaptığını ancak o sevgi, şefkat ve hoşgörü örneği Resûl'ün on yıl boyunca bir kere bile kendisini azarlamadığını, kalbini kırmadığını, hatta, *"Niçin böyle yapmadın?"* ya da, *"Şöyle yapsaydın ya!"* gibi sözler dahi sarf etmediğini söyler.[7] Ayrıca Allah Elçisi'nin kendisinden bir şey istediğinde, "çocuğum", "yavrucuğum" gibi onun gönlünü alıcı, sevgi dolu kelimeler kullandığını bildirir bizlere.[8]

En çok hadis rivayet eden sahâbî olan Ebû Hüreyre'nin aktardığı şu Peygamber buyruğu, konunun farklı bir boyutuna dikkat çekmektedir: *"Herhangi birinizin hizmetçisi yemeğini hazırlayıp da getirdiği zaman –ki o hizmetçi, yemeğin sıcağına, dumanına katlanmıştır– onu kendisi ile beraber oturtsun. O da yesin. Şayet yemek az olursa eline ondan bir iki lokma koyuversin!"*[9] Bu hadis, kişinin aşçısı ve işçisi ile ilişkilerini düzenlemekte, onlara kardeşçe davranmasını öğütlemektedir. Pişirdiği yemeklerle sahibini yemek yapma telaş ve meşgalesinden kurtarmış olan aşçının ya işvereniyle birlikte yemesi ya da ona yemekten bir miktar verilmesi tavsiye edilmektedir. Aslında bu husus, bağlayıcı bir emir değil, ideal ve efdal olana teşvik amaçlı bir tavsiyedir.

Kanaatimizce bu tavsiye, patron ile aşçı arasında mesafeyi kaldırmayı amaçlamakta, kardeşçe, sıcak ve samimi bir ilişki kurulmasını hedeflemektedir. Patronun kibirlenmesi, aşçının ise horlanması istenmemektedir. İşveren ile işçilerin, aşçıların aynı ortamı ve aynı yemeği paylaşmaları, şüphesiz karşılıklı sevgi ve saygı bağlarını güçlendirecektir. İşçiler işvere-

6 T2494 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 48.
7 B6038 Buhârî, Edeb, 39; M6011 Müslim, Fedâil, 51.
8 M5623 Müslim, Âdâb, 31.
9 M4317 Müslim, Eymân, 42; B5460 Buhârî, Et'ıme, 55.

ni, kendilerinden biri gibi görecekler, onu kendilerine daha yakın hissedeceklerdir. Allah Resûlü'nün özendirme amaçlı bu tavsiyesi, hizmetçilerin dışlandığı bir toplumda, onlara karşı insanca, kardeşçe, sıcak ilgi gösterilmesine yöneliktir. Aslında bir işveren elbette işçisinden farklı yemek yiyebilir, farklı elbiseler giyebilir. Bu onun en doğal hakkıdır, fakat işçilerinin arasında bulunması, onlarla aynı masayı ve yemeği paylaşması, böylece onların gönlünü alması, "kardeşlik" ortamının tesisi için önemlidir. Allah Resûlü'nün vermek istediği mesaj da bu olsa gerektir.

İşçi ile işveren arasındaki ilişkiler, karşılıklı hak ve sorumluluklar çerçevesinde, saygı ve sevgi zemininde yürütülmelidir. Bu şekilde asırlardan beri Hz. Peygamber'in tavsiyelerine uyan ticaret erbabı, toplum arasında önemli bir konum edinmiştir. Kendi tarih ve medeniyetimizde bir pratik uygulama olan ve "kardeşlik esasına dayalı meslekî eğitim" diye niteleyebileceğimiz "Ahîlik Teşkilatı" kaynağını Kur'an ve sünnetten alır. Buna göre her sanat ve zanaat erbabı, yetiştirdiği çırağına, kalfasına, ustasına sadece işi öğretmez, kardeşliği, hak ve sorumluluğu, alın teri ve emeği, helâl kazancı, dürüstlüğü, sadakati, tevazuu aşılayarak onları eğitir. Böylece bu İslâm kardeşliği ve nebevî hikmete dayalı iş ahlâkı esnaf arasında nesilden nesle aktarılır.

Hz. Peygamber'in öğretilerini kendine ölçü alan bir işveren, işçinin her türlü insan hakkına mutlaka saygı gösterecektir. İşçisine dinlenme ve ibadet etme fırsatı verecek, ona ağır işler yükleyerek fazla yıpratılmaması hususunda gereken itinayı gösterecektir. İşçisini, hayatını ve sağlığını tehlikeye atacak işlerden kesinlikle uzak tutacaktır. Böylece her yönüyle sağlıklı bir işçi-işveren ilişkisi meydana gelecektir. Fakat işveren, Peygamberimizin öğretilerini göz ardı ettiğinde ise sağlıklı bir ilişkiden söz etmek mümkün olmayacaktır. Özellikle işsizliğin yaygın olduğu günümüzde işçilerin haklarına tecavüz etmek, ücretlerini vermemek, uygun olmayan şartlarda çalıştırmak, tüm bu olumsuzluklar karşısında sesini yükseltip haklarını savunduklarında ise onları işten çıkarmak, Peygamber Efendimizin öğretileri ile taban tabana zıt bir davranıştır.

İşverenin çalıştırdığı kimselerin haklarına riayet etmesi gerektiği gibi işçi de üzerine aldığı görevi en iyi şekilde yapmaya çalışmalı, sorumluluklarını yerine getirmelidir. İşverenin beklediği kaliteden ödün veren, kendi görevini ihmal ederek başkalarına yük olan bir işçi, aldığı ücreti hak etmez. Aynı şekilde iş yerinin araç gereçlerini korumak görevi ol-

duğu gibi, çalıştığı kuruma herhangi bir şekilde zarar vermek, işyerinin imkânlarını kendi çıkarları için kullanmak da işverenin hakkını yemek anlamına gelir. Sevgili Peygamberimizin öğretisine göre, Allah nezdinde herkes mesuldür ve herkes emri altındakilerden sorumludur. Bir hizmetçi, efendisinin/patronunun malına riayet edecektir ve onun malından ve hizmet alanından sorumludur.[10]

Resûlullah (sav) emanet duygusu içinde, gönlünden gelerek, en iyi şekilde işini yapan işçi ve memuru sanki işin ve malın sahibiymiş gibi ecir ve sevapta ortak görmektedir: *"Kendisine verilen emri gönül hoşnutluğu ile tam olarak yerine getiren ve (parayı) kendisine emredilen yere teslim eden güvenilir Müslüman veznedar, sadaka veren iki kimseden biri olur."*[11]

Peki, Hz. Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını örnek alan bir mümin, işçinin ücreti konusunda nasıl davranmalıdır? *"Çalışana ücretini, teri kurumadan verin."*[12] tavsiyesinde bulunan bir Peygamber'in takipçileri elbette bu uyarıya duyarsız kalmaz ve işçilerinin ücretlerini zamanında verir. Hatta belli bir alanda istihdam edilen bir görevli, bu konuda daha hassas davranarak işi gönüllü olarak, ecir ve sevap amacıyla yaptığını söylese ve neticede ücret istemese dahi ücreti verilmelidir. Nitekim Peygamber Efendimiz Hz. Ömer'e yaptığı işler karşılığında ücret verince, Hz. Ömer, bu işi Allah rızası için yaptığını ve ücret istemediğini, bunu ihtiyacı olan kimselere vermesini söyleyerek kabul etmemiş, fakat Efendimiz, *"İstemediğin hâlde sana bir şey verilirse onu ye ve tasadduk et."* buyurmuştur.[13]

İşçi haklarına özel önem veren Hz. Peygamber'in, ashâbına anlattığı şu hikâyede işçinin hakkını kendi hakkı gibi koruyan ideal bir işveren portresi çizilmektedir. "Mağara hadisi" olarak bilinen bu ibretli hikâye, Sevgili Peygamberimiz tarafından ashâbına şöyle anlatılır:

Üç kişi seyahat ederken gecelemek için bir mağaraya sığınırlar. Fakat onlar içerdeyken dağdan kopan bir kaya mağaranın ağzını kapatıverir. İçerde mahsur kalan bu üç çaresiz insan, ellerinden bir şey gelmeyeceğini anlayınca tek çarenin Allah'a yalvarmak olduğunu düşünürler. Bu amaçla daha önce Allah rızası için yaptıkları bazı davranışlarını yâd ederek O'ndan yardım isterler. Birinci ve ikinci adamın dualarından sonra kaya biraz açılır. Kayanın tamamen açılması için üçüncü adam ellerini açarak Allah'a şöyle yakarır: "Allah'ım, senin bildiğin üzere, bir zamanlar ben bir işçi çalıştırmıştım. Diğer işçilerin ücretlerini verdiğim gibi onun hakkını da ödemek istedim. Ancak o, verdiğim ücreti az bularak almadan gitti.

[10] B2409 Buhârî, İstikrâz, 20.
[11] B1438 Buhârî, Zekât, 25.
[12] İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4.
[13] M2408 Müslim, Zekât, 112; B7163 Buhârî, Ahkâm, 17.

Ona vermeyi düşündüğüm bir ölçek darıyı mevsimi geldiğinde tekrar tekrar ektim ve yeni mahsuller elde ettim. Kazandığım mahsullerle bir sığır sürüsü satın aldım ve bunların başına bir de çoban tuttum. Bir müddet sonra bu adam çıkageldi ve 'Allah'tan kork, hakkımı ver!' diyerek seneler önce almadığı ücretini istedi. Ben de, 'Git şu görünen sığırları ve çobanı al, onlar senin!' dedim. Bunun üzerine adam kızgınlıkla, 'Allah'tan kork, benimle alay etme!' diye çıkıştı. Ben de, 'Seninle alay etmiyorum. Sığırları ve çobanı al da git, onlar senin hakkın!' cevabını verdim. O da bunları alıp gitti. Allah'ım, şayet bunu sırf senin rızan için yaptığım sence mâlûm ise bunun hatırına kayayı kaldırıver de çıkalım." Bu duadan sonra mağaranın girişi tamamen açılır."[14]

Sevgili Peygamberimiz bu tavrı çok beğenip ashâbına örnek olarak sunarken aksi bir tavrı, yani işçinin ücretinde haksızlık yapmayı hem kendisinin hem de Yüce Allah'ın sevmediğini şu sözleriyle ifade eder: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kıyamet gününde karşısına bir hasım olarak dikileceğim üç çeşit insan vardır: Benim ismimi kullanarak söz verip sözünde durmayan kimse, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kimse ve bir işçiyi istihdam edip işini yaptırdığı hâlde ücretini vermeyen kimse.'"*[15]

İşçiyi çalıştırıp ücretini vermemek Yüce Yaratıcı'nın beğenmediği bir iş olduğu gibi işçinin ücretini mazeretsiz olarak ertelemek, anlaştığı ücretten daha az vermek dinen caiz değildir. Nitekim Peygamberimizin dostlarından Ebû Saîd el-Hudrî'nin, "Bir işçi çalıştıracağınız zaman, vereceğiniz ücreti ona bildirin."[16] tavsiyesi işverenin bu tür istismarlara yönelmesini engellemeyi amaçlayan bir uyarıdır. Aslında bu uyarı sadece ücretle alâkalı olarak söylenmiş olmakla birlikte, işçi ile işveren arasında anlaşmazlık çıkma ihtimali olan tüm konular için geçerlidir. İşçinin işe alınırken hangi şartlarda çalışacağı, çalışma ve dinlenme saatleri, haftalık ve yıllık tatilleri, yapacağı iş, alacağı ücret ve ücreti alacağı zaman gibi işçinin ve işverenin haklarını korumaya yönelik ayrıntılar Allah Elçisi'nin bu sözünün kapsamında değerlendirilir. Buna göre tüm bu hususlar işçi ile işveren arasında işe başlamadan önce açıkça konuşulmalı, gerekirse bir sözleşme şeklinde yazılı hâle getirilerek tarafların anlaşmazlığa düşme ihtimali olan konular belirgin hâle getirilmelidir. Böylece belirlilik ilkesince her iki taraf da haklarını ve sorumluluklarını daha iyi bilir ve gereğini yerine getirir.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın aktardığı bir haber, istismara yol açmamak kaydıyla çalışanlara karşı hoşgörü sınırları hakkında ipuçları da

[14] B2215 Buhârî, Büyû', 98.
[15] B2270 Buhârî, İcâre, 10.
[16] N3888 Nesâî, Müzâraa, 44.

vermektedir: "Bir şahıs Hz. Peygamber'e gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü, yanımızda çalışan hizmetçimizi günde kaç defa affedelim?' diye sordu. Allah'ın Elçisi cevap vermedi. Bunun üzerine sorusunu tekrarladı. Allah'ın Elçisi yine suskunluğunu sürdürdü. Aynı soruyu üçüncü kez yöneltince, *'Onu günde yetmiş defa affedin!'* cevabını verdi."[17]

Hz. Peygamber'in bu tavsiyesini rakamsal bir ifade olarak değil, mümkün mertebe her fırsatta hizmetçilere, işçilere iyi muamele etmeye, onların hatalarını hoş görmeye teşvik olarak anlıyoruz. Burada esas olan, karşılıklı hukuka riayet edilmesi, işçi ve işverenin birbirini istismar etmemesidir. Peygamber Efendimizin ifadesiyle nasıl, *"Allah Teâlâ, istihdam ettiği işçiye işini yaptırdığı hâlde onun ücretini tam ödemeyenin öteki dünyada hasmı"*[18] ise üzerine düşen görevi yapmayan, verilen işi yerine getirmeyen, ihmal ve istismar ederek kazancını hak etmeyen işçiye de elbette bunun hesabını soracaktır.

Rahmet Peygamberi, takipçileri için iş ahlâkını, istihdam politikasını ve çalışma yöntemini bu şekilde belirlemiştir. Özetle; işveren işçilere iyi davranacak, onlara şefkat gösterecek, giyimini, iaşesini karşılayacak ve her konuda anlayışlı davranarak yardımcı olacak, onları "kardeş" olarak görerek samimi davranacak, haklarına riayet edecek, yaptıkları işlerin karşılığını geciktirmeden verecektir. Buna karşılık işçi de işverenin ona gösterdiği bu samimi davranışları suistimal etmeyecek, vazifesini en güzel tarzda yerine getirecek, onun malını kendi malı gibi koruyup gözetecektir. Böylece karşılıklı olarak samimi bir şekilde yürüyen bu işçi-işveren dayanışması sonucunda iş üretimi en üst seviyeye ulaşmış olacaktır. Bu dayanışmada belki de en önemli sorumluluk işverene düşmektedir. Çünkü üretimin artması işçinin gayretli çalışmasına, onun gayreti ise işverenin, onun hakkını en güzel şekilde vermesine bağlıdır. Bu sebeple işveren, sorumluluğunun bilincinde olmalı ve çalışanlarının haklarına son derece riayet etmelidir. Nitekim Peygamberimizin vefat etmeden evvelki şu son sözleri de bu sorumluluğa işaret etmektedir: *"Namaz! Namaz! Elinizin altında bulunanlar hakkında Allah'tan korkun!"*[19]

[17] D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.
[18] B2270 Buhârî, İcâre, 10; İM2442 İbn Mâce, Rühûn, 4.
[19] D5156 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124; İM1625 İbn Mâce, Cenâiz, 64.

DOKUNULMAZLIK
CAN, MAL, IRZ ve HANE MASUNİYETİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"... كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Her Müslüman'ın bir başka Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır."
(M6541 Müslim, Birr, 32)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ." قَالُوا: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا هُنَّ؟"
قَالَ: "الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِى حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ
بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلِّى يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ
الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلاَتِ."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ
فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ أَخَذَ شِبْرًا مِنَ الْأَرْضِ ظُلْمًا فَإِنَّهُ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى
دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), *"Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!"* buyurdu. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sordular. Resûlullah (as) da, *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak."* cevabını verdi.

(B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*

(T1421 Tirmizî, Diyât, 21)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, o yer kıyamet gününde yedi kat olarak boynuna geçirilir."*

(M4135 Müslim, Müsâkât, 140)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir."*

(T2627 Tirmizî, Îmân, 12)

Resûlullah ile beraber Veda Haccı'nda bulunan ashâbdan Amr b. Ahvas anlatıyor: "Resûlullah (Veda Hutbesi'nde) Allah'a hamd ve senâdan sonra vaaz ve nasihat etti ve şöyle buyurdu: *'Hangi gün daha saygındır? Hangi gün daha saygındır? Hangi gün daha saygındır?'* Oradaki insanlar, 'Hacc-ı Ekber günü (Kurban Bayramı'nın birinci günü) ey Allah'ın Resûlü!' dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz buyurdular ki, *'Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde, bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir (dokunulmazdır). Bilin ki! Her suçlu cezasını kendisi çekecektir. Hiçbir baba çocuğunun suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağı gibi, hiçbir çocuk da babasının yaptığından dolayı ceza çekemez. Bilin ki! Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Müslüman'a, gönül rızası olmadan kardeşinin malı helâl olmaz. Bilin ki! Câhiliye dönemindeki tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz. İlk kaldırılan faiz, Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizi olup, onun faizinin hepsi kaldırılmıştır. Bilin ki! Câhiliye dönemindeki tüm kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırılan ilk kan davası İbn Rebîa b. Hâris'in güttüğü kan davasıdır.'*"[1]

Bu açıklamalarıyla Hz. Peygamber (sav), câhiliye döneminde sınırlı olarak bilinen ve sadece haram aylarda uygulanan "dokunulmazlık" kavramını her zaman ve mekâna taşıyarak genelleştirmiştir. Can ve mal güvenliğini insanoğlunun vazgeçilmez haklarından sayan İslâm, herhangi bir hukukî gerekçeye dayanmaksızın bu hakların ihlâl edilmesini kesin bir dille yasaklamıştır.

İslâm'a göre can güvenliği ve dokunulmazlığı, insanın doğmadan önce daha anne karnında iken kazandığı fıtrî bir hakkıdır. Zarurî bir neden olmadığı sürece cenin hâlinde bile olsa bir insanın yaşama hakkı elinden alınamaz. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır."*[2] buyrulur. Şu hâlde, toplum içinde can güvenliğinin temini için herkes başkalarının hayatını korumaya yardım etmek durumundadır. Zira bir başkasının canını haksız yere almakla, sadece bir

[1] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; B67 Buhârî, İlim, 9; M4383 Müslim, Kasâme, 29.
[2] Mâide, 5/32.

kişiye zulmedilmiş olmaz. Aynı zamanda insan hayatının dokunulmazlığı gibi toplumda hâkim kılınması gereken bir prensip çiğnenmiş, merhamet gibi bir duygu zedelenmiş olur. Bir âyette, *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalmak üzere cehennemdir. Allah ona (kasten öldürene) gazap etmiştir, lânet etmiştir ve çok büyük bir azap hazırlamıştır."*[3] buyrulur. Resûl-i Ekrem'in, *"Allah Teâlâ'nın katında bir müminin öldürülmesi, dünyanın yok olmasından daha büyük (bir cürüm)dür."*[4] hadisi de yaşama hakkının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kişilerin can güvenliğinin sağlanması konusunda azami hassasiyeti gösteren İslâm'ın mukaddes Kitabı'nda, hata ile bile olsa bir hayata son vermenin "diyet" ve "köle azat etmek" gibi maddî cezaları, oruç gibi bedenen ödenen cezaları yer alır.[5] Kasten cana kıyanların cezasının ise "kısas" yani katilin öldürülmesi olduğu da yine Kur'an âyetiyle bildirilir.[6] Hatta herhangi bir kimse, "Ben kendi canıma kıyarım." diyerek intihar edemez. Zira Peygamberimiz, bir kimsenin psikolojik rahatsızlığı olmaksızın, cinnet geçirmeksizin bilinçli bir şekilde canına kıymasının cezasının cehennem olduğunu haber vererek intiharı kesinlikle yasaklamıştır.[7]

İslâm, barış zamanında can güvenliği ve dokunulmazlığını din, dil ve ırk ayrımı olmaksızın tüm insanlar için geçerli sayar ve herkesin güvenliğini sağlamaya çalışır. Nitekim Hz. Peygamber, zimmîler yani İslâm toplumunda yaşayan gayri müslim vatandaşlar hakkında şu uyarıda bulunmuştur: *"Bilin ki! Kim bir zimmîye haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, ben kıyamet gününde o kişinin düşmanıyım."*[8] Bu sözlerle, İslâm ile şereflenmese dahi bütün insanların can ve mal dokunulmazlığının bulunduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, kendileri ile yapılan anlaşma süresince zimmîlerin canlarının emniyet altında olduğunu bildirmiştir.[9] Savaş zamanında ise Müslüman'ın kendini müdafaası için düşmanının dokunulmazlığı kalkar ve öldürülmesine izin verilir. Ancak bu durumda bile Rahmet Peygamberi, düşman askeri de olsa kimseye işkence yapılmamasını, organlarının kesilmemesini (müsle), çocukların ve kadınların öldürülmemesini emretmiştir.[10]

Allah Resûlü'nün, *"...Her Müslüman'ın bir başka Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır."*[11] buyruğuna göre her birey, "insan olarak" öncelikle hayat hakkına, ardından da mal ve onur dokunulmazlığına sahiptir. Hiç kimse, bu saygınlığı ve insanî değerleri şu veya bu şekilde ihlâl edemez. Dolayısıyla ister kan davası, ister töre cinayeti, ister intihar

[3] Nisâ, 4/93.
[4] N3993 Nesâî, Muhârebe, 2; T1395 Tirmizî, Diyât 7.
[5] Nisâ, 4/92.
[6] Bakara, 2/178-179.
[7] B5778 Buhârî, Tıb 56; M300 Müslim, Îmân 175.
[8] D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31-33.
[9] N4749 Nesâî, Kasâme, 13-14.
[10] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3; T1617 Tirmizî, Siyer, 48; T1569 Tirmizî, Siyer, 19.
[11] M6541 Müslim, Birr, 32; T1927 Tirmizî, Birr, 18.

olsun, haksız yere bir hayata son vermek İslâm'a göre en büyük günahlardan sayılmıştır.

Nitekim bir gün Resûl-i Ekrem, *"Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!"* buyurmuştur. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sorunca, *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak."* cevabını vermiştir.[12]

Canın yongası olan ve meşru yollarla elde edilen mal da hadislerde belirtildiği üzere dokunulmazdır ve İslâm'ın koruması altındadır. Bir gün Hz. Peygamber'e gelen bir adam, "Yâ Resûlallah! Malımı zorla almak isteyen birine karşı ne yapmalıyım?" diye sorar. Allah Resûlü, *"Ona Allah'ı hatırlat!"* cevabını verir. Adam tekrar sorar: "Ya buna aldırmazsa!" *"Yakınındaki Müslümanlardan yardım iste!"* der Allah Resûlü.

Adam soru sormaya devam ettikçe aralarında şöyle bir diyalog gelişir:

Adam: "Peki, çevremde kimse yoksa!"

Resûlullah: *"Ona karşı yetkililerden yardım iste!"*

Adam: "Peki yetkililerin müdahale imkânı yoksa!"

Resûlullah: *"O zaman malını korumak için mücadele et; ya âhiret şehitlerinden olursun veya malını kurtarırsın."*[13]

Bir başka rivayette diyalog şöyle devam etmektedir:

Adam: "(Mücadele ederken) ya ölürsem?"

Resûlullah: *"Şehit olursun."*

Adam: "Ya ben onu öldürürsem?"

Resûlullah: *"Onun yeri cehennemdir."*[14]

Bu diyalogda, hukukun olmadığı, Müslümanların da yardımcı olamadığı bir ortamda mal varlığına saldırılması durumunda kişinin ne yapabileceği dile getirilmektedir. Aksine bu hadisten, normal şartlarda kişiye hırsızı ya da gaspçıyı öldürme izni verildiği gibi yanlış bir sonuç çıkartılmamalıdır.

Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*[15] Hz. Peygamber'in bu sözleri can ve dinin yanı sıra malın güvenliği ve korunması konusunun da İslâm'da ne derece önem arz ettiğini göstermektedir. Gasp, hırsızlık ve yağma gibi bir saldırıya uğrayan kimsenin, öldürülmek pahasına da olsa, bu saldırıyı

[12] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; M262 Müslim, Îmân, 145.
[13] N4086 Nesâî, Muhârebe, 21.
[14] M360 Müslim, Îmân, 225.
[15] T1421 Tirmizî, Diyât, 21; D4772 Ebû Dâvûd, Sünnet, 28-29.

önleme ve malını koruma hakkı vardır. Zira mala olan saldırı zulüm ve haksızlık olduğu kadar İslâm'ın koyduğu sınırların ihlâli anlamına da gelmektedir. Ancak, malı saldırıya karşı savunmaktan amaç saldırıyı önlemek olup, saldırganı cezalandırmak değildir. Haksızlığa uğrayanı malını müdafaaya mecbur eden, saldırganın kendisidir. Ama bu müdafaa sırasında hiç kimsenin canı tehlikeye atılmamalı, küçük meblağlar uğruna hayatî risk taşıyan davranışlara girilmemelidir. Doğru olan, saldırıya uğrayan kimsenin, en hafiften ağıra doğru bir yol izleyerek meşru müdafaa hakkını kullanmasıdır. Diğer yandan Müslüman'ın, "Nasıl olsa dokunulmazlığı var!" diye düşünerek malını tehlikeye açık bir şekilde bırakmaması, her türlü mal varlığının muhafazası için gerekli tedbirleri alması gerekir.

İslâm, insanların malını haksız yollarla yemeyi yasaklar. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin..."*[16] buyrulur.

İslâm'da hırsızlık, gasp, hile, kumar, aşırı kâr ve ihtikâr (stokçuluk) gibi mal güvenliğine yönelik olumsuz davranışlar çeşitli tedbirlerle önlenmeye çalışıldığı gibi, mülkiyete saldırı niteliğindeki davranışlara karşı da müeyyideler getirilerek mülkiyet hakkı koruma altına alınmıştır.[17] Malın korunması ya da dokunulmazlığı bazı durumlarda gerçek sahiplerine karşı da olabilmektedir. Malını yerli yersiz harcayıp, savurgan bir tutum benimseyen ahmak ya da akıl hastası kimselerin malları, onları yönetecek bir vasi veya vekil tayin edilerek korunmaktadır.[18] Dolayısıyla malın dokunulmazlığı, hem mal sahibinin malını satarken, değiştirirken, vasiyet veya hibe ederken belirli kurallar dairesinde hür ve serbest olmayı hem de başkalarının saldırısına karşı koymayı kapsamaktadır.

Yüce dinimizin kişiye tanıdığı temel hak ve hürriyetlerden biri de mesken dokunulmazlığıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de meskenlere giriş çıkışın belli edep kuralları dâhilinde yapılması istenmiş ve *"Ey iman edenler! Evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin."*[19] buyrulmuştur. Huzur, güven ve mutluluk yuvası olan meskenin dokunulmazlığı, hiç kimsenin konutuna izinsiz girilememesi, arama yapılamaması, ev eşyalarına el konulamaması, sahibi istemediği hâlde satmaya zorlanamaması gibi hususları içerir. Ev sahibinin aksi yöndeki davranışları engelleme hakkı vardır. Nitekim Allah Resûlü, özel hayatın mahremiyetini ihlâl ederek evlere izinsiz girenlere ve ev halkını gizlice

[16] Nisâ, 4/29; Ayrıca bkz. Bakara, 2/188.
[17] Mâide, 5/38.
[18] Nisâ, 4/5-6.
[19] Nûr, 24/27-29.

gözetleyenlere sert tepki göstermiş,[20] hatta bir seferinde böyle bir kişinin üzerine yürümüştür.[21]

Mesken dokunulmazlığı kapsamında, bir kimsenin evi veya arsası haksızlıkla elinden alınamayacağı gibi, hiç kimse malını isteği dışında satmaya da zorlanamaz. Peygamberimiz, sahibinin izni olmadan bir kimsenin arazisine bina yapılması hâlinde bunun yıktırılacağını bildirmiştir.[22] Mal gasbının uhrevî sonuçlarına dikkat çekerek kötü niyetli kişilere gözdağı vermek isteyen Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: *"Her kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, o yer kıyamet gününde yedi kat olarak boynuna geçirilir."*[23]

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Medine'de Müslümanların nüfusu artmış, Medine Mescidi artık ihtiyaca cevap veremez hâle gelmişti. Bunun üzerine Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesine karar veren Hz. Ömer, öncelikle mescidin çevresindeki evleri satın aldı. Peygamber Mescidi'nin bitişiğinde, Peygamberimizin amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'in de bir evi bulunuyordu. Hz. Ömer, ona evini satması teklifinde bulunduysa da Hz. Abbâs bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona ya evini satması, ya evinin karşılığı olarak kendisine Medine'nin istediği bir yerinde ev yapılması ya da evini mescide bağışlaması şeklinde alternatifler sundu. Ancak Hz. Abbâs, bu tekliflerden hiçbirini kabul etmedi. Bu sorunun Übey b. Kâ'b'ın hakemliğinde çözülmesi kararlaştırıldı. Übey, her iki tarafı da dinledikten sonra Abbâs'ın lehine, Halife Ömer'in aleyhine hüküm verdi. Hz. Ömer, bu kararın dayanağını öğrenmek isteyince Übey b. Kâ'b, Peygamberimizden işittiği tarihî bir olayı anlattı. Buna göre Hz. Dâvûd'a Beytü'l-Makdis'i yapması emredildiğinde o, arsanın sahibini razı etmeden inşa faaliyetine başlamıştı. Allah Teâlâ da gasp edilmiş yere mescidin yapılmasını yasaklamış ve ona mülk sahibini razı etmedikçe, mescidi tamamlayamayacağını bildirmişti. Halifenin sorması üzerine sahâbeden Ebû Zer ve başkaları bu olayı Hz. Peygamber'den duyduklarına dair şahitlik yaptılar. İslâm devletinin yöneticisi konumundaki Hz. Ömer'in, Abbâs'ı razı etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Ancak Peygamber Efendimizin kıymetli amcası, Übey'e dönerek, "Madem böyle hükmettin, ben de evimi Allah yolunda, Müslümanlara bağışladım." dedi.[24]

Sonuç olarak diyebiliriz ki yeryüzünün halifesi olan insan, can, mal ve mesken konularında dokunulmazlığa sahiptir. Yaratılmışların en şereflisinin yaşama hakkı hiç kimse tarafından elinden alınamayacağı gibi,

[20] M5639 Müslim, Âdâb, 41.
[21] T2708 Tirmizî, İsti'zân, 17; B6900 Buhârî, Diyât, 23.
[22] BS11686 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 145.
[23] M4135 Müslim, Müsâkât, 140.
[24] ST4/21 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 21-22; BS12159, BS12160 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 272-273.

kendisi de buna son veremez. Hatta meşru bir gerekçe olmadan devlet tarafından da bir cana kıyılamaz. Çünkü insanın her türlü hakkını koruyabilmesi ve bu haklarından faydalanabilmesi için varlığını sürdürmesi gereklidir. Keza insanın helâl yoldan kazandığı ve elde ettiği mal, servet ve mesken de İslâm'ın koruma güvencesi verdiği değerler arasındadır. Başkasının malına, servetine ve meskenine zarar verme veya ilişme hem hukuken hem de ahlâken söz konusu olamaz. Zira Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir."*[25]

[25] T2627 Tirmizî, Îmân, 12; N4998 Nesâî, Îmân, 8.

EŞİTLİK
İNSANLAR TARAĞIN DİŞLERİ GİBİ MÜSAVİDİR

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ امْرَأَةً سَرَقَتْ فَأُتِيَ بِهَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَالُوا: مَنْ يَجْتَرِئُ عَلى
رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ أُسَامَةَ. فَكَلَّمُوا أُسَامَةَ فَكَلَّمَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
”يَا أُسَامَةُ إِنَّمَا هَلَكَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ حِينَ كَانُوا إِذَا أَصَابَ الشَّرِيفُ فِيهِمُ الْحَدَّ
تَرَكُوهُ وَلَمْ يُقِيمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا أَصَابَ الْوَضِيعُ أَقَامُوا عَلَيْهِ لَوْ كَانَتْ فَاطِمَةَ بِنْتَ
مُحَمَّدٍ لَقَطَعْتُهَا.“

Hz. Âişe anlatıyor:
"Bir kadın hırsızlık yaptı ve Hz. Peygamber'e (sav) getirildi. Dediler ki: 'Ancak Üsâme Resûlullah'a (sav) giderek (bu kadının affedilmesi konusunda) aracılık edebilir.' Üsâme ile konuştular, o da Hz. Peygamber ile konuştu. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Ey Üsâme! İsrâiloğulları, halkın ileri gelenlerinden biri suç işlediğinde onu cezalandırmadıkları ama sıradan biri aynı suçu işleyince ceza tatbik ettikleri zaman helâk edildiler. Eğer (hırsızlık yapan) Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa onun da elini keserdim."*

(N4899 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6)

عَنْ أَبِي نَضْرَةَ حدَّثَني مَنْ سَمِعَ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى..."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَقِيمُوا حُدُودَ اللَّهِ فِى الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ وَلَا تَأْخُذْكُمْ فِى اللَّهِ لَوْمَةُ لَائِمٍ."

Ebû Nadre'den nakledildiğine göre, Resûlullah'ın (sav) teşrîk günlerinin ortasında verdiği Veda Hutbesi'ni dinleyen bir sahâbî şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) buyurdu ki, *"Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur..."*

(HM23885 İbn Hanbel V, 411)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın belirlediği müeyyideleri size yakın olsun uzak olsun herkese olduğu gibi uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın."*

(İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3)

Fâtıma bnt. Esved... Allah Resûlü'nün, kendi kızı Fâtıma ile aralarında hukuk açısından hiçbir fark bulunmadığını söylediği kadın... Arap toplumunun önemli kabilelerinden olan Kureyş'in Mahzûmoğulları kolundan olan Fâtıma bnt. Esved[1] kavminin asaletine gölge düşürecek bir davranışta bulunmuş, tanınmış kimselerin adını kullanarak insanlardan ödünç mücevherat alıp onları satmıştı.[2] Bu durum, Hz. Peygamber'e aksettirilmiş, o da hadiseyi hırsızlık olarak değerlendirip kadına hırsızlık cezası uygulanmasına hükmetmişti. Ancak Fâtıma'nın mensup olduğu seçkin kabilenin ileri gelenlerine göre böyle bir ceza kabilenin şanına leke getirecekti. Onur meselesi hâline getirdikleri bu olayda Fâtıma'nın ceza almasını önlemek adına çeşitli yollara başvurdular. Öncelikle Allah Resûlü'nün huzuruna çıktılar ve akıllarından geçen ilk teklifi sundular: "Yâ Resûlallah! Bu kadının kesilmesi gereken eline karşılık kırk okka (altın veya gümüş) fidye versek!" Resûlullah cevap verdi: *"(Cezasını çekip günahını) temizlemesi kendisi için daha hayırlıdır!"*[3]

Allah Resûlü, *"daha hayırlıdır"* diyerek başka çözümlere işaret etmiş görünse de aslında verdiği cevap çok açık idi. Zira onun tarzı böyle idi. Rahmet Peygamberi, karşılaştığı olumsuz durumlarda duyduğu en acıtıcı sözlere dahi böyle tepki verirdi. Nitekim Huneyn ganimetlerini dağıtırken bazı kimselere daha fazla verdiğini düşünen bir sahâbînin, eşitlik ilkesinin ihlâl edildiğini ileri sürmesine yüzü kıpkırmızı kesilecek kadar öfkelenmiş, ama yine de incindiği bu ağır ithama karşı ağzından incitici bir söz çıkmamıştı.[4] İşte bu kez yine böyle oluyor, muhataplarının anlayacağını ümit ederek yumuşak bir üslûp kullanıyordu. Ancak insanlar anlamak istememişlerdi. Aksine onun bu üslûbundan cesaret alıp Fâtıma'yı affetmesi için bir aracı göndermeyi düşünmüşlerdi. Bu aracı, geri çeviremeyeceği kadar sevdiği biri olmalıydı. Akıllarına, Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd'in oğlu Üsâme geldi. Onunla konuşup kendisini ikna ettiler. Üsâme de Allah Resûlü'ne gidip bu kadının affedilip edilemeyeceğini sordu. Hz. Peygamber'in cevabı açık olduğu kadar sert idi: *"Allah'ın hükümlerinden birini yerine getirmemem için aracılık mı yapıyorsun?"*

Üsâme hatasını anlamıştı: "Ey Allah'ın Resûlü! Benim için Allah'tan af dileyemez misin?" diye sordu. Ancak Efendimiz, bu dersin Üsâme ile sınırlı kalmasını istemiyordu. İnsanları topladı ve onlara, takva dışında hiçbir özelliğin üstünlük sayılmadığı bir dinin Peygamberi olarak, her insanın işlediği suç karşılığında eşit muamele göreceğiyle ilgili şu veciz konuşmasını yaptı:

[1] İF12/89 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 89.
[2] N4902 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6.
[3] İM2548 İbn Mâce, Hudûd, 6.
[4] B6291 Buhârî, İsti'zân, 47.

"Ey Üsâme! İsrâiloğulları, halkın ileri gelenlerinden biri suç işlediğinde onu cezalandırmadıkları ama sıradan biri aynı suçu işleyince ceza tatbik ettikleri zaman helâk edildiler. Eğer (hırsızlık yapan) Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa onun da elini keserdim."[5]

Allah Resûlü, Fâtıma bnt. Esved olayı için söylediği bu sözlerle, esasında evrensel bir ilkeye dikkatleri çekmekteydi: Eşitlik... Buna göre, insanların hukuk karşısında asalet ve soy gibi özellikleri dolayısıyla zayıf ve kimsesiz kişilerden ayrı bir muameleye tâbi olmaları, imtiyaz sahibi olarak görülmeleri, cezalardan muaf tutulmaları gibi ayrıcalıklı tavırlar kesinlikle kabul edilemez. Bu tür çifte standartlı uygulamalarla eşitlik olgusunun ihlâl edilip çiğnenmesi, Allah Resûlü'nün uyardığı üzere ahlâkî değerlerin ve adaletin sonunu hazırlayarak, önceki ümmetlerde olduğu gibi, toplumları helâke sürüklemektedir.

Eşitlik ilkesinin hukuk ve yargı alanlarındaki yansımaları toplumsal huzur ve adaletin sağlanması için çok önemlidir. Ancak eşitlik, sadece belirli konularda değil, hayatın her alanında riayet edilmesi gereken önemli değerlerden biridir. Zira insanların eşit haklara sahip olması gerektiği ilkesinin hem hukukî hem de ahlâkî yönü bulunmaktadır. Eşitlik duygusu, ahlâkî bir erdem olması yönüyle, öncelikle her ferdin vicdanında yer etmelidir. Buna göre kişi, insan olma niteliği bakımından diğer insanları kendisiyle aynı değerde görmeli ve haklar konusunda herkesin aynı derecede olduğunu düşünmelidir.

Yüce Yaratan şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık."*[6] *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinizden sakının."*[7] İslâm, fark gözetmeksizin, bütün insanlığa hitap etmektedir. Bu durum, hem Yüce Allah'ın, hem de Mübarek Elçisi'nin *"Ey insanlar!"* şeklindeki hitaplarında açıkça görülmektedir. Bu çağrıda belirli bir insan topluluğuna değil, bu mesajları önemseyip kulak veren bütün insanlara seslenilmektedir. Buna göre, bütün insanlar Âdem ve Havva'dan gelmeleri dolayısıyla aralarında hiçbir fark gözetilmeksizin eşittir, eşit haklara sahiptir. Küçük bir aile ocağında aynı ana babadan doğan çocuklar arasında bir üstünlük düşünülemeyeceği gibi, dünya üzerinde de kıyamete kadar bütün insanlar denktir. Nitekim, *"Biz, gerçekten insanoğlunu onurlu/saygın kıldık."*[8] yani ona büyük bir değer verdik derken de Cenâb-ı Allah, aralarında herhangi bir ayrıma gitmeden, mutlak olarak "insan"a atıfta

[5] N4899, N4902 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6.
[6] Hucurât, 49/13.
[7] Nisâ, 4/1.
[8] İsrâ, 17/70.

bulunmakta, dünya üzerindeki bir canlı türü olarak onun diğer varlıklar karşısındaki konumundan bahsetmektedir. Dolayısıyla üstün ve değerli olan, bir cins olarak diğer canlılarla mukayese edilen insandır.

Farklı cinsiyete, kavme, milliyete mensup, farklı özelliklere sahip olan insanlar özleri itibariyle birdirler. Aynı atadan gelen insanların farklı kimliklerde yaratılmalarının tanışıp kaynaşmalarını sağlamak gibi çeşitli hikmetleri bulunmaktadır. İnsanların kendi iradeleri dışında sahip oldukları hiçbir özellik onları Allah katında diğerlerinden daha üstün kılamaz. Aynı asıldan gelen insanların sahip oldukları fiziksel özellikleri de bir üstünlük vesilesi olamaz. Zira Allah katında insanları değerli kılan tek ölçü vardır, o da takvadır.[9] Her türlü üstünlük vesilesini yok sayarak bütün insanların eşitliğini ilân eden bu ilkeyi Allah Resûlü insanlığa şu şekilde bildirmiştir: *"Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur..."*[10]

Hz. Peygamber'in insanlara eşitlik çağrısı yaptığı bu dönemde üstünlük ölçüsü olarak soy, kabile, ırk, dil, renk, zenginlik, asalet gibi özellikler ön plandaydı. Zenginle fakirin, kadınla erkeğin, siyahla beyazın, hür ile kölenin, soylu ile kimsesizin, Arap'la Acem'in asla eşit olamayacağı bir düzendi bu. Allah Resûlü ise köle ile efendisinin eşit olduğunu bildirerek, her türlü eşitsizliğin yerine evrensel değerleri, herkesi kuşatan İslâm kardeşliğini getiriyordu. Ancak insanların asırlardır alışageldikleri bu ayrıcalıklı düzen, onların eski alışkanlıklarını terk ederek İslâm'ı kabullenmelerini zorlaştırıyordu. Kimi zaman İslâm'a girdikten sonra bile câhiliye anlayışının izlerini insanların üzerlerinde görmek mümkün olabiliyordu. Nitekim Habeşli siyah bir köle olan Bilâl ile Ebû Zer arasında geçen tartışma üzerine[11] Ebû Zer, Bilâl'i zenci olan annesinden dolayı ayıplamış ve bu olay üzerine Allah Resûlü şu sözleri söylemişti: *"Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin!"*[12] Allah Resûlü, sözlerinin devamına şunları ekleyerek kişinin hizmetçisiyle arasında insan olma yönünden hiçbir farkın bulunmadığını bildiriyor, ashâbına sevgi, merhamet ve eşitliğe dayalı İslâm kardeşliğini tavsiye ediyordu: *"Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Öyle ki Allah onları sizin ellerinizin altına emanet etmiştir. Her kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmeyeceği zahmetli bir iş yüklemeyin. Şayet yüklerseniz, onlara yardım edin."*[13]

Bununla birlikte Allah Resûlü, câhiliye dönemi hukukunun temelini teşkil eden ve toplumda yaygın olarak uygulamaları görülen hür-köle ayrımının

[9] Hucurât, 49/13.
[10] HM23885 İbn Hanbel V, 411.
[11] AÜ1/329 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 329.
[12] B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38.
[13] B30 Buhârî, Îmân, 22.

yerine de tamamen insanların eşitliği prensibine dayalı olan ehliyet ve liyakate sahip olma şartını getirmiştir. Nitekim azatlı bir köle olan Zeyd b. Hârise'nin oğlu olmasına rağmen Üsâme b. Zeyd'i ordu komutanlığına atamış, toplumun ileri gelenlerinin yerine bir kölenin oğlunun komutanlığa atanmasını yadırgayan insanların bu konudaki eleştirileri üzerine şu sözleri söyleyerek toplumsal eşitliğin önündeki her türlü engeli kaldırmak istemiştir: *"Siz onun komutanlığını eleştiriyorsunuz, daha önce babasının komutanlığına da dil uzatmıştınız. Allah'a yemin olsun ki Zeyd komutanlığa gerçekten lâyık idi ve bana insanların en sevimlilerindendi. Kendisinden sonra bu oğlu da bana insanların en sevimlilerindendir."*[14]

Allah Resûlü, insanlar arasındaki ilişkilerde gözetilmesi gereken bir ilke olarak eşitlik prensibini hayatın çeşitli alanlarında uygulamıştır. Muhataplarına eşitlik, denge ve adalet zemininde hitap eden Sevgili Peygamberimiz, eşitlik duygusunun da pek çok değerin aşılandığı ailede kazanıldığına işaret ederek, çocuklar arasında da bu prensibin gözetilmesini istemiştir. Bir defasında, oğlu Nu'mân'a malının bir kısmını hediye ettiğini söyleyen babası Beşîr b. Sa'd'a, diğer çocuklarına da bu şekilde hibede bulunup bulunmadığını soran Hz. Peygamber, "Hayır." cevabını alınca, *"Çocuklarının sana iyilik etmeleri konusunda eşit davranmaları seni mutlu etmez mi?"* diye sormuş, Beşîr'den, "Evet (mutlu eder.)" karşılığını alması üzerine de, *"O hâlde böyle yapma!"* buyurmuştur.[15] Resûl-i Ekrem, *"Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adaleti gözetin."* buyurarak[16] evlâtlar arasında hiçbir konuda adaletsizlik yapılmaması gerektiğini, aile içinde adalete uygun davranmanın Allah'a karşı olan sorumluluk bilinci ile doğrudan alâkalı olduğunu belirtmiştir.

Allah Resûlü'nün, *"Eş'ar kabilesine mensup olanlar bendendir, ben de onlardanım."* diyerek Eş'arîlere duyduğu sevgiyi dile getirmesinin sebebi de aralarında eşitlik prensibini gözetmiş olmalarıdır. Zira onlar yiyecekleri azaldığında bir araya gelerek ellerindeki yiyeceği bir tek bez içinde toplarlar, sonra da bunu aralarında eşit olarak paylaşırlardı.[17]

Ahlâkî boyutu ile hayatımızda önemli yere sahip olan eşitlik ilkesinin hukuk alanındaki yansımaları ayrıca önem arz etmektedir. Zira eşitlik ve adalete en fazla ihtiyaç duyulan alan hukuk ve yargıdır. İnsanların hak ve adalet arayışında oldukları bu alanlarda herhangi bir kişi veya zümreye gücü, itibarı, malı, şöhreti veya çıkar hesabı sebebiyle uygulanan ayrıcalık, toplumsal barış ve huzuru derinden sarsacaktır. Eşitsizlik sebebiyle gerçekleşen adaletsiz uygulamalar neticesinde, insanlar kişi ve kurumlara karşı güven problemi yaşayacaklar ve toplumda telâfisi mümkün olmayan tahribatlar meydana gelecektir. Bu durumun hassasiyetinin bilincinde

[14] B6627 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 2.
[15] İM2375 İbn Mâce, Hibe, 1.
[16] B2587 Buhârî, Hibe, 13.
[17] B2486 Buhârî, Şirket, 1.

olan Allah Resûlü, karşılaştığı davalarda buna göre hüküm vermiştir. Bir gün, her ikisi de Yahudi olan Benî Nadîr ve Benî Kurayza kabileleri, aralarındaki bir diyet davasını hâlledemeyip Resûlullah'a müracaat ederler. Benî Nadîr, kendini dindaşları olan diğer kabileden üstün görmekte, bu sebeple maktullerini de daha şerefli sayıp tam diyet istemektedir. Onlara göre Kurayzaoğulları daha az şerefli olduğu için maktullerine de yarım diyet ödenmelidir. Sonunda Allah Resûlü'nü hakem tayin ederler. Bunun üzerine onlar hakkında Mâide sûresinin şu âyeti nâzil olur: *"Eğer aralarında hükmedersen, adaletle hükmet. Zira Allah âdil davrananları sever."*[18]

Bunun üzerine Hz. Peygamber bu iki kabile arasında eşitliğe dayanarak hüküm vermiş, diyetlerini eşit kılmıştır.[19] Ayrıca Müslümanların da kısas ve diyet hususunda kanlarının eşit olduğunu bildirmiştir.[20] Zira hâkime düşen, hissiyatı ve ön kanaatleri ne olursa olsun taraflara eşit muamelede bulunmak, onları aynı dikkatle dinlemek, delilleri değerlendirip adaletle karar vermektir. Bu nedenle Allah Resûlü, yargının temelini teşkil eden eşitlik prensibine ısrarla dikkat çekmiştir: *"Allah'ın belirlediği müeyyideleri size yakın olsun uzak olsun herkese olduğu gibi uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın."*[21] Yemen'e kadı olarak gönderdiği Hz. Ali'ye, yargılama usulü olarak taraflara eşit muameleyi şöyle tavsiye etmiştir: *"İki kişi, aralarında hüküm vermen için sana geldiklerinde birini dinler dinlemez hüküm verme. İkincisini de dinle. Böylece nasıl hüküm vereceğini daha iyi anlarsın."*[22]

İslâm dini, câhiliye zihniyetini ve onun sahip olduğu çarpık değerler sistemini tamamen ortadan kaldırarak yerine hak, hukuk ve adalete dayalı yeni bir anlayış inşa etmiştir. Bu ilâhî sistemin getirmiş olduğu eşitlik anlayışına göre, eskiden asla eşit olamayacak hür ile köle eşit konuma geldiği gibi, imanı sayesinde bir kölenin hür bir müşrikten daha değerli olduğu şeklindeki yeni bir üstünlük anlayışı da getirilmiş oldu.[23] Bu durumu Allah Resûlü şu şekilde dile getiriyordu: *"Allah, sizdeki câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' ayrımı vardır. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktan yaratılmıştır."*[24] Böylece kul olma yönüyle aynı asıldan gelen ve eşit haklara sahip olan insanlar, Allah'a karşı olan tutum ve davranışlarıyla birbirlerinden ayrılmakta ve üstün olabilmektedirler. Cinsiyet ayrımının da önemsiz olduğu bu anlayışa göre Allah Teâlâ, erkek veya kadın olsun iyi bir mümin olan her kula güzel bir hayat ve fazlasıyla mükâfat sözü vermektedir.[25] Zira Allah'ın kullarının bir kısmını diğerinden üstün görmesinin yegâne ölçüsü takvadır.[26]

[18] Mâide, 5/42.
[19] D3591 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 10; N4737 Nesâî, Kasâme, 8-9.
[20] İM2685 İbn Mâce, Diyât, 31; N4738 Nesâî, Kasâme, 9-10.
[21] İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3.
[22] T1331 Tirmizî, Ahkâm, 5.
[23] Bakara, 2/221.
[24] T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74.
[25] Nahl, 16/97.
[26] Hucurât, 49/13; HM23885 İbn Hanbel V, 411.

İslâm'da eşitlik ilkesi, insanların sahip oldukları erdemleri, kuşandıkları değerleri, liyakat gibi vasıfları göz önünde bulundurmak suretiyle daha da anlamlı hâle gelir. Buna göre eşitlik, hak edene hakkını vermekle yani adalet kavramıyla birlikte değerlendirilir. Eşitlik ve adaletin aynı şey olmadıkları, kimi zaman eşitliklerin adaletsizliği doğurabildiği bilinmektedir. İnsanlar konumlarına bakılmaksızın hukukî şahsiyet olarak kabul edilmeleri yönüyle eşittir. Ancak adalet, hakların, herkesin yeteneğine, emeğine, toplumda oynadığı role göre dağıtılması olarak tanımlandığında, her eşitliğin adaleti sağlayamadığı görülmektedir. Kur'an'da bu hususa işaret eden pek çok âyet bulunmaktadır:

Mümin ile fâsık eşit değildir.[27]

Geceleyin bütün insanlar uyurken ibadet eden, âhirette vereceği hesabı düşünerek boyun büküp Rabbinin rahmetini dileyen kimse ile bunu inkâr eden kişi eşit değildir.[28]

Kıyamet gününde yüzünü azabın şiddetinden korumaya çalışan kimse (kendini bundan yana güvende hisseden kimse ile) eşit değildir.[29]

Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın hışmına uğrayan eşit değildir.[30]

Katıksız bir iman ile küfür eşit değildir. Biri görür, diğeri kördür; biri aydınlıkta diğeri karanlıktadır; biri cennetin gölgesinde diğeri cehennem sıcağının odağındadır; kısacası biri gerçek mânâda yaşamaktadır, diğeri yaşıyor zannetse bile ölüdür.[31]

Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücadele edenler, hiçbir özrü olmadığı hâlde böyle bir çabaya girmeyenlerle eşit değildir.[32]

Mekke'nin fethinden önce, İslâm düşmanlarına karşı büyük bir savaşın verildiği dönemde bütün mallarını Allah yolunda harcayanlarla; fetihten sonra Müslüman olanların gayretleri bile eşit değildir.[33]

Rahmet Peygamberi, insanlığın zulmün karanlığında yaşadığı, insanı insan yapan bütün değerlerin yitirilmeye yüz tuttuğu, ahlâkî değerlerin yerini yapay üstünlük vesilelerine bıraktığı bir topluma hitap ediyordu. Onun insanlığa sunmuş olduğu evrensel ilkeler zulüm ve haksızlığın yerini eşitlik ve adaletin almasında bir dönüm noktası olmuştu. İlâhî vahiy ile yaratılanlar içerisinde en değerli yere sahip olan insana, insan olmasından kaynaklanan tabiî hakları iade edildi. İslâm'ın hiçbir ayrım gözetmeksizin bütün insanlara sunduğu bu haklar ile o gün geçerliliği olan bütün ayrımcılık ve imtiyaz sebepleri bertaraf edilmiş oldu. Tıpkı o güne olduğu gibi bugüne de hitap eden ve geçerliliğini kıyamete kadar koruyacak, *"Bütün insanların tarağın dişleri gibi birbirlerine eşit oldukları"* gerçeği ilân edildi.[34]

[27] Secde, 32/18.
[28] Zümer, 39/9.
[29] Zümer, 39/24.
[30] Âl-i İmrân, 3/162.
[31] Fâtır, 35/19-22.
[32] Nisâ, 4/95.
[33] Hadîd, 57/10.
[34] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, 1/145.

KÖLELİK ve İNSAN HÜRRİYETİ

İNSANLAR HÜR DOĞAR

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

”مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً، أَعْتَقَ اللَّهُ بِكُلِّ إِرْبٍ مِنْهَا إِرْبًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ.“

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim mümin bir köleyi azat ederse, o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder."
(M3795 Müslim, Itk, 21)

عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلى غُلاَمِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: إِنِّى سَابَبْتُ رَجُلاً فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِى النَّبِيُّ ﷺ :

''يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ.''

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

''مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ.''

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

''الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ.''

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

''...كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ.''

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki: "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: *'Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde (hâlâ) câhiliye izleri olan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer (ağır işler) yüklerseniz onlara yardım edin.'"*

(B30 Buhârî, Îmân, 22)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*

(T1421 Tirmizî, Diyât, 21)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, diğer Müslümanların, dilinden ve elinden salim olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de insanların, canları ve malları hususunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kimsedir."*

(T2627 Tirmizî, Îmân, 12)

Ebû Hüreyre'den rivayet etdildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır (dokunulmazdır)!"*

(M6541 Müslim, Birr, 32)

Hz. Hatice (ra), evliliklerinin başında Peygamber Efendimize Zeyd adında bir hizmetçi hediye etmişti. Henüz sekiz yaşında bir çocuk olan Zeyd'in hüzünlü bir hikâyesi vardı. Küçük yaşlarda annesiyle birlikte komşu kabiledeki dayılarını ziyarete giderken kaçırılıp köle olarak satılan Zeyd, elden ele dolaşarak Mekke'deki Ukaz pazarına kadar gelmişti. Hakîm b. Hizâm onu satın almış ve halası Hz. Hatice'ye hediye etmişti. Hatice validemiz de Peygamber Efendimizle evlenince Zeyd'i onun hizmetine verdi. Arap Yarımadası'nda insan kaçırıp köle olarak satmak o dönemde özellikle düşman kabileler arasında yaygın bir gelenekti. Savaşlar, korsanlık ve haydutluk, ekonomik ve sosyal gerekçeler, kölelik kurumunu meşrulaştırmış, âdeta tartışılmaz hâle getirmişti. İşte küçük Zeyd de başlangıçta köle olarak satılarak bu acımasız geleneğin kurbanlarından biri olmuş ve köle olmayan diğer yaşıtlarından çok farklı bir hayata adım atmıştı. Ancak Zeyd, Hz. Peygamber'in gözetimine girmekle kendisi gibi köle olan çocuklar dâhil bütün kölelerin kaderini değiştirecek bir hayata adım atıyordu.[1]

Rahmet Elçisi kendisine teslim edilen bu çocuğa daima şefkatle davrandı. Zira kendisi de bir yetim olarak büyümüştü. Kimsesizliğin ne olduğunu iyi biliyordu. Bu yüzden Zeyd'i çok sevdi ve onu azat etti. Fakat Zeyd ayrılmayarak Resûl-i Ekrem'in yanında kalmaya devam etti. Bu arada ailesi, Zeyd'in izini bulmuş ve Mekke'ye gelerek, fidyesi karşılığında çocuklarını vermesi için Peygamber Efendimizden ricada bulunmuşlardı. Peygamberimiz de fidyeye gerek olmadığını, isterse Zeyd'in kendileriyle birlikte gidebileceğini söyledi. Fakat Zeyd babasına, "Ben onda öyle bir şey gördüm ki asla ona hiç kimseyi tercih etmem!" diyerek Hz. Peygamber'le kalmak istediğini söyledi.[2]

Kuşkusuz kölelik sadece Araplar arasında değil, çeşitli şekilleriyle dünyanın hemen her bölgesinde ve her kültürde var olan, eski ve acımasız bir gelenekti. Mezopotamya'da, Mısır'da, Bâbil'de, Eski Yunan'da, Roma'da, Arabistan'da, İran'da, Orta Asya'da yaşayan kavimlerde köleler toplumun önemli bir bölümünü oluştururdu. Her ne kadar Arap toplu-

[1] Hİ2/598 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 598.
[2] ST3/41 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 42.

munda kölelik sosyal bir gerçeklik olsa da köle azat etmek de bir erdemdi. Hz. Peygamber Zeyd'i azat ederek hem kendisine tâbi olanları bu erdeme teşvik etmiş hem de insanlık onuruna aykırı olan bu acımasız geleneği ortadan kaldırmak için ilk adımı atmıştı. Resûlullah'ın kölelere karşı olan insanî tutumu sadece Zeyd'le sınırlı değildi. Onun gözde sahâbîleri arasında azımsanmayacak sayıda köle olup da sonradan özgürlüğüne kavuşan pek çok kişi vardı: Bilâl, Suheyb, Ammâr, Habbâb, Selmân-ı Fârisî ve Hz. Âişe'nin cariyesi Berîre... Müslümanlar arasında kölelerin azadı sadece bunlarla sınırlı kalmadı. Zira Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhî mesaj, herkesi aynı kabul ederek[3] hür ile köle arasında insan olma bakımından bir fark olmadığını ilân ediyordu. Nitekim Amr b. Âs'ın oğlunun, "Ben soylu bir ailenin oğluyum." şeklinde övünerek Mısırlı bir adamı rencide etmesi karşısında halife Hz. Ömer'in baba ve oğlu huzuruna çağırıp, "Siz ne zamandan beri annelerinin hür doğurduğu kişileri köleleştirdiniz?"[4] şeklindeki itirazı da bu mesajın bir yansımasıydı.

İslâm, iman ve takvayı insanlık değerinin, üstünlüğün en önemli ölçüsü olarak sunmakla[5] insanlar arasındaki soy-nesep, kölelik-hürlük şeklindeki üstünlük ölçülerini reddetmiştir. İslâm'ın ölçülerine göre inanmış bir köle, Allah'ın birliğine inanmayan bir hürden kesinlikle daha üstündür.[6] Hür, mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen erkeklere (Müslüman olmayan hür bir kadınla evlenmek yerine) mümin cariyelerle evlenmelerinin tavsiye edilmesi[7] de değer ölçüsünün iman olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu yüzden Allah Resûlü'nün meclisinde Arap ile Acem'i, soylu ile köylüyü fark etmek kabil değildi. O (sav), köleliğe meşruiyet kazandıran soyluluk ve ırk ayırımını, son hutbelerinden birinde şöyle reddetmişti: *"Ey insanlar! Sizin Rabbiniz birdir. Babanız da (Âdem) birdir. Bilesiniz ki; Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap olana, beyazın siyaha, siyahın da beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir. Şüphesiz ki, Allah katında en iyiniz, en çok takva sahibi olanınızdır..."*[8]

İnsanları kölelikten kurtarmanın dinî ve ahlâkî bir görev olduğunu anlatmak ve bizzat kendisi de köle azat ederek ashâbını buna teşvik etmek suretiyle kölelik geleneğini ortadan kaldırma yolunda önemli adımlar atan Resûlullah (sav), bu süreç içerisinde kölelerin haklarını korumak ve onlara insanca muamele yapılmasını sağlamak için de somut adımlar attı. Bunun için önce köleliğin kaynaklarını kurutmakla işe başladı. Câhiliye döneminde insanlar çok çeşitli yollarla köleleştirilirdi. Savaş esirleri, komşu

[3] Nisâ, 4/25.
[4] KU36010 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XII, 660-661.
[5] Hucurât, 49/13.
[6] Bakara, 2/221.
[7] Nisâ, 4/25.
[8] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.

kabile ve kavimlere yapılan baskınlar, korsanlık ve yol kesme, yakınları tarafından köle olarak satılan çocuklar, borçlarına yahut işlemiş oldukları suçlara karşılık köle statüsüne giren kişiler, insan ticareti köleliğin başlıca kaynakları arasındaydı.

İnsan ticareti bütün tezahürleriyle kesin olarak yasaklanarak, kölelik sadece savaş esirleriyle sınırlandırıldı. Savaş esirlerinin statüsü ise devletlerarası hukuku ilgilendiren bir durum olup genellikle karşılıklı değiş tokuş esasına göre işlediği için tek taraflı olarak kaldırılamazdı. İslâm'da savaş esirlerinin her zaman köle statüsüne konulması zorunlu değildir. Bunlara karşılıksız olarak veya fidye mukabilinde serbest bırakma, düşman elinde bulunan Müslüman esirlerle değiştirilme yahut da köle olma seçeneklerinden biri uygulanır. Bununla birlikte Hz. Peygamber, savaş esirlerini köleleştirme seçeneğine nadir durumlarda başvurmuştur. Bedir, Uhud, Hendek gibi büyük savaşlarda alınan esirlerin hiçbirini köle yapmamış, onları fidye karşılığı veya değişik vesilelerle serbest bırakmıştır. Mekke'yi fethettiği gün yıllarca kendisine eziyet eden ve onu yurdundan çıkaran insanlara, *"Gidin, hepiniz serbestsiniz."* demiştir.[9]

Allah Resûlü köleliği tamamen kaldırma konusunda eş zamanlı olarak iki aşamalı yol izledi. Birinci aşamada köle azadını her vesileyle teşvik ederek bu kurumu eritmeye çalıştı. Bundan dolayı köle azat etmek İslâm'da faziletli bir amel olarak kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de kölenin azat olması için ihtiyacı olan parayı ona vermek, müttaki müminlerin temel vasıfları arasında sayılmıştır.[10] Başka bir âyette bir insanı özgürlüğüne kavuşturmak, sarp yokuşu aşmak olarak değerlendirilmiştir.[11]Yine bir müminin yanlışlıkla başka bir mümini öldürmesi hâlinde bir köle azat etmekle sorumlu olması,[12] köleliğin kaldırılması amacına mâtuftur. Kişinin kendisini ilgilendiren bazı hata ve günahlarından temizlenmesinin bedeli olarak köle azadının öngörülmesi de aynı amaca yöneliktir. Örneğin yeminini bozan kimsenin yemin kefareti olarak,[13] zıhâr yaparak karısını boşayan kimsenin tekrar eşine dönebilmesinin karşılığı olarak[14] köle azat etmesi istenmiştir. Hâlbuki bu fiillerin hiçbiri aslında doğrudan veya dolaylı olarak kölelikle ilgili değildir. Ancak Kur'an'da bunların köle azadı için bir vesile kılınmasındaki amaç köleliğin adım adım ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Allah Resûlü'nün de Ramazan'da oruçluyken nefsine hâkim olamayıp eşiyle cinsel ilişkiye girerek orucunu bozan kişiden bir köle azat etmesini istemesi[15] aynı amaca yöneliktir.

[9] HS5/73 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 73.
[10] Bakara, 2/177.
[11] Beled, 90/10-13.
[12] Nisâ, 4/92.
[13] Mâide, 5/89.
[14] Mücâdele, 58/3.
[15] B1936 Buhârî, Savm, 30.

Benzer bir örnek de güneş tutulması sırasında yaşanmıştır. Güneş tutulduğu bir sırada herkes şaşkınlık ve korku içinde iken Efendimiz (sav) onlara köle azat etmeyi tavsiye etmiştir.[16] Hz. Peygamber'in, *"Kim mümin bir köleyi azat ederse, o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder."*[17] şeklindeki müjdeleri de köle azadının artmasında etkin olmuştu elbette. Bu teşviklerin neticesinde Müslümanlar arasında daha ilk dönemden itibaren köle azadı, yaygın ibadetlerden biri hâline gelmiştir. İslâm tarihi bunun örnekleriyle doludur. Meselâ Bilâl-i Habeşî ve Âmir b. Fuheyre, Hz. Ebû Bekir'in azat ettiği yedi köleden sadece ikisidir.[18]

Kuşkusuz köle azadı sadece kişilerin gönüllü olup olmamalarına bırakılmış değildir. Bu görev aynı zamanda devlete de yüklenmiş ve devletin zekât gelirlerinin bir bölümü köle azadına tahsis edilmiştir.[19] Bu bağlamda Resûlullah (sav), Selmân el-Fârisî'ye hürriyetini elde etmesi için nakdî yardımda bulunmuştur.[20] Resûl-i Ekrem (sav), azat edilen köleleri kendi hâllerine terk etmemiş, hürriyetini elde eden kölenin tekrar köleleştirilmesini de yasaklamıştır. Bu bağlamda azat ettiği kölesini tekrar köleleştiren kişinin kıldığı namazı Allah'ın kabul etmeyeceği uyarısını yapmıştır.[21] Ayrıca önceden köleyken özgürlüğüne kavuşmuş olan kimselere devlet gelirlerinden her zaman pay ayırarak geçimlerine yardımcı olmuştur. Sonraki dönemlerde de bu uygulama devam etmiştir. Hatta Muâviye zamanında bu konuda bir aksama olması üzerine Abdullah b. Ömer, huzuruna çıkarak halifeyi uyarmıştır.[22]

Hz. Peygamber, ikinci adımda ise bu gelenek tamamen ortadan kaldırılıncaya kadar var olanların durumunu hukukî bir statüye bağladı. O günkü şartlarda köleliğin tamamen ortadan kalkmasının uzun bir süre alacağı gerçeğine karşılık henüz hürriyetlerini elde edememiş kölelerin haklarının korunmasına yönelik tedbirler aldı. İslâm fıkhında kölelikle ilgili hükümlere esas olan bu tedbirler, o dönemde köle haklarını korumak için yapılmış hukukî düzenlemelerdir. Buna göre kölelere iyi davranmak esastır; onlara fizikî şiddet uygulamak yasaklanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, onlara iyilikle muamele edilmesini emretmiş,[23] Hz. Peygamber de kölelere eziyet ve cefa edilmesini, sert ve kırıcı davranılmasını yasaklayarak, kölesini böyle bir muameleye maruz bırakanın kefaret olarak onu azat etmesi gerektiğini belirtmiştir.[24]

Peygamber Efendimiz, köleye şefkatle muamele edilmesini ısrarla tavsiye ederek kendisine, "Kölemi kaç defa affedeyim?" diye soran bir kimseye,

[16] B1054 Buhârî, Küsûf, 11.
[17] M3795 Müslim, Itk, 21.
[18] MK1008 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 336.
[19] Tevbe, 9/60.
[20] HS2/47 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 47-48.
[21] D593 Ebû Dâvûd, Salât, 62.
[22] D2951 Ebû Dâvûd, İmâre, 13-14.
[23] Nisâ, 4/36.
[24] M4298 Müslim, Eymân, 29; D5168 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.

"Günde yetmiş defa." cevabını vermiştir.[25] Kölenin hoşgörüyle eğitilmesini istemiş, köle ile efendisi arasındaki hitap cümlelerinin bile nasıl olması gerektiğini bizzat öğretmiştir.[26] Köleliğe dair bütün hukukî düzenlemelerin altında ise zihinsel dönüşümü hedefleyen insanî bir ahlâkî düzenleme vardır. Allah Resûlü'nün, köleyi insan statüsünde görmeyerek mal olarak değerlendirip üzerinde iyi ya da kötü her türlü tasarrufta bulunabileceğine inanan câhiliye zihniyetinin dönüşümü için belirlediği prensip son derece nettir: Köleleriniz, kardeşlerinizdir! Kişinin kölesi ile olan ilişkisini düzenlemek üzere "kardeşlik" gibi bir prensipten daha etkili ne olabilir? Nitekim Bilâl-i Habeşî'yi[27] annesinin zenci olması sebebiyle aşağılayan Ebû Zer el-Gıfârî'yi sert bir biçimde ikaz eden Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Öyle ki Allah onları sizin ellerinizin altına emanet etmiştir. Her kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmeyeceği zahmetli bir iş yüklemeyin. Şayet yüklerseniz, onlara yardım edin."*[28]

Hz. Peygamber zamanında neslini sürdürme hakkı dikkate alınmış ve kölelerin evlendirilmesi teşvik edilmiş[29] hatta hür insanların cariyelerle evlenmesi teşvik edilerek[30] toplumdaki sınıf farkı ortadan kaldırılmıştır. Allah Resûlü insanları hadımlaştırmayı yasakladığı için[31] eski bir uygulama olan kölelerin hadımlaştırılmasına onun döneminde rastlanmaz. Cariyelerle ilgili de hukukî düzenlemeler getiren Resûlullah onların eğitilmesi, topluma kazandırılması ve azat edilmesini de öncelemiştir.[32] Araplar arasında yaygın olan geleneklerden cariyelerin fuhşa zorlanarak bu yolla para ve menfaat elde edilmesini Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber kesin olarak yasaklamış,[33] bu yolla elde edilen kazanç da kazançların en çirkini[34] olarak nitelendirilmiştir.

İslâm'ın köleliği ortadan kaldırma çabalarından birisi de "mükâtebe" sistemiydi. Bu, köle ile efendisinin belli bir bedel karşılığında aralarında hürriyete kavuşma anlaşması yapması demekti. Köle, kararlaştırılan bedeli taksitle ödeyerek hürriyetine kavuşuyordu. Kur'an'da mükâtebe yapmak isteyen köle ve cariyelere kolaylık gösterilmesi hatta onlara maddî yardımda bulunulması istenmiştir.[35] Allah Resûlü, özgürlüğüne kavuşmak için belirlenmiş parayı ödemeye çalışan köleye Allah'ın yardım edeceğini belirterek, onları özgürlükleri için çalışmaya teşvik etmiştir.[36] Eskiden kö-

[25] T1949 Tirmizî, Birr, 31.
[26] B2552 Buhârî, Itk, 17.
[27] AV14/45 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XIV, 45.
[28] B30 Buhârî, Îmân, 22.
[29] Nûr, 24/32.
[30] Nisâ, 4/25.
[31] B5073 Buhârî, Nikâh 8.
[32] B97 Buhârî, İlim, 31.
[33] Nûr, 24/33; B2283 Buhârî, İcâre, 20.
[34] M4011 Müslim, Müsâkât, 40.
[35] Nûr, 24/33.
[36] N3122 Nesâî, Cihâd, 12; T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20.

leler azat edilseler bile toplumda hür olanlardan farklı bir sosyal ve hukukî statüye tâbi idi. Oysa İslâm toplumunda azat edilen köle, toplumdaki diğer bireylerin sahip olduğu bütün haklara sahip oluyordu. Zira İslâm'da üstünlük ölçüsü iman, takva ve erdemdi.[37] İman edenler ister köle ister hür olsun birbirlerinin kardeşleri idi.

Özelde câhiliye toplumunu, genelde de insanlığı ıslah etmek amacıyla gönderilen Son Peygamber'in ve getirdiği dinin, özgürlüklerini ellerinden almak suretiyle bu şekilde insanların köleleştirilmesine müdahale etmemesi düşünülemezdi. Zira bu dinin en temel öğretisi, insanın sadece ve sadece Allah'a kul olacağı, O'ndan başka hiçbir yaratılmışa kulluk yahut kölelik yapamayacağıdır. Yüce Rabbimiz insanı kendisine kulluk etmek için yaratmış ve bu kulluğu yerine getirebilmesi için de ona kendi mutlak ve sınırsız iradesinin yanı sıra cüzi bir irade ve hürriyet alanı vermiştir. İslâm'a göre dine girme konusunda herhangi bir zorlama söz konusu değildir.[38] Dileyen inanır, dileyen inanmaz.[39]

İnsanın, görmediğini gören, bilmediğini bilen, seven, âdil olan ve kendisini aşan kudretli bir iradenin varlığına inanarak bu kudrete bağlanması, özgürlüğüne mâni bir durum değildir. İnsanın özgürlüğü kendi güç ve sınırları içerisinde düşünülmelidir. Mutlak güç ve özgürlük sahibi Yaratıcı'nın varlığını kabul eden insanın, bu kabulden sonra sınırsız bir güç ve özgürlüğe sahip olmasından bahsedilemez. Bu güç karşısında insanın bütün fiilleri sınırlıdır. Dolayısıyla insan bu kanunlar çerçevesinde belli bir hürriyet alanına sahiptir ve bu alan içerisinde yapıp ettiklerinden de sorumludur. Allah insana kendi yapıp etmeleri konusunda hürriyet tanımıştır.[40] Bu durum insanın başlangıçta bir dine inandığı zaman inancının gereği olarak birtakım özgürlüklerini sınırlandırmayı kabul etmesidir ki insanın kendi iradesiyle hayatını sınırlaması, inandığı herhangi bir güce bağlanması yahut hiçbir şeye inanmayarak herhangi bir sınırlama kabul etmemesi de yine onun özgürlüğünün bir göstergesidir. Şu hâlde insanın özgür olup olmaması meselesi evvela diğer insanlarla ilişkileriyle ilgili olarak söz konusu olabilir.

İnsandan kendisine kul olmasını isteyen Yüce Yaratıcı, onun bu kulluğu ve sorumluluklarını hakkıyla yerine getirebilmesi için de insan hayatı ve onuru için gerekli olan en temel değerleri teminat altına alır. İslâm hukukunda *"zarûrât-ı dîniyye"* (dinin vazgeçilmez temel değerleri) olarak ifade bulan bu değerler; akıl, din, can, ırz ve malın korunmasıdır. Nitekim

[37] Hucurât, 49/13.
[38] Bakara, 2/256.
[39] Kehf, 18/29.
[40] Fussilet, 41/46; En'âm, 6/151-152.

Hz. Peygamber'in, *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*[41] buyurması, bu değerlerin korunmasının ne derece önemli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber ve tebliğ ettiği din, insanın bu değerlerini ipotek altına alan kölelik müessesesini ıslah etmeye ve tedrîcî olarak da kaldırmaya yönelik bir tutum sergilemiştir. İslâm, insanın bu özgürlüklerinin kısıtlanmasını Allah'a kulluk yolunda büyük bir engel olarak görür. Bu özgürlük alanlarının korunması İslâm için varoluşsal bir öneme sahiptir. Çünkü bunlardan herhangi birinin eksik olması dinin gayelerinin tahakkukunu engeller. Bu nedenle İslâm bütün hükümlerinde bu değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlar. Ancak bu, insanın kendi özgürlük alanlarını koruma ve yaşama adına bir başkasının özgürlük alanına müdahale edebileceği anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber'in, *"Müslüman, diğer Müslümanların, dilinden ve elinden salim olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de insanların, canları ve malları hususunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kimsedir."*[42] şeklindeki tanımları ve *"...Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır (dokunulmazdır)!"*[43] ifadesi Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinde birbirlerinin hak ve özgürlükleri ile ilgili sorumluluklarını hatırlatan uyarılardır. Bu nedenle hiç kimse kendi özgürlüğünü yaşarken diğer insanların özgürlük alanına müdahale hakkına sahip değildir. İnsanın kendini koruma güdüsünden kaynaklanan menfaatlerini önceleme eğilimi, diğer eğilimlerinden daha baskındır. Bu durumda insanın toplum içinde yaşadığı gerçeğine de uygun olarak diğer insanları ilgilendiren konularda özgülüklerinin sınırlandırılmasının gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Zira bu özgürlük alanlarında insan tamamen serbest bırakılırsa bencilliği yüzünden sonuna kadar kullanmaya çalışacağı hürriyet hakkı bu sefer başkalarına zarar verme noktasına ulaşabilir. Bu durumda, özgürlüğünü daha fazla kullanma imkânına sahip olacağından, güçlü olan zayıf olanı ezecektir. Bu ise İslâm'ın asla razı olmayacağı insan onuruna ve haysiyetine ters düşen bir durumdur.

Hz. Peygamber'in köleliği kaldırmaya yönelik uygulamalarının sonunda, İslâm dünyasında insan ticareti artık bir üretim ve kazanç aracı olmaktan çıkmıştır. Daha önceden köle statüsüne girmiş bulunanların satışı devam ettiyse de sistematik köle ticareti ve kitlesel köleleştirme

[41] T1421 Tirmizî, Diyât, 21.
[42] T2627 Tirmizî, Îmân, 12.
[43] M6541 Müslim, Birr, 32.

hareketleri sona ermiştir. Kölelik İslâm toplumlarında, sadece basit ev hizmetlerini görmekle sınırlı kalmıştır. Kadın köleler, daha ziyade evin hanımına hizmetçi, saraylarda ve zengin konaklarında cariye olarak istihdam edilmiştir. Erkek köleler ise efendisine mesleğinde yardımcı olmak, onun adına ticaret yapmak, çobanlık, işçilik gibi görevler üstlenmişlerdir. Savaş esirleri dışında köle kaynakları tamamen kurutulmuştur. Esirlerin köleleştirilmesi seçeneği ise çoğu zaman uygulanmamıştır. Nitekim başta Irak olmak üzere birçok yerde fetihten sonra hiç kimseye dokunulmayarak bölge halkı zimmî statüsüne geçirilmiş ve toprakları vergi karşılığında kendilerine bırakılmıştır.

Saltanat dönemlerinde Hz. Peygamber'in sünnetinden bazı sapmalar ortaya çıktıysa da İslâm dünyasında kölelik hiçbir zaman câhiliye dönemindeki hâline geri dönmemiştir. Zira Resûl-i Ekrem (sav), köle hakları konusunda son derece önemli adımlar atmıştır. Her fırsatta insanlar arasında takvadan başka üstünlüğün olmadığını vurgulamış, son vasiyetinde müminlere namazın yanı sıra sahip oldukları köle ve cariyelerle ilgili sorumluluklarını hatırlatmıştır.[44]

[44] HM27219 İbn Hanbel, VI, 316.

DİN HÜRRİYETİ
DİNDE ZORLAMA YOKTUR

عَنْ أَبِى حَازِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِى سَهْلٌ –رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَعْنِى ابْنَ سَعْدٍ– قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ
يَوْمَ خَيْبَرَ "...فَوَاللَّهِ لأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ
حُمْرُ النَّعَمِ."

Ebû Hâzim'in, Sehl b. Sa'd'dan (ra) rivayet ettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) Hayber Savaşı sırasında (Hz. Ali'ye)
şöyle demiştir:
"*...Allah'a yemin ederim ki senin vasıtanla Allah'ın bir kişiye hidayet vermesi,
kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır.*"
(B3009 Buhârî, Cihâd, 143)

عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ مُشْرِكٍ أَشْرَكَ بَعْدَ مَا أَسْلَمَ، عَمَلاً حَتَّى يُفَارِقَ الْمُشْرِكِينَ
إِلَى الْمُسْلِمِينَ."

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الدِّينُ النَّصِيحَةُ" قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: "لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ
الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ."

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلاَوَةَ الإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا
سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لاَ يُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا
يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ."

Behz b. Hakîm'in, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, Müslüman olduktan sonra şirke düşen hiçbir müşrikin amelini, müşriklerden ayrılıp Müslümanlara dönmediği sürece kabul etmez."*

(İM2536 İbn Mâce, Hudûd, 2)

Temîm ed-Dârî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Din samimiyettir."* Biz "Kime karşı?" diye sorunca, *"Allah'a, Kitabı'na, Peygamberi'ne, Müslümanların yöneticilerine ve bütün Müslümanlara."* buyurdu.

(M196 Müslim, Îmân, 95)

Enes'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şu üç özellik kimde bulunursa o kişi imanın tadına erer: Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmek."*

(B16 Buhârî, Îmân, 9)

Hicretin altıncı senesiydi.[1] Allah Resûlü (sav) bir süvari birliğini Arabistan'ın Necd bölgesi istikametine göndermişti. Birlik, o bölgede bulunan Benî Hanîfe kabilesinden, Yemâme halkının başkanı Sümâme b. Üsâl'i yakalayıp getirdi ve Mescid-i Nebevî'nin direklerinden birine bağladı. Resûlullah (sav) yanına gelerek, *"İçinden ne geçiriyorsun ey Sümâme?"* dedi. Sümâme, "Ey Muhammed! İçimdeki hayırdır. Eğer öldürürsen kan (intikamı) alınacak birini öldürmüş olursun. Şayet iyilikte bulunursan, (iyiliğe) şükreden birine iyilik yapmış olursun. Eğer mal istiyorsan, iste, dilediğin kadar verilsin." karşılığını verdi. Hz. Peygamber, takip eden iki gün tekrar Sümâme'nin yanına gelerek aynı soruyu sordu ve aynı cevabı aldı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Sümâme'yi serbest bırakın."* buyurdu. Onu, mescidin yakınlarındaki bir hurmalığa bıraktılar. Sümâme orada yıkandı ve mescide girerek, "Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şehâdet ederim ki Muhammed Allah'ın Elçisi'dir." dedi ve şöyle devam etti:

"Ey Muhammed! Vallahi, yeryüzünde bana, senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz yoktu. Fakat şimdi senin yüzün bana bütün yüzlerden daha sevimli hâle geldi. Vallahi, bana senin dininden daha sevimsiz geleni yoktu ama şimdi senin dinin bana bütün dinlerden daha sevimli oldu. Vallahi, bana senin beldenden daha sevimsiz olanı yoktu, ama şimdi senin belden bana diğer beldelerden daha sevimli hâle geldi. Ben umreye gitmek üzereyken senin atlıların beni yakaladı. (Şimdi) bu konuda bana ne dersin?" Allah Resûlü onu (Müslüman olmasından dolayı) müjdeledi ve umre yapmasına izin verdi. Sümâme, Mekke'ye gelince, müşriklerden biri ona, "Sapıttın mı yoksa?" diye sordu. O da, "Hayır. Fakat Allah'ın Resûlü Muhammed'le (sav) beraber İslâm'a girdim." dedi ve ekledi: "Allah'a yemin olsun ki Resûlullah izin vermedikçe Yemâme'den size bir buğday tanesi bile gelmeyecek."[2]

Bu olay, *"Dinde zorlama yoktur."*[3] âyetinin Allah Resûlü'nün uygulamasıyla nasıl anlaşılması gerektiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Allah Elçisi, keşif birliğinin yakalayıp getirdiği bir kabile reisini, üç gün mescidinde gözetim altında tutarken ona İslâm'ı ve Müslümanları tanıma fırsatı vermiş, Müslüman olmasını arzu etmesine rağmen, o şartlar altında İslâm'a

[1] BN3/285 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 285.
[2] HM9832 İbn Hanbel, 2/452.
[3] Bakara, 2/256.

davet etmeyerek sadece ne düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Sümâme, öldürme ve serbest bırakma imkânı elinde olan Hz. Peygamber'den hayır beklediğini ifade edip üç gün boyunca aynı şeyleri söyleyince Allah Resûlü onu serbest bırakmıştır. Muhtemelen, Hz. Peygamber'in hoşgörülü tavrından ve üç gün içinde mescitte izlediği Müslümanlardan etkilenen Sümâme serbest kalır kalmaz kendi arzusuyla Müslüman olmuş ve o âna kadar işbirliği içinde olduğu Mekkeli müşriklere, sıkıntılı oldukları bir dönemde, Hz. Peygamber izin vermeden bir buğday tanesi bile göndermeyeceğini belirtmiştir. Mekkelilerin, "Sapıttın mı yoksa?" sorusuna da, "Hayır. Fakat Allah Resûlü'yle beraber İslâm'a girdim." diyerek selâmete ve kurtuluşa eriştiğini vurgulamak istemiştir.

İman, bir gönül işidir. Bir dini benimsemek de ondan ayrılmak da insanın hür iradesine bırakılmıştır. Çünkü bu bir imtihandır. Onun için Yüce Allah, müşrik Arapların ve kitap ehlinin yanılgılarına işaret edip onları doğru yola davet etmekle beraber, insanların hür iradeleriyle benimsedikleri dinleri konusunda baskıcı ve zorlayıcı olmamıştır. Nitekim şu âyetler bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir: *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Kim tâğûtu (insanları yoldan çıkaran şeyleri) tanımayıp Allah'a inanırsa asla kopmayacak sağlam bir kulpa sarılmış olur. Allah işitendir, bilendir."*[4] *"De ki, hak (gerçek) Rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin..."*[5] *"Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Hâl böyleyken sen iman etmeleri için insanlara baskı mı uygulayacaksın?"*[6] İlk âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılır: İslâm'dan önce, çocuğu yaşamayan ensar kadınları, doğacak çocuklarının yaşaması hâlinde onları Yahudiler arasında yetiştirip Yahudi yapacaklarına dair adakta bulunurlardı. İşte bu kadınlar, bu amaçla Benî Nadîr Yahudilerinin yanlarına verdikleri çocuklarını, Medine'den sürülen bu kabileyle gitmelerini önlemek için Müslüman olmaya zorlamışlardı.[7] Âyetin iniş sebebi olarak nakledilen diğer bir olay da Sâlim b. Avfoğulları'ndan bir kişinin, Şam'dan gelen bir tüccarın telkiniyle Hıristiyan olan iki oğlunu, o tüccarla Şam'a gitmelerini önlemek için tekrar İslâm'a girmeye zorlaması ve Hz. Peygamber'den onları İslâm'a döndürmesini rica etmesidir.[8] İniş sebebi ne olursa olsun âyet inanç konusunda baskı ve zorlamanın yeri olmadığını açıkça ifade etmektedir.

Son âyetin de işaret ettiği gibi Allah, Elçisi'ni sadece ilâhî mesajın tebliğiyle görevlendirmiş, bu görevi yaparken baskıcı[9] ve zorlayıcı[10] olma-

[4] Bakara, 2/256.
[5] Kehf, 18/29.
[6] Yûnus, 10/99.
[7] D2682 Ebû Dâvûd, Cihâd,116.
[8] İT1/682 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 682.
[9] Kâf, 50/45.
[10] Gâşiye, 88/22.

ması gerektiğini vurgulayarak şöyle buyurmuştur: *"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları da doğru yolda olanları da en iyi bilendir."*[11] Ona inanan müminlerin de aynı yöntemi benimsemelerini istemiştir: *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğe engel olan bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."*[12] *"İçlerinde zulmedenler (haksızlık yapanlar) hâriç kitap ehli ile ancak güzel bir şekilde mücadele edin (tartışın) ve şöyle deyin: 'Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."*[13]

Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş toplumlarda inançları sebebiyle baskı ve işkence gören insanlara atıfta bulunarak bunu yapanları şiddetle kınamıştır. Örneğin farklı inançlarından dolayı insanları hendeklere atarak diri diri yakan Uhdûd topluluğundan şöyle bahseder: *"... Kahrolsun o alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar! Hani ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Sırf aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için müminlerden öç aldılar. Allah her şeye şahittir..."*[14] Âyet, Yemen'de Yahudiliği kabul eden Himyer kralı Zû Nuvâs'ın, Milâdî 523'te işgal ettiği Necrân'daki Hıristiyan halkı Yahudiliğe girmeye zorlarken yaptığı baskılara işaret etmektedir. Bu baskılar sonucu yirmi bin Hıristiyan'ın öldürüldüğü belirtilmektedir.[15] Kur'ân-ı Kerîm, Son Peygamber'e ve mümin arkadaşlarına baskı ve zulüm yapan Mekkeli müşrikleri, muhtemelen bildikleri bu olayı hatırlatarak uyarmaktadır. Dinde zorlamanın olmayacağını ifade eden Kur'an emri mutlak ve evrenseldir. Bunun tek istisnası bir kimsenin dinî uygulamaları veya dine karşı tutumuyla başkalarını rahatsız eder noktaya gelmiş olmasıdır. Dini dayanak noktası yapıp başkalarının haklarına tecavüz etmek ya da din karşıtı tutumuyla başkalarını rahatsız ederek onların kutsal değerlerine saldırmak bir hukuk ihlâlidir. Dolayısıyla dinî yükümlülükleri yerine getirip getirmeme konusu, kişinin hesabını sadece Allah'a vereceği inanç ve ibadet özgürlüğü alanına girer.

"Din, akıl sahibi insanları, kendi hür iradelerini kullanarak doğrudan hayra ulaştırmak üzere Allah tarafından belirlenen ilâhî değerler manzumesi" olarak tanımlanmıştır.[16] Dinin özünde iman, imanın temelinde de kalp ile tasdik vardır. İnsanın bir şeyi isteyerek tercih etmesi, onu ancak kalben benimsemesi ile mümkündür. Bu nedenle ilâhî iradenin benimsenmesi rızaya bağlıdır. Buradan hareket eden İslâm âlimleri de zorlama ve baskı sonucunda yapılan inanç ikrarının geçersiz olduğunu belirtmiş-

[11] Nahl, 16/125.
[12] Âl-i İmrân, 3/104.
[13] Ankebût, 29/46.
[14] Bürûc, 85/4-9.
[15] "Ashâbü'l-uhdûd", *DİA*, III, 471.
[16] KB1/13 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 13.

lerdir. Örneğin, Hanbelî âlim İbn Kudâme şöyle demiştir: "Şayet, İslâm toplumunda yaşayan ve İslâm'a girmeye zorlanması caiz olmayan bir gayri müslim (zimmî) veya kendisine can güvenliği garantisi verilen (müste'men) bir kimse İslâm'ı kabul etmeye zorlanırsa kendi rızası ile Müslüman olduğu bilinmedikçe Müslüman sayılmaz...."[17] İbn Kudâme'nin bu görüşü zoraki Müslüman olan bedevîlerin Kur'an'daki şu tasvirine uymaktadır: *"Bedevîler, 'İman ettik.' dediler. De ki, '(Gerçekte) iman etmediniz. Ama, 'Boyun eğdik (teslim olduk.)' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi..."*[18] Baskı ve zorlama, insanı, İslâm'ın reddettiği ikiyüzlülüğe sevk eder. Samimiyete ve bilinçli tercihe dayanmayan söz ve davranışlar görünüşte dine uygunluk taşısa da gerçekte nifak olarak adlandırılıp inkârla eşit tutulur ve değersiz sayılır. Nitekim Kur'an, inançlarında dürüst davranmayan münafıkları şiddetle kınamış ve onları apaçık inkârcılardan daha tehlikeli saymıştır.[19]

Hz. Muhammed (sav) yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde kimseye inanç dayatmadığı gibi dinî uygulamalar konusunda da zorlayıcı olmamıştır. O, hem Mekke hem de Medine döneminde insanları öğütle, delille ve ikna yoluyla dine davet etmiş, hiçbir zaman zor kullanma yoluna gitmemiştir. Mekke döneminde inen bir âyette Hz. Peygamber'e, *"insanları dine davet ederken hikmet ve güzel öğütle çağırması ve onlarla en güzel şekilde mücadele etmesi"*[20] emredilmiş, buna uyan Allah Resûlü'nün nasıl başarılı olduğu Medine'de nâzil olan şu âyetle tescil edilmişti: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi..."*[21] O, düşmanlarıyla ve diğer din mensuplarıyla ilişkisinde hep barışçı yolu tercih etmiş, zayıf veya kuvvetli olduğu durumlara göre bu tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Bu nedenle, Medine'ye gelen Necrân Hıristiyanlarına kendi mescidinde ayin yapmalarına izin vermiş, imkânı olduğu hâlde onları alıkoyma veya baskı uygulama yoluna gitmemiştir.[22] Bu yüzden, çeşitli bölgelere gönderdiği valilerine, oradaki Hıristiyan ve Yahudilerin dinlerinden dönmeye zorlanmamaları talimatını vermiştir.[23] Peygamber Efendimiz kendi döneminde ve sonraki dönemlerde Müslüman olmayanların İslâm'la tanışmaları için yapılacak fetihlerde insanların önce İslâm dinine davet edilmesini, bunu kabul etmedikleri takdirde kendilerinden cizye istenmesini, bunu da kabul etmemeleri hâlinde son çare olarak savaş seçeneğine başvurulmasını istemesi de[24] diğer din mensuplarına karşı tutumu hakkında bilgi vermektedir. Hayber Savaşı sırasında sancağı teslim alan Hz. Ali, "Yâ Resûlallah,

[17] UK10/96 İbn Kudâme, *Muğnî*, X, 96.
[18] Hucurât, 49/14.
[19] Bakara, 2/8-20; Nisâ, 4/145; Mâide, 5/41.
[20] Nahl, 16/125.
[21] Âl-i İmrân, 3/159.
[22] ST1/357 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357.
[23] HS5/296 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 296.
[24] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3.

ben bu insanlar Müslüman oluncaya kadar onlarla savaşacak mıyım?" sözüne karşılık Allah Resûlü'nün şu cevabı çok manidardır: *"Selâmetle onların bulunduğu yere var. Onları İslâm'a davet et ve dinin gerekli olan prensiplerini onlara haber ver. Allah'a yemin ederim ki senin vasıtanla Allah'ın bir kişiye hidayet vermesi, kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır."*[25]

Hayber'de Hz. Ali'ye hitaben söylediği gibi Allah Resûlü Müslümanların öncelikli görevlerinin insanlara İslâm'ı ulaştırmak olduğunu beyan etmişti.

Peygamber Efendimiz, kimseye inanç dayatmadığı gibi İslâm dinini terk ettiği gerekçesiyle de kimseyi öldürmemiş ve cezalandırmamıştır. Bu konuda Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber, kendisine biat edip Müslüman olan, sonra da hastalığını öne sürerek bundan vazgeçip Medine'yi terk etmek isteyen bir bedevînin bu isteğini uygun bulmamış ancak gidişine de engel olmamıştır. Sadece, *"Medine, kirini, pasını atan, temizini tutan bir körük gibidir."* buyurarak ona karşı kırgınlığını ifade etmekle yetinmiştir.[26] Hâris b. Süveyd'in[27] ve İslâm'a girip irtidad eden, sonra yine İslâm'ı kabul eden Mekkeli bir grubun olayı da başka bir örnektir. İslâm tarihinde ilk irtidad eden kişi olduğu kabul edilen Mukayyis b. Subâbe için Hz. Peygamber tarafından verilen ölüm emri ise onun din değiştirmesinden dolayı değil yanlışlıkla kardeşini öldüren bir Müslüman'ı, diyetini aldığı hâlde kasten öldürmesinden dolayıdır.[28]

"Dinini değiştireni öldürünüz."[29] *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet eden Müslüman bir kimsenin kanı ancak üç şeyden biri ile helâl olur: Evli iken zina etme, adam öldürme ve dinini terk edip cemaatten ayrılma."*[30] şeklinde İslâm'dan dönenlerin ölümle cezalandırılması gerektiğine dair hadisler, bireysel bir din değiştirmeden dolayı diyaneten katledilmeyi değil, Müslümanlara karşı savaş içinde olma gibi siyaseten ve savaş hukuku gereği öldürülme müeyyidesini ifade etmektedir. Nitekim Peygamber Efendimizin fiilî uygulaması göz önünde bulundurulduğunda kendi döneminde İslâm dininden çıktığı için hiçbir kimseyi ölümle cezalandırmadığı görülecektir. Meselâ, Peygamber Efendimiz döneminde ölümle cezalandırılması gerektiği bildirilenlerden biri olan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Resûlullah'ın (sav) vahiy kâtibi idi. Şeytan onu saptırdı ve İslâm'dan çıkıp kâfirlere iltihak etti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onun Mekke fethi günü öldürülmesini emretti. Ancak Osman b. Affân onun için eman (güvence) istedi ve Resûlullah da ona eman verdi.[31] Hz. Osman bu

[25] B3009 Buhârî, Cihâd, 143.
[26] B7209 Buhârî, Ahkâm, 45, 47.
[27] EÜ1/612 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 612.
[28] HS4/256 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 256.
[29] B3017 Buhârî, Cihâd, 149; D4351 Ebû Dâvûd, Hudûd, 1.
[30] M4375 Müslim, Kasâme, 25, T1402 Tirmizî, Diyât, 10; D4352 Ebû Dâvûd, Hudûd, 1.
[31] D4358 Ebû Dâvûd, Hudûd, 1.

şahsın artık Müslümanlara zararlı olmayacağına, düşman safında yer almayacağına dair güvence verince Allah Resûlü'nün onun güvencesini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Risâletin verildiği ilk dönemde saf değiştirenler genellikte düşman tarafına geçtikleri için doğrudan hasım kabul edilirlerdi. Allah Resûlü'nün yakınında bulunup vahiy kâtipliği yapan bu kişinin Kureyş müşriklerine katılmasından sonra öldürülmesine karar verilmesi de onun İslâm'dan dönmesinden ziyade, Müslümanlara ihanet ve savaş hâlindeki insanlara katılıp aynı konumda yer almasıyla ilgili idi. Nitekim zarar vermeyeceği anlaşılınca da Allah Resûlü tarafından affedilmiş ve nihayet zaman içinde Abdullah b. Sa'd tekrar Müslüman olmuştu.[32]

Peygamber Efendimizin Allah'ın birliğine ve kendisinin peygamberliğine şehâdet getirdikten sonra Müslüman bir kimsenin ancak dinini terk edip, cemaatten ayrılırsa öldürülebileceğini belirtmesi[33] de bu bağlamda anlaşılabilir. Hadisin dinini değiştirip İslâm toplumundan ayrılan kişi bölümü, bulunduğu topluluğa ihanet eden, onlardan ayrılan, düşmanca tavır alan kişi şeklinde anlaşılmıştır. Nitekim hadisin farklı bir rivayetinde, *"İslâm'dan çıkıp Allah ve Resûlü'ne harp ilân eden kişi"* olarak zikredilmesi de[34] bunu teyit etmektedir. Hz. Ömer de bu yönde görüş beyan etmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik, Hz. Ömer ile yaşadığı bir olayı şöyle anlatmaktadır:

"Ebû Musa, Tüster'in fethinde beni Ömer'e (ra) gönderdi. Bekr b. Vâil kabilesine ait altı kişiden oluşan bir grup Müslüman olduktan sonra irtidad etmiş ve müşriklerin safına katılmıştı. Hz. Ömer bana onların akıbetini sordu. Ben de başka bir konudan bahsederek onlar hakkındaki gelişmeleri anlatmak istedim. Fakat Hz. Ömer ısrarla onların akıbetini sorunca, 'Ey müminlerin emîri, İslâm'dan çıkarak mürted olmuş ve müşriklere katılmış insanlar ancak ölümü hak etmektedirler.' dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle söyledi: 'Şayet ben onları sağlam olarak ele geçirseydim benim için güneşin üzerine doğduğu her türlü altın ve gümüşten daha hayırlı olurdu.' Ben, 'Ey müminlerin emîri, onları yakalasaydın ne yapardın?' diye sordum. Hz. Ömer de, 'Onları çıktıkları kapıdan tekrar içeri girmelerini teklif ederdim. Eğer kabul etmezlerse onları hapse atardım.' diye cevap verdi.[35]

İrtidad edenlerin tevbe edip tekrar kazanılması için imkân ve fırsat sağlanması esastır. Tâbiînden İbrâhim en-Nehaî'nin, irtidad eden kimseye tevbe etmesinin önerileceğini belirtmesi ve Süfyân-ı Sevrî'nin de bu düşünceye katıldığını ifade etmesi,[36] bu insanların tekrar İslâm'a dönüşlerinin sağlanması amacına yöneliktir.

[32] EÜ3/260 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 261.
[33] M4375 Müslim, Kasâme, 25.
[34] N4747 Nesâî, Kasâme, 13-14.
[35] MA18696 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 165.
[36] MA18697 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 166.

Sahâbeden İbn Abbâs,[37] tâbiînden Hasan-ı Basrî,[38] Atâ b. Ebû Rebâh[39] ve Süfyân es-Sevrî'ye[40] dinini değiştiren kadınların hükmü sorulunca, ölüm cezası verilemez cevabını vermişlerdir. Çünkü onların anlayışında irtidad edenlerin asıl öldürülme nedeni din değiştirme değil düşman safına katılıp harbi hâline gelmeleridir. Kadınlar da fiilen savaşa katılmadıkları için onlar için verilen hüküm de farklı olmuştur.

Peygamber Efendimizin çok özel durum(lar) için sarf ettiği bir hadisin çok genel bir anlamda değerlendirmeye çalışılması isabetsiz sonuçlar doğurur. Hadis kaynaklarında irtidad edenlere ölüm cezası verilmediğine dair örnekler vardır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre ensardan bir adam Müslüman olduktan sonra dinini terk edip mürted oldu ve müşriklerin arasına katıldı. Sonra pişman oldu. Kabilesine haber göndererek, "Benim için Resûlullah'a (sav) sorun, tekrar İslâm'a gireceğim, benim tevbem kabul olunur mu?" dedi. Akrabaları Resûlullah'a (sav) gelerek, "Falan kimse İslâm'ı terk ettiğine pişman oldu ve tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini senden sormamızı istedi dediler. Bu sırada Âl-i İmrân sûresi 86-89. âyetleri nâzil oldu ve bu haber kendisine ulaştırıldı ve o kimse tekrar Müslüman oldu.[41]

Hz. Ebû Bekir, halifeliği döneminde ortaya çıkan ve devlete isyan şeklinde patlak veren irtidad hareketleri devlet idaresini ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlayınca, onlara savaş ilân etmek zorunda kalmıştı.[42] Bu savaş, Müslümanların birliğini parçalamak, İslâm yurdunda Hz. Peygamber'in koyduğu ve uyguladığı esasları boşa çıkarmak, onların uygulanır olmasını ortadan kaldırmak isteyenlerin engellenmesine yönelik idi. Yine Hz. Ebû Bekir dönemi ve daha sonraki dönemlerde Müseylimetü'l-Kezzâb, Secâh, Esvedü el-Ansî gibi yalancı peygamberlerin başını çektiği irtidad hareketlerine karşı yapılan savaşlar da aynı mahiyette savunma ve halkın güvenliğini koruma amaçlı idi.

Din değiştirme, temelde inanç hürriyetiyle ilgili bir konudur. Bir dini benimseyip kabul etme özgürlüğü olan kimsenin o dinden ayrılma özgürlüğü de vardır. Ancak tarihî bir olgu olarak hiçbir din, kendi açısından din değiştirmeye olumlu bakmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak bazen ölüm cezasına kadar uzanan ceza uygulamaları dinsel öğretiden çok, siyasal ve sosyal şartların gerekçe gösterildiği idarî tasarruflardır. Kur'an, İslâm dinini terk eden kimseye uhrevî yaptırımın dışında hiçbir ceza öngörmemiştir. Bakara sûresinin 217. âyetinin ilgili kısmı şöyledir: "*...Sizden kim dininden*

[37] DK3173 Dârekutnî, *Sünen*, III, 117.
[38] MŞ32767 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Siyer, 33.
[39] MŞ32764 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Siyer, 33.
[40] T1458 Tirmizî, Hudûd, 25.
[41] N4073 Nesâî, Muhârebe, 15.
[42] B6925 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn, 3; N2445 Nesâî, Zekât, 3.

döner de kâfir olarak ölürse bunların bütün amelleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”[43] Görüldüğü üzere âyet mürtede yani İslâm dininden dönene uhrevî cezanın dışında dünyevî bir ceza öngörmemiş, *“kâfir olarak ölürse”* ifadesiyle de buna işaret etmiştir. Âl-i İmrân sûresinin 86.-90. âyetlerinde imanlarından sonra küfre sapanların uhrevî cezalarına işaret edilmiş, 87. âyette bu ceza, *“Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetini hak etmeleri”* olarak ayrıca tasrih edilmiştir. Nisâ sûresinin 137. âyetinde de şöyle buyrulmaktadır: *“İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya, Allah onları ne bağışlayacak ne de doğru yola iletecektir.”* Eğer mürtede ölüm cezası öngörülmüş olsaydı âyet, tekrar eden iman ve küfür ihtimalinden hiç bahsetmez, ilk irtidad olayından sonra ölüm hükmünü verirdi. Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere inancı bir irade ve imtihan konusu kabul eden Kur'an'ın buna aykırı bir beyanının bulunması ve inanç hürriyetini sağlamak üzere gelen bir dinin bu hürriyeti kısıtlayıcı yahut ortadan kaldırıcı bir yaklaşıma sahip olması düşünülemez. İlgili âyetler, dinden dönenlerin yaptıkları işin doğru olmadığını ve bunların âhirette cehennem azabıyla karşılaşacaklarını bildirmektedir. İnanca davet ederken cennet vaad eden bir dinin, o inancı terk edeni cehennem azabıyla uyarması doğaldır.

Sevgili Peygamberimiz de İslâm dinini terk edenlere sıcak bakmamış, aynen Kur'an'da olduğu gibi onları uhrevî yaptırımla uyarmıştır. Bir hadislerinde, *“Allah, Müslüman olduktan sonra şirke düşen hiçbir müşrikin amelini, müşriklerden ayrılıp Müslümanlara dönmediği sürece kabul etmez.”*[44] buyurmuştur. Dinin, başta Allah ve Resûlü olmak üzere herkese karşı bir samimiyet olduğunu bildiren Allah Elçisi,[45] dinde Allah'a en sevimli gelen şeyin, din mensubunun, dini üzerinde devamlı ve sebatlı olması olduğunu belirtmiştir.[46] Ve nihayet, *“Şu üç özellik kimde bulunursa o kişi imanın tadına erer: Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmek.”*[47] buyurarak, iman ile küfür farkını cennet ve cehennem benzetmesiyle anlatmıştır.

O, insanları Allah'ın yoluna davet eden bir elçi olarak, bu davete icabet edenlere ne kadar sevindiyse bundan uzak duranlara veya verdiği sözden cayanlara da o nispette üzülmüştür. Ümmetini, ateşe düşme tehlikesine maruz kalmış pervanelere, kendisini de onlar ateşe koştukça eteklerinden çekip korumaya çalışan kurtarıcıya benzeten Allah Resûlü'nün,[48]

[43] Bakara, 2/217.
[44] İM2536 İbn Mâce, Hudûd, 2.
[45] M196 Müslim, Îmân, 95; T1926 Tirmizî, Birr, 17; D4944 Ebû Dâvûd, Edeb, 59; N4202 Nesâî, Biat, 31.
[46] B43 Buhârî, Îmân, 32.
[47] B16 Buhârî, Îmân, 9.
[48] M5955 Müslim, Fedâil, 17.

İslâm'ı terk ederek âdeta kendisini ateşe atan bir bedevîye tepki göstermesi anlaşılabilir bir tutumdur. Onun için Cenâb-ı Hak, Sevgili Elçisi'nin bu hassasiyetine, *"Demek onlar bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini harap edeceksin."*[49] âyetiyle işaret etmiştir. Bu konudaki duyarlılığı onu, Yahudi iken Müslüman olduktan sonra geçim sıkıntısı nedeniyle yiyecek bulamayıp aç kaldıkları için dinlerini terk etme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir grup Müslüman için borç bulma çabasına sevk etmiştir.[50]

Sonuç olarak, insanların akıllarına ve vicdanlarına hitap eden İslâm onların hür iradeleri ve özgür seçimlerine çok önem vermiştir. Tarih boyunca milletler, kitleler hâlinde özgür iradeleri ile Müslüman olmuştur. İslâm hakikati ile tanışan ve tevhid ile aydınlanan insanlar kolay kolay İslâm'ı terk etmemişlerdir. Nitekim kitleler hâlinde İslâm'dan çıkışlar olmadığı gibi, bireysel olarak basireti bağlanıp, İslâm'ın aydınlığından sonra inkâr, şirk yahut sapkınlığın karanlığına kapılanlar hep münferit vakalar olarak kalmıştır. İslâm dini, kendisini tercih etmeyenlerin yanlış bir seçim yaptıklarını ifade etmekle beraber, başka tercihlere müdahale etmemeyi ve kişileri kendi sorumluluklarıyla baş başa bırakmayı ilke olarak benimsemiştir.

[49] Kehf, 18/6.
[50] İM2281 İbn Mâce, Ticâret, 59.

NESLİN KORUNMASI
ONURLU BİR NESİL

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ
إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ أَوْ بِزِمَامِهِ... قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ
حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِى شَهْرِكُمْ هَذَا، فِى بَلَدِكُمْ هَذَا..."

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin naklettiğine göre,
babası (Ebû Bekre) şöyle anlatmıştır:
Hz. Peygamber (sav) (Veda Haccı'nda) devesinin üstüne oturdu, bir adam
da devenin yularını tutuyordu. Sonra insanlara şöyle hitap etti:
*"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Kurban
Bayramı) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız
(şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."*
(B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30)

عَنْ أبى هُرَيْرَةَ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: مَالُهُ وَعِرْضُهُ وَدَمُهُ حَسْبُ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ."

عَنْ أُسامَةَ بْنِ شَرِيكٍ قالَ: شَهِدْتُ الْأَعْرابَ يَسْأَلُونَ النَّبِيَّ ﷺ : أَعَلَيْنا حَرَجٌ فِى كَذَا؟ أَعَلَيْنَا حَرَجٌ فِى كَذَا؟ فقَالَ [لَهُمْ]: "عِبَادَ اللَّهِ وَضَعَ اللَّهُ الْحَرَجَ إِلَّا مَنِ اقْتَرَضَ مِنْ عِرْضِ أَخِيهِ شَيْئًا. فَذَاكَ الَّذِى حَرِجَ."

عَنْ عَلْقَمَةَ قالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِى مَعَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَقالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: "مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ..."

أَخْبَرَنِى الْحَارِثُ بْنُ النُّعْمَانِ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ"

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter."

(D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Üsâme b. Şerîk anlatıyor: Hz. Peygamber'e (sav) gelerek 'Şunu yaparsak günah var mıdır? Bunu yaparsak günah var mıdır?' diye soran bedevîler gördüm. Hz. Peygamber onlara şöyle buyurdu: *"Ey Allah'ın kulları, (bakın)! Allah, (kullarının üzerinden) zorluğu kaldırmıştır. Ancak bir kul, ne zaman ki kardeşinin ırzına (şeref ve şahsiyetine) dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah budur."*

(İM3436 İbn Mâce, Tıb, 1; D2015 Ebû Dâvûd, Menâsik, 87)

Alkame anlatıyor: Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) ile beraber yürürken o, bana şunları anlattı: (Bir gün) biz Hz. Peygamber (sav) ile beraberken o şöyle buyurdu: *"Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur..."*

(B1905 Buhârî, Savm, 10; M3400 Müslim, Nikâh, 3)

Hâris b. Nu'mân, Enes b. Mâlik'i Resûlullah'tan (sav) şu hadisi naklederken işitmiştir: *"Çocuklarınıza ikramda bulunun; onlara güzel bir terbiye verin."*

(İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3)

Son Peygamber'in, hicretin onuncu yılında yaptığı ve insanlığa önemli mesajlar verdiği Veda Haccı'na tanık olan sahâbîlerden biri de Câbir b. Abdullah'tı. Uhud Harbi'nde babası Abdullah'ı Allah yolunda şehit veren Câbir... Ömrünün ilerleyen yıllarında bir gün Hz. Hüseyin'in torunu ve Ca'fer-i Sâdık'ın babası olan Muhammed b. Ali, bu seçkin sahâbînin yanına geldi ve Allah Resûlü'nün tek haccı olan Veda Haccı'nı ve hutbesini anlatmasını istedi. O esnada gözlerini kaybetmiş olan Câbir, Peygamber torununun bu isteği üzerine Nebî'nin (sav) Veda Haccı'ndan aklında kalanları tek tek anlattıktan sonra sözü Veda Hutbesi'ne getirdi: Resûlullah (sav), Arafat'ta, güneş zevalden seyretmeye (en tepe noktasından batıya kaymaya) başlayınca, çadırından çıkıp devesine binerek on binlerce insana hitaben yaptığı o tarihî konuşmasına şu cümlelerle başlamıştı:

"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Kurban Bayramı) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."[1]

Kutlu Nebî (sav), kutsiyetine inandığı gün, ay ve beldeye işaretle söze başlamış ve daha sözlerinin başında o coşkulu kalabalığa çok önemli bir ilkeye dikkat çekmek istemişti. 'Bundan böyle kimse, başkasının canına, malına ve kişilik haklarına saldırmasın.' diyordu. Kişilik haklarına özellikle dikkat çekmiş; insanın şeref ve haysiyetini zedeleyecek davranışlardan kaçınılması gerektiğine vurgu yapmıştı. Zira onun tanımıyla iyi Müslüman, Müslüman kardeşinin canına ve malına olduğu gibi, "kişilik haklarına" da saygı gösteren ve onun şahsiyetini dokunulmaz gören kimsedir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu durumu şöyle dile getirmişti: *"Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter."*[2]

Allah Resûlü'nün Veda Hutbesi başta olmak üzere çeşitli hadislerinde "saygın bir değer" olarak zikrettiği "ırz" kavramı, "insanın kendisine ve sosyal çevresine yönelik övgü ve yergiye konu olan her türlü mânevî şahsiyetini" ifade etmektedir.[3] Yani ırz denilince insanın mânevî kişiliği, haysiyeti, iffeti, şerefi ve kişilik hakları anlaşılır. Bu durumda ırz, insanı insan yapan, ona toplum içinde şeref ve itibar kazandıran, her türlü saldırı karşısında dokunulmazlığı bulunan kişilik değerleridir. Bir kimsenin böylesine

[1] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 3.
[2] D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; İM3933 İbn Mâce, Fiten, 2.
[3] İE3/208 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, III/208-209.

özel değerlerinin çiğnenmesi, doğrudan doğruya onun ırzına yönelik bir saldırı sayılmıştır. Nitekim *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir, ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu yüzüstü bırakmaz. Müslüman'ın ırzı, malı ve kanı saygındır, ona dokunulamaz. Takva, (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) işte şuradadır (kalptedir). Müslüman'ın, Müslüman kardeşini küçük görmesi, kötülük olarak ona yeter."*[4] buyuran Hz. Peygamber, müminin haysiyetinin rencide edilmesini büyük bir vebal ve sorumluluk olarak görmüştür.

Müslüman'ın kişilik hakkının dokunulmazlığına vurgu yapan bir başka hadis, müminlerin birbirlerinden nefret etmemeleri, birbirlerine haset etmemeleri, birbirlerinin ayıplarını araştırmamaları gerektiğini de ifade eder.[5] Bu hadis aynı zamanda müminin saygınlığına zarar verebilecek hususların neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu saygınlık kişinin toplum içindeki itibarını da kapsar. Öyle ki, işlediği bazı suçlar sonucunda toplumsal itibarının sarsılması, birey için en büyük ceza olabilir. Nitekim Allah Resûlü (sav) varlıklı olduğu hâlde borcunu ödemeyen kimseye uygulanacak hukukî müeyyide yanında, esas cezanın toplum tarafından ona verilen şeref ve saygınlığını küçümseme, yok sayma cezası olduğunu belirtmiştir.[6]

Kişilik haklarına saldırı, ferdin saygınlığını tehdit ettiği gibi, aynı zamanda toplumsal yapıya da zarar vermekte, kardeşlik hukukunu tahrip etmektedir. Bu bağlamda müminlerin birbirleriyle alay etmemelerini, nahoş lakaplarla birbirlerini çağırmamalarını, birbirlerinin kusurlarını araştırmamalarını isteyen Yüce Allah,[7] insan şahsiyetini ve onurunu hedef alan davranışlardan kaçınıp, kardeşliğe yaraşır ilişkiler geliştirmeyi emretmektedir. Allah Resûlü'nün, bu hususa Veda Hutbesi'nde değinirken insanın şeref ve haysiyetini Mekke, Zilhicce ayı ve arefe günü gibi Müslüman toplumun mukaddesatıyla eş değer görmesi ise, son derece anlamlıdır. Hatta Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Allah katında insan haysiyetinin, Müslümanlar nezdinde en kutsal değer sayılan Beytullah'tan dahi üstün olduğuna kanaat getirmiştir. Resûl-i Ekrem'in, *"Ey diliyle Müslüman olduğunu söyleyen ve kalbine iman işlememiş kimseler! Müslümanlara eziyet etmeyin, onları ayıplamayın. Onların kusurlarını araştırmayın. Müslüman kardeşinin ayıbını kurcalayan kişi var ya! Allah da onun ayıbını kurcalar. Allah kimin ayıbını kurcalarsa, –kişi bu ayıbı kapalı kapılar ardında bile işlemiş olsa– yaptığını açığa çıkarıp onu rezil eder."* buyurduğunu bize aktaran Abdullah b. Ömer, bir gün Kâbe'ye yönelerek şöyle demiştir: "Sen ne büyüksün! Ne kadar saygıya lâyıksın! Ancak bir mümin, Allah katında senden de saygındır."[8]

[4] T1927 Tirmizî, Birr, 18.
[5] M6541 Müslim, Birr, 32.
[6] D3628 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 29.
[7] Hucurât, 49/10-12.
[8] T2032 Tirmizî, Birr, 85.

İnsan saygınlığına Hz. Peygamber'in verdiği önemi kavrayan genç sahâbî Abdullah, bunu çarpıcı bir biçimde işte böyle dile getirmiştir.

Peygamberimizin özellikle izdihamın yoğun olduğu hac mevsiminde kişilik haklarının dokunulmazlığı ilkesini hatırlatması bir tesadüf olamaz. Öyle ki, insana saygı, hac menâsikinin şeklî unsurlarından daha fazla duyarlılık gerektiren bir ilkedir. Nitekim yine Veda Haccı günlerinden birinde, tıpkı Câbir gibi bu sefer de Kûfeli sahâbî Üsâme b. Şerîk şöyle bir olaya tanıklık etmiştir: Farklı bölgelerden gelerek hacca niyetlenen bazı kimseler, Hz. Peygamber'e, "Şunu yaparsak günah var mıdır? Bunu yaparsak günah var mıdır?" gibi hac görevlerine ilişkin sorular sormuşlardır. Bütün bunları dinleyen Merhamet Peygamberi, *"Ey Allah'ın kulları, (bakın)! Allah, (kullarının üzerinden) sorumluluğu kaldırmıştır. Ancak kul, ne zaman ki kardeşinin ırzına (şeref ve şahsiyetine) dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah budur."*[9] buyurmuştur. Allah Resûlü, hac ibadeti sırasında meydana gelebilecek ufak tefek kusurların bir sakıncası bulunmadığını ve bağışlanabileceğini ifade etmiş fakat herhangi bir Müslüman'a dil uzatmanın, onu rencide etmenin, ona eziyet etmenin daha büyük bir vebal olduğunu hatırlatmış, dolayısıyla bir insanın saygınlığını zedelemenin dinin özüyle çeliştiğini belirtmiştir. Esasen helâl ve haram gibi yükümlülüklerin temelinde, dinin ve insanlık değerlerinin korunması gibi yüce hedefler vardır. Medineli meşhur sahâbî Nu'man b. Beşîr'den nakledildiği üzere, *"Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (şerefini ve namusunu) korumuş olur."*[10] diyen Nebî (sav) aslında dinin korunması ile kişinin haysiyet ve itibarının korunmasını eş değer kabul etmiştir.

Bir Müslüman'ın kalbini kırıp incitmek, ona sözlü olarak hakaret etmek veya onunla alay etmek, şahsiyetine ve saygınlığına zarar veren bariz davranışlardır. Ancak kişinin şeref ve saygınlığının en derinden yaralandığı nokta, iffet ve namusunun çiğnenmesidir. Gerçekte her türlü kişilik değerlerine saldırı anlamına gelen "ırza tecavüz" ifadesinin neredeyse sadece iffetle ve cinsel hayatla ilgili mânevî kişilik değerlerine saldırıyla özdeşleşmesi bu yüzdendir. Müminlerin birbirlerine hakaret etmesini mânevî şahsiyete bir saldırı telakki eden Sevgili Peygamberimizin kişinin en kutsal ve dokunulamaz değeri olan iffet ve namus konusunda duyarsız kalacağı düşünülemez. Nitekim iffet, Allah Resûlü'nün, peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren üzerinde titrediği bir haslettir. Meselâ, Ca'fer b.

[9] İM3436 İbn Mâce, Tıb, 1; D2015 Ebû Dâvûd, Menâsik, 87.
[10] B52 Buhârî, Îmân, 39; M4094 Müslim, Müsâkât, 107.

Ebû Tâlib, Habeşistan'da kral Necâşî'nin karşısına geçip Allah Resûlü'nden bahsederken onun ne kadar iffetli bir kişiliğe sahip olduğuna ve iffetli kadınlara iftira etmeyi yasakladığına vurgu yapmıştır.[11] Yine aynı yıllarda Mekkeli müşriklerden Ebû Süfyân, Şam'da bulunduğu bir sırada İslâm Peygamberi'nin emir ve yasaklarını soran Bizans kralı Herakliyus'a, onun (sav) Müslümanlara "iffetli olmayı emrettiğini" de zikretmiştir.[12]

Allah Resûlü'nün, daha peygamberliğinin ilk günlerinden itibaren duyarlılık gösterdiği "iffet", insanın namusunu ve saygınlığını ifade eden "ırz" mefhumunu tamamlayan vazgeçilmez bir erdemdir. "Nefsin doymak bilmeyen istek ve arzularına karşı direnme, insanlık onurunu zedeleyecek çirkinliklerden uzak durma, arı ve duru kalabilme" erdemi olan iffet, daha çok kişinin kendi itibarını korumayı esas alan bir haslettir. İffetli olmak demek, Allah'ın yasakladığı, akl-ı selim sahibi insanlarca ayıp ve çirkin görülen, toplumsal sağduyu tarafından da reddedilen tavırlardan kaçınmak demektir. Şu hâlde Kur'an'da ifade edildiği gibi, muhtaç oldukları hâlde iffetlerinden dolayı ihtiyaçlarını gizleyerek başkalarına el avuç açmayanların[13] tavrı iffetli bir tavır olabileceği gibi, varlıklı, güzel bir kadının gayri meşru birliktelik teklifini 'Allah'tan korkarım.' diyerek reddeden kimsenin[14] tutumu da iffetli oluşun iyi bir örneğidir. Kadın ve erkeğin şeref ve haysiyetini koruması bakımından son derece önemli olan bu iffetli tavır, kişinin hem kendine karşı olan saygısını, hem de aile ve toplum içindeki itibarını doğrudan etkilemektedir. Kur'an'ın, namuslu ve iffetli kadınlara zina iftirasında bulunup yeterli delil sunamayanlara maddî müeyyide yanında, sosyal itibarlarını derinden sarsacak bir ceza olarak "ömür boyu şahitliklerinin reddedilmesi" hükmünü de getirmesi,[15] iffet ve namusun dokunulmazlığına verdiği önemi göstermektedir. Aynı şekilde Peygamber Efendimizin de *"hiçbir şeyden habersiz, iffetli, mümin kadınlara zina iftirasında bulunmayı"* "Allah'a şirk koşmak ve adam öldürmek" gibi büyük ve helâk edici günahlarla birlikte zikretmesi[16] bu noktadaki hassasiyetini göstermektedir.

Hem kadın hem de erkeğin iffet ve namusunu her türlü tehlikeye karşı koruyacak en etkili kalkan hiç kuşkusuz huzurlu bir ailedir. Nitekim Kur'an, evlenme imkânını bulamayanların iffetlerini korumalarını isterken,[17] iffetli kalabilmede evlilik hayatının önemine işaret etmektedir. Allah Resûlü de ashâbının gençlerine hitaben, *"Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur..."*[18] buyururken, aile hayatının bireyin öz saygısını ve toplumsal saygınlığını ko-

[11] SH2260 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 249.
[12] B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.
[13] Bakara, 2/273.
[14] B1423 Buhârî, Zekât, 16; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[15] Nûr, 24/4.
[16] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; D2874 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10.
[17] Nûr, 24/33.
[18] B1905 Buhârî, Savm, 10; M3400 Müslim, Nikâh, 3.

ruyan yönüne işaret etmiştir. Bir toplumun geleceğe güvenle bakabilmesi, öncelikle evlenme çağına gelmiş genç kuşakların bir yuva kurarak meşru birlikteliklere özendirilmesine bağlıdır. Zira aile, dünden bugüne insanoğlunun neslini devam ettirebilmesi ve medenî bir yaşantı sürdürebilmesi için meşru kılınmış en eski ve en köklü ocaktır. Ne var ki, günümüzde sıkça rastlanan evlilik dışı birliktelikler ve "cinsel özgürlük" adı altında yaygınlık kazanmaya başlayan "serbest yaşamalar" hem bireyin, hem ailenin hem de toplumun saygınlığını zedelemekte, evlilik kurumunun çöküşünü hızlandırırken, onurlu nesillerin varlığını da tehdit etmektedir.

Durum böyle olunca neslin devamının en temel güvencesi olan ailenin korunması büyük önem arz etmektedir. Bu öneme binaen Hz. Peygamber (sav) nesebin karışmasına neden olan ve çoğu fuhşu ve zinayı andıran câhiliye dönemi evliliklerini yasaklamış, bir kadının sadece bir erkekle evlenebileceği esasını getirmiştir.[19] İnsanlığın Son Peygamberi gelmeden önce, insan için zül telakki edilebilecek evlilik dışı ilişkiler oldukça yaygındı. Aslında zina ve fuhşun yaygınlık kazanmasının temelinde insanların, kendilerinin ve başkalarının saygınlığını yok saymaları yatıyordu. Dolayısıyla Kur'an'da çirkin bir eylem olarak ifade edilen zinanın yasaklanması,[20] her şeyden önce hem birey olarak kadın ve erkeğin hem de ailenin saygınlığına zarar veren bir hastalığa karşı alınmış ilâhî bir tedbirdir. Cinsel arzu ve istekleri zorlayan, iradenin gücünü zafiyete uğratan ve kötülüklere sevk eden yolların kapatılması da bu bağlamda alınan tedbirlerdendir: *"(Resûlüm!) Mümin erkeklere söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar, iffetlerini de korusunlar! Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır... Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler."*[21] Ayrıca, *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için, namuslu kalmak istedikleri hâlde cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."*[22] buyuran Yüce Allah, müminin, kendisi ve ailesi yanında, hizmetinde ve maiyetinde olanların da iffet ve haysiyetinden sorumlu olduğunu belirtmektedir.

İnsanın namus ve haysiyeti, en az canı ve malı kadar değerlidir. Kişinin iffetine dil uzatılması, namusunun çiğnenmesi, hayatta yaşayabileceği en sarsıcı darbelerden, en ağır saldırılardan biridir. İffet, böyle bir saldırıya karşı insanı koruyabilecek en değerli erdemdir. Hem erkek hem de kadın açısından fuhuş ve zina kadar büyük bir iffetsizlik örneği yoktur. Resûlullah

[19] B5127 Buhârî, Nikâh, 37.
[20] İsrâ, 17/32.
[21] Nûr, 24/30-31.
[22] Nûr, 24/33.

(sav) bu kötü örneği sergileyenlerin âhiretteki durumlarının âdeta canlı bir tasvirini sunmaktadır: Enes'in aktardığına göre Hz. Peygamber (sav) Mi'rac gecesi, Cebrail ile birlikte semaya yükselirken, *"bakıra dönüşmüş tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan"* insanlar görür ve Cebrail'e bunların kim olduğunu sorar. Vahiy meleği şu cevabı verir: *"Bunlar, insanların etlerini yiyen (arkalarından konuşan koğucular) ve namuslarına göz dikenlerdir."*[23]

Resûl-i Ekrem (sav) aileyi ve nesilleri tehdit eden zina ve hayâsızlığa karşı ashâbını ısrarla uyarmıştır. Bir gün huzuruna genç bir sahâbî gelmişti. Sıkıntılı bir hâli vardı. Sonunda, "Ey Allah'ın Elçisi, zina etmeme müsaade et." diye dertlendi. Orada bulunanlar, gencin bu isteği karşısında öfkelendiler. Bazıları onu azarlarken, bazıları da müdahale etmek için üzerine yürüdüler. Allah Resûlü (sav) onların aksine, engin şefkatiyle önce susup genci dinledi ve *"Sen"* dedi, *"Annenle zina edilmesini ister misin?"* Genç, "Anam babam sana feda olsun, ey Allah'ın Elçisi! Elbette istemem." diye karşılık verdi. Hz. Peygamber (sav), sırasıyla kızını, halasını, teyzesini ve kız kardeşini de hatırlatarak, hiç kimsenin kendisi ve yakınlarıyla zina edilmesine rıza göstermeyeceğini bu gence anlattı. Sonra elini ona dokunarak, *"Allah'ım, bu gencin günahlarını bağışla, kalbini temizle ve iffetini koru!"* diye dua etti. Bu genç sahâbî, bu duadan sonra ne böyle bir istekte bulundu, ne de böyle bir işe yöneldi.[24]

Hz. Peygamber (sav) iffetlerine ve ailelerinin onuruna zarar vermemeleri hususunda erkekler kadar kadınları da duyarlı olmaya çağırmıştır. Yine genç bir sahâbî olan Abdullah b. Abbâs'ın tanıklığına göre, Mekke'nin fethi sonrasında Efendimiz (sav) ashâbına hutbe okuduğu bir esnada eliyle işaret ederek ön safta yer alan erkeklerden yerlerinde kalmalarını istemiş ve arka saflarda yer alan kadınların yanına kadar giderek onlara, *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, hiç yoktan yalan uydurup iftira atmamak, gayri meşru bir çocuk dünyaya getirip onu kocasına isnat etmemek, meşru ve güzel işlerde karşı gelmemek üzere sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlerini kabul et!"*[25] âyetini okumuştu. Sonrasında, *"Sizler bana bu konuda söz verip biat ediyor musunuz?"* diye sormuştu. İçlerinden biri çıkıp, 'Evet ey Allah'ın Elçisi, söz veriyoruz.' diye karşılık vermiş ve neticede hanımların hepsi ona biat etmişlerdi.[26]

Kadınlarla yapılan bu sözleşmenin içeriğinde, "çocukları öldürmemek ve çocuğun nesebini belirleme konusunda yalan beyanda bulunma-

[23] D4878 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[24] HM22564 İbn Hanbel, V, 256-257.
[25] Mümtehine, 60/12.
[26] B4895 Buhârî, Tefsîr, (Mümtehine) 3.

mak' gibi soyun bozulmasına sebep olacak eylemlerin yer alması dikkat çekicidir. Her şeyden önce saygın bir neslin yetişmesi, çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmesine bağlıdır. Nesli korumak ve devam ettirmek ancak çocukları yaşatmak, bakımlarını üstlenmek, daha da önemlisi onlara nitelikli bir eğitim vermekle mümkün olacaktır. Zira kişinin toplum içindeki haysiyeti, ailesinin ve çocuklarının saygınlığıyla tamamlanacaktır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz, geleceğin değerli ve saygın bireylerini yetiştirme hususunda son derece hassasiyet göstermiş, doğduğunda çocuğa verilen ismin bile onun toplumdaki itibarını etkileyebildiğine dikkat çekmiştir: *"Siz kıyamet gününde kendi isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız; öyleyse isimlerinizi güzel koyun."*[27] Öte yandan, *"Çocuklarınıza ikramda bulunun; onlara güzel bir terbiye verin."*[28] buyuran Nebî (sav), anne ve babalara, çocukları için saygın bir gelecek hazırlama yükümlülüğünü hatırlatmaktadır. Yine Allah Resûlü'nün buyurduğu gibi, bir ebeveynin çocuğuna bırakabileceği en iyi miras, güzel bir terbiyedir.[29] Çocuğun hayata hazırlanması, ihtiyaç duyduğu insanî ve ahlâkî erdemleri kazanması, dinî ve sosyal yükümlülüklerini öğrenmesi ve ileride onları yaşaması, ancak anne babanın bu yönde harcayacağı çaba ile mümkündür.

Çocukların varlığı Kur'an'da ebeveynler için ilâhî bir "sınama vesilesi"[30] sayıldığından, onların terbiye ve eğitimlerine 'bir imtihan' ciddiyetiyle bakmak ve onları yaşadığımız çağın zararlı ve tehlikeli alışkanlıklarına karşı korumak, neslin güvenliği açısından da önemli bir sorumluluktur. Günümüzde çocuk ve gençliğe yönelik sigara, uyuşturucu, alkol, kumar ve internet bağımlılığı gibi tehditlere karşı toplumun her kademesinde etkin bir mücadelenin sürdürülmesi zorunludur. Önce aile sonra da toplum, neslin maddî bakımdan korunması kadar, mânevî bakımdan da muhafazasına özen göstermelidir. Bu nedenle çocuklarımıza karşı 'ilgili' ve 'sorumlu' olmanın yanı sıra, onları 'tanıyıp anlamak' ve sağlıklı, tutarlı ilişkilerin yaşandığı bir 'çevre oluşturmak' gerekmektedir. Evlâtlarımıza bir birey olarak 'saygı duymak', onların kendi saygınlıklarını kazanmalarına da önemli katkı sağlayacaktır.

[27] D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61.
[28] İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3.
[29] T1952 Tirmizî, Birr, 33.
[30] Teğâbün, 64/15.

NESEP
KİMLİK ve AİDİYET

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ دِعْوَةَ فِى الإِسْلاَمِ، ذَهَبَ أَمْرُ الْجَاهِلِيَّةِ، الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İslâm'da bir kimse için nikâhı altında olmayan bir kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler yürürlükten kalkmıştır. Çocuk yatak sahibinindir. Zina eden ise doğan çocuk üzerinde her türlü haktan mahrum olur."
(D2274 Ebû Dâvûd, Talâk, 33-34)

عَنْ سَعْدٍ رضي الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَام."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"قَدْ أَذْهَبَ اللَّهُ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخْرَهَا بِالْآبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ،
وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ، فَإِنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحَبَّةٌ فِى الْأَهْلِ
مَثْرَاةٌ فِى الْمَالِ، مَنْسَأَةٌ فِى الْأَثَرِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...وَمَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ."

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) (ra) diyor ki: "Hz. Peygamber'i (sav) şöyle buyururken işittim: *'Kendi babası olmadığını bile bile, babası dışında bir kimsenin oğlu olduğunu iddia eden kişiye cennet haramdır.'"*

(B6766 Buhârî, Ferâiz, 29)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' (ayrımı vardır). İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır."*

(T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Akrabalık ilişkilerinizi sürdürebilmeniz için neseplerinizi (sülâlenizi) tanıyın. Çünkü akrabalık bağlarının canlı tutulması ailede sevgiyi güçlendirir, malı artırır ve ömrü uzatır."*

(T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...İşi/ameli kendisini geri bırakan kimseyi, soyu ileriye geçirmez."*

(M6853 Müslim, Zikir, 38)

Tebük Seferi'nden geri kaldığı için tevbe eden ve tevbesinin kabul edildiğine dair hakkında âyetler[1] nâzil olan üç sahâbîden –Medineli sahâbî– Hilâl b. Ümeyye, bu kez de yaşadığı bir aile trajedisi nedeniyle ilâhî vahyin nüzûlüne sebep olmuştu. Abdullah b. Mes'ûd anlatıyor: "Bir cuma gecesi mescitte oturuyorduk. Derken ensardan Hilâl b. Ümeyye öfkeli bir hâlde mescide girerek, 'Bir adam eşini yabancı bir erkekle bulur da bunu anlatırsa iftira suçuyla onu cezalandırır mısınız? Veya o adam, hanımıyla yakaladığı kimseyi öldürürse siz de ona ölüm cezası verir misiniz? Yoksa bu kişi kinini içine atarak susmalı mı?' dedi ve ekledi: 'Vallahi, bunu yarın Resûlullah'a bildireceğim.' Hilâl, ertesi sabah eşinin yabancı bir erkek ile ilişkisi olduğunu Resûlullah'a (sav) anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *'Ya delil getir yahut da sana verilecek cezaya hazır ol.'* buyurarak Hilâl'den söylediklerini ispatlamasını istedi. Hilâl de, 'Ey Allah'ın Resûlü! Birimiz karısının üzerinde bir erkek görürse, şahit mi aramaya gidecek? O şahit getirinceye kadar, adam işini bitirip gitmez mi?' diye karşılık verdi. Resûl-i Ekrem, *'Sen şahitlerini hazırla, yoksa iftira cezasına çarptırılacaksın!'* sözleriyle ısrarcı olunca Hilâl, gerçekleri anlattığını ve Allah'ın bu iş hakkında kendisini cezadan kurtaracak bir âyet indireceğine inandığını söylemişti."[2]

Resûlullah (sav) da işin açığa çıkması için dua etmişti. Derken, *"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlardan her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da, eğer yalancılardan ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir."*[3] âyetleri nâzil olmuştu. Resûlullah, Hilâl'e ve eşine âyetleri okumuş, onlara nasihat edip âhiret azabının dünya azabından daha şiddetli olduğunu hatırlatmıştı. Hilâl doğruyu söylediğini, hanımı ise ısrarla Hilâl'in yalan söylediğini iddia edince Hz. Peygamber âyetin emri olan lânetleşme işlemini gerçekleştirmiş ve karı kocayı ayırmıştı. Hz. Peygamber doğacak çocuğu tasvir ederek çocuğun Hilâl'e mi, yoksa kendisine zina ithamı yapılan kimseye mi ait olduğunu tespit amacıyla, doğum sonrasında takip edilmesini söylemişti. Aradan zaman geçmiş, kadın zina ithamı yapılan kişiye benzeyen esmer, kıvırcık saçlı, iri yapılı bir çocuk dünyaya getirmişti. Resûlullah

[1] Tevbe, 9/106, 118.
[2] D2253 Ebû Dâvûd, Talâk, 26-27; T3179 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24.
[3] Nûr, 24/6-7.

(sav), *"Eğer âyetle belirlenen şu şahitlik yeminleri olmasaydı bu kadına yapacağımı biliyordum!"* demişti.[4]

Allah Resûlü neticede o kadının doğurduğu çocuğun baba adı ile çağrılmamasına, kadına zina suçu yüklenmemesine ve çocuğunun da veled-i zinâ olarak anılmamasına karar vermişti. Kadına veya çocuğuna böyle bir isnatta bulunan kimseye de ceza lazım geleceğine hükmetmiş, boşama ve ölüm gibi bir sebep olmadan ayrıldıkları için de erkeğin kadına ev ve nafaka temin etmesi gerekmediğini belirtmişti.[5] Abdullah b. Abbâs'ın gözde öğrencilerinden İkrime'nin belirttiğine göre, bu çocuk büyüdüğünde hep annesine nispet edilmiş, hiçbir zaman herhangi bir babanın adıyla anılmamıştır.[6]

Benzer bir trajedi Medine'de hicretin dokuzuncu yılı Şâban ayında Resûlullah'ın Tebük Seferi dönüşünde[7] Aclânoğulları'nda yaşanmıştır. Medine'de en son vefat eden sahâbî Sehl b. Sa'd es-Sâidî'nin tanıklığıyla öğrendiğimiz bu hadise diğeriyle benzer mahiyettedir.[8] Yine gayri meşru bir beraberliğin söz konusu olduğu bu olayın neticesinde doğan çocuk daha sonra annesine nispetle anılmış ve çocuk ile annesi Kur'an'da belirlenen paylara göre birbirine mirasçı olmuşlardı.[9]

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, liân âyeti nâzil olduktan sonra Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştu: *"Bir aileye o aileden olmayan bir çocuğu(n nesebini) dâhil eden bir kadının Allah ile hiçbir bağı yoktur ve Allah onu kesinlikle cennetine koymaz. Göz göre göre kendi çocuğunu inkâr eden bir erkeği de Yüce Allah kendisinden uzaklaştırır ve kıyamet gününde geçmiş ve gelecek herkesin önünde rezil eder."*[10]

Kabile asabiyeti üzerine kurulu sosyal bir yapıya sahip olan Arap toplumunda bir kişinin soyunun ve nesebinin bilinmesi büyük önem arz ediyordu. Bu kabile hukuku, evlenme, boşanma, miras, akrabalık ilişkileri ve sorumlulukları gibi hususları nesebe bağlı olarak düzenlemekteydi. Her şeyden önce birey kabilesiyle birlikte anılıyordu. Bir kabilesi olmayan veya anlaşmalı olarak da olsa bir kabilede kendine yer edinemeyen kişinin hiçbir güvencesi yoktu. Dolayısıyla kabile bir anlamda bireyin sosyal ve hukukî güvencesiydi. Bütün bunlar soy bilgisinin hayatî bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ahlâkî olduğu kadar hukukî neticeleri de söz konusu olduğu için, çocuğun kimliği, hangi aileden olduğu son derece önemliydi. Zira bir çocuğun bir babaya aidiyetinin tespiti, başta miras olmak üzere birçok hukukî neticeyi de beraberinde getiriyordu. Ne var ki bir kimsenin nesebi-

[4] B4747 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 3; D2253 Ebû Dâvûd, Talâk, 26-27; T3179 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; MA12444 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 114.
[5] TM2789 Tayâlisî, *Müsned*, III, 107; HM2131 İbn Hanbel, I, 238.
[6] D2256 Ebû Dâvûd, Talâk, 27; HM2131İbn Hanbel, I, 238.
[7] EÜ1/132 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* I, 132.
[8] B4745 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 1; M3743 Müslim, Liân, 1.
[9] D2247 D2252 Ebû Dâvûd, Talâk, 26-27.
[10] D2263 Ebû Dâvûd, Talâk, 28-29.

nin tespiti her zaman kolay olmuyordu. Nitekim gerektiğinde nesep tayini için "kıyâfe" adı verilen bilirkişilik müessesesi geliştirilmişti. "Kâif" denilen bilirkişiler fizyolojik ve fizyonomik benzerliklerinden yola çıkarak iki kişi arasında kan bağı olup olmadığına karar veriyorlardı. Nitekim siyah tenli Üsâme'nin, Peygamberimizin azatlı kölesi olan beyaz tenli Zeyd'in oğlu olduğu bir kâifin onayıyla teyit edilmişti. Zeyd ile oğlunun bu fizyolojik farklılığı Resûlullah'ı rahatsız etmiş olacak ki, bir gün Hz. Âişe'nin yanına sevinçle gelerek Mücezziz el-Müdlicî isimli bilirkişinin, üzerleri bir kadife ile örtülü olan Üsâme ile Zeyd'in ayaklarına bakarak onların baba oğul olduğunu söylediğini heyecanla anlatmıştı.[11] Böylece, nesep tayininde uzman olan birisinin bu bilgisine itibar ettiğini göstermişti.

Ebeveynine benzemeyen çocukların nesebinin tespiti konusunda kendisine başvurulanlardan biri de Hz. Peygamber'dir (sav). Meselâ Fezâreoğulları'ndan bir adam Peygamberimize gelerek hanımının siyah bir çocuk dünyaya getirdiğini ve bu çocuğun kendi çocuğu olmadığından endişe ettiğini söylemişti. Hz. Peygamber önce, adama sahip olduğu develerin renklerini sormuştu. Adam onların kırmızı renkte olduğunu söyleyince Allah Resûlü, *"Peki aralarında esmer olanları var mı?"* diye sormuştu. Adam, "Evet." deyince Hz. Peygamber, o hâlde bu develerin esmerliklerinin nereden geldiğini açıklamasını istemişti. Adamın, "Soyundan bir damara çekmiş olmalı." karşılığını vermesi üzerine, *"Senin bu oğlun da soyunun bir damarına çekmiş olabilir."*[12] buyuran Resûlullah (sav) böylelikle gen bilgisi olmayan bir dönemde, genlerin çok eski nesillerden bazı özellikleri taşıyabileceklerine işaret ederek soyaçekimin farklı şekillerde gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir.

Sosyal yapının kabile esasına dayandığı bir toplumda nesebin karışması ahlâkî olduğu kadar hukukî açıdan da sakıncalı sonuçlar doğuracaktır. Bu muhtemel sonuçların farkında olan Hz. Peygamber kendi soyunu, ait olduğu nesebi kabul etmeyenleri ağır bir dille uyarmıştır. Nitekim bir hadisinde kendi nesebinden başka bir nesebe bağlı olduğunu iddia eden kimsenin Allah'a karşı nankörlük etmiş olacağını[13] söylemiştir. Kabile toplumuna ait bütün hakların kabile esasına göre şekillendiği göz önüne alınırsa biyolojik gerçekliğini ve ait olduğu sosyal yapıyı inkâr edenlere yönelik Resûlullah'ın bu şiddetli uyarıları son derece anlamlıdır.

Bu bağlamda bir diğer nebevî uyarının, aynı zamanda Hz. Ali'nin yazılı sahifesi olarak da bilinen Peygamber devrine ait bir hukuk metninde

[11] B6770 Buhârî, Ferâiz, 31; M3618 Müslim, Radâ', 39; D2267 Ebû Dâvûd, Talâk, 30-31.
[12] B5305 Buhârî, Talâk, 26; M3768 Müslim, Liân, 20; D2260 Ebû Dâvûd, Talâk, 27-28.
[13] HM7019 İbn Hanbel, II, 215.

de kayıt altına alındığı görülmektedir: *"Kim kendini babası dışında birine nispet ederse ya da kim kendisini (azat eden) efendilerinin dışında birine bağlı gösterirse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olur. Kıyamet günü Allah onun ne tevbesini ne de mazeretini kabul edecektir."*[14]

Nesebin önemine vurgu yapan hadis metinleri arasında, nesep hususundaki karışıklıkların gayri meşru birlikteliklerden kaynaklandığına dair rivayetler yer almaktadır. Mamafih Hz. Peygamber sahih bir nikâhın şartlarını taşımayan, dolayısıyla ahlâkî temeli bulunmayan bütün evlilik şekillerinin geçersiz olduğunu ilân etmiş[15] ve bu tür birlikteliklerden doğan çocukların soyunu ve kimliğini tespit noktasında çok önemli bir hukukî hüküm koymuştur. Buna göre Resûlullah (sav), çocuğun, nasıl ve ne şekilde meydana gelirse gelsin, yatağında doğduğu kişiye yani annesiyle meşru nikâhı olan babaya ait olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, bir çocuğun kimliği hakkında Sa'd b. Ebû Vakkâs ile müminlerin annesi Sevde bnt. Zem'a'nın kardeşi Abd b. Zem'a arasında yaşanmış olan tartışma meşhurdur. Hz. Âişe'nin aktardığına göre, Utbe b. Ebû Vakkâs ölmeden önce kardeşi Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, Zem'a'nın cariyesinin oğlu Abdurrahman'ın kendisine ait olduğunu ve onu yanına almasını söylemişti. Abd b. Zem'a'nın İslâm'ı kabul ettiği Mekke'nin fethi esnasında Sa'd b. Ebû Vakkâs bu çocuğu tutup, "Bu, kardeşim Utbe'nin oğludur. Onu kendi nesebine dâhil etmem konusunda kardeşim bana vasiyette bulunmuştur." deyince Abd b. Zem'a, "Bu, benim kardeşimdir, babamın cariyesinin oğludur, babamın döşeği üstünde doğmuştur." karşılığını verdi. Her iki taraf bu anlaşmazlığı Hz. Peygamber'e ilettiler ve birbirlerine karşı ileri sürdükleri iddialarını Allah Resûlü'nün huzurunda tekrarladılar. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Ey Abd! Bu (Abdurrahman), senin kardeşindir."* buyurdu ve ekledi: *"Çocuk yatak sahibinindir. Zina eden erkeğe gelince; o, çocuk üzerindeki her türlü haktan mahrumdur."* Ardından tartışmaya neden olan çocuğun sima olarak Utbe'ye benzediğini fark eden Hz. Peygamber, sevgili eşi Sevde bnt. Zem'a'ya hitaben, *"Sevde! Bundan sonra sen de bu Abdurrahman ile görüşürken Kur'an'ın hicap hükmüne göre hareket et."* buyurdu. Bu olaydan sonra Abdurrahman, bir daha Sevde'yi görmemiştir.[16] Böylece Resûlullah biyolojik babası kim olursa olsun, zina ettiği için bu kişiye çocuk üzerinde hak tanımamıştır. Hatta çocuğun doğumundan sonra babasına benzemesinden dolayı gerçek babasının bilinmesine ve hanımlarına akrabalık ilişkilerinde mesafeli davranmaları emrini vermesine rağmen bu hükmü vermiştir.

[14] M3327 Müslim, Hac, 467; T2127 Tirmizî, Velâ, 3.
[15] D2272 Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33.
[16] B2053 B2218 Buhârî, Büyû', 3, 100.

Hz. Peygamber devrinde kimlik veya nesep tespitinin özellikle evlilik, miras ve ceza hukuku gibi muâmelât alanlarında çok büyük önem arz etmesi bu kabil anlaşmazlıkların sıkça yaşanmasına yol açmıştır. Ancak Hz. Peygamber her defasında hukukî meşruiyete göre karar vermiştir. Yine Mekke'nin fethi sırasında gerçekleşen benzer bir olayda bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Falan kimse benim oğlumdur. Çünkü ben câhiliye döneminde onun annesiyle beraber olmuştum." demiş, Resûlullah (sav) ise, *"İslâm'da bir kimse için nikâhı altında olmayan bir kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler yürürlükten kalkmıştır. Çocuk yatak sahibinindir. Zina eden ise doğan çocuk üzerinde her türlü haktan mahrum olur."* buyurmuştur.[17]

Buna benzer davalar Hz. Peygamber sonrası dönemde de yaşanmıştır. Hz. Osman zamanında mevâlîden siyahî Rebâh el-Kûfî'nin yaşadığı bir olay dikkat çekicidir. Rum asıllı eşinden kendisi gibi siyahî iki çocuğu olan, Abdullah ve Ubeydullah isimlerini vererek onları bağrına basan Rebâh, eşinin üçüncü çocuğunu açık tenli doğurması üzerine şaşırmıştı. Eşi, çocuğun başka birinden olduğunu ve kendisini zorlayarak onu hamile bıraktığını anlatınca çocuğun kimde kalacağı sorun oldu. Anlaşmazlık Hz. Osman'a iletildiğinde o, Resûlullah'ın, *"Çocuk doğduğu yatağa aittir."* buyruğunu hatırlatarak annesinin meşru kocası kimse çocuğun ona ait olduğu kararını verdi. Böylece çocuğun Rebâh'a ait olduğuna hükmetti. Ayrıca Rebâh'ın eşine ve köle olan diğer adama gereken cezayı da uyguladı.[18] Böylece çocukla ilgili haklar noktasında biyolojik mensubiyetin değil, hukukî mensubiyetin esas olduğu hükmü Resûlullah'tan sonra bir kez daha ortaya konmuş oldu.

Nesebin hukukî sonuçlar doğurması ise çocukların ancak babaya nispetiyle mümkün görülmüştür. Diğer bir ifadeyle kimlik tayininde anneye değil, babaya nispet esas alınmıştır. Örneğin, Hz. Peygamber nesebini inkâr edenleri kınadığı bir hadisinde, *"Kendisinin, babasından başka birine ait olduğunu iddia eden, cehennemdeki yerine hazırlansın."*[19] buyururken bir diğer hadisinde, *"Kendi babası olmadığını bile bile, babası dışında bir kimsenin oğlu olduğunu iddia eden kişiye cennet haramdır."*[20] buyurmakta, dolayısıyla nesepte asıl olanın baba olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Yemen'deki Kinde Krallığı'nın ileri gelenlerinden Eş'as b. Kays hicretin onuncu senesinde kabilesinden seksen kişilik bir heyetle İslâm'a girmek için Medine'ye geldiğinde Resûlullah'la araların-

[17] D2274 Ebû Dâvûd, Talâk, 33-34; HM6681 İbn Hanbel, II, 180.
[18] D2275 Ebû Dâvûd, Talâk, 33-34.
[19] B3508 Buhârî, Menâkıb, 5.
[20] B6766 Buhârî, Ferâiz, 29.

da ilginç bir söyleşi yaşanmıştır. Eş'as nesep olarak Peygamber'le aynı kökenden geldiklerinden bahisle, "Biz de Âkilü'l-Mürâroğulları'yız siz de öyle." deyince Allah Resûlü tebessüm etmiş ve amcaları Abbâs b. Abdülmuttalib ile Rebîa b. Hâris'in de kendilerini bu şekilde takdim ettiklerini söylemişti. İkisi de birer tüccar olan Abbâs ile Rebîa işleri gereği değişik Arap beldelerine gittiklerinde kendilerine kimlerden oldukları sorulduğunda övünmek için, "Biz Âkilü'l-Mürâroğulları'yız." diye cevap verirlerdi. Bunun sebebi Eş'as'ın da büyük ninelerinden biri kanalıyla atalarından olan Âkilü'l-Mürâr'ın (Hâris b. Amr'ın) Yemen'de kurduğu saltanatıyla meşhur olmasıdır.[21] Eş'as'ın, "Biz, sizin bizden olduğunuzu iddia ediyoruz." diyerek Peygamber'le soylarının bir olduğunu beyan etmesi üzerine, soy olarak büyük ninesi Ümmü Külâb b. Mürre kanalıyla Âkilü'l-Mürâroğulları'na dayanan Allah Resûlü (sav),[22] *"Biz Nadr b. Kinâneoğulları'yız. Öteden beri kendimizi anamıza değil babamıza nispet ederiz."* buyurdu. Bunun üzerine el-Eş'as'ın, kabilesine dönerek, "Bundan böyle Kureyş kabilesinden herhangi birinin Nadr b. Kinâneoğulları'ndan olmadığını iddia edene iftira cezasını uygularım." demiştir.[23] Allah Resûlü burada bir taraftan soyun esasen erkek kanalıyla devam ettiğine işaret ederken diğer taraftan zarif bir üslûpla Kindelilerin Nadr b. Kinâne (Kureyş)oğulları'ndan olmadığını ima ederek Eş'as b. Kays'a kendi soyunu inkâr etmemesi uyarısında bulunmaktadır.

Hz. Peygamber (sav), câhiliye Araplarının "kabile asabiyetine" dayalı zihniyetini yıkıp iman kardeşliğine[24] dayanan ve aynı atanın çocukları olmayı benimseyen anlayışı[25] hâkim kılmaya çalışıyordu. İnsanlar bir erkek ve dişiden yaratılmıştı.[26] Farklı kabileler, ırklar, renkler ve dillerde yaratılmalarının hikmeti,[27] bölünüp birbirine üstünlük sağlamaları değil, birbirini tanımaları[28] ve iyi işlerde yarışmalarıydı.[29] Bu ilâhî mesajlar, insanların değerlerini biyolojik yapılarından veya soylarından değil, iyilik, hayır, adalet, takva gibi imanî ve ahlâkî kıymetlerden alacağını ifade etmektedir. Özellikle bölgesel çıkarlar uğruna küresel felâketlerin yaşandığı, toplu katliamlarla ve soykırımlarla kimliklerin tehdit altında olduğu çağımızda insanlık, Kur'an'ın bu buyruklarına kulak vermeye her zamankinden daha fazla muhtaç durumdadır. Bundan bin dört yüz yıl önce kabileler arası üstünlük yarışının yaşandığı bir çevrede insanlığa gönderilmiş Son Peygamber'in şu mesajı bugün için daha büyük önem arz etmektedir: *"Allah, câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva*

[21] HS5/283 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 283.
[22] SU7/489 Süheylî, *er-Ravdu'l-unuf*, VII, 489.
[23] HM22183 İbn Hanbel, V, 211; İM2612 İbn Mâce, Hudûd, 37.
[24] Hucurât, 49/10.
[25] Nisâ, 4/1.
[26] Hucurât, 49/13.
[27] Rûm, 30/22.
[28] Hucurât, 49/13.
[29] Mâide, 5/48.

sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' (ayrımı vardır). İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır."[30]

İnsanlar mensup oldukları aile, boy veya kabileyle psikolojik ve sosyal olarak ilişki içindedirler. Pek tabiîdir ki kendilerini ilişkili oldukları sosyal yapıyla tanımlama ihtiyacı hissederler. Aidiyet hissinin ihtiyaçtan ziyade farklı bir endişeye dönüşmesi ise ayrımcılığı körükler ve her türlü bölünmeye kapı açar. Allah Resûlü'nün, kendilerini ifade ederken kabile asabiyeti, sosyal itibar kaygısı gibi çeşitli mülâhazalarla ait oldukları kan bağlarını ön plana çıkarmak isteyenleri uyarmış olması bu tür parçalanmaları önlemeye yöneliktir. Nitekim Uhud Savaşı'nda, İran asıllı azatlı bir köle olan Ukbe'nin müşriklerden birine öldürücü darbesini indirirken, "Al bu da benden. Ben Farisî bir gencim!" diye haykırdığını duyan Hz. Peygamber ona, *"... 'Ben, ensârî bir gencim!' deseydin ya?"* buyurarak[31] etnik mensubiyetin değil sosyo-kültürel mensubiyetin önemli olduğunu vurgulamıştı. Zira Fârisî olmak kanla ilgilidir. Oysa ensara mensup olmak iman, inanç, ahlâk, ilke ve ülküyle ilgilidir.

Tüm bunlar elbette ki nesebin veya insanın hangi soya ait olduğunun hiçbir şey ifade etmeyeceği anlamına gelmez. Bilakis nesep, İslâm dininin korumayı hedeflediği temel haklardan biridir. Bunun birçok gerekçesi vardır. Meselâ, evlilikte nesep göz ardı edilemez bir kıstastır. İslâm, akrabalık ilişkilerine etkisi münasebetiyle kişinin soy bilgisine sahip olmasını teşvik eder. Zira İslâm'ın çok önemsediği akrabalık bağlarının düzgün ve kuvvetli bir biçimde korunması nesebin bilinmesine bağlıdır. Nitekim Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Akrabalık ilişkilerinizi sürdürebilmeniz için neseplerinizi (sülâlenizi) tanıyın. Çünkü akrabalık bağlarının canlı tutulması ailede sevgiyi güçlendirir, malı artırır ve ömrü uzatır."*[32]

İslâm bir taraftan bölünmeye ve çatışmaya sebep olan "soy davası gütme"yi yasaklarken öte yandan sosyal yakınlaşmaya ve dayanışmaya yol açan "soyunu bilme"ye teşvik eder. İnsandan, ailesini kabullenmesini, kimliğini benimsemesini ama bununla üstünlük taslamamasını ister. Bütün bunlardan nesebin, aidiyetin; dinî, hukukî, siyasî ve sosyal statü açısından bir üstünlük ifade etmediğini, ancak toplumsal ve medenî ilişkiler açısından büyük bir öneme sahip olduğunu anlayabiliriz. Özellikle ülkeler arasındaki sınırların önemini kaybetmeye başladığı, birçok kimliği bir araya getiren uluslararası ilişkilerin söz konusu olduğu günümüzde İslâm'ın etnik ayrım-

[30] T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74.
[31] İM2784 İbn Mâce, Cihâd, 13; D5123 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112.
[32] T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374.

cılığa yönelik aldığı tedbirler ayrı bir önem arz etmektedir. Kur'an, *"Sûr'a üflendiği zaman, (işte) o gün ne aralarında soy sop yakınlığı kalacak ne de birbirlerini arayıp soracaklardır."*[33] buyururken, buna paralel olarak câhiliyede hayatını kabile düşkünlüğü ve ırkçılık üzerine bina etmiş halkına hitaben Hz. Peygamber (sav) de, *"...İşi/ameli kendisini geri bırakan kimseyi, soyu ileriye geçirmez."*[34] buyurarak esas olanın soy veya etnik mensubiyet değil salih amel yani güzel davranış olduğunu ifade etmiştir.

[33] Mü'minûn, 23/101.
[34] M6853 Müslim, Zikir, 38; T2945 Tirmizî, Kıraat, 10.

IRKÇILIK
KOKUŞMUŞ CÂHİLİYE ZİHNİYETİ

عَنْ بِنْتِ وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ أَنَّهَا سَمِعَتْ أَبَاهَا يَقُولُ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا الْعَصَبِيَّةُ؟ قَالَ: "أَنْ تُعِينَ قَوْمَكَ عَلَى الظُّلْمِ."

Vâsile b. Eska'ın kızı, babasını şöyle derken işittiğini anlatıyor: "Hz. Peygamber'e, 'Yâ Resûlallah! Irkçılık nedir?' diye sordum. Şöyle buyurdu: *'Zalim de olsa kendi kavmine arka çıkmandır.'*"

(D5119 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112)

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ قُتِلَ تَحْتَ رَايَةٍ عُمِّيَّةٍ، يَدْعُو عَصَبِيَّةً، أَوْ يَنْصُرُ عَصَبِيَّةً، فَقِتْلَةٌ جَاهِلِيَّةٌ."

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ دَعَا إِلَى عَصَبِيَّةٍ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ قَاتَلَ عَلَى عَصَبِيَّةٍ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ مَاتَ عَلَى عَصَبِيَّةٍ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ:
"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا، فَالنَّاسُ رَجُلَانِ: رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ، وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ، وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنَ التُّرَابِ..."

Cündeb b. Abdullah el-Becelî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim ırkçılık propagandası yaparak veya kabileciliğe/ırkçılığa destek vererek yoldan çıkmış bir topluluğun bayrağı altında öldürülürse, onun ölümü câhiliye ehlinin ölümü gibidir."*

(M4792 Müslim, İmâre, 57)

Cübeyr b. Mut'im'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Irkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. Irkçılık davası uğruna ölen bizden değildir."*

(D5121 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'nin fethi günü insanlara bir hutbe vererek şöyle buyurmuştur: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111)

İslâm'ın nuruyla aydınlanmadan önce, Arap toplumu cehaletin karanlığında yaşıyordu. Sosyal yapının kabile esasına dayandığı, güçlünün güçsüzü ezdiği, üstünlüğün ancak nesep, soy, ırk ve zenginlikle elde edildiği karanlık bir dönemdi bu. Allah Resûlü, insanların birbirlerine eşit olduğunu ilân etmeden önce kişi, ataları ne kadar şeref sahibi ise o kadar şeref, izzet ve asalet sahibi oluyordu. Siyah bir köle ile bir kabile başkanının Allah katında eşit değere sahip olduğu ilkesi, o dönem için bir hayaldi. Yıllarca câhiliye havasını teneffüs etmiş insanların birdenbire eski alışkanlıklarını bırakarak İslâm'ın erdemlerini kazanmaları kuşkusuz kolay değildi. Bunun kolay olmadığı sahâbîlerden Ebû Zer el-Gıfârî ile Bilâl-i Habeşî arasında yaşanan olayda da gözler önüne serilivermişti. İlk Müslümanlardan olan Hz. Bilâl, Habeşli siyah bir köle idi. Müslüman olduğu için türlü işkencelere maruz kalan annesi de öyleydi. Bir gün Bilâl ve Ebû Zer tartışmışlar, bu esnada Ebû Zer, siyahî olan annesinden dolayı Bilâl'i ayıplamıştı. Buna çok içerleyen Bilâl de Allah Resûlü'ne gidip durumu haber vermişti. Ebû Zerr'in bu davranışında câhiliye zihniyetinin izlerini fark eden Sevgili Peygamberimiz, onu gördüğünde şöyle uyarmıştı: *"Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin."*[1]

Hz. Peygamber, Ebû Zerr'in bu davranışını câhiliye kalıntısı olarak nitelemişti. Zira câhiliye döneminde insanlar kavim ve kabileleriyle övünür, haksız da olsa kabilesini savunur, kendilerini başkalarından üstün görürlerdi. Irk ve renginden dolayı özellikle Arap olmayan insanlar dışlanır ve aşağılanırdı. Soyunun asaleti ve çokluğuyla övünme yarışı had safhaya ulaşmıştı.[2]

Arapların "asabiyet" adını verdikleri, aynı soydan gelenlerin ve aynı kabileye mensup olanların bir arada hareket etmesini sağlayan dayanışma ve kabilecilik ruhu oldukça kuvvetli idi. "Yâ Resûlallah! Irkçılık nedir?" diye sorulduğunda Allah Resûlü asabiyeti, *"Zalim de olsa kendi kavmine arka çıkmandır."*[3] şeklinde tanımlamış ve asabiyet, ümmeti felâkete götürecek davranışlar arasında sayılmıştı.[4] Irkçılık kadar geniş bir kavram olmamakla birlikte asabiyet, soy üstünlüğünü ve kabileciliği öngörüyordu. Pey-

[1] M4313 Müslim, Eymân, 38; B30 Buhârî, Îmân, 22; AU1/329 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 329.
[2] Tekâsür, 102/1-8.
[3] D5119 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112.
[4] MK11142 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 74.

gamberimiz (sav) ise yaşadığı dönemde oldukça yaygın olan kabile asaleti ile övünme ve başkalarının neseplerine hakaret etme âdetinin câhiliyeden kalma bir anlayış olduğunu bildiriyordu.[5] Irkçılık (asabiyet) duygularıyla hareket ederek İslâm cemaatinden ayrılan, asabiyet duygusuyla öfkelenen, bu uğurda savaşan, insanları böyle bir davaya çağıran ve bu davayı güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin bu ölümünün, "câhiliye ölümü"[6] olduğunu haber veren Peygamberimiz (sav), *"Irkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. Irkçılık davası uğruna ölen bizden değildir."*[7] buyurarak kabilecilik yapmamaları hususunda Müslümanları kesin bir dille uyarıyordu.

Allah Resûlü, asabiyet ruhundan kaynaklanan ve Araplar arasında yıllardır süren çekişmelerin, kabile savaşlarının, kan davalarının yerini İslâm kardeşliğine bırakması için çaba gösteriyordu. Bunu gerçekleştirmek için din duygusunun soy, kabile, ırk gibi belirleyici özelliklerin hepsinin üzerinde olduğunu vurgulayarak, dinin birleştirici ve bütünleştirici özelliğini öne çıkarıyordu. İslâm'ın ilk Müslümanları kimi zaman bu ilkeyi unuttuklarında, Allah Resûlü eski alışkanlıklarına dönecekleri kaygısıyla hemen onları uyarmış ve kardeş olduklarını hatırlatmıştı. Bunun örneği, Benî Mustalık Gazvesi esnasında yaşanmıştı. Biri ensardan biri muhacirlerden iki genç kavga etmiş, sonrasında her iki taraf, "Yetişin ey muhacirler!" ve "Yetişin ey ensar!" şeklinde bağırmaya başlamışlardı. Allah Resûlü, olayı duyduğunda, *"Bu câhiliye çağrıları da nedir?"* diyerek bu ayrılıkçı hareketlere tepki göstermişti. Sonrasında da onlara kayıtsız şartsız kabileye itaati, onu savunmayı ve kabile taassubunu değil de İslâm kardeşliğini tavsiye eden şu sözleri söylemişti: *"Kişi zalim de olsa, mazlum da olsa din kardeşine yardım etsin. Eğer kardeşi zalimse, onu engellesin. Çünkü zalimi yaptığı işten döndürmek ona yapılacak bir yardımdır. Eğer mazlum ise ona yardım etsin!"*[8] Hz. Peygamber, bu şekilde üstünlük ifade eden her türlü özelliği bertaraf ederek, kan bağından kaynaklanan kardeşliğin ötesinde bir din kardeşliği oluşturmak istemiştir. Esasında İslâm dini her türlü ırk farklılığının üzerine din birliğini koyarak müminleri kardeş ilân etmiştir.[9]

Kur'an'ın ortaya koyduğu evrensel ilkeye göre bütün insanlar, tek bir anne ve babadan; yani Âdem ile Havva'dan dünyaya gelmişlerdir. Yüce Allah bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na itaatsizlikten en fazla*

[5] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
[6] M4792 Müslim, İmâre 57; N4119 Nesâî, Muhârebe, 28; İM3948 İbn Mâce, Fiten, 7.
[7] D5121 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112.
[8] M6582 Müslim, Birr, 62; T3315 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 63.
[9] Hucurât, 49/10.

sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."[10] Buna göre aynı asıldan gelen ve temel biyolojik özellikleri aynı olan insanlar arasında bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Çünkü İslâm'a göre hangi ırktan veya sosyal katmandan olursa olsun bütün insanlar eşittir. Hiç kimse bir başkasını ırkından veya renginden dolayı ayıplayamaz. Nasıl olabilir ki? Zira hiç kimse kendi iradesiyle ırkını veya rengini seçmemiştir. İnsanları, iradeleri dışındaki özelliklerinden dolayı kınamak, ayıplamak, aşağılamak ya da tam tersi yüceltmek, hem insanlığa hem de Yüce Yaratıcı'ya karşı saygısızlıktır.

Kur'an, farklı farklı ırkların varlığını bir gerçeklik olarak kabul etmekle birlikte Allah katında önemli olan ve insana değer kazandıran ölçünün takva ve dinî samimiyet olduğunu bildirmiştir.[11] Allah Resûlü de insanların en değerlisi kendisine sorulunca ilk ve en önemli ölçü olarak takvayı göstermiş ve *"İnsanların en hayırlısı, Allah'a karşı sorumluluk bilincini en derinden taşıyandır."* buyurmuştur.[12] Bunu ifade ederken herhangi bir ırka, gruba veya sınıfa işaret etmemiş, değer ölçüsünü Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olma ilkesine dayandırmıştır. Peygamber Efendimiz, bir başka hadisinde de câhiliye Araplarının soy ve kabilelerini gurur ve kibir aracı olarak kullanmalarını eleştirerek, üstünlük ölçüsünün ancak takva olabileceğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*[13]

İnsanı Allah katında değerli kılan ve onu âhiret saadetine ulaştıracak olan şey, ırk, kabile veya ten rengi değil, kişinin inancı, ahlâkı, samimi çabası ve yaşama biçimidir. Kim Allah'a inanır, O'nun emirlerine uyar, yasaklarından kaçınır ve iyi işler yaparsa, o insan daha üstündür. Allah Resûlü'nün ifadesiyle, *"Davranışları kendisini geri bırakan kimseyi, soyu ileriye götürmez."*[14]

Kıyamet günü insanlar ırklarından veya kabilelerinden değil, inanç ve amellerinden sorguya çekileceklerdir. Bedenlerine ve mallarına değil, kalplerine ve amellerine bakılacaktır.[15] İnsanlar Allah'ın huzuruna geldiklerinde herkes kendi ameliyle baş başa kalacak, soy sopun hiçbir önemi olmayacaktır. *"Sûr'a üfürüldüğü zaman (işte) o gün ne aralarında soy sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır."*[16] âyeti bu hakikati gözler önüne sermektedir.

[10] Hucurât, 49/13.
[11] Hucurât, 49/13.
[12] B4689 Buhârî, Tefsir, Yûsuf, 2.
[13] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111.
[14] T2945 Tirmizî, Kıraat, 10; D3643 Ebû Dâvûd, İlim, 1.
[15] M6543 Müslim, Birr, 34.
[16] Mü'minûn, 23/101.

Burada şunu da hatırlatmalıyız ki İslâm, meşru ölçüler içerisinde olmak kaydıyla kişinin kendi kavim ve kabilesini sevmesini caiz görmüştür. Dinimiz tarafından yasaklanan ise kendi ırkını, diğerlerinin üstünde ve ayrıcalıklı görerek soyunu ve nesebini övünç kaynağı yapmaktır.[17]

Kavmini sevmekle, kavmiyetçilik davası gütmek ayrı şeylerdir. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah! Kişinin kendi kavmini sevmesi kabilecilik/ırkçılık sayılır mı?" diye sorulmuş ve o, *"Hayır. Lâkin kabilecilik/ırkçılık, kişinin kendi kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır."* şeklinde cevaplamıştır.[18] Her insan kavmini ve akrabasını sever, onların başarılarıyla gurur duyar, onlara iyilik ve ihsanda bulunur. Dolayısıyla insanın vatanını, milletini ve devletini sevmesi, milletinin başarılarıyla gurur duyması ve ülkesinin kalkınması için çalışması ırkçılık değildir. Çünkü bu, insanın fıtratında olan bir duygudur. Mekke'den ayrılarak Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Sevgili Peygamberimiz yıllar sonra Mekke'nin fethinde, *"(Ey Mekke!) Vallahi sen, Allah'ın arzının en hayırlısı ve bana, Allah'ın arzının en sevimlisisin. Senden çıkarılmış olmasaydım, vallahi seni terk etmezdim."*[19] buyurarak doğup büyüdüğü vatanına duyduğu sevgiyi dile getirmiştir.

Kişinin kendi milletini ve kabilesini sevmesini meşru kabul eden ve *"Sizin en hayırlınız, günaha girmemek şartıyla yakınlarına arka çıkanınızdır."*[20] buyuran Peygamberimiz, bir kimsenin kendisini öz babasından başkasına nispet etmesini[21] ve onlardan olmadığı hâlde kendisinin bir kavme mensup olduğunu iddia etmesini de yasaklamıştır.[22]

İslâm, soy üstünlüğü anlayışını yasaklamış ancak kişinin soy ve akrabalarıyla ilişkisini kesmesini de hoş görmemiştir. Sıla-i rahim anlayışına sahip olan dinimiz, akrabaya iyilik ve ihsanda bulunmayı teşvik etmiş, soylarıyla bağlarını koparanları ise yermiştir. Bununla birlikte, kişinin kendi akrabalarına, kabilesine veya aşiretine körü körüne arka çıkmasını veya kabilesine/aşiretine mensup insanları kayırmasını yasaklamıştır. Câhiliye döneminde kabilecilik anlayışının bir sonucu olarak, *"Zalim de olsa mazlum da olsa, kardeşine yardım et."* şeklinde ortaya çıkan, haksız da olsa kendi kabilesinden olana arka çıkma ve onu kayırma zihniyetini kaldırmıştır. Peygamberliğinden önce de toplumda ahlâkî erdemleriyle tanınan Allah Resûlü, bu yanlış zihniyeti hiçbir zaman tasvip etmemiştir. Zalim de olsa sırf aynı kabileden olmasından dolayı bir insanı kayırmanın yanlış olduğunu savunan insanların bir araya gelerek oluşturduğu Hılfü'l-

[17] HM21497 İbn Hanbel, V, 129.
[18] İM3949 İbn Mâce, Fiten, 7.
[19] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; İM3108 İbn Mâce, Menâsik, 103.
[20] D5120 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112.
[21] B4326 Buhârî, Meğâzî, 57.
[22] B3508 Buhârî, Menâkıb, 5.

Füdûl'e katılarak o insanların yanında olması da bu yanlış zihniyete karşı tavrını göstermesi açısından anlamlıdır.[23]

Allah Resûlü'nün yaşadığı dönemde, Arap toplumunda kayıtsız şartsız kabileye itaat düşüncesi ve ahlâkî değerleri kuşatmış olan asabiyet ruhu, ırkçılık düşüncesinin iptidaî şeklini oluşturuyordu. Modern dönemlerde kabilecilik ve asabiyet düşüncelerinin yerini daha geniş ve ileri boyutta olan ırkçılık düşüncesi aldı. Irkçılık veya daha basit şekliyle kabilecilik, tarih boyunca insanların huzurunu, birlik ve beraberliğini bozan, parçalanma ve bölünmelere, zulüm ve sömürüye sebep olan bir hastalıktır. Geçmişte ve günümüzde meydana gelen ırk veya ten rengine dayalı gruplaşmaların insanlık için ne tür felâketlere yol açtığı aşikârdır. Zira bir ırkın üstünlük davası, başka ırkın da aynı davayı gütmesine yol açmakta ve önü alınamayan çatışmalar kaçınılmaz hâle gelmektedir. İslâm, hiçbir din ve kültürün kendi varlıklarını devam ettirmelerine müdahale etmemiş, dil, ırk ve renk ayrılığı ile sosyal farklılaşmanın yok edilmesi gereken bir olgu değil, bilakis Allah'ın rahmetinin eseri olan bir nimet ve onun ilim ve kudretini ortaya koyan birer âyet ve alâmet olduğunu ifade etmiştir: *"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır."*[24]

İslâm dininin en önemli özelliklerinden biri, insanın insana, bir ırkın başka bir ırka, bir grubun veya topluluğun başka bir grup veya topluluğa, bireyin topluma, toplumun bireye tahakküm etmesini ortadan kaldırmış olmasıdır. Tahakküm anlayışı zulmün temelidir. İslâm bu anlayışı bütün unsurlarıyla reddeder.

Irkçılık veya kabilecilik, esasında hem insanlığa karşı işlenen bir suç hem de Allah'a karşı bir saygısızlıktır. Hz. Âdem'in çocuğu olmakta eşit olan insanların, soylarını esas alarak birbirlerine karşı üstünlük iddiasında bulunmaya hakları yoktur. Üstünlük, ırk, ten rengi, dil veya coğrafyada değil, her an Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımada ve insanı insan yapan evrensel ahlâkî erdemlere bağlılıktadır. Allah Resûlü bu gerçeği meşhur Veda Hutbesi'nde bütün insanlığa şu evrensel mesajla haykırmıştır:

"Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir, atanız birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır."[25]

[23] ST1/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128-9; HS1/264 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 264-7.
[24] Rûm, 30/22.
[25] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.

HUKUKÎ İHTİLÂFLARIN ÇÖZÜMÜ

SULH, HER ZAMAN HAYIRLIDIR

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

”إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ
بَعْضٍ فَأَقْضِى نَحْوَ مَا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا فَلاَ يَأْخُذْهُ، فَإِنَّمَا
أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ.“

Ümmü Seleme'den (ra) nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben, ancak bir insanım. Davalarınızı bana getiriyorsunuz. Bazılarınız delilini ifade etmede bir kısmınızdan daha başarılı olabilir ve ben de ondan dinlediklerime göre karar veririm. Şayet ben herhangi birine kardeşinin hakkı olan bir şeyin verilmesine hükmedersem, o kimse bunu almasın. Çünkü ben (bu hükümle) ona ateşten bir parça vermişimdir."
(B7169 Buhârî, Ahkâm, 20)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ قَالَ: كَتَبَ أَبِى –وَكَتَبْتُ لَهُ– إِلَى عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ وَهُوَ قَاضٍ بِسِجِسْتَانَ أَنْ لاَ تَحْكُمَ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَأَنْتَ غَضْبَانُ فَإِنِّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "لاَ يَحْكُمْ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانُ."

عَنْ [عَبْدِ اللَّهِ] بْنِ أَبِى أَوْفَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"[إِنَّ] اللَّهَ مَعَ الْقَاضِى مَا لَمْ يَجُرْ. فَإِذَا جَارَ تَخَلَّى عَنْهُ وَلَزِمَهُ الشَّيْطَانُ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِى خُطْبَتِهِ:
"الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِى وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ."

Abdurrahmân b. Ebû Bekre anlatıyor: "Babam (Ebû Bekre) Sicistan kadısı olan Ubeydullah b. Ebû Bekre'ye bir mektup yazarak –ki onun için bu mektubu ben yazdım– şöyle dedi: Öfkeliyken iki kimse arasında hüküm verme. Zira ben Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'Bir kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin!'*"

(M4490 Müslim, Akdiye, 16)

Abdullah b. Ebû Evfâ'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, haksızlık etmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yaparsa Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur."*

(T1330 Tirmizî, Ahkâm, 4)

Amr b. Âs'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hâkim hüküm vereceği zaman ictihad eder (olanca imkân ve gücü ile hakkı arar) sonra isabetli hüküm verirse, kendisine iki sevap vardır. Ama hüküm verirken ictihad eder sonra yanılırsa ona bir sevap vardır."*

(B7352 Buhârî, İ'tisâm, 21; M4487 Müslim, Akdiye, 15)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: *"Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer."*

(T1341 Tirmizî, Ahkâm, 12)

Vaktiyle yanlarında birer erkek çocukları olan iki kadın vardı. Bir kurt geldi, bunlardan birinin çocuğunu kapıp götürdü. Çocuğunu yitiren kadın diğerine, "Kurt senin çocuğunu götürdü." dedi. O da, "(Hayır!) Senin çocuğunu götürdü!" dedi. Bunun üzerine Hz. Dâvûd'un huzurunda yargılandılar. Hz. Dâvûd, sağ kalan çocuğu yaşı büyük olan (aslında çocuğunu yitiren) kadına verdi.

Kadınlar, davayı bir de Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleyman'a arz ettiler. Süleyman (as) işin gerçek yüzünü anlamak için, "Bana bir bıçak getirin. Şu çocuğu (ikiye bölüp) bu iki kadın arasında paylaştırayım." deyince yaşı küçük olan kadın Hz. Süleyman'a, "Allah sana rahmet etsin, aman öyle yapma! Zira o, bu kadının oğludur." dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman da çocuğun yaşı küçük olan kadına ait olduğuna hükmetti.[1] Böylece aynı davaya iki farklı hüküm verilmiş oldu. Aslında böylesi bir dava karşısında ihtilâf etmeleri çok normaldi. Hz. Dâvûd'un böyle bir hüküm vermesinde, çocuğun büyük kadına benzemesi ve büyük kadının kucağında bulunması[2] gibi nedenlerin etkili olduğuna dair birtakım rivayetler kaynaklarda yer alsa da tam olarak hangi sebeple bu yönde hüküm verdiği bilinememektedir. Hz. Süleyman ise kendine has yöntemi ile babasından daha farklı bir hükme ulaşmıştır.

Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın karşılaşmış oldukları bu gibi ihtilâflar tarih boyunca yaşanmıştır. Bu ihtilâflar, insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden birisi olan sosyal hayatın doğal bir sonucudur. Toplum hayatını paylaşan kimselerin davranışlarının bir kısmı başkalarına zarar verebilir. Bu yüzden her ülkede insanlar arası ilişkileri düzenleyen din, ahlâk, örf ve âdet kurallarının yanında hukuk kuralları var olagelmiştir. Hukuk kuralları, insanlardan bazı davranışların yapılmasını isterken, bazılarını da yasaklar. İnsanların hukuka aykırı davranışları, hukukî ihtilâfların meydana gelmesi sonucunu doğurur.

Hukukun amacı toplumsal düzeni, güvenliği, barışı, eşitliği ve adaleti sağlamaktır. İnsanların dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamak için gönderilen Hz. Peygamber de insanlar arasında meydana gelen ihtilâfları hukukun, arz ettiğimiz evrensel amaçlarını göz önünde bulundurarak çöz-

[1] B3427 Buhârî, Enbiyâ, 40; M4495 Müslim, Akdiye, 20.
[2] ŞN12/18 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, XII, 18.

müş veya çözümlemeyi tavsiye etmiştir. Bu nedenle bizzat kendisi, hukukî ihtilâfların çözümü için bazı usul ve esaslar takip etmiştir.

Öncelikle hukukî ihtilâfın meydana gelmesini önleyecek bazı tedbirler almıştır. Hz. Peygamber, her şeyden önce insanların başkalarına zarar vermeden faziletli ve ahlâklı bir şekilde yaşamalarını amaçlamıştır. Yüce Allah'tan aldığı vahyin mesajı bu yönde olduğu gibi, kendisinin uygulamaları ve sözleri de aynı doğrultuda olmuştur. Nitekim o, Müslüman'ı, *"dilinden ve elinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kimse"* olarak tanımlamıştır.[3] Bu yüzden, Müslümanların hukukî ihtilâfların en aza indirgendiği bir toplumda yaşamaları için bazı tedbirler almıştır.

Hz. Peygamber, tarafların vicdanlarına seslenerek, davalı ile davacının ellerindeki deliller ne kadar güçlü olursa olsun, iddialarını ne kadar etkili bir şekilde ileri sürebilecek durumda olurlarsa olsunlar, haksız iseler davalarının çözümü için kendisine başvurmamalarını istemiştir. Ellerindeki delillerin güçlü olmasından dolayı bazı kimselerin hâkimleri yanıltabileceklerini, böylece davayı kazanıp haksız kazanç elde edebileceklerini ama her şeyi en iyi bilen Yüce Allah'ı asla aldatamayacaklarını, elde ettikleri bu haksız kazancın âhirette cezasının çok ağır olacağını ifade etmiştir: *"Ben, ancak bir insanım. Davalarınızı bana getiriyorsunuz. Bazılarınız delilini ifade etmede bir kısmınızdan daha başarılı olabilir ve ben de ondan dinlediklerime göre karar veririm. Şayet ben herhangi birine kardeşinin hakkı olan bir şeyin verilmesine hükmedersem, o kimse bunu almasın. Çünkü ben (bu hükümle) ona ateşten bir parça vermişimdir."*[4]

Herhangi bir davada haklı olup olmadığını insanın en iyi kendisinin bilebileceği gerçeğinden hareket eden Hz. Peygamber, insanların mahkemeye başvurmadan önce problemlerini vicdanlarında çözmelerini istemiştir. Hicretin dokuzuncu senesinde, kabilesinden on kişilik bir heyetle Medine'ye gelip Müslüman olan Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî,[5] İslâm ile ilgili gerekli hususları Hz. Peygamber'den öğrenmek için kısa bir süre Medine'de kalacak, ardından tekrar memleketine dönecekti. Medine'de kalacağı süre zarfında nelerin sevap nelerin günah olduğunu eksiksiz olarak öğrenip dönmek istiyordu. Bu amaçla doğruca Resûlullah'a gitti. Ne var ki Hz. Peygamber'in etrafında oldukça kalabalık bir cemaat vardı. Ancak Vâbisa kararlıydı. Oradakileri kızdırmak pahasına da olsa, kalabalığı yararak ilerlemeye ve "en sevdiğim insan" dediği Sevgililer Sevgilisi'ne yaklaşmaya çalıştı. Onu gören Peygamberimiz (sav), *"Yaklaş ey Vâbisa! Yaklaş ey Vâbisa!"*

[3] B10 Buhârî, Îmân, 4; M162 Müslim, Îmân, 65.
[4] B7169 Buhârî, Ahkâm, 20; M4473 Müslim, Akdiye, 4.
[5] TK30/392 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 392.

dedi. Bunun üzerine dizi dizine değecek kadar yakınına gelen Vâbisa henüz sorusunu sormadan Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Bana sormaya geldiğin şeyin ne olduğunu sana haber vereyim mi?"* Vâbisa, "(Evet) ver ey Allah'ın Resûlü." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bana iyilik ve kötülük (sevap ve günah) hakkında sormaya mı geldin?"* dedi. Vâbisa, "Evet" diye cevap verdi. Üç parmağını birleştirerek Vâbisa'nın göğsüne vuran Resûlullah (sav), *"Kendine danış ey Vâbisa! İyilik, gönlünün huzur bulduğu ve içine sinen şeydir; kötülük ise insanlar ona onay verseler bile gönlünü huzursuz eden ve içinde bir kuşku bırakan şeydir."*[6] buyurdu. Aynı soruyu, Allah Resûlü'ne daha fazla soru sorup daha çok şey öğrenmek amacıyla bir yılını Medine'de geçiren Nevvâs b. Sem'ân da sormuştu. Onun aldığı cevap da Vâbisa'nınkinden pek farklı değildi: *"İyilik, güzel ahlâktır; kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir."*[7]

Peygamber Efendimiz, sadece haksız olduğunu bile bile dava açan kişinin değil, bu davanın kazanılması için çaba sarf eden, aracılık yapan, dahası hasmına iftira atan kimsenin de Allah'ın öfkesini çektiğini söylemektedir: *"Her kim Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmasını engellemek için aracı olursa, Allah'a karşı gelmiş olur. Her kim haksız bir davayı bile bile savunmaya kalkarsa, bu davasından dönünceye kadar Allah'ın gazabı, öfkesi onun üzerine olur. Her kim de bir mümin hakkında onda olmayan şeyleri söylerse, bu söylediğinden (iftiradan) vazgeçinceye kadar Yüce Allah onu cehennemliklerin irinleriyle karılmış balçıkta, bataklıkta oturtur."*[8]

Bu hadiste Peygamberimizin ilk vurguladığı husus, suçluya verilen cezanın infazını engellemek için aracı olmamaktır. Böyle bir aracılık elbette ki kabul edilemezdi. Nitekim Kureyşliler, Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan Fâtıma bnt. Esved adlı bir kadına[9] Hz. Peygamber'in verdiği cezayı düşürmesi için Üsâme b. Zeyd'i aracı olarak göndermişlerdi. Çünkü Üsâme, Peygamber Efendimizin kendisini çok sevdiğini ifade ettiği bir kimseydi.[10] Fakat Resûlullah (sav) Allah'ın koyduğu had cezalarından birini affetmesi için aracı olduğundan dolayı Üsâme'ye çıkıştıktan sonra, halka bir hutbe îrad ederek önceki kavimlerin güçlü kimseler çaldıklarında onları bırakıp, zayıflar çaldıklarında ise onlara had uygulamaları yüzünden helâk olduklarını belirttikten sonra, *"Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık yapsa, Muhammed mutlaka onun elini keserdi."* buyurmuştu.[11]

Peygamber Efendimizin vurguladığı ikinci husus ise haksız bir davayı asla savunmamak gerektiğidir. Buna göre hiç kimse birtakım maddî

[6] HM18164 İbn Hanbel, IV, 227; DM2561 Dârimî, Büyû', 2.
[7] M6517 Müslim, Birr, 15.
[8] D3597 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 14; HM5385 İbn Hanbel, II, 71.
[9] İF12/88 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 88.
[10] B4468 Buhârî, Meğâzî, 88.
[11] B6788 Buhârî, Hudûd, 12; M4411 Müslim, Hudûd, 9.

menfaatler elde etmek için haksız birini savunarak veya ona arka çıkarak karşı tarafın mağdur olmasına neden olmamalıdır. Yalan yere yemin, yalancı şahitler ve iftira gibi yollar ile hâkimi yanıltmaya yönelik girişimler belki davanın kazanılmasını sağlayabilir. Fakat bu gibi uydurma deliller ile *"Ahkemü'l-Hâkimîn"* (Hükmedenlerin En İyi Hükmedeni) olan[12] Yüce Rabbimizi yanıltamayacakları bir gerçektir. Bu kimseler dünyada birtakım menfaatler elde etseler de âhirette mutlaka yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

Resûlullah (sav), ihtilâfların hukukî yollarla çözümü zorunlu hâle geldiğinde de bazı esaslar takip etmiştir. Aslında Hz. Peygamber, insanların kendi haklarına razı olarak hukukî ihtilâflara sebebiyet vermeden huzur içinde yaşamalarını hedeflemiş ve bunu da kendisi asr-ı saadette büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Ancak az da olsa insanlar arasında anlaşmazlık olduğunda, adalet ve hakkaniyet esaslarına göre hukuk kuralları içinde ihtilâfların çözümü konusunda gereğini yapmış ve Müslümanlardan da aynı hassasiyeti göstermelerini istemiştir. Hz. Peygamber hukukî ihtilâfların çözümünde davaya bakacak hâkimler, taraflar, mevzuat ve delillerle ilgili bazı prensipler koymuştur.

Hukukî ihtilâflar çözülürken adalet ve hakkaniyet kurallarına riayet edilmesi esastır. Bunun gerçekleştirilebilmesinde, davaya bakacak olan hâkimlerin rolü büyüktür. Bu yüzden Hz. Peygamber, hâkimliğin çok önemli bir görev olduğunu ve bu mesleği seçecek olan kişilerin bazı şartları taşımaları gerektiği üzerinde durmuştur. Hz. Peygamber, bu göreve seçilecek kimselerin bilgili ve fazilet sahibi olmaları, ihtilâfları incelerken iyi araştırma yapmaları, kararları adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde vermeleri gerektiğini belirtmiştir: *"Hâkimler üç kısımdır. Biri cennette, ikisi ise cehennemdedir. Cennette olan, hakkı bilip ona göre hüküm verendir. Hakkı bildiği hâlde hüküm vermede zulmeden kişi cehennemdedir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren kimse de cehennemdedir."*[13] buyurarak, hâkimin hem bilgili olmasını hem de davaya konu olan olayı iyice araştırarak isabetli karar vermesini istemiştir.

Hz. Peygamber, hâkimlerin bakacakları davalarda tarafsız ve objektif olmaları ilkesini kabul etmiştir. Bu ilkeye o kadar çok önem vermiştir ki kendi duygularını davaya karıştırabilir endişesiyle, hâkimin öfkeliyken hüküm vermesini yasaklamıştır: *"Bir kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin!"*[14]

Hâkimlik görevinin çok zor ve sorumluluk gerektiren bir meslek olduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, adalet ve hakkaniyet ilkelerine göre

[12] Tîn, 95/8.
[13] D3573 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2; T1322 Tirmizî, Ahkâm, 1.
[14] M4490 Müslim, Akdiye, 16; B7158 Buhârî, Ahkâm, 13.

karar veren hâkimin, bulunduğu makamın hakkını vermiş olacağını haber vermiş,[15] *"Allah, haksızlık etmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yaparsa Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur."*[16] buyurarak da hâkimin adaletten ayrılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Hâkimler, öncelikle delilleri titizlikle inceleyip araştırır, şahitleri dikkatle dinlerler. Daha sonra en doğru kararı verebilmek için yürüttükleri muhakeme sonucunda ictihad ederler. Yeterli çabayı gösterdikten sonra verilen hükmün isabetli yahut hatalı olması da imkân dâhilindedir. Hâkimler, ictihadları sonucunda doğru karar vermek için gereken özeni gösterirler ve isabetli karar verirlerse amaca ulaşmışlar demektir. Ama gereken özeni göstermelerine rağmen isabetsiz karar verirlerse bundan da sorumlu olmazlar. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Hâkim hüküm vereceği zaman ictihad eder (olanca imkân ve gücü ile hakkı arar) sonra isabetli hüküm verirse, kendisine iki sevap vardır. Ama hüküm verirken ictihad eder sonra yanılırsa ona bir sevap vardır."*[17]

Resûlullah'ın ihtilâfların çözümünde belirlediği bir başka ilke ise hukuka uygunluktur. Peygamber Efendimiz, hüküm verirken öncelikle Kur'an'ın yönlendirmelerine riayet etmiştir. Nitekim Yüce Rabbimizin, *"(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma."*[18] emri, Efendimizin ihtilâfların çözümünde Kur'an'a göre hareket etmesini gerektirmektedir. Efendimiz, Kur'an'da yer almayan konularda ise kendi ictihadı ile hüküm vermiştir.[19] Onun verdiği tüm hükümler müminler için bağlayıcıdır. Nitekim Rabbimiz, *"Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."*[20] ve *"Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır."*[21] âyetleri ile müminlerin, Kur'an'ın ve Peygamber Efendimizin hükümlerine itaat etmelerini emretmektedir.

Şu hâlde varılacak yargıların Kur'an'a ve Resûlullah'ın sünnetine uygun olması esastır. Ancak konuyla ilgili Kitap ve sünnette bir norm bulunamadığı takdirde hâkimlere kendi ictihadlarıyla karar verme yetkisi de verilmiştir. Nitekim "Muâz Hadisi" diye bilinen hadiste Hz. Peygamber meşhur sahâbî Muâz b. Cebel'i Yemen'e muallim ve kadı olarak gönderdi-

[15] T1322 Tirmizî, Ahkâm, 1.
[16] T1330 Tirmizî, Ahkâm, 4.
[17] B7352 Buhârî, İ'tisâm, 21; M4487 Müslim, Akdiye, 15.
[18] Nisâ, 4/105.
[19] D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[20] Nisâ, 4/65.
[21] Ahzâb, 33/36.

ğinde ona, *"Nasıl hüküm vereceksin?"* diye sorar. Muâz, "Allah'ın Kitabı'ndaki ile." der. Hz. Peygamber, *"Şayet Allah'ın Kitabı'nda yoksa?"* deyince cevaben, "Resûlullah'ın sünnetine göre." der. Hz. Peygamber, *"Eğer Resûlullah'ın sünnetinde de yoksa?"* deyince Muâz, "İçtihadımla." der. Hz. Peygamber bu cevaptan memnun kalarak, *"Resûlullah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* buyurur.[22]

Hz. Peygamber, hukukî ihtilâfların çözümü için kendisine başvurulduğunda, delilsiz karar verilemeyeceği ilkesini göz önünde bulundurmuştur. Bu delillerin bir kısmı yazılı, bazısı ise sözlü olabilir. Peygamber Efendimiz, karşısına gelen bir ihtilâfın çözümünde tarafları dinledikten sonra hemen karar vermez, davacı ve davalının delillerinin olup olmadığını sorardı. Zira, *"Eğer insanlara, sırf iddialarından dolayı (istedikleri) verilecek olsaydı, bazı kimseler bazılarının kanları ve malları konusunda hak iddia ederlerdi. Hâlbuki yemin etmek, (davacıya değil) davalıya düşer."*[23] buyurarak, davacının talebini yeterli görüp delilsiz karar vermenin doğru olamayacağını açıklamıştı.

Hz. Peygamber'in en çok aradığı delil, şahitlik ve yemin olmuştur. Şahitlik ve yemin delilinde insanların doğru ve dürüst olmaları çok önemlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, mahkemelerin doğru ve hakkaniyete uygun karar verebilmeleri için şahitlik ve yeminle ilgili bazı ilkeler de koymuştur.

Şahitlik, bir kimsenin herhangi bir dava ile ilgili konuda daha önce gördüğü olay, davranış, söz ve benzeri şeyler hakkında mahkemede hâkimin huzurunda bilgi vermesi demektir. Hz. Peygamber, Müslümanların mahkeme ve mahkeme dışındaki şahitliklerine çok önem vermiştir. Nitekim bir defasında ashâbı ile otururken Hz. Peygamber'in önünden bir cenaze geçtiğinde sahâbîler bu cenazeyi övdüler. Hz. Peygamber, *"Vacip oldu."* dedi. Sonra bir başka cenaze geçtiğinde, sahâbîler onunla ilgili ise kötü şeyler söylediler. Hz. Peygamber yine, *"Vacip oldu."* dedi. Bunun üzerine kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü! Buna da vacip oldu dedin, buna da vacip oldu dedin." denilince Hz. Peygamber, *"Toplumun şahitliği (her ikisi için de kabul edilmiştir). Müminler Allah'ın yeryüzündeki şahitleridir."* buyurdu.[24]

Şahitlerin mahkemede doğru beyanda bulunmalarını isteyen Hz. Peygamber, yalancı şahitliği ise kesin bir dil ile yasaklamıştır. Hz. Peygamber bir gün ashâbı ile otururken onlara, *"Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?"* buyurur. Ashâbı, "Evet yâ Resûlallah!" deyince, *"Allah'a ortak koşmak ve anne babaya itaatsizlik etmektir."* buyurur. Sonra arkasına yaslanmış bir hâldeyken doğrulur ve şu sözleriilâve eder: *"Dikkat edin! Bir*

[22] T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3; D3592 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 11.
[23] M4470 Müslim, Akdiye, 1; B4552 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 3.
[24] B2642 Buhârî, Şehâdât, 6.

de yalan söz ve yalan şahitliktir! Dikkat edin, bir de yalan söz ve yalan şahitliktir!" Bu sözü tekrar tekrar söyler.[25]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, hukukî ihtilâfların çözümünde katkısı olacağından dolayı, doğru ve dürüst şahitliği her zaman teşvik etmiş, *"Şahitlerin en hayırlısı, şahitlik etmesi talep edilmeden önce şahitlik edendir."* buyurmuştur.[26] Hz. Peygamber, kendisine bir dava getirildiğinde, gerek gördüğü takdirde şahitlerin de getirilmesini isterdi.[27]

Resûlullah, hukukî ihtilâfların çözümünde bazen yemin deliline de başvurmuştur. Nitekim Efendimiz, *"Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer."*[28] buyurarak şahitlik ve diğer delillerle iddiayı ispat etmenin davacının hakkı ve görevi, yemin etmenin ise davalının hakkı ve görevi olduğu genel ilkesini getirmiştir. Hz. Peygamber özellikle başka bir delil olmadığında tarafların yapacağı yemini mahkemede delil olarak kabul etmiştir. Ancak hakkın ortaya çıkması, adalete uygun ve doğru karar verilebilmesi için, yalan yere yemin edilmemesi konusunda başta sahâbîleri olmak üzere bütün Müslümanları uyarmıştır. Tıpkı aralarında anlaşmazlık çıkan Hadramevtli ve Kindeli iki kişinin davasında olduğu gibi... Hadramevtlinin adı Rebîa b. Ibdân, Kindelinin adı ise İmruü'l-Kays b. Âbis idi.[29] Bu iki kişi, toprak mülkiyeti yüzünden davalık olmuşlardı. Aralarındaki sorunu çözmek için Resûlullah'a geldiler. Hadramevtli adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam toprağımı (zorla elimden) aldı." dedi. Kindeli adam ise onun bu iddiasına karşı, "O toprak benim mülkümdür. Onun hiçbir hakkı yoktur." diye karşılık verdi. Hz. Peygamber, Hadramevtli adama, *"Sende (o toprağın sana ait olduğunu gösterir) açık bir delil var mı?"* diye sordu. Adam, "Hayır." dedi. Bunun üzerine Resûlullah, *"O hâlde sadece davalının yemini ile yetinmek zorundasın."* buyurdu. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Ama bu adam günahkâr bir kimsedir. Neye yemin ettiğine aldırış etmez, hiçbir şeyden sakınıp korkmaz." diye serzenişte bulundu. Ancak Hz. Peygamber, *"Onun hakkında bundan başka yapabileceğin bir şey yoktur."* diyerek bu tartışmaya son verdi. Kindeli adamın yemin etmek üzere kalkmasının ardından da, *"Eğer haksız yere senin malını elde etmek için yemin ederse Allah'ın huzuruna, Allah kendisinden yüz çevirmiş olduğu hâlde varacaktır."* dedi.[30] Bunun üzerine Kindeli adam o arazinin Hadramevtliye ait olduğunu itiraf etti[31] ve böylece hakikat ortaya çıkmış oldu.

Hz. Peygamber, yemin etmek suretiyle başka bir kimsenin hakkını gasp eden kimseye Allah Teâlâ'nın cehennem ateşini vacip kılacağını,

[25] B5976 Buhârî, Edeb, 6; M259 Müslim, Îmân, 143.
[26] T2297 Tirmizî, Şehâdet, 1; İM2364 İbn Mâce, Ahkâm, 28.
[27] M356 Müslim, Îmân, 221; B2669 Buhârî, Şehâdât, 20.
[28] T1341 Tirmizî, Ahkâm, 12.
[29] M359 Müslim, Îmân, 224.
[30] T1340 Tirmizî Ahkâm, 12; D3623 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 26.
[31] D3244 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 1.

cennetini ise haram edeceğini söylemişti. Sahâbîlerden birisi, "Ey Allah'ın Resûlü! Elde edilen basit bir şey olsa bile mi?" diye sorduğunda ise Hz. Peygamber, *"Erak ağacından bir misvak bile olsa (yine böyledir)."* buyurmuştur.[32] Nitekim Abdullah b. Mes'ûd da yalan yere yemin ederek Müslüman'ın malını alan kimsenin, Allah'ın huzuruna O'nun gazabına uğramış olarak çıkacağını haber vermiştir.[33]

Bütün bu anlatılanlar, hâkimin, insanların iç dünyalarını araştırarak niyet okuyuculuğuna kalkışmadan zâhire ve objektif delillere göre karar vermesinin Kur'an'a ve sünnete daha uygun olduğunu da göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer bu konuda şöyle demektedir: "Resûlullah (sav) zamanında insanlar suç işlediklerinde vahiy ile uyarılırlardı. Artık vahiy kesilmiştir. (Bundan dolayı) biz şu anda, sizi ancak yaptığınızı açıkça gördüğümüz davranışlarla yargılayabiliriz. İyi işler yaptığını açıkça gördüğümüz kimseyi güvenilir kabul edip kendimize yakın hissederiz. Bu kimsenin gizli hâllerini araştırmak bize düşmez. İşlediği gizli işleri hesaba çekecek olan Allah'tır. Bir kötülük işlediğini açıkça gördüğümüz kimseyi ise her ne kadar gizli hâllerinin iyi olduğunu söylese de güvenilir kabul etmez ve tasdiklemeyiz."[34]

Resûlullah, muhakeme esnasında uyulması gereken bazı ilkeler de belirlemiştir. Hz. Peygamber, dava görülürken tarafların hâkimin önüne oturmasını istemiş,[35] sonra da onların ayrı ayrı dinlenmesi gerektiğini ifade buyurmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen'e hâkim olarak gönderdiğinde Hz. Ali, "Ey Allah'ın Resûlü! Beni gönderiyorsun ama ben genç bir insanım ve hüküm verme konusunda da hiç bilgim yok." demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Allah senin kalbini doğruya iletecek ve dilini (doğru üzerine) güçlendirecektir. İki hasım gelip önüne oturduğunda, birincisini dinlediğin gibi diğerini de dinleyinceye kadar bir karar verme. Bu, (vereceğin) kararın ortaya çıkması için daha uygundur."* buyurmuştur.[36]

Hz. Peygamber önüne gelen hukukî ihtilâfları, mümkünse sulh yoluyla çözmeyi tercih ederdi.[37] Bir defasında evinde otururken Kâ'b b. Mâlik ile İbn Ebû Hadred adlı kişinin mescitte alacak verecek yüzünden yüksek sesle tartıştıklarını duymuştu. Odasının perdesini açarak, *"Ey Kâ'b!"* diye seslendi. O, "Buyur, ey Allah'ın Resûlü!" diye cevap verince, Hz. Peygamber eliyle yarısını işaret ederek, *"Alacağının şu kadarını düş."* dedi. Kâ'b da, "Baş üstüne ey Allah'ın Resûlü." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber İbn Ebî Hadred'e, *"Kalk, (kalan) borcunu öde."* buyurdu.[38] Böylece Hz. Peygamber ashâbına, alacaklı kimsenin alacağı miktarın bir kısmın-

[32] M353 Müslim, Îmân, 218; MU1415 *Muvatta'*, Akdiye, 8.
[33] B2667 Buhârî, Şehâdât, 19; M356 Müslim, Îmân, 221.
[34] B2641 Buhârî, Şehâdât, 5.
[35] D3588 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 8; HM16203 İbn Hanbel, IV, 4.
[36] D3582 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 6; T1331 Tirmizî, Ahkâm, 5.
[37] D4534 Ebû Dâvûd, Diyât, 13; N4782 Nesâî, Kasâme, 25-26.
[38] B457 Buhârî, Salât, 71; M3984 Müslim, Müsâkât, 20.

dan vazgeçip borçluya ödeme kolaylığı sağlamasının erdemli bir davranış olduğunu öğütlemiş oluyordu.

Toplum hayatı sürdürülen her yerde, insanlar arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ancak hak ve adalete riayet edildiği takdirde, bu ihtilâflar sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturulabilir. Resûlullah, hukukî anlaşmazlıklarda kişiyi öncelikle vicdan muhasebesi yapmaya sevk etmiş, eğer haksız ise birtakım deliller getirip davayı kazanarak karşı tarafın hakkına tecavüz etmemesini öğütlemiştir. Ayrıca yalan yere yemin etmemeleri ve yalancı şahitlik etmemeleri hususunda ashâbını uyarmıştır. Buna karşın hâkimliğin de liyakat ve sorumluluk gerektiren zor bir görev olduğunu belirtmiştir. Karar verirken tarafsız, âdil olunması ve sağlam delillere dayanılması gerektiğini ifade etmiş, hakkaniyet, adalet ve insaf ölçüsü ile hüküm vermelerini öğütlemiştir. Her yönüyle bizim için en güzel örnek olan Sevgili Peygamberimizin belirlediği bu ilkelere riayet etmekle, ihtilâfların çözümü daha kolay olacaktır.

ŞAHİTLİK
İNSANÎ BİR ÖDEV

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَلَكَ بَنُونَ سِوَاهُ." قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "فَكُلَّهُمْ أَعْطَيْتَ مِثْلَ هَذَا." قَالَ: لاَ.
قَالَ: "فَلاَ أَشْهَدُ عَلَى جَوْرٍ."

Nu'mân b. Beşîr'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) (Babasının kendisine yüklü bir miktarda mal bağışında bulunmak için Resûlullah'ı şahit tutmak istemesi üzerine) şöyle sordu: *"Senin ondan başka oğulların var mı?"* Babası, "Evet." deyince, *"Hepsine bunun gibi bağışta bulundun mu?"* diye sordu. Babası, "Hayır." cevabını verince Resûlullah: *"Ben zulme ve haksızlığa şahitlik yapmam!"* buyurdu.
(M4183 Müslim, Hibe, 15)

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ؟ الَّذِى يَأْتِى بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟" ثَلاَثًا. قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ." وَكَانَ مُتَّكِئًا فَجَلَسَ فَقَالَ: "أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ وَشَهَادَةُ الزُّورِ، أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ وَشَهَادَةُ الزُّورِ." فَمَا زَالَ يَقُولُهَا حَتَّى قُلْتُ: لاَ يَسْكُتُ.

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ تَجُوزُ شَهَادَةُ خَائِنٍ وَلاَ خَائِنَةٍ وَلاَ مَحْدُودٍ فِى الْإِسْلاَمِ وَلاَ ذِى غِمْرٍ عَلَى أَخِيهِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
... رَدَّ شَهَادَةَ الْقَانِعِ لِأَهْلِ الْبَيْتِ وَأَجَازَهَا لِغَيْرِهِمْ.

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şahitlerin en hayırlısını size bildireyim mi? Kendisinden talep edilmeden şahitlik yapan kişi."*

(M4494 Müslim, Akdiye, 19)

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin naklettiğine göre, babası (Ebû Bekre) (ra) şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) üç kere, *'Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?'* buyurdu. 'Evet söyle yâ Resûlallah!' dedik. Bunun üzerine Resûlullah, *'Allah'a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir.'* buyurdu. Sonra arkasına yaslanmış hâldeyken doğruldu ve şöyle dedi: *'Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır.'* Bu cümleyi o kadar çok tekrarladı ki 'Susmayacak.' dedim."

(B5976 Buhârî, Edeb, 6)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur. *"Emanete ihanet eden erkek ve kadının, had cezasına çarptırılanın ve (din) kardeşine kin besleyenin şahitliği caiz değildir."*

(İM2366 İbn Mâce, Ahkâm, 30)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) hizmetçinin ev sahibi lehine şahitlik yapmasını kabul etmedi. Fakat başkalarına şahitlik yapmasına izin verdi.

(D3600 Ebû Dâvûd, Kadâ', 16)

Ensardan Hazrec kabilesine mensup olan Beşîr b. Sa'd'ın[1] karısı Amre bnt. Revâha, kocası Beşîr'den malının bir kısmını oğlu Nu'mân'a hibe etmesini istedi. Beşîr, hanımı Amre'yi bir yıl oyaladıktan sonra onun teklifini kabul etti. Ancak Amre belirli miktar malı oğlu Nu'mân'a verdiğine dair Hz. Peygamber'i de şahit tutmasını istedi ondan. Bunun üzerine Beşîr, hicretten sonra Medine'de doğan ilk ensarlı çocuk olan oğlu Nu'mân'ı[2] elinden tutarak Hz. Peygamber'e götürdü ve "Ey Allah'ın Resûlü, bunun annesi olan Bint Revâha, oğluna yaptığım bağışa senin de şahit olmanı istiyor." dedi. Hz. Peygamber ona, *"Senin ondan başka oğulların var mı?"* diye sordu. Beşîr, "Evet." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Hepsine bunun gibi bağışta bulundun mu?"* dedi. Beşîr, "Hayır." cevabını verince Hz. Peygamber, *"Ben zulme ve haksızlığa şahitlik yapmam!"* buyurdu.[3]

Yaşanan bu olayda görüldüğü üzere Allah Resûlü hakkın ve adaletin tesisinde şahitliğe çok önem vermiş, zulme yani haksızlığa yol açacağı konusunda endişe ettiği hususlarda şahitlik yapmamıştır. Şahitlerin sorumluluğu sadece şahit oldukları olayı olduğu gibi resmetmeleri ile sınırlı değildir. Aynı zamanda şahitler, hakkı korumak, kollamak, zulme, gaspa ve haksızlığa meydan vermemekle de sorumludurlar. Çünkü şahitlik, kabul etmek, benimsemek, inanmak demektir. Zulme şahitlik yapan onu kabul etmekte, desteklemekte ve böylece ona ortak olmaktadır. Bu noktada şahitlik, gerçeğin tespiti, doğrunun yanlıştan ayrılması, hak edene hakkının teslim edilmesi açısından çok önemli bir işleve sahiptir.

Allah Resûlü'nün doğru şahitliğe bu denli önem atfetmesi Kur'an'ın da şahitlik konusuna özel vurgu yapmasıyla ilişkilidir. Şahit; tanık, bilen, muttali olan, hazır olan ve delil demektir. Şâhid/şehîd kelimesi ve türevleri Kur'an'da elli beş yerde geçmektedir. Kur'an'da Allah'ın şahitliği ile ilgili olarak kullanılan, *"Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?"*,[4] *"Şahit olarak Allah yeter."*[5] ve *"Siz ne iş yapsanız biz sizin için şahitleriz."*[6] şeklindeki ifadeler dikkat çekicidir. Bu ifadeler Allah'ın, kullarının bütün yaptıklarını görmesini, bilmesini, onları devamlı murakabe etmesini ve kendisinden hiçbir şeyin saklı kalmayacağını anlatmaktadır. Bu âyetler, *"...Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir..."*[7] âyetinin açıklaması niteliğindedir. Diğer taraftan Esmâ-i Hüsnâ'dan birisi olan "eş-Şehîd" ismi de "şâhid" kelimesinin

[1] İF5/212 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 212.
[2] ST6/53 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 53.
[3] M4183 Müslim, Hibe, 15; B2650 Buhârî, Şehâdât, 9.
[4] Fussilet, 41/53.
[5] Nisâ, 4/79.
[6] Yûnus, 10/61.
[7] Hadîd, 57/4.

mübalağa ifade eden şekli olup hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalamayacağını, O'nun zamandan ve mekândan münezzeh olarak her an her şeyin bilgisine vâkıf olduğunu ifade etmektedir. Kur'an'da ayrıca kıyamet günü için gizli ve saklı olan her şeyin ortaya konulacağı, herkesin toplanarak hazır bulunacağı gün anlamında *"el-yevmü'l-meşhûd"*[8] tabirinin kullanılması, bazı melekler için kulları gözetleyen anlamında *"şahit melekler"*[9] ifadesinin geçmesi şahitliğin önemine atıftır.

İslâm'a göre şahitlikte esas olan, hakkın, hukukun üstünlüğünün korunması, haktan yana tavır konulması, sadece gerçeğin tanıklığının yapılmasıdır. Bu açıdan her Müslüman, hakkın şahidi, gerçeğin tanığı olmakla emrolunmuştur. Bu bağlamda, *"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*[10] Böylece insanlara nasıl şahitlik yapacakları bildirilmiş, şahitliğin gerekliliği vurgulanmış, esasları belirlenmiştir. Örnek olarak da borçlanma ve anlaşmalarda,[11] boşanma davalarında,[12] miras ve vasiyet davalarında,[13] zina suçunun tespitinde,[14] reşid olan yetimlerin mallarının velîleri tarafından kendilerine teslim edildiği sırada[15] şahitliğe başvurulması istenmiştir.

Âyetlerde geçen, *"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın."*[16] *"Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun."*[17] vurgusu da şahitliğin Allah rızası gözetilerek ve Allah adına yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda şahitlik hususunda bir sorumluluk hissi oluşturarak haksızlığı bertaraf etme, adaleti tesis etme yönünde bir bilinç inşa etmektedir. Bunun neticesinde bireyler gördükleri, tanık oldukları olaylarda, hakikatin ortaya çıkması için çaba göstereceklerdir. Çünkü ilgisiz, sorumluluk hissi taşımayan, nemelazımcı bireylerin yaşadığı bir ortamda istenilen ölçüde hakkaniyet ve adaletin sağlanması güçtür.

Bu açıdan bakıldığında şahitlik hem sorumluluk hem de olayla ilgisi bulunan diğer kimselerin şahitler üzerindeki hakkıdır. Bunun için Allah Resûlü insanları tanık oldukları durumlarda şahitlik yapmaya teşvik etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Şahitlerin en hayırlısını size bildireyim mi? Kendisinden talep edilmeden şahitlik yapan kişi."*[18] Böylece Allah Resûlü

[8] Hûd, 11/103.
[9] Kâf, 50/21.
[10] Nisâ, 4/135.
[11] Bakara, 2/282.
[12] Talâk, 65/2.
[13] Mâide, 5/106.
[14] Nisâ, 4/15; Nûr, 24/4.
[15] Nisâ, 4/6.
[16] Talâk, 65/2.
[17] Nisâ, 4/135.
[18] M4494 Müslim, Akdiye, 19.

Müslümanlardan şahitlik görevini davet edilmeden, gönüllü olarak yerine getirmelerini istemiştir. Bu bağlamda Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, "... *Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar...*"[19] buyurarak nikâh, borçlanma, alış-veriş, anlaşmazlık gibi hukuku ilgilendiren ve şahitliğin gerektiği tüm konularda şahit olarak davet edilenlerin bu görevi yerine getirmelerini istemektedir. Diğer bir âyette de, "*Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır...*"[20] buyurarak gördüğü ya da bildiği bir olay hakkında şahitlikten kaçınmanın çok büyük bir vebal olduğunu vurgulamaktadır. Tanık olduğu meseleyi olduğu gibi anlatmayan veya başka bir yöne çeviren kişi haksızlığa kapı aralayacaktır. Haksızlığın yaygınlaşması ise güven kaybına ve kamu vicdanının zedelenmesine neden olacaktır. Diğer taraftan şahitler tanık oldukları veya şahitlik yapacakları meselede şahitliklerine göre hakkın tesis edileceği bilincinde olmalı ve bu sorumluluk anlayışı içerisinde hareket etmelidirler. Aksi takdirde Resûl-i Ekrem'in belirttiğine göre, büyük bir veballe yüz yüze kalacaklardır.[21]

Talep edilmeden şahitlik yapılmasını öven Peygamber Efendimizin gelecekte yaşanacak bazı sosyal değişimleri anlatırken kendisinden istenmediği hâlde şahitlik yapan insanlar olacağını haber verdiği görülmektedir.[22] Bu doğrultudaki hadisler birlikte okunduğu zaman bu rivayetlerin daha çok insanların bildiklerini ulu orta, gelişi güzel açıklayarak bireysel mahremiyeti ihlâl etmelerini engellemeye yönelik olduğu anlaşılacaktır. Özellikle zina, hırsızlık, yol kesme, gasp, uyuşturucu kullanma gibi durumlara şahit olanların bildiklerini rastgele herkesle paylaşmaları diğer insanlara kötü örnek olabileceği gibi sosyal bünyeyi de tehdit edecektir. İnsanların can, mal, nefis, akıl ve nesillerini korumayı amaç edinen Hz. Peygamber, şahitliğin özellikle ilgili makamlarda, sorumluluk bilinci ile yapılmasını amaçlamıştır.

Hadis kitaplarımızda şahitlikle ilgili rivayetlerin yer aldığı şehâdet, kadâ', ahkâm, kasâme, iman, edeb, rikâk gibi bölümler okunup incelendiğinde pek çok rivayetin yalancı şahitlikle alâkalı olduğu müşahede edilecektir. Bunlardan birisi ashâb-ı kirâmdan Ebû Bekre tarafından anlatılan şu olaydır: "Resûlullah (sav) üç kere, '*Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?*' buyurdu. 'Evet söyle yâ Resûlallah!' dedik. Bunun üzerine Resûlullah, '*Allah'a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir.*' buyurdu. Sonra arkasına yaslanmış hâldeyken doğruldu ve şöyle dedi: '*Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin*

[19] Bakara, 2/282.
[20] Bakara, 2/283.
[21] B2458 Buhârî, Mezâlim, 16.
[22] M6473 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 213.

yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır.'" Olayı anlatan Ebû Bekre (ra), "(Hz. Peygamber) bu cümleyi o kadar çok tekrarladı ki 'Susmayacak.' dedim." diye eklemiştir.[23]

Allah Resûlü bir hutbesinde de yalancı şahitliğin Allah'a ortak koşmaya denk bir suç olduğunu ifade etmiş ve benzetmenin iyice anlaşılması için Hac sûresinin otuzuncu âyetini okumuştur: *"...Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının."*[24] Ayrıca o, âhiret günü yalancı şahidin ayağının kayacağını ve cehenneme yuvarlanacağını söylemiştir.[25] Bu bağlamda Yüce Allah da namaz kılanların şahitliklerini dosdoğru yaptıklarını beyan etmiş,[26] böylece alnı secdeye değen yani Allah'a iman etmiş olan kimsenin yalancı şahitlikte bulunamayacağına işaret etmiştir. Çünkü yalancı şahitlik zulümdür. Hakkı gasp etmektir. Kul hakkına tecavüzdür. Adaleti ortadan kaldırmak ve insanları yanıltmaktır. Hak etmeyene hakkı temin etmektir. Bunun için de mümine yakışmayan en kötü fiillerden birisidir.

Şahitliğin hakkı ve adaleti tesiste önemli bir işleve sahip olması, kimlerin şahitlik yapabileceği hususunu da önemli hâle getirmektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şahitlik yapacak kişilerin toplum içinde şahitliklerine güvenilen,[27] adalet sahibi kimselerden olması gerektiği[28] vurgulanmış, iffetli kadınlara iftira atmak gibi bir kötülüğü sabit olan insanların şahitliklerinin ise asla kabul edilmemesi emredilmiştir.[29] Bu çerçevede Allah Resûlü, *"Emanete ihanet eden erkek ve kadının, had cezasına çarptırılanın ve (din) kardeşine kin besleyenin şahitliği caiz değildir."*[30] buyurmuştur. Allah Resûlü ayrıca zina suçu işleyen erkek ve kadının şahitliğinin,[31] çölde yaşayan kimsenin şehirlinin aleyhine şahitliğinin[32] caiz olmadığını ifade etmiştir. Hakkın tesisi için azami derecede özen gösteren Allah Resûlü haksızlığa sebep olabilecek ihtimalleri bile dikkate almış bunun için hizmetçinin ev sahibi lehine şahitlik yapmasını reddetmiştir.[33] Böylece ulaşılmak istenen hakkaniyet ve adaletin gerçekleşmesi için şahitlerin tarafsız, çıkar peşinde koşmayan, genel ahlâk kurallarına bağlı insanlardan olması gerektiğine işaret buyurmuştur. Ayrıca Allah Resûlü, şahidin, hakkında şehâdette bulunduğu olayı net bir şekilde görmüş olması gerektiğini de bildirmiştir.[34] Ancak istenilen özelliklere sahip kişilerin bulunmaması hâlinde, konunun önemine ve şartlara göre değerlendirme yapılabilecektir. Nitekim sahâbeden Ebû Musa el-Eş'arî'nin başvurulacak hiçbir kimse bulunmadığı bir davada güvenilir olduğu kanaatine vardığı gayri müslimin şahitliğini, ona yemin ettirdikten sonra kabul ettiği görülmektedir.[35] Aynı şekilde Abdullah b. Zübeyr de

[23] B5976 Buhârî, Edeb, 6.
[24] T2299 Tirmizî, Şehâdet, 2; HM17747 İbn Hanbel, IV, 177.
[25] İM2373 İbn Mâce, Ahkâm, 32.
[26] Meâric, 70/33.
[27] Bakara, 2/282.
[28] Talâk, 65/2.
[29] Nûr, 24/4.
[30] İM2366 İbn Mâce, Ahkâm, 30.
[31] D3601 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 16.
[32] D3602 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 17; İM2367 İbn Mâce, Ahkâm, 30.
[33] D3600 Ebû Dâvûd, Kadâ', 16; HM7102 İbn Hanbel, II, 225.
[34] BS21169 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 262.
[35] D3605 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 19.

çocukların şahitliklerini sadece kendi aralarında birbirlerini yaralamaları durumunda kabul etmiştir. Bu uygulamadan hareketle hüküm veren İmam Mâlik böyle bir durumda çocukların başkalarının telkinine açık olmamasını şart koşmuştur.[36] Bunun dışında çocukların başkalarının leh ve aleyhinde yaptıkları şehâdet geçerli değildir. Tüm âlimlere göre şahidin akıllı, şuuru yerinde ve bulûğa ermiş olması şarttır.[37]

Peygamber Efendimizin bazı kimselerin şehâdetini kabul etmemesi, onların kişilik değerine yönelik bir uygulama olmayıp adaletin gerçekleşmesini sağlamak adına üst düzey bir titizliğe işaret etmektedir. Göçebe bedevîlerin, yerleşik hayat sürdüren insanlar aleyhindeki şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini ifade etmesi,[38] onların, içinde bulunduğu şartları, kültür ve eğitim farklılığını dikkate aldığını göstermektedir. Hadiste söz konusu olan kişiler sadece şahitliğin bilincinde olmayan bedevîlerdir. Bu durum, konunun ciddiyetini bilen ve bunun gereğini yerine getirenleri kapsamamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in şahitlik yapabilecek bilgi ve görgüye sahip olan bedevîlerin şahitliğine başvurduğu konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ramazan ayının başladığını veya tamamlandığını tespit amacıyla hilâlin görülmesi (rü'yet-i hilâl) gibi önemli bir konuda Peygamber Efendimizin tek bir bedevînin şahitliğini kabul etmesi[39] bunun güzel bir örneğidir.

Şahitlik konusunda getirilen bütün düzenlemeler adalet ve hakkaniyetin yerini bulması amacına yönelik olup, şahısların cinsiyeti veya sosyal konumu ile ilgili değildir. Peygamber Efendimizin uygulamalarında bu husus rahatlıkla görülmektedir. Şu olay bu durumun çok güzel bir örneğidir. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan sahâbîlerden Ukbe b. Hâris, amcası Ebû İhâb'ın kızı Ümmü Yahyâ ile evlenir. Bir müddet sonra zenci bir hanım gelip onlara, "(Siz nasıl evlenirsiniz?) Ben ikinizi de emzirdim." diyerek bu çiftin sütkardeşi olduklarını söyler. Yüz yüze kaldıkları bu problem karşısında nasıl hareket etmeleri gerektiğini sormak üzere Ukbe b. Hâris, Hz. Peygamber'in huzuruna gelir ve durumu ona arz eder. Allah Resûlü zenci köle kadının eşlerin her ikisini de emzirdiğini kesin olarak ifade etmesinden dolayı Ukbe'ye artık karısıyla evli kalamayacağını ve ondan ayrılmasını söyler.[40] Görüldüğü üzere Allah Resûlü bir kadın şahidin şehâdetiyle amel etmiş ve çiftin boşanmasına hükmetmiştir. Böylece konunun kişilerin cinsiyetiyle değil de, olayın açıklığa kavuşturulması ile ilgili olduğuna işaret etmiştir.

[36] MU1413 *Muvatta'*, Akdiye, 7.
[37] Bİ2/463 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 463.
[38] İM2367 İbn Mâce, Ahkâm, 30.
[39] D2341 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 14.
[40] B2659 Buhârî, Şehâdât, 13.

Sevgili Peygamberimiz, kendisine intikal eden davalarda hüküm verirken öncelikle tarafları dinler, gerek gördüğü zaman şahitlerin getirilmesini isterdi.[41] Şahitler huzuruna geldiği zaman onları şahitliklerini doğru yapmaları konusunda ikaz ederdi. Bu minvalde şu olay dikkat çekicidir. Bir gün Allah Resûlü'nün evinin önünde bir tartışma olur. Sesleri işiten Allah Resûlü dışarı çıkar ve şöyle der: *"Ben ancak bir insanım. Davalılar bana gelirler. Biri meramını diğerinden daha düzgün anlatabilir. (Gerçekte haksız olmasına rağmen) ben onun doğru söylediğini zannederek, kararımı onun lehine veririm. Kime bir Müslüman'ın hakkını geçirecek şekilde hüküm vermişsem bu ancak ateşten bir kor parçasıdır. (Gerisi kendine kalmış) isterse o koru alsın isterse bıraksın."*[42]

Kur'ân-ı Kerîm hangi konuda kaç şahit bulunması gerektiğini beyan etmiş, ticaret, borçlanma ve vasiyet gibi konularda iki kişinin şahit gösterilmesini istemiştir.[43] Ancak borçlanmadan bahseden âyette, *"... Eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir..."*[44] buyrulmuştur. Âyetteki, 'Bir erkek veya iki kadın şahit olsun.' hükmünün gerekçesi kadınlardan biri unutursa diğerinin hatırlatması gereğine bağlanmış, bu durum ise o tarihlerde malî konuların ilgi alanları dışında kalması sebebiyle kadınların borçlanma konusuna yabancı olabilecekleri ile açıklanmıştır. Bu âyetten kadınların değer, zeka veya hafıza bakımından erkeklerden aşağı derecede olduğu sonucunu çıkarmak doğru değildir. Zira âyette bahsedilen konu kadının zihinsel kapasitesi değil, mali konulardaki bilgi ve tecrübe birikimidir. Bu şahitlik esnasında birinci kadın şahit hata yapmadığı takdirde ikincisinin şahitliğine gerek kalmayacak, hata yapması hâlinde ise onun şehâdeti geçersiz olacak ve ikinci kadın şahitlik edecektir. Nitekim zina gibi kadın ve erkeğin aynı düzeyde bilgi ve değerlendirme yetisine sahip olduğu bir konuda her iki cinsin şahitliği birbirine eşit sayılmıştır: *"Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir."*[45] Hatta hayız, doğum, emzirme, nesep tayini, iddet gibi kadınların daha vâkıf olduğu konularda tek kadının şahitliği muteber kabul edilmiştir.

Peygamber Efendimizin genel uygulamalarından hareketle dört şahidin bulunmasını gerektiren zina suçlaması dışında kalan ve ceza ge-

[41] B2669 Buhârî, Şehâdât, 20; M356 Müslim, Îmân, 221.
[42] B2458 Buhârî, Mezâlim, 16; M4475 Müslim, Akdiye, 5.
[43] Bakara, 2/282; Mâide, 5/106.
[44] Bakara, 2/282.
[45] Nûr, 24/6-7.

rektiren bütün konularda, şartlarını taşıyan iki şahidin bulunmasının gerekli olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in uygulamalarında dava konusu olayla alâkalı olarak şahitliğine başvurulacak kişi sayısı değişiklik de gösterebilmektedir. Konunun mahiyetine ve ispat edilebilirlik durumuna bağlı olmak üzere, bazen sadece bir şahit,[46] bazen yeminle birlikte bir şahit,[47] bazen de, bir kimsenin yoksul olduğunu ispat etmesi hususunda olduğu gibi, üç şahidin[48] bulunmasının gerekli olduğu belirtilmektedir.

İnsanın mânevî şahsiyeti, iffeti, şeref ve haysiyetine yönelik bir suçlama olduğu için zina suçlamasında (kazf) dört şahit getirilmesi şart koşulmuştur.[49] Bu konuda kişilerin kendi başlarına hareket etmemeleri, suçlu olduğuna kanaat getirdikleri kişileri kendilerinin cezalandırma cihetine gitmemeleri istenmiştir.[50] Böylece ağır bir suçlama olan zina isnadında, kişiler güçlü bir şekilde korunarak, câhiliye örfünün yaygın uygulamasına göre özellikle zina iftirasında bulunulan kadınlara, yeterli araştırma ve şahit araştırması yapılmadan uygulanan ağır cezaların önüne geçilmiştir. Bu tür suçlamalarda iddiasını istenilen şekilde ispatlayamayanlara da iftira cezası öngörülmüş ve şahitliklerinin asla kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.[51] Böylece konunun ciddiyeti tekrar vurgulanarak insanların şeref, onur ve haysiyetlerinin yeterli şahitler bulunmadığı takdirde konu edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Diğer taraftan ciddi konularda şahitlik yaparak hayatlarını riske atan bazı insanlar da olabilir. Bu durumda da tarafların hedefi hâline gelme ihtimali bulunan kişiler için, *"Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur."*[52] buyuran Yüce Allah şahitlik yaparak hakkın ortaya çıkmasına katkı sağlayanların yetkililer tarafından korunması gerektiğini bildirmiştir.

Buraya kadar hukukî ve ahlâkî boyutlarıyla ele alınan konu şu açıdan da değerlendirilmelidir: Cebrail (as) insan suretinde gelip Peygamber Efendimize, "İslâm nedir?" sorusunu yönelttiğinde, Allah Resûlü, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve haccetmektir."*[53] şeklinde cevap vermişti. Burada şahitliğin, kabul etme ve benimseme ile birlikte bunu ikrar etme anlamına da geldiği görülmektedir. Bu anlamıyla şahitliğin birinci aşamasının üstlenmek, kabul etmek, ikinci aşamasının da o bilgiye göre hareket etmek, gücü nispetinde istenilen davranışları ye-

[46] D2342 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 14.
[47] M4472 Müslim, Akdiye, 3.
[48] M2404 Müslim, Zekât, 109.
[49] Nisâ, 4/15.
[50] M3762 Müslim, Liân, 15.
[51] Nûr, 24/4.
[52] Bakara, 2/282.
[53] İM63 İbn Mâce, Sünnet, 9; T2610 Tirmizî, Îmân, 4.

rine getirmek olduğu anlaşılmaktadır. *“Rabbimiz! Senin indirdiğine iman ettik ve Peygamber’e uyduk. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenlerle beraber yaz.”*[54] âyetinde de kabul ettikten sonra benimseme ve uygulama anlamına gelen imandan bahsedilmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de, *“Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi mutedil bir ümmet yaptık...”*[55] buyrularak, Hz. Peygamber’in insanlara şahit yani örnek olarak gönderildiği, müminlerin de insanlığa şahit yani örnek olduğu vurgulanmaktadır. Aynı şekilde, *“Allah, sizi hem daha önce hem de bu Kur’an’da Müslüman diye isimlendirdi ki Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız...”*[56] âyetinde de Müslüman olmanın, özüyle, sözüyle, yaşantısıyla hakikatin şahitleri olmayı gerektirdiği vurgulanmaktır. Müslümanlar, gördükleri haksızlıkları önlemek için duyarlı ve sorumluluk sahibi şahitler, sergiledikleri tavır ve davranışlarla insanlara en güzel örneklerdir. Sorumluluk sahibi şahitler oldukları için, müminlerden doğru şahitliklerini vefat eden din kardeşleri için de yapmaları istenmiştir. Zira onların cenaze namazında hüsn-i şehâdeti ile mevtanın âhiretteki makamı cennet olabilmektedir.[57] Bütün bu açıklamalardan sonra şahitlik konusunda şu bilinçle hareket edilmelidir: *“(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur’an’dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde ne de gökte, zerre ağırlığınca (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz’da yazılı)dır.”*[58]

[54] Âl-i İmrân, 3/53.
[55] Bakara, 2/143.
[56] Hac, 22/78.
[57] B1368 Buhârî, Cenâiz, 85; N1936 Nesâî, Cenâiz, 50.
[58] Yûnus, 10/61.

YEMİN
ALLAH'I ŞAHİT TUTMAK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :

"مَنِ اقْتَطَعَ مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينٍ كَاذِبَةٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ."

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
*"Yalan yere yemin ederek Müslüman bir kişinin malını ele geçiren kimse,
Allah'a kavuştuğunda O'nu (kendisine) öfkelenmiş hâlde bulur."*
(B7445 Buhârî, Tevhîd, 24)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيَصْمُتْ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمُ ادَّعَى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وَأَمْوَالَهُمْ وَلَكِنِ الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ."

إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"الْحَلِفُ مَنْفَقَةٌ لِلسِّلْعَةِ مَمْحَقَةٌ لِلْبَرَكَةِ."

عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"وَاللَّهِ لَأَنْ يَلَجَّ أَحَدُكُمْ بِيَمِينِهِ فِى أَهْلِهِ آثَمُ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ أَنْ يُعْطِيَ كَفَّارَتَهُ الَّتِى فَرَضَ اللَّهُ."

Abdullah (b. Ömer) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yemin eden kimse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun!"*

(B2679 Buhârî, Şehâdât, 26)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Eğer insanlara sırf iddialarından dolayı haklar verilecek olsaydı, bazı kimseler bazılarının kanlarının ve mallarını(n kendilerinin olduğunu) iddia ederlerdi. Hâlbuki yemin etmek davalıya düşer."*

(İM2321 İbn Mâce, Ahkâm, 7)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yemin, alışverişte kâr getirir (ama) bereketi götürür."*

(D3335 Ebû Dâvûd, Büyû', 6; N4466 Nesâî, Büyû', 3)

Hemmâm b. Münebbih, "Bu, bize Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (sav) naklettiği hadislerdir." diyerek birtakım hadisler zikretti. Onlardan birisinde Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vallahi birinizin, ailesi hakkında yaptığı bir yemininde ısrarcı olması, Allah katında (yeminini bozarak) O'nun farz kıldığı kefareti vermesinden daha büyük günahtır."*

(M4291 Müslim, Eymân, 26; B6625 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 1)

Resûlullah (sav) ashâbı ile birlikte oturuyordu. Arazi konusunda ihtilâfa düşen iki adam Efendimizin huzuruna geldi. Belli ki bir sıkıntıları vardı. Gelenlerden biri, Kûfe'ye yerleşen şair sahâbî İmruü'l-Kays b. Âbis el-Kindî[1] diğeri ise Hadramevtli Rebîa b. Ibdân idi.[2] Rebîa b. Ibdân hemen söze girdi: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam, câhiliye döneminde arazimi zorla elimden almıştı." Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Delilin nedir?"* diye sordu. Rebîa b. Ibdân, "Delilim yok!" cevabını verdi. Peygamber (sav), *"O hâlde onun yemini gerekir."* buyurdu. Bunun üzerine Rebîa b. Ibdân, (muhatabının dinî hassasiyetinin olmadığını ima ederek), "Öyle ise o hemen yemin ediverir!" deyince Resûlullah (sav), *"Senin bundan başka bir hakkın yoktur!"* buyurdu.

İmruü'l-Kays yemin etmesi gerektiğini anlayıp da ayağa kalkacağı sırada[3] Resûlullah (sav), *"Yalan yere yemin ederek Müslüman bir kişinin malını ele geçiren kimse, Allah'a kavuştuğunda O'nu (kendisine) öfkelenmiş hâlde bulur."* buyurdu.[4] Bunun üzerine İmruü'l-Kays o arazinin Rebîa b. Ibdân'a ait olduğunu itiraf etti[5] ve böylece hakikat ortaya çıkmış oldu. Abdullah b. Mes'ûd'un bildirdiğine göre, daha sonra Resûlullah (sav) Allah'ın Kitabı'ndan buna dayanak olan şu âyeti de okumuştu: *"Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların âhirette bir payları yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[6]

Yemin, bir olayın doğru olup olmadığını beyan veya bir işin yapılıp yapılmadığını ispat hususunda, kişinin, Allah'ın adı veya sıfatlarından birini kullanarak Allah'ı şahit tutması ve böylece sözünü kuvvetlendirmesidir. Verilen sözü kuvvetlendirmek için o sözü Yüce Yaratan ile ilişkilendirmektir. Verilen söze uyacağına dair Allah'ı şahit ve vekil kılmaktır. *"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptığınız şeyleri hakkıyla bilir."*[7] âyeti tam da bu duruma işaret eder. İşte bu nedenle yemin eden, sözünde durmadığında, söz verdiği şey ile Allah'ın yüce isimleri arasında kurduğu bu ilişkiyi koparmış sayılır. O, verdiği söze şahit

[1] EÜ1/276 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 276.
[2] M359 Müslim, Îmân, 224.
[3] M359 Müslim, Îmân, 224; T1340 Tirmizî, Ahkâm, 12; D3623 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 26.
[4] B7445 Buhârî, Tevhîd, 24; M355 Müslim, Îmân, 220.
[5] D3244 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 1.
[6] B7445 Buhârî, Tevhîd, 24; Âl-i İmrân, 3/77.
[7] Nahl, 16/91.

olarak gösterdiği Cenâb-ı Hakk'ın saygınlığını hiçe saymış olacak, *"Yeminlerinizi tutun!"*[8] buyuran Rabbine karşı takındığı bu umursamaz tavırdan ötürü de cezayı hak edecektir.

Yemin olgusu, önceki semavî dinlerde ve eski dönemlerde de hep üzerinde durulan bir konu olmuştur. Tevrat'ta yemin ile ilgili birçok atıf bulunmakta, yeminlerin Allah adına yapılması gerektiği belirtilmekte, yalan yere yemin etmenin yasak olduğu vurgulanmaktadır.[9] İncil'de ise genel anlamda yemin etmekten kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır.[10] Yeminin son derece önem taşıdığı câhiliye şiirlerinde de birçok yemin ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Tek Allah inancına sahip olan hanîfler Allah'ın gücü ve kudretine yemin ederken; putperestler daha çok kutsal gördükleri değerlere, putlara, ata ve babalarının adına yemin etmişlerdir.

Yapılacak işlerde "Allah'ın şahit tutulması" demek olan yeminlerde, şirk unsurları yer almamalıdır. Bu nedenle Allah Resûlü, câhiliye döneminde yaygın olan putlar, atalar ve babalar üzerine yemin etme âdetini kesin bir şekilde yasaklamış, yemin edecek kişinin Allah'ın adını vererek yemin etmesi gerektiğini belirtmişti.[11] O (sav), yeminin sadece Allah adına veya O'nun sıfatlarından birisi ile yapılabileceğini vurgularken, tevhid inancının her şeyin üstünde olduğu gerçeğini yerleştirmeye çalışıyordu. Özellikle, "Şöyle yaparsam kâfir olayım." gibi yeminler hakkında, *"İslâm dini dışında herhangi bir din ve inanç üzerine kasten ve yalan yere yemin edenin, dediği gibi olacağı"* uyarısında bulunmaktaydı.[12]Böylece putperestlik kültüründen yeni kurtulmuş olan İslâm toplumunda, aslî unsurun tevhid inancı olması gerektiğini zihinlere yerleştirmek istiyordu. Câhiliye döneminde yaygın olan "emanet üzerine yemin etme"yi de bu çerçevede değerlendirmiş ve *"Emanete yemin eden bizden değildir!"*[13] buyurmuştu.

Kısacası Peygamber Efendimiz, Allah'ın zâtı dışında toplum tarafından değer verilen, önemsenen hiçbir şeye yemin edilemeyeceğini bildiriyordu. Allah Resûlü bu anlayışı pekiştirmek için uygun olmayan yeminlere ânında müdahale ederek yemin konusunda yeni bir anlayış oluşturuyordu. Nitekim oğlu Abdullah'ın anlattığına göre, Ömer b. Hattâb, Peygamber Efendimizle beraber yaptığı bir yolculukta konuşması sırasında câhiliye döneminde yaptıkları gibi "babası üzerine" yemin etmişti. Onun bu yeminini işiten Allah Resûlü oradakilere şöyle seslendi: *"Bilin ki! Allah, babalarınız üzerine yemin etmeyi yasaklamıştır. Yemin eden kimse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun!"*[14] Bunun üzerine Hz. Ömer, "Vallahi Resûlullah'ın bunu

[8] Mâide, 5/89.
[9] *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 19/12.
[10] *Kitâb-ı Mukaddes*, Matta, 5/33-37.
[11] M4262 Müslim, Eymân, 6; B7401 Buhârî, Tevhîd, 13.
[12] B1363 Buhârî, Cenâiz, 83.
[13] D3253 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 5.
[14] B6108 Buhârî, Edeb, 74; B2679 Buhârî, Şehâdât, 26.

yasakladığını duyduktan sonra, babam üzerine ne kendim yemin ettim, ne de böyle bir yemini naklettim." diyecekti.[15]

Allah Resûlü'nün babalara, atalara yemin edilmemesi gerektiği hususundaki emirleri çok kesindir ve farklı bir anlam yüklenmeyecek kadar açıktır.[16] Ancak Peygamber Efendimizin, az da olsa muhataplarının babaları üzerine yemin ettiği rivayet edilmiştir.[17] Allah Resûlü'nün nadiren kullandığı bu tarz yeminlerin, Allah'ın isim veya sıfatları dışında başka bir şey üzerine yemin etmenin yasaklanmasından önce söylenmiş olması ihtimal dâhilindedir.[18]

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de yemin unsurunu sıklıkla kullanmış ve bazen kendi zâtı, bazen de çeşitli zaman ve mekân isimleri, ay, güneş, yıldız gibi yarattıkları ve insanoğluna verdiği bazı nimetleri üzerine yemin etmiştir. Özellikle Mekke'de nâzil olan âyetlerde söze daha fazla inandırıcılık kazandırması ve muhataba güven vermesi açısından yemin kalıplarına daha fazla yer verilmiştir. Hatta Allah Teâlâ'nın, hakikatleri anlatırken Resûlü'nün de yemin etmesini istemesi dikkat çekicidir.[19] Bu nedenledir ki Peygamber Efendimiz çeşitli vesilelerle Allah'ın adını kullanarak yemin etmiştir. *"Kalpleri evirip çeviren Allah'a yemin ederim ki..."*,[20] *"Muhammed'in varlığını elinde tutana yemin ederim ki..."*,[21] *"Varlığımı elinde tutana yemin ederim ki..."*[22] veya *"Ebu'l-Kâsım'ın varlığını elinde tutana yemin ederim ki..."*[23] gibi yemin kalıpları, onun en çok kullandığı yeminler arasında idi.

Allah Resûlü, kendisine intikal eden ihtilâflı konuları çözmek için öncelikli olarak taraflardan delil sunmalarını[24] veya şahit getirmelerini[25] isterdi. Ancak bazen delil veya şahit bulunmayabiliyor veya yetersiz kalabiliyordu. İşte böylesi nadir durumlarda, iddia sahibinin isteğine bağlı olarak karşı tarafa yemin ettirirdi.[26] Fakat Allah adına yemin etmenin sorumluluğunu bilmeyen bazı davacıların, hedefine ulaşabilmek için kolayca yalan yere yemin etmesi de mümkündü. Allah Resûlü böyle kimseleri, *"Kim Müslüman bir kişinin hakkını (yalan) yeminiyle kendine alırsa, Allah ona (cehennem) ateşini vacip kılar, cenneti de haram eder!"* sözleriyle uyarıyordu. Bu sözü duyan sahâbeden biri, "Az bir şey de mi olsa, yâ Resûlallah?" diye sorunca, Resûlullah (sav), *"Bir misvak ağacının dalı da olsa böyledir!"* buyurmuştu.[27] İşte böylesi kimselerin yemin ederek insanlardan haksız taleplerde bulunabileceği ihtimaline karşılık Efendimiz, *"Eğer insanlara sırf iddialarından dolayı haklar verilecek olsaydı, bazı kimseler bazılarının kanları-*

[15] M4254 Müslim, Eymân, 1.
[16] B7401 Buhârî, Tevhîd, 13; M4254 Müslim, Eymân, 1.
[17] M101 Müslim, Îmân 9; M2383 Müslim, Zekât 93.
[18] İF11/534 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XI,534-535; ŞA2/295 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, II, 295.
[19] Yûnus, 10/53; Sebe', 34/3; Teğâbün, 64/7.
[20] D3263 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 9; T1540 Tirmizî, Nüzûr ve eymân, 13.
[21] M961 Müslim, Salât, 112.
[22] M530 Müslim, Îmân, 377.
[23] D3264 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 9.
[24] B6898 Buhârî, Diyât, 22.
[25] B2356 Buhârî, Müsâkât, 4.
[26] M359 Müslim, Îmân, 224.
[27] DM2631 Dârimî, Büyû', 62.

nın ve mallarını(n kendilerinin olduğunu) iddia ederlerdi. Hâlbuki yemin etmek davalıya düşer."[28] buyurmuştu.

Günlük hayatta yemin, en fazla alışveriş sırasında daha çok kâr etmek, müşterinin dikkatini çekmek veya onu yanıltmak için kullanılmaktadır. Böyle durumlarda yemin, satıcıya kısa vadede belli bir kazanç sağlasa da, ticarette olması gereken dürüstlük ve itimat gibi değer ve prensipleri zedelemektedir. Bunun için ticaret erbabının güvene dayalı davranış sergilemesi, işin sürekliliği açısından ve ahlâkî yönden kendilerine daha fazla yarar sağlayacaktır. Peygamber Efendimiz, *"Yemin, alışverişte kâr getirir (ama) bereketi götürür."*[29] derken, yeminin sahibine sağlayacağı kârın aslında sayısal çokluk olduğunu hatırlatır. Oysa hakikatte olması gereken, helâl kazanç ile yetinme, gönül huzuru, kanaatkâr olma gibi duyguların köreltilmemesidir.

Ticaret yaparken müşterilerini aldatanların âhirette ceza göreceklerini anlatan Hz. Peygamber, Allah'ın kıyamet günü yüzlerine bakmayacağı ve arındırmayacağı üç grup insan arasında malını ikindiden sonra pazara çıkarıp, *"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, bu mala şu kadar para verdim."* diyerek yalan yeminle müşterisini aldatan kişiyi de saymıştır. Ardından da şu âyeti okumuştur: *"Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[30]

Meşru ve makul bir ölçü içerisinde Allah adına yapılan yeminler ise saygı ile karşılanmalı ve gereği yerine getirilmeye çalışılmalıdır. Hayırlı bir işi yapmaya davet etmeye, muhatabı teşvik etmeye ve güzellikleri yaymaya yönelik olan yeminlerin gereğine katkıda bulunmak, muhatabı rahatlatmak açısından önemlidir. Berâ' b. Âzib'in, *"Peygamber (sav), bizlere yemin eden kimsenin yeminini kabul etmemizi emretti."*[31] sözü bu hususa işaret etmekteydi. Peygamber Efendimiz, Allah adına yapılan yeminlerin önemsenmesi gerektiğini Hz. İsa'nın başından geçen şu olayla anlatıyordu:

Bir gün Meryem oğlu İsa, hırsızlık yapan birini görmüş ve ona, "Bir şey mi çaldın?" diye sormuştu. Adam, "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki çalmadım!" diye cevap vermişti. Hz. İsa adamın bu şekilde yemin ettiğini görünce, "Ben, Allah'a inandım ve kendi gözümü yalanladım!" demişti.[32] Aslında Hz. İsa, gözüyle gördüğü durum ile kulağıyla işittiği yemin arasında tercih yapmak zorunda kaldı. O, kendi gözünü yalanlamayı tercih etti. Neticede bir beşer olarak gözünün yanılması da

28 İM2321 İbn Mâce, Ahkâm, 7.
29 D3335 Ebû Dâvûd, Büyû', 6; N4466 Nesâî, Büyû', 3.
30 B2358 Buhârî, Müsâkât, 5; Âl-i İmrân, 3/77.
31 B6654 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9.
32 B3444 Buhârî, Enbiyâ, 48.

mümkün olabilirdi. Belki de bu durumun üzerini örtüp cezasını Allah'a havale etmek ve o kişiye ibret alması için bir fırsat vermek Hz. İsa'ya daha uygun görünmüştü. Sonuçta, Allah adına yemin etmenin ne denli önemli olduğunu farklı bir şekilde ortaya koymuştu.

Yemin, muhatabın şüphe ve tereddüdünü gidermek, onu ikna etmek amacıyla ihtiyaç hâlinde başvurulabilecek bir vasıta olup, aynı zamanda kişinin kararlı oluşunun bir işaretidir. Gündelik hayatta birtakım yararlar sağlarsa da, alışkanlık hâline getirip sürekli yemine başvurmak, yeminin gücünün kaybolmasına neden olabilir. Ayrıca Allah'ın ismini veya vasıflarını her olayda tanık göstermek, olur olmaz zamanlarda yemin etmek, O'nun zâtına karşı da bir saygısızlık olur. Bununla birlikte inananların zihinlerinde, verilen bir yeminin gereğinin yerine getirilememesi yoğun bir pişmanlık oluşturur ve günah işlediği hissini geliştirir. Bundan dolayı Efendimiz (sav), *"Yemin ya bozulmayla veya pişmanlıkla neticelenir."*[33] buyurarak, yeminde ısrar edilerek pişman olmaktansa, hayra vesile olacaksa yeminin bozulmasını tavsiye eder.

Peygamberimiz özellikle ısrar ve zorlama anlamına gelebilecek durumlarda, "Allah andı veya yemin verilmesini" de istemezdi. Bir vakit adamın biri Resûlullah'a (sav) gelerek, "Yâ Resûlallah! Ben bu gece bir rüya gördüm." deyip rüyasını anlatmaya başlar. Bu arada Hz. Ebû Bekir (ra) rüyayı tabir eder. Sözü bittiğinde Peygamber Efendimiz, *"(Yorumunun) bir kısmında isabet ettin, bir kısmında da hata ettin."* buyurur. Hz. Ebû Bekir, "Babamın başı üzerine sana yemin ederim ey Allah'ın Resûlü, hata ettiğim kısmın ne olduğunu bana söyler misin?" deyince Resûlullah (sav), *"Yemin etme!"*[34] buyurur. Bu vesile ile Resûl-i Ekrem, olur olmaz zamanlarda yemine başvurulmamasını ve bu konuda itidal içerisinde davranılmasını hatırlatmış, muhatabın sabrının ve tahammülünün zorlanmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Yemin etme ihtiyacı duyulduğu zaman ise son noktanın konulmaması, ikinci bir ihtimalin hesaba katılarak hareket edilmesi, yeminin doğuracağı sorumluluğun hafifletilmesi açısından önemlidir. Bu konuda Allah Resûlü, *"Yemin edip de (inşallah yani 'Allah dilerse' diyerek) istisna yapan (ihtiyat payı bırakan) kimse, isterse yemininden döner, isterse yemininin gereğini yerine getirir. O kimse bu durumda günaha girmiş olmaz."*[35] buyurmuştur. Böylece o, dönüşü olmayan kesin kararlar vermek yerine, ihtimalleri düşünerek hareket edilmesini tavsiye etmiştir.

[33] İM2103 İbn Mâce, Kefâret, 5.
[34] D3268 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 10; T2293 Tirmizî, Rü'yâ, 10.
[35] D3262 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 9; N3824 Nesâî, Eymân, 18.

Asıl gayesi hakikatin ortaya çıkarılması olan yeminlerin, birtakım güzellikleri ve hayırlı işleri yapmaya engel kılınması, *"Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir."*[36] âyeti ile Allah tarafından yasaklanmıştır. Böyle bir olay Hz. Ebû Bekir'in başından geçmişti. O, kızı Hz. Âişe'ye iftira atıldığında (İfk Hadisesi'nde), iftira olayına karışanlardan biri olan Mistah'a fayda getirecek hiçbir şey vermeyeceğine dair yemin etmişti. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"İçinizden fazilet ve servet sahibi kimseler, akrabaya, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[37] Hz. Ebû Bekir bu âyet indikten sonra, "Evet vallahi, ey Rabbimiz bizi bağışlamanı elbette isteriz." demiş ve Mistah'a yeniden yardım etmeye başlamıştı.[38]

Allah Resûlü de, *"Allah'a isyan, akrabalık bağlarını koparma ve sahip olunmayan bir mal ile ilgili yemin edilmez."*[39] sözleriyle, yeminlerin hayırlı işlerin önünde engel olmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Bu tavsiyeleri duyan sahâbe de gereğini hayatlarına uygulamaya çalışmışlardır.

Bir gün adamın biri cömertliği ile meşhur sahâbî Adî b. Hâtim'e gelerek biraz harçlık ister. Adî, "Bende zırhımla miğferimden başka sana verebileceğim bir şey yok, aileme yazayım da onlar sana harçlık versinler." der. Adam bu teklife razı olmayınca Adî kızar ve "Vallahi, sana hiçbir şey vermiyorum!" der. Bunun üzerine pişman olan adam, Adî'in ailesinden harçlık almaya razı olur. Adî b. Hâtim, yemin etmiş olduğu hâlde adama yardımda bulunmayı kabul eder ve Adî, "Vallahi eğer Resûlullah'ın (sav), *'Bir kimse bir şeye yemin eder de sonra Allah için ondan daha makbul bir şey görürse, hemen onu yapsın!'* buyurduğunu işitmiş olmasaydım yeminimi bozmazdım." der.[40]

Yemin aslî hüviyetini kaybedince, inatlaşmaya ve güzelliklerden kaçışa vesile olur. Tâbiûndan Zehdem b. Mudrib tanık olduğu bir olayı şöyle anlatır:

Sahâbeden Ebû Musa el-Eş'arî'nin misafiri idik. Sofrayı getirtti. Yemekte tavuk eti vardı. Bu arada Benî Teymillâh kabilesinden beyaz tenli, mevâlîye benzeyen biri geldi. Ebû Musa onu yemeğe buyur etti. Fakat adam gelmek istemedi. Ebû Musa adamı ikinci defa buyur ederken misafirin tereddüdünü gidermek amacıyla, "Ben Resûlullah'ı (sav) tavuk eti yerken gördüm." deyince, adam neden gelmediğini açıkladı: "Ben bir tavuğun

[36] Bakara, 2/224.
[37] Nûr, 24/22.
[38] T3180 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; B4757 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 11.
[39] D3272 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 12; N3823 Nesâî, Eymân, 17.
[40] M4275 Müslim, Eymân, 15.

bir şeyler yediğini gördüm, iğrendim ve bir daha tavuk yememeye yemin ettim." dedi. Bunun üzerine Ebû Musa şunları söyledi: "Gel de sana bunu ilgili bir olay anlatayım. Ben, Eş'arîlerden bir grup ile Resûlullah'tan (sav) yüklerimizi taşıyacak binit istemeye gitmiştim. Allah Resûlü, '*Vallahi size binit veremem, zaten bende size verecek binek hayvanı da yok.*' buyurdu. Allah'ın dilediği kadar bir müddet bekledik. Bu arada Resûlullah'a (sav) ganimet develeri getirildi. Ardından bizi çağırdı ve bize beyaz hörgüçlü beş deve verilmesini emir buyurdu. Yola koyulduğumuz zaman birbirimize, 'Resûlullah'a (sav) yeminini hatırlatmadığımız için bu malların bereketini göremeyiz.' dedik. Hemen kendisine geri döndük ve 'Yâ Resûlallah! Binit istemek üzere sana geldiğimizde veremeyeceğine dair yemin ettin sonra da verilmesini istedin. Yeminini mi unuttun yâ Resûlallah?' deyince, Peygamber Efendimiz, '*Vallahi ben, Allah diler de bir şeye yemin edip ardından daha hayırlısını görürsem onu yapar, yeminimi de (kefaretle) helâl kılarım. Yolunuza devam edin. Size binecek (develeri) ancak Yüce Allah verdi.*' buyurdu."[41]

Özellikle aile birliğinin aleyhine olabilecek durumlarda, kefaret karşılığında, yeminden dönme imkânı verilmiştir. "*Vallahi birinizin, ailesi hakkında yaptığı bir yemininde ısrarcı olması, Allah katında (yeminini bozarak) O'nun farz kıldığı kefareti vermesinden daha büyük günahtır.*"[42] buyuran Hz. Peygamber (sav), yeminlerin hayra ve hizmete engel olmaması gerektiğini hatırlatır. Bu gibi durumlarda yeminden dönmek daha güzeldir. Örneğin, eşine yaklaşmamaya yemin eden (îlâ) bir kişinin yemininden dönüp kefaret vermesi hâlinde evliliğe devam etmesi uygun görülmüştür.[43]

Yeminlerin bozulması hâlinde verilecek kefaretin miktarını da yine Allah Teâlâ belirlemiştir: *"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!"*[44] Kefaret, kasıtlı, bilinçli yapılan yeminlere karşılık verilir. Hz. Âişe, *"Allah, kasıtsız olarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz..."*[45] âyetinin, insanların "Hayır vallahi!" veya "Evet vallahi!" gibi ağızlardan öylesine çıkan sözleri hakkında indiğini belirtmiştir.[46] Buradan, insanın unutarak, dil sürçmesiyle, alışkanlık veya yanlışlık sonucu, "Vallahi, billahi" gibi sözler söylemesinin kefaret

[41] M4265 Müslim, Eymân, 9; B3133 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.
[42] M4291 Müslim, Eymân, 26; B6625 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 1.
[43] MU1171 *Muvatta'*, Talâk, 6.
[44] Mâide, 5/89.
[45] Mâide, 5/89.
[46] B4613 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 8.

gerektirmediği anlaşılmaktadır. Ancak insanların, özellikle de çocukların yemin konusunda eğitilmeleri son derece önemlidir. Verilecek eğitimde yeminin mahiyeti, önemi konusunda telkinde bulunulması, güven esaslı örnek davranışlar sergilenmesi, ileriki yaşlarda gereksiz yere yemin etmeyi önleyecektir. Tâbiîn döneminin önemli âlimlerinden İbrâhim en-Nehaî'nin, "Küçükken Allah adını vererek şahitlik ettiğimizde ya da yemin ettiğimizde büyüklerimiz bizleri döverdi."[47] ifadeleri, konunun ilk dönemlerden itibaren önemsendiğini göstermektedir.

Câhiliye döneminde var olan ve bir bölgede işlenmiş faili meçhul cinayetlerde katili tespit etmek veya maktulün diyetine hükmetmek amacıyla bölge halkından elli kişiye başvurularak yapılan "kasâme yemini"ni Peygamber Efendimiz de kabul etmiş ve onu tevhid inancına göre yeniden düzenleyerek çeşitli davalarda uygulamıştı.[48] Böylece, tarafların özel anlamda yemin etmesini sağlayan kasâme ile toplumda can güvenliğinin sağlanması, ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulması, maktulün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevler icra edilmiştir.

Sonuç olarak İslâm öncesinden beri var olagelen yemin olgusu, Hz. Peygamber döneminde delil ve şahitlerin olmadığı, ihtilâfların çözümü esnasında başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Günlük hayatta insanlar arası ilişkilerde de genellikle karşılaşılan bu olgu, muhatabı ikna etme, onun şüphe ve tereddütlerini giderme bakımından yemin sahibini vicdanî ve ahlâkî bakımdan sorumluluk altında bırakmaktadır. Dolayısıyla yemin eden kimsenin Allah'ı kendisine şahit kılmasının ciddiyetiyle hareket etmesi, olur olmaz her şey için Allah'ın adını kullanmaması gerekir. Zira bilerek yapılan yeminlerin bozulması hâlinde, kişinin kefaret ödemesi lâzımdır.

[47] B3651 Fedâilü ashâbi'n-nebî, 1.
[48] B6898 Buhârî, Diyât, 22; M4346 Müslim, Kasâme, 3.

SUÇ ve CEZA
KABAHATLER ve MÜEYYİDELER

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ:
سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ فِى حَجَّةِ الْوَدَاعِ:
"...أَلاَ لاَ يَجْنِى جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ. وَلاَ يَجْنِى وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ وَلاَ
مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ..."

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın naklettiğine göre,
babası şunları anlatmıştır:
Hz. Peygamber'in (sav) Veda Haccı'nda şöyle buyurduğunu işittim: "...
Bilesiniz ki kişi ancak kendi işlediği suçtan sorumludur. Baba, evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz. ..."
(İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76)

عَنْ عائِشَةَ قالَتْ: قالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"ادْرَءُوا الْحُدُودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنْ كَانَ لَهُ مَخْرَجٌ فَخَلُّوا سَبِيلَهُ فَإِنَّ الْإِمَامَ أَنْ يُخْطِئَ فِى الْعَفْوِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يُخْطِئَ فِى الْعُقُوبَةِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ:
"تَعَافَوُا الْحُدُودَ قَبْلَ أَنْ تَأْتُونِى بِهِ فَمَا أَتَانِى مِنْ حَدٍّ فَقَدْ وَجَبَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قالَ: قالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"حَدٌّ يُعْمَلُ بِهِ فِى الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا."

عَنْ أَبِى شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ:
"مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلٍ أَوْ خَبْلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلَاثٍ إِمَّا أَنْ يَقْتَصَّ وَإِمَّا أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ وَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Elinizden geldiği kadar Müslümanlardan cezaları düşürün. Şayet bir çıkış yolu bulursanız (davalıyı) serbest bırakın. Çünkü yöneticinin yanılıp affetmesi, yanılıp ceza vermesinden daha hayırlıdır."*

(T1424 Tirmizî, Hudûd, 2)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ceza gerektiren durumlarda davayı bana getirmeden önce birbirinizi affetmeye çalışın. Aksi takdirde ceza gerektiren bir dava bana geldiğinde, benim hüküm vermem kaçınılmaz olur."*

(N4889 Nesâî, Kat'u's-sârık, 5)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde, işlenen bir suça karşı (hukukî) ceza uygulanması yeryüzü halkı için kırk sabah yağmur yağdırılmasından daha hayırlıdır."*

(İM2538 İbn Mâce, Hudûd, 3)

Ebû Şürayh el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*

(D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3)

Allah Resûlü'nün irtihalinden sonra Afrika'ya gidip orada vefat eden sahâbîlerden Ebû Rimse et-Teymî,[1] Kutlu Nebî ile ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyor: "Bir gün babamla Resûlullah'a (sav) gitmek üzere yola çıktık. Onunla karşılaştığımızda babam, 'Bu kim biliyor musun?' diye sordu. 'Hayır.' dedim. Babam, 'İşte bu Allah'ın Resûlü'dür.' dedi. Bunu söyleyince çok şaşırdım. Çünkü Allah Resûlü'nü (sav) insanlara benzemeyen bir varlık olarak hayal etmiştim. Bir de baktım ki o da kınalı saçları kulak memelerine kadar uzamış, üzerinde iki parça yeşil elbise olan bir insanmış. Bu arada babam ona selâm verdi. Sonra oturup bir müddet sohbet ettik. Derken Allah Resûlü babama; *'Bu senin oğlun mu?'* diye sordu. 'Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki evet.' diye cevap verdi. Allah Resûlü babama aşırı benzerliğim ve babamın ciddi ciddi yemin etmesine tebessüm etti. (Babamı rahatlatmak için) şöyle buyurdu: *'Şüphesiz o senin suçundan dolayı cezalandırılamaz, sen de onun suçu yüzünden cezalandırılamazsın.'* Ardından da şu âyeti okudu: *'Herkesin günahı yalnız kendinedir. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.'"*[2]

Ebû Rimse'nin babası, çocuğunun kendisine ait olmadığı şüphesine karşı ısrarlı bir şekilde yemin etmişti. Allah Resûlü de adamın ciddi ciddi yemin ettiğini görünce kendini tebessüm etmekten alamamış, bu söyleşinin ardından Ebû Rimse'ye ve onun şahsında tüm Müslümanlara hukukî bir ilkeyi öğretmişti. Bu, suçun şahsîliği ve kimsenin başkasının suçundan sorumlu olamayacağı ilkesiydi.

O dönemde katı kabilecilik ve kolektif sorumluluk anlayışından dolayı baba, oğul ve yakın akrabalar genellikle beraber hareket ederdi. Birinin işlediği cinayet, gasp suçu kabilenin hepsi tarafından üstlenilir, elde edilen mallar da aynı şekilde paylaşılırdı. Böyle bir ortamda yetişen sahâbîlerden birisi Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu Sa'lebeoğulları falanca kimseyi câhiliye döneminde öldürmüşlerdi, onlardan intikamımızı al." deyince, Allah Resûlü koltuk altlarının beyazı görülünceye kadar kollarını kaldırıp iki defa şöyle buyurdu: *"Bir anne çocuğunun işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz."*[3] Yaptığı çeşitli konuşmalarından Rahmet

[1] EÜ6/107 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, 107.
[2] En'âm, 6/164; HM7109 İbn Hanbel, II, 227; BS16326 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII,46.
[3] N4843 Nesâî, Kasâme, 40-41.

Elçisi'nin suçların ve cezaların şahsîliği ilkesine son derece dikkat ettiği anlaşılmaktadır.[4] Allah Resûlü Veda Hutbesi'nde, *"...Bilesiniz ki! Kişi ancak kendi işlediği suçtan sorumludur. Baba, evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz."*[5] buyurarak suçların bireysel olduğu anlayışının ashâbı arasında pekişmesini sağlamıştır.

Allah Resûlü, suçlular için öngörülen cezaların uygulanmasında birtakım ilkelere riayet edilmesini istemiştir. Bunların en önemlilerinden biri verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi suç ve cezalarda "suçun şahsîliğinin" gözetilmesidir. Buna göre suçu kim işlediyse cezayı o çekmelidir. Bir başka ifadeyle bir kişi bir başkasının işlediği suçtan dolayı cezaya çarptırılamaz. Bu kural, suçsuz ve günahsız insanları koruyan, herhangi bir kimseye hak etmediği muameleyi yasaklayan insanî ve medenî bir ilkedir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde günahların şahsî olduğunu, hiç kimsenin başkasının işlediği günahtan sorumlu tutulamayacağını bildirmiştir. Bu âyetlerden birinin meali şöyledir: *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa..."*[6] Hz. Peygamber dönemine bakıldığında, onun, gerek Müslümanları işledikleri günahlardan sorumlu tutma gerekse suç işleyenleri cezalandırma noktasında daima bu ilkeye riayet ettiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in, ceza verilirken dikkat edilmesi gerektiğini bildirdiği hususlardan bir diğeri de, işlenen suçun cezasının önceden belirli olmasıdır. Modern hukuk sistemlerinin de kabul ettiği bu evrensel ilkeye göre hakkında açıkça yasaklayıcı hüküm bulunmayan bir söz veya eylemden dolayı hiç kimse hiçbir şekilde cezalandırılamaz. Bu ilkeye göre suç ve cezalarda kıyas yasak olup hangi söz ve davranışların suç olduğu ve bu suçlara ne tür ve ne kadar ceza verileceği önceden bilinmelidir. İslâm'da da nelerin suç olduğu ve bu suçları işleyenlere ne tür ve ne kadar ceza verileceğinin önceden herkese bildirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Hz. Peygamber de varsa âyetlerde açıklanan suçları ve bu suçlara verilecek cezaları açıklamış, yoksa kendisi hangi söz ve eylemlerin suç olduğunu daha önceden açıkça bildirmiştir.[7]

Hz. Peygamber'in ceza verirken dikkat edilmesini gerekli gördüğü bir başka husus ise cezaların genel olarak herkes için geçerli olmasıdır. Bu ilkeye göre, din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmadan herkese aynı hukukî ilkelerin uygulanması gerekir. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde

[4] N4131 Nesâî, Muhârebe, 29.
[5] İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[6] Fâtır, 35/18.
[7] B6878 Buhârî, Diyât, 6; M4435 Müslim, Hudûd, 25.

onun bu konuda ne kadar titiz hareket ettiği görülmektedir. Câhiliye döneminde tiranca hareket edilir, kadınlar insan yerine konulmaz, köleler ise her açıdan bir eşya kabul edilir, suç işlendiğinde de herkese toplumdaki sosyal, siyasî ve ekonomik statülerine göre muamele edilirdi. Böyle bir toplumda yetişen bazı sahâbîler Mekke'nin fethi sırasında hırsızlık yapan Mahzûmoğulları kabilesinin ileri gelenlerinden Fâtıma adındaki bir kadın için[8] Hz. Peygamber'den ayrıcalıklı davranmasını talep etmişlerdi. Kureyşliler, kadına ceza verilmemesi için ne yapmaları gerektiği konusunda kendi aralarında istişare ettikten sonra Hz. Peygamber'in çok sevdiği sahâbîsi Üsâme b. Zeyd'i ona aracı olarak göndermeye karar vermişlerdi. Üsâme, Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlattıktan sonra Allah Resûlü, *"Allah'ın takdir ettiği cezalarından bir ceza için aracı mı oluyorsun?"* buyurmuş daha sonra da ayağa kalkarak şu konuşmayı yapmıştır: *"Ey insanlar! (Allah) sizden önceki milletleri, içlerinden soylu birisi hırsızlık yaparsa onu bırakmaları, zayıf birisi hırsızlık yaparsa onu cezalandırmaları sebebiyle helâk etmiştir. Allah'a yemin olsun ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse mutlaka onun da elini keserdim."* buyurmuştur.[9]

Peygamber Efendimiz, bu davranışıyla, konulan kuralların herkese uygulanacağını insanlara bildirmişti. Buna benzer bir şekilde toplumda fakir, sahipsiz insanlara karşı işlenen suçların cezasız kalmayacağını bildirmek için de *"Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz. Kim kölesinin bir organını keserse biz de onun bir organını keseriz."*[10] buyurmuştu. Her konuda insan hayatını ve şerefini ön planda tutan Hz. Peygamber, sadece hayatta olanların değil henüz ana rahminde bulunanların da hayatlarını kutsal ve dokunulmaz kabul etmiş ve gebe bir kadına vurarak çocuğunun düşmesine sebep olan kimseyi cezalandırmıştır.[11]

Suçun işlendiği, delillerle ispat edilmedikçe asla ceza uygulanmaz. Hz. Peygamber de bir dava kendisine geldiğinde isnat edilen suçu işlediğine iyice kani olmadıkça sanığı cezalandırmazdı. Onun getirdiği bu anlayış sonraki dönemlerde Müslümanlar tarafından, "beraat-i zimmet esastır/suçsuzluk esastır." şeklinde benimsenecekti. Onun delil olarak kabul ettiği ispat vasıtalarının başında sanığın suçunu itiraf etmesi gelmekteydi. Ancak Hz. Peygamber, zaman zaman ihtiyatla hareket ederek, sanığın tek bir defa itirafı ile yetinmemiş, suçu işlediğine iyice kani olmak için ikrarını tekrarlatmıştır. Meselâ, hırsızlık yaptığını itiraf eden suçluya hemen cezayı tatbik etmemiş, onun itirafını tekrar etmesi üzerine cezayı

[8] İF1/338 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/338.
[9] B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54; M4410 Müslim, Hudûd, 8.
[10] D4515 Ebû Dâvûd, Diyât, 7; T1414 Tirmizî, Diyât, 17.
[11] B5758 Buhârî, Tıb, 46; M4391 Müslim, Kasâme, 36.

uygulamıştır.[12] Bir defasında da Mâiz b. Mâlik el-Eslemî adlı sahâbînin zina suçunu itiraf etmesi ve "Ey Allah'ın Resûlü beni arındır." demesine rağmen ona, "Yazıklar olsun sana! Git Allah'tan bağışlanma dile ve ona tevbe et!" buyurmuştur. Mâiz'in ısrarla geri gelmesi üzerine, *"Bunda delilik mi var?"* diyerek onu geri çevirmiş, tekrar geldiğinde de, *"Bu adam içki mi içti?"* diyerek itirafını kabul etmemiştir. Mâiz yeniden suçunu itiraf edince suç işleme ehliyetinin olduğu kanaatine vararak bu kişiye gerekli cezayı vermiştir.[13] Hz. Peygamber, şayet suçlu, suçunu ikrar etmezse suçun sabit olduğu kesinleştiğinde ceza verirdi.

Ceza, kişide çoğu zaman telâfisi mümkün olmayan zararlara sebebiyet verebilir. Bütün bunlar düşünülerek evrensel hukuk sistemlerinin birçoğunda, "Şüpheden, sanık yararlanır." prensibi benimsenmiştir. Bu prensibe göre, bir kişinin suç işlediği kesin delillerle sabit olmadıkça o kişiye ceza verilemez. Hz. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde bu durum açık bir şekilde görülür. Nitekim bir hadislerinde Peygamberimiz, *"Elinizden geldiği kadar Müslümanlardan cezaları düşürün. Şayet bir çıkış yolu bulursanız (davalıyı) serbest bırakın. Çünkü yöneticinin yanılıp affetmesi, yanılıp ceza vermesinden daha hayırlıdır."*[14] buyurmuştur. Hatta bir defasında Hz. Peygamber, hırsızlıkla itham edilen bir kişiyi hapsetmiş ancak yeterli delil bulunamayınca aynı ilkeden hareketle o kişiyi serbest bırakmıştır.[15]

Kur'ân-ı Kerîm, öldürme ve yaralama olaylarına karşı denklik cezasını öngörmekle beraber mağdurun veya velîsinin bundan vazgeçerek diyet alabileceklerini veya suçluyu karşılıksız affedebileceklerini belirtmiştir.[16] *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz o, zalimleri sevmez."*[17] âyetinde de affetmenin husumetleri bitirme açısından daha uygun olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber de suçtan öncelikle mağdur veya yakınlarının zarar gördüğü gerçeğinden hareketle, onların suçlunun cezalandırılmasını talep etme haklarının olduğunu belirtmiş ancak affetmelerini tavsiye etmiştir.[18] Enes b. Mâlik'in, Allah Resûlü'nün kendisine intikal eden davalarda hep affı tavsiye ettiğini gördüğünü[19] bildirmesi de Rahmet Elçisi'nin bu hassasiyetinin bir göstergesidir. Aynı şekilde suçluyu affetme hususunda sulh/anlaşma yolu da tercih edilebilir. Mağdur tarafın suçluyu affetmesi veya iki tarafın anlaşmaları, yetkili otoritenin güvenliği ve düzeni sağlamak amacıyla ayrıca bir ceza takdir etme yetkisini kaldırmamaktadır.

[12] N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3; D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9.
[13] M4431 Müslim, Hudûd, 22.
[14] T1424 Tirmizî, Hudûd, 2.
[15] T1417 Tirmizî, Diyât, 20; N4880 Nesâî, Kat'u's-sârık, 2.
[16] Bakara, 2/178.
[17] Şûrâ, 42/40.
[18] N4727 Nesâî, Kasâme, 5-6.
[19] D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; N4787 Nesâî, Kasâme, 28-29.

Hırsızlık, zina, zina iftirası, yol kesme ve terör gibi suçlarda ise mağdur tarafın davadan vazgeçmesi cezanın kaldırılmasına engel olamaz. Çünkü bu suçlar kişilere karşı işlenmiş olmakla birlikte aynı zamanda topluma karşı bir saldırı ve haksızlıktır. Meselâ, bir defasında Safvân b. Ümeyye isimli bir sahâbî Mescid-i Nebevî'de uyurken birisi ansızın gelip başının altındaki abasını çalmıştı. Safvân hırsızı yakalayıp Hz. Peygamber'in huzuruna getirdi. Gerekli muhakeme yapıldıktan sonra Hz. Peygamber, hırsızın elinin kesilmesine karar verdi. Safvân, "Onun elini mi keseceksin?" deyince Hz. Peygamber, *"Onu bana getirmeden önce bıraksaydın ya!"* buyurdu.[20] Bu hadisten insanların, aralarında meydana gelen çeşitli kişisel anlaşmazlıkları mahkemeye intikal etmeden de çözebilecekleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, bu konu ile ilgili olarak bir hadislerinde, *"Ceza gerektiren durumlarda davayı bana getirmeden önce birbirinizi affetmeye çalışın. Aksi takdirde ceza gerektiren bir dava bana geldiğinde hüküm vermem kaçınılmaz olur."* buyurmuştur.[21]

Hz. Peygamber, yaralama davalarında mağdurun, mağdurun ölümü hâlinde ise yakınlarının şu üç uygulamadan birini seçebileceklerini ifade buyurmuştur. Bunlar, kısas, af ve diyettir.[22] Peygamberimiz, diyet için sanık adına ödeme yapabilecek erkek tarafından yakın akrabaların (asabe/âkile) bulunmaması, veya cinayetin faili meçhul olması hâlinde mağdur veya yakınlarının istediği diyeti, onun adına devlet hazinesinden karşılamıştır.[23]

Yüce Allah bir taraftan, haksızlık yapmadan yaşamaları konusunda insanları uyarmış, diğer taraftan da suç işleme ortamının oluşmaması için başta yöneticiler olmak üzere herkesten üzerlerine düşen görevleri yerine getirmelerini istemiştir. Ancak her toplumda olduğu gibi Müslüman toplumlarda da suç işleyecek kimselerin olabileceği gerçeği göz önünde bulundurularak suçluların cezalandırılmaları konusunda Yüce Allah ve Resûlü tarafından gerekli hükümler konulmuştur. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde suçla itham edilen kimselere ceza verme yanlısı olmadığından suçu işlediği kesin delillerle ispat edilmedikçe herhangi bir kimseyi suçlu ilân ederek, cezalandırma cihetine gitmediği görülür.

Hz. Peygamber, suç işleyenlere ceza vermeye hevesli değildi. Özellikle kul haklarına taalluk etmeyen konularda işlenen suçların fail tarafından açığa vurulmamasını isterdi. Zira böyle bir gizleme, suçun duyulma-

[20] N4888 Nesâî, Kat'u's-sârık, 5.
[21] N4889 Nesâî, Kat'u's-sârık, 5.
[22] D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; İM2623 İbn Mâce, Diyât, 3.
[23] B6898 Buhârî, Diyât, 22; M4349 Müslim, Kasâme, 6; MU1599 *Muvatta'*, Kasâme, 1.

sına, yaygınlaşmasına ve örnek alınmasına da engel olacaktır. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar! Sizin için Allah'ın belirlediği suçlardan sakınma zamanı geldi. Kim şu çirkin şeylerden birini işlerse açığa vurmasın. Allah'ın gizlemesiyle (onu açığa çıkarıp rezil etmemesiyle) gizlensin. Zira kimin suçu bizim tarafımızdan duyulursa, biz de Allah'ın Kitabı'nı kendisine tatbik ederiz."*[24]

Ümmetine karşı şefkat ve merhamet sahibi olan Hz. Peygamber, bütün bunlara karşılık sanığın suçu işlediği kesinleşirse ve meşru yoldan cezayı infaz etmeme konusunda başka bir çare bulamazsa mağdur veya yakınlarının haklarını korumak ve kamu düzenini sağlamak için cezayı vermekten ve infazdan asla çekinmezdi. Zira huzur ve asayişin sağlanabilmesi, adaletin tecelli etmesi için cezalar kaçınılmazdı. Nitekim o, bir hadislerinde şöyle buyuruyordu: *"Yeryüzünde, işlenen bir suça karşı hukukî bir ceza uygulanması, yeryüzü halkı için kırk sabah yağmur yağdırılmasından daha hayırlıdır."*[25]

Suçlular bireylere ve topluma karşı işlenen suçlara karşılık olarak bu dünyada belirlenen cezalarını çekerler. Allah Resûlü'nün hadislerinden kişinin yaptığı hatayı itiraf edip samimi bir şekilde tevbe etmesi hâlinde bunun, işlediği suçlar için mağfiret vesilesi ve kefaret olacağı anlaşılmaktadır. Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiği şu hadis konuya açıklık getirmektedir:

"Hz. Peygamber, *'Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık etmeyeceğinize ve zina etmeyeceğinize dair bana bey'at edin.'* buyurdu. Ardından da şöyle devam etti: *'İçinizden sözünde duranın mükâfatı Allah tarafından verilecektir. Ancak bu dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyada cezaya uğratılırsa, bu ceza ona kefarettir. Ancak bunlardan bir suçu yapıp da yaptığı fiili Allah Teâlâ örterse, Allah dilerse ona mağfiret eder, dilerse ona ceza verir.'*"[26]

Yine bir gün Allah Resûlü hırsızlık yaptığı için ceza verilen bir kişinin, cezası uygulandıktan sonra getirilmesini ister ve ona, *"Allah'tan bağışlanmamı isterim ve O'na tevbe ederim de."* buyurur. Adam da, "Allah'tan bağışlanmamı isterim ve O'na tevbe ederim." dedikten sonra Resûlullah (sav), *"Allah'ım onun tevbesini kabul et."* diye dua etti.[27] Bu anlamda rivayet edilen diğer hadislerden de kişinin dünyevî cezasını çekip güzel bir şekilde tevbe etmesi hâlinde âhiretteki cezalarının affedileceği ancak cezasını çektikten sonra tevbe etmeyenlerin tekrar ceza görecekleri anlaşılmaktadır.

Allah Resûlü'nün cezayı hak eden insanlara karşı tavır ve davranışları da ölçülü idi. Cezaların belirlenen şekilde uygulanmasını ister, aşırı gi-

[24] MU1514 *Muvatta'*, Hudûd, 2.
[25] İM2538 İbn Mâce, Hudûd, 3.
[26] B6784 Buhârî, Hudûd, 8.
[27] N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3; D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9.

denlerin de cezalandırılacaklarını bildirirdi. Örneğin, *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*[28] buyurmuştur. Belirlenen ölçülerin dışına çıkılması hâlinde topluma düzen getirme, aşırılık ve dengesizlikleri ortadan kaldırma gibi amaçlar gerçekleşmeyecek, haksızlık, intikam ve kan davaları devam edecektir. Bundan dolayı Allah Resûlü, *"Diyet aldıktan sonra (katili) öldüren kişiyi asla affetmem!"* buyurmuştur.[29]

Ceza verilirken de insan onur ve şerefinin rencide edilmemesi gerekir. Kişiler elbette hata edebilir, suça bulaşabilir. Sonuçta da cezalandırılır. Cezalandırma ile bir yandan topluma mesaj verilip haksızlıkların önüne geçilirken, diğer yandan da ceza gören kişinin dünya ve âhirette tekrar kazanılması amaçlanmaktadır. Ceza verilirken suçluya hakaret edilmesi, onurunun rencide edilmesi, bu gayenin zedelenmesine yol açabilecektir. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Resûlullah'ın huzuruna cezalandırılmak üzere biri getirilir. Hz. Peygamber orada hazır bulunanlardan bu kişiye cezasını uygulamalarını ister. Ebû Hüreyre diyor ki: "...Cezalandırma işi bitince topluluktan bazı kimseler bu adama, 'Allah seni hor ve zelil kılsın!' dediler. Ama Peygamber (sav), '*(Hayır) böyle söylemeyin! Bu adamın aleyhine şeytana yardım etmeyin!'*[30] buyurdu." Böylece o, suç işleyip, cezalandırılmış olanların hakaret edilerek farklı bir muameleye tâbi olmayı hak etmediklerine işaret etmişti.

Bütün bunlardan önce Allah Resûlü, insanların ceza ile yüz yüze gelmeden önce kendilerini sorgulamalarını, mahkemelerini kendi nefislerinde kurmalarını, ceza alacak duruma düşmemelerini istemişti. *"İşlediğin kötülük seni üzer ve yaptığın iyilik seni sevindirirse, sen müminsin."*[31] buyurarak insanların zihinlerinde oluşturdukları bu bilincin imanın gereği olduğunu belirtmişti. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd da *"Mümin kimse günahlarını üzerine düşüverecek bir dağ gibi büyük görür. Günahkâr kişi de günahlarını, burnu üzerine konan ve kovalayınca kaçıverecek sinek gibi görür."*[32] diyerek Müslüman'ın yaptığı hataları görüp, fark edip, önemsemesi gerektiğine işaret etmiştir.

Suç ve suçun cezası ile ilgili uygulamalarına baktığımızda Hz. Peygamber'in uygulanacak cezaları özellikle adaleti gerçekleştirmek üzere düzenlediği görülür. Cezanın hiçbir fark gözetmeksizin herkes için genel

[28] D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.
[29] D4507 Ebû Dâvûd, Diyât, 5; HM14973 İbn Hanbel, III, 363.
[30] B6777 Buhârî, Hudûd, 4; D4477 Ebû Dâvûd, Hudûd, 35.
[31] HM22512 İbn Hanbel, V, 251.
[32] B8308 Buhârî, Deavât, 4; T2497 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 49.

olması ve suçun cezasının önceden belirli olması, adaleti sağlamaya yönelik uygulamalardır. Peygamberimiz, bireyi aşıp toplumun genel yapısına zarar verecek suçların duyulmasını ve yayılmasını da istemez. O, ceza vermekten çok affetmeyi tercih eder. Bir Peygamber ve devlet başkanı da olsa, mağdur tarafın hissiyatını göz önüne alarak suçluyu affetme yetkisinin mağdurun yakınlarına verilmesi gerektiğini bildirir.

İşlenen suçlara karşı verilen cezalar, bir yandan suçların yaygınlaşmasına engel olarak toplumsal yapıyı ve kamu vicdanını rahatlatırken öbür yandan da suçluyu topluma kazandırmayı ve ıslah etmeyi hedeflemektedir. Bu şekilde toplumsal vicdan rahatlarken mağdurların da içindeki intikam ve düşmanlık hisleri dindirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için kamu yararı, asayiş, toplum huzurunun temini ve haddi aşanların tedibi için cezalandırmanın kaçınılmaz olduğu söylenmelidir.

İYİLİK VE KÖTÜLÜK

SOSYAL SORUMLULUKLAR ve MÜEYYİDELER

عَنْ وَابِصَةَ بْنِ مَعْبَدٍ الأَسَدِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِى النَّفْسِ
وَتَرَدَّدَ فِى الصَّدْرِ وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ."

Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...İyilik, gönlünü huzura kavuşturan ve içine sinen şeydir; kötülük ise insanlar sana fetva verseler bile, gönlünü huzursuz eden ve içinde kuşku bırakan şeydir."
(DM2561 Dârimî, Büyû', 2)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ :
كَيْفَ لِى أَنْ أَعْلَمَ إِذَا أَحْسَنْتُ وَإِذَا أَسَأْتُ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، فَقَدْ أَحْسَنْتَ. وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ أَسَأْتَ، فَقَدْ أَسَأْتَ."

قَالَ أَبُو سَعِيدٍ ...سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَه بِمِثْلِهَا."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ اجْعَلْنِى مِنَ الَّذِينَ إِذَا أَحْسَنُوا اسْتَبْشَرُوا وَإِذَا أَسَاءُوا اسْتَغْفَرُوا."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, bir adam Resûlullah'a (sav), "İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?" diye sormuş, Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: *"Komşularının, 'İyi yaptın!' dediğini duyarsan iyi yapmışsındır. Onların, 'Kötü yaptın!' dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır."*

(İM4223 İbn Mâce, Zühd, 25; HM3808 İbn Hanbel, I, 402)

Ebû Saîd (el-Hudrî) diyor ki, "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir.'*"

(M177 Müslim, Îmân, 78)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İçinizden İslâm'ı güzelce yaşayan kimseye, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar sevap yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli yazılır."*

(B42 Buhârî, Îmân, 31)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Beni, iyilik yaptıkları zaman sevinç duyan, kötülük yaptıkları zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*

(İM3820 İbn Mâce, Edeb, 57; HM26066 İbn Hanbel, VI, 188)

“Heyetler Yılı” olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılıydı.[1] Arap Yarımadası’nın çeşitli bölgelerindeki kabileler Medine’ye yoğun bir şekilde heyetler gönderiyorlardı. Genellikle kabilelerinin İslâm’a girdiğini bildirmek ve İslâm hakkında temel bilgiler öğrenmek için gelen bu heyetlerin sayısı altmışı geçmişti.

Esedoğulları kabilesinden seçilen on kişilik heyet de bunlardan biriydi. Medine’ye geldikleri esnada Allah Resûlü mescitte ashâbıyla birlikte oturmaktaydı. Heyet mescide girdi ve Allah Resûlü’ne biat edip kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu. Bu arada heyetten bazıları, kendiliklerinden gelip savaşsız Müslüman olduklarını Hz. Peygamber’in başına kakmışlar ve bu tavırları nedeniyle Yüce Allah tarafından uyarılmışlardı.[2]

Yeni bir dine intisap eden Esedoğulları heyeti Peygamberimize çeşitli sorular sordular ve ondan cevaplarını dinlediler. Allah Resûlü onlara Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenmelerini emretti.[3]

Heyette yufka bir yüreğe ve duygusal bir mizaca sahip olan Vâbisa b. Ma’bed isimli bir zât da vardı.[4] Medine’de kalmış ve elinden geldiğince yeni kabul ettiği dini öğrenmeye ve hayatına aksettirmeye azmetmişti. Medineli olmadığı için Resûlullah ile birlikte geçireceği zaman sınırlıydı. Fakat öğreneceği o kadar çok şey vardı ki... Meselâ iyilik ve kötülüğe dair ne kadar soru varsa hepsini sormak geçiyordu içinden, mescidin içinde etrafı büyük bir kalabalıkla çevrilmiş Hz. Peygamber’e bakarken...[5]

Ancak Vâbisa kararlıydı. Sorusunu muhakkak soracak ve belki bir daha göremeyeceği Peygamber’inden cevabını alacaktı. Hemen harekete geçti. Oturanları kızdırmak pahasına onları çiğneyerek ilerlemeye başladı. Bu arada kendisini uyaranlara, âdeta yalvarırcasına, *“Bırakın beni! Yaklaşayım ona! O, benim kendisine yaklaşmayı en çok istediğim insan.”* diyordu. Nihayet bu çabası Allah Resûlü’nün dikkatini çekti. Resûl-i Ekrem etrafındakilere, *“Vâbisa’yı rahat bırakın, yâ Vâbisa yaklaş!”* buyurdu. Artık Vâbisa’nın en büyük arzusu gerçekleşmek üzereydi. Resûl-i Ekrem’in yanına geldi, önüne oturdu, dizlerini onun dizlerine değdirdi.[6]

Allah Resûlü, *“Ey Vâbisa! Sormak için geldiğin soruyu ben mi söyleyeyim yoksa sen mi sorarsın?”* diye sordu. Anlaşılan, Vâbisa’nın merak ettiği soru

[1] HS5/248 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 248.
[2] ST1/292 İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 292; EÜ3/94 İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, III, 94; Hucurât, 49/17.
[3] EÜ2/40 İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, II, 40-41.
[4] TK30/392 Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XXX, 392.
[5] HM18169 İbn Hanbel, IV, 229.
[6] HM18164 İbn Hanbel, IV, 227; HM18169 İbn Hanbel, IV, 229.

Allah Resûlü'nün de kulağına gelmişti. Vâbisa, "Siz söyleyin." dedi. Allah Resûlü, *"İyilik ve kötülüğü(n ne olduğunu) sormaya geldin, değil mi?"* buyurdu. Vâbisa, "Evet, seni Hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki başka değil sadece bu soru için buraya geldim." cevabını verdi.[7] Bunun üzerine Allah Resûlü üç parmağını birleştirip Vâbisa'nın göğsüne vurarak, *"Sen fetvayı kendinden iste, sen fetvayı kalbinden iste, ey Vâbisa!"* buyurdu. Ardından da şunlarıilâve etti: *"İyilik, gönlünü huzura kavuşturan ve içine sinen şeydir; kötülük ise insanlar sana fetva verseler bile, gönlünü huzursuz eden ve içinde kuşku bırakan şeydir."*[8]

Hayatta iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı ayırt edecek bir kılavuz, söz ve davranışlarına rehber olacak bir kıstas isteyenler için dikkate değer bir öğüt vardır, Resûl-i Ekrem'in bu hadisinde. İyilik ve kötülüğü, vicdanda hissedilen derunî bir etkilenme ve duyarlılıkla tarif eder Allah Resûlü. İnsan vicdanının, hadiseleri idrak edip değerlendirecek şuur ve basirete sahip olduğunu hatırlatır. Ancak vicdan sadece davranışların iyi ya da kötü olduğunu tayin etmez; o ayrıca bir müeyyide kaynağı olarak ahlâkî yükümlülükleri yerine getirmeye zorlar insanı. Olumlu davranışları için huzur verirken, olumsuz davranışları karşılığında ona azap verici bir huzursuzluk tattırır.[9]

Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'... Vicdan azabının ne olduğunu belki de dünyada en iyi bilen üç kişi... Hiçbir mazeretleri yokken Tebük Seferi'ne katılmamışlardı. Durumlarını tüm gerçekliğiyle Resûlullah'a anlattıklarında çok ağır bir tepkiyle karşılaştılar. Zira Allah Resûlü ve sahâbîler, bu üç kişiyle tek bir kelime konuşmadılar, onların selâmlarını almadılar, yüzlerine dahi bakmadılar. Hanımları dâhil herkes yanlarından uzaklaşmıştı. Vicdanlarıyla baş başa kaldıkları elli gün boyunca ıstırap içinde ağlamaktan başka bir şey gelmemişti ellerinden... Durumlarını Yüce Allah şöyle anlatmıştı Kur'an'da: *"Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı."*[10] Vicdanlarındaki bu acı ancak Yüce Allah'ın kendilerini bağışladığını bildiren âyetle hafiflemişti; lâkin hayatları boyunca bu ıstırabın anısını yüreklerinde taşımışlardı.[11]

Zayıf yaratılmıştı bir kere insan,[12] aceleci[13] ve hırslı bir tabiatı,[14] yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökebilecek bir potansiyeli vardı.[15] Ancak Yüce Allah ona değer verip[16] kendi ruhundan üflemiş,[17] onu yeryüzünün halifesi kılmış[18] ve yaratılışın hikmeti olan kulluk imtihanı ile baş başa

[7] HM18162 İbn Hanbel, IV, 227; HM18164 İbn Hanbel, IV, 227.
[8] DM2561 Dârimî, Büyû', 2; HM18164 İbn Hanbel, IV, 227.
[9] Kıyâme, 75/2.
[10] Tevbe, 9/118.
[11] B4418 Buhârî, Meğâzî, 80; T3102 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[12] Nisâ, 4/28.
[13] Enbiyâ, 21/37.
[14] Meâric, 70/19.
[15] Bakara, 2/30.
[16] İsrâ, 17/70.
[17] Hicr, 15/29.
[18] Bakara, 2/30.

bırakmıştı.[19] Artık sorumluluğunun bilincinde davranarak meleklerin bile saygı duyduğu[20] yüksek mertebelere ulaşmak da ahlâkî zaaflar göstererek aşağıların aşağısına düşmek[21] de onun elindeydi. Üstelik Yüce Allah onu yaratırken, içine hem kötülüğü hem de kötülükten sakınma yeteneğini ilham etmişti.[22] Vicdan, insana verilen bu ilâhî ilhamın adıydı.

İnsanın yaratılışında bulunduğu içindir ki vicdanın sesi, fıtratın sesidir. Vicdanın iyi kabul ettiği şeyler, insanın yaratılışı ve Yaratıcısı açısından da iyi; vicdanın kötü gördüğü şeyler, insanın yaratılışı ve Yaratan'ı için de kötüdür. Nitekim kendisine, *"İman nedir?"* diye soran bir sahâbîye Allah Resûlü şöyle cevap vermiştir: *"Bir kötülük yaptığında bu seni üzüyor, bir iyilik yaptığında bu seni sevindiriyorsa sen müminsin."*[23]

Ancak bu ilişki karşılıklıdır; vicdandan imana giden bir yol olduğu gibi, imandan vicdana giden de bir yol vardır. Bu nedenle, *"Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."*[24] *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir."*[25] Şu hâlde Allah'a karşı tam bir ihlâsla hareket eden müminin kalbi ve vicdanı, onu asla aldatmaz.[26]

İnsanın içinden gelen bir ses olarak vicdan, bir hadiste melek ve şeytanın yani iyiliği ve kötülüğü telkin eden iki farklı varlığın merkezi olarak tarif edilir: *"İnsanoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, onu kötülüklere götürmek ve ona hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise, onu hayırlara götürmek ve ona hakkı doğrulatmaktır. Kim (hayra yönelme arzusu) hissederse bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de içinde diğerini (şeytanın vesvesesini) hissederse, taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."*[27]

Vicdan, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde çoğu zaman "kalp" kelimesiyle karşılanır. Mutmain kalpler,[28] selim kalpler,[29] Allah'a yönelmiş kalpler,[30] Allah anıldığı zaman titreyen kalpler,[31] birbirine bağlı kalpler,[32] Allah'a saygılı kalpler,[33] huşû duyan kalpler[34] sahibini iyi davranışlara yönlendirip kötülüklerden alıkoyar. Ne var ki bazen zulüm ve kibir,[35] bazen inat, ihtiras ve taassup,[36] bazen hevâ ve heves[37] gibi olumsuz duygular vicdanın sesini bastırır. Bu yüzden eğri kalpler,[38] gafil kalpler,[39] katı kalpler,[40] perdeli kalpler,[41] hasta kalpler,[42] mühürlü kalpler,[43] hakikatin sesine kapalı kalpler,[44] kör ve düşünemeyen kalpler[45] ve kilitli kalpler[46] olarak nitelenen kötü kalpler de vardır.

[19] Mülk, 67/2.
[20] Bakara, 2/34.
[21] Tîn, 95/4-5.
[22] Şems, 91/7-10.
[23] HM22512 İbn Hanbel, V, 251.
[24] Ra'd, 13/28.
[25] En'âm, 6/125.
[26] HM21924 İbn Hanbel, V, 184.
[27] T2988 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[28] Ra'd, 13/28.
[29] Şuarâ, 26/89.
[30] Kâf, 50/33.
[31] Enfâl, 8/2.
[32] Enfâl, 8/11.
[33] Hac, 22/54.
[34] Hadîd, 57/16.
[35] Neml, 27/14.
[36] Enbiyâ, 64-65.
[37] Câsiye, 45/23.
[38] Âl-i İmrân, 3/7.
[39] Kehf, 18/28.
[40] Bakara, 2/74.
[41] Bakara, 2/88.
[42] Bakara, 2/10.
[43] Câsiye, 45/23.
[44] Fussilet, 41/5.
[45] Hac, 22/46.
[46] Muhammed, 47/24.

İşte böyle durumlarda insanın yüreğinin götürdüğü yer, gitmesi gereken yer olmayabilir. O yüzden kendi vicdanının sesine kulak vermeyi başaramayan yahut türlü kötülüklerle vicdanını kirleten kimseler, bazen çevresinin, mahallesinin ve hatta komşusunun sesiyle yönünü tayin edebilir. Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e, "İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?" diye sorduğunda Peygamber (sav) şu karşılığı vermiştir: *"Komşularının, 'İyi yaptın!' dediğini duyarsan iyi yapmışsındır. Onların, 'Kötü yaptın!' dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır."*[47]

Esasen İslâm'da erdemli ve duyarlı bir toplum oluşturmaya yönelik en önemli sosyal ödev, "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" şeklinde ifade edilen faaliyettir. Yüce Allah, *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun!"*[48] âyetiyle insanlar arasında iyiliğin egemen kılınması ve kötülüğün önlenmesi gayretini toplumsal bir vazife olarak tespit eder. Resûl-i Ekrem de kötülüğe karşı sözlü, fiilî ve psikolojik mücadele etmeye çağırır müminleri: *"İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir."*[49]

Toplumsal sorumluluk gereği, Allah Resûlü'nün anlattığı şu temsilde bulur en güzel ifadesini: *"Allah'ın koymuş olduğu sınırları gözetenler ile o sınırları çiğneyen kimseler, bir gemideki yolculara benzer. Onlar kendi aralarında kura çekip gemiyi paylaşmışlar ve kimilerine geminin üst tarafı, kimilerine de alt tarafı düşmüştü. Geminin alt kısmında bulunanlar, suya ihtiyaç duyduklarında, yukarıdakilerin yanına geliyorlar (ve su ihtiyaçlarını oradan gideriyorlar)dı. Bir defasında kendi kendilerine, 'Biz kendi payımıza düşen alt kısımda bir delik açsak da, yukarıdakileri hiç rahatsız etmesek.' dediler. Eğer yukarıdakiler, alttaki insanları istekleriyle baş başa bırakırlarsa, topluca helâk olurlar. Eğer onlara engel olurlarsa, hem kendileri hem de diğerleri kurtulur."*[50]

Kamuoyu ve kamu vicdanında yaşayan değer yargıları, pek çok durumda dinî ve ahlâkî değerlerle aynı istikamettedir. Bilgin sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayet bunu anlatır: *"Müslümanların iyi ve güzel gördükleri şeyler, Allah katında da iyi ve güzeldir; Müslümanların kötü ve çirkin gördükleri şeyler, Allah katında da kötü ve çirkindir."*[51] Allah Resûlü'ne atfedilen, *"Allah, benim ümmetimi sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir."*[52] rivayeti de bunu destekler.

Uzun geçmişleri olan örf ve âdete dayalı uygulamalar ve kaideler de, toplumsal ve hukukî açıdan birer kaynaktır. Örf ve âdetlere uygun davra-

[47] İM4223 İbn Mâce, Zühd, 25; HM3808 İbn Hanbel, I, 402.
[48] Âl-i İmrân, 3/104.
[49] M177 Müslim, Îmân, 78.
[50] B2493 Buhârî, Şirket, 6.
[51] HM3600 İbn Hanbel, I, 379.
[52] T2167 Tirmizî, Fiten, 7; D4253 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.

nışlar toplum tarafından onaylanırken, bunlarla uyum içinde olmayan davranışlar kınanır ve ayıplanır. Ancak bir davranış, sadece toplumda kabul gördüğü için doğru ya da meşru kabul edilemez. Çünkü yaygın bazı inançlar ve uygulamalar, haklı ve gerçek bir temele sahip olmayabilir.[53] Ayrıca toplumun suç ve hatalara karşı tepkisi denge ve düzen açısından her zaman istikrarlı olmayabilir. Bu tepkinin sonuçları her zaman öngörülemeyebilir.

Hukukî müeyyideler, işte tam da toplumsal, örfî ve vicdanî yaptırımların yetersiz kaldığı böylesi durumlarda kendini gösterir. Kişinin davranışları karşılığında hangi sonuçlarla karşılaşacağını dengeli, somut, caydırıcı ve sonucu öngörülebilir bir biçimde belirler hukukî yaptırımlar.

Kurumsallaşmış bir cebir unsuru olan hukukî müeyyideler, mânevî zorlama unsuru olan cezaî tehditle ilk önce hukuka aykırı fiillerin işlenmesini engeller. Eğer bu yeterli olmaz ve hukuka aykırı bir fiil işlenirse o zaman maddî zorlama unsuru olan cebir vasıtasıyla, ortaya çıkan haksızlığı telâfi eder. Bazen bir hukukî işlemin temelindeki bozukluk ya da eksiklik nedeniyle o işlemi hükümsüz kılar,[54] bazen ortaya çıkan bir zararın yükümlü tarafından tazmin edilmesini sağlar,[55] kimi zaman da hak ihlâlinde bulunan kimse hakkında mağdurun devlet gücüne başvurması için icbarı mümkün kılar. Kısacası suçun çeşidine ve derecesine, suçlunun durumu ve şartlarına göre değişen farklı cezaî yaptırımlar uygulanır.

Hukukî müeyyideler eşitlik,[56] adalet[57] ve hakkaniyet[58] çerçevesinde yerine getirilmeli ve uygulamada belirli esaslar gözetilmelidir. Her şeyden önce hukukî müeyyideler keyfî değil kanunîdir[59] ve kanunlar önünde herkes eşittir.[60] Müeyyideye konu olan bütün suçlar şahsîdir; suçun şahsîliği ilkesince, *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."*[61] Suç işleyen kimse, ancak işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılabilir.[62] *"Suç ve cezanın denkliği"* anlamına gelen *"kısas"* işte buradan gelir.[63] Adaleti temin ettiği ve masum hayatları koruduğu için Kur'an'da, *"Kısasta hayat vardır."* buyrulur.[64] Ancak Allah Teâlâ'nın rahmeti ve hafifletmesiyle, daha önce İsrâiloğulları'na verilmemiş bir hüküm olarak[65] İslâm'da mağdurun yakınlarına kısastan vazgeçip kan bedeli (diyet/tazminat) isteme hakkı verilir.[66] Eğer öldürülen kimsenin yakınları kısas hakkından vazgeçip diyete razı olurlarsa artık taraflar hakkaniyete uymalı ve öldüren kişi gereken diyeti zorluk çıkarmadan ödemelidir.[67] Ancak kim yakınını öldüren katili karşılıksız olarak affederse bu davranışı günahlarına kefaret olacak,[68] onun asıl mükâfatını vermeyi de bizzat Yüce Allah üstlenecektir.[69]

[53] Bakara, 2/170; Zuhruf, 43/24.
[54] B2168 Buhârî, Büyû', 73.
[55] D4587 Ebû Dâvûd, Diyât, 23; MU1555 *Muvatta'*, Ukûl, 1.
[56] M4410 Müslim, Hudûd, 8.
[57] Mâide, 5/8; D3575 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2.
[58] İM2422 İbn Mâce, Sadakât, 15.
[59] M4470 Müslim, Akdiye, 1.
[60] N4736 Nesâî, Kasâme, 8-9; D4494 Ebû Dâvûd, Diyât, 1.
[61] En'âm, 6/164; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[62] Nahl 16/126; T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16.
[63] Bakara, 2/178.
[64] Bakara, 2/179.
[65] B4498 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 23.
[66] Bakara, 2/178.
[67] Bakara, 2/178.
[68] Mâide, 5/45.
[69] Şûrâ, 42/40.

İşte burası affetme erdeminin adalet erdeminden öteye geçtiği yerdir. Burası tam da ihsan mertebesidir. Zira işlenen suça karşılık ona denk bir ceza vermek adalettir; ancak cezalandırmaktan vazgeçmek, adaleti de aşan bir erdemdir. Bu yüzden Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Bağışlamada hata etmek, cezalandırmada hata etmekten daha iyidir."*[70] Affetmek zor ve fakat yapılmaya değer bir iştir.[71] O, öfkelerini yutan ve insanları bağışlayan takva sahibi kimselerin erdemidir.[72]

İslâm insanlar arası suçlara yönelik af yetkisini, hakkı çiğnenen mağdurun kendisine veya –bu mümkün olmadığında– yakınlarına verir. Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukukun eliyle suça denk bir ceza ister yahut bundan daha hayırlı olan af yolunu seçer.[73] Ancak Resûl-i Ekrem bir haksızlığa uğrayan müminin bizzat buna misilleme yapma hakkının olmadığını söyler.[74] Zira misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden affetme kararı mağdurun kendisine veya yakınlarına, suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin geçekleşmesi ise hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.

İslâm'da maddî ve somut hukukî yaptırımların, bir de uhrevî ve mânevî yönü vardır. Mümin bir kimse belli bir biçimde davrandığı veya davranmadığı zaman hem maddî delillere dayalı olarak zâhirî, hem de ilâhî adaletin tecellisi olarak uhrevî sonuçlarla karşılaşır.[75] Öte yandan maddî delillerin yetersiz kaldığı ve hatta gerçeği ters yüz ettiği zamanlarda, uhrevî müeyyideler yegâne yaptırımdır.[76] Dinî hakikatleri öğreten bir Peygamber ve hukukî müeyyideleri uygulayan bir hâkim olarak Hz. Muhammed (sav),[77] kendisine gelen hukukî davalarda kimi zaman uhrevî müeyyideleri de dile getirmiştir.[78]

İslâm'da bütün müeyyidelerin nihaî kaynağı Yüce Allah'tır. O Allah ki kullarının tüm yaptıklarını görür,[79] gizli ve aşikâr tüm konuşmalarını, hatta içinden geçenleri dahi bilir.[80] Çünkü O, insana şah damarından daha yakındır.[81] O, hayat veren, sonra öldürecek olan, daha sonra tekrar diriltecek olandır.[82] Öldükten sonra kabirlerinden çıkarılacak insanları[83] sorguya çekecek olan yine O'dur.[84] Hesapları seri bir şekilde gören Allah,[85] hiç kimseye, hiçbir şekilde haksızlık etmeyecektir.[86] O âdildir, adaletle hükmedendir.[87] *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görecek, kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir."*[88] Ameller tartıldığında kimlerin sevap

[70] T1424 Tirmizî, Hudûd, 2.
[71] Şûrâ, 42/43.
[72] Âl-i İmrân, 3/134.
[73] T1405 Tirmizî, Diyât, 13; D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.
[74] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26.
[75] M4470 Müslim, Akdiye, 1; B25 Buhârî, Îmân, 17.
[76] B6967 Buhârî, Hıyel, 10.
[77] Nisâ, 4/65.
[78] D3245 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 1.
[79] Hadîd, 57/4.
[80] Âl-i İmrân, 3/29.
[81] Kâf, 50/16.
[82] Hac, 22/66.
[83] Rûm, 30/19.
[84] Bakara, 2/284.
[85] Bakara, 2/202.
[86] Enbiyâ, 21/47.
[87] Mü'min, 40/20.
[88] Zilzâl, 99/7-8.

tartıları ağır basarsa, onlar kurtuluşa erecekler, kimlerin de tartıları hafif gelirse, onlar ebedî olarak cehenneme gireceklerdir.[89]

İslâm insanlardan ilâhî iradeye uygun bir yaşantı sürmelerini ister. Dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmaları için onlara hükümler ve ilkeler getirir. Bu hüküm ve ilkelerin maksatları özetle şöyle ifade edilir: Dinin korunması, canın korunması, neslin korunması, malın korunması, aklın korunması. Müminlerden bu beş zorunlu ilkeyi (zarûriyyâtı) korumaları istenir. İslâm ayrıca bu unsurlara varlık kazandırmak ve onların devamını sağlamak için maddî ve mânevî müeyyideler tespit eder.

Dinin korunması için insanlardan kendi hevâ ve heveslerine uymamaları, hevâ ve heveslerini ilâh edinmemeleri[90] ve din uğrunda cihad etmeleri emredilir.[91] İslâm'ı seçtikten sonra dininden dönenler ise Kur'an'da cehennem ile tehdit edilir.[92]

İslâm, neslin korunmasını ve insanların sağlık, ahlâk, hukuk ve din açılarından doğru biçimde çoğalmalarını temin etmek için maddî ve mânevî müeyyideler getirir. *"Zinaya yaklaşmayın. O çirkin bir iştir, çok kötü bir yoldur."*[93] âyetiyle zinaya götürecek davranışları kesin biçimde yasaklar. Öte yandan ilgili âyette celde (sopa)[94] ve bazı rivayetlerde ise recm (taşlayarak öldürme) cezası[95] ile maddî yaptırım; zinanın "büyük günahlardan olduğu" ifade edilerek de[96] mânevî yaptırım uygulanır.

İslâm, hayatın korunmasına yönelik müeyyideler de koyar. *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın!"*[97] âyetiyle insan hayatının dokunulmazlığını ilân eder. İntihar etmek,[98] kan davası gütmek,[99] terör ve anarşi çıkarmak[100] gibi yaşam hakkına yönelik suçları yasaklar. Kısas, diyet ve tazminat gibi maddî müeyyidelerle[101] ve cehennem azabı[102] gibi uhrevî müeyyidelerle hayatı destekler.

Tıpkı can gibi mal da dokunulmazdır[103] ve diğer ilkeler gibi malın korunması da maddî[104] ve mânevî müeyyidelerle[105] teminat altına alınmıştır.

Dinimiz aklın korunması için akla zarar veren[106] alkollü içkileri ve uyuşturucuları yasaklar.[107] Bunları önlemek için maddî müeyyide olarak celde (sopa) cezasını,[108] mânevî müeyyide olarak da cehennem azabını[109] öngörür.

Kısacası İslâm, bir taraftan hukukî ve ahlâkî bir sistem olarak "kötü" ve "yasak" kategorisine giren davranışlara maddî müeyyideler koyarken, aynı zamanda metafizik bir değerler sistemi olarak "günah" sınıfına giren davranışlara da dinî ve uhrevî müeyyideler öngörür. Bu nedenle iyi

[89] Mü'minûn, 23/102-103.
[90] Câsiye, 45/23.
[91] Tevbe, 9/29.
[92] Bakara, 2/217.
[93] İsrâ, 17/32.
[94] Nûr, 24/2.
[95] B6813 Buhârî, Hudûd, 21.
[96] M258 Müslim, Îmân, 142.
[97] İsrâ, 17/33.
[98] B5778 Buhârî, Tıb, 56.
[99] M2950 Müslim, Hac, 147.
[100] Mâide, 5/33.
[101] D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; İM2623 İbn Mâce, Diyât, 3.
[102] Nisâ, 4/93.
[103] Bakara, 2/188; M360 Müslim, Îmân, 225.
[104] Mâide, 5/38.
[105] İM2583 İbn Mâce, Hudûd, 22.
[106] B5581 Buhârî, Eşribe, 2.
[107] M5219 Müslim, Eşribe, 74.
[108] M4452 Müslim, Hudûd, 35.
[109] T1862 Tirmizî, Eşribe, 1; İM3377 İbn Mâce, Eşribe, 4.

kullara dünya ve âhiret mutluluğu vaad edilirken,[110] kötü kulların dünyada ve âhirette hüsran içinde oldukları bildirilir.[111] İyiler Allah'ın sevgisini kazanırlar, kötüler O'nun gazabına uğrarlar.[112] İyiler cennetin nimetlerine kavuşurken kötüler cehennem azabını hak ederler.[113] Sonuçta iyiler kurtuluşa ererler, kötüler ise helâk olurlar.

Allah Resûlü şöyle buyurur: *"İçinizden İslâm'ı güzelce yaşayan kimseye, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar sevap yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli yazılır."*[114] Buna göre yapılan her iyilik daha iyi, güzel olana, sayısız sevaba ve nihayetinde Allah'ın rızasını kazanmaya; yapılan her kötülük ise ardından başka kötülüklerin gelmesine ve günaha dalmaya neden olarak sonunda Allah'ın rızasını kaybetmeye sevk eder. İyi düşünmek, iyi hissetmek ve iyi davranmak, kısacası zihnen, ruhen ve bedenen kötülükten uzak durmak ancak Allah'ın rızasını bütün gayelerin en üstünde tutmakla mümkündür. O'nun rızası bütün hâl ve hareketlerin nihaî hedefidir. İyilikler O'nun uğruna yapılır, kötülüklerden O'nun uğruna kaçınılır. O'nun rızası, arzu edilebilecek en yüksek idealdir. Bu yüzdendir ki Allah Resûlü'nün dudaklarından şu dua dökülür: *"Allah'ım! Beni, iyilik yaptıkları zaman sevinç duyan, kötülük yaptıkları zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*[115]

110 Yûnus, 10/62-64.
111 Mâide, 5/33.
112 M4481 Müslim, Akdiye, 10; T2568 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 25.
113 İnfitâr, 82/13-14.
114 B42 Buhârî, Îmân, 31.
115 İM3820 İbn Mâce, Edeb, 57; HM26066 İbn Hanbel, VI, 188.

KEFARET
HATALARIN TELÂFİSİ

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ مُصِيبَةٍ يُصَابُ بِهَا الْمُسْلِمُ إِلاَّ كُفِّرَ بِهَا عَنْهُ
حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
Müslüman'ın başına gelen her musibet, hatta batan bir diken bile,
onun günahlarına kefaret olur."
(M6565 Müslim, Birr, 49)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُول:
"الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ مُكَفِّرَاتٌ مَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتَنَبَ الْكَبَائِرَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَال... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِهَا وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ."

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كَفَّارَةُ الذَّنْبِ النَّدَامَةُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma namazı ve iki Ramazan, aralarında işlenen günahlara kefarettir."*

(M552 Müslim, Tahâret, 16)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir şeye yemin edip ardından bir diğerini ondan daha hayırlı gören kişi, o işi yapsın. Yemininden dolayı da kefaret versin."*

(M4271 Müslim, Eymân, 11)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günahın kefareti, pişmanlıktır."*

(HM2623 İbn Hanbel, I, 289)

Peygamber Efendimiz, kendisine nâzil olan Kur'an âyetlerini vakit geçirmeden ashâbına bildiriyordu. Anlamadıkları veya tereddüt ettikleri hususları da onlara izah ediyordu. Bu âyetlerden biri, *"Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır."*[1] idi. Âyeti anlamakta zorlanan ashâba bu durum çok ağır gelmişti. Hemen Allah Resûlü'ne gidip durumdan yakındılar. Rahmet Peygamberi de rahat olmalarını kastederek, ibadetleri dosdoğru ve mutedil bir şekilde yerine getirmelerini ve iyilik yapmaya devam etmelerini söyledi. Ardında da *"Müminin başına gelen her musibet, hatta batan bir diken bile, onun günahlarına kefaret olur."* buyurdu.[2]

İnsanların çoğunda, yaptığı yanlıştan dönme, hatasını telâfi etme isteğinin var olduğu söylenebilir. Bu bir anlamda insan olmanın, düşünebilmenin, hesap verme duygusunun gerektirdiği bir durumdur. İşte bundan dolayı bu âyeti duyan sahâbîler şaşırmış ve hemen Allah Resûlü'ne gitmişlerdi. Gidenlerden biri de sadakat ve Resûlullah'a olan sonsuz güveni ile bilinen Hz. Ebû Bekir idi. O da bu âyet karşısında tedirgin olmuştu. Bundan dolayı o da diğer sahâbîler gibi, "Yâ Resûlallah! Yaptığımız her kötülükten dolayı ceza görecek miyiz?" diyerek içindeki kaygıyı dillendirmekten kendini alamamıştı. Bunun üzerine de Allah Resûlü sadık dostuna, üç kez, *"Allah seni bağışlasın."* dedikten sonra, *"Sen hiç hastalanmaz mısın? Hiç üzülmez misin? Başına hiç bela gelmez mi?"* diye sormuştu. Hz. Ebû Bekir de bunların tümüne "Evet." deyince Kutlu Nebî, *"İşte bunlar, dünyada yaptıklarınızın cezasıdır/kefaretidir."* buyurmuştu.[3] Başka bir defasında da genel bir şekilde, *"Allah, Müslüman'ın vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar yorgunluk, hastalık, kederlenme, hüzünlenme, başına gelen eza ve iç sıkıntısı gibi musibetleri, onun günahlarına kefaret yapar."*[4] buyurarak herkesi rahatlatmıştı.

Tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlar, yaptıkları hatalardan, işledikleri günahlardan arınmak için yalvarma, takdimler sunma, kurbanlar kesme gibi eylemlere başvurmuşlardır. Bunları kimi zaman musibetlerden uzaklaşmak, kimi zaman da nimetlerden devamlı istifade etmek için yapıyorlardı. Ama asıl gayeleri günahlarından, isyanlarından dolayı pişman olduklarını ifade etme ve bağışlanma dileği idi. İşte bundan dolayı sahâbîler, *"Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır."*[5] âyetini ilk duyduklarında

[1] Nisâ, 4/123.
[2] T3038 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; M6565 Müslim, Birr, 49.
[3] BS6632 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 528.
[4] B5642 Buhârî, Merdâ, 1.
[5] Nisâ, 4/123.

hatalardan dolayı bağışlanmanın mümkün olmadığı zannına kapılmış ve hemen Allah Resûlü'ne koşmuşlardı. O da onlara korkuyu gerektirecek bir durumun olmadığını güzel bir şekilde anlatmıştı.

Kutlu Nebî, *"Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgâr hangi taraftan eserse onu öbür tarafa yatırır (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kâfir ise sert ve dimdik sedir ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir."*[6] buyurarak müminlerin çeşitli bela ve musibetlerle karşılaşacaklarını, fakat sabredip inançlarında sabit kaldıkları zaman bu musibetlerin günahlarına kefaret olacağına işaret etmiştir. Tıpkı ekinler gibi gelen rüzgârlarla sallanacak, yıkılmayacak, sallandıkça da güçleneceklerdi. Ancak inanmayanlar başlarına gelen musibetlere karşı sabretmeyip isyan edeceklerdi. Tıpkı sedir ağacı gibi rüzgâra direnemeyip kırılacaklardı.

Allah Resûlü, hastalık ve musibetler gibi güzel bir şekilde yerine getirilen çeşitli ibadetlerin de küçük günahlara kefaret olacağını bildirmekteydi. İslâm tarihinin en önemli isimlerinden biri, edep timsali Hz. Osman Zinnûreyn bir gün abdest almak için su ister ve Resûlullah'ı şöyle buyururken işittiğini söyler: *"Bir Müslüman, farz namazın vakti geldiğinde güzel bir şekilde abdest alıp namazını huşû ile kılarsa büyük günah işlemedikçe o namaz ondan önceki günahlarına kefaret olur. Bu her zaman için böyledir."*[7] Yine Sevgili Peygamberimiz bu anlamda, *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma namazı ve iki Ramazan, aralarında işlenen günahlara kefarettir."*[8] buyurmuştur.

Aynı şekilde, *"Umre ikinci bir umreye kadar yapılan günahlara kefarettir. Kabul edilmiş haccın karşılığı ise ancak cennettir."*[9] buyuran Hz. Peygamber, bir adamın kendisine, "Babam öldü, mal da bıraktı, fakat vasiyet etmedi; acaba onun adına ben malını sadaka olarak dağıtsam günahlarına kefaret olur mu?" demesi üzerine de, *"Evet!"* cevabını vermiştir.[10]

Sevgili Peygamberimiz, zorluklara rağmen güzelce abdest almak, mescitlere çokça gitmek ve bir namazdan sonra diğerini kılmayı hevesle beklemek,[11] büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde namaz kılmak,[12] dua etmek,[13] âşûrâ orucu tutmak,[14] Kâbe'yi tavaf etmek, Hacerülesved'e ve Kâbe'nin Rükn-i Yemânî denilen köşesine el sürmek,[15] sadaka vermek,[16] iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek,[17] Allah yolunda öldürülüp şehit olmak[18] gibi birçok güzel amelin günahlara kefaret olacağını bildirmiş-

[6] B7466 Buhârî, Tevhîd, 31.
[7] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[8] M552 Müslim, Tahâret, 16.
[9] B1773 Buhârî, Umre, 1; M3289 Müslim, Hac, 437.
[10] M4219 Müslim, Vasiyye, 11; N3682 Nesâî, Vesâyâ, 8.
[11] İM428 İbn Mâce, Tahâret, 49; M587 Müslim, Tahâret, 41.
[12] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[13] MU508, *Muvatta'*, Kur'ân, 8.
[14] M2746 Müslim, Sıyâm, 196; T752 Tirmizî, Savm, 48.
[15] T959 Tirmizî, Hac, 111.
[16] B1895 Buhârî, Savm, 3.
[17] M7268 Müslim, Fiten, 26.
[18] M4884 Müslim, İmâre, 120; T1640 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13.

tir. Nitekim, *"İyilikler, kötülükleri giderir."*[19] âyeti de bütün bunları özlü bir şekilde ifade etmiştir.

Bu anlamıyla kefaret, insanların yaptıkları güzel davranış ve ibadetlerin, karşılaştıkları çeşitli eza ve sıkıntıların küçük günahların bağışlanması anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Allah Resûlü'nün dilinde bunlara ilâveten, kefaretin, dinen yasak olarak belirlenen bir davranışın yapılması hâlinde, belirli malî veya bedenî yükümlülüklerin yerine getirilmesi anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu anlamıyla kefaret, topluma ve kullara karşı yapılan hataların değil ihlâl edilen bazı yasakların uhrevî sonuçlarını birtakım yükümlülüklerle telâfi etmeye yöneliktir.

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, açık bir şekilde verilen yeminin bozulması, zıhâr yemini edilmesi, hata sonucu adam öldürme, ihramlının avlanması, tıraş olması ve Ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz bozulması fiillerinin kefaret gerektiren eylemler olduğu bildirilmiştir.

Kişinin bilerek yaptığı yemini bozması kefaret gerektiren eylemlerin başında gelmektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz."*[20] buyrulmaktadır. Peygamber Efendimiz de yemininin gereğini yerine getirmiş, yeminini bozması hâlinde ise âyette belirtilen şekilde kefareti vereceğini bildirmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî, Peygamber Efendimizin bozduğu bir yemin için kefaret verdiğini şöyle anlatmaktadır: Tebük Seferi'ne katılabilmek için birkaç arkadaşımla birlikte Allah Resûlü'ne gidip bize binek hayvanı vermesini istedik. O da bize, *"Vallahi, size herhangi bir binit veremem. Zaten elimde sizi bindirebileceğim hayvan yok."* buyurdu. Biz de çaresiz bir süre bekledik. Sonra kendisine bazı develer getirilince, daha önce hayvan veremeyeceğine yemin eden Resûlullah bize üç deve verilmesini emretti. Biz Allah Resûlü'ne yeminini unutturduğumuzu düşünüp kendimizi suçlu hissettik ve tekrar huzuruna çıktık. Ona, "Yâ Resûlallah! Biz sana gelip binek hayvanları istedik; sen ise veremeyeceğine dair yemin ettin. Sonra da hayvanları bize verdin?" dedik. Resûl-i Ekrem, *"Vallahi, hayvanları size ben vermedim, Allah verdi. Vallahi ben bir şeye yemin edip sonra ondan daha hayırlı başka bir şeyin oldu-*

[19] Hûd, 11/114.
[20] Mâide, 5/89.

ğunu gördüğümde, yeminimin kefaretini öderim ve daha hayırlı olanı yaparım." buyurdu.[21] Benzer bir şekilde başka bir münasebetle de yine bu anlamda, *"Bir şeye yemin edip ardından bir diğerini ondan daha hayırlı gören kişi, o işi yapsın. Yemininden dolayı da kefaret versin."*[22] buyurdu.

Kefareti gerektiren bir diğer eylem de zıhârdır. Zıhâr ise bir kimsenin eşini; annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi gibi kendisiyle evlenmesi sürekli yasak olan bir kimsenin sırtına benzetmek suretiyle, ona yaklaşmayacağına dair yemin etmesidir. Bu âdet câhiliye döneminde erkeklerin eşlerini boşamak için kullandıkları bir usuldü. Ancak İslâm bunu boşama olmaktan çıkarıp bu hatalı davranışı kefaretle telâfi edilebilir bir hâle getirmiştir. Kur'an, zıhâr kefaretini de üç aşamalı olarak şöyle belirlemiştir: *"Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce art arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne hakkıyla iman edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır."*[23]

Hadislerde belirlenen kefaretlerden biri Ramazan orucu ile ilgilidir. Ramazan ayında oruçlu iken karısı ile cinsî münasebette bulunan bir şahıs Resûlullah'a gelip ne yapması gerektiğini sorar. Resûlullah ona, *"Azat edebilecek bir köle bulabilir misin?"* der. O zât, "Hayır (bulamam)." deyince Resûlullah, *"İki ay kesintisiz oruç tutmaya gücün yeter mi?"* buyurur. Adam, "Hayır (buna da gücüm yetmez)." der. Resûlullah, *"Öyleyse altmış fakiri doyur!"* buyurur.[24] Ramazan ayında oruçlu iken cinsî münasebette bulunanın kefaret vermesinin nedeninin, oruçlu iken bu eylemi yaparak Ramazan'ın saygınlığını ihlâl etmesi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, oruçlu iken bilerek bu eylemi yapan kişi kefaret olarak imkânlar ölçüsünde köle azat etmek, ara vermeksizin iki ay süreyle oruç tutmak, altmış fakiri sabahlı akşamlı doyurmak şeklindeki üç seçenekten birini yerine getirmelidir.

Yanlışlıkla bir müminin öldürülmesi hâlinde de maktulün yakınlarına verilmesi gereken diyetin yanında katilin ayrıca kefaret vermesi gerektiği de Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir. Kefaret olarak da bir mümin köleyi azat etme, bu mümkün olmadığı takdirde de tevbenin kabulü için ara vermeden iki ay oruç tutmak öngörülmüştür.[25]

Bir diğer kefaret hac veya umre için ihrama girenlerin belirlenen özel yasaklardan bazılarını ihlâl etmeleriyle ilgilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"İçi-*

[21] M4263 Müslim, Eymân, 7; B6623 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 1.
[22] M4271 Müslim, Eymân, 11.
[23] Mücâdele, 58/3-4.
[24] B6822 Buhârî, Hudûd, 26.
[25] Nisâ, 4/92.

nizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir.”[26] buyrulmuştur. Allah Resûlü de oruç, sadaka veya kurban olarak bildirilen kefaretin nasıl uygulanacağını açıklamıştır. Bir gün hac esnasında Kutlu Nebî, ashâbından Kâ’b b. Ucre’nin hâlini görünce, *“Başındaki bitler seni rahatsız ediyor galiba?”* buyurdu. Kâ’b, “Evet yâ Resûlallah!” dedi. Bunun üzerine, *“Sen başını tıraş et. Ya üç gün oruç tut, ya altı fakiri doyur ya da bir koyun kurban et!”*[27] buyurarak âyetteki genel ifadeleri izah etti.

Bazı rivayetlerde hayızlı hanımıyla cinsî münasebette bulunmanın da kefaret gerektirdiği yer almaktadır. Zira Yüce Rabbimiz Kur’ân-ı Kerîm’de hayızlı kadınla cinsî münasebette bulunmayı yasaklamıştır.[28] Peygamber Efendimiz ise bu yasağı ihlâl edenlerin kefaret olarak bir dinar (4.25 gr altın) veya yarım dinar sadaka vermelerini tavsiye etmiştir.[29] Birçok âlim bu rivayetlerde belirlenen kefaretin kesinlik değil tavsiye niteliği taşıdığını ifade etmiştir.

Hadislerde, işlenen çeşitli suçlar için belirlenen cezaların yerine getirilmesinin de kefaret sayıldığı belirtilmektedir. Mekke’de bulunan Allah Resûlü’nün bir çıkış aradığı günlerde kendisine kucak açan Medineli ilk Müslümanlardan ve Akabe Biatlerinin güzide temsilcilerinden biri olan Ubâde b. Sâmit, burada verdikleri sözü şöyle dile getirmektedir: Resûlullah etrafında bulunan ashâbına şöyle buyurmuştu: *“Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, zina etmeyeceğinize, hırsızlık yapmayacağınıza, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, kendiliğinizden uyduracağınız bir yalanla hiç kimseye iftira etmeyeceğinize, iyi işlerde bana karşı gelmeyeceğinize söz vererek bana biat ediniz. Kim sözünde durursa ecrini Allah verecektir. Sizden biriniz yukarıda sayılanlardan herhangi birini işler de cezasını dünyada çekerse, o ceza, işlediği suçun kefaretidir. Kim de bu suçlardan birini işler de suçu gizli kalır, cezasını dünyada çekmezse onun işi Allah’a kalmıştır. Allah dilerse onu affeder, dilerse cezalandırır.”*[30]

Bunun dışında da bazı hadislerden, bir suçun cezası dünyada çekildiyse bunun ona kefaret olacağı ve âhirete bir günah kalmayacağı anlaşılmaktadır.[31] Bunu çok iyi bilen sahâbe-i kirâm, yaptıkları suçların cezasının dünyada iken verilmesi hususunda ısrarcı davranmışlar ve bu uğurda gerekirse ölüm cezasını bile göze almışlardır.[32]

Allah Resûlü bazı durumlarda ise verilen maddî hasarın telâfisinin de kefaret olduğunu bildirmişti. Peygamberimiz (sav) bir gün sevgili eşi Âişe’nin odasında iken, Hayber’in fethinden hemen sonra evlendiği diğer

[26] Bakara, 2/196.
[27] B1814 Buhârî, Muhsar, 5; M2879; Müslim, Hac, 81.
[28] Bakara, 2/222.
[29] D2168 Ebû Dâvûd, Nikâh, 46-47.
[30] B7213 Buhârî, Ahkâm, 49; N4166 Nesâî, Biat, 9.
[31] T2626 Tirmizî, Îmân, 11; İM2604 İbn Mâce, Hudûd, 33.
[32] M4432 Müslim, Hudûd, 23.

eşi Safiyye bnt. Huyey kendisine ikram edilmek üzere bir kap yemek gönderir. Hz. Peygamber'in diğer eşlerine karşı zaman zaman kıskanç tavırlar sergileyen Hz. Âişe, kendini tutamayarak hizmetçinin elindeki kabın düşüp kırılmasına sebep olur. Sonra da yaptığından pişmanlık duyarak Resûlullah'a (sav) o yaptığı hatanın kefaretini sorar. Sevgili Peygamberimiz de, *"Kırılan kap gibi bir kap, dökülen yemek gibi bir yemek."* buyurur.[33]

Allah Resûlü, insanın konuşmalarına dikkat etmesi gerektiğini ancak bazen istemeden de olsa bazı hataların yapılabileceğini, bundan dolayı da af dilemek gerektiğini hatırlatmaktadır. İslâm'ın güzelliklerini yaymak için gittiği Horasan'da vefat eden[34] sahâbîlerden Ebû Berze el-Eslemî'nin anlattığına göre, bir gün Sevgili Peygamberimiz, bir toplantıdan ayrılacağı sırada, *"Allah'ım! Sen bütün noksanlıklardan uzaksın. Sana hamdediyorum. Senden başka ilâh olmadığına şahitlik ederim. Senden bağışlanma diler ve sana tevbe ederim."* dedi. Orada bulunanlardan biri, Ey Allah'ın Resûlü, daha önce hiç söylemediğiniz sözler söylediniz, deyince Resûlullah şöyle cevap verir: *"Bu sözler toplantıda ortaya çıkan hatalara kefarettir."*[35]

"Günahın kefareti, pişmanlıktır."[36] buyurarak kefaret hususunda son derece geniş hareket alanına işaret buyuran Allah Resûlü, örneğin câhiliye dönemindeki alışkanlığı gereği Lât ve Uzzâ adına yemin edenlere, bunun kefareti için hemen "Lâ ilâhe illâllâh." demelerini önermiştir.[37] Ümmetinin bütün hata ve günahlarının bağışlanması ve Allah'ın huzuruna tertemiz çıkmaları hususunda tüm gayretini gösteren Sevgili Peygamberimiz, sadece Allah'a karşı işlenen günahlar ve yasak ihlâllerinde değil, bunların yanı sıra günlük hayatta karşılaşılan birtakım olumsuz davranış ve tavırlarda da kefareti çözüm yolu olarak tercih etmiştir. Gençliğinin en güzel yıllarını Efendiler Efendisi'ne hizmet etmekle geçiren değerli sahâbî Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, zemini toprak, kum ve çakıldan oluşan mescide tüküren birini gören Resûlullah (sav), *"Mescide tükürmek günahtır, kefareti ise onu temizlemektir."* buyurmuşlardır.[38] Yine, *"Her kim kölesine tokat atar veya döverse, kefareti o köleyi azat etmesidir."*[39] buyuran Allah Resûlü, insan onurunu rencide etmenin de tıpkı diğer yasaklar gibi olduğuna ve bunun da benzer şekilde telâfi edilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Kefaret, işlenen hata ve günahlardan dolayı Allah'tan af ve mağfiret dilemek olduğu için bir anlamıyla tevbe demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de hata sonucu adam öldürenlerin kefaretinden söz eden âyette, bunu ifa etmenin tevbe yerine geçtiği belirtilmiştir.[40] Benzer bir şekilde,

[33] N3409 Nesâî, Işratü'n-nisâ', 4; D3568 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 89.
[34] TO2/247 İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 247.
[35] D4859 Ebû Dâvûd, Edeb, 27.
[36] HM2623 İbn Hanbel, I, 289.
[37] B6107 Buhârî, Edeb, 74; M4260 Müslim, Eymân, 5.
[38] B415 Buhârî, Salât, 37; M1231 Müslim, Mesâcid, 55.
[39] M4298 Müslim, Eymân, 29; D5168 Ebû Dâvûd, Edeb, 123, 124.
[40] Nisâ, 4/92.

bir grup müşrikin Âlemlerin Efendisi'nin huzuruna gelerek, "Anlattığın ve insanları çağırdığın din gerçekten pek güzeldir. Eğer günahlarımıza kefaret olacağını söylersen İslâm'a gireriz." demeleri üzerine, *"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tevbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Kim de tevbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah'a tevbesi kabul edilmiş olarak döner."*[41] âyetleri nâzil olmuştur.[42] Dolayısıyla Peygamber Efendimiz Müslüman olmanın zaten önceki hayatın bütün yanlışlarını yok ettiğini buyururken tevbe ve kefareti birlikte kullanmıştır. Yine Amr b. Âs, Müslüman olduğunda önceki günahları affedilmeden biat etmek istemeyince Allah Resûlü, *"Ey Amr, bilmiyor musun İslâm, önce işlenen tüm günahları siler."* buyurmuştur.[43] Tevbe, kişinin yaptığı hatalardan pişmanlık duyup Rabbine yalvarması, günahlarının bağışlanmasını istemesi iken, kefarette bunlarailâve olarak bazı durumlarda belirlenen yükümlülüklerin yerine getirilmesi istenmektedir. Bir anlamda kefaret, sözle değil eylemle yapılan bir tevbe şeklidir. Buna göre kefaretin bu yönüyle tevbeden daha özel bir anlam taşıdığı söylenebilir.

Hakikatte kefaret, istenilen, tavsiye edilen bir durum değildir. Asıl olan kişinin Allah'ın rızasını gözeterek ve onun iradesini ihlâl etmeden hayatını sürdürmesidir. Ancak bu iradenin ihlâl edilmesi durumunda da hata ve günahların telâfi edilmesini sağlamak amacıyla kefaret verme imkânı sunulmuş ve böylece insanlara bir çıkış yolu gösterilmiştir. Kefaret uygulamalarıyla bir yandan kişiler eğitilip olgunlaştırılmakta, öte yandan toplumun muhtaç kesimlerinin istifade edebileceği çeşitli imkânlar sunulmaktadır. Kişi kefaret vererek, yaptığı hatayı telâfi etmenin huzurunu yaşarken, azat edilen, doyurulan, giydirilen insanları da memnun etmektedir.

Sonuç olarak Allah'ın iki şekilde kullarına hatalarını temizleme ve düzeltme imkânı tanıdığı anlaşılmaktadır. Birincisi, yaşadığı musibetlerin, yaptığı her türlü ibadet ve hayırlı işlerin günah, hata ve noksanlarına kefaret olmasıdır. İkincisi ise bazı yasakları ihlâl etmesinden dolayı birtakım malî ve bedenî yükümlülükleri yerine getirmesinin kefaret olmasıdır. Böylece insan bir yandan ibadetlerini yerine getirirken Allah'ın lütuf ve ihsanıyla günahlarından arınır, diğer yandan da kefaret olarak belirlenen

[41] Furkân, 19/68-71.
[42] B4810 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 1; M322 Müslim, Îmân, 193.
[43] HM17981 İbn Hanbel, IV, 205.

yükümlülükleri yerine getirerek olgunlaşır ve toplumda bulunan fakirlerin ihtiyacını giderir. Namaz, oruç, umre gibi kefaretler kişisel gelişime katkı sağlarken köle azat etme, kurban, şahsî hakkın geri ödenmesi gibi olanlar ise güzel dinimiz İslâm'ın toplumsal ilişkilerin korunmasına ve güçlendirilmesine verdiği önem ve değeri gözler önüne sermektedir. Bunailâve olarak kefareti, günahın sorumluluğunun âhirete kalmaması yönünde verilen yeni bir fırsat olarak değerlendirmek gerektiği belirtilmelidir.

CİNAYET
BİR İNSANA KIYMAK BÜTÜN İNSANLIĞA KIYMAK GİBİDİR

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لَزَوَالُ الدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ مِنْ قَتْلِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah katında dünyanın yok olması,
bir Müslüman'ın öldürülmesinden daha hafiftir."
(T1395 Tirmizî, Diyât, 7; N3992 Nesâî, Muhârebe, 2)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﵁ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلاَّ كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا، لأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ.“

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: مَالُهُ وَعِرْضُهُ وَدَمُهُ...“

عَنْ أَبِى بَكْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

”إِذَا تَوَاجَهَ الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَقَتَلَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِى النَّارِ.“ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ: ”إِنَّهُ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ.“

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

”مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهَدًا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا.“

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haksız yere öldürülen her insandan dolayı Âdem'in ilk oğluna bir pay (günah) ayrılır. Çünkü o, öldürme işini ilk defa başlatan kişidir."*

(B3335 Buhârî, Enbiyâ, 1; M4379 Müslim, Kasâme, 27)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı (şeref ve namusu) ve kanı haramdır (dokunulmazdır)..."*

(D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Ebû Bekre anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav), *'İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelir ve biri diğerini öldürürse, öldüren de öldürülen de cehennemdedir.'* dediğini işittim. Bunun üzerine, 'Ey Allah'ın Elçisi, öldüren böyledir ama öldürülene ne oluyor?' dediler. Resûlullah, *'O da arkadaşını öldürmeye istekliydi.'* buyurdu."

(N4127 Nesâî, Muharebe, 29; B6875 Buhârî, Diyât, 2)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim (Müslüman topraklarında yaşaması için kendisine güvence verilmiş) bir anlaşmalıyı öldürürse cennetin kokusunu alamaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulur."*

(B6914 Buhârî, Diyât, 30)

Hz. Âdem'in iki oğlundan Kâbil ziraatla, Hâbil ise hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Babalarının Allah'a kurban sunmalarını istemesi üzerine Hâbil, malının en değerli olanını, Kâbil ise mahsulünün kalitesiz kısmını adamıştı.[1] Hâbil'in kurbanı Allah tarafından kabul edilmiş, Kâbil'inki ise kabul edilmemişti. Bunun üzerine kıskançlığına yenik düşen Kâbil, kardeşine, *"Seni mutlaka öldüreceğim."* demişti. Hâbil ise onu uyararak, *"Unutma ki Allah, sadece kendisine karşı sorumluluk bilinci içerisinde olanların kurbanlarını kabul eder."* demiş ve eklemişti: *"Beni öldürmek için bana elini uzatsan bile, ben seni öldürmek için elimi uzatmayacağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu, zalimlerin cezasıdır."*[2]

Kardeşinin bu uyarılarına aldırış etmeyen Kâbil, nefsine mağlup olmuş ve kardeşini öldürmüştü. Fakat kardeşinin cesedini ne yapacağını bilememişti. Bunun üzerine Yüce Allah, kardeşinin cesedini nasıl defnedeceğini ona göstermesi için iki karga göndermişti. Birbirine hücum eden iki kargadan biri diğerini öldürmüş ve toprağı eşeleyerek oraya gömmüştü. Kargayı gören Kâbil, *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini gömemedim!"* demiş ve pişmanlık duyarak vicdan azabı çekmeye başlamıştı.[3]

Yeryüzünde işlenmiş olan ilk cinayet olayını bildiren Yüce Allah, onun ne kadar büyük bir insanlık suçu olduğunu da devamındaki âyet-i kerimede şöyle belirtmektedir: *"Bu yüzdendir ki İsrâiloğulları'na şöyle yazdık: Kim bir cana kıymamış ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir insanı öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir insanı yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur."*[4] Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle, *"Allah katında dünyanın yok olması, bir Müslüman'ın öldürülmesinden daha hafiftir."*[5]

Hâbil ile Kâbil arasında yaşanan bu hadiseye atıfta bulunan Peygamberimiz, yeryüzünde dökülen ilk kanın sorumlusu olarak Kâbil'i görmekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Haksız yere öldürülen her insandan dolayı Âdem'in ilk oğluna bir pay (günah) ayrılır. Çünkü o, öldürme işini ilk defa başlatan kişidir."*[6] Dinimize göre ilk defa bir iyiliği yapıp insanlara öncülük yapan ve o iyiliğin halk arasında yerleşmesine sebep olan kişi

[1] İT3/83 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 83.
[2] Mâide, 5/27-29.
[3] Mâide, 5/30-31.
[4] Mâide, 5/32.
[5] T1395 Tirmizî, Diyât, 7; N3992 Nesâî, Muhârebe, 2.
[6] B3335 Buhârî, Enbiyâ, 1; M4379 Müslim, Kasâme, 27.

için nasıl o iyilik her işlendiğinde sevap yazılıyorsa kötülükte de durum böyledir.[7] Bu sebeple ne zaman bir insan öldürülse Kâbil'in günah defterine de bir not düşülmektedir.

Yüce Allah'ın mükemmel biçimde yarattığı ve kendi ruhundan üflediği insan,[8] yaratılmışların en üstünüdür. İçinde taşıdığı ilâhî öz ile yeryüzüne halife olarak gönderilmesi, onu her türlü saygıya ve hürmete lâyık kılar. Böylesine değer taşıyan insana yapılabilecek en büyük haksızlık ise, hiç şüphesiz onun canına kıymaktır.

İnsan hayatına son vermek, Yüce Yaratıcı'nın verdiği canı almak, her şeyden evvel O'na karşı işlenmiş en büyük günahlardan biri olduğu gibi, aynı zamanda bir insanlık suçudur. Zira birini öldüren kişi, Allah'ın kutsal saydığı hayat hakkını yok etmekte ve bu davranışıyla başkalarına da kötü örnek olarak bu fiilin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Böylece toplumda korku ve güvensizliğin hâkim olmasına yol açmakta ve insanların huzur içinde yaşamlarını sürdürme imkânlarını ellerinden almaktadır. İnanan bir insanın haksız yere canına kıymak öyle büyük bir suçtur ki Peygamberimiz, *"Gökte ve yerde olanların tümü bir mümini öldürmek için işbirliği yapsalar, Allah onların hepsini yüzüstü cehenneme yuvarlar."* buyurmuştur.[9]

Allah Resûlü, kişiyi cehenneme götüren büyük günahlar arasında, Allah'a ortak koşmayı ve adam öldürmeyi zikretmiştir.[10] İkinci Akabe Biati'nden itibaren Resûl-i Ekrem'in yanından ayrılmayan Medineli meşhur sahâbî Ubâde b. Sâmit, Resûlullah'ın, *"Allah, zulmen (haksız yere) bir mümini öldüren kimsenin, ne tevbesini ne de fidyesini kabul eder."* buyurduğunu naklederken; kendini Kur'an öğretmeye adamış sahâbî Ebu'd-Derdâ ise, *"Mümin, haram bir kanı dökmedikçe salih amellerde koşmaya devam eder. Ama haram bir kan dökerse (hayır yolundaki ilerlemesi) kesilip sona erer."* buyurduğunu rivayet etmiştir.[11] Zira Allah'ın verdiği canı almak sadece O'nun yetkisindedir. Dolayısıyla cana kıymak, Allah'ın yetkisine doğrudan müdahale anlamına gelmektedir. Bu sebeple cinayet, Allah'ı inkârla birlikte zikredilmiş; savaş, meşru müdafaa yahut hukukî bir hükmün gereği dışındaki bütün hayata son vermeler cinayet olarak kabul edilmiş ve haram kılınmıştır.

İslâm insan hayatını kutsal saymış ve onu korunması gereken beş temel esastan biri olarak kabul etmiştir. Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle, *"Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı (şeref ve namusu) ve kanı haramdır (dokunulmazdır)..."*[12] Veda Haccı esnasında ashâbına birkaç defa hitap eden Allah Resûlü, bu hutbelerden birinde onlara, içinde bulundukları saygın

[7] M2351 Müslim, Zekât, 69; T2675 Tirmizî, İlim, 15.
[8] Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.
[9] T1398 Tirmizî, Diyât, 8.
[10] B6871 Buhârî, Diyât, 2; M261 Müslim, Îmân, 144.
[11] D4270 Ebû Dâvûd, Melâhim, 6.
[12] D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; M6541 Müslim, Birr, 32.

gün, ay ve bölgeyi hatırlattıktan sonra şöyle seslenmiştir: *"Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız tıpkı bu beldenizin, içinde bulunduğunuz bu ay ve bugününüzün haramlığı gibi birbirinize haramdır (dokunulmazdır)."*[13]

Allah katında cana saygı bu kadar önemli olduğu içindir ki, cinayet işlemenin karşılığı, *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[14] âyetinde belirtildiği üzere cehennemdir. Ancak hemen belirtilmelidir ki adam öldürmenin cezasının ebedî cehennem olması, Müslüman bilginlerin çoğunluğu tarafından "uzun süre cehennemde kalmak" şeklinde yorumlanmış, kimileri de "ebedî cehennemin, haksız yere insan öldürmeyi helâl sayan kimseler için geçerli olacağını" ileri sürmüşlerdir. Öte yandan, *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasının dışında kalan (günah)ları dilediği kimseler için bağışlar."* mealindeki âyetleri[15] göz önünde bulunduran Ehl-i sünnet âlimleri, suçluların, şayet iman sahibi iseler cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkacakları ve cennete girecekleri düşüncesini taşımaktadırlar.

Peygamber Efendimiz, insanları cinayet işlemek bir yana, bu suçu akıllarından bile geçirmemeleri konusunda ciddi bir şekilde uyarmış; birbirlerini öldürmeye çalışan tarafların ikisinin de gidecekleri yerin cehennem olacağını ifade etmiştir: *"İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelir ve biri diğerini öldürürse, öldüren de öldürülen de cehennemdedir."* Bu söz üzerine, "Ey Allah'ın Elçisi, öldüren böyledir ama öldürülene ne oluyor?" denildiğinde, Hz. Peygamber, *"O da arkadaşını öldürmeye istekliydi."* şeklinde cevap vermiştir.[16]

Allah Resûlü, cinayetlerin çoğalmasını kıyamet alâmetleri arasında saymıştır.[17] Maalesef günümüzde o kadar basit sebeplerle cinayet işlenmektedir ki cinnet ve cinayet asrımıza damgasını vurmuştur. Halkının tamamına yakını Müslüman olan ülkemizde bile sudan sebeplerle cinayetler işlenebilmektedir. Memleketimizde yaşanan cinayet olaylarının bir kısmını töre cinayetleri oluşturmaktadır. Özellikle kadınlara karşı uygulanan bu cinayetlere, kadının, ailesinin namusuna halel getirmesi gerekçe gösterilmekte ve bu konuda en ufak bir şüphe bile öldürmek için yeterli görülmektedir. Hâlbuki suçu kesinleşmeden kimse itham altında tutulamaz ve yasal yetkisi olmayan kişilerce cezalandırılamaz.

Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukuk yoluyla suça denk bir ceza ister yahut bundan daha hayırlı olan af yolunu seçer.[18] Dolayısıyla bir haksızlığa uğrayan müminin buna misilleme yapmaya hakkı yoktur.[19] Zira

[13] B67 Buhârî, İlim, 9; M4383 Müslim, Kasâme, 29.
[14] Nisâ, 4/93.
[15] Nisâ, 4/48, 116.
[16] N4127 Nesâî, Muhârebe, 29; B6875 Buhârî, Diyât, 2; M7253 Müslim, Fiten ve eşrâtü's-aâa, 15.
[17] M7257 Müslim, Fiten, 18.
[18] T1405 Tirmizî, Diyât, 13.
[19] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26.

misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin geçekleşmesi hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.

Günümüzde, ailenin rızası olmadan biriyle evlenmek, ailenin istediği kişiyle evlenmemek veya evlendiği kişiden boşanmak gibi durumların gerekçe gösterilerek töre cinayetleri işlenmesinin insanî, hukukî ve dinî hiçbir dayanağı yoktur. Bu tür sebeplerden dolayı bir insanın öldürülmesi, büyük bir cehalet ve zulümden başka bir şey değildir. Aile içinde yaşanabilecek olumsuzlukları soğukkanlılıkla ve hukukî yollarla çözmek yerine dini bahane ederek töre cinayeti işlemek, hiçbir şekilde tasvip edilemez.

Peygamber Efendimiz zamanında yaşanan bir olay, kadının gayri meşru bir ilişki yaşadığına dair ortaya çıkan şüpheler karşısında, nasıl davranılması gerektiği konusunda bize yol göstermektedir. Tebük Seferi'ne katılmayan üç sahâbîden biri olan Hilâl b. Ümeyye, hanımının Şerîk b. Sahmâ' ile zina ettiği iddiasında bulunmuş ve bunu Resûlullah'a (sav) şikâyet etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ya bu konuda delil getir yahut da sana verilecek had cezası sırtındadır!"* buyurarak Hilâl'den söylediklerini ispatlamasını istedi. Allah Resûlü bu sözleriyle iffetli bir kadına iftira etmenin cezasını hatırlatıyordu. Ancak Hilâl ısrarla gerçekleri anlattığını söylüyor ve bir yanda da Allah'a dua ediyordu. İşte bu esnada Nûr sûresinin 6-9. âyetleri nâzil olmuş ve âyetin hükmüne uygun olarak Allah Resûlü aralarında mülâane (eşlerin karşılıklı olarak iddialarında haklı olduklarına dair yemin etmeleri) gerçekleştirerek onları boşamıştı.[20]

Görüldüğü gibi bu tür durumlarda kendi başına karar verip eşinden şüphelenir şüphelenmez onu cezalandırmak yerine, hukukî bir çözüm yolu aramak en doğru yoldur. Sadece şüpheler karşısında değil, suç kesinleşse bile hiçbir şekilde aileden birine öldürme yetkisi verilmemiştir. Ortada işlenmiş bir suç varsa bunun cezasını vermek, mağdur da olsalar bireylerin değil, hukukun yetkisi dâhilindedir.

Çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebebiyet veren kan davalarında da takip edilecek yol bu olmalıdır. Kişiler, aralarında anlaşmazlık bulunan insanları kendi elleriyle cezalandırmaya kalkışmamalıdır. Zira bu şekilde öldürülen kişinin suçlu olması, kan davasını masum kılmadığı gibi eli bıçak tutanı da katil olmaktan kurtarmaz. Bu sebeple Peygamberi-

[20] B4747 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 3; T3179 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24.

miz Veda Hutbesi'nde, diğer bütün câhiliye gelenekleri gibi kan davasını da ayağının altına alıp, geçersiz kıldığını ilân etmiştir.[21]

İslâm'da sadece Müslümanların değil, toplumda yaşayan gayri müslimlerin de canlarının ve mallarının dokunulmaz olduğu belirtilmiştir. Toplumsal barışın sağlanması için Müslüman toplumda yaşayan gayri müslimlerin; günümüzdeki ifadesiyle azınlıkların kendilerini güvende hissetmeleri gerekir. Peygamber Efendimiz, *"Kim (Müslüman topraklarında yaşaması için kendisine güvence verilmiş) bir anlaşmalıyı öldürürse cennetin kokusunu alamaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulur."*[22] buyurarak böyle bir cinayetin karşılığının, Müslüman'a karşı işlenen cinayetten farksız olduğunu vurgulamıştır. Bu hüküm uluslararası ilişkilerde güveni tesis edeceğinden, gayri müslim toplumlarda yaşayan Müslümanlar için de emniyeti sağlayacaktır.

İslâm dini, günümüzde başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmak üzere birçok uluslararası sözleşmede evrensel hakların başında sayılan yaşama hakkını korumak için sadece uhrevî cezalarla yetinmiş değildir. Çünkü uhrevî ceza bazı durumlarda tek başına caydırıcı olmamaktadır. Bu sebeple cinayet suçunun engellenmesi için Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sert müeyyidelere de yer verilmiştir. Bunların başında kısas gelmektedir.[23] Kısas cezası, sadece kasten öldürmelerde uygulanır. Buna göre katil, işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılır. İntikamı ortadan kaldırıp toplumu koruduğu ve başka masum hayatları kurtardığı için Kur'an'da, *"Kısasta sizin için hayat vardır."* buyrulur.[24]

Kur'an'da ayrıca mağdurun ya da velînin kısastan vazgeçerek diyet alabileceği de belirtilir. *"Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velîsi) tarafından affedilirse aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddi aşana elem dolu bir azap vardır."*[25] Ancak ısrarla tavsiye edilen, karşılıksız affetmektir: *"Her kim de sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, azmedilmeye değer işlerdendir."*[26]

Kasıt olmaksızın hata sonucu meydana gelen öldürmelerde ise, katile verilecek olan ceza diyettir.[27] Eğer katil, öldürdüğü kişiye mirasçı olacak kadar yakın birisiyse, *"Katil, (öldürdüğü kişinin ardından) mirastan hiçbir şey alamaz."*[28] hadisi gereği onun mirasından da mahrum olur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu cezaların uygulanmasının devletin yetkisine verilmiş olmasıdır. Söz konusu müeyyideler sadece hukukun eliyle yerine

[21] M2950 Müslim, Hac, 147; D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.
[22] B6914 Buhârî, Diyât, 30.
[23] Bakara, 2/178.
[24] Bakara, 2/179.
[25] Bakara, 2/178.
[26] Şûrâ, 42/43.
[27] Nisâ, 4/92.
[28] D4564 Ebû Dâvûd, Diyât, 18.

getirilir. Aksi takdirde kısasın özündeki denklik ve eşitlik gibi ilkeler ihlâl edilebilir ve toplumsal bir kargaşaya yol açılabilir. Kişilerin kendi başlarına ceza vermeye kalkışıp kan davası gütmeleri daha büyük felâketlere yol açacağından dinimizde kesinlikle kabul edilmemiştir.

Modern zamanlarda dünyada bu müeyyidenin uygulamada olduğu çok az örnek vardır. Hatta dünyanın pek çok ülkesinde ölüm cezası tamamen kaldırılmış durumdadır. Ancak teorik olarak bu cezanın yeri ve önemi hâlen tartışılmaktadır. İnsanın en değerli varlığı olan yaşama hakkını elinden almak anlamına gelen cinayet suçuyla aslında yalnız ölenin hayatı sona ermez. Hem katilin, hem de maktulün ailesinin hayatı kararmış olur. Toplumsal pek çok sorunu beraberinde getiren bu durumla insanların dünya ve âhiret hayatları zindana döner. İşte bu yüzden insanın yaşama hakkını her şeyin üstünde tutan ve âdeta kutsal sayan İslâm dini, onu korumak için ciddi tedbirler almıştır. Cana kıymanın büyük bir günah olduğunu ve âhiretteki cezasını belirtmek suretiyle vicdanları ıslah etmeye çalışmıştır. Bunun yanında insanın yaşama hakkının kişilerin vicdanlarına bırakılamayacak kadar önemli olduğunu vurgularcasına, cinayetin karşılığında sert ve caydırıcı dünyevî cezalar da belirlemiştir.

KISAS
SUÇ ve CEZADA DENKLİK

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ قَالَ: حَدَّثَني أَبِى أَنَّهُ شَهِدَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مَعَ
رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَحمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَذَكَّرَ وَوَعَظَ ثم قَالَ: "...أَلاَ لاَ يَجْنِى
جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ وَلاَ يَجْنِى وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ وَلاَ وَلَدٌ عَلَى وَالِدِهِ..."

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) ile birlikte Veda Haccı'na katılan babası şöyle anlatmıştır:
"Hz. Peygamber Veda Haccı'nda yaptığı konuşmasında önce Allah'a
hamdedip O'nu övdü, vaaz ve nasihat etti. Ardından şöyle buyurdu: '...
*Bilesiniz ki! Kişi ancak kendi suçundan dolayı cezalandırılır. Baba evlâdının
suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz.*'"

(T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9)

عَنْ أَبِى شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلٍ أَوْ خَبْلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلاَثٍ إِمَّا أَنْ يَقْتَصَّ وَإِمَّا أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ وَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: أُتِىَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِى قِصَاصٍ فَأَمَرَ فِيهِ بِالْعَفْوِ.

حَدَّثَنِى وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ جِيءَ بِرَجُلٍ قَاتِلٍ فِى عُنُقِهِ النِّسْعَةُ قَالَ: فَدَعَا وَلِيَّ الْمَقْتُولِ فَقَالَ: "أَتَعْفُو؟" قَالَ: لاَ. قَالَ: "أَفَتَأْخُذُ الدِّيَةَ؟" قَالَ: لاَ. قَالَ: "أَفَتَقْتُلُ؟" قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "اذْهَبْ بِهِ." فَلَمَّا وَلَّى قَالَ: "أَتَعْفُو؟" قَالَ: لاَ. قَالَ: "أَفَتَأْخُذُ الدِّيَةَ؟" قَالَ: لاَ. قَالَ "أَفَتَقْتُلُ؟" قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "اذْهَبْ بِهِ." فَلَمَّا كَانَ فِى الرَّابِعَةِ قَالَ: "أَمَا إِنَّكَ إِنْ عَفَوْتَ عَنْهُ يَبُوءُ بِإِثْمِهِ وَإِثْمِ صَاحِبِهِ." قَالَ: فَعَفَا عَنْهُ.

Ebû Şürayh el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya (hukukun eliyle suça denk bir müeyyide yani) kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*

(D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3)

Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir: "Bir defasında kısas talebi için Resûlullah'a (sav) gelindi de o, (suçluyu) affetmelerini tavsiye etti."

(N4787 Nesâî, Kasâme, 28-29)

Vâil b. Hucr anlatmaktadır: "Hz. Peygamber'in (sav) yanındaydım. Boynundan kayış ile bağlanmış bir katil getirildi. Resûlullah maktulün velîsini çağırdı ve ona şöyle dedi: *'Affeder misin?'* Adam, 'Hayır.' dedi. Resûlullah, *'Diyet alır mısın?'* dedi. Adam yine, 'Hayır.' dedi. Resûlullah, *'Öldürecek misin?'* dedi. Adam, 'Evet.' diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah, *'Onu götür.'* buyurdu. Adam arkasını dönmüş giderken tekrar, *'Onu affeder misin?'* dedi. Adam, 'Hayır.' dedi. Resûlullah bu sefer, *'Diyet alır mısın?'* diye sordu. Adam yine, 'Hayır.' dedi. Resûlullah, *'Öldürecek misin?'* dedi. Adam, 'Evet.' diye cevap verdi. Resûlullah yine, *'Onu götür.'* buyurdu. Aynı söyleşi dördüncü sefer yaşandığında Resûlullah şöyle buyurdu: *'Dinle! Sen onu affedersen, o katil hem kendi günahını hem de maktulün günahını yüklenir.'* Bunu duyan adam, katili affetti."

(D4499 Ebû Dâvûd, Diyât, 3)

Sevgili sahâbî Enes b. Mâlik'in bizlere naklettiğine göre Peygamberimizin Medine'ye gelişlerinden hemen sonra şu ilginç olay yaşanmıştır:

Ureyne ve Ukl kabilelerinden bazı insanlar Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını ifade ettiler. Bir müddet kaldıkları Medine'nin havası kendilerine ağır gelince Resûlullah'ın (sav) huzuruna çıkıp, "Ey Allah'ın Resûlü, bizler çölde yaşamaya alışık göçebe insanlarız; yerleşik hayat bize yaramadı." diyerek Medine'den ayrılmak istediklerini söylediler. Rahmet Peygamberi (sav) de onları zekât olarak toplanan develer ve çobanının bulunduğu Hârre bölgesine yerleştirdi. Yeniden sağlıklarına kavuşmaları için de develerin sütlerinden beslenebileceklerini söyledi. Bunun üzerine develerin yakınlarında yaşamaya başlayan bu insanlar, sağlıklarına kavuşunca İslâm dininden vazgeçip yeniden küfre döndüler ve çobanı öldürerek develeri önlerine katıp götürdüler. Olup bitenler Hz. Peygamber'e ulaşınca, onların arkalarından bir grup adam gönderdi. Yakalanıp huzura getirildiler. Suçları sabit görülünce, kısas yapılarak çobana yaptıkları gibi acı bir şekilde öldürüldüler.[1]

Enes b. Mâlik'in, "Hz. Peygamber'in uyguladığı en ağır ceza" olarak nitelediği[2] bu cezalandırma, belirtildiği üzere kısas olarak uygulanmıştır. Peki, adı her anıldığında zihinlerde Merhamet ve Sevgi Peygamberi olarak canlanan Allah Resûlü'nü (sav) bu ağır cezayı uygulamak durumunda bırakan kısas nedir?

Kısas, "bir şeyin ardından gitmek, iz sürmek, eşitlemek ve misilleme yapmak, işlenen fiile ona denk bir fiille mukabele etmek" anlamlarına gelmektedir. Hukuk terimi olarak ise, "kasten olmak şartıyla, öldürdüğü kişiye karşılık katilin öldürülmesi veya yaraladığı kişide bedenî veya fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzer şekilde cezalandırılması" anlamını ifade etmektedir.[3] Tanımda da belirtildiği gibi kısas, haksız yere ve kasten adam öldürme ve yaralamalarda uygulanır, hata ile işlenen eylemlerde bu ceza uygulanmaz.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve Hz. Peygamber'in vahşi câhiliye toplumunun izlerinden kurtulmaya çalışılan devirlerde uyguladığı kısas, bir

[1] B5727 Buhârî, Tıb, 29; N306 Nesâî, Tahâret, 191.
[2] B5685 Buhârî, Tıb, 5.
[3] "Kısas", *DİA*, XXV, 488.

insanın en temel hakkı olan yaşama hakkını elinden alan ya da "yaralayan" katili/suçluyu aynı şekilde cezalandırmakla, toplumun "hayat hakkını" güvence altına almayı hedeflemektedir. Nitekim dinimizde, öldürme başta olmak üzere insanın canına yönelik işlenen suçlar büyük günah sayılarak kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Kısas cezası sayesinde de hem insan hayatına yönelik haksız tecavüzler önlenmek istenmiş, hem de suçluya işlediği suça denk bir ceza verilerek adaletin sağlanması arzulanmıştır.

Kısasın çok eski millet ve medeniyetlere kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır. İslâm'dan önceki dönemde Arap toplumunda da kısas cezası yaygın olarak uygulanmaktaydı. Kısas cezası Kur'an'da olduğu gibi Tevrat'ta da bulunmaktadır. Nitekim bir âyette Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısasa tâbidir (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o kefaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir."*[4] Hatta, *"Sizin için kısasta hayat vardır..."*[5] âyetinin farklı bir anlatımı olan, "Öldürmeyi yok eden en iyi şey, yine öldürmedir." şeklindeki atasözünde ifadesini bulan kısas dönemin adalet anlayışında önemli bir yer tutmaktadır.

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın naklettiğine göre, Peygamberimizle birlikte Veda Haccı'na katılan babası şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber Veda Haccı'nda yaptığı konuşmasında önce Allah'a hamdedip O'nu övdü, vaaz ve nasihat etti. Ardından şöyle buyurdu: '*...Bilesiniz ki! Kişi ancak kendi suçundan dolayı cezalandırılır. Baba evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz.*'"[6] Bu sözleriyle Hz. Peygamber kısasta ve diğer bütün suçlarda cezanın yalnız suçu işleyene verileceğini anlatıyor ve suçun şahsîliğini vurguluyordu. Çünkü bir devlet anlayışının tam olarak gelişmediği bu dönemde kısasın uygulanmasında, kan bağının belirleyici olduğu kabileler arası güç dengesi son derece etkin bir rol oynuyordu. Dolayısıyla da kısasın uygulanmasında çoğu kez keyfîlik ve aşırılıklar söz konusu oluyor, bu da peşinden nesiller boyu devam eden kan davalarını getiriyordu. Kabile fertlerinden birine karşı işlenen suç bütün kabileye karşı işlenmiş sayılıyor, o kabileden olan herkes suçlu suçsuz ayrımı gözetilmeksizin misillemeye maruz kalabiliyordu. İslâm dini bu ayrımcılığa son vererek herkesin hukuk önünde eşit olduğu ve suçun bireyselliği ilkesini yerleştirmiştir.

İnsanlar arasındaki ayrımcılığı gösteren başka bir olayı anlatan İbn Abbâs (ra) da, Medine'de yaşayan iki büyük Yahudi kabilesi arasındaki

[4] Mâide, 5/45.
[5] Bakara, 2/179.
[6] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76.

ayrımcılığa dikkat çekerek şunları söylemiştir: Kurayza ve Nadîr kabileleri vardı. Nadîr, Kurayza'dan üstün kabul edilirdi. Kurayzalı biri bir Nadîrliyi öldürürse öldürülürdü, ancak tersi olursa sadece yüz ölçek hurma verilirdi. Peygamberimizin Medine'yi teşriflerinden sonra Nadîr kabilesinden biri Kurayzalı birini öldürmüştü. Kurayzalılar, katilin kısas olarak öldürülmesini talep edince Nadîrliler eski âdetleri üzere katili teslim etmeyip meseleyi, peygamber olduğunu bildikleri ancak inanmadıkları Hz. Peygamber'e götürdüler. Bu olay üzerine Peygamber Efendimize onların arasında adaletle hükmetmesini emreden[7] ve câhiliye dönemine ait hükümleri uygulamayı arzu edenleri kınayan[8] âyetler nâzil oldu.[9] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi kısasta da adalete büyük önem vermiştir. Herkes kabul eder ki adalet, hukuk ve müeyyideler herkese eşit uygulandığında adalettir; hukuk karşısında herkesin eşit olduğu bilinci o toplumda yaşayan bütün insanlara bir taraftan güven verirken diğer taraftan kendisini suç işlememeye sevk edecektir.

İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler, *"Kâfir bir kişiyi öldürmesi sebebiyle mümin öldürülmez."*[10] şeklindeki hadise dayanarak bir kâfiri öldüren müminin buna karşılık öldürülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Buna karşılık Kur'an zaviyesinden bakan İmam Ebû Hanîfe ise kısas ile öldürmede Müslüman-kâfir, kadın-erkek ve hür-köle ayrımı gözetmemiş, insan olma temelinde bir anlayış geliştirmiş ve bu hadisteki kâfir ile kastedilenin savaş hâlinde olunan gayri müslimler olduğunu belirtmiştir.[11] Kısasta mümin-kâfir ayrımı yapılmaması Kur'an'daki âyetler ile İslâm'ın adalet ve eşitlik anlayışının yanı sıra Hz. Peygamber'in cariye karşılığında hür insanlara kısas yaptığına dair uygulaması ile[12] erkeğin, kadın karşılığında kısas olarak öldürülebileceği[13] ve *"Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz, kim kölesinin bir organını keserse biz de onun organını keseriz."*[14] şeklindeki hadisleriyle de uyum içindedir.

Adı adaletle özdeşleşen Hz. Ömer, Yemen'in San'a şehrinde bir kişiye tuzak kurarak onu ortaklaşa öldüren altı veya yedi kişiye ayrı ayrı kısas uygulamış ve "Eğer bütün San'a halkı bu suça iştirak etmiş olsaydı hepsine aynı cezayı verirdim." demiştir.[15]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya (hukukun eliyle suça denk bir müeyyide yani) kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*[16]

[7] Nisâ, 4/58.
[8] Mâide, 5/50.
[9] N4736, N4737 Nesâî, Kasâme, 8-9.
[10] B111 Buhârî, İlim, 39.
[11] "Kısas", *DİA*, XXV, 491.
[12] B6894 Buhârî, Diyât, 19.
[13] DM2384 Dârimî, Diyât, 3.
[14] DM2388 Dârimî, Diyât, 7.
[15] MU1593 *Muvatta'*, Ukûl, 19.
[16] D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.

Görüldüğü gibi İslâm, kısası gerektiren olaylarda, mağdura veya ailesine üç alternatif sunmaktadır. İlki, mağdur veya ailesi af veya diyet yolunu tercih etmediği takdirde uygulanan ve adaleti tesis eden kısas uygulamasıdır. Buna göre öldüren öldürülür, diş kıranın dişi kırılır, yaralayan yaralanır... Burada suç ve ceza dengesi gözetilir ve meşru ölçüler aşılmaz.[17] Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, halası Rübeyyi', bir cariyenin ön dişlerini kırmıştı. Af ve diyet talepleri olumlu karşılık bulmadı. Cariyenin yakınları kısasta direttiler ve onun da dişlerinin kırılmasını istediler. Mesele Allah Resûlü'ne (sav) intikal edince bile kısas taleplerinden vazgeçmediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Allah'ın Kitabı'na göre kısas gerekir."* diyerek kısas uygulanmasına hüküm verdi. Ancak Enes'in amcası[18] ve Rübeyyi'in kardeşi olan Enes b. Nadr'ın kısasın uygulanmaması yönündeki ısrarcı tavrı üzerine cariyenin yakınları davalarından vazgeçerek sonunda diyete razı oldular.[19] Görüldüğü üzere İslâm'da mağdur olan bir cariye bile olsa hakkını sonuna kadar isteyebilmekte ve kısas talebinde bulunabilmektedir.

Ahlâkî ve uhrevî sorumluluğunun yanında dünyevî ceza olmak üzere bu tür kasıtlı suçların karşılığının kısas olduğu[20] ifade edilmekle birlikte, en faziletli yol ise suçluyu karşılıksız affetmek, ona ihsanla muamele etmek, kötülüğe iyilikle karşılık vermektir.[21] Yüce Allah da âhirette günahlara kefaret olacağı prensibinden hareketle karşılıksız affı tavsiye etmiştir.[22] Nitekim Resûlullah'a (sav) bir defasında kısas talebi için gelindiğinde o da suçluyu affetmelerini tavsiye etmiştir.[23]

Mekke'de bir Peygamber'in ortaya çıktığını duyunca makamını bırakıp gelen Yemen'in reislerinden Vâil b. Hucr'un[24] anlattığına göre, Resûlullah'a boynundan kayış ile bağlanmış bir katil getirilmişti. Resûlullah maktulün velîsini çağırarak önce onu affetmesini teklif etmiş ancak o buna razı olmayınca diyet almasını önermişti. Öldürülen kişinin velîsi ısrarla kısas istemiş bunun üzerine Resûlullah (sav) onu götürüp öldürmesine hükmetmişti. Adam arkasını dönmüş giderken aynı şekilde affetmesi ya da diyet alması hususunda onu ikna etmeye çalışan Peygamberimiz yine olumsuz cevap ile karşılaşmış ve aynı söyleşi dört defa tekrarlanmıştı. Sonunda Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Dinle! Sen onu affedersen, o katil hem kendi günahını hem de maktulün günahını yüklenir."* Bunun üzerine adam, katili affetti.[25]

Yukarıdaki hadiste belirtildiği gibi, mağdurun veya velîsinin, suçluyu karşılıksız affetmenin yanı sıra diyet karşılığında kısas hakkından vazgeçme hakkı da bulunmaktadır. Öldürülenin "kan bedeli" diyebileceğimiz

[17] İsrâ, 17/33.
[18] İBS53 İbn Abdülber, *İstîâb*, 53.
[19] B4500 Buhârî, Tefsîr (Bakara) 23; N4756 Nesâî, Kasâme, 16-17; N4761 Nesâî, Kasâme, 17-18.
[20] Bakara, 2/178-179.
[21] N4730 Nesâî, Kasâme, 6-7.
[22] Mâide, 5/45.
[23] N4787 Nesâî, Kasâme, 28-29; D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.
[24] BT2607 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 175.
[25] D4499 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.

diyet, suçluya büyük bir malî külfet getirirken mağdur tarafa da ekonomik anlamda önemli bir katkı sağlamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber öldürülen bir kişinin diyetini yüz deve[26] olarak belirlemiş ve fiyatlarının artıp azalmasına bağlı olarak da bunların para cinsinden değerlerini takdir etmiştir.[27] Ölüme sebebiyet vermeyen yaralanmalarda ve sakat bırakmalarda ise diyet, hadis ve sünnette belirlenen miktarların yanı sıra yaralamanın derecesi, suçun işleniş tarzı, fiilin yol açtığı kayıp ve organın hayatî fonksiyonu gibi hususlar göz önünde tutularak belirlenmektedir.[28] Haddi aşarak hem diyet alıp hem suçluyu öldürenler için ise Hz. Peygamber, *"Diyet aldıktan sonra (katili) öldüreni asla affetmem."* buyurmuştur.[29]

Kısasta, suç ve ceza dengesinin sağlanmasının zor olduğu yaralamalarda, suçluya hak ettiğinden ağır bir ceza verilme riskinden dolayı genelde diyet tercih edilmiştir. Hz. Peygamber bu dengenin sağlanması için bazen de mağdura, beklemesini ve uğradığı zararın tam olarak ortaya çıkmasını tavsiye ederdi. Nitekim bir gün Hz. Peygamber'in yanına bacağından yaralanan bir adam geldi ve kısas istedi. Hz. Peygamber de ondan yarasının iyileşmesini beklemesini istedi. Fakat yaralı adam ısrarla kısas isteyince Resûlullah cezayı uyguladı. Mağdur, kendi ayağı iyileşmemesine rağmen suçlununki iyileşince Hz. Peygamber'e geldi ve diyet istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Sana, 'Yaran iyileşinceye kadar kısas yapma!' demedim mi? Ama sen bana karşı geldin. Allah seni uzak etsin, yaran da iyileşmesin"* buyurdu.[30]

Sevgili Peygamberimizin hayatta olduğu dönemde bir Yahudi, Medineli bir cariyeye saldırarak üzerindeki ziynet eşyalarını aldıktan sonra başını taşla ezerek öldürmeye çalıştı. Ancak cariyeyi bulanlar Hz. Peygamber'e getirdiler. Ölmek üzere olan ve konuşamayan kızcağıza, "Seni falan mı öldürdü?" diye birkaç kişinin ismi soruldu. Her defasında, "Hayır." anlamında başıyla işaret yapan cariye, Yahudi'nin ismi sorulunca, "Evet." anlamında başını salladı. Allah Resûlü (sav) bu Yahudi'yi getirtti. Ardından Hz. Peygamber, suçunu itiraf eden Yahudi'nin cezalandırılmasını emretti.[31]

İslâm'daki kısas anlayışı, sahâbe arasında bazı duygusal anekdotlara da yansımaktaydı. Medineli sahâbî Üseyd b. Hudayr (ra), etrafına neşe dağıtan bir zâttı. Bir gün yine yaptığı konuşmalarla insanları güldürüyordu. Topluluğun içinde bulunan Efendimiz (sav) de gülümseyerek yerden bir dal alıp hafifçe Üseyd'in böğrünü itti. Bunu fırsat bilen Üseyd, Hz. Peygamber'e dönerek, "Ey Allah'ın Resûlü, kısas yapmama izin ver." dedi. Yüce Nebî de, *"Kısas yap o hâlde."* buyurdu. Ama Üseyd, "Benim üzerimde

[26] T1387 Tirmizî, Diyât, 1.
[27] T1388 Tirmizî, Diyât, 2; N4805 Nesâî, Kasâme, 33-34.
[28] "Diyet", *DİA*, IX, 476.
[29] D4507 Ebû Dâvûd, Diyât, 5.
[30] HM7034 İbn Hanbel, II, 218; MA17991 Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, 454.
[31] B5295 Buhârî, Talâk, 24; D4527 Ebû Dâvûd, Diyât, 10; N4049 Nesâî, Muhârebe, 9; T1394 Tirmizî, Diyât, 6.

gömlek yoktu." dedi. O mütevazı Peygamber de gömleğini yukarı kaldırarak böğrünü açtı. Düşündüğünü gerçekleştirmenin tam sırası olduğunu gören Üseyd, Efendimize sarılarak böğrünü öptü ve "Ey Allah'ın Resûlü, benim arzum sadece bu idi." diyerek etraftaki ashâbın da duygulandığı bir ortam oluşturdu.[32]

Kısas... Suç cinsinden ceza, suç kadar ceza; ne eksik ne fazla... Rahmet Peygamberi'nin (sav) sağlamaya çalıştığı prensibi, yani adaleti tesis etmeye yönelik uygulamalar... Yüce dinimiz İslâm'ın, insanın en temel hakkı olan can güvenliğini sağlamaya yönelik aldığı tedbirlerin başında gelen kısas, sadece suçun işlenmesinden sonra etkisi olan bir ceza değil aynı zamanda insanları suç işlemekten alıkoyma, suça yeltenmesini engelleme konusunda da önemli bir işleve sahip olmuştur. Kısasın asıl gücü, suçun işlenmesine yönelik getirdiği caydırıcılık olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ceza, suçun karşılığında çok hafif kaldığında hukukun ana gayelerinden olan caydırıcılığın etkisini yitireceği ve bir anlamda işlevsiz kalacağı, dolaylı olarak suçların ve suçluların artmasına neden olacağı mülâhazaları serdedilmiştir. Bugün kısas cezası daha çok örneğine tarihte rastlanan bir hukukî müeyyide olarak görülmektedir. Dünyada bu müeyyideyi hukuk sisteminde muhafaza eden çok az ülke vardır. Hatta dünyanın pek çok ülkesinde ölüm cezası, ceza yasalarından tamamen kaldırılmıştır. Her hâl ve şartta insan hayatını korumayı hedefleyen bu düzenlemeler modern hukuk anlayışının ulaştığı son düzeyi göstermektedir. Ancak bunların bilhassa bir yakınının hayatına kıyılması acısını yaşamış insanları ne kadar yatıştırdığı, toplumun hak ve adalet duygusunu ne kadar tatmin ettiği yine hukuk nazariyecileri tarafından tartışılan bir konudur.

Bu bağlamda kutsal kitaplarda ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve suç ve cezanın denkliğini hatırlatan âyetler, insanlığa insan hayatının dokunulmazlığı ilkesini hatırlatmaya devam edecektir:

"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."[33]

[32] D5224 Ebû Dâvûd, Edeb, 148-149.
[33] Bakara, 2/179.

KAN DAVASI
HUKUKU YOK SAYAN CAHİLİYE ÂDETİ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فِى الدِّمَاءِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet günü insanlar arasında hüküm verilirken ilk görülecek dava, kan davasıdır."
(M4381 Müslim, Kasâme, 28; B6533 Buhârî, Rikâk, 48)

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَا تَكُونُوا إِمَّعَةً تَقُولُونَ: إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَحْسَنَّا، وَإِنْ ظَلَمُوا ظَلَمْنَا، وَلَكِنْ وَطِّنُوا أَنْفُسَكُمْ، إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَنْ تُحْسِنُوا، وَإِنْ أَسَاءُوا فَلاَ تَظْلِمُوا."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ فِي حِجَّةِ الْوَدَاعِ: "أَلَا لَا يَجْنِي جَانٍ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ. لَا يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ، وَلَا مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رُفِعَ إِلَيْهِ شَيْءٌ فِيهِ قِصَاصٌ إِلَّا أَمَرَ فِيهِ بِالْعَفْوِ.

Huzeyfe (b. Yemân) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "'*İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz', diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinize (bir ilke olarak) yerleştirin.*"

(T2007 Tirmizî, Birr, 63)

Süleyman b. Amr b. Ahvas, babasından şöyle nakletmiştir: "Resûlullah'ı (sav) Veda Haccı'nda dinledim, şöyle diyordu: '*Dikkat edin! Cana kıyan kişi ancak kendi işlediği cinayetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinayetinden sorumlu tutulamaz, hiçbir oğul da babasının cinayetinden sorumlu tutulamaz.*'"

(İM2669 İbn Mâce, Diyât, 26; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sav), kendisine arz edilen kısasla ilgili her davada affetmeyi tavsiye ettiğini gördüm."

(D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; N4788 Nesâî, Kasâme, 28-29)

Zilkâde ayının yirmi beşinci günü, Resûlullah ve Müslümanlar hac ibadetini ifa etmek üzere Medine'den yola çıkmışlardı.[1] Kafileye yoldan katılanlarla birlikte binlerce kişi, tekbir ve telbiyelerle bir pazar günü Mekke'ye girdiklerinde Zilhicce'nin dördü olmuştu.[2] Perşembe gününe kadar Mekke'de kalan Resûl-i Ekrem, önce Mina'ya, daha sonra da Arafat'a gitti. Devesine binerek Urene Vadisi'nin ortasına geldi. Vadide toplanan büyük bir kalabalık heyecanla onu bekliyordu. Allah Resûlü, Veda Hutbesi olarak bilinen konuşmasında onlara şöyle seslendi:

"Kanlarınız ve mallarınız, size şu (Arafat) gününüz ile şu (Zilhicce) ayınızın, şu (Harem) beldenizdeki saygınlığı gibi saygındır. Bilesiniz ki! Câhiliye dönemine ait bütün işler ayaklarımın altındadır. Câhiliye döneminin bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da, İbn Rebîa'nın kan davasıdır..."[3]

Allah Resûlü böylece kan davası olarak bilinen ve neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan bu kanlı töreyi ayaklarının altına aldığını ilân ediyor, oradakilere, *"Tebliğ ettim mi?"* diye sorarak hem dinleyenleri hem de Yüce Allah'ı sözlerinin şahidi kılıyordu. Henüz küçük bir çocuk iken Huzeyl kabilesi tarafından öldürülen amcasının torunu İyâs b. Rebîa'nın kan davasını kaldırarak da işe önce kendi akrabalarından başlıyordu.[4] İyâs, Huzeyl kabilesinin bir kolu olan[5] Sa'doğulları'nda sütannesinin yanındaydı. Bu esnada Sa'doğulları ile Kinâne kabilesinin bir kolu olan Leysoğulları[6] arasında savaş çıkmıştı. Savaşta çadırların arasında emeklemekte olan İyâs'a bir taş isabet etmiş ve İyâs vefat etmişti. İşte bu hadise sonucunda ortaya çıkan kan davası, Efendimizin ortadan kaldırdığı ilk kan davasıydı.[7]

Aslında o, Veda Hutbesi'nin çok daha öncesinde Medine'de güçlü bir sosyo-politik birlik kurmakla kan davasına en büyük darbeyi vurmuş oluyordu. Zira câhiliye döneminde merkezî otoriteyi temsil eden bir devlet anlayışı gelişmediğinden kan bağı esasına dayalı bir kabile düzeni hâkimdi ve öldürme suçunun cezasının uygulanmasında çoğu kez keyfîlik ve şahsî intikam esasına dayalı aşırılıklar söz konusu oluyordu. Öldürülenin kanının öcünü alma kutsal ve onur kazandıran bir görev sayıldığından güçlü kabilelerin bazen öldürülen bir üyesine karşılık zayıf kabileden birden fazla kişiyi öldürdüğü oluyor, zayıf kabileler ise diyete razı ediliyordu. İşte

[1] VM3/1089 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091.
[2] M3013 Müslim, Hac, 202.
[3] M2950 Müslim, Hac, 147; M4384 Müslim, Kasâme, 30; D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.
[4] M2950 Müslim, Hac, 147; AV5/262 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, V, 262.
[5] BE11/256, Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, XI, 256.
[6] CR2/465 İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, II, 465.
[7] ŞN8/183 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VIII, 183.

Allah Resûlü, suçlara şahıslar eliyle keyfî cezalar verilmesini engellemek ve cezaların âdil yargılama sonucuna göre verilmesini sağlamak gibi işlevler üstlenen hukuka dayalı bir yönetim sistematiği kurmak suretiyle, kan davalarını besleyen siyasî ve sosyal yapıyı işlevsiz kılıyordu.

Meselâ, Medine'de bulunan Yahudi kabilelerden Nadîr kabilesi, Kurayza kabilesinden daha üstün görülürdü. Bu yüzden Kurayza'dan bir adam Nadîrli birini öldürdüğünde o da öldürülür, fakat Nadîr'den bir adam Kurayza'dan birini öldürdüğünde yüz ölçek hurma verirdi. Ancak Allah Resûlü'nün Medine'ye hicret edip bir site devleti kurmasından sonra davalar kendisine arz edilmeye başlanmış, o da bizzat Yüce Allah'ın emriyle bu çirkin câhiliye âdetini kaldırarak hükümlerin ve müeyyidelerin "adalet" sınırları içinde olmasına çalışmıştır.[8]

Kan davası, sadece siyasî ve hukukî boşluklarla izah edilebilecek bir cezalandırma yolu değildir. Her şeyden önce gözleri ve gönülleri kör eden bir intikam ve üstünlük algısı hastalığıdır. Kandan başka hiçbir şeyin gideremeyeceğine inanılan azap verici bir susuzluktur. Arazi ve sınır anlaşmazlıkları, miras paylaşımı, ırza geçme, husumet, hata ile öldürme, kız kaçırma, kadına yönelik cinsellik odaklı namus anlayışı ve törelere karşı gelme gibi sebeplerle öfke dolan kalpte nefret duyguları filizlenir hemen. Erken tedbir alınmadığında nefret büyüyerek kine, kin de intikam hırsına dönüşür. İntikam, bir yangın misali yayılırken, hatadan geri dönmek artık mümkün değilmiş gibi görünür. İşte böyle durumlarda öfke kıvılcımının intikam ateşine dönüşmesini önlemek en güzelidir; zira intikam ateşi bir kez toplumsal bir yangına neden olduğunda, artık onu söndürmek hiç de kolay değildir.

Bu nedenle İslâm daha en baştan öç alma duygusunu bambaşka bir yöne çevirir. Öç alma işini insanın elinden alarak, mağdur edilen insan adına Allah'ın uhdesine verir. Kulları adına, onların hakkını almak için en güçlü intikam alıcı olan Allah Teâlâ[9] yeryüzünde işlenen hiçbir suçu veya haksızlığı karşılıksız bırakmaz. Kimi zaman dünyada alınsa da[10] ilâhî intikamın alınacağı asıl yer âhirettir.[11] Ve Peygamberimizin bildirdiği üzere kıyamet günü insanlar arasında hüküm verilirken ilk olarak kan davaları görülecektir.[12] Allah Teâlâ yapılan hiçbir kötülüğü karşılıksız bırakmayacaktır.[13] Öyle ki Peygamber Efendimiz, *"Boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır."*[14] buyurarak kıyamet gününde hakların sahiplerine iade edileceğini bildirmiştir. Efendimizin bu teşbihi, mükellef

[8] Mâide, 5/42-50; Nisâ, 4/58; N4736 Nesâî, Kasâme, 8-9; D4494 Ebû Dâvûd, Diyât, 1.
[9] Â-li İmrân, 3/4.
[10] Zuhruf, 43/25.
[11] T2561 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 22; HM9815 İbn Hanbel, II, 450.
[12] M4381 Müslim, Kasâme, 28; B6533 Buhârî, Rikâk, 48.
[13] Zilzâl, 99/7-8.
[14] M6580 Müslim, Birr, 60.

olmayan hayvanlara dahi bu kadar ince bir muhasebe yapılırken insanların karşılaşacağı muamelenin ne kadar âdil olacağını göstermektedir.

"Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!" nidasıyla müminleri kin ve intikamdan uzak durmaya davet eder İslâm Peygamberi.[15] Allah'ın en nefret ettiği insanın, husumette sınır tanımayan kimse olduğunu hatırlatır onlara.[16] *"Husumeti sürdürmen sana günah olarak yeter."*[17] uyarısında bulunur. Hayatı boyunca asla kişisel intikam peşinde koşmayarak[18] müminlere örnek olan Hz. Peygamber (sav), husumeti sürdürmek bir yana, kişinin, kendisine yapılan kötülüğe dahi kötülükle karşılık vermemesini şu sözleriyle öğütler: *"'İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz', diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinize (bir ilke olarak) yerleştirin."*[19]

Kuşkusuz kan davası yalnızca öç alma duygusuyla geliştirilen basit bir tepki değildir. O aynı zamanda toplumsal ve kültürel gerçeklerle de yakından ilgilidir. Zira kişiyi kan gütme âdetini sürdürmeye zorlayan en önemli unsur, aynı zamanda kan davasını sıradan bir cinayetten ayıran, yanılsama sonucu oluşan "ortak sorumluluk ilkesi"dir. Buna göre aile veya sülâle fertlerinden birine karşı işlenen suç bütün aile ve sülâleye karşı işlenmiş sayılır ve suçlunun ailesine mensup olmak cezalandırılmak için yeterli sebep kabul edilerek misilleme cihetine gidilir. İslâm tam da bu noktada bu ortak sorumluluk ilkesini nihayete erdiren şu hükmü getirir: *"Hiç kimse bir başkasının suçundan sorumlu değildir."*[20] *"Bilesiniz ki! Cana kıyan kişi ancak kendi işlediği cinayetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinayetinden sorumlu tutulamaz, hiçbir oğul da babasının cinayetinden sorumlu tutulamaz."*[21]

İslâm böylece suç ve cezayı şahsîleştirir. Aşiret ve akrabalar arası ortak sorumluluk ve cezalandırma anlayışına kesin bir son verir.[22] Suç işleyen kimsenin ancak işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılabileceğini bildirir.[23] Suç ve cezanın denkliğini ifade eden "kısas" da işte buradan gelir.[24] Adaleti temin ettiği ve masum hayatları koruduğu için Kur'an'da, *"Kısasta hayat vardır."* buyrulur.[25] Ancak Allah Teâlâ'nın rahmeti ve hafifletmesiyle, mağdurun yakınlarına kısastan vazgeçip kan bedeli (diyet/tazminat) isteme hakkı verilir.[26] Eğer öldürülen kimsenin yakınları kısas hakkından vazgeçip diyete razı olurlarsa, artık taraflar hakkaniyete uymalı ve öldüren kişi gereken diyeti zorluk çıkarmadan ödemelidir.[27] Ayrıca kim yakınını öldüren katili karşılıksız olarak affederse, bu davra-

15 B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28.
16 B7188 Buhârî, Ahkâm, 34; T2976 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
17 T1994 Tirmizî, Birr, 58.
18 B6853 Buhârî, Hudûd, 42; M6045 Müslim, Fedâil, 77.
19 T2007 Tirmizî, Birr, 63.
20 En'âm, 6/164.
21 İM2669 İbn Mâce, Diyât, 26; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
22 N4839 Nesâî, Kasâme, 40-41; İM2672 İbn Mâce, Diyât, 26.
23 Nahl, 16/126; T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16.
24 Bakara, 2/178; İsrâ, 17/33; Mâide, 5/45.
25 Bakara, 2/179.
26 Bakara, 2/178.
27 Bakara, 2/178.

nışı günahlarına kefaret olacak,[28] onun asıl mükâfatını vermeyi de bizzat Yüce Allah üstlenecektir.[29]

Böylece suç ve cezanın denkliğini ifade eden kısas ile suçun tazminata bağlanmasını ifade eden diyet anlayışı, aileler ve aşiretler arasında nesiller boyu süren kan davalarını önleyen, ortak görev anlayışını sona erdiren bir role sahip olmuştur. İslâm, daha önce de insanlar arasında bilinen bu cezalandırma usulünün eşitlik, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde uygulanmasını temin edecek esaslar getirir. Ancak kısas ve diyet cezalarından daha üstün bir çıkış yolunu da ısrarla önerir: Bağışlayarak cezadan vazgeçmek.[30] İşte burası affetme erdeminin adalet erdeminden öteye geçtiği yerdir. Burası tam da ihsan mertebesidir. Zira işlenen suça karşılık ona denk bir ceza vermek adalettir. Ancak cezalandırmaktan vazgeçmek, adaleti de aşan bir erdemdir. Affetmek bu yüzden zor fakat yapılmaya değer bir iştir.[31] Bu sebeple özellikle müttakilerin yani Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olanların sahip olduğu bir erdemdir bu.[32]

İslâm, insanlar arası suçlara yönelik af yetkisini, hakkı çiğnenen mağdurun kendisine veya –bu mümkün olmadığında– yakınlarına verir. Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukukun eliyle suça denk bir ceza ister yahut bundan daha hayırlı olan af yolunu seçer.[33] Ancak Resûl-i Ekrem bir haksızlığa uğrayan müminin buna misilleme yapma hakkının olmadığını söyler.[34] Zira misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden affetme kararı mağdurun kendisine veya yakınlarına, suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin geçekleşmesi ise hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.

"Kişi, yakınının öldürülmesi veya yaralanması durumunda üç yoldan birini seçmekte serbesttir..." buyurur Hz. Peygamber, *"Ya (hukukun eliyle)(suça denk bir müeyyide yani) kısas ister, ya kan bedelini kabul eder yahut karşılıksız affeder. Kim bu üç yoldan birine başvurduktan sonra vazgeçip başka birine dönüş yaparsa, artık o kimseyi içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi bekler."*[35]

Bütün hayatı boyunca asla kişisel intikam peşinde koşmayan,[36] hatta canına kastedenleri dahi tereddütsüz bağışlayan[37] Allah Resûlü, kendisine arz edilen kısasla ilgili her davada affetmeyi teşvik ederdi.[38] Nitekim bir gün arkadaşlarıyla birlikte otururken huzuruna bir adam geldi. Beraberinde, boynuna urgan dolayarak sürüyüp getirdiği Habeşli bir işçi vardı.

[28] Mâide, 5/45.
[29] Şûrâ, 42/40.
[30] Bakara, 2/178; Mâide, 5/45.
[31] Şûrâ, 42/43.
[32] Âl-i İmrân, 3/133-134.
[33] T1405 Tirmizî, Diyât, 13.
[34] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26.
[35] İM2623 İbn Mâce, Diyât, 3; DM2381 Dârimî, Diyât, 1.
[36] B6853 Buhârî, Hudûd, 42.
[37] B4136 Buhârî, Meğâzî, 32; B2617 Buhârî, Hibe, 28.
[38] D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; N4788 Nesâî, Kasâme, 28-29.

Adam, "Ey Allah'ın Resûlü!" dedi, "Bu adam benim kardeşimi öldürdü." Hz. Peygamber Habeşliye dönerek, *"Onu gerçekten öldürdün mü?"* diye sordu. Adam cevabı bekleyemeden araya girdi: "Eğer itiraf etmezse, aleyhine delil getirebilirim." Habeşli de, "Evet, öldürdüm." diyerek suçunu itiraf etti. Allah Resûlü bu kez, *"Onu nasıl öldürdün?"* diye sordu. Habeşli anlattı: "Ben ve bu adamın kardeşi bir ağacı budayarak yaprak silkeliyorduk. İş esnasında bana sövdü, ben de öfkelendim. Elimdeki baltayla başına vurdum ve onu öldürdüm."[39] Yaptığından dolayı pişmanlık duyduğunu Resûlullah'ın bilmesini istiyordu: "Aslında onu öldürmek istememiştim." diye ekledi.[40]

Bunun üzerine Hz. Peygamber adama dönerek, *"Onu affet."* buyurdu. Suçun cezasız kalmamasını isteyen adam, "Ama o benim kardeşimi öldürdü." diyerek bağışlama talebini geri çevirdi. Merhamet Peygamberi, adama üç defa *"Affet!"* demesine rağmen adam kararında ısrarlıydı. Af yoluyla meseleyi çözümlemek mümkün olmayınca Hz. Peygamber, *"Öldürdüğün insanın diyetini ödeyecek malın var mı?"* diye sordu Habeşliye. Fakir bir işçi olan Habeşlinin, kan bedelini ödemesi imkânsız görünüyordu: "Benim elbisemle baltamdan başka hiçbir şeyim yok ki!" dedi. Resûlullah bu kez, Habeşlinin kabilesine giderek onlardan diyet almasının mümkün olup olmadığını sordu. Habeşli çaresiz bir şekilde, birlikte yaşadığı insanların ona bu kadar değer vermeyeceklerini söyledi. Bu arada şikâyetçi olan adam yine söze karışmış ve diyeti de kabul etmeyeceğini belirtmişti.[41]

İlk olarak davacıya bağışlamasını tavsiye eden, sonra da davalının diyet vermesini sağlamaya çalışan Resûlullah, önerdiği iki seçeneğin de gerçekleşmemesi üzerine, son çare olarak kısasa karar verdi. Ölen kişinin ağabeyine Habeşlinin urganını uzatarak, *"Al onu."* dedi. Adam sonunda beklediği kararı duymuş ve kardeşinin kanına bedel olarak Habeşliyi alarak Hz. Peygamber'in huzurundan ayrılmıştı. Resûlullah meselenin anlaşma ve sulh yoluyla sona ermemesinden rahatsızdı. Öfkesine yenilen ve istemeden adam öldüren bir kişinin ölümle cezalandırılmasına gönlü razı değildi. Onlar çıktıktan sonra, *"Eğer onu öldürürse kendisi de onun gibi olur."* dedi; belli ki yeni bir katil doğmasını istemiyordu.

Ardından bu cümleyi kendisine iletenleri duyunca kulaklarına inanamadı adam. Geri dönerek şaşkınlık içinde, "Ey Allah'ın Resûlü! *'Onu öldürürse kendisi de onun gibi olur.'* buyurduğunu işittim. Hâlbuki ben onu senin emrinle almıştım." dedi.[42] Affı ve merhameti her şeyin üstünde tutan Resûlullah, sürüp gidecek bir kan davasına engel olmak istercesine, *"Onun*

[39] M4387 Müslim, Kasâme, 32; N4731 Nesâî, Kasâme, 6-7.
[40] T1407 Tirmizî, Diyât, 13.
[41] N5417 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 26; DM2389 Dârimî, Diyât, 8.
[42] M4387 Müslim, Kasâme, 32.

hem senin günahını hem de kardeşinin günahını üzerine almasını istemez misin?" diye karşılık verdi.[43] Bu müjde karşısında nihayet kardeşinin katilini affetmeye razı olan adam Habeşliyi salıverdi. Boynundaki urganın ucunu yerde sürükleyerek oradan uzaklaşan Habeşli, bağışlanan hayatının geri kalanında artık "urganlı" (zü'n-nis'a) adıyla anılacaktı.[44]

İslâm Peygamberi, kan davalarının sona erdirilmesi için hukukî tedbirler almanın yanında uhrevî ikazlar da yapar: *"Allah katında dünyanın yok olması, bir Müslüman'ın öldürülmesinden daha hafiftir"* buyurur.[45] Âdem Peygamber'in oğlu Kâbil'in, öldürme günahını işleyen ilk kimse olması nedeniyle bütün katillerin ve cinayetlerin günahında pay sahibi olduğunu söyler.[46] Çünkü kötü bir çığır açan kimse, kendisinden sonra o kötülüğü işleyenlerin günahına ortak olacaktır.[47] Masum bir cana kıymak da kötülüklerin en büyüklerindendir.[48] Diğer yandan kan davasını sona erdiren yahut sona ermesine vesile olan kimse de huzur ve barışın sevabına ortak olur. Zira, *"Kim –bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın– bir insanı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir hayatı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur."*[49]

Bütün bunlar ortadayken, insanoğlunun bir türlü bitmek bilmeyen intikam hırsı, otorite ve ceza konusundaki boşluklar, sağlıksız namus ve şeref algıları, toplumun kimi kesimlerinin baskısı ve en temelde ortak sorumluluk anlayışı gibi sebeplerle hâlâ sürmekte olan kan davalarını, köhnemiş bazı anlayışların baskısıyla bir tür yükümlülük olarak algılamanın haklı hiçbir dayanağı yoktur. Özellikle Allah Resûlü'nün ayaklar altına aldığını ilân ettiği bu âdetin İslâm'la bağdaşır hiçbir yanı olamaz. Kan dökme gibi hiçbir dinin tasvip etmediği şiddet eylemlerini İslâm'a mal etmek, dahası, Kur'an'ı ve hadisleri bu türden kanlı törelerin kaynağı gibi göstermek, insanlar için büyük bir cehalet, İslâm'a karşı da büyük bir haksızlıktır.

Diğer taraftan kimi toplumlarda ve durumlarda kişiyi "maktulün kanını yerde bırakmama" gibi bir düşünceye sevk eden çok ciddi sosyal baskıların bulunduğu da bir gerçektir. Bazen ömrünün sonuna dek hapislerde çürüyeceğini bilse bile, eline silah almadığında aşağılanacağını, ailesinden ve toplumdan dışlanacağını hatta belki evlenecek kız bile bulamayacağını düşünen kimse, namusunu ve şerefini kurtarmak adına ne yazık ki bu töreye uymaktadır. Böyle durumlarda irade ve karakter sahibi olan insanın bir tercih yapması gerekebilir: Bir cana kıyarak kötü ve çirkin bir âdetin parçası olmak mı, yoksa insanların sözde beklenti-

[43] DM2389 Dârimî, Diyât, 8.
[44] N4730 Nesâî, Kasâme, 6-7; T1407 Tirmizî, Diyât, 13.
[45] T1395 Tirmizî, Diyât, 7; N3992 Nesâî, Muhârebe, 2.
[46] B6867 Buhârî, Diyât, 2; M4379 Müslim, Kasâme, 27.
[47] M6800 Müslim, İlim, 15; T2675 Tirmizî, İlim, 15.
[48] M261 Müslim, Îmân, 144; B5977 Buhârî, Edeb, 6.
[49] Mâide, 5/32.

lerine değil de Allah'ın emrine teslim olmak mı? Böyle bir ikilem karşısında müminin tercihi Yaratıcı'sından yana olmalıdır: "*Yoksa onlar câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Allah'a hakkıyla inanmış insanlar için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?*"[50]

İslâm'ın bu konudaki tavrı son derece açıktır. Hayatının her ânında Rabbinin kendisine şah damarından daha yakın olduğunun[51] bilincinde olan mümin, haksızlığa uğradığında hukukun eliyle en doğru ve en meşru biçimde hakkını arar. Hukukî yollardan hakkını aramaya gücünün yetmediği zamanlarda ise, güvendiği o yüce kudretin kendisine yardım ve dostluk edeceğine[52] dair inancını asla yitirmez. Şu hâlde hiç kimseye hiçbir zaman zerre kadar haksızlık etmeyen,[53] insanların yaptığı her şeyden haberdar olan[54] ve suçlulardan intikam almayı vaad eden[55] Yüce Allah varken, bir mümin için en güzel yol, güç yetiremediği zalimlerin hesabını Allah'a havale etmektir.[56]

Ve nihayet bu kanlı eylemin insan onuru ve haysiyetiyle de bağdaşmayacağı aşikârdır. İntikam duygusundan kaynaklanan susuzluğu kanla gidermeye çalışmak, yiğitlik ve cesaretin değil, olsa olsa zayıflık ve çaresizliğin göstergesidir. Asıl onurlu davranış, can almak değil, can bağışlamaktır.[57]

[50] Mâide, 5/50.
[51] Kâf, 50/16.
[52] Nisâ, 4/45.
[53] Nisâ, 4/40.
[54] En'âm, 6/18.
[55] Zuhruf, 43/41; M7067 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 40.
[56] T3502 Tirmizî, Deavât, 79.
[57] M6592 Müslim, Birr, 69; T2029 Tirmizî, Birr, 82.

İNTİHAR
ALLAH'IN VERDİĞİ CANA KIYMAK

حَدَّثَنَا جُنْدُبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ... قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ بِهِ جُرْحٌ، فَجَزِعَ فَأَخَذَ سِكِّينًا فَحَزَّ
بِهَا يَدَهُ، فَمَا رَقَأَ الدَّمُ حَتَّى مَاتَ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: بَادَرَنِى عَبْدِى
بِنَفْسِهِ حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ."

Cündüb b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, ...Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden önceki ümmetlerden birinde yaralı bir adam vardı. Yaranın acısına dayanamadığından bir bıçak alıp elini kesti. Kanaması durmadı ve sonunda öldü. Bunun üzerine Yüce Allah, 'Kulum, kendisi konusunda benden daha acele davran(arak canına kıy)dı. Ben de ona cenneti haram kıldım.' buyurdu."*

(B3463 Buhârî, Enbiyâ, 50)

عَنْ أَنسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه : قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم :

"لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتْ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتْ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ:

"مَنْ تَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ فَقَتَلَ نَفْسَهُ، فَهُوَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ يَتَرَدَّى فِيهِ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا، وَمَنْ تَحَسَّى سَمًّا فَقَتَلَ نَفْسَهُ، فَسَمُّهُ فِي يَدِهِ يَتَحَسَّاهُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ، فَحَدِيدَتُهُ فِي يَدِهِ، يَجَأُ بِهَا فِي بَطْنِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ﴿خَالِدًا﴾ مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِرَجُلٍ قَتَلَ نَفْسَهُ بِمَشَاقِصَ، فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِ.

Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*

(B5671 Buhârî, Merdâ, 19)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir dağdan aşağı atlayarak canına kıyan kimse, cehennem ateşinde ebedî olarak yüksekten aşağıya atlayıp duracaktır. Zehir içerek canına kıyan kimse, elinde zehri olduğu hâlde, cehennem ateşinde ebedî olarak zehir içip duracaktır. (Bıçak, mızrak gibi) bir demiri karnına saplayarak kendisini öldüren kimse de demiri elinde olduğu hâlde cehennemde o demiri karnına ebedî surette saplayıp duracaktır."*

(B5778 Buhârî, Tıb, 56)

Câbir b. Semüre anlatıyor: "Oklarla canına kıyan bir adam(ın cenazesi) Peygamber'e (sav) getirildi de (Hz. Peygamber) onun cenaze namazını kılmadı."

(M2262 Müslim, Cenâiz, 107)

Hz. Peygamber, ordusuyla birlikte Hayber Savaşı'nın yapılacağı yere ulaşmıştı. İslâm ordusu ile müşrik ordusu savaşmaya başladılar. O günün akşamında savaşa ara verildi. Hz. Peygamber kendi karargâhına, düşman kuvvetleri de kendi karargâhlarına döndüler. Müslüman ordusunda Kuzmân ez-Zufurî adında biri de vardı. O, kahramanca savaşıyor ve düşmandan geriye kalanlardan kimi yakalarsa öldürüyordu. Bu durum Hz. Peygamber'e anlatıldı: "Ey Allah'ın Elçisi! Sahâbîlerin hiçbirisi falan kişi kadar yeterlilik gösteremedi." Allah'ın Elçisi (sav), *"Fakat o, cehennem ehlindendir."* buyurdu. Duruma çok şaşıran Ebû Ma'bed el-Huzâî, "Ben o zâtı takip edeceğim." dedi ve onunla beraber savaş meydanına çıktı. Kuzmân nerede durduysa o da orada durdu. Hep onu takip etti; o hangi tarafa yöneldiyse o da oraya hareket etti. Nihayet Kuzmân ağır bir şekilde yaralandı. Yarasının acısıyla bir an önce ölmek istedi ve kılıcının sapını yere, keskin ucunu da iki memesinin arasına koydu. Sonra kılıcın üzerine yüklendi ve intihar etti.

Bunun üzerine Ebû Ma'bed el-Huzâî, Resûlullah'a (sav) gelip, "Ben senin Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ediyorum." dedi. Resûlullah, *"Ne oldu?"* diye sordu. Ebû Ma'bed, "Cehennemliklerden olduğunu söylediğin adam hakkında söylediklerini insanlar garipsemişlerdi. Bu nedenle ben de, 'Bu adamı takip edeceğim.' demiştim." diyerek olanları anlattı. Onu dinleyen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Öyle bir kişi vardır ki insanların gözünde cennetliklerin yaptığı işleri yapar ama o cehennemliktir. Yine öyle bir kişi vardır ki o da insanların gözünde cehennemliklerin yaptığı işleri yapar ama o cennetliklerdendir."*[1] *"Ameller ancak sonuçlarıyla değerlendirilir."*[2] buyurdu.

Hz. Peygamber, fetanet, basiret ve feraseti ile Kuzmân'ın hâlinde diğer sahâbîlerin muttali olamadığı bir duruma vâkıf olmuş ve onun sonunda cehenneme sürükleneceğini anlamıştı. Nitekim Resûl-i Ekrem'in söyledikleri doğru çıkmış, savaşta gösterdiği bunca kahramanlığa rağmen Kuzmân hayatını intiharla sonlandırmıştı. Hâlbuki bu şahıs, her ne acı çekerse çeksin, Allah'ın verdiği canı almamalıydı. Ve kendisini şehitlik beklerken, intiharın bedelini ödemek durumunda kalmamalıydı.

[1] B4203 Buhârî, Meğâzî, 39; İF7/472 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 472.
[2] B6607 Buhârî, Kader, 5.

Kişinin ölümle sonuçlanacağını bildiği hâlde kendi hür iradesiyle, bilinçli bir şekilde ölümü tercih etmesi ve hayatına son vermesi anlamına gelen intihar, her şeyden evvel Allah'ın kendisine verdiği canı almak demektir. İntihar, insanın hayatında kötü bir son olup cehenneme götüren büyük günahlardandır. İnsan, kendi canı da olsa neticede Allah'ın verdiği bu emanete hıyanet etmemelidir.

İslâm, insanı şerefli bir varlık olarak tanımlar. O, hem bedenen hem de ruhen diğer canlılardan daha üstün yaratılmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de insan hayatının dokunulmaz olduğu belirtilmiş[3] ve kasten bir cana kıymanın bütün insanları öldürmek gibi olduğu ifade edilmiştir.[4] Henüz ana rahminde iken, "yaşama hakkı" yani dokunulmazlık kazanan insanoğluna karşı işlenebilen en büyük suçlardan biri onun hayatına son vermektir. Zira İslâm'ın gaye edindiği temel ilkelerden biri de canın korunmasıdır ve dinimiz bunu güvence altına almak için birçok ahlâkî ve hukukî hükümler getirmiştir. Ayrıca Allah, hayatı verenin de alacak olanın da sadece kendisi olduğunu açıkça ifade etmiştir.[5] Bedende emanet olarak duran ruhu alma yetkisi sadece O'na aittir. Dolayısıyla kişinin kendi hayatına son verme yetkisi ve hakkı bulunmamaktadır.

İnsanları hayatlarına son vermeye sürükleyen pek çok neden vardır. İntiharı tetikleyen unsurların en başta gelenlerini, psikolojik ve fiziksel rahatsızlık ve hastalıklar, ailede iletişimsizlik, geçimsizlik, şiddet ve baskı, geçim zorluğu, alkol ve kumar, sosyal baskı ve toplumda küçük düşme gibi çeşitli sebepler oluşturmaktadır. İntiharı tetikleyen bu faktörler, kişinin ailesi ve çevresi tarafından dışlanması sonucu kendini yalnız hissetmesi, hayatın onun için anlamsızlaşması, mutsuzluğu ile birleşince intihara sebep olabilmektedir. Aynı şekilde bazı insanlarda görülen hazcılık, sınırsız özgürlük ve kuralsızlık da intihara sevk eden etkenlerdendir. Toplumda meydana gelen ekonomik ve sosyal dengesizlikler ve mânevî değerlerin zaafa uğraması da kendine sağlam dayanak bulamayan kişilerin, ne yazık ki intiharı bir çare olarak görmesine neden olabilmektedir.

Büyük sıkıntılar ve psikolojik hastalıklar neticesinde ortaya çıkan akıl ve bilinç kaybı sonucu kişinin kendini öldürmesi ise intihar olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bu kişilerin akılları başlarında değildir ve şuurlu hareket edememektedirler.

Uzmanlarca daha birçok sebebi sıralanan intihar, olgun imana sahip, dinî inançları kuvvetli Müslümanlarda çok nadir olarak görülmektedir.

[3] En'âm, 6/151.
[4] Mâide, 5/32.
[5] Hicr, 15/23.

Bunun nedeni de müminin Allah'ı sürekli olarak yanında hissetmesi, hiçbir zaman yalnızlık duygusuna kapılmaması, kadere inanması ve böyle bir şeye kalkışmanın âhirette azaba neden olacağını bilmesidir.

Zaten intihar ilâhî kaynaklı dinler tarafından doğru bir çözüm yolu olarak da kabul görmemiştir. Bütün ilâhî dinler insanın canına kıymasının günah olduğunu bildirmiştir. İntihar tıpkı cinayet gibi bizden önceki ümmetlerde de yasaklanmış bir fiildir. Bu da onun cinayet işlemekten farklı bir şey olmadığını göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, bize şu ibretli olayı anlatmaktadır:

"Sizden önceki ümmetlerden birinde yaralı bir adam vardı. Yaranın acısına dayanamadığından bir bıçak alıp elini kesti. Kanaması durmadı ve sonunda öldü. Bunun üzerine Yüce Allah; 'Kulum kendisi konusunda benden daha acele davran(arak canına kıy)dı. Ben de ona cenneti haram kıldım.' buyurdu."[6]

İnsan, Rabbinin bahşettiği bedeninin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Allah Resûlü'nün (sav), *"Bedeninin de senin üzerinde hakkı vardır."* sözü[7] bedenin insan için emanet olduğu gerçeğine işaret eder. Bu nedenle İslâm, bırakın insanın kendi hayatına son vermesini, herhangi bir organına zarar vermesini bile yasaklamıştır.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince Tufeyl b. Amr da onun yanına hicret eder. Tufeyl'le birlikte kavminden bir zât da hicrete katılır; fakat Medine'de sıkılır. Bir süre sonra o kişi hastalanır, oklarıyla parmak eklemlerini keser ve kanı durmaz ve sonunda ölür.

Daha sonra Tufeyl b. Amr onu rüyasında güzel bir şekilde görür, fakat adamın elleri bir şeyle kaplıdır. Tufeyl ona, "Rabbin sana ne yaptı?" diye sorar. O da, "Peygamberi'nin (sav) yanına hicret ettiğim için beni affetti." diye cevap verir. Tufeyl, ellerinin durumunu sorunca da, kendisine, "Senin bozduğun bir organını biz düzeltmeyeceğiz." denildiğini belirtir. Tufeyl rüyasını Hz. Peygamber'e anlattığında ise Peygamberimiz, *"Allah'ım, onun ellerini bağışla."* diye dua eder.[8]

Hayber Savaşı'nda Kuzmân'ın kendini öldürmesiyle bu olayda anlatılan zâtın ölmesi arasında fark vardır. Kuzmân yarasının acısına dayanamayarak kılıcını göğsüne saplamak suretiyle dönüşü olmayacak bir şekilde ölümü seçmiştir. Tufeyl'in anlattığı bu kişi ise muhtemelen ellerinde bulunan kangren benzeri bir rahatsızlığın vücuduna yayılmasını engellemek, acıyı sonlandıracak şekilde kendisini tedavi etmek amacıyla parmaklarını kesmiştir. Sonuç olarak ikisi de ölmesine rağmen, niyetleri

[6] B3463 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[7] B1975 Buhârî, Savm, 54; M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[8] M311 Müslim, Îmân, 184.

farklı olduğundan dolayı birincisini intihar olarak değerlendirmek mümkünken, ikincisi, intihar kastı olmaksızın ölümle sonuçlanmış bilinçli bir eylemdir. Sonuçta âhirette, yaptığımız fiillerin değerlendirilmesinde niyet önemli bir yer tutmaktadır.

İslâm'ın insan hayatını kutsal saydığını, değil intihar etmek, hayatın tehlikeye atılmasına dahi izin vermediğini gösteren diğer bir olayı ise Amr b. Âs anlatmaktadır: "Zâtü's-Selâsil Gazvesi'nde iken soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Boy abdesti alırsam hastalanıp öleceğimden endişelenip teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma böylece sabah namazını kıldırdım. (Medine'ye döndükten sonra) bunu Resûlullah'a (sav) haber verdiler. Resûlullah (sav), *"Amr, sen ashâbına cünüp olarak namaz mı kıldırdın?"* diye sordu. Neden yıkanmadığımı Hz. Peygamber'e anlattım ve Cenâb-ı Allah'ın, *"Kendi kendinizi öldürmeyin; şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."* âyetini işittiğimi söyledim. Bunun üzerine Peygamber (sav) güldü ve hiçbir şey demedi.[9]

İnançlı insan, başına gelen musibetler karşısında kendine zarar vermeyi düşünmek yerine, bu sıkıntıların kendisi için birer imtihan olduğunu hatırlar. Allah Resûlü'nün ifadesiyle, *"Müminin hâli ne hoştur. Onun bütün işleri hayırlıdır. Bu duruma müminden başka hiç kimsede rastlanmaz. Mümin bir nimete kavuştuğunda şükreder, bu onun için hayırlı olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabreder, bu da onun için hayırlı olur."*[10]

İşte bu bilince sahip olan mümin, canına kıymak gibi bir hataya düşmez, sabreder. Çünkü Peygamber Efendimiz, başa gelebilecek sıkıntı ve musibetler karşısında sabretmemiz gerektiğini belirtmiş ve ölüm temennisinde dahi bulunmamamızı tembihlemiştir: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*[11]

Mümin, başına gelenler karşısında, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar, başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler."*[12] âyetini prensip edinerek imtihanı başarıyla vermeye çalışır. O, Allah'ın her zaman sabredenlerle beraber olduğunu ve her zorluktan sonra kolaylıklar verdiğini çok iyi bilir. Ayrıca sabrına karşılık Yüce Allah'ın, *"Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir."*[13] müjdesini düşünerek teselli bulur. Peygamber Efendimizi

[9] D334 Ebû Dâvûd, Tahâret, 124; HM17965 İbn Hanbel, IV, 204.
[10] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[11] B5671 Buhârî, Merdâ, 19; M6814 Müslim, Zikir, 10.
[12] Bakara, 2/155-156.
[13] Zümer, 39/10.

örnek alarak her durumda ve her şeyden Allah'a sığınır.[14] Rabbinin rahmetinden hiçbir zaman ümidini kesmez.[15] En önemlisi o, ölümün bir son olmadığını bilir. Onun açısından ölüm, dünyadaki yolculuğunun sonu ve ebedî hayata açılan kapısıdır.[16] Âhiret inancı olmayan biri için ise intihar ne yazık ki bir çözüm gibi görülebilmektedir.

İnanan bir insan, intihar ederek yaşamakta olduğu problemlerden kurtulmaya çalıştığı takdirde ebedî hayatında azaba duçar olacağını bilmelidir. Âhiretteki azabın yanı sıra intihar eden kişi geride bıraktığı annesini, babasını, eşini, çocuklarını ve akrabalarını üzüntüye boğacak, kim bilir onları ne tür sıkıntılara sürükleyecektir. Çocukları varsa onların yetim veya öksüz olarak sevgiden yoksun yetişmesine neden olacaktır.

Peygamberimizin haber verdiğine göre herhangi bir biçimde intihar edip kendini öldüren kişi kıyamet gününde kendine aynı şekilde ebediyen azap edecektir.[17] Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Bir dağdan aşağı atlayarak canına kıyan kimse, cehennem ateşinde ebedî olarak yüksekten aşağıya atlayıp duracaktır. Zehir içerek canına kıyan kimse, elinde zehri olduğu hâlde, cehennem ateşinde ebedî olarak zehir içip duracaktır. (Bıçak, mızrak gibi) bir demiri karnına saplayarak kendisini öldüren kimse de demiri elinde olduğu hâlde cehennemde o demiri karnına ebedî surette saplayıp duracaktır."*[18]

Hz. Peygamber'e namazını kılması için kendini oklarla öldüren bir adamın cenazesi getirilmişti. Fakat Hz. Peygamber onun cenaze namazını kılmadı.[19] Belki de Müslümanları, şiddetle sakınılması gereken bu yoldan alıkoymak amacıyla o adamın cenaze namazını kılmamıştır. Fakat intihar eden bir başka kişinin cenaze namazını kılmalarını ashâbına emretmiştir.[20] Zira intihar eden kişi İslâm'dan çıkmış olmaz ve ölen her Müslüman gibi onun da cenaze namazını kılmak geride kalanların yerine getirmesi gereken bir görevdir.[21]

Her ne kadar dinimizin insana verdiği değer ve inananlarına aşıladığı dünya görüşü sayesinde Müslüman ülkelerdeki intihar oranları, Batılı ülkelere göre çok düşükse de intihar, çağımızın bir gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır.

Genç yaşta gerçekleşen intiharların engellenmesinde ise aile içi sağlıklı iletişimin önemli bir rolü vardır. Çünkü hayatının baharında olan ve daha çok duygularıyla hareket ettiği için sağlıklı bir muhakeme yapamayan birçok gencimiz, ne yazık ki çocuklarıyla iyi bir iletişim kuramayan ebeveynlerin uyguladıkları baskılar sonucu intihar etmeyi seçmektedirler.

[14] M1090 Müslim, Salât, 222; D984 Ebû Dâvûd, Salât, 178, 179.
[15] Yûsuf, 12/87.
[16] M7157 Müslim, Cennet, 22; DM2852 Dârimî, Rikâk, 103.
[17] B6047 Buhârî, Edeb, 44.
[18] B5778 Buhârî, Tıb, 56.
[19] M2262 Müslim, Cenâiz, 107.
[20] ŞN7/47 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VII, 47.
[21] ŞN2/132 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, II, 132.

Sonuç olarak, her Müslüman bu dünyada imtihan için bulunduğunun farkında olarak başına gelen sıkıntılar karşısında sabretmesini bilmeli ve bunun kendisi için Allah katında büyük bir mükâfat vesilesi olduğunun bilinciyle sorunlarını halletmeye çalışmalıdır. Zira hayattan vazgeçmeden, sabrederek ve Allah'a sığınarak sıkıntılarla mücadele etmek, Müslüman olmanın gereğidir. İntihar ise mücadeleden kaçıştır. Allah'ın verdiği emanete ihanettir.

Can bu tende, bu bedende emanettir. Dolayısıyla inanan insan, emanete ihanet etmemelidir. İnsanoğlu için en büyük hedef Müslüman olmak, Müslüman ölmektir. Nitekim Yüce Allah da bizden bunu istemektedir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün."*[22]

[22] Âl-i İmrân, 3/102.

ZİNA
ÖZ SAYGININ ve İFFETİN YİTİMİ

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ ﵁ : إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لَا يَزْنِي [الزَّانِي] حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ..."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez..."
(B5578 Buhârî, Eşribe, 1)

عَنْ جابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِى، عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ."

عنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قالَ:
"مَنْ يَضْمَنْ لِى مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ."

فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ شَبَابًا لاَ نَجِدُ شَيْئًا، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهُ ﷺ :
"يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ."

عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَلِيٍّ:
"يَا عَلِيُّ لاَ تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الآخِرَةُ."

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim için en çok korktuğum şey Lût kavminin işlediği (cürümdür)."*

(İM2563 İbn Mâce, Hudûd, 12; T1457 Tirmizî, Hudûd, 24)

Sehl b. Sa'd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bana iki dudağı arasındakini ve iki bacağı arasındakini korumayı garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim."*

(B6474 Buhârî, Rikâk, 23)

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber'in (sav) yanında bulunan ve evlenme imkânı olmayan gençlerdik. Resûlullah (sav) bize şöyle dedi: *'Gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, şehveti kesme özelliği vardır.'*"

(B5066 Buhârî, Nikâh, 3; T1081 Tirmizî, Nikâh, 1)

İbn Büreyde'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: *"Ey Ali! Bir bakışa ikincisini ekleme! Çünkü ilk bakış (kasıtsız olduğundan) senin için affedilmiştir. Sonraki bakışa ise hakkın yoktur."*

(D2149 Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43; T2777 Tirmizî, Edeb, 28)

Genç bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Zina etmem için bana izin ver!" dedi. Orada bulunan sahâbîler hemen ona dönerek, "Sus, sus!" diyerek konuşmasını engellemeye çalıştılar. Allah Resûlü, gence, "*Yaklaş!*" dedi. Genç de Resûlullah'a yaklaştı ve yanına oturdu. Aralarında şöyle bir söyleşi geçti:

–*Annenle zina edilmesini ister misin?*

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–*Diğer insanlar da anneleriyle zina edilmesini istemez. Kızınla zina edilmesini ister misin?*

–Vallahi hayır, yâ Resûlallah! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–*Diğer insanlar da kızlarıyla zina edilmesini istemez. Kız kardeşinle zina edilmesini ister misin?"*

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–*Diğer insanlar da kız kardeşleriyle zina edilmesini istemez. Halanla zina edilmesini ister misin?"*

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–*Diğer insanlar da halalarıyla zina edilmesini istemez. Teyzenle zina edilmesini ister misin?"*

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–*Diğer insanlar da teyzeleriyle zina edilmesini istemez.*

Bu konuşmanın ardından Allah Resûlü, elini gencin başına koydu ve *"Allah'ım, onun günahlarını bağışla, kalbini kötülüklerden temizle ve ırzını/iffetini koru!"* diye dua etti.

Bu hadiseyi anlatan râvi şöyle demiştir: "Bundan sonra o genç, bir daha böyle bir şeye yönelmedi."[1]

Genç, şehevî arzularının yoğun baskısı altında kalarak Allah Resûlü'nden gayri meşru ilişki için izin istemişti. Onun hissiyatını anlayan Efendimiz onu kınamadan, kırmadan yanına oturtmuş ve ona bazı sorular sorarak, kendi yakınlarına yapılmasını istemediği bir fiili, başkalarına yapmasının ne kadar yanlış olacağını kavratmıştı. Kime, nasıl davranacağını gayet iyi bilen Hz. Peygamber, insanların en çok etkilendiği yakın ilgi ve söyleşi sayesinde o genç ile güzel bir iletişim kurmuş ve onun, büyük günahlardan birisini işlemesine engel olmuştu.

[1] HM22564 İbn Hanbel, V, 257.

Peygamber Efendimiz, bir başka hadisinde *"Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez..."*[2] buyurmuştur. Zinanın, hadiste doğrudan imanla ilişkilendirilmesi kuşkusuz bu çirkin fiilin ne kadar büyük bir günah olduğunu göstermektedir. Zaten meşru evlilik bağı olmayan erkek ve kadın arasındaki cinsel ilişki anlamına gelen zina, öteden beri insan aklının, ahlâk ve hukuk sistemlerinin ve diğer semavî dinlerin yanlış, ayıp ve kötü gördüğü bir fiildir. Çünkü zina, neslin bozulması ve nesebin karışmasının yanı sıra evlendiği takdirde pek çok hakka sahip olabilecek kadınların haksızlığa uğramasına da neden olmaktadır.

Zinadan uzak durmayı samimi müminlerin vasıfları arasında zikreden Yüce Allah, zina ve benzeri büyük günahları işleyip tevbe etmeyenleri ağır bir azapla tehdit etmiştir.[3] Hz. Peygamber de bu ahlâksız eylemin hem günahı hem de sonuçları bakımından ne derece ciddi olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bir gün Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'e şöyle bir soru yöneltti: "Yâ Resûlallah, en büyük günah nedir?" Resûlullah, *"Seni yaratan Allah'a ortak koşman."* dedi. İbn Mes'ûd, "Sonra hangisi?" diye sordu. Resûlullah, *"Yemeğine ortak olmasından korkarak çocuğunu öldürmen."* cevabını verdi. İbn Mes'ûd, "Sonra hangisi?" diye yeniden sordu. Resûlullah bu kez, *"Komşunun hanımı ile gayri meşru ilişkiye girmen."*[4] diye cevapladı.

Hz. Peygamber bu hadisiyle gayri meşru ilişkinin ne kadar çirkin bir fiil ve büyük bir günah olduğunu ortaya koyarken, söz konusu fiilin komşuyla yapılmasının ise daha büyük bir azaba neden olacağını anlatmaktadır. Çünkü böyle çirkin bir fiilin komşuyla yapılması toplumdaki güveni ve İslâm'ın çok önem verdiği komşuluk ilişkilerini tahrip etmesi açısından yabancı biriyle yapılandan daha ağır sonuçlar doğuracaktır. Benzer şekilde cinsel duyguları zayıflayan ve toplumda saygın bir yere sahip olması beklenen ihtiyarların gayri meşru ilişkiye tevessül etmesi de bekârlarınkinden daha ağır görülmüş ve Hz. Peygamber, Allah'ın kıyamet gününde zinakâr ihtiyarın yüzüne bile bakmayacağını bildirmiştir.[5]

Resûlullah İslâm'a yeni giren erkek ve kadınlardan biat yani bağlılık yemini alırken, içtimaî ve siyasî prensipler yanında, zinadan uzak durma şartını da zikretmiştir.[6] Toplumda zinanın yaygınlaşmasını kıyamet alâmetleri arasında sayan Allah Resûlü,[7] *"...Ey Muhammed ümmeti! Allah'a yemin ederim ki erkek veya kadın kulunun zina etmesine Allah kadar gazaplanan kimse yoktur..."* buyurmuştur.[8]

[2] B5578 Buhârî, Eşribe, 1.
[3] Furkân, 25/68-70.
[4] B6001 Buhârî, Edeb, 20.
[5] M296 Müslim, Îmân, 172.
[6] B7468 Buhârî, Tevhîd, 31; MU1812 *Muvatta'*, Bey'at, 1.
[7] B80 Buhârî, İlim, 21; HM12555 İbn Hanbel, III, 151.
[8] B1044 Buhârî, Küsûf, 2.

Dinimiz zinanın yanı sıra livata, lezbiyenlik, eşcinsellik vb. sapık ilişkileri de yasaklamıştır. Kur'an'da bu çirkin fiili işleyen Lût'un (as) kavminin durumuna değinilmekte ve sapık ilişkilerinden dolayı nasıl helâk edildikleri anlatılmaktadır.[9] Peygamberimiz de insanın yaratılışına, fıtratına ve doğasına aykırı olan livata konusunda, *"Ümmetim için en çok korktuğum şey Lût kavminin işlediği (cürümdür)."*[10] buyurmuş ve bu işi yapanı Allah'ın lânetlediğini bildirmiştir.[11] Ayrıca İslâm'da ensest ilişki ve hayvanla cinsel temas[12] gibi her türlü sapkınlık yasaklanmıştır. Bütün bunlar, insan fıtratını ve insan için tabiî olanı koruma, makul ve dengeli bir cinsel hayatı sürdürme, sapıklık ve aşırılıkları önleme ve onlardan sakındırma olarak değerlendirilmelidir.

Gençleri zinadan sakındıran Allah Resûlü, zinadan sakınmaları hâlinde mükâfatlarının cennet olduğunu bildirmiştir.[13] Nefsin arzu ettiği şeyleri yapabilecek imkâna sahip olduğu hâlde, sırf Allah'tan korkarak ve O'nun rızasını kazanmayı umarak bir günahı terk etmenin insana kazandıracağı faziletler ne kadar büyüktür! Bu yüzden, Allah'ın gölgesinden (himayesinden) başka hiçbir gölgenin (himayenin) bulunmadığı o dehşetli kıyamet günü arşın gölgesi altında gölgelenecek (özel himaye edilecek) yedi sınıf insandan biri de gayri meşru ilişkiye davet edildiği hâlde, "Allah'tan korkarım!" diyen kimse değil midir?[14]

Günahı terk etmek, günaha yaklaşmamak, insanın eline, diline, gözüne ve cinsel isteklerine sahip olmasından geçer. Nitekim Allah Resûlü, insanların cehenneme girmelerine en çok neyin sebep olduğu sorusuna, *"Ağızları/dilleri ve cinsel organları."* cevabını vermiştir.[15] Başka bir hadisinde ise, *"Kim bana iki dudağı arasındakini ve iki bacağı arasındakini korumayı garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim."*[16] buyurarak bu iki organı kötülüklerden korumanın önemine işaret etmiş ve bu konuda kendini koruyanları cennetle müjdelemiştir. Durum bu olunca, insanın tüm uzuvlarına sahip çıkmasının gereği ve önemi kendiliğinden anlaşılmaktadır. Eskilerin dediği gibi, eline, diline, beline sahip olmak, hem dünyada hem de âhirette huzura ermek demektir.

Bir gün Peygamber Efendimiz bir arada oturmakta olan muhacirlerin yanına gelerek onlara beş konuda imtihana çekilmelerinden tedirgin olduğunu söylemiş, bunlardan biri olarak da zinanın bir toplumda açıkça yapılacak şekilde yayılması hâlinde orada daha önceleri atalarında hiç görülmemiş hastalık ve salgınların ortaya çıkacağını haber vermiştir.[17] Nitekim

[9] Hûd, 11/78-82; Şuarâ, 26/165-166.
[10] İM2563 İbn Mâce, Hudûd, 12; T1457 Tirmizî, Hudûd, 24.
[11] HM2917 İbn Hanbel, I, 317.
[12] HM2917 İbn Hanbel, I, 317; D4464 Ebû Dâvûd, Hudûd, 29.
[13] NM8062 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 2865 (4/358).
[14] B660 Buhârî, Ezân, 36; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[15] T2004 Tirmizî, Birr, 62.
[16] B6474 Buhârî, Rikâk, 23.
[17] İM4019 İbn Mâce, Fiten, 22.

günümüzde çoğunlukla gayri meşru cinsel ilişkiler sebebiyle yaygınlaşan AIDS gibi bazı tehlikeli ve ölümcül hastalıkların gözler önüne serdiği bu gerçek, zinanın zararlarının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Zira zina, hem bireye hem de topluma geniş ölçüde maddî ve mânevî olarak zarar veren çirkin bir fiildir. Bu ahlâka aykırı davranış, toplumda aile mefhumunun yok olmasına, kurulan nice yuvaların dağılmasına, aile fertleri arasındaki huzurun kaybolmasına, nesebi belli olmayan ve anne baba şefkatinden yoksun problemli çocukların artmasına, buna bağlı olarak çocuğun terbiye ve bakımının yapılamamasına yol açar. Ayrıca zina, toplum düzeninin bozulması, insanlar arasında kin ve nefret duygularının büyümesi, kavga ve cinayetlerin artması, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık gibi bağların çözülüp toplumun mânevî ve ahlâkî değerlerinin temelden sarsılması, erkek ve kadının saygınlığının azalması ve insanı bedenî zevklerinin esiri yapıp onun aşağılanması gibi zarar ve sıkıntıları ortaya çıkarmaktadır.

İslâm, zararları ve olumsuz etkileri saymakla bitmeyen zina, eşcinsellik vb. cinsel sapkınlıkları önlemeyi; sağlam birey, sağlam toplum inşa etmeyi amaçlamış ve cinsel ihtiyaç, istek ve arzuların giderilme yolunun meşru birliktelik, yani evlilik olduğunu bildirmiştir. İnsanın maddî ve mânevî bütün ihtiyaçlarının makul ve dengeli bir şekilde karşılanması gerektiği ilkesini benimseyen İslâm, belli esaslar koymak suretiyle hem cinsel hayatı korumayı hedeflemiş, hem de insanlık onuruna yakışmayan davranış ve aşırılıkları önlemeyi amaç edinmiştir. Ancak diğer yandan İslâm, cinsel hayattan bütünüyle vazgeçmeyi[18] ve hadımlaşmayı da yasaklamış,[19] bu fıtrî ihtiyacın evlilik yoluyla meşru bir şekilde karşılanmasına onay vermiştir.

Modern zamanlarda ortaya çıkan cinsel serbestlik anlayışı, birçok sapkınlığın ve insan haysiyetine uymayan birlikteliğin yayılmasına, buna bağlı olarak önü alınamayan hastalıkların ve ruhî bunalımların baş göstermesine yol açmıştır. Bu nedenle bu gibi ahlâksızlıkların hızla yaygınlaşmasına vesile olan internet, televizyon, basın ve yayın gibi kitle iletişim araçlarının zararlarından sakınılması, çocuk ve gençlerin zararlı yayınlara karşı eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi önem taşımaktadır.

Beden, Yüce Allah tarafından insana verilmiş bir emanettir. Kişi, Allah'ın kendisine emanet ettiği bedeni, O'nun belirlediği esaslara göre kullanmadığı takdirde hem dünyada hem de âhirette sorumlu olacak, zevk peşinde koşarken huzursuzluk ve maddî mânevî buhranların girdabında kaybolup gidecektir. İnsanı bu nevi olumsuzluklardan koruyacak

[18] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[19] B5075 Buhârî, Nikâh, 8.

en önemli faktör, İslâm inancına bağlılık ve dinî, ahlâkî değerlere olan saygıdır. Eğer insan Allah'a karşı saygı ve sorumluluk bilinciyle hareket ederse, bedenî arzu ve duygularını kolayca dizginleyebilecek ve insanlığına yaraşır bir hayat tarzı sürdürebilecektir.

Dinimiz meşru cinsel yaşamın sınırlarını belirlediği gibi, yanlış ve iğrenç davranışlara düşülmemesi için gerekli tedbirleri de almıştır. Bu sebepledir ki İslâm, sadece zinayı yasaklamakla yetinmemiş, zinaya götüren yolları, müstehcenliği, kadın erkek ilişkilerinde ölçüsüzlüğü ve aşırılığı da önlemeye önem vermiştir. Ayrıca kişiye ahlâkî olgunluk ve şahsî sorumluluk yüklemeye, cinsel hayatla ilgili eşler arası birtakım hak ve görevlerden söz ederek aile hayatını koruyup iyileştirmeye özen göstermiştir.

Zinayı çirkin bir iş, kötü bir yol olarak tanımlayan Yüce Allah, *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur."*[20] buyurarak zina fiilinin işlenmesi bir tarafa, ona yaklaşılmasını dahi yasaklamıştır. Hz. Peygamber de zinaya giden yolları kapatmak için, *"Gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, şehveti kesme özelliği vardır."*[21] buyurmuştur. Zinayı engelleyen en önemli tedbirlerden biri olan evliliğe dikkat çeken Hz. Peygamber, bu çerçevede gençlerin mümkün olduğunca erken evlendirilmesini istemiş, maddî imkânı olmayanlara yardım edilmesini teşvik etmiş,[22] iffetini korumak için evlenen kimseye Allah'ın yardım edeceği müjdesini vermiştir.[23] Nitekim bu müjde Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça okunmaktadır: *"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*[24] Ayrıca şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda erkeğin birden fazla eşle evlenmesine ruhsat verilmişse de eşler arasında adaletin tam olarak uygulanamayacağı endişesiyle tek eşliliğe vurgu yapılmıştır.[25]

İslâm, kişiyi zinaya götürebilecek tahrik edici unsurları ve ona yaklaştıracak her türlü söz ve davranışı da yasaklanmıştır.[26] Cenâb-ı Hak, hem erkeklere hem de kadınlara, bakılması haram olan yerlere gözlerini dikmemelerini ve iffetlerini korumalarını emretmiştir.[27] Allah Resûlü de (sav), Hz. Ali'nin şahsında ümmetine, *"Ey Ali! Bir bakışa ikincisini ekleme! Çünkü ilk bakış (kasıtsız olduğundan) senin için affedilmiştir. Sonraki bakışa ise hakkın yoktur."*[28] uyarısını yaparak gözlerini namahremden korumalarını istemiştir. Ayrıca

[20] İsrâ, 17/32.
[21] B5066 Buhârî, Nikâh, 3; T1081 Tirmizî, Nikâh, 1.
[22] T1075 Tirmizî, Cenâiz, 73; D2985 Ebû Dâvûd, İmâre, 19-20.
[23] T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20; N3122 Nesâî, Cihâd, 12.
[24] Nûr, 24/32.
[25] Nisâ, 4/3.
[26] İsrâ, 17/32.
[27] Nûr, 24/30-31.
[28] D2149 Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43; T2777 Tirmizî, Edeb, 28.

cinsel teşhirciliği, şeffaf veya tahrik içeren elbiseler giymeyi,[29] vücudun gösterilmesi haram olan yerlerini göstermeyi de yasaklamıştır.[30]

Yüce Allah, Hz. Peygamber'in hanımlarının şahsında bütün mümin kadınlara yabancı (nikâh düşen) erkeklerle konuşurken kalpte şüphe uyandırmayacak ve karşısındaki kişiyi yanlış anlamaya sürüklemeyecek tarzda olgun ve ağır başlı olmalarını öğütlemiştir.[31] Ziynet yerlerini yabancılara göstermemelerini ve sokağa çıktıklarında örtünmelerini emretmiştir.[32] Allah Resûlü de başkalarının hissedeceği ölçüde koku sürünen kadınların, namaz için –özellikle yatsı namazında– camiye dahi gelmelerini hoş karşılamamış,[33] özellikle başkalarının fark etmesi için koku sürünüp dışarı çıkan kadınlar hakkında ağır ifadeler kullanmıştır.[34]

Zinaya, dedikoduya veya tarafların iffetlerinin zedelenmesine yol açabileceği kaygısıyla Allah Resûlü bir erkeğin, mahremi olmayan bir kadınla baş başa kalmasını uygun bulmamıştır.[35] Zira iffet ve namus lekelendiğinde geri dönüşü ve telâfisi mümkün olmayan bir zarar ortaya çıkmış ve en temel kişilik hakkı ihlâl edilmiş olur. İffet ve namus bir bütün olup, ancak onları lekeleyecek her türlü kötülük ve yanlışlıktan uzak durmakla korunabilir.

İslâm'ın bu suça bulaşmayı engellemek için aldığı bütün bu tedbirlere rağmen zina eden kişi için ise bazı müeyyideler öngörülmüştür. İslâm, bununla sadece suçluların cezalandırılmasını değil, bu suçun hiç işlenmemesini sağlamayı ve kişilerin cezaya maruz kalmadan güven ve huzur içinde yaşamasını temin etmeyi amaçlamıştır.[36] İslâm, namuslu kalmak isteyen kadınları fuhşa zorlamayı yasaklamıştır.[37] Hz. Peygamber de insanın onurunu ve değerini, iffetini ve namusunu hiçe sayarak tecavüze kalkışan bir kişiyi cezalandırmıştır.[38].

Bu tür müeyyidelerin tarihi çok eski devirlere kadar uzanmakta, bu husus Kitâb-ı Mukaddes'te açıkça yer almaktadır.[39] Hz. Peygamber devrinde uygulanan müeyyidenin, *"Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir."*[40] âyetinin nüzûlünden önce uygulanmış olması muhtemeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu yönde bir hüküm bulunmamasının yanı sıra, İslâm tarihi boyunca da bu türden müeyyideler neredeyse hiç uygulanmamıştır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar, Allah'ın sınırlarına riayet etmenizin vakti geldi. Kim bu çirkin işlerden (zina gibi) birini yaparsa*

[29] M5582 Müslim, Libâs ve zînet, 125; MU1661 *Muvatta'*, Libâs, 4.
[30] D4104 Ebû Dâvûd, Libâs, 31.
[31] Ahzâb, 33/32.
[32] Nûr, 24/31; Ahzâb, 33/59.
[33] M998 Müslim, Salât, 143.
[34] D4173 Ebû Dâvûd, Tereccül, 7.
[35] M3272 Müslim, Hac, 424.
[36] Nûr, 24/2; B6814 Buhârî, Hudûd, 21; B6813 Buhârî, Hudûd, 21; M4414 Müslim, Hudûd, 12; M4420 Müslim, Hudûd 16.
[37] Nûr, 24/33.
[38] T1454 Tirmizî, Hudûd, 22.
[39] *Kitâb-ı Mukaddes*, Yuhanna, 8:3-7.
[40] Nûr, 24/4.

Allah'ın örtüsüyle gizlesin. Kim bu hatasını bize açıklarsa Allah'ın Kitabı'ndaki cezayı ona uygularız."[41] Kişi işlediği bu günahın affedilmesi için Allah'a samimi bir şekilde yalvarmalı, bir daha bu nevi büyük günahlardan uzak durma noktasında Yüce Yaratıcı'ya söz vermelidir. Çünkü rahmeti her şeyi kuşatan Yüce Allah'ın[42] samimi bir şekilde tevbe edenlerin tevbesini kabul edeceği umulur.[43]

İslâm dininde zina fiilinin tespiti konusunda çok hassas davranılmış ve itiraf durumu hâriç, zina yapıldığının sabit olması için en az dört şahit aranmıştır.[44]

Zinanın sabit olması için dört şahit aranmasının temelinde, isnat edilen fiilin ağırlığını ortaya koymak, insanların haklarını korumak, özel hayatın gizliliğini sağlamak, fiilin tespitinde ve ispatında şüpheli durumları önlemek ve zina fiilinin ortaya çıkmasını engellemek düşüncesi yatmaktadır.

İslâm'ın gayri meşru cinsel ilişki olan zinayı yasaklaması ve buna ceza öngörmesi, özellikle aile müessesesini korumaya yöneliktir. Çünkü sağlıklı bir nesil, ancak aile ortamında yetişir. Zina, sadakat ve güven esasına dayanan evlilik müessesesine yapılmış bir saldırıdır. Bu sebeple İslâm, eşler arasında sadakat ve güveni sağlamak ve aile kurumunu ayakta tutmak için, ister erkek tarafından işlensin, ister kadın tarafından işlensin, zina eden kimselere herhangi bir ayrım yapmaksızın cezaî müeyyide öngörmüştür.

İnsanlığın geleceği, erkek kadın ilişkisinin sağlam bir aile temeline oturtulmasına bağlıdır. Aile yapısı sağlam olmayan bir toplumun ayakta kalması güçtür. Eğer insanlar ev ve aile kurmayı göz ardı edip, yalnızca zevk ve şehvetlerinin doyumu için serbestçe bir araya gelecek olurlarsa, toplumda önü alınamayan problemler ortaya çıkar ve huzursuzluk baş gösterir. İşte bu sebepledir ki zina, bütün ilâhî dinler tarafından ve her çağda kötü olarak kabul edilmiş ve dinî değerler açısından da büyük günahlardan sayılmıştır. Erkek ve kadının yaratılış ihtiyaçlarından olan cinsî münasebetin meşru yolu nikâhtadır. Zinadan korunmak için ona yaklaştıracak her türlü davranıştan uzak durmalı ve Allah Resûlü'nün zina izni isteyen gence yaptığı dua gibi[45] biz de kendi nefsimizle ilgili olarak, "Allah'ım! Günahlarımızı bağışla, kalbimizi kötülüklerden temizle ve iffetimizi koru!" diyerek Allah'a sığınmalıyız.

[41] MU1514 *Muvatta'*, Hudûd, 2.
[42] A'râf, 7/156.
[43] Tahrîm, 66/8; Nisâ, 4/110.
[44] Nûr, 24/4.
[45] HM22564 İbn Hanbel, V, 256-257.

DİZİN

A
Abbâs b. Abdülmuttalib (Ş.) V/137, V/171, V/323, V/327, V/386
abdest bozma V/261
Abdullah b. Abbâs (Ş.) V/382
Abdullah b. Amr (Ş.) V/238
Abdullah b. Büreyde (Ş.) V/181
Abdullah b. Ca'fer (Ş.) V/163, V/257
Abdullah b. Ebû Evfâ (Ş.) V/273, V/401
Abdullah b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî (Ş.) V/126
Abdullah b. Hişâm (Ş.) V/136
Abdullah b. Mes'ûd (Ş.) V/520
Abdullah b. Ömer (Ş.) V/136, V/294
Abdullah b. Revâha (Ş.) V/137, V/162, V/198
Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (Ş.) V/359
Abdullah b. Selâm (Ş.) V/177
Abdullah b. Ümmü Mektûm (Ş.) V/157, V/162
Abdullah b. Zübeyr (Ş.) V/136, V/187, V/420
Abdurrahman b. Avf (Ş.) V/026, V/053, V/097
Abdurrahman b. Ebû Bekre (Ş.) V/095, V/365, V/415
Acem V/335, V/344
açgözlülük V/028, V/216
açlıkla sınanmak V/103, V/240, V/512
âdâb V/282
adalet V/079, V/338, V/458, V/500; ~ duygusu V/492; ~ ilkesi V/184, V/406; ~e riayet V/406; ~i aşan erdem V/458, V/500; ~i eşit uygulama V/489; ~i ortadan kaldırmak V/420; ~i sağlamak V/293, V/403, V/448; ~i temin V/457, V/499; ~i tesis etmek V/417, V/418, V/420, V/490, V/492; ~i yok sayma V/200; ~in sağlamak V/334, V/418, V/488; ~in sarsılması V/199; ~in sınırları V/498; ~le hükmetme V/197, V/337, V/458, V/489; ~ten ayrılmamak V/137, V/407, V/418
adaletli davranmak V/030
adaletsiz: ~ hüküm V/199; ~ uygulamalar V/200, V/336
adaletsizlik V/336, V/338
adam öldürme V/359, V/372, V/467, V/478, V/487; ~suçu V/306; ~nin cezası V/479
Adbâ V/259
âdet kuralları V/403
Adî b. Amîra el-Kindî (Ş.) V/181
Adî b. Hâtim (Ş.) V/087, V/275, V/277, V/279, V/280, V/281, V/434
âdil: ~ olmak V/411; ~ yargılama V/498
adlî makamlar V/199
af: ~ yetkisi V/458, V/500; ~ yolunu seçme V/458, V/479, V/490, V/500
afetler V/103
affetme V/105, V/111, V/122, V/218, V/439, V/444, V/447, V/448, V/458, V/469, V/485, V/489, V/490, V/495, V/500; ~ erdemi V/458, V/500; ~ yetkisi V/218, V/448
Afrika (Y.M.) V/441
ağaç kesme V/283
ağır işler yükleme V/311, V/313, V/315, V/341
Ahd-i Atîk (K.) V/143
Ahîlik Teşkilatı V/315
âhiret: ~ hayatını kazanma V/038; ~ hayatını tehlikeye sokma V/178; ~e hazırlık V/038; ~te cezalarının affedilmesi V/446; ~te hüsran V/016, V/460
ahkâm bölümü V/419
Ahkemü'l-hâkimîn V/406
ahlâk: ~ dışı davranış V/207; ~ kuralları V/403; ~a aykırı davranışlar V/241, V/522; ~ı bozulmak V/250
ahlâkî: ~ davranışlar V/196; ~ değerler V/178, V/189, V/295, V/397, V/456, V/523; ~ değerlere duyarsızlaşma V/189; ~ değerlere saygı V/523; ~ erdem V/334; ~ erdemler V/031; ~ kurallar V/027; ~ yapının bozulması V/205; ~ zaaflar V/455; ~ zafiyetler V/207, V/304
ahlâksızlık V/522
Ahmed b. Hanbel (Ş.) V/489
AIDS V/522
aile: ~ hayatını koruma V/523; ~ içi iletişim V/510, V/513; ~ için yapılan harcama V/039; ~içinde adalet V/336; ~ içinde dayanışma bağları V/293; ~içinde özel mülkiyet V/099; ~içinde sevgi V/293, V/379, V/387; ~ kurma V/525; ~ müessesesini koruma V/525; ~ yapısı sağlam olmayan toplum V/525; ~nin geçimini sağlamak V/040; ~yi koruma V/373; ~yi savunurken öldürülme V/321, V/325, V/341, V/349
ailevî sorumlulukları yerine getirme V/020
Akabe (Y.M.) V/121, V/469, V/478
Akabe Biatleri V/469
akıl: ~ hastasının mallarının korunması V/326: ~ sağlığı V/228
Akîl (Ş.) V/292
Akîl b. Ebû Tâlib (Ş.) V/163
âkile V/305, V/445
akit V/147, V/301: ~ yapma V/145
akl-ı selim sahibi insanlar V/372
aklın korunması V/459
Akra' b. Hâbis et-Temîmî (Ş.) V/063, V/227
akraba: ~lar arasında miras V/290: ~larla bağını sürdürme V/387: ~larla ilişkileri sürdürme V/379, V/387: ~lık ilişkileri V/382: ~ya iyilik V/396: ~ya sadaka verme V/102, V/434
akrep V/261, V/271
alacaklı: ~lar arasında adaletli dağıtım V/239; ~ları koruma V/237: ~ların borçluya kolaylık göstermesi V/238: ~nın aldığı fazlalık V/172: ~nın söz söyleme hakkı V/239: ~ya haksızlık V/239
alan el V/057, V/059
alay etme V/317, V/370, V/371
aldatarak kazanç elde etme V/032
aldatma V/067, V/071, V/072, V/077, V/078, V/111, V/135, V/145, V/147, V/178
aldatmama V/137, V/455
aldığı ücreti hak etmeme V/315
âlemdeki düzen V/258
alıcının hakkını yemek V/079
alım: ~ satım V/073, V/163, V/176; ~ satımda belirsizlik V/111; ~ satımların bereketi V/113
alın teri V/038, V/039, V/040, V/098, V/133, V/178, V/199, V/217, V/251, V/315
alışveriş: ~ şekilleri V/229; ~ faizi V/174, V/175; ~ şekilleri V/025, V/074; ~ türleri V/072, V/074, V/077, V/113, V/144; ~ ve faiz V/113, V/173; ~ yöntemleri V/071; ~i bozma V/069, V/076; ~i sadaka ile temizleme V/076, V/107, V/115; ~in helâl oluşu V/173; ~in kuralları V/109, V/113; ~in temel ilkeleri V/112; ~in yasak olduğu vakit V/078; ~ten cayma V/076
Alkame (Ş.) V/367
alkol: ~ bağımlılığı V/375; ~ ve kumar V/510
alkollü içkiler V/459
Allah: ~ (cc) adına yemin V/427, V/430, V/431, V/433; ~ (cc) katında değerli kişi V/394; ~

(cc) katında değersiz kişi V/391, V/395; ~ için sevme V/353, V/362; ~ yolunda cihad V/041, V/050, V/053, V/125; ~ yolunda harcama V/027, V/040; ~ yolunda infak V/065; ~ yolunda öldürülenler V/125, V/466; ~ yolunda ölmek V/117, V/121; ~ yolundan alıkoyma V/173; ~'a (cc) havale etme V/503; ~'a (cc) isyan hususunda yemin V/434; ~'a (cc) karşı sorumluluk bilinci V/395, V/500; ~'a (cc) nankörlük V/102; ~'a (cc) ortak koşma V/273, V/374, V/408, V/415, V/419, V/478, V/520; ~'a (cc) şükretme V/042; ~'a (cc) teslimiyet V/018; ~'a (cc) tevekkül etme V/019; ~'ı (cc) anma V/042, V/053, V/071, V/227, V/455; ~'ı (cc) hatırlama V/219; ~'ı (cc) hatırlatma V/214, V/325; ~'ı (cc) inkâr V/478; ~'ı (cc) tesbih V/257; ~'ın (cc) affına vesile V/262; ~'ın (cc) dinine davet V/115; ~'ın (cc) gazabı V/029, V/219, V/219, V/405, V/410, V/460; ~'ın (cc) gölgesi V/521; ~'ın (cc) hidayet etmesi V/351, V/359; ~'ın (cc) hoşnutluğu V/029; ~'ın (cc) hoşnutluğunu gözetme V/338; ~'ın (cc) hükümlerini inkâr etme V/087; ~'ın (cc) hükümlerini tevil V/087; ~'ın (cc) indirdiği ile hükmetme V/488; ~'ın (cc) isimleri (el-Vekîl) V/163; ~'ın (cc) isimleri V/163; ~'ın (cc) koyduğu sınırlara riayet V/090; ~'ın (cc) öfkesi V/405; ~'ın (cc) rızasını elde etmek V/102; ~'ın (cc) rızasını gözetme V/041, V/042, V/047, V/126, V/172, V/173, V/316, V/418; ~'ın (cc) rızasını gözetmek V/172, V/471; ~'ın (cc) rızasını kaybetmek V/460; ~'ın (cc) rızasını kazanma V/098, V/460; ~'ın (cc) sevgisini kazanma V/460; ~'ın (cc) sınırları V/085, V/468; ~'ın (cc) sınırlarına riayet V/524; ~'ın (cc) yoluna davet V/362; ~'ın Kitabı V/017, V/027, V/081, V/085, V/124, V/267, V/271, V/285, V/290, V/408, V/429, V/446, V/490, V/525; ~'tan (cc) başkası adına kesilen hayvanların eti V/089, V/269, V/271, V/272; ~'tan (cc) korkma V/255, V/261, V/317, V/318, V/336, V/372, V/477, V/521; ~'tan (cc) sakınma V/023, V/029, V/173: ~'tan (cc) ümit kesmeme V/240
altı fakiri doyurma V/469
altın: ~ haç V/087: ~ın altınla değişiminde faiz V/175
altmış fakiri doyurma V/468
alttaki el V/057, V/059
amel: ~in günahlara kefaret olması V/466: ~lerden sorguya çekilme V/395: ~lerin en faziletlisi V/125: ~lerin tartılması V/458
Âmir b. Fuheyre (Ş.) V/346
Amr b. Avf (Ş.) V/141
Amr b. Hârice (Ş.) V/287
Amr b. Şuayb (Ş.) V/299, V/377, V/401, V/415, V/439
ana rahmi V/443, V/510
anam babam sana feda olsun! V/135, V/374
anapara V/171, V/174, V/323
anarşi V/459
anlaşmalarda açıklık V/135
anlaşmalı bir kimseyi öldürme V/475, V/481
anlaşmazlık(ğ) : ~ V/072; ~ın yargıya intikali V/445; ~ların karşılıklı rıza ile çözülmesi V/101
anlaştığı ücretten daha az vermek V/317
anne: ~ babaya itaatsizlik V/408; ~ babaya saygısızlık V/415, V/419; ~ babaya şefkat V/309, V/314; ~nin yerine haccetmek V/165
ansızın geliveren ölüm V/295
antik şehir V/026
antlaşma: ~ yapmak V/429; ~lara riayet V/144
ar duygusu V/064
ara vermeden iki ay oruç tutmak V/468
Arabistan (Y.M.) V/111, V/187, V/343, V/355; ~ coğrafyası (Y.M.) V/187
Arafat vakfesi V/063
Arap: ~ beldeleri V/386; ~ kabileleri (K.K.) V/110, V/111, V/292; ~ olmayanlar (K.K.) V/331, V/335, V/344, V/393, V/397; ~ tavşanı V/271; ~ tüccarları V/110; ~ Yarımadası (Y.M.) V/025, V/075, V/110, V/111, V/113, V/343, V/453; ~ların cömertliği V/272
arazi: ~ hususunda ihtilâfa düşmek V/144, V/429, V/498; ~ konusunda husumet V/097; ~leri ihya etme V/187; ~nin imar edilmesi V/187; ~nin işgal edilmesi V/097; ~yi kiraya verme V/143
Arc mevkii (Y.M.) V/161
arı V/258
arkadan konuşma V/374
arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf V/521
art arda iki ay oruç V/468
arz talep dengesi V/076
arzu: ~lara uyma V/272; ~ları dizginleme V/523
asabe V/124, V/445
asabiyet V/382, V/387, V/393, V/394, V/397
asaleti ile övünme V/393, V/394
âsâr V/431
asayişin sağlanması V/446
Ashâb-ı Kehf V/258; ~'in köpeği V/258
askıda ekmek V/066
ast-üst ilişkisi V/314
Asya (Y.M.) V/343
aş değil iş bulma V/061
aşağılamak V/311, V/341, V/347, V/395
aşağılanma V/522
aşama aşama yasaklama ⇒ kumar V/227
aşırı: ~ gitme V/446; ~ kâr V/326; ~ tamah V/028; ~ tüketim V/239; ~ya gitme V/040
aşırılan mal V/186
aşırılık V/447, V/488, V/497, V/523
aşırma V/189
aşiret V/396, V/499; ~ine körü körüne arka çıkma V/396
at: ~ eğitip onunla yarışlara katılmak V/229; ~ yarışı V/229, V/262; ~ yetiştiriciliği V/259; ~ın etinden faydalanma V/270
ata: ~lar adına yemin V/430, V/431; ~larla övünme V/337, V/379, V/386, V/391, V/395
Atâ'nın işittiğine göre (Ş.) V/361
ateş: ~ çukurları V/357; ~e üşüşen pervaneler V/362; ~le ile azap etmek V/261
atış talimi yapma V/281
av: ~ aletleri V/280, V/282; ~ eti V/283; ~ hayvanları V/264, V/279; ~ köpeği V/279; ~ peşinde koşan insanlar V/282; ~ V/259; ~ı ölmüş olarak bulma V/277, V/281; ~ın kaybolması V/280
avcı hayvanlar V/279
avcılık V/279, V/282
Avf b. Mâlik el-Eşcaî (Ş.) V/159
avlanma V/260, V/275, V/279, V/279, V/281, V/282, V/283
avlu (Y.M.) V/109
âyet: ~in iniş sebebi ⇒ Bakara,

2/256 V/225, V/356 ⇒ hucurât, 49/11; ~in inmesi ⇒ Ahzâb, 33/37 V/064, V/065 ⇒ Bakara, 2/273, V/088 ⇒ Mücâdele, 58/1, V/184 ⇒ Enfâl, 8/67-68, V/237 ⇒ Cum'a, 62/11, V/381 ⇒ Şuarâ, 26/214, V/524 ⇒ Nûr, 24/6-7
ayıpları araştırmak V/370
ayıplı malı satma V/107, V/113
aynı malı farklı kişilere satma V/077
ayrımcılık(ğ) : ~ gözetmemek V/338; ~a son vermek V/488; ~ı körüklemek V/387
azap(b): ~tan kurtaracak ticareti V/027; ~ı hak etme V/460; ~ın kat kat artırılması V/471
azdırıp saptıran zenginlik V/052
azı dişi olan yırtıcı hayvanlar V/265, V/270

B
babalar üzerine yemin V/430
Bâbil (Y.M.) V/343
bağışlama V/500
bağışlanma dilemek V/465, V/470
bağlayıcı emir V/156, V/294, V/301, V/314, V/407
bağlılık yemini V/520
bahçe sahipleri V/103, V/303
bahîra V/086
bahis tutuşmak V/229
Bahreyn (Y.M.) V/110, V/156, V/185; ~'in zekât malı V/156
bahse girmek V/229
bakılması haram yerlere bakma V/523
Bakî' Mezarlığı (Y.M.) V/189
bal arısı V/258, V/261
balık avlamak V/283
basiretin bağlanması V/363
baskı uygulama V/358
Basra (Y.M.) V/136
baş: ~a gelen musibet V/013, V/019, V/020, V/154, V/512; ~a musibet gelmesi V/018
başka: ~larına el açma V/064; ~larının hakkına tecavüz V/357; ~larının mallarına zarar verme V/301; ~larının neseplerine hakaret etme V/394; ~larının sırtından geçinme V/075; ~sına el açmak V/040, V/064; ~sını aldatarak kazanç elde etme V/032; ~sının evine izinsiz girme V/326; ~sının malına göz dikmek V/215; ~sının malına tecavüz V/219
bayrak V/394
bedbaht V/337, V/379, V/387, V/391, V/395
beden: ~ sağlığı V/274; ~en ödenen cezalar V/324
bedenî: ~ arzu ve duyguları dizginlemek V/523; ~ zevklerin esiri olmak V/522
bedensel engellilik V/162
Bedir Gazvesi'ne katılan sahabeler (Ş.) V/145
Bedir harbi V/026, V/065, V/145, V/163, V/184, V/188
Behz b. Hakîm (Ş.) V/353
bekâ V/039
bekârları: ~ evlendirmek V/523; ~n zinâ etmesi V/520
beldeler (Y.M.) V/113, V/115, V/355
beline sahip olmak V/521
belirlilik ilkesi V/074, V/079, V/317
belirsizlik V/071, V/072, V/072, V/074, V/111, V/113, V/114, V/144, V/147
bencil davranmak V/205
bencillik V/349
Benû Kurayza (K.K.) V/337
Benû Mustalık (K.K.) V/394
Benû Mustalık Gazvesi V/394
Benû Nadîr (K.K.) V/337, V/356
Berâ' b. Âzib (Ş.) V/065, V/135, V/302, V/432
berâet-i zimme V/443
bereket kaynağı sadaka V/173
Berîre (Ş.) V/344
besmele çekmek V/277, V/279, V/280, V/281
beş: ~ defa yavrulayan deve V/086; ~ temel esas V/247; ~ temel hak V/459; ~ vakit namaz V/463, V/466
Beşîr b. Sa'd (Ş.) V/336, V/417
Beydâ V/259
Beyrûhâ adlı hurma bahçesi (Y.M.) V/064
Beytü'l-Makdis (Y.M.) V/327
Beytülmâl V/250, V/251
bıçağı: ~ iyice keskinleştirme V/260; ~nı biletmek V/267, V/273, V/282
bıldırcın V/258
bid'a kelimesi V/225
Bilâl-i Habeşî (Ş.) V/335
bilgin sahâbîler ⇒ Abdullah b. Amr (Ş.) V/456
bilgisizce hüküm verme V/406
bilgisizliğin istismarı V/075
bilinçsiz avlanma V/282
bilirkişiler V/383
bilirkişilik V/383
bilmeden harama düşme V/090
Bint Revâha (Ş.) V/417
bir bakışa ikincisini ekleme V/517, V/523
birbirine: ~ haksızlık yapma V/126; ~ mirasçı olma V/382
bireylerin eğitimi V/219
bireysel haklar V/100
biyolojik baba V/384
Bizanslılar V/225
bizi aldatan, bizden değildir V/023, V/032, V/079, V/178
borca(u): ~ batmak V/013, V/019; ~ karşılık alacaktaki artış V/171; ~ karşılık alınan rehin V/126, V/127; ~ karşılık faiz almak V/173; ~ kefil olma V/155, V/156; ~ affetme V/122; ~ bekletme V/119, V/122; ~ en güzel şekilde ödemek V/119, V/126; ~ hazineden ödemek V/155, V/239; ~ vekâleten ödeme V/165; ~ zamanında ödememek V/156; ~n kat kat çoğalması V/172; ~n ödenemez hâle gelmesi V/172, V/237; ~n tespiti ve kaydı V/071, V/124, V/125, V/294; ~n vadesini uzatma V/171; ~ndan dolayı rehin olmak V/124; ~nu ödemeye yanaşmama V/239
borç: ~ alanın hediyesi V/126; ~ batağına saplanma V/156; ~ faizi V/174, V/175, V/237; ~ isteme V/122, V/126, V/154
borçlanan kimseye yardım etme V/121
borçlu: ~ olanın dilenmesi V/055, V/059, V/061, V/063; ~ olarak vefat etme V/121, V/122, V/123, V/124, V/124, V/155, V/293; ~ya kolaylık sağlama V/122, V/238; ~ya yardımcı olma V/121; ~ya zaman tanıma V/122, V/238; ~ya, darda kalmışa yardım V/233; ~yu sömürme V/173
boş vakit geçiren kişiler V/231
boşama V/468
boşanma V/143, V/163, V/382, V/418, V/421
boy abdesti V/512
boykot V/048, V/049
boynuzlu koyun V/498
boynuzsuz koyun V/498
bozgunculuk V/026; ~ çıkarmak V/103, V/323, V/502; ~ yapmak V/030, V/477
böbürlenmek V/103, V/225, V/272
bölgesel pazarlar V/110
Buhârî'nin Sahîhi (K.) V/359
bulaşıcı hastalık V/200
buluğa erme V/421

bulunan malı ilân etme V/247
buluntu V/243, V/247, V/248, V/249, V/250, V/251, V/252; ~ eşyaların kullanılması V/250; ~ mal V/243, V/247, V/250, V/251; ~ malın muhafaza süresi V/251
Busrâ (Y.M.) V/026
buzağı V/258
Bünyamin (Ş.) V/002
büyük günah V/123, V/174, V/199, V/227, V/325, V/372, V/408, V/415, V/419, V/459, V/463, V/466, V/478, V/482, V/488, V/519, V/520, V/520, V/525; ~ işlemek V/466; ~ V/427, V/435; ~lardan kaçınmak V/463, V/466; ~ların en büyüğü V/408, V/415, V/419
büyük sermaye sahipleri V/076

C
Ca'fer b. Ebû Tâlib (Ş.) V/371
Ca'fer-i Sâdık'ın babası Muhammed b. Ali (Ş.) V/369
Câbir b. Abdullah (Ş.) V/121, V/155, V/238
Câbir b. Abdullah'ın babası Abdullah b. Amr (Ş.) V/238
Câbir b. Semure (Ş.) V/507
Câhız (Ş.) V/264
câhiliye döneminde faiz V/323
can: ~ dokunulmazlığı V/324, V/327, V/481; ~ güvenliği garantisi verilen İslam'a girmeye zorlanması V/358; ~ güvenliği V/090, V/323, V/324; ~ güvenliğini sağlama V/324, V/436, V/492; ~a kıymak V/165, V/169, V/321, V/325, V/471, V/477, V/478, V/482, V/495, V/499, V/502, V/507, V/512, V/513; ~ına kıymak V/478; ~ını korumak V/217, V/459, V/510; ~ını korurken öldürülme V/321, V/325, V/341, V/349
canlı: ~ları haksız yere öldürme V/253, V/260; ~ları hedef tahtası yapmak V/277, V/281; ~yı hedef edinmek V/255, V/262
caydırıcı cezalar V/217, V/481
cebir V/457
Cebrail'in (as) insan suretinde gelmesi V/423
cehalet V/393, V/480, V/502; ~in ilacı V/393
cehennem: ~ ehli V/385, V/406, V/475, V/479, V/509; ~le korkutma V/112
cehennemlikler V/173, V/262, V/362, V/405, V/477, V/509
celde (sopa) cezası V/459
cellâle V/271
cemaatten ayrılma V/360
Cemel Vakası V/124
cenazeye katılmak V/123
cenin V/305, V/323
cennetlikler V/509
ceviz oyunu V/230
ceza: ~ çekilerek günahın temizlenmesi V/333; ~ gerektiren durumlar V/439, V/445; ~ hukuku V/385; ~ hususunda şefaatçi olma V/213; ~ vermek V/115, V/359, V/423, V/442, V/444, V/445, V/448, V/482, V/487, V/489, V/498, V/499, V/500; ~ yasaları V/492; ~ların şahsîliği ilkesi V/437, V/442, V/483, V/488; ~ların şahsîliği V/323, V/442, V/488; ~ların uygulanması V/218, V/361, V/439, V/443, V/446, V/481, V/487; ~nın infazını engellemek V/405; ~sını dünyada çekme V/469; ~yı düşürmek V/405 cezaî: ~ müeyyide V/525; ~ tehdit V/457; ~ yaptırımlar V/457
cezalandırılma V/208, V/215, V/219, V/283, V/359, V/458, V/480, V/487, V/500
cezalandırma: ~ yetkisi V/115, V/481; ~da hata etmek V/458; ~ktan vazgeçmek V/458, V/500; ~yıp affetmek V/439, V/444
Ci'râne (Y.M.) V/161
cimrilik etme V/013, V/019
cinayet V/156, V/165, V/231, V/436, V/439, V/441, V/447, V/477, V/478, V/481, V/482, V/485, V/489, V/495, V/499; ~ işlemek V/479, V/511; ~t suçu V/482; ~in cezası V/482; ~ler V/479, V/480, V/502, V/522; ~lerin artması V/479, V/522
cinnet geçirmek V/173, V/324, V/479
cinsel: ~ arzu ve istekler V/373; ~ hayat V/371, V/521, V/522, V/523; ~ ilişki V/345, V/468, V/469, V/520, V/522, V/525; ~ ilişkiye girerek orucu bozma V/345; ~ istekler V/521; ~ özgürlük V/373; ~ sapkınlık V/522; ~ serbestlik V/522; ~ teşhircilik V/524
cinsellik V/498
cinsiyet V/421
civar ülkeler (Y.M.) V/110
cizye: ~ isteme V/358; ~ malları V/185; ~ vermek V/162
cömert sahâbî ⇒ Adî b. Hâtim (Ş.) V/434 ⇒ Ebû Bürde b. Niyâr (Ş.)
cömertlik V/037, V/063, V/214, V/237, V/289, V/434; ~ gösterisi V/272
cuma: ~ namazı V/463, V/466; ~ saatinde alışveriş V/078
cumartesi günü V/087, V/283
cübbe V/017
Cübeyr b. Mut'im (Ş.) V/391
Cüheyne kabilesi (K.K.) V/165, V/239, V/247
Cündeb b. Abdullah el-Becelî (Ş.) V/391, V/505
cürüm V/307, V/324, V/439, V/447, V/485, V/489, V/517, V/521
cüz'î irade V/348
cüzzam V/205
çakıl taşları V/470
çalışma: ~ hayatı V/038; ~nın ibadet oluşu V/042; ~ya teşvik V/026, V/041, V/051, V/347; ~yı terk etmek V/038
çalmak V/183, V/187, V/188, V/195, V/216, V/219
çapulculuk V/184
çarşı V/026, V/029, V/037, V/073, V/074, V/075, V/105, V/107, V/109, V/110, V/111, V/112, V/113, V/114, V/115, V/116, V/249; ~denetimi V/115; ~ karmaşası V/112; ~ pazar denetimleri V/114, V/115; ~ pazardan uzak durma V/116
çavuş kuşu V/261
çaylak V/261
çekirge V/258, V/267, V/273
çıkar: ~ için kulluk etmek V/016; ~ peşinde koşmak V/420; ~ sağlamak V/195; ~larını düşünmek V/103
çift olarak yaratılma V/133
çiftleşme V/264
çirkin: ~ bir eylem V/373; ~ bir iş yapmak V/524; ~ davranış V/062; ~ fiiller V/520, V/522
çobanlık V/040, V/350
çocuk: ~ eğitimi V/230; ~ hakları V/385; ~ terbiyesi V/522; ~ yatak sahibinindir V/377, V/384, V/385; ~lar arasında adalet V/334, V/336, V/413; ~lar arasında ayırım yapmak V/289; ~ları öldürme V/086, V/214, V/324, V/374, V/469, V/520; ~ların bakımlarını üstlenmek V/375; ~ların şahitliği V/421; ~larla iletişim V/513
çoklukla övünmek V/393

D

dağlamak V/262
dalındayken satın alınan meyveler V/233, V/237
damân V/301, V/302
damgalama V/262
darbı mesel V/097
darda kalan: ~a kolaylık sağlama V/121; ~ların yardımına koşma V/156
darı V/317
darlıkla sınanmak V/048
dava: ~ etmek V/097; ~dan vazgeçmek V/490
davacı V/404, V/408, V/501; ~nın delil getirme sorumluluğu V/401, V/408, V/409; ~nın hakkı ve görevi V/409
davetçi V/085
dayanışma V/065, V/102, V/133, V/155, V/156, V/178, V/240, V/293, V/296, V/314, V/318, V/387, V/393; ~ bağları V/293
Debâ V/110
dedikodu V/306, V/524
değerler: ~ manzumesi V/357; ~ sistemi V/263, V/459
değişim V/175, V/176, V/177, V/274
delil: ~ getirme V/097, V/372, V/381, V/399, V/401, V/404, V/409, V/411, V/480, V/501; ~siz karar vermek V/408
delilik V/444
demir tarak V/018
demircilik V/039
Demîrî (Ş.) V/264
deniz: ~ avı yapmak V/273, V/283; ~ hayvanları V/273; ~ suyu V/267, V/277; ~ suyunu kullanma V/283; ~ suyuyla abdest alma V/273; ~ ürünlerini yemek V/273, V/274, V/283; ~ yolculuğu V/273; ~de ölen hayvanlar V/273; ~in insanın hizmetinize verilmesi V/283
denk ceza vermek V/444, V/458, V/500
denklik cezası V/444
deprem V/020
deve: ~ hörgücünü canlı iken kesme V/262; ~ kesme yarışı V/272; ~ yarışı V/229, V/262; ~nin yaratılışı V/258; ~sine lânet eden kimse V/263
devir uygulaması V/166
devlet: ~ başkanı V/113, V/114, V/293, V/448; ~ dairelerinde hediye V/188; ~ görevlileri V/188, V/189, V/195; ~ hazinesi V/062, V/155, V/445; ~ idaresi V/361; ~ malına hıyanet V/187, V/188; ~ yetkilileri V/216; ~e isyan V/361
devletlerarası hukuk V/345
Dicle (Y.M.) V/062
diğer: ~ din mensupları V/358; ~ din mensuplarıyla ortaklık V/136; ~ insanlarla ilişkiler V/348; ~ peygamberler V/039, V/259
dikili taşlar V/226, V/227, V/270; ~ (putlar) üzerine boğazlanan hayvanlar V/270
dil: ~ uzatma V/371, V/373; ~ine sahip olmak V/521
dilencilik V/037, V/059, V/060, V/066; ~ olgusu V/066
din: ~ adamları V/087; ~ adamlarına ibadet V/087; ~ ayrımı gözetmek V/324, V/442; ~ birliği V/394; ~ değiştirmek V/359, V/360, V/361; ~ kardeşliği V/394; ~ samimiyettir. V/353; ~de zorlama V/355, V/356, V/357; ~den ayrılma V/361; ~den dönme V/358, V/362; ~e davet V/358; ~en yasak davranış V/165, V/467; ~i öğrenme V/375; ~i öğrenme ve hayatına aksettirme V/453 dinî değerler V/525; ~ini savunurken öldürülme V/321, V/325, V/341, V/349 dinî hükümleri bildirmek V/162; ~i korumak V/371, V/459
dinî: ~ metinler V/228; ~ samimiyet V/395
dinlenme saatleri V/317
dirayetli olmak V/040
diriliş V/458
dişe diş V/488
diyet: ~ almak V/439, V/444, V/447, V/485, V/489; ~ gerektiren durumlar V/305; ~ miktarları V/306; ~ ödemek V/481; ~ vermek V/061, V/154, V/501
doğa olayları V/017
doğal: ~ afetler V/239; ~ dengenin korunması V/283; ~ haklar V/315; ~ kaynaklar V/187, V/189; ~ ortam V/264
doğru: ~ beyan V/408; ~ ile yanlışı ayırt etmek V/454; ~ söylemek V/025, V/113, V/381, V/422; ~ sözlülük V/313; ~ şahitlik V/409, V/417; ~ yolu bulmak V/086
doğruluk V/028, V/135
doğuştan gelen haklar V/098
doktor: ~ olmayanın tabiplik yapması V/299, V/305; ~lar V/271, V/299, V/305
dokunulmazlık V/097, V/098, V/283, V/293, V/323, V/324, V/325, V/326, V/327, V/341, V/349, V/369, V/371, V/443, V/475, V/478, V/479, V/481, V/492, V/510
dolandırıcılık V/215
domuz V/089, V/258; ~ eti V/028, V/089, V/228, V/269, V/271; ~un satışı V/078; ~un tüketilmesi V/078
dört: ~ halife V/208; ~ şahit getirme V/423, V/524; ~ şahit V/422, V/525
dövmek V/235, V/240, V/241, V/306, V/470
dua: ~nın kabul edilmesi V/029, V/089; ~sı makbul kimseler V/089
dul hanımlar V/289
Dûmetü'l-Cendel (Y.M.) V/110
duyarsızlık V/079
duygularıyla hareket etmek V/513
Düldül V/259
dünya: ~ geçimi V/041; ~ görüşü V/513; ~ için yarışma V/052; ~ malına düşkünlük V/028; ~da imtihan V/514; ~nın çeşitli ülkeleri (Y.M.) V/482, V/492; ~nın farklı bölgeleri (Y.M.) V/274; ~nın geçiciliği V/020
dünyalık için birbiriyle çekişme V/053
dürüst: ~ davranma V/021, V/023, V/025, V/029, V/031; ~ olmak V/136, V/408; ~ ticaret V/027, V/029, V/069, V/080, V/112
dürüstlük V/025, V/028, V/030, V/315, V/409, V/432
düşmanlık V/227, V/448
düzensizlik çıkarmak V/458, V/480, V/500

E

ebedî hayat V/513
Ebrehe (Ş.) V/110
Ebû Abdullah el-Cedelî (Ş.) V/105
Ebû Amr b. Hafs (Ş.) V/163
Ebû Bekir (Ş.) V/433, V/434
Ebû Bekir'in torunu Kâsım b. Muhammed (Ş.) V/227
Ebû Bekre (Ş.) V/095, V/365, V/401, V/415, V/419, V/420, V/475
Ebû Berze el-Eslemî (Ş.) V/470
Ebû Cehm (Ş.) V/305
Ebû Cehm b. Huzeyfe (Ş.) V/305
Ebû Hâzim (Ş.) V/351
Ebû Hüreyre (Ş.) V/263
Ebû İhâb b. Azîz (Ş.) V/421
Ebû İhâb'ın kızı Ümmü Yahyâ (Ş.) V/421
Ebû İshâk (Ş.) V/105, V/126

Ebû Katâde (Ş.) V/123, V/124
Ebû Lübâbe (Ş.) V/163
Ebû Ma'bed el-Huzaî (Ş.) V/509
Ebû Nadre (Ş.) V/331
Ebû Râfi' (Ş.) V/163
Ebû Rimse et-Teymî (Ş.) V/441
Ebû Sa'lebe el-Huşenî (Ş.) V/279, V/280
Ebû Saîd el-Hudrî (Ş.) V/169, V/233, V/248, V/287, V/317, V/451
Ebû Seleme (Ş.) V/018, V/097
Ebû Süfyân b. Hâris (Ş.) V/372
Ebû Şürayh el-Huzâî (Ş.) V/439, V/485
Ebû Talha (Ş.) V/064, V/065, V/270
Ebû Tâlib (Ş.) V/198, V/292
Ebû Umeyr (Ş.) V/259
Ebû Yahyâ (Ş.) V/205
Ebû Zer el-Gıfârî (Ş.) V/049, V/311, V/335, V/341, V/347, V/393
Ebu'd-Derdâ (Ş.) V/478
Ebu'l-Havrâ' es-Sa'dî (Ş.) V/083
Ebu'l-Kâsım (L.) V/431
Ebyad b. Hammâl (Ş.) V/101, V/186
edep kuralları V/326
eğlence: ~ için yapılan avlanma V/281; ~ türleri V/229, V/262
Ehad V/133
ehlî eşek eti V/270
Ehl-i Suffe V/065
Ehl-i sünnet V/479; ~âlimleri V/479
ehliyeti gözetmek V/162
ekonomik ambargo V/019
eksik ölçme ve tartma V/031, V/112
el: ~ açma V/059; ~ emeği ile geçinmek V/035, V/039, V/040, V/057, V/060, V/115, V/199, V/226; ~ emeği ile geçinmenin fazileti V/050; ~ emeğiyle kazanılan mal V/051, V/199, V/221, V/226; ~ kesme cezası V/215; ~ kesme V/213, V/214, V/216, V/217, V/329, V/334, V/405, V/443, V/445; ~ine sahip olmak V/521; ~inin emeğini yemek V/035, V/039, V/057, V/060 el-Buhârî (K.) V/357
elhamdülillâh V/027, V/050
elli: ~ gün V/454; ~ kişiye başvurulan yemin V/436
elverişli hâllerinde hayvanlara binme V/255, V/261
emân verme V/359
emanet: ~ ilkesi V/303; ~ e hıyanet V/137, V/188, V/190, V/197, V/215, V/415, V/420, V/510, V/514; ~e ihanet etmeme V/510, V/514; ~e riayet V/137, V/197; ~i ehline vermek V/197; ~i koruma V/137; ~leri yazmak V/294
emek(ğ) V/038, V/050, V/115, V/315; ~e değer verme V/228; ~e saygı V/100; ~i hiçe saymak V/190; ~ sermaye ortaklığı V/136, V/137
emir bi'l-ma'rûf V/456
emzirme V/260, V/422
en: ~ bereketli zaman dilimi V/038; ~ büyük günah V/123, V/325, V/478, V/520; ~ büyük imtihanlar V/019; ~ çok hadis rivayet eden sahâbîler V/314
Enes b. Mâlik'in halası Rübeyyi' (Ş.) V/490
Enes b. Mâlik'in kardeşi Ebû Umeyr (Ş.) V/259
Enes b. Nadr (Ş.) V/490
Enmâr (K.K.) V/025
ensar V/387; ~ ile muhacir arasındaki kardeşlik V/290
ensest ilişki V/521
erâk ağacı V/410
erdemli davranışlar ⇒ adalet V/344 ⇒ takva, V/372 ⇒ iffetli olma, V/458, V/458, V/500, V/500 ⇒ affetmek
erkek(ğ): ~ kadın ilişkileri V/525; ~in malî sorumluluğu V/291
erş V/302
Ervâ bnt. Üveys (Ş.) V/097
Esedoğulları kabilesi (K.K.) V/453
eski millet ve medeniyetler V/488
Eski Yunan (K.K.) V/343
Esmâ-i hüsnâ V/417
esnaf V/077, V/115, V/315
estetik değer V/258
Eş'arîler (K.K.) V/435
Eş'as b. Kays (Ş.) V/385, V/386
eşcinsellik V/521, V/522
eşitlik: ~ ilkesi V/336; ~ ilkesinin ihlâl edilmesi V/333, V/334; ~ prensibi V/336, V/337
eş-Şehîd V/417
et: ~ yememek V/088; ~i yenilebilen hayvanlar V/269, V/274
etnik: ~ ayrımcılık V/387; ~ mensubiyet V/387
eve girmeden önce izin isteme V/326
evham V/090
evli iken zina etme V/359
evlilik: ~ bağı V/520; ~ dışı ilişkiler V/373; ~ hayatının önemi V/372; ~ müessesesi V/525; ~ şekilleri V/384; ~le oluşan akrabalık V/290; ~te aile büyüklerinin onayını alma V/480; ~ten uzak durma V/088
evrensel: ~ değerler V/217, V/335; ~ ilkeler V/334, V/338, V/394, V/442
Eyyub Peygamber (Ş.) V/039
Ezd kabilesi (K.K.) V/188, V/195
eziyet etme V/262, V/370, V/371

F
faiz: ~ alma V/172; ~ karışan mal V/173; ~ yasağı V/113, V/172, V/173, V/174; ~ yemek V/113, V/169, V/173, V/174, V/321, V/325; ~ yiyen insanlar V/174; ~ yoluyla mal çoğaltan V/169, V/178; ~den kurtuluş yolu V/174; ~den uzak kalmak V/135, V/173, V/174, V/176; ~in yasaklanması V/174; ~in yaygınlaştığı toplum V/178; ~le ilgili ilk âyet V/172; ~li işlem yapmak V/028
faizcilik V/112, V/174
fakîh: ~ sahâbî ⇒ (Ş.) V/052, V/229; ~ler ⇒ Hammâd (Ş.) V/077 ⇒ Kâsım b. Muhammed (Ş.); ~ habeşli V/501; ~ muhacirler V/049, V/185; ~ sahâbîler V/047, V/050, V/059; ~i doyurma V/468, V/469; ~lere yardım etme V/050, V/060; ~lerin hakkı V/231; ~lerin ihtiyacını gidermek V/050, V/052, V/472
fakirlik: ~ fitnesi V/045, V/053; ~le imtihan V/240
fal okları V/226, V/227
falcılar V/111
fare V/261, V/271
Fârisî (Ş.) V/267, V/346
farklı ırklar V/395
Fâtıma bnt. Kays (Ş.) V/163
faziletli: ~ amel V/186, V/345; ~ davranışlar ⇒ abdest tazeleme V/125 ⇒ Allah'ın (cc rızasını umarak bir günahı terk etme
fazlalık faizi V/175
fecir V/038
fecrin bereketi V/038
fedakârlık V/031, V/101, V/155
Fedâle b. Ubeyd (Ş.) V/175
ferâiz ilmi V/162, V/293
feraset V/509
fertlerin can ve mal güvenliği V/215
feryat figan etmek V/015, V/018
fesat çıkarma V/454
fetânet V/509
fethedilen bölgeler (Y.M.) V/114
fetvâ: ~ vermek V/449, V/454; ~yı kalbinden istemek V/454

fey gelirleri V/184
Fezâreoğulları (K.K.) V/383
fıkıh kitapları V/215, V/247
fısıldaşma V/103
fıtrî hak ⇒ can güvenliği V/323 ⇒ cinsel hayat
fidye ⇒ âhirette V/333 ⇒ kölelerin
fiten V/020, V/214, V/260, V/283, V/304, V/369, V/394, V/396, V/456, V/466, V/479, V/521
fitne ile ilişkilendirilen konular ⇒ akrabalık bağlarını koparma V/053, V/053 ⇒ evlat, V/053 ⇒ gece ve gündüz
fiyatları şişirmek V/206
fizikî şiddet uygulamak V/346
fiziksel rahatsızlık V/510
fizyolojik dengelerin bozulması V/228
fuh(u)ş V/373; ~a zorlama V/347, V/373, V/524; ~u andıran evlilikler V/373; ~un yaygınlık kazanması V/373

G
ganimet: ~in beşte biri V/184; ~in mahiyeti V/184
garanti V/079; ~ vermek V/301
gasp(b) V/215, V/326, V/419; ~a verilecek ceza V/217; ~etmek V/184, V/189; ~ın yasak oluşu V/187; ~ ⇒ başkasının hakkını V/028, V/099, V/177, V/196, V/206 ⇒ mülkiyet hakkını, V/409, V/420; ~ edilmiş yere mescidin yapılmasını V/327; ~ fiilinin âhiretteki sonucu V/241; ~ suçu V/307, V/441
gaspçıyı öldürme V/325
gece: ~ ibadet etmek V/338; ~ namaz kılma V/041, V/050; ~leri avlanma V/282
geçimsizlik V/510
geçmiş: ~ kavimler V/019; ~ medeniyetler V/290
gelenekler V/173, V/247, V/344, V/481
gemideki yolcular V/456
gen bilgisi V/383
genç: ~ sahâbîler ⇒ Abdullah b. Abbâs (Ş.) V/371, V/374, V/410, V/470, V/517; ~lerin evlenmesi V/517, V/523
genel maslahatı korumak V/304
gerçek: ~ müflis V/241; ~ müminin özellikleri V/214
gerdanlık V/175
gereksiz yemin V/436
geri kalmışlık V/051
gıda: ~ maddelerinin stoklanması V/206, V/208; ~ yardımı V/063
gıpta etme V/045, V/052
gizli hâlleri araştırma V/410
gizlice başkasının evinin içini gözetlemek V/326
gökyüzü V/087, V/257
gönlü zengin olma V/054
gönül: ~ almak V/259, V/307, V/315; ~ huzuru V/043, V/047, V/432; ~ kazanmak V/307; ~ zenginliği V/054
görevi kötüye kullanma V/195, V/197, V/200
gösterişsiz bir hayat V/054
göz: ~ kararıyla satış V/072; ~e göz V/488; ~leri haramdan sakınma V/373, V/523; ~ü haramdan çevirmek V/367, V/372, V/517, V/523; ~ünü ancak toprak doldurur V/041
gurre V/305
güçlü: ~ bir kimsenin hırsızlık yapması V/405; ~ kabileler (K.K.) V/497; ~ olanın zayıfı ezmesi V/349, V/393
güçsüz bir kimsenin hırsızlık yapması V/213
gümüşün gümüşle değişimi V/169, V/175
günah: ~ defteri V/478; ~ kapsamına giren davranışlar V/023, V/029 ⇒ ebeveyne sövme, V/201, V/208 ⇒ karşılıksız affetme, V/367, V/371 ⇒ borçlu olarak ölmek, V/408, V/408, V/408, V/408 ⇒ başkalarının gizli hâllerini araştırma, V/415, V/415, V/415, V/415, V/419, V/419, V/419, V/419 ⇒ anne-babaya itaatsizlik, V/478, V/478, V/482, V/488, V/510, V/511 ⇒ kamu malına ihanet, V/520 ⇒ anne babaya kötü muamele, V/520 ⇒ doğruluktan ayrılan tacirler, V/520 ⇒ komşuya gösteriş yapma, V/525; ~a öncülük etme V/050, V/502; ~ın alışverişe karışması V/076; ~lardan arınmak V/465; ~ların bağışlanmasına vesile ⇒ “Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr” demek V/121 ⇒ umreye gitme, V/463, V/463, V/463, V/466 ⇒ doğru söz söyleme, V/466 ⇒ namazın arkasından getirilen tesbih, V/466 ⇒ sadaka, V/466 ⇒ yemekten sonra söylenen dua, V/467 ⇒ namaz, V/471 ⇒ İslam'a girme; ~ların bağışlanmasına vesile olan işler V/466
günahkâr kişi V/337, V/379, V/387
güneş tutulması V/346
günün: ~ en bereketli zaman dilimi V/038; ~ erken vakitleri V/035, V/038
güvence: ~ verilen bir kimseyi öldürmek V/475, V/481; ~ verme V/360, V/382
güvenilir tüccar V/069, V/080
güzel: ~ ahlâk V/241, V/405; ~ bir işe öncülük etme V/050; ~ isim vermek V/076; ~ söz V/290; ~ terbiye vermek V/367, V/375
ğarar V/072
ğulûl V/187, V/188

H
habâis V/269, V/270, V/274
Habbâb b. Eret (Ş.) V/017, V/344
Habeş asıllı sahâbîler ⇒ Bilâl b. Rebâh (Ş.) V/335, V/393
Habeşistan (Y.M.) V/048, V/109, V/110, V/372; ~'ın Yemen'deki valisi V/110
Hâbil (Ş.) V/477; ~'in kurbanı V/477
habîs V/091
hablü'l-habele V/074
hac: ~ döneminde buluntu mal V/251; ~ ibadeti V/371, V/497; ~ menâsiki V/371; ~ mevsimi V/251, V/371
haccetmek V/423
hacc-ı Ekber V/323
haç V/087
had: ~ cezası V/405, V/480; ~ uygulamaları V/405
haddi: ~ aşan V/105, V/111; ~ aşanlar V/088, V/272, V/448, V/481; ~ aşma V/088, V/089, V/112, V/282, V/491
hadımlaşma V/522
hadımlaştırma V/347
hadis: ~ kaynakları V/361; ~ kitapları V/419; ~ literatürü V/264; ~ metinleri V/143, V/384; ~ rivayetinde şahit getirme V/327
Hadramevt (Y.M.) V/018
hahamların rab edinilmesi V/087
hainlik: ~ etme V/131, V/136; ~ yapmak V/370
hak: ~ arama V/097; ~ etmediği cezayı alma V/199; ~ gözetmek V/100; ~ sahibinden helâllik alma V/241; ~ ve özgürlükler V/349; ~ ve sorumluluklar V/147, V/296, V/315; ~ yemek V/316

hakaret etmek V/197, V/306, V/371, V/394, V/447
Hakîm b. Hızâm (Ş.) V/021, V/041, V/057, V/063, V/073, V/137, V/343
hâkim: ~e rüşvet verme V/028, V/099, V/196; ~i yanıltma V/406; ~in adaletten ayrılması V/407; ~leri yanıltmak V/404
hâkimlik görevi V/406
hakir görme V/313
hakka(ı): ~ tecavüz V/315, V/357, V/411; ~ çiğnemek V/458, V/500; ~ gasp etmek V/028, V/241, V/409; ~ yalanlatmak V/455; ~ndan vazgeçmek V/307; ~nı almak V/498; ~nı aramak V/503; ~nı koruma V/344, V/346, V/446, V/525; ~nı savunma V/315
haksız kazanç V/029, V/030, V/040, V/072, V/113, V/113, V/177, V/178, V/184, V/188, V/196, V/199, V/200, V/205, V/207, V/219, V/226, V/228, V/230, V/404, V/406
haksız: ~ rekabet V/138; ~ yere bir cana kıymak V/478; ~ yere öldürmek V/176, V/196, V/253, V/260, V/277, V/281, V/325, V/475, V/477, V/478, V/487
haksızlık(ğ): ~ etme V/171, V/174, V/323, V/324, V/401, V/407, V/458, V/503; ~ yapanlar V/357, V/401, V/407; ~ yapma V/137, V/171, V/198; ~ yapmama V/239, V/445; ~ların önüne geçmek V/447 ; ~a yol açma V/417; ~ı engelleme V/090, V/295; ~ı önlemek V/137, V/187, V/424
Hakşinas Elçi (L.) V/121
Hâlid b. Velîd (Ş.) V/269
halifelik V/163, V/292, V/327, V/361
halifenin uyarılması V/346
halk: ~a hizmet V/189; ~ı saptırmak V/272
hâm V/086
Hamza b. Amr el-Eslemî (Ş.) V/144
hanbelî âlim V/358
hanefîler V/229
Hanzale b. Kays el-Ensârî (Ş.) V/143
hapishane V/502
hapse atmak V/360
haraç malları V/185
haram: ~ ile beslenme V/029; ~ kazanç V/029; ~ kazançla yapılan ibadetleri V/089; ~ kazançtan sakınma V/248; ~ kazançtan uzak kalma V/251; ~ lokma V/029; ~ olan yerlerini gösterme V/524; ~a bakmak V/373; ~dan sakınmak V/079, V/190; ~ı terk etme V/083, V/088, V/193, V/199; ~la beslenme V/088; ~lardan kaçınma V/090; ~lardan uzak durarak V/091
Harem belde (Y.M.) V/497
Hâris b. Nu'mân (Ş.) V/367
Has'am kabilesi (K.K.) V/159
Hasan-ı Basrî (Ş.) V/361
hasbîlik V/154
hasenat V/051
haset etmemek V/370
hasletler V/371, V/372
hasta ziyareti V/295
Hâşim (Ş.) V/109
hata ile öldürme V/292, V/467, V/470, V/498
Hatice'nin yeğeni Hakîm b. Hızâm (Ş.) V/062
Havva (Ş.) V/133, V/334, V/394
hayâ ve onur duyguları V/064
hayâsızlık V/241, V/374
hayat: ~ hakkı V/324, V/478, V/488; ~a küsme V/239; ~ın korunması V/459; ~tan soyutlanmak V/090
Hayber (Y.M.) V/048, V/110, V/131, V/136, V/162, V/176, V/183, V/184, V/198, V/351, V/358, V/359, V/469, V/509, V/511; ~ arazisi (Y.M.) V/131, V/136; ~ fethi V/136; ~ Gazvesi V/183; ~ günü V/183, V/184; ~ hurması V/176; ~ Savaşı V/351, V/358, V/509, V/511; ~'in fethi V/048, V/469
Hayberliler V/131, V/136
haydutluk V/343
hayır: ~ duada bulunmak V/062; ~ yapmak V/064; ~ yollarında infak V/295
hayırseverler V/064
hayızlı ile cinsel ilişki V/469
hayra çağırma V/357, V/456
haysiyet V/306, V/349, V/369, V/373, V/375, V/423, V/503, V/522; ~i zedelemek V/369; ~ini kaybetmek V/230; ~ini korumak V/083, V/085, V/372; ~ini rencide etmek V/370
hayvan: ~ dövüştürmek V/255, V/262; ~ hakları V/263, V/264; ~ kesmek V/267, V/272, V/273; ~ kiralamak V/143; ~a acı çektirmek V/282; ~a eziyet V/259, V/262; ~ı yavrusundan ayırmamak V/264; ~lara eziyet etme V/259, V/261; ~lara işkence etmek V/262, V/281; ~lara merhamet V/263; ~lara şefkat V/259; ~ları hedef tahtası yapmak V/262; ~ları keyif uğruna avlamak V/283; ~ların canlı iken uzuvlarını kesmek V/262; ~ların yuvalarına küçük abdest bozmak V/261
hazcılık V/510
Hazrec kabilesi (K.K.) V/417
hediye: ~ adı altında rüşvet V/195; ~ vermek V/177; ~yi kabul etmek V/126
hediyeleşmek V/196
helâk: ~ edecek olan yedi suç V/169, V/321, V/325; ~ olmak V/405, V/456, V/460; ~e sürükleyecek günahlar V/372
helâl: ~ dairede yaşamak V/091; ~ kazanç V/038, V/040, V/077, V/088, V/178, V/199, V/226, V/251, V/315, V/432; ~ rızık V/079, V/088, V/089, V/112, V/116, V/226; ~ yollardan kazanma V/039, V/051, V/178; ~i haram, haramı helâl saymak V/087; ~inden kazanmak V/038, V/042, V/088; ~leri kendine haram kılmak V/088, V/090
helâlleşmek V/241
Hemmâm b. Münebbih (Ş.) V/427
hendekler içerisinde diri diri yakılma V/357
her şeyini kumarda kaybetme V/231
hesap(b): ~ vermek V/049; ~a çekilmek V/028, V/283
Hevâzin (K.K.) V/161
heyetler V/184, V/385, V/404, V/453
heykeller V/229
Hıristiyanlık V/174
hırs V/040, V/042, V/054, V/063, V/116, V/178, V/199, V/207, V/208, V/230, V/231, V/239, V/240, V/304, V/498, V/502
hırsızın elinin kesilmesi V/445
hırsızlık: ~ cezası V/215, V/217, V/333; ~ isnadında V/215; ~ yapmak V/214, V/217, V/329, V/334, V/374, V/405, V/432, V/443, V/469
hibe V/098; ~ etmek V/326, V/417
hicap hükmü V/384
hidayete erdirmek V/053, V/102
Hilâl b. Ümeyye (Ş.) V/381, V/454, V/480
hilekârlık V/111
Himyer (K.K.) V/357
Himyer (Y.M.) V/357; ~ kralı

V/357
hisbe teşkilatı V/115
hizmetçiler V/122, V/215, V/216, V/301, V/311, V/313, V/314, V/315, V/316, V/318, V/335, V/341, V/343, V/347, V/350, V/415, V/420, V/470
hizmetkâr V/076
hizmetler V/138
hizmetlilere iyi muamele V/309, V/314
hor görme V/189, V/260, V/313
Horasan (Y.M.) V/470
horlamak V/314
horoz dövüştürmek V/229
hoşgörü V/023, V/031, V/105, V/111, V/122, V/147, V/314, V/317, V/347, V/356
Hudeybiye Antlaşması V/183
Hufeyde bnt. Hâris (Ş.) V/269
hukuk: ~ ihlâli V/357; ~ karşısında eşitlik V/489; ~ kuralları V/403, V/406; ~ metni V/383; ~ nazariyecileri V/492; ~ sistemi V/442, V/444, V/492, V/520; ~ terimi V/487; ~ ve adalet V/337; ~ ve adaleti yok saymak V/200; ~a aykırı davranışlar V/403, V/457; ~a bağlılık V/184; ~a dayalı yönetim V/498; ~a riayet V/318; ~a tecavüz V/304
hukuka uygunluk V/407
hukukî: ~ ihtilâflar V/403, V/404, V/406, V/408, V/409, V/410; ~ ihtilâfları çözmek V/404, V/408; ~ müesseseler V/458, V/480, V/500; ~ müeyyideler V/370, V/457, V/458, V/492; ~ yaptırımlar V/263, V/457, V/458
hukuksuzluk V/302
hukûku'l-ibâd V/189
humus V/259, V/435
Huneyn savaşı V/062, V/126, V/161, V/186, V/303
husumet V/097, V/498, V/499
huşû duygusu V/455, V/466
hutbe V/088, V/287, V/374, V/391, V/405
Huzeyl kabilesi (K.K.) V/305
huzurlu aile V/372
hüküm: ~ verirken ictihad V/401, V/407; ~ vermek V/162, V/270, V/401, V/406, V/407, V/410, V/422
hür irade V/356, V/357, V/363, V/510
hürriyet: ~ hakkı V/349; ~ine kavuşma V/347
Hüseyin b. Ali'nin torunu (Ş.) V/369
hüsn-i şehâdet V/424
hüthüt V/258, V/261
Hz. Şuayb ⇒ Şuayb Peygamber (Ş.) V/030, V/143

I
Irak (Y.M.) V/109, V/136, V/350; ~ seferi V/136
ırk V/386, V/395, V/397; ~ ayırımı V/344, V/397, V/442; ~ farkı V/394, V/397
ırkçılık V/388, V/389, V/391, V/393, V/394, V/396, V/397
ırz: ~a geçmek V/498; ~a tecavüz V/371; ~ına yönelik saldırı V/370; ~ını korumak V/083, V/085
ıslah etmek V/348, V/448

İ
ibadet: ~ borcu ile ölme V/166; ~ özgürlüğü V/357; ~leri terk etmek V/042
ibibik V/261
İbn Büreyde (Ş.) V/517
İbn Ebî Hadred (Ş.) V/238, V/239, V/410
İbn Ebzâ (Ş.) V/162
İbn Kudâme (Ş.) V/358
İbn Rebîa b. Hâris (Ş.) V/323, V/497
İbnü'l-Firâsî (Ş.) V/273
İbnü'l-Lütbiyye (Ş.) V/162, V/188, V/195
icâre V/040, V/073, V/075, V/077, V/087, V/098, V/114, V/143, V/144, V/145, V/156, V/172, V/178, V/186, V/191, V/196, V/197, V/206, V/239, V/299, V/303, V/304, V/311, V/317, V/318, V/347, V/470
icbarı V/457
ictihad etmek V/304, V/401, V/407
iç yağı V/087
içinde kuşku bırakan şey V/405
içki V/028, V/078, V/209, V/214, V/226, V/227, V/228, V/231, V/444; ~ içenin imam olması V/227; ~ içmek V/078, V/444; ~ ticareti yapmak V/028, V/078; ~nin yasaklanışı V/085, V/223, V/226
içtihat etmek V/408
idareciler V/196
idarecilik V/162; ~ yapmak V/162
iddet beklemek V/422
İdris (Ş.) V/039
İdris Peygamber (Ş.) V/039
iffet V/048, V/064, V/372, V/373, V/523; ~ duygusu V/066; ~ ve namusun çiğnenmesi V/371; ~ ve namusun dokunulmazlığı V/372; ~e aykırı davranışlar V/524; ~e dil uzatılması V/373; ~i korumak V/367, V/372, V/373, V/374, V/517, V/519, V/523; ~ini korumak için evlenmek V/372, V/523
iffetli: ~ bir kadına iftira V/372, V/420, V/480; ~ fakirler V/054; ~ olmak V/372; ~ tavır V/372
iffetsizlik V/373
ifk hâdisesi V/434
iflas: ~ etme V/156, V/178, V/235, V/237, V/239; ~ın ahlâkî boyutu V/240
iftira: ~ atmak V/405, V/420; ~ cezası V/381, V/386, V/423; ~ etmek V/086, V/214, V/235, V/240, V/241, V/306, V/372; ~ etmemek V/469
ihanet etmek V/181, V/188, V/189
ihram: ~ yasakları V/283, V/307, V/467; ~a girmek V/161, V/468; ~ın üst parçası V/063
ihramlının avlanması V/307, V/467
ihsan: ~ mertebesi V/458, V/500; ~la muamele V/490
ihtikâr V/099, V/326
ihtilâf: ~a düşmek V/144; ~ları çözmek V/404, V/406, V/408, V/411, V/436; ~ların çözümü V/406, V/407, V/409, V/436; ~ların hukukî yollarla çözümü V/406
ihtilâflı konuları çözmek V/431
ihtilâm V/512
ihtiras V/028, V/102, V/455
ihtiyaç sahibine yardım V/052; ~ ay kesintisiz oruç tutmak V/468; ~ ay oruç V/468; ~ bacağı arasındakini koruma V/517, V/521; ~ günü eşit olan V/040
İkinci Akabe Biati V/478
ikiyüzlülük V/358
ikram: ~ etmek V/269; ~da bulunmak V/301
îlâ V/435
ilaçlar V/208
îlâf V/110
ilâhî: ~ adaletin tecellisi V/458; ~ değerler manzumesi V/357; ~ dinler V/511, V/525; ~ irade V/357, V/459
ilham V/037; ~ etme V/258, V/455
ilim adamları V/274; ~ bakış V/517, V/523; ~ cinayet olayı V/477; ~ ganimet malı V/184; ~ görülecek dava V/493; ~ halifeler dönemi V/304; ~ indirilen âyetler V/112; ~ irtidad eden

V/359
İmam Mâlik (Ş.) V/144, V/145, V/421, V/489
İmam Nesâî (Ş.) V/146
İmam Şâfiî (Ş.) V/489
imamlık V/162
iman: ~ ettikten sonra inkâr V/362; ~ ile amel V/214; ~dan sonra küfre dönmek V/353, V/362; ~ın kalbe girmesi V/358
imar etmek V/017
İmruü'l-Kays b. Âbis el-Kindî (Ş.) V/409, V/429
imtihan: ~ vesilesi V/048, V/054, V/102; ~a çekilinecek beş konu V/521
inanç: ~ hürriyeti V/361, V/362; ~ ve ibadet özgürlüğü V/357
inançsızlık V/053
İncil (K.) V/270, V/430
incitici bir söz V/333
incitme V/371
incitmeme V/195
infak V/173; ~ etmek V/051, V/059, V/065
inkâr: ~ edenler V/173, V/383, V/385; ~ etmek V/087, V/338, V/356, V/358, V/362, V/382, V/478; ~da ileri gitmek V/362
inkârcılar V/358
insan: ~ fıtratı V/521; ~ hakkına saygı V/315; ~ hakları Evrensel Beyannamesi V/481; ~ hakları V/100; ~ hayatını korumak V/492; ~ hayatını kutsal sayılması V/478, V/512; ~ hayatının dokunulmazlığı ilkesi V/492; ~ hayatının dokunulmazlığı V/324, V/459, V/492, V/510; ~ haysiyeti V/370, V/522; ~ iradesi V/348; ~ onur ve haysiyeti V/349; ~ onur ve şerefinin rencide edilmemesi V/447; ~ onuru V/174, V/349, V/503, V/524; ~ onurunun dokunulmazlığı V/059, V/470; ~ öldürme V/477, V/480, V/502; ~ sağlığı V/274, V/281, V/305; ~ sağlığına zarar verme V/305; ~ sağlığına zararlı V/281; ~ sağlığını tehdit V/274; ~ tabiatı V/041; ~ ticareti V/345, V/349; ~a saygı V/371; ~daki mal sevgisi V/041; ~ın en güzel surette yaratılması V/042; ~ın en temel hakkı V/488, V/492; ~ın haksız yere canına kıymak V/478; ~ın hür iradesi V/356; ~ın onurunun zedelenmesi V/174; ~ın saygınlığı V/371; ~ın saygınlığını zedeleme V/371; ~ın yaratılışı V/455, V/521; ~ın yaşama hakkı V/323; ~ın yaşama hakkını V/482; ~ın zayıf yönleri V/017; ~lar arası ilişkiler V/164, V/403, V/436; ~lar arasında adaletsiz uygulamalar V/200; ~lar arasında ayrımcılık V/488; ~lar arasında hüküm verme V/197; ~lar arasında iyiliğin egemen kılınması V/456; ~lara islâm'ı ulaştırmak V/359; ~lara zulmetme V/205; ~lardan uzaklaşmak V/020; ~ları aldatmak V/079, V/178; ~ları Allah'ın dinine davet V/115; ~ları bağışlamak V/458; ~ları dine davet V/358; ~ları hadımlaştırmak V/347; ~ları mağdur etmek V/206, V/301; ~ları yanıltmak V/420; ~ları yoldan çıkaran şeyler V/356; ~ların birbirlerini aldatması V/176; ~ların en hayırlısı V/395; ~ların eşitliği V/335, V/336; ~ların ihtiyaçlarını sömürmek V/113; ~ların köleleştirilmesi V/348
insanca muamele V/344
insanî: ~ değerler V/190, V/324, V/386; ~ değerlerin erozyona uğraması V/251; ~ ve ahlâkî değerler V/178
insanlık: ~ değerleri V/344; ~ değerlerinin korunması V/371; ~ onuru V/344, V/522; ~ onurunu zedelemek V/372; ~ suçu V/477, V/478
inşallah demek V/433
internet V/375, V/522
intihar V/178, V/324, V/459, V/509, V/510, V/511, V/512, V/513, V/514
intikam: ~ alma V/019, V/302, V/355, V/441, V/448, V/498, V/499, V/502, V/503; ~ almamak V/302; ~ ateşi V/498; ~ duyguları V/230, V/302, V/307, V/503; ~ hırsı V/498; ~ ve düşmanlık hisleri V/448; ~ı ortadan kaldırmak V/481
irade eğitimi V/228
İran (Y.M.) V/109, V/343, V/387
İranlılar V/225
irtidat: ~ etmek V/359, V/360; ~ hareketleri V/361
İsa Peygamber (Ş.) V/087, V/432, V/433
isabetli: ~ hüküm verme V/401, V/407; ~ karar verme V/406, V/407
isim: ~ koymak V/375; ~ vermek V/076, V/259
iskât-ı salât V/166
İslâm: ~ ahlâkı V/314; ~ âlimleri V/114, V/247, V/264, V/357; ~ bilginleri V/206; ~ cemaati V/394; ~ Devleti V/327; ~ dışı davranışlar V/023, V/032, V/079, V/178, V/211, V/214, V/391, V/394, V/430; ~ düşmanları V/338; ~ fıkhı V/302, V/346; ~ hukuku V/187, V/348; ~ kardeşliği V/315, V/335, V/394; ~ medeniyeti V/263, V/264; ~ miras hukuku V/291; ~ öncesi Arap toplumu V/184; ~'a davet V/019, V/355, V/359; ~'a girmek V/292, V/355, V/356, V/385, V/453, V/471; ~'a girmeye zorlamak V/356; ~'dan çıkmak V/292, V/513; ~'dan dönmek V/359, V/360; ~'ı kabul etme V/358, V/359, V/384; ~'ı kabul etmeye zorlamak V/358; ~'ı kabullenme V/335; ~'ı terk etmek V/363; ~'ın genel ilkeleri V/173; ~'ın temel ilkeleri V/250
İsmâil b. Ubeyd b. Rifâa (Ş.) V/023
İsrâiloğulları (K.K.) V/153, V/329, V/334, V/457, V/477
istemeyi alışkanlık hâline getirme V/060
isteyen: ~e maddî yardımda bulunma V/060; ~i azarlamak V/060; ~lerin boş çevrirmeme V/061
istiâze V/013, V/019, V/053, V/125
istiğfar V/164
İstiklâl Şairi V/039
istismar: ~ aracı V/172; ~ edilme V/075, V/126; ~ etme V/145, V/156, V/207, V/248, V/249, V/269, V/317, V/318
istismarcı V/077
iş ahlâkı V/315, V/318
işaret parmağı V/155
işçi: ~ çalıştırmak V/131, V/136, V/143, V/314, V/316, V/318; ~ hakları V/315, V/316; ~ ile işveren arasında anlaşmazlık V/317; ~ ile işveren V/315, V/318; ~ istihdamı V/143, V/311, V/317; ~ işveren ilişkileri V/313, V/315; ~ ve işverenin birbirini istismar etmemesi V/318; ~lere iyi muamele etmek V/318; ~lerin haklarına tecavüz etmek V/315; ~lerinin ücretlerini zamanında vermek V/316; ~nin işe alınması V/317; ~inin ücreti V/316, V/317; ~nin ücretinde haksızlık yapma V/317; ~nin ve işverenin haklarını korumak V/317; ~yi çalıştı-

rıp ücretini vermemek V/317
işçilik V/350
iş-emek ortaklığı V/134; ~in hakkını vereme V/038
işkence: ~ etmek V/261, V/281, V/282, V/324; ~ olayları V/049
işveren V/215, V/313, V/314, V/315, V/316, V/317, V/318; ~in işçilere iyi davranması V/318
itaatsizlik etmek V/394
itibarını koruma V/035, V/038, V/057, V/060, V/226, V/372
itidal üzere olmak V/433
İyâs b. Rebîa (Ş.) V/497
iyi: ~ ahlâk V/228; ~ Müslüman V/369; ~ niyet V/066, V/196
iyiliği: ~ emretmek V/270, V/357, V/456, V/466; ~ tavsiye V/020
İz b. Abdüsselâm (Ş.) V/264
izin almak V/099

K
Kâ'b b. Mâlik (Ş.) V/052, V/238, V/410, V/454
Kâ'b b. Ucre el-Ensârî (Ş.) V/469
kaba davranmak V/263
kabalık V/032
Kâbe V/161, V/466; ~'nin yıkılması V/110; ~'yi çıplak olarak tavaf V/161
Kabeliyye (Y.M.) V/098
Kâbil (Ş.) V/477, V/478, V/502
kabile: ~ asabiyeti V/386, V/387; ~ asaleti ile övünme V/394; ~ hukuku V/382; ~ savaşları V/394; ~ler arası savaşlar V/184; ~lere ayrılma V/334, V/394; ~sini sevme V/396
kabilecilik V/391, V/393, V/394, V/396, V/397, V/441
kabir fitnesi V/045, V/053
Kabîsa b. Muhârik (Ş.) V/061, V/154
kabzımal V/077
kaçakçılık V/189
kadâ' V/419
kadere inanmak V/511
kadın: ~ erkek ilişkileri V/523; ~ların fuhşa zorlanması V/524; ~ların ticareti V/115
kadife V/383
kâfiri öldüren mümin V/489
kâhin V/111
Kârûn (Ş.) V/102, V/103
Kâsım b. Muhammed (Ş.) V/227
Kayle (Ş.) V/025
Kays b. Âsım (Ş.) V/097
Kays b. Ebû Garaze (Ş.) V/076, V/107
Kayser (Ş.) V/109
kedicik babası (L.) V/259
kendi: ~ ameliyle baş başa kalma V/395; ~ canına kıyma V/324; ~ el emeğinin kazancı V/199; ~ soyunu inkâr etme V/386; ~ni Allah yoluna adama V/064; ~ni başkalarından üstün görürme V/393; ~ni öldürme V/079, V/512, V/513; ~sine verdiği canı almak V/510
Kenzü'l-ummâl (K.) V/344
kertenkele V/269
kesim işlemlerinde hayvanlara eziyet V/273
Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî (Ş.) V/141
Kıraatte yanılma V/227
kısas V/302, V/305, V/306, V/324, V/337, V/439, V/445, V/447, V/457, V/459, V/481, V/482, V/485, V/487, V/488, V/489, V/490, V/491, V/492, V/495, V/499, V/500, V/501
kıssa V/103, V/153, V/260, V/261; ~lar V/153
kıtlık V/049, V/109, V/215; ~ zamanı V/208
kıyâfe V/383
kıyâme V/016, V/020, V/049, V/053, V/063, V/089, V/309, V/314, V/447, V/454
kıyamet: ~ alâmetleri V/479, V/520; ~ günü V/023, V/027, V/029, V/030, V/037, V/059, V/061, V/063, V/093, V/097, V/119, V/121, V/123, V/181, V/183, V/186, V/188, V/189, V/195, V/196, V/203, V/206, V/211, V/215, V/235, V/240, V/241, V/281, V/306, V/311, V/317, V/321, V/324, V/327, V/338, V/375, V/382, V/384, V/395, V/418, V/429, V/432, V/471, V/493, V/498, V/513, V/520, V/521
kız: ~ çocukları V/289; ~ kaçırma V/498; ~ları mirastan mahrum bırakma V/289; ~ların payı V/291
kibir V/052, V/179, V/186, V/395, V/455
kibirlenme V/314
kimsesiz V/334; ~ler V/052, V/155
kin: ~ beslemek V/415, V/420; ~ ve intikam V/302, V/307; ~ ve intikamdan uzak durma V/499; ~ ve nefret V/451, V/456, V/522
Kinâneoğulları (K.K.) V/386
Kinde (K.K.) V/385
kirpi V/271
kişilik: ~ hakkı V/524; ~ hakkının dokunulmazlığı V/370; ~ hakları V/369, V/370; ~ haklarının dokunulmazlığı ilkesi V/371
kişisel intikam V/302, V/499, V/500
Kitâb-ı Mukaddes V/143, V/430, V/524
koğucular V/374
koku: ~ sürme V/524; ~ sürünen kadınlar V/524
kolay: ~ yoldan kazanma V/216; ~ yoldan para kazanma V/178
komisyoncu V/077; ~lar V/077
komşuluk ilişkileri V/102, V/520
korkaklık V/013, V/019
kovulmuş şeytan V/455
köle hakları V/346, V/350; ~ ticareti V/349; ~lere iyi davranmak V/346; ~lerin haklarını korumak V/344, V/346
köle: ~ azat eden efendi V/384
kölelik(ğ): ~ geleneği V/344; ~ kurumu V/343; ~ müessesesinin ıslahı V/349; ~in başlıca kaynakları V/345; ~in kaldırılması V/345, V/349; ~in kaynaklarını V/344
köpek: ~ beslemek V/259; ~lerle av V/275, V/279
kör V/097, V/455, V/498
kötü: ~ alışkanlık V/228; ~ alışkanlıklara engel olma V/228; ~ bir çığır açan V/502; ~ bir davranışa ön ayak olma V/050; ~ davranışlar V/294; ~ malı, hayır olarak vermek V/065; ~ niyet V/248, V/327; ~ örnek V/230, V/419, V/478; ~ sözler V/262
kötülük(ğ): ~lerden alıkoymak V/241, V/455; ~lerden sakındırmak V/020, V/456; ~ten alıkoymak V/241, V/270; ~ten men etmek V/466; ~ten sakınmak V/455; ~ten uzak durmak V/460 ; ~e engel olan topluluk V/357; ~e iyilikle karşılık verme V/490; ~e kötülükle karşılık vermek V/105, V/111; ~ü önlemek V/456
köylü adına satış yapmak V/075
Kuds Dağı (Y.M.) V/098
kuduz köpek V/261
Kûfe (Y.M.) V/071, V/429
kul: ~ borcu V/121; ~ hakkı V/078, V/080, V/121, V/123, V/125, V/178, V/189, V/196, V/197, V/241, V/251, V/420; ~ hakları V/235, V/241, V/445
kumar: ~ oyna(t)mak V/028; ~ oynamak V/223, V/226, V/227, V/228, V/229, V/230; ~ yasağı V/228, V/230; ~ yasağını ihlâl V/229; ~dan elde edilen kazanç

V/230, V/231; ~ı andıran alış veriş şekilleri V/229; ~ın yasak edilmesi V/227
kumarbaz V/230; ~lar V/231
Kur'an ve sünnet V/226, V/228, V/306
kura V/226, V/456
Kurayza (K.K.) V/337, V/489, V/498
Kurayzalılar (K.K.) V/489
Kurayzaoğulları (K.K.) V/337
Kurban: ~ Bayramı'nın birinci günü V/323; ~ kesmek V/465, V/469
kurbanlık V/166, V/260
kusur: ~ları araştırmamak V/370; ~ kusurları gizlemek V/113; ~unu açıklamadığı bir malı satan kimse V/029
kusurlu mal V/029
kuşluk vakti V/238
kutsal kitaplar (K.) V/492
Kuzmân ez-Zufurî (Ş.) V/509, V/511
küçük: ~ görme V/367, V/369, V/370; ~ günahlara kefaret V/466
küçümsemek V/370
küfre dönmek V/016, V/353, V/362, V/487
Künâse denilen pazar yeri (Y.M.) V/071

L
lânet: ~ edilen deve V/263; ~ etmek V/169, V/193, V/199, V/263, V/281, V/324
lânetlenmek V/113, V/200, V/203, V/207
lânetleşme V/381
lât V/470
leş V/078, V/089, V/262, V/269, V/271
levh-i mahfûz V/424
Leys b. Sa'd (Ş.) V/147
Leysîler (K.K.) V/305
lezbiyenlik V/521
liân âyeti V/382
Lihyânoğulları (K.K.) V/161
livata V/521
liyakat V/162, V/197, V/338, V/411; ~e sahip olma V/336
Lokman as. (Ş.) V/134
Lût kavmi (K.K.) V/521
Lût Peygamber (Ş.) V/517, V/521
lüks V/239

M
Ma'bed V/404, V/449, V/453, V/509
Ma'kil b. Yesâr (Ş.) V/203, V/206
Ma'mer b. Abdullah (Ş.) V/201
ma'rûf V/091, V/270, V/456
Ma'rûr b. Süveyd (Ş.) V/311, V/313, V/341
maddî yardım V/060, V/133, V/237, V/347
Mahzûm soyu (K.K.) V/213
Mahzumoğulları (K.K.) V/333, V/443
Mâiz b. Mâlik el-Eslemî (Ş.) V/444
maktulün diyetine hükmetmek V/436
mal: ~ bağışında bulunmak V/413; ~ biriktirme V/054, V/217, V/313; ~ çokluğu V/045, V/054; ~ depolamak V/207; ~ dokunulmazlığı V/324; ~ edinme hakkı V/217; ~ emniyeti V/247; ~ gasbı V/327; ~ güvenliği V/090, V/216, V/217, V/323, V/325, V/326; ~ hırsı V/240; ~ sevgisi V/041; ~ stoklama V/207; ~ı arzulamak V/042, V/063; ~ı yağmalamak V/211, V/214; ~ın bereketlenmesi V/042, V/063; ~ın dokunulmazlığı V/326; ~ın kusurunu gizlemek V/029, V/078; ~ından hayır yollarına infak V/295; ~ını savunurken öldürülme V/095, V/100, V/211, V/321, V/325, V/341, V/349; ~ını stoklamak V/203, V/207; ~la mücadele V/338
malî ibadet V/052
mâni V/026, V/114, V/228, V/305, V/307, V/348
Me'rib Tuzlası (Y.M.) V/187
Mecelle (K.) V/302
Mecenne (Y.M.) V/026
Medine: ~ Mescidi V/327; ~'nin havası V/487
Medinelilerin ölçeği V/114
Medyen V/030, V/030
meğâfîr V/088
mehir V/291
Mekke (Y.M.) V/025, V/075, V/109; ~'nin fethedildiği gün V/345; ~'nin fethi V/062, V/078, V/135, V/136, V/217, V/247, V/338, V/359, V/374, V/384, V/385, V/391, V/396, V/421, V/443
merhamet: ~ duygusu V/015; ~ etme V/260; ~le muamele V/257
Merrü'z-zahrân (Y.M.) V/270
Mervân (Ş.) V/162
Mervân b. Hakem (Ş.) V/097
Merve (Y.M.) V/025
Mescid-i Nebevî (Y.M.) V/064, V/327, V/355, V/445; ~'nin genişletilmesi V/327
Mescid-i Nebî (Y.M.) V/122
mescitleri temiz tutma V/187
mesken dokunulmazlığı V/326, V/327
meşru: ~ evlilik V/520; ~ müdafaa V/326, V/478
mevsimlik panayırlar V/109, V/110
mevzuat V/406
meysir V/226, V/227
Mezopotamya (Y.M.) V/343
Mısır (Y.M.) V/343
Mısırlı (Ş.) V/147, V/344
mi'râd V/280
Mikdâm b. Ma'dîkerib (Ş.) V/035, V/057, V/221
Minâ (Y.M.) V/497
minber V/262
minnettarlık V/042
miras: ~ hukuku V/162; ~ hükümleri V/296; ~ paylaşımı V/290, V/498; ~ taksimi V/290, V/291; ~ın Kur'an'a göre paylaştırılması V/289; ~tan mahrum bırakılma V/289, V/295; ~tan mahrum olma V/291, V/481
mirasçıya vasiyet V/287, V/294
Mistah (Ş.) V/434
Muâviye (Ş.) V/063
Muâviye b. Ebû Sufyân (Ş.) V/097, V/145, V/292, V/346
Muâz b. Abdullah b. Hubeyb (Ş.) V/043
Muâz b. Cebel (Ş.) V/181
Mudar kabilesi (K.K.) V/050
mudârebe V/137
Muğîre b. Şu'be (Ş.) V/306
muhâkale V/075, V/177
Muhammed b. Mesleme (Ş.) V/101, V/306
muhtaçlara yardım V/102
mukâbele V/302, V/487
Mukâraza V/136
Mukayyis b. Subâbe (Ş.) V/359
mukîm V/020
murdar V/087, V/269, V/271
mûris V/290, V/291
mûrisini öldürmesi durumunda vâris V/291
Mus'ab b. Sa'd (Ş.) V/045
Musa Peygamber (Ş.) V/143
musibetlere sabretme V/020, V/512
Muşakkar (Y.M.) V/110
Mutarrif (Ş.) V/243
mutedil olmak V/190
Mücâhid (Ş.) V/229
Mücezziz el-Müdlicî (Ş.) V/383
mükâtebe V/347
mülâane V/480

mülâmese V/074
mülk hırsı V/041
mülkiyet: ~ hakkı V/097, V/098, V/099, V/100, V/103, V/326; ~ hakları V/099, V/100; ~e saldırı V/326; ~in dokunulmazlığı V/100
mümin: ~i kasten öldürme V/324, V/479; ~lerin temel vasıfları V/345
münâbeze V/074
münafıkların alâmetleri V/137, V/186, V/197
münzevi bir hayat yaşamak V/038
Münzir b. Cerîr (Ş.) V/249
Mürâre b. Rebî' (Ş.) V/454
Mürre V/386
Mürteciz V/259
mürted V/360, V/361
mürtede V/362
Müseylimetü'l-Kezzâb (Ş.) V/361
müsle V/324
müste'men V/358
müstehcenlik V/523
müşrik: ~lerin baskıları V/019; ~lerin eziyetleri V/017, V/018; ~lerin zulmü V/133
müşteri kızıştırmak V/028, V/069, V/078, V/109
mütevazı V/040, V/049, V/054, V/492
müttakî V/345; ~ler V/500
müzâbene V/075
müzâraa ortaklığı V/135
müzayede V/059, V/072

N
Nabia Abbot (Ş.) V/344
Nadîrliler (K.K.) V/489, V/498
Nadîroğulları (K.K.) V/185
Nadr b. Süfyân (Ş.) V/386
nafaka V/098, V/163, V/382
Nâfi' b. Alkame (Ş.) V/162
nahr V/273
namaz: ~da huşûu V/466; ~ı dosdoğru kılmak V/173, V/423
namus V/083, V/085, V/217, V/306, V/371, V/373, V/498, V/502, V/524; ~un dokunulmazlığı V/372
Nebit çarşılarını (Y.M.) V/112
neceş V/078
Necid (Y.M.) V/269, V/355
Necip Fazıl (Ş.) V/372
Necrân (Y.M.) V/162, V/357, V/358
Necrân Hıristiyanları V/358
nefsine hâkim olamama V/345
nehiy ani'l-münker V/456
nes(i)l: ~leri muhafaza etme V/090; ~lerin korunması V/419; ~ bozulması V/520; ~ korunması V/375, V/459
nesep(b) ilmi V/305; ~in karışması V/373, V/383, V/520; ~in önemi V/384
nifak V/358
nimetlere şükretme V/020, V/240
niyâha V/015
Nu'man b. Beşîr (Ş.) V/371, V/405
Nuaym b. Mes'ûd (Ş.) V/417
Nuğayr (Ş.) V/026
Nuh Peygamber (Ş.) V/259; ~in üç oğlu (Ş.) V/039, V/258

O
ok atma V/229
olgunlaşmamış meyvenin satışı V/073
onur V/060, V/064, V/306, V/324, V/423, V/447, V/497: ~ dokunulmazlığı V/324, V/374: ~u koruma V/060: ~un kırılması V/060: ~un rencide edilmesi V/447: ~unu zedelemek V/372
Orta Asya (Y.M.) V/343
ortak: ~ koşmak V/134, V/408, V/415, V/419: ~ koşmamak V/214, V/374
Osman b. Affân (Ş.) V/136, V/145, V/167, V/205, V/249, V/250, V/359, V/385, V/466
Osman b. Affân'ın azatlı kölesi Ferruh (Ş.) V/205
Osmanzâde Tâib (Ş.) V/205

Ö
öç almak V/497, V/498, V/499
ödünç V/213, V/237, V/238, V/299, V/301, V/303, V/304, V/333
öfke V/498: ~lerini yutanlar V/458: ~liyken hüküm verme V/406: ~sine yenik düşme V/501
ölçü: ~ ve tartıda adaletsizlik V/030: ~ ve tartıda hile yapanlar V/031
öldürme suçunun cezası V/497
öldürülenin kan bedeli V/490
ölen kişinin bu borcu V/124
ölmüş hayvan eti V/089, V/109
ölüm: ~ cezası V/361, V/362, V/381, V/469, V/482, V/492: ~ü hatırlatma V/294: ~ü istememe V/013, V/019, V/507, V/512: ~ü temenni etmeme V/019
Ömer b. el-Hattâb (Ş.) V/205, V/410
Ömer b. el-Hattâb'ın oğlu Abdullah ⇒ Abdullah b. Ömer (Ş.) V/075, V/076, V/317, V/370
Ömer b. Ubeydullah (Ş.) V/203, V/430
örf ve âdet V/403: ~lere uygun davranışlar V/456
övünme V/337, V/379, V/386, V/391, V/393, V/394, V/395
özel: ~ hayat V/326, V/525: ~ mülk V/100, V/186: ~ mülke müdahale V/101: ~ mülkiyet V/097, V/099, V/100, V/101, V/103

P
paylaşım V/136, V/291, V/498: ~cı V/138
paylaşmak V/155
pazarlar V/029, V/110, V/114
pazarlık V/071, V/072, V/077, V/078: ~ta açıklık V/025
pejmürde kıyafetler V/050
pençeli V/271
perdeli kalpler V/455
Peygamber: ~ Efendimizi örnek almak V/512: ~imizi uyaran âyet (Tahrîm, 66/1) V/088: ~imizin amcası Abbâs (Ş.) V/327: ~imizin bedevîden borç alması V/125: ~imizin hanımı Hz. Hafsa (Ş.) V/088: ~imizin hanımı Hz. Hatice (Ş.) V/025, V/062, V/071, V/165, V/343: ~imizin hanımı Hz. Safiyye bnt Huyey (Ş.) V/297, V/301, V/470: ~imizin hanımı Hz. Sevde bnt. Zem'a (Ş.) V/384: ~imizin hanımı Hz. Ümmü Seleme (Ş.) V/011, V/018, V/026, V/399: ~imizin hanımı Meymûne bnt. el-Hâris (Ş.) V/163, V/269: ~imizin hanımı Zeyneb bnt. Cahş (Ş.) V/088: ~imizin kızı Hz. Fâtıma (Ş.) V/248, V/329, V/334, V/443: ~imizin kızı Hz. Zeyneb (Ş.) V/015: ~imizin söz ve uygulamaları V/293: ~imizin torunu Hz. Hasan (Ş.) V/083: ~imizin torunu Hz. Hüseyin (Ş.) V/369
Psikolojik: ~ hastalıklar V/510: ~ rahatsızlık V/324: ~ ve fiziksel rahatsızlık V/510
putlar üzerine boğazlanan hayvanlar V/270
putperest V/110, V/113, V/229: ~ler V/430: ~lik V/430

R
Râfi' b. Hadîc (Ş.) V/139, V/143, V/145, V/146
Ramazan orucu V/467, V/468
Raşit Halifeler V/199
Rebâh el-Kûfî (Ş.) V/385

Rebeze (Y.M.) V/311, V/341
Rebîa b. Hâris (Ş.) V/323, V/386
Rebîa b. Ibdân (Ş.) V/409, V/429
recm V/459
Resûlullah: ~'ın (sav) ahlâkı V/105: ~'ın (sav) sünneti V/407, V/408
Rıdvan Biati V/206
rıfk V/262, V/263
Ri'l (K.K.) V/161
ribâ V/171, V/172, V/173, V/175, V/176, V/177
ribe'd-deyn V/174
ribe'l-fadl V/175
ribe'n-nesîe V/174
ridâ V/063
Rifâa b. Râfi' (Ş.) V/023
rikâk V/419
riya V/041
Roma (Y.M.) V/343
ruh V/228, V/274
ruhbanlık V/038
ruhsat V/089, V/523
Rum (K.K.) V/385: ~lar (K.K.) V/225
Rübeyyi' (Ş.) V/490: ~'in kardeşi Enes b. Nadr (Ş.) V/490
rükn V/087
Rükn-i Yemânî V/466
rüşvet V/028, V/040, V/099, V/171, V/193, V/195, V/196, V/197, V/198, V/199, V/200
rüya V/433

S
Sa'd b. Ebû Vakkâs (Ş.) V/048, V/052, V/089, V/098, V/141, V/146, V/294, V/379, V/384
Sa'd b. er-Rebî' (Ş.) V/289
Sa'd b. Ubâde (Ş.) V/016
Sa'doğulları (K.K.) V/497
Sa'lebeoğulları (K.K.) V/441
sa'y V/025, V/039
sabrı tavsiye V/018
sadaka: ~ taşları V/065: ~ vermek V/051, V/122, V/223, V/229, V/287, V/295, V/466, V/469: ~ vermeye teşvik V/052, V/115: ~nın malı bereketlendirmesi V/173
sade hayat tarzı V/054
Safvân b. Ümeyye (Ş.) V/217, V/303, V/445
sahih bir nikâhın şartlarını V/384
Sâib b. Ebu's-Sâib el-Mahzûmî (Ş.) V/135
Saîd b. Zeyd (Ş.) V/097, V/211, V/321, V/341
Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (Ş.) V/211
sakat bırakma V/491
salgın hastalık V/230
salih: ~ amel V/020, V/388, V/471: ~ ameller V/086, V/173, V/478: ~ Peygamber (Ş.) V/039, V/258
Sâlim b. Abdullah (Ş.) V/146
Sâlim b. Avfoğulları (K.K.) V/356
samimi niyet V/195
samimiyet V/353, V/362, V/395
San'a (Y.M.) V/018, V/489
sapık ilişkiler V/521
sarhoş V/085, V/227
satan V/029, V/114, V/231, V/239
satranç V/229
savaş: ~ hukuku V/359: ~tan kaçmak V/169, V/321, V/325
Sebe (K.K.) V/431
Secâh (Ş.) V/361
Sehl b. el-Hanzaliyye (Ş.) V/255
Sehl b. Sa'd (Ş.) V/249, V/351, V/382, V/517
seksen değnek V/524
Selâm V/177, V/187, V/255, V/261
selem akdi V/069, V/073, V/074
Seleme b. el-Ekvâ' (Ş.) V/123
Selmân (Ş.) V/081
Selmân-ı Fârisî (Ş.) V/267, V/344, V/346
semavî dinler V/430, V/520
Semrâ bnt. Nüheyk el-Esediyye (Ş.) V/114
Semüre b. Cündeb (Ş.) V/100
seriyyeler V/163
sertlik V/032
servet V/031, V/047, V/050, V/051, V/178, V/185, V/207, V/216, V/328, V/434: ~ düşkünlüğü V/041
sevap kazanmak V/051, V/089, V/295
Sevbân (Ş.) V/179
sıkıntı: ~lara sabretmek V/240: ~larla imtihan V/512: ~ya sabretmek V/240, V/512
sıla-i rahim V/396
sınama vesilesi V/375
sınanma V/017
sınıf farkı V/347
sınır anlaşmazlıkları V/498
sınırsız özgürlük V/510
Sicistan (Y.M.) V/401: ~ kadısı (Ş.) V/401
sigara V/375
sihir yapmak V/169, V/321, V/325
simsar V/076: ~lık V/075, V/076
soğuk gecede ihtilâm olma V/512
sopa: ~ cezası V/459: ~ ile dövülme V/216
sorguya çekilme V/395, V/458
sorumluluk bilinci V/031, V/059, V/065, V/264, V/318, V/336, V/370, V/395, V/397, V/419, V/436, V/455, V/477, V/500, V/523
sorumluluk hissi V/418
sosyal: ~ adalet V/100, V/216: ~ baskı V/502, V/510: ~ problemler V/051
soy: ~ bilgisi V/382, V/387: ~ çokluğuyla övünme V/393: ~un bozulması V/375: ~unu bilme V/387
soyaçekimi V/383
soygunculuk V/184
soykırımlar V/386
soylu birinin hırsızlık yapması V/443
sömürü V/172, V/397
sövmek V/235, V/240, V/241, V/306, V/311, V/341
söz: ~ verdiğinde sözünden caymak V/125: ~ verme V/374
sözleşmeyi bozmak V/187
sözlü kefalet V/155
sözünde durmak V/311, V/317, V/429, V/469
spekülasyon yapmak V/113, V/114, V/115
statü V/345, V/387: ~ler V/313
stok: ~ etme V/205: ~ süresi V/206: ~çuluk V/028, V/208, V/326
su kaynakları V/187
suç: ~ cinsinden ceza V/492: ~ işlemek V/218, V/445, V/457, V/489, V/499; ~ işlemekten sakınmak V/492: ~ işleyenlerin cezalandırılması V/442: ~ ve ceza dengesi V/491, V/492: ~ ve ceza dengesini gözetmek V/490: ~ ve cezanın denkliği V/457, V/492, V/499, V/500: ~a benzer ceza verme V/487: ~a denk ceza V/457, V/458, V/479, V/481, V/488, V/499, V/500: ~a denk müeyyide V/485, V/489, V/500: ~ların bireysel olduğu V/442: ~ların şahsîliği V/441, V/442, V/457, V/488: ~u itiraf V/217, V/443, V/444, V/491, V/501: ~un bireyselliği ilkesi V/488
suçlu: ~ların bağışlanması V/485: ~ların cezalandırılması V/444, V/445, V/458, V/480, V/500, V/524: ~yu affetme V/218, V/444, V/448, V/490: ~yu karşılıksız affetmek V/444, V/490
suçsuzluk esastır V/443
sudaki balıkların satın alınması V/074
Suffe ashâbı V/065
Suheyb (Ş.) V/013, V/344
suikast girişimi V/143

suistimal etmek V/318
sulama V/101, V/129, V/133, V/146
suların kirletilmesi V/187
sulh yoluyla çözüm V/410, V/501
Sûr'a üflenmesi V/388, V/395
Suriye (Y.M.) V/026, V/109, V/110
Süfyân b. Abdullah (Ş.) V/251
Süfyân-ı Sevrî (Ş.) V/360, V/361
Süleyman b. Amr b. el-Ahvas (Ş.) V/437, V/483, V/488, V/495
Süleyman Peygamber (Ş.) V/258, V/403
Süleymoğulları (K.K.) V/162
sünnet: ~e uyma V/294: ~ten sapma V/350
süs: ~ eşyaları V/198, V/264, V/283: ~ hayvanı V/270
süt sağma V/263
sütanne V/497
sütkardeşler V/421

Ş
şah damarı V/273, V/458, V/503
şahin V/127, V/280
şahit V/137, V/407, V/408, V/409, V/415, V/417, V/418, V/421, V/423: ~ getirme V/422: ~ melekler V/418: ~ tutma V/250: ~lerin sorumluluğu V/417
şahitlik(ğ) V/169, V/174, V/306, V/327, V/381, V/382, V/408, V/409, V/411, V/413, V/415, V/417, V/418, V/419, V/420, V/421, V/422, V/423, V/424, V/436, V/470, V/509: ~i gizlemek V/419: ~ etmek V/372, V/408, V/417, V/418, V/420, V/421, V/423, V/470: ~ etmekten kaçınmak V/418, V/419: ~ görevi V/419: ~liğin reddedilmesi V/372
şahsî intikam V/497
şahsiyete saldırı V/078
şair V/429: ~ sahâbî V/429
Şam bölgesi (Y.M.) V/025, V/026, V/356, V/372
şans: ~ okları V/226: ~ oyunları V/111, V/226, V/230, V/231
şarap V/223, V/226: ~ içme V/227
Şeddâd b. Evs (Ş.) V/267
şefkat: ~ gösterme V/318: ~le muamele V/346
şehâdet V/419: ~ etmek V/355
Şehbâ V/259
şehevî: ~ arzular V/519: ~ hislerin kabarması V/087
şehir hayatı V/075
şehirli tüccarlar V/114
şehît(d) V/417: ~ olma V/121, V/238: ~ düşmek V/121, V/155, V/289: ~ler V/029, V/069, V/080, V/095, V/100, V/211, V/217, V/321, V/325, V/341, V/349: ~lerin günahlarının silinmesi V/121
şehvet V/525: ~i kesme V/517, V/523
şeker V/208
şekle önem vermek V/241
şeref: ~ ve haysiyet V/369: ~ ve haysiyetini koruma V/372: ~ ve namus V/319, V/324, V/341, V/349, V/475, V/478: ~in rencide edilmemesi V/447
Şerhu müşkili'l-âsâr (K.) V/431
Şerîk b. Sahmâ' (Ş.) V/480
şeytan V/273: ~ çarpması V/173: ~a yardım V/447: ~ın akılları çelmesi V/076, V/455: ~ın düşman oluşu V/079: ~ın peşine düşme V/079: ~ın vesvesesi V/455: ~ın yolu V/041
şımarmak V/103
şiddet uygulamak V/263, V/346
şiir V/122, V/430
şirk: ~ koşmak V/087, V/169, V/321, V/325, V/372: ~ unsurları V/430
şirket V/137, V/304
şöhret V/336
Şuayb Peygamber (Ş.) V/030, V/143
şuur V/263, V/454, V/510
şükretme V/013, V/020, V/042, V/240, V/435, V/512
şüpheli: ~ şeylerden kaçınmak V/083, V/085, V/089, V/090, V/371: ~ şeylerden sakınmak V/079, V/083, V/085, V/371: ~ şeylere düşmek V/083, V/085

T
taassup V/455
tabiat: ~ şartları V/077: ~ın dengesinin bozulması V/281: ~taki düzenin bozulması V/261
tâbiîn: ~ âlimleri V/137, V/164: ~ fakihleri V/077, V/227: ~ müfessirleri V/229: ~ nesli V/126, V/136, V/313, V/360, V/361, V/434
tahakküm V/397
taharetlenme V/027, V/136, V/186, V/187, V/259, V/261, V/273, V/463, V/466, V/487, V/512
tahmini: ~ ölçü ile satış V/075, V/177: ~ satış V/177
tahrif etme V/087, V/174
tahrik içeren elbiseler giymek V/524
Tâif (Y.M.) V/161
takas V/025, V/071, V/176
takva V/047, V/335, V/337, V/344, V/395: ~ dışında bir üstünlüğün olmaması V/331, V/335: ~ sahibi kimseler V/043, V/047, V/458: ~ sahibi mümin V/337, V/379, V/386: ~ sahibi olma V/344: ~ üstünlüğü V/397: ~da yardımlaşma V/077
Talha b. Musarrif (Ş.) V/026, V/075
tam diyet V/337
tamah V/028, V/042, V/063, V/231
tamahkârlık V/040, V/041
tarağın dişleri V/338
tarihî olaylar V/111
tartı V/031, V/069, V/074: ~da adalet V/030, V/112: ~da hile yapanlar V/031, V/112: ~ların hafif gelmesi V/459
tartışma V/122, V/335, V/384, V/410, V/422
tasadduk V/089, V/225, V/295, V/316
tasaddukta bulunmak V/295
tasarruf V/098, V/099, V/127
tasvir V/051, V/061, V/085, V/374, V/381
taşınmaz kamu malları V/186
taşkınlık V/013, V/019, V/088, V/089, V/105, V/111
taşlanmış şeytan V/455
taşlayarak öldürme V/459
tavaf etmek V/466
tavla V/223, V/226, V/228: ~ oynamanın yasaklanması V/227: ~ zarları V/229
tavşan V/270
tavuk(ğ): ~ eti V/434: ~u hedef edinme V/262
tayyib V/091
tayyibât V/269, V/270, V/271, V/274
tazmîn V/299, V/301, V/305: ~ cezası V/215: ~ etme V/302, V/457: ~ sorumluluğu V/303
tazminat V/079, V/301, V/302, V/303, V/304, V/305, V/306, V/307, V/457, V/459, V/499
teberru V/155
tebessüm V/386, V/441: ~ etmek V/386
tebliğ: ~ etmek V/195, V/497: ~ ettim mi V/195: ~ görevi V/197
Tebrizî (Ş.) V/353
Tebük (Y.M.) V/162, V/381, V/382, V/454, V/467, V/480: ~ Seferi V/381, V/382, V/454, V/467, V/480

tedbir: ~ almak V/017, V/019, V/020, V/066, V/216, V/303, V/492, V/498, V/523: ~ lerin alınmaması V/303: ~li olmak V/017
tedbirsizlik V/020, V/303
tefecilik V/040, V/112, V/178
tefekkür etmek V/258
tefsir V/395
tek: ~ Allah inancı V/430: ~ eşlilik V/523: ~ kadının şahitliği V/422
tekbir getirmek V/185
tekel V/113: ~ oluşturmak V/076, V/113
teknolojik gelişmeler V/166
tekrar dirilmek V/458
telbiye getirmek V/497
telef: ~ etme V/260, V/283: ~ olan eşyanın tazmini V/301, V/304
televizyon V/522
telkin V/111, V/455
tembellik V/013, V/019, V/039, V/178, V/231
temel: ~ hak ve hürriyetler V/326: ~ haklar V/387: ~ hakların muhafazası V/090: ~ ihtiyaç maddeleri V/175: ~ ihtiyaçlar V/109, V/186, V/187, V/207: ~ kişilik hakkı V/524
teminat alma V/156
temiz: ~ ahlâk V/064: ~ kalp V/086
temizlik ve iman V/027
temsilî anlatım V/260
terazi V/027, V/031, V/112: ~yi eksik tutmak V/112
terbiye vermek V/367, V/375
terör V/445, V/459
terzi V/304
terzilik V/039
tesbih etmek V/257
teslimiyet V/015, V/018, V/020
teşbih V/498
tevazu göstermek V/315
tevekkül etmek V/164
tevhid inancı V/272, V/430, V/436
tevil V/090: ~ etmek V/087
Tevrat (K.) V/116, V/270, V/430, V/488
teyemmüm etme V/512
teyze V/519
ticaret: ~ ahlâkı V/025, V/027, V/028, V/030, V/078: ~ erbabı V/029, V/032, V/313, V/315, V/432: ~ faaliyeti V/027: ~ hayatı V/072, V/079: ~ ortaklığı V/134, V/136: ~ yapan taraflar V/028: ~ yapanlar V/207: ~ yaparken dürüst olma V/028: ~ yapmak V/026, V/027, V/028, V/071, V/113, V/136, V/165, V/350: ~te belirlilik ilkesi V/074, V/079: ~te doğruluk V/028: ~te doğruluktan şaşmak V/030: ~te dürüstlük V/025
ticarî: ~ ortak V/135: ~ ortaklık V/079, V/136, V/137, V/163: ~ seyahatler V/027
tiranca hareket etmek V/443
tok gözlü V/028
toplum: ~daki yozlaşma V/199: ~un hakkı V/189, V/231: ~un hakkına hıyanet V/186
toplumsal: ~ barış V/336, V/481: ~ birlik V/214, V/218, V/219: ~ dayanışma V/065: ~ huzur V/189, V/228, V/334
topraktan yaratılma V/337, V/379, V/387, V/391, V/395
töre: ~ cinayeti V/324, V/480: ~ cinayetleri V/479, V/480: ~lere karşı gelme V/498
trampa usulü V/176
Tuayme (Ş.) V/511
tufan V/258
Tuleyha b. Huveylid (Ş.) V/331, V/446, V/469, V/478
tutku V/282, V/283: ~lar V/103
tüccar sahâbîler V/026: ~lar V/023, V/029, V/031, V/032, V/075, V/076, V/077, V/109, V/110, V/113, V/114, V/115, V/207, V/208
Tüster (Y.M.) V/360: ~'in fethi V/360

U
Ubeydullah b. Cerîr (Ş.) V/401
Ubeydullah b. Ebû Râfi' (Ş.) V/203, V/206
Ubeydullah b. Ziyâd (Ş.) V/136
Udeyse b. Ühbân (Ş.) V/107
Ufeyr V/259
uhrevî: ~ ceza V/188, V/362: ~ cezalar V/174, V/481: ~ ikazlar V/502: ~ karşılık V/264: ~ müeyyideler V/458, V/459: ~ saadete nail olma V/091: ~ sonuçlar V/327, V/458, V/467: ~ sorumluluk V/490: ~ yaptırım V/361, V/362
Uhud: ~ Gazvesi V/143: ~ günü V/121: ~ Harbi V/369: ~ Savaşı V/075, V/121, V/155, V/164, V/188, V/238, V/289, V/387
Ukâz (Y.M.) V/026, V/110, V/111, V/115, V/343
Ukl kabilesi (K.K.) V/487
uluslararası: ~ ilişkiler V/387, V/481: ~ sözleşme V/481
Uman (Y.M.) V/110
umre yapmak V/161, V/163
Urene Vadisi (Y.M.) V/497
Ureyne kabilesi (K.K.) V/487
Ureyz mevkii (Y.M.) V/101
Urve b. Zübeyr (Ş.) V/071
Urve el-Bârikî (Ş.) V/239
Usayye kabilesi (K.K.) V/161
Usfân (Y.M.) V/162
usulsüzlük V/207
Utbe (Ş.) V/384
Utbe b. Amr b. Cehdem (Ş.) V/384
uyuşturucu V/375, V/419, V/459
uzlete çekilmek V/020, V/038
Uzzâ V/470⇒Übey b. Halef (Ş.) V/248, V/327

Ü
ücret: ~ vermek V/311, V/315, V/317: ~in geciktirilmeden verilmesi V/147: ~in ter kurumadan önce verilmesi V/311, V/316: ~lerin zamanında verilmesi V/316
üç gün oruç V/435, V/467, V/469
üçte bir vasiyet V/052
ümid: ~ini kaybetme V/200: ~ini kesmeme V/240
ümitsizlik V/200
ümmî Peygamber V/270
Ümmü Atıyye el-Ensâriyye (Ş.) V/025
Ümmü Benî Enmâr (L.) V/025
Ümmü Benî Enmâr (Ş.) V/060
Ümmü Kays bnt. Mihsan (Ş.) V/386
Ümmü Yahyâ (Ş.) V/421
Ürdün (Y.M.) V/026
üreme V/281
üretici V/076, V/077, V/206
üreticilerin korunması V/075
üretim V/039, V/077, V/133, V/178, V/231, V/304, V/318, V/349
üretmek V/040
Üsâme b. Şerîk (Ş.) V/367, V/371
Üsâme b. Zeyd (Ş.) V/213, V/292, V/329, V/333, V/336, V/383, V/405, V/443
Üseyd b. Hudayr (Ş.) V/491
üstteki el V/057, V/059
üstün ahlâk V/165, V/198, V/241
üstünlük(ğ): ~ ölçüsü V/335, V/344, V/348, V/395: ~ün takva ile olduğu V/344, V/397: ~ taslamak V/387
üstünü başını yırtarak ağıt yakmak V/015

V
Vâbısa b. Ma'bed el-Esedî (Ş.)

V/404, V/405, V/449, V/453, V/454
vade V/175: ~ farkı V/172: ~ karşılığında alacaktaki artış V/174: ~li alışveriş V/071, V/172, V/174, V/175, V/176, V/178: ~li borç V/172: ~yi uzatma V/172
Vâdi'l-kurâ (Y.M.) V/183
vah(i)y: ~ ile uyarılma V/410: ~ kâtibi V/359: ~ kâtipliği V/360: ~ meleği V/374: ~in kesilmesi V/410
Vâil b. Hucr (Ş.) V/485, V/490
vakıflar V/264
vâris V/291, V/292: ~e vasiyet V/293: ~leri mağdur etme V/295: ~leri zengin bırakmak V/098: ~lerin mirastan mahrum bırakılması V/295
Vâsile b. Eska (Ş.) V/389
vasîle V/086
vasiyet: ~ davaları V/418: ~ etmeden ölen V/295: ~ etmek V/287, V/293, V/294, V/295, V/326, V/466: ~in yazılması V/294: ~te bulunmak V/293, V/384: ~te iki kişinin şahitliği V/422
vatan: ~ sevgisi V/396: ~ı sevmek V/396
Vedâ: ~ Haccı V/063, V/095, V/098, V/099, V/151, V/159, V/292, V/294, V/323, V/365, V/369, V/371, V/437, V/478, V/483, V/488, V/495: ~ Hutbesi V/171, V/173, V/196, V/306, V/323, V/331, V/369, V/370, V/397, V/442, V/481, V/497
vekâlet V/165: ~en hac V/159: ~en haccetme V/165: ~te liyakat V/162
vekîl V/163, V/164: ~ seçiminde nesep V/162: ~ tayin etme V/166, V/326: ~ tayin ettiği V/166: ~, asil gibidir V/162: ~ler V/162, V/303: ~lik V/166
veled-i zinâ V/382
verasetten hak kazanma V/291
verdiği sözde durma V/429, V/432
verdikleri sözlere riayet edenler V/197
veren el V/028, V/042, V/057, V/059, V/063
veresiye V/226: ~ alışveriş V/072, V/176: ~ faizi V/175
vergi V/110, V/113, V/184: ~ almak V/113: ~ kaçırmak V/028: ~ ödemek V/110: ~ toplayanlar V/110
vesika V/098
vesile V/048, V/138, V/260
vesvese V/455
veznedar V/316
vicdanın sesine kulak vermek V/456

Y
Ya'fûr isimli merkep V/259
Ya'kûb el-Medenî (Ş.) V/136
yağma geleneği V/247
yağmacılık V/184, V/188, V/215, V/325
yağmalama V/184, V/211, V/214
Yahudi: ~ kabileleri (K.K.) V/498: ~ler gibi olmak V/087
Yahyâ b. Ebû İshâk el-Hünaî (Ş.) V/126
yakarış V/227
Yakub Peygamber (Ş.) V/153, V/295
yalan: ~ beyan V/066: ~ beyanlarla yardım isteyen V/063: ~ söylemek V/021, V/029, V/097, V/113, V/125, V/381, V/415, V/419, V/420: ~ söylememek V/370: ~ söz V/409: ~ sözden kaçınmak V/420: ~ uyduranlar V/086: ~ yere yemin V/406, V/409, V/410, V/411, V/425, V/429, V/430, V/431: ~ yere yeminle müşteri aldatmak V/432
yalancı: ~ peygamberler V/361: ~ şahitler V/406: ~ şahitlik V/408, V/409, V/411, V/415, V/419, V/420
yalancılık V/231
yankesicilik V/215
yanlış: ~ âdetler V/018: ~ta ısrar V/247
yanlışlık: ~la adam öldüren kişinin diyeti V/306: ~la başka bir mümini öldürme V/345, V/468: ~la öldürmek V/292
yaratılış: ~ amacı V/258, V/260, V/262: ~ın hikmeti V/454
yardımlaşma V/101, V/102, V/126, V/134, V/154, V/156, V/172, V/178, V/238, V/290, V/314
yargı: ~ alanları V/334: ~ mercii V/217
yasak(ğ): ~lanan evlilikler V/373: ~ın içini boşaltma V/087: ~lanan satış şekilleri V/075: ~lanan satışlar V/078
yaşama hakkı V/260, V/323, V/324, V/327, V/481, V/482, V/488, V/510
yazılı belge V/098
yedi sınıf insan V/521
Yemâme (Y.M.) V/355: ~ halkı (K.K.) V/355
Yemen (Y.M.) V/109, V/110, V/161, V/162, V/181, V/189, V/337, V/357, V/385, V/386, V/407, V/410, V/489, V/490
yemin: ~ delili V/408, V/409: ~ etmeyi alışkanlık hâline getirme V/433: ~ kefareti V/307, V/345, V/463, V/468: ~, alışverişte V/427, V/432: ~den dönmek V/433, V/435: ~den dönüp kefaret verme V/435: ~i bozmak V/427, V/429, V/433, V/434, V/435, V/467: ~i kefaretle helâl kılmak V/435: ~le birlikte bir şahit V/423
yeni: ~ kurulan mahalleler (Y.M.) V/115: ~ Müslüman olanlar V/062
yeryüzü: ~nde bir halife yaratılması V/102, V/478: ~nde bozgunculuk çıkarmak V/323: ~nde bozgunculuk yapma V/477: ~nde bulunanların hepsinin iman etmesi V/356: ~nde dökülen ilk kan V/477: ~nde fesat çıkarmak V/454: ~ne halife olarak gönderilme V/478: ~nün halifesi V/327, V/454
Yesâr b. Abdülhayy (Ş.) V/043
yetim: ~ kızlar V/121, V/289: ~ malı V/136, V/169, V/321, V/325: ~e kefil olmak V/155: ~i gözetmek V/052: ~in hakkını gasp etmek V/190: ~lere iyilik V/184, V/185
yevmü'l-meşhûd V/418
yırtıcı: ~ hayvanın parçaladığı hayvanlar V/270: ~ hayvanlar V/265, V/270
yirmi üç yıl V/358
yitik: ~ develerin hükmü V/249: ~ mal bulma V/245, V/248, V/250: ~ mal sahibinin hakkı V/248: ~ malı bulan kişi V/248: ~ malına göz dikenler V/247
yiyecek stoklayıp karaborsaya düşürme V/205
yoksul: ~a yardım V/103: ~ların ihtiyaçlarını giderme V/041: ~ların zenginlerin mallarındaki hakkı V/060
yol: ~ emniyeti V/109: ~ kesme V/307, V/345, V/419, V/445: ~da kalmışlar V/184, V/185: ~dan çıkmak V/391
yolsuzluk V/029, V/187, V/188, V/189, V/207: ~lar V/030, V/186
yozlaşmak V/199
yöneticiler V/445
yöneticilik V/189
yönetim sistematiği V/498
yumuşak: ~ davranmak V/263,

V/309, V/314, V/358: ~ üslûp kullanmak V/333
Yunus Peygamber (Ş.) V/258
Yusuf Peygamber (Ş.) V/153
yuva: ~ kurmak V/373: ~ların dağılması V/522
yüsr V/226

Z
zalim: ~ de olsa kardeşine yardım etme V/394, V/396: ~ de olsa kendi kavmine arka çıkma V/389, V/393: ~ durumuna düşmek V/458, V/480, V/500: ~ zenginler V/052: ~ce davranış V/205, V/262: ~e engel olmak V/394: ~lerin cezası V/477: ~lerin hesabı V/503
zar V/229: ~ atmak V/229
zarar: ~ı tazmin etmek V/302, V/303: ~lı alışkanlıklar V/227
zarûrât-ı dîniyye V/348
zarûrât-ı hamse V/090
zaruret: ~ hâlleri V/089: ~ ölçüsünü aşmak V/269: ~lerin haramları mubah kılması V/089
zarurî neden V/323
zarûriyyât V/459
Zâtü's-Selâsil Gazvesi V/512
zebh V/273
Zehdem b. Mudrib (Ş.) V/434
zehir içmek V/507, V/513
zehirlenme V/274
zekât: ~ fonu V/061: ~ gelirleri V/062, V/346: ~ gelirlerinden yararlanacaklar V/062: ~ malı V/156: ~ malından aşırmak V/189, V/195: ~ malları V/185, V/195: ~ mallarını tahsil etme V/195: ~ memurları V/063, V/195: ~ memurluğu V/188, V/189, V/195: ~ memuru V/176, V/188, V/189: ~ müessesesi V/216: ~ olarak toplanan develer V/487: ~ tahsildarı V/305: ~ verilecek kimseler V/060, V/166: ~ın farz kılınması V/102: ~ın fazileti V/172: ~ın ifası V/052
Zekvân (K.K.) V/161
Zem'a'nın cariyesinin oğlu Abdurrahman (Ş.) V/384
zengin: ~ Müslümanlar V/060: ~in dilenmesi V/060
zenginlik(ğ) V/043, V/045, V/047, V/048, V/050, V/051, V/052, V/053, V/053, V/054, V/054, V/335, V/393: ~i kötülemek V/050
zerre V/424
zeval V/369
Zeyd b. Amr b. Nufeyl (Ş.) V/211
Zeyd b. Erkam (Ş.) V/135
Zeyd b. Eslem (Ş.) V/172
Zeyd b. Hâlid el-Cühenî' (Ş.) V/245, V/247, V/415
Zeyd b. Hârise (Ş.) V/336
Zeyd b. Sâbit (Ş.) V/146
Zeyneb bnt. Humeyd (Ş.) V/136
zıhâr: ~ âdeti V/468: ~ kefareti V/468: ~ yapanlar V/345: ~ yemini V/467
Zilhicce ayı V/095, V/099, V/323, V/365, V/369, V/497
Zilkade V/497
zillet V/053, V/060: ~e düşmek V/053
zimmet V/215, V/443: ~ine haksız mal geçirme V/189
zimmî: ~ statüsü V/350: ~ler V/324, V/358: ~lerin can güvenliği V/324: ~ye haksızlık etmek V/324
zina: ~ cezası V/524: ~ eden erkek V/384: ~ eden ihtiyar V/520: ~ eden ise doğan V/377, V/385: ~ edenin imanı V/515, V/520: ~ etme izni isteyen delikanlı V/525: ~ etmek V/359, V/374, V/384, V/480, V/519, V/520: ~ etmeme V/214, V/374, V/446, V/469, V/471: ~ fiilinin işlenmesi V/523: ~ fiilinin tespiti V/525: ~ iftirası V/169, V/321, V/325, V/372, V/423, V/445: ~ isnad etmek V/381, V/422, V/423, V/524: ~ ithamı yapılan kimse V/381: ~ suçlaması V/382, V/422, V/423: ~ suçu işleyenlerin şahitliği V/420: ~ suçunu itiraf etme V/444: ~ suçunun tespiti V/418: ~ V/459: ~dan korunmak V/525: ~dan sakınmak V/521: ~dan uzak durma V/520: ~nın bir toplumda açıkça işlenmesi V/521: ~nın yasaklanması V/373, V/523: ~nın yaygınlaşması V/520: ~nın yaygınlık kazanması V/373: ~nın zararları V/522: ~ya giden yolları kapatmak V/523: ~ya yaklaşmamak V/459, V/523, V/524: ~yı engelleme V/523
zînet V/262, V/524
Zinnûreyn (L.) V/466
zirâ' V/115
ziraat ortakçılığı V/135, V/136
ziynet: ~ eşyaları V/213, V/491: ~ yerlerini göstermek V/373, V/524
zorbalık V/026
zul(ü)m V/119, V/122, V/134, V/200, V/259, V/338, V/397, V/420: ~e şahitlik yapmak V/413, V/417: ~e uğrama V/053: ~edenler V/357: ~etmek V/053, V/205, V/241, V/495, V/495, V/499, V/499
Zü'l-Mecâz V/026
zü'n-nis'a V/502
Zübeyr b. Avvâm (Ş.) V/028, V/035, V/057, V/124